FERENCRENDIEK
A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN.

ADALÉKOK
A MAGYAR FERENCRENDIEK TÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA:

DR. SZABÓ GYÖRGY PIUSZ,
SZENT-FERENC-RENDI ÁLDOZÓPAP.

BUDAPEST, 1921.

NIHIL OBSTAT

Budapestini, 1a Decembris 1920.

P. Medardus Medveczky O. Fr. M. m. p.
censor

Nr. 1660/1920.

IMPRIMATUR

Budapestini, die 4. Decembris 1920.

P. Leonardus Trefán O. Fr. M. m. p.
Provincialis Provae S. Stephani Regis, in Transsylvania.

NIHIL OBSTAT

Budapestini, 29. Decembris 1920.

Dr. Alexander Moser m. p.
censor, secretarius Vic. Ap. Castrensis

Nr. 971/1920.

IMPRIMATUR

Budapestini, 30. Decembris 1920,

P. Stephanus Zadravecz
Eppus, Vic. Ap. Castrensis

Méltóságos és Főtisztelendő

P. Zadravecz István

m. kir. tábori püspök urnak

fiui hódolattal:

a szerző.

Budapesti Hirlap nyomdája

ELŐSZÓ

„Adalékok a magyar franciskánusok történetéhez." — E cím alatt lát napvilágot P. Pius könyve. Hálás munkát végzett a könyv írója, hisz egy olyan Rend multjából hoz elő adatokat, mely a hét évszázados történelme alatt minden nép, de különösen a magyar nép életébe belement.

Manapság, a sok paragrafus és társadalmi törvény nyomása alatt kifáradt emberek nagy előszeretettel néznek a Rend felé, mely minden kényszerszabály fölé emelkedve, nótás kedéllyel és mosolygós, gondatlan nézéssel akart szolgálni az Úrnak — és ez alapon tehermentesíteni a kedélyében fáradt társadalmi embert. Pietistákkal, forradalmárokkal, anarchistákkal egyaránt találkoztam Assisiben, Carceriben, Alvernán. Mind-mind tanulmányozni, bámulni jött Ferencet és Rendje testvéreit. Úgy van megalapítva ez a Rend, hogy örökös hahota és mosoly legyen a társadalmi tülekedésekben, vagy bármily paragrafusrágásban kifáradt emberek fölött . . .

És mégis, mily csodája az Égnek! Ha kifáradnak a társadalom munkásai, ha összerogynak a népek nagy oszlopai, ha csődöt mond a politikusok lángelméje, ha ingadoznak a hadseregek — franciskánust ránt elő a történelem. S ha már szinte elveszett minden, a mosolyhoz, a gondatlansághoz, a suttogó imához szokott ferencesek a kitartás, az erő, a harcok világraszóló csodáit művelik. Soha még ország el nem veszett, mely válságos pillanataiban a franciskánusi kézbe vetette gyeplőit . . .

Tanú erre a történelem, — elsősorban pedig a magyar történelem. A mindig válságos és nagystílű magyar történelemtől elválaszthatatlanok a ferencesek. Sőt annyira benn vannak a magyar történelemben, hogy szinte nem is mint szerzetesek, hanem mint valami különleges *„magyar próféták"* szerepelnek. — És valamint a magyar nemzet történelméből lehetetlen tanulmányozni egy boldog nemzet boldogságának történetét, — épp így a magyar franciskánusok történelmében hiába keressük az Assisi-i Ferenc boldog franciskánusainak tipusait. Ami a magyar történelem, az a magyar franciskánus: viaskodás, szenvedés, örömtelenség, sírás, véres halál. És minél

nagyobb a magyar sírása, fájdalma, annál nagyobb a franciskánusának szerepe...

Ha majd egyszer nagyon boldog lesz a magyar, bizonyára végeszakad a magyar franciskánusok történelmi alakjainak is... Akkor ez a szőrcsuhás faj vagy elpuhul s kipusztul, — vagy más vidékre költözik, hogy a fájdalmat tovább fájlalhassa, a könnyet tovább törölhesse.

P. Pius könyve adalékaiban szép fényt vet e nagymunkásságú magyar franciskánusokra. Megérdemli e könyv nemcsak a figyelmünket, hanem a magyar történelemirás háláját is.

P. Zadravecz István,
tábori püspök.

TARTALOM

Zadravecz István püspök előszava.
A szerző előszava.
A jelen munkában felhasznált nyomtatott és kézirati művek jegyzéke.
A jelen munkában felhasznált levéltári anyag jegyzéke.

I. FEJEZET.

A magyar rendtartományok.

1. §. Néhány megjegyzés Szent Ferencről és az ő szelleméről.

Szent Ferenc műveltsége. — Lángelméje. — Szent Ferenc szelleme. — A világ szellemének uralkodása az ókoron. — Elfogadta-e a közép- és az ujkor Szent Ferenc szellemét? — Szent Ferenc, mint a társadalmi kérdés megoldásának jövendő vezére.

2. §. Conventualisok és observansok.

A szigorúbb és enyhébb irányzatuak pártjának keletkezése. — Az első összeütközések. — Pápai döntések. — Spirituales, observantes, fratres de communitate, conventuales. — Az observans szó keletkezése. A conventualis szó régi és későbbi jelentése. — A conventualisok és az observansok elméleti vitája. A gyakorlati különbség köztük. — A spiritualisok viszonya az Egyházhoz. Eretnek és szakadár spiritualisok. — Vita Krisztus és az apostolok tulajdonjogáról. — A konstanci zsinat határozata. — Az observansok jogi helyzete a Szent Ferenc rendben a konstanci zsinat után. — V. Márton, IV. Jenő, V. Miklós, III. Calixtus és II. Pius pápa rendelkezései. — 1517-ben a pápa a Szent Ferenc rend kormányzatának jogát az observansokra ruházza, a conventualisoknak függniük kell az observansoktól. A conventualisok ezt nem akarják elviselni. Kilépnek az immár observans Szent Ferenc rendből és a pápa engedelmével uj rendet alapítanak.

3. §. A magyar rendtartományok megalakulása és történelüknek főbb vonásai.

1. A magyarországi marianus és salvatorianus provincia. — 2. A bosnyák rendtartomány. — 3. A Bosnae—Croatiae provincia. — 4. A Szent Jeromosról nevezett dalmáciai és a ragusai rendtartomány. — 5. A Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartomány. — 6. A magyarországi, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartomány. — 7. A hercegovinai rendtartomány-jellegű őrség. — 8. A ladislaita rendtartomány. — 9. A horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartomány. — 10. A cattaroi provincia. — 11. A dalmáciai harmadrendűek. — 12. Az erdélyi rendtartomány. — 13. A minoritáknak magyarországi rendtartománya. — 14. A kapucinusoknak osztrák-magyar provinciája.

II. FEJEZET.

A ferencesek a török világban.

1. §. A ferencesek a török világban.

A török uralom általános jelleme. — A török viselkedése a keresztények iránt. A török mint biró a katholikusok és a protestánsok között. — Az 1545-iki szegedi hitvita. — A keresztények szabad vallásgyakorlatának megszorítása. — A török terület püspökei.

— A katholikus plébániák, — helyek, melyeken katholikusok laktak. — Ferencrendiek, világi papok, jezsuiták. — A főérdem a katholikus hit megtartása körül a török területen a ferencrendieké volt. — A kecskeméti híveknek 1644-iki levele az esztergomi érsekhez. — A török, mint a ferencrendiek oltalmazója. — Ferencrendi vértanuk a török világban.

2. §. Visszapillantás.

A veszedelmek, melyek a török területen lelkipásztorkodó papokat és szerzeteseket környékezték. — A ferencrendiek szenvedései. — Lelki nagyságuk. — Szent Ferenc rendjének érdeme. — Sz. Ferenc szellemének megnyilvánulása a török világ ferenceseiben.

III. FEJEZET.

A magyarországi protestantizmus és a magyar ferencesek.

1. §. Kortörténeti megjegyzések.

A vallásügyi jog kérdése a XVI. és a XVII. században. — Magyarországon a protestantismus elterjedésének a világi uraknak a katholikus egyházi vagyonra való vágyása nem volt oka. — A paphiány sem okozta a protestantismus elterjedését. — A protestantismus elterjedésének egyik oka az egyházi fegyelemnek és a papi erkölcsnek a papság körében való meglazulása, egy másik oka pedig a rossz egyházkormányzat volt. — A protestantismus elterjedésének okaként sem a főpapoknak a mohácsi ütközetben való elesése, sem a hosszú üresedések, sem a püspöki javaknak világiak részére való elzálogosítása és hadicélokra való lefoglalása nem szerepelhetnek. — Miként kell megitélni azt a nagy változást, melyet a vallás ügyében a XVII. század hozott. — Magyarország a XVI. század vége felé, kevés kivétellel, protestáns volt. — Mikortól kell számítani a protestantismusnak az országban való nagyobbszerű elterjedését? — A katholikus papság részvétele az ú. n. reformatioban. — A katholikus papoknak különböző fajtái aszerint, hogy — túlnyomó nagy részüknek a katholikus Egyháztól való végleges, teljes elválás előtt — ki mennyire tette magáévá a protestantismust.

2. §. A magyar ferencrendiek és a protestantismus.

A magyarországi reformátorok közül kik voltak katholikus papok, kik ferencrendiek? — A legtöbb reformátor katholikus pap volt. — Katholikusoknak és protestánsoknak egymáson elkövetett kegyetlenkedései. — Néhány adat arról, hogy mit szenvedtek a ferencrendiek a protestánsoktól.

IV. FEJEZET.

A magyar ferencesek történetének vázlata különböző rendházaik szerint.

1. §. A különböző rendházak.

A különböző rendházak rövid története betürendben.

2. §. Összefoglalás.

Hány rendház állt fenn a multban? — Hány pusztult el? — Hányat állitottak fel ujra? — Hány van ma?

V. FEJEZET.

A magyar királyi hatalom és a magyar ferencrendiek.

1. §. A ferencrendiekre vonatkozó királyi intézkedések.

Általános megjegyzés a királyi főkegyuri jogról. — A ferencrendieknek az országba való befogadása. — A rendtartományok határainak megállapítása. — A kéregetési területek határainak megállapítása. — Uj rendtartományok felállítása. — A ferencrendieknek királyi oltalomba való vevése. — Uj rendházak alapítása. — A strictior observantia. —

A szerzetesi fegyelem. — A ferencrendiek számának meghatározása. — Vagyonkezelés. Cassa parochorum. Fortificatorium. — A ferencrendiek anyagi érdekeinek védelme. — A ferencrendiek anyagi támogatása. — Belső kormányzat. — A ferencrendieknek a plébániákról való eltávolítása. — A menedékjog.

2. §. Összefoglalás.

A ferencrendieknek úgyszólván minden ügyét a király kormányozta.

VI. FEJEZET.

Ferencrendi apácák.

1. §. A nagyszombati Clarissák.

Általános megjegyzés a Clarissákról. — Magyarországi főconventjeik. — Adalékok a nagyszombati convent történetéhez: Alapítása. — Vásárjog a pozsonymegyei Bélaházán. — A mórichidai kolostorhoz tartozó javak. — Perek miattuk. — Az apácák jobbágyainak adómentessége. — Per az aszi erdő miatt. — Jakusith Zsuzsa kisasszony esete. — Az apácák sorsa a felkelésekkor.

2. §. Az óbudai, a pozsonyi, a budai és a pesti Clarissák.

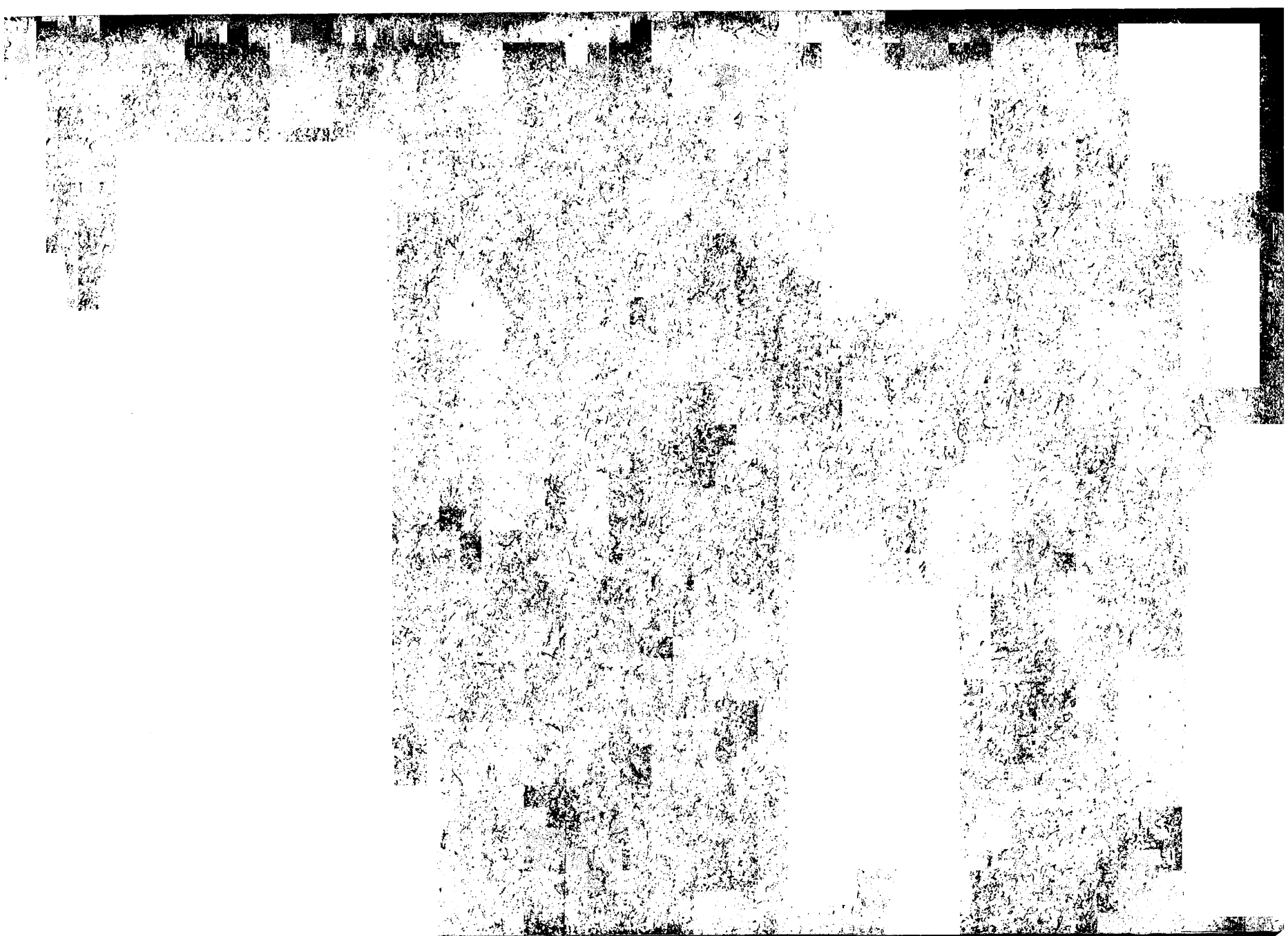
Az óbudai convent alapítása. — Az óbudai apácáknak Pozsonyba való költözése. — Várady Pál érsek és az apácák tizedei. — Apácaszakállos eredetileg a nyulakszigeti domonkosrendi apácáké volt. — Hogy került a pozsonyi Clarissák tulajdonába? — Cegléd. — Vita az apácák és Pozsony városa között egy polgári ház miatt. — Vita ugyanazok között bor behozatala miatt. — Sennyey István, győri püspök hagyománya az apácák részére. — A püspök apáca-testvérének hozománya. — Pomáz és Kalász ujraadományozása. — Viczay Mária apáca. — Bercsényi Erzsébet apátnő. — A vásárhelyi birtok. — A magyar Clarissák mily előkelő nemzetségek leányai voltak. — Adatok a zágrábi Clarissákról. — A budai kolostor alapítása. — A pesti kolostor alapítása. — Adatok e kolostorról megszüneséig.

3. §. Valamennyi magyar Clarissát illető királyi intézkedések.

Mária Teréziának az apácák számára, birtokaik kezelésére és ujoncaikra vonatkozó intézkedései. — A magyar Clarissák folyamodása II. József császárhoz rendjük eltörlése előtt.

4. §. Az Erzsébet-apácák.

Szent Ferenc harmadik rendje. — A zárdában élő harmadik rendű nők házai Magyarországon a mohácsi vész után megszüntek. — A kolozsvári harmadik rendű nők. — Az Erzsébet-apácák pozsonyi házának megalapítása. — Vita a Budán tett alapítvány miatt. — Királyi intézkedések a pozsonyi Erzsébetek gyógyszertárára nézve. — Mikor jöttek az Erzsébetek Budára?

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

Aki csak némileg belepillantott a magyar történelembe — és melyik, csak némileg művelt magyar ember ne tette volna ezt, — annak okvetlenül van valamelyes általános fogalma arról az érdemről, melyet a régi magyar szerzetesek a magyarság hite és erkölcse fentartásának és hazánkban a művelődés megalapításának, megőrzésének és továbbfejlesztésének terén vívtak ki maguknak. Bizonyára — ha csak nagy általánosságban is — tud valamit arról, hogy régi szerzeteseink közt a jelzett működés tekintetében Assisi-i Szent Ferenc rendje kiváló helyet foglalt el s hogy e rend a mai és a jövendő magyar nemzedéket különösen azzal a hősiességével, azzal a maga feláldozásával kötelezte nagy hálára, mellyel a török világban — Isten és a, magában a magyarságban rejlő erkölcsi erő után minden más tényezőt felülmúlva — a magyarságnak ősi hitét és nemzetiségét fentartotta. A régi magyar ferenceseknek a magyar középkorban való hittérítő, lelkipásztorkodó és ami ezzel egyértelmű: kulturáló művelkedéséről a magyar történelem mindig dicsérően fog megemlékezni, — mi ez azonban mindahhoz képest, amit a régi magyar salvatorianus és bosnyák tartománybeli franciskánusok, mint a nép igazi a t y á i, b a r á t a i, a legrémesebb korban, a török hódítás idején, az ezer sebből vérző, leigázott magyarsággal együtt az ősi magyar, katholikus vallás és a magyar nemzetiség megmaradásáért végigszenvedtek! Ez a hűséges kitartás a porba sujtott „szegény magyar maradvány" mellett, ez a vértanuságig elmenő buzgó lelkipásztorkodás minden bizonnyal mindenha a magyar história évkönyveinek egyik legfényesebb lapjára lesz feljegyezve. És azt hisszük, nincs ember, ki a magyar multat csak egy kissé ismerné és mindazokról, miket itt érintettünk, valamit ne hallott volna.

Nem a történelmi szaktudósoktól tehát, mert őhozzájuk felesleges volna ily kérdést intéznünk, hanem minden, hazája multját szerető magyar embertől kérdezzük: ha mindaz, mit az imént írtunk igaz, joggal számot tarthat-e hazánkban az érdeklődésre oly munka, mely a régi magyar ferencesek történetét tárgyalja, nem csupán egyháztörténeti, hanem általános magyar nemzeti szempontból is?

Következő megjegyzésünk csak a szakbírálóknak szól:

Munkánk A d a l é k o k címet visel. E szó szabja meg célját, feladatát

és kérünk tehát mindenkit, hogy ne más, hanem csak eszerint bírálja meg munkánkat.

Valamely intézménynek teljes, kimerítő történetéhez a d a l é k o k a t, a n y a g o t gyüjteni: nem jelenti azt a kötelességet, hogy v a l a m e n n y i, a tárgyra vonatkozó adalékot, az e g é s z, a tárgyra vonatkozó anyagot összegyüjtsük.

Továbbá: valamely intézmény történetében van fő- és mellékes dolog. A fődolog magának az intézménynek a fejlődése, a mellékes dolog a tárgyalt intézménnyel rokon intézmények sorsa és azoknak a koroknak, melyekben a tárgyalt intézmény fennállt, általános, de különösen a tárgyalt intézményt közelebbről érintő viszonyai. Természetes, hogy valamely intézmény történetét az itt érintett m e l l é k e s dolgok tárgyalása nélkül nem szabad, sőt nem is lehet megírni, mert valamely intézmény fejlődésének, történetének e m e l l é k e s dolgok elengedhetetlen, szükségszerű feltételei voltak, úgy hogy ezek megértése, az ezekre való utalás nélkül a tárgyalt intézmény története, fejlődése teljesen érthetetlen volna. Már most: bevalljuk, hogy munkánkban itt-ott a fő- és a mellékes dolog anyagában aránytalanság uralkodik, mert itt-ott a mellékes dologra nézve több anyagot gyüjtöttünk össze, mint a fődologra nézve. Ámde ezért nem érhet bennünket vád. Ha ugyanis, mint mondtuk, magunk elé tűzött célunk, feladatunk csak az volt, hogy a magyar ferencesek történetéhez a d a l é k o k a t, a n y a g o t gyűjtsünk, ezzel az sem vált kötelességünkké, hogy itt-ott ne a mellékes dolgokra nézve gyüjtsünk több adalékot, anyagot, mint a fődologra nézve. Szerintünk — tekintve éppen a fődolgot: a magyar ferencesek intézményének történetét, fejlődését — e munkában semmi, még oly mellékesnek látszó adat sem felesleges, az az a r á n y t a l a n s á g pedig, mely az imént kifejtett szempontból munkánkban itt-ott mutatkozik, bűn ugyan oly műben, mely a magyar ferenceseknek teljes, kimerítő története akar lenni, de nem bűn az ilyenben, mint a mienk, mely a teljes, kimerítő történethez csak adalékokkal akar járulni. A teljes, kimerítő történetben természetesen egy pontra nézve sem szabad a fődolgot kevésbbé, hiányosabban megvilágítani, mint a mellékeset, de a még csak előkészítő munkát végezni akaró, a teljességet éppen nem ambitionáló adalékgyüjtőnek, kinek nem kötelessége a fődologra nézve minden felkutatható anyagot összegyüjtenie, meg van engedve az is, hogy itt-ott a mellékes dolgokra nézve gyüjtsön össze t ö b b anyagot, mint a fődologra nézve, feltéve, hogy — a fődolog szempontjából — a mellékes adatok nem feleslegesek, amint hogy, miként mondtuk, véleményünk szerint, e munkában, a fődolog szempontjából, egy felesleges adat sincs.

Budapest, 1920. október hó 4-én, szent Ferenc atyánk ünnepén.

Dr. Szabó Gy. Pius,
erdélyi ferencrendi atya, tart. tábori lelkész, püspöki titkár

A jelen munkában felhasznált nyomtatott és kézirati művek jegyzéke.

I. Nyomtatott művek.

Acsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 1886.
Acsády Ignác: Ld. Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története.
Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre. M. Tört. Életrajzok. 1888. 1889.
Angyal Dávid: Báthory Gábor uralkodása. Századok. 1896.
Angyal Dávid: Ld. Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története.
Annales Minorum: (Több adatot vettünk e hatalmas műből, de most, mikor e jegyzéket összeállítjuk, már nincs kezünknél. Majd eljön az ideje, hogy bibliographiailag ismertessük).
Ábel Jenő: Színügy Bártfán a XV. és XVI. században. Századok. 1884.
Balásy Ferenc: Tanulmány a milkói püspökségről. Magyar Sion. 1861.
Bauch Gusztáv: Adalékok a reformatio és a tudományok történetéhez Magyarországon a XVI. században. T. Tár. 1885.
Bernardini: (B.) (eati) Aquilani Chronica fratrum minorum observantiae. Ex codice autographo primum edidit fr. Leonardus Lemmens O. F. M. Romae. Typis Sallustianis. MCMII.
Besztercebányai 1876-iki Schematismus. Ld. Ipolyi Arnold.
Bethlen István gróf: A reformáció és Erdély. Prot. Szemle. 1917.
Bod Péter: Ld. Kocsi Csergő Bálint.
Brevis Memoria: Prov. Capistranae. Ld. Memoria.
Brösztel Lajos: Telegdi Miklós élete. Kath. Szemle 1895.
Brück Henrick: Lehrbuch der Kirchengeschichte. 1888. Negyedik kiadás.
Brüsszeli okmánytár. Igy idézzük a következő művet: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Négy kötet. 1441—1652. Megjelent 1857—1859. Monum. Hung. Hist. Magy. Tört. Eml. Első oszt. Okmánytárak. I. II. III. IV. köt.
Bunyitay Vince: A magyarországi salvatorianus Szent-Ferenc-rendűek közgyűléseinek jegyzőkönyvei. 1531—1567. Egyht. Eml. II. köt. II. függelék. 464—530. lap.
Bunyitay Vince: A hitujítás történetéből. Századok. 1887.
Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. Három kötet. A történet terjed 1566-ig. Megjelent 1883. 1884.
Bunyitay Vince: 1896-iki Nagyváradi Schematismus.
Bunyitay Vince: A váradi káptalan legyilkoltatásának hagyománya. Századok. 1878.
Bunyitay Vince: Ld. Egyháztörténelmi Emlékek.
Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. Első rész: Az intézmények története. 1915.
Corpus Juris Hungarici: Ld. Magyar Törvénytár.
Csánki Dezső: Boszniai püspökség Magyarországon. 1893.
Csiky Kálmán: Ld. Magyar Törvénytár.
Csomor Lajos: A kolosmonostori bencés apátság és birtokai. 1911.
Csűrös Ferenc: Ld. Hellebrandt Árpád.
Czeizel Gábor: A Szent-Ferenc-Rendiek Nyitrán. 1911.
Duhr Bernhard S. J.: Geschichte der Jesuiten in den Laendern deutscher Zunge. Két kötet, a második 2 részben. Terjed a XVII. század első feléig. Megjelent 1907. 1913.
Eckhart Ferenc: A főbányagrófi hivatal szervezése. Századok. 1914.
Egyháztörténelmi Emlékek: Igy idézzük a következő művet: Monumenta Ecclesiastica

tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitujitás korából. Öt kötet. 1520—1912. Megjelent 1902—1912. Szerkesztették: Bunyitay Vince, Rapaics Rajmond, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukcsics József. (Rövid idézésünk módja: Egyht. Eml.)

Ember Pál: Ld. Lampe—Ember.

Erdélyi 1840-iki Schematismus.

Fabó András: Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria. A magyarországi ágostai vallásu evangelikusok történelmi emlékei. Ennek III-ik, 1865-ben megjelent kötete: Klanicza Márton. Fata aug. conf. ecclesiarum a tempora reformationis ad synodum Pesthiensem in Comitatibus Hungariae Gömöriensi, Liptoviensi, Arvensi, Trenschiniensi, Nitriensi, Posoniensi, Barschiensi, Turociensi, Zoliensi, Nagy-et Kis-Hontiensi. — Mint a mű címe mutatja, terjed 1721—22-ig, a pesti commissio idejéig, ámde a valóságban ez időn túl, II. József koráig tárgyalja az egyházak történetét. Irta Klanicza művét a XVIII. század végén. Röviden igy idézzük e művet: Fabó—Klanicza.

Fabritius Károly: Oklevelek a magyarországi reformatio korából. T. Tár 1881.

Fabritius Károly: Pemfflinger Márk, szász gróf élete, különös tekintettel a reformatio elterjedésére az erdélyi szászok között. Értekezések a tört. tudományok köréből. 1875.

Farkas József: Ld. Zsilinszky Mihály.

Farkas Seraphinus: O. F. M. Scriptores Ord. Min. S. P. Francisci Provinciae Hungariae Reformatae, nunc s. Mariae. 1879.

Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leirása. 1874. Benne a győri két protestáns egyház története Karsay Sándortól és Liszkay Józseftől.

Fejér György: Codicillus. Igy idézzük a következő művet: Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae Catholicae in Regno Hungariae partibusque adnexis diplomaticus. 1847.

Fermendzin: Acta Bosnae. (Mikor e jegyzéket összeállítjuk, már nincs kezünknél e mű, azért nem irhatjuk ide hosszasabban a címét. Igy is elég azonban, hisz az *Acta Bosnae* a maga nemében szinte olyan fogalom, mint pl. a magáéban *Fejér: Codex Dipl.* — Igen-igen sokat merítettünk e műből, mely elsőrangú forrás nemcsak a boszniai, hanem a magyarországi ferencrendiek történetére, és általában a magyar egyházi és világi történelemre nézve is. A művet a zágrábi tudományos akadémia adta ki. A nagynevű Fermendzin, kapisztránus rendtartománybeli ferencrendi atya, sokat élt, kutatott Rómában. Az *Annales Minorum*, világhírű, nagy forrásmű több kötetének szerkesztésében is részt vett. Ebből is megtetszik, milyen kiváló tudós volt.)

Fraknói (Frankl) Vilmos: A magyar főpapok a trienti zsinaton. 1863.

Fraknói (Frankl) Vilmos: Pázmány Péter és kora. Három kötet. 1868—1872.

Fraknói (Frankl) Vilmos: Henckel János, Mária királyné udvari papja. Értek. a tört. tud. köréből. 1872—73.

Fraknói (Frankl) Vilmos: Révai Ferenc, nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538—1555. Értek. a tört. tud. köréből. 1872—73.

Fraknói Vilmos: Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. 1555—1560. Századok. 1876.

Fraknói Vilmos: Adalékok Dévay Biró Mátyás élettörténetéhez. T. Tár. 1880.

Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete. Századok. 1881.

Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján. 1884.

Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. M. Tört. Életrajzok. 1889.

Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. 1895. (Külön Okirattárral.)

Fraknói Vilmos: Werbőczi István életrajza. M. Tört. Életrajzok. 1899.

Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel Három kötet. 1000—1689. Megjelent 1901—1903.

Fraknói Vilmos: Egy jezsuita diplomata hazánkban. Kath. Szemle. 1902.

Fraknói Vilmos: János király és a római szentszék. Századok. 1902.

Fraknói Vilmos: Ld. Magyar Országgyülési Emlékek.

Fraknói Vilmos: Ld. Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története.

Frankl Vilmos: Ld. Fraknói Vilmos.

Fridrich Urbanus: Historia seu Compendiosa Descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris Observantiae, militantis sub Gloriosissimo Titulo Sanctissimi Salvatoris... Cassoviae. Typis Societatis Jesu, Anno MDCCLIX. Folio. 4. szmtl., az I. Rész 1—74, a II. Rész 11—231 szmtt. és 1

szmtl. lap. — Fridrich Orbán, salvatorianus rendtartománybeli ferences atya, merjük mondani, hogy ha mennyiségre nem is, de minőségre a Prayakkal és a Katonákkal egy színvonalon álló történetíró.
Gams Pius: Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo. Ratisbonae. 1873.
Glavinich Francesco: Origine della Provincia Bosna Croatia. (Glavinich, bosnyák-horvát rendtartománybeli ferences atyának e nagyon becses, XVII. századbeli művéből szintén sokat meritettünk, de ez sem lévén már kezünknél, ennek a címét sem iktathatjuk ide hosszasabban.)
Gottwald Ignác: Ez nazarénus pap volt. Egy prédikációját ld. az Egyetemi könyvtárban az Ae. 4 r. 725. jelzésü kötetben.
Hamvas: (Dr.) Bosznia hajdan és most. Uj Magyar Sion. 1878.
Hanuy Ferenc: A lutheranismus Magyarországon a mohácsi vész előtt. Kath. Szemle. 1906.
Hatvani Mihály: Ld. Horváth Mihály.
Hellebrandt Árpád ismertetése Csűrös Ferencnek következő című művéről: „A debreceni városi nyomda története. 1561—1911". 1911. Századok. 1912.
Hergenröther József: (Bibornok.) Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte. Három kötet. 1884—1888. (A legujabb, részben IV., részben V. kiadás szintén megjelent az 1910-es években. Ez már, eddig négy kötetes.)
Hodinka Antal: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. 1898.
Horváth Cyrill: Ismertetése Szilády Áronnak következő című művéről: „Szegedi Gergely énekes könyve. 1893." Kath. Szemle. 1894.
Horváth Mihály: Ld. Brüsszeli okmánytár.
Horváth Mihály: Regesták a bécsi császári levéltárból. 1118—1605. Tört. Tár. 1861.
Hübner Emil: Ld. Illésy János.
Illésy János: Ismertetése Hübner Emilnek következő című művéről: „A ceglédi r. kath. egyház rövid története. 1900." Századok. 1901.
Ipolyi Arnold: Veresmarti Mihály, XVII. századbeli magyar iró élete és munkái. Korrajz a hitujitás idejéből. 1875.
Ipolyi Arnold: Ő a szerzője az 1876-iki besztercebányai egyházmegyei történelmi Schematismusnak.
Jakab Elek: A kolozsmonostori apátsági zárda, mint üldözöttek menhelye. Századok. 1889.
Jakab Elek: Uj adatok Bocskay István életéhez. Századok. 1894.
Jakab Elek: Erdély egyháztörténelméhez. T. Tár. 1867.
Kapisztrán Szent János levelezése: Hetvennyolc, eredeti, Kapisztrán Szent Jánoshoz intézett levelet, melyet most, e Szentnek több ereklyéjével együtt, az olaszországi Capestrano templomában őriznek, 1901-ben kiadott Pettkó Béla. Az ő engedelmével e leveleket a magyarországi Kap. Szent Jánosról nevezett ferencrendi rendtartomány főnöksége ujra kinyomatta és valamelyik, 1900-as évi rendtartományi Schematismus függelékeképpen ujra közrebocsájtotta. Mi e kiadványnak azt a példányát használjuk, mely, különválasztva az illető Schematismustól, hozzá van kötve az 1907-ik évi „Litt. Encycl. Ven. Definitorii Prov. S. Joann, a Cap." — és az 1909-ik évi „Litt. Encycl. P. Ministri Prov. S. Joann. a Cap."-hoz. (A budapest—buda-országuti ferencrendi convent könyvtárából.)
Kaposi József: Szent Ferenc Virágoskertje. Fioretti. Olaszból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kaposi József. 1913.
Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitarismus általános történetére. 1891.
Karácsony Imre: Evlia Cselebi, török világutazó magyarországi utazásai. 1660—1664. 1904. Török-magyarkori történelmi emlékek. Második osztályu Irók. II. köt.
Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. 970-től 1900-ig. Második kiadás. 1915.
Karácsonyi János: Az 1526—63. években megölt ferencrendi szerzetesek névsora. Közli a ferencrendieknek gyöngyösi levéltárából, az 1598-iki „Miscellanea Fratris Valentini de Nádasd" című kéziratból Karácsonyi János. Egyht. Eml. II. köt. III. függelék.
Karácsonyi János: Ld. Egyháztörténelmi Emlékek.
Karsay Sándor: Ld. Fehér Ipoly.
Katona István: Historia Critica-jából a megfelelő kötetek.
Kazy Ferenc S. J. Historia Regni Hungariae ab anno saeculi decimi septimi primo ad annum eiusdem saeculi trigesimum septimum. 1737.

Károlyi Árpád: Ld. Magyar Országgyülési Emlékek.

Kemény József gróf: Történelmi adatok. Ecsedi Báthory István emlékezete 1586-ból. Uj Magyar Muzeum. 1859. I. köt.

Kemény Lajos (ifj.): Kassa város levéltárából. T. Tár. 1889.

Kemény Lajos (ifj.): Kálmáncsehi Márton életéhez. T. Tár. 1890.

Klanicza Márton: Ld. Fabó András.

Knauz Nándor: Ld. Lányi Károly.

Kocsi Csergő Bálint: Szilágyi Sándor 1866-ban, Lipcsében, kiadta Kocsi Csergő Bálintnak, a XVII. századbeli magyar protestáns gályarab-lelkésznek Bod Péter által Nagyenyeden, 1738-ban magyarra fordított művét, melyet Kocsi Csergő Bálint 1676-ban a következő cimmel irt: Narratio brevis de oppressa libertate Ecclesiarum Hungaricarum (stb.) E' műnek első kilenc fejezete megjelent az alább e jegyzékben is emlitett Lampe—Ember-féle prot. egyháztörténeti műben. Csergő művének utolsó három fejezetét olvashatjuk a M. N. Muzeum kéziratárának 1187. Quart. Lat. jelzésü kötetében, egykoru kéziratu másolatban. — Bod Péter, Lampe—Ember nyomán szintén csak az első kilenc fejezetét fordította le magyarra Kocsi Csergő Bálint művének és fordításának ezt a cimet adta: Kősziklán épült ház ostroma. Ezt a fordítást adta ki, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva Szilágyi Sándor. Csergő művének három utolsó fejezete is megjelent már nyomtatásban az Egyháztörténeti adattár I. évfolyamában.

Kollányi Ferenc: Oláh Miklós. Kath. Szemle. 1888.

Kollányi Ferenc: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. M. Sion. 1895.

Kollányi Ferenc: Képek a hazai hitujitás idejéből. M. Sion. 1891.

Kollányi Ferenc: Regesták a római és pármai levéltárakból. T. Tár. 1905.

Kollányi Ferenc: Magyar Ferencesek a XVI. század első felében. Századok. 1898.

Kollányi Ferenc: Magyar ferencesek a XVI. század első felében. Különlenyomat a Századokból. 1898.

Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. 1100—1900. 1900.

Kollányi Ferenc: Ld. Egyht. Eml.

Kolozsvári Sándor: Ld. Magyar Törvénytár.

Korneli János: Fragmenta Ungaricae Historiae ad annum Christi 1667. et sequentes... Cassoviae. Typis Academiae Soc. Jesu. An. 1741. Hogy a szerző Korneli, Id. Sommervogel. IV. köt. 1194. 1195. hasáb.

Kovács Sándor: Ld. Zsilinszky Mihály.

Lampe—Ember: Igy idézzük rövidség okáért a következő munkát: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania inter perpetua certamina et afflictiones a primordiis praecipue repurgatorum sacrorum ad recentiora tempora per Dei gratiam conservatae: ex monumentis fide dignissimis a viro quodam doctissimo magnam partem congesta, nunc autem quaestionibus multis locupletata et hoc ordine concinnata a Frid. Adolpho Lampe . . . Trajecti ad Rhenum. Apud Jacobum van Poolsum. 1728. 4r. XVI. 919. Egészbőr-kötés. A budapesti egyetemi könyvtár példánya. — A mű szerzője az 1710-ben meghalt, Debreceni-nek is nevezett Ember Pál, magyar református pap, — kiadója, bővitője a cimben megnevezett Lampe Frigyes Adolf.

Lányi—Knauz: Igy idézzük a következő művet: Lányi Károly. Magyar egyház történelme. Átdolgozta Knauz Nándor. Két kötet. 889—1526. Megj. 1869.

Lányi Károly: Magyar catholicus clerus történetigazolta emléke. Első és második korszak. 1848.

Lemmens Leonardus: Ld. Bernardinus Aquilanus.

Lencz Géza: A kassai templomfoglalás hatása Bocskay felkelésére és a bécsi békekötésre. Prot. Szemle. 1917.

Liszkay József: Ld. Fehér Ipoly.

Lukcsics József: Ld. Egyht. Eml.

M. S. (Márki Sándor?): A szentjobbi apátság megszünése. Századok. 1887.

Magyar országgyülési emlékek: Igy idézzük a következő művet: Monumenta Comitialia Regni Hungariae. Magyar Országgyülési Emlékek. Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály. Eddig megjelent tizenkét kötet. Az I—VIII. kötet szerk. Fraknói Vilmos. A IX. és X. kötetet szerk. Fraknói V. és Károlyi Árpád. A XI. és XII. kötetet szerk. Károlyi Á. Az I—XI. köt. megj. 1874—1899. A XII. köt. megj. 1917.

Magyar Törvénytár: Corpus Juris Hungarici. Szerk. Márkus Dezső. Kiadó: Franklin—Révai. Egy kötet: 1540—1848. évi Erdélyi törvények. Egy kötet: Verbőczi István Hármaskönyve. Azután felhasználtuk még az első öt kötetet, melyek

az 1000-től 1835-ig hozott törvényeket tartalmazzák. Magyar és latin szöveg. A magyar szöveget készitették: Kolosvári Sándor, Ovári Kelemen, Nagy Gyula, Tóth Lőrinc és Csiky Kálmán. Bevezetések a forditóktól. Utalások, magyarázó jegyzetek részint tőlük, részint Márkus Dezsőtől.

Magyarország vármegyéi és városai: Ebből felhasználtuk a pozsonyi és a szatmári kötetet.

Magyary Pál: Mária-Radna ... története ... 1902.

Marczali Henrik: Ld. Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története.

Margalits Ede: Páter Lukács, a Sólyom, Szlavonia felszabaditója. Kath. Szemle 1894.

Maszárik Viktor: A Szűz Máriáról nevezett ..... tartomány pozsonyi zárdájának ..... története. 1897.

Márkus Dezső: Ld. Magyar Törvénytár.

Memoria (Brevis): Prov. Cap. Budae. 1857. (E művet magunk nem használtuk. Kalmár Özséb alább emlitendő kéziratában találtuk idézve.)

Molnár Imre: A censura története Magyarországon 1600-ig. 1912.

Nagy Béni: A mariánus ferencesek a XVI. század első felében. Kath. Szemle. 1913.

Nagy Béni: A ferences szellem és hatása hazánkban. Különlenyomat az egri kath. főgymnasiumnak 1900/1901. évi értesitőjéből. 1901.

Nagy Béni: A mariánus ferencesek II. József korában. Kath. Szemle. 1905.

Nagy Béni: A mariánus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig. 1914. A Szent István Társulat tud. és irod. oszt. felolvasó üléseiből. 87. sz.

Nagy Béni: Herceg Esterházy Pál, a ferencesek jótevője. Különlenyomat az egri kath. főgymnasium 1902/1903. évi értesitőjéből. 1903.

Nagy Gyula: Ld. Magyar Törvénytár.

Nádasdi Valentinu (Bálint): Ld. Karácsonyi János.

Némethy Lajos: Nagyboldogasszonyról nevezett budavári plébániatemplom története. (Nyolc közlemény.) Magyar Sion. 1875.

Némethy Lajos: A jezsuiták lelkipásztorkodása Budán. 1686—1773. Magyar Sion. 1876.

Névtár: Ld. Schematismusok.

Ochievia (Philippus ab ————): Epitome vetustatum Provinciae Bosnensis. Venetiis. 1765. (E művet magát nem használtuk, csak Kalmár Özséb alább emlitendő kéziratában találtuk idézve.)

Okolicsányi Pál: (Névtelenül.) Historia Diplomatica de statu Religionis Evangelicae in Hungaria in tres periodos distincta. 1710. (Tehát régi magyar könyv. Egy példánya meg van Pompéry Aurél könyvtárában is.)

Ortvay Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje 1505—1558. M. Tört. Életrajzok. XXX. 1914.

Ovári Kelemen: Ld. Magyar Törvénytár.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Két kötet. 1893.

Pavich Emericus: Ramus viridantis olivae. Budae. 1766. (Magunk nem használtuk, csak Kalmár Özsébnek alább emlitendő kéziratában olvastuk a cimét.)

Pettkó Béla: Ld. Kapisztrán Szent János levelezése.

Péterffy Károly: S. J. Sacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI. usquae ad annum MDCCXV. (A második kötet cimlapján: MDCCXXXIV.) Accedunt Regum Hungariae et Sedis Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae. Ex MSS. (manuscriptis) potissimum eruit, collegit, illustravit ———— Két kötet. 1742.

Pokoly József: Ld. Zsilinszky Mihály.

Pompéry Aurél: A földesuri jog és az ellenreformatio. Religio. 1917.

Pompéry Aurél: A főpapok rendjének ellenmondása 1608-ban. Religio. 1917.

Pompéry Aurél: A király földesuri és kegyuri joga a városokban. Kath. Szemle. 1918.

Pompéry Aurél: A régi magyar jezsuiták hazafisága. Magy. Kultura. 1918. E tanulmányra reflektált Révész Imre. Jelszavak revisioja. Prot. Szemle. 1918.

Pompéry Aurél: A két Rákóczi György és a jezsuiták. Magy. Kultura. 1918.

Pór Antal: Apácák levelei a XVII. század közepéről. Tört. Tár. 1909.

Pór Antal: Ld. Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története.

Pray György S. J.: Specimen Hierarchiae Hungaricae. Két kötet. 1776. 1779.

Rapaics Rajmond: Ld. Egyht. Eml.

Ráth György: Két kassai plébános a XVI. században. Századok. 1895.

Relkovic Néda: A felsőmagyarországi hét alsó bányaváros legrégibb közgyülési jegyzőkönyvei. 1561—1623. Századok. 1913.

Révész Imre: Dévay Biró Mátyás, első magyar reformator életrajza és irodalmi művei. 1863.

Révész Imre: Méliusz Péter emlékezete. 1873.
Révész Imre: Erdősi János, magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére. 1859.
Révész Imre (a most emlitettnek unokája): Ld. Pompéry Aurél.
Révész Kálmán: A reformatio hatása hazánkra. 1884.
Révész Kálmán: Két napló a XVII. századból. T. Tár. 1904.
Révész Kálmán: A kassai református főiskola. Századok. 1908.
Ribini János: Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae. Két kötet. 1787. 1789.
Rosty Kálmán S. J.: Néhány vonás Jézus Társasága jogi történetéből hazánkban. M. Sion. 1883.
Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. 1864.

Schematismusok:

Váci, 1915. Ld. Chobot Ferenc.
Váradi, 1896. Ld. Bunyitay Vince.
Erdélyi, 1840.
Besztercebányai, 1876. Ld. Ipolyi Arnold.
Provinciae Bosnae—Argentinae, 1836.
Provinciae Bosnae—Argentinae, 1887.
Provinciae Bosnae—Argentinae, 1895.
A hercegovinai, tartomány jellegü őrségé, 1889.
A dalmáciai, Legszentebb Megváltóról nev. rendtartományé, 1897.
A horvát- és szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methódiusról nev. rendtartományé, 1904.
A ladislaita rendtartományé, 1878.
A kapisztránus rendtartományé, 1893.
A kapisztránus rendtartományé, 1913.
A marianus rendtartományé, 1855.
A marianus rendtartományé, 1903/4.
Az erdélyi, Szent Istvánról nev. rendtartományé, 1901.
A kapucinusok osztrák-magyar rendtartományáé, 1892.
Minorita névtár, 1882/3.
Minorita névtár, 1912/3.

Schönherr Gyula: Ld. Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története.
Sörös Pongrác: A reformatio egy szemfényvesztése. Kath. Szemle. 1898.
Sörös Pongrác: Verancsics és a reformatio. Kath. Szemle. 1897.
Sörös Pongrác: Verancsics és Forgách Simon. Kath. Szemle, M. Sion. 1897.
Sörös Pongrác: Ghimesi Forgách Simon báró. Századok. 1899.
Sörös Pongrác: Egy fejezet Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1905.
Sörös Pongrác: Ötven év Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1903.
Sörös Pongrác: Forgách Ferenc, a biboros. Századok. 1901.
Statuta Provinciae Capistranae. Budae. 1829. (Magunk nem használtuk, csak címét olvastuk Kalmár Özsébnek alább emlitendő kéziratában.)
Szabó Károly: Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok. 1867.
Szalay László: Magyarország története. Öt kötetét használtuk (1852—1857), de több kötete van.
Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Második kiadás. 1861.
Szalay László: Ld. Verancsics Antal.
Szádeczky Lajos: Báthory Zsigmondné. Századok. 1883.
Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas 1576—1594. M. Tört. Életrajzok 1891.
Szeitz Leó (névtelenül): Magyar- és Erdélyországnak rövid ismérete, melly e két országnak mind világi, mind egyházi állapottyát szem eleibe állittya. Pesten, Lindauer János könyv-árosnál. 1791. 8 r. XVI, 299 szmtt és 5 szmtl. lap.
Szentkláray Jenő: A csanád-egyházmegyei plébániák története. I. köt. 1898.
Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. Kiadta Wenzel Gusztáv. Monum. Hung. Hist. Magy. Tört. Eml. II. oszt. Irók. I. köt. 1857.

Szilády Áron és Szilágyi Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. II. köt. 1863. (Török-magyarkori történelmi emlékek. Első oszt. Okmánytár. II. köt.)
Szilády Áron és Szilágyi Sándor: Török-magyarkori államokmánytár. V. köt. 1871. (Török-magyarkori emlékek. Első osztály. Okmánytár. VII. köt.)
Szilády Áron: Ld. Horváth Cyrill.
Szilágyi Ferenc: Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Közlemények az erdélyi római katholikus egyházi történetből. Ért. a tört. tud. köréből. 1874.

Szilágyi Sándor. Szerkesztő. A magyar nemzet története. Tiz kötet. Ebből felhasználtuk a jelen munkában a következő köteteket:
II. köt. Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában. 1895.
III. köt. Pór Antal és Schönherr Gyula: Az Anjou-ház és örökösei. 1895.
IV. köt. Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és Jagellók kora. 1446—1526. 1896.
V. köt. Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. 1526—1608. 1897.
VI. köt. Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. 1898.
VII. köt. Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. 1657—1711. 1898.
E műből vagy úgy idézünk, hogy Szilágyi nevét irjuk és az illető kötet szerzőjeét, tehát pl. Szilágyi—Fraknói, mi a negyedik kötetet jelenti, vagy pedig hogy az illető kötet szerzőjének nevét irjuk és hozzá: Milléniumi tört. és a kötet számát, pl. Fraknói, Milléniumi tört. IV.
Az előbbi idézési mód szerint mind az V., mind a VII. kötetet Szilágyi—Acsády-val idézzük. Hogy ezzel a két névvel melyik kötetet értjük, az V., vagy a VII.-et-e, megmutatja maga az a kor, melyre az idézet vonatkozik.

Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyülési emlékek. 1540—1699. Huszonegy kötet. Mon. Hung. Hist. Magy. Tört. Eml. (Az I. és II. köt. Harm. oszt. Magy. országgy. emk. A III. köt. Második oszt. Erdélyi országgy. eml. Azután: Harm. oszt. Országgy. eml. 1875—1898.
Szilágyi Sándor: Az 1588-ik évi december 8—23. Meggyesen tartott országgyülés története és articulusai. Uj Magyar Muzeum. 1858. II. köt.
Szilágyi Sándor: Henckel János levelezéséből. T. Tár. 1882.
Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok. Két kötet. 1875.
Szilágyi Sándor: Zrinyi Péter és társai ligája és a rendkivüli törvényszékek. 1867.
Szilágyi Sándor: Carrillo Alfonz diplomáciai működése 1594—1598. Ért. a tört. tud. köréből. 1877.
Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története. 1887.
Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai. 1566—1603. Négy kötet. 1876—1880. Mon. Hung. Hist. Magy. Tört. Eml. Másod. oszt. Irók. XXI., XXVIII., XXIX., XXX. köt.
Szilágyi Sándor: Ld. Kocsi Csergő Bálint.
Szilágyi Sándor: Ld. Szilády Áron.
Szőllősy Károly: Az osztrák-magyar monarchia szerzetesrendei. I. köt. 1878.
Takáts Sándor: A magyar klarissza apácák volt pesti kolostorának története. Kath. Szemle. 1894.
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Három kötet. 1915—1917.
Tóth Lőrinc: Ld. Magyar Törvénytár.
Tóth-Szabó Pál: Szathmári György primás. 1457—1524. M. Tört. Életrajzok. XXII. 1906.
Váci Schematismus: Ld. Chobot Ferenc.
Váradi Ferenc (O. F. M.) (Franciscus a Varadino): Descriptio Provinciae Bosnae—Argentinae. 1679. (Ugy emlékszünk, Kaizer Nándor O. F. M. adta ki.)
Váradi Schematismus: Ld. Bunyitay Vince.
Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Három füzet. 1912—1914.
Verancsics Antal, m. kir. helytartó, esztergomi érsek, összes munkái. Tizenkét kötet. 1857—1875. Kiadták: I—VII. köt. Szalay László. VIII—IX. köt. Szalay L. és Wenzel Gusztáv. X—XI. köt. Wenzel G. XII. köt. Szalay L. és Wenzel G.

Monum. Hung. Hist. Magy. Tört. Eml. Másod. oszt. Irók. II—VI. IX. X. XIX XX. XXV. XXVI. XXXII. köt.
Veress Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története a lerombolásáig, 1603-ig. Erdélyi Muzeum. 1906.
Veress Endre: A Sennyey-fiuk külföldi iskoláztatása. Századok. 1915.
Veress Endre: Mikor lett protestánssá Berzeviczy Márton? Századok. 1914.
Veress Endre: Berzeviczy Márton. 1538—1596. 1911.
Veress Endre: Erdélyi jezsuiták levelezései és iratai a Báthoryak korából. Fontes Rerum Transylvanicarum. Erd. Tört. Források. I. és II. köt. 1912.
Veress Endre: Carillo Alfonz, jezsuita-atya levelezése és iratai. 1591—1618. Mon. Hung. Hist. Magy. Tört. Eml. Első oszt. Okmánytárak. XXXII. köt. 1906.
Veress Endre: A Fontes Rerum Transylvanicarum. Erd. Tört. Források. III. kötetében: Possevino Antal, jezsuita-atya műve Magyarországról.
Villányi Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza erődítése, háztelek- és lakóssági viszonyai a XVI. és XVII. században. 1882.
Wenzel Gusztáv: Ld. Szerémi György és Verancsics Antal.
Zoványi Jenő: A helvét irány első jelentkezései és térfoglalásai Erdélyben való törvényes eltiltásáig. (1558-ig.) Prot. Szemle. 1917.
Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. Négy kötet. 1523—1712. Megjelentek 1880—1897.
Zsilinszky Mihály, Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József: A magyarhoni protestáns egyház története. 1907.
Zsinka Ferenc: Tanulmánya az erdélyi protestantismusról. Századok. 1913.

II. Kézirati művek:

Pompéry Aurél első kézirata: A katholicismus és a protestantismus Magyarországon 1521—1604. Nyomtatásban kitenne 43—44 ívet. E művet a Szent István Akadémia, 1918. évi április hó 26-ikán tartott együttes ülésén, az Akadémia által kiküldött bírálók elösmerő kritikájának, különösen boldogult Sörös Pongrác bírálatának alapján (Sörös bírálata így végződik: A szerző fölfogása mindenütt megfelel annak a célnak, amelyet maga elé tűzött, iparkodik a dolgoknak végére járni és pontosan feltüntetni a fejlődést. Kötetének áttanulmányozása után az a véleményem, hogy mint jól megírt, gondos, kellő utánjárással, a katholikus érdekekért buzgó, de nem elfogult lelkesedéssel megírt s a katholicismus és a protestantismus viszonyát önállóan tárgyaló első munka, csekély változtatásokkal, kiadásra érdemes) olyannak ítélte, mely méltó arra, hogy az Akadémia kiadja, csupán azt kötötte ki, hogy a szerző azokat a javításokat és átdolgozásokat, melyeket a bírálók megjelöltek, művén végrehajtsa. A szerző az említett javításokat és átdolgozásokat még 1918 májusában elvégezte, de azóta műve kiadása iránt újabb lépéseket nem tett. Megjegyzendő, hogy Fraknói Vilmos püspök az Akadémiának hivatalosan felajánlotta, hogy e mű kiadásának költségeit viselni fogja. A szerző e munkájában behatóan foglalkozik a protestantismus Magyarországon való elterjedésének okaival, továbbá az 1521-től 1604-ig terjedő időt illetően, a magyar katholikusok és protestánsok belső, egyházi és iskolai életének fejlődésével, végül a két tábornak egymáshoz való jogi viszonyával. Teszi ezt a megfelelő nyomtatott irodalmi és kiadatlan levéltári forrási alapon.

Pompéry Aurél második kézirata: A katholicismus és a protestantismus Magyarországon 1523—1681. E címmel a szerző 1918—1919-ben egy egészen új munkát alkotott, mely nyomtatásban kitenne 48—50 ívet és melyben a szerző, mindent elhagyva, mi a protestantismus Magyarországon való elterjedésének okaira és a régi magyar katholikusoknak és protestánsoknak belső egyházi és iskolai életére vonatkozik, csupán a régi magyar katholikusoknak és protestánsoknak egymáshoz való j o g i viszonyával foglalkozik, még pedig immár nem csak az 1523-tól 1604-ig, hanem az 1523-tól 1 6 8 1-ig terjedő kort illetően, ismét a megfelelő nyomtatott irodalmi és kiadatlan levéltári forrási alapon.

Pompéry Aurél harmadik kézirata: A katholicismus és a protestantismus Magyarországon 1681—1791. E mű még csak részben készült el és ha elkészülne, folytatása volna a szerző második kéziratában fekvő művének, vagyis mint m á s o d i k

kötet csatlakoznék ahhoz. Mint mondtuk, e második kötet még csak részben készült el, de mind nyomtatott irodalmi, mind kiadatlan levéltári forrási anyaga teljesen össze van állítva. — Mi a szerző engedelmével mindhárom itt említett kéziratát, valamint a harmadik kézirata kapcsán említett anyaggyüjteményét áttanulmányozhattuk és mindezekből jelen munkánk számára bőven meríthettünk. — Meg kell még említenünk, hogy Pompéry évek hosszu során át igen bő nyomtatott irodalmi és kiadatlan levéltári forrási anyagot gyüjtött egy oly mű számára is, mely a magyar államnak és a katholikus egyháznak a multban egymáshoz való jogi viszonyát tárgyalja. Ez anyag alapján könnyen meg lehetne kezdeni az illető mű megirását. Ebbe az anyagba is beletekinthettünk és belőle is meríthettünk jelen munkánk számára. — Sietünk e helyütt Pompérynak irántunk tanusított szivességéért hálás köszönetet mondani.

P. Kaizer Nándor O. F. M. kézirata: Nyomtatásban kitenne 21—22 ivet. Érdemes, határozottan tudományos becsel biró mű. Szorgalmas felhasználásával a nyomtatott irodalomnak és sok kiadatlan levéltári forrásnak feldolgozásával készült. Kritikára törekszik. A többi között a gyöngyösi ferencrendi convent könyvtárából egy egész, XVI. századbeli codexnek, jegyzetekkel ellátott másolatát tartalmazza. Különösen a helyek története számára sokat merítettünk Kaizernek szintén betürendes helytörténetéből. Természetesen, azzal, amit mi Kaizer müvéből e munkánkban idézünk, távolról sincs az ő művének anyaga kimerítve és igy a mi idézeteink ugyancsak nem teszik feleslegessé a Kaizerféle kézirat kinyomatását, ami feltétlenül nyeresége volna történelmi irodalmunknak.

P. Kalmár Vince Özséb O. F. M. kézirata: Periodus prima (1757—1782) Historiae Provinciae S. Joannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. 1919. Tudori értekezés. Ez is érdemes munka. Számos kiadatlan forrás alapján iródott. Hogy P. Kaizer Ferdinánd kéziratát felhasználhattuk, Tamás Alajos atyának, a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Szent Ferenc rendi rendtartomány nagy tudományu főnökének köszönhetjük, amiért fogadja e helyütt hálás köszönetünk nyilvánítását. Szintúgy köszönetet mondunk Kalmár Özséb atyának is, hogy kézirata felhasználását nekünk megengedte.

Jelen munkánk megirásakor még nem használtuk fel a következő kéziratokat: Kósa Jenő, Balogh Bernardinus, Greguska Antal, Végh Ferenc, Balázsovics Odoricus és Nyűrő, régi marianus ferencrendi atyák kéziratai, valamint az Acta Capitularia cimü kézirat, (valamennyi a marianusoknak pozsonyi levéltárában, említi őket Nagy Béni, munkánkban oly gyakran idézett tanulmányaiban) továbbá:

Acta Capitularia Provinciae Bosnae-Argentinae 1738—1757,

Acta Capitularia Provinciae Capistranae 1757—1771,

Acta Capitularia Prov. Cap. 1771—1783,

Liber Statutorum Prov. Cap.,

P. Kaizer Ferdinandus O. F. M. Historia Provinciae Capistranae. Collectio quaedam actorum Provinciae Capistranae,

Collectio Tabularum Prov. Cap.,

Kleiner Blasius. Archivum Ttripartitum Prov. Bulgariae. 1764. (Valamennyi a kapisztránusok rendtartományi levéltárában, — említi őket Kalmár Özséb atya, idézett kéziratában.)

A jelen munkában felhasznált levéltári anyag jegyzéke.

Országos Levéltár.
Cancelláriai Osztály.

Liber Dignitatum Saecularium. (Nádorok, királyi helytartók, cancellárok.)
Liber Dignitatum Ecclesiasticarum. (Megyés és címzetes püspökök. Lendvay Márton, királyi tanácsos és a királyi kamarai levéltár igazgatójának (consiliarius et archivi Regio-cameralis director) kézirati műve. Lendvay a névsorokat 1814-ig vitte, azután mások folytatták. A kézirat címe: Dignitariorum Regni Hungariae Ecclesiasticorum Liber I-us (unus).

Országos Levéltár.
Cancelláriai Osztály.
Conceptus Expeditionum.

(„Conceptus Expeditionum" szavakkal jelölik az Országos Levéltárnak Cancelláriai Osztályában őrzött gyűjteményét a mohácsi vésztől fogva a XVII. század legvégeig a királyi magyar udvari cancelláriából kiadott, kibocsátott, expediált királyi oklevelek, rendeletek, levelek fogalmazványainak, melyek tehát valóban azok, aminek ma az Országos levéltárban hivják és hivták őket a multban is, vagyis kiadmányok, expeditiok fogalmazványai, conceptusai. Hatalmas gyűjtemény ez, a benne foglalt darabok száma megközelíti a félmilliót. — A fogalmazványok túlnyomó nagy része Bécsben, a cancellárián készült. Ha a primás vagy a nádor irta meg valamely királyi levélnek a fogalmazványát, ők is elküldték a fogalmazatot a cancelláriára, hogy ott irják meg alapján a királyi levelet és ezt azután aláirassák a királlyal, megpecsételjék és annak vagy azoknak, akiket illetett, elküldjék. — A fogalmazványokra reájuk van irva az a hely és az az idő, ahol, illetően amikor a király őket jóváhagyta, elfogadta. Erről a helyről és időről volt azután datálva a fogalmazvány alapján készült tisztázat, az immár kiadásra szánt királyi oklevél vagy rendelet vagy levél, melyet a király aláirt. — Ha a Conceptus Expeditionum-ban valamely ügyre nézve nem fogalmazatot, hanem már a király aláirásával és pecsétjével ellátott okiratot, rendeletet, levelet találunk, ez azért van, mert az okiratot, melyet mi itt találunk, nem adták ki, hanem valami utólagosan szükségessé vált javítás miatt helyette új oklevelet készítettek, amit azután kiadtak, vagy mert, ha rendeletről, levélről volt szó, azzal is így tettek, vagy pedig mert a régi világ szokása szerint azoknak, kiknek a rendelet, levél szólt, miután elolvasták, vissza kellett azt küldeniük a cancelláriába. Mi sem e jegyzékünkben, sem alább a műben azokat a helyeket, melyek a fogalmazatokon, mint keltezési helyek szerepelnek, nem tüntetjük fel a különböző fogalmazványok idézésekor, mert a mi célunkat tekintve, nem tartjuk lényeges körülménynek, hogy a fogalmazatokat a királyok hol hagyták jóvá, — csak itt általában jegyezzük meg, hogy a királyok főképp a következő helyeken végezték a cancellaria fogalmazványainak jóváhagyását: Bécs, Bécsujhely, Linz, Grác, Prága, Pozsony (ha a magyar országgyülés miatt itt tartózkodtak), Regensburg, Frankfurt (ha a német birodalmi gyülés miatt itt voltak), Laxenburg, Ebersdorf (e két utóbbi helyen császári kéjlak, vadászkastély volt, — a laxenburgit ki ne ösmerné ma is?) Ha e jegyzékünkben vagy alább a műben mást nem említünk, az illető Conceptus Expeditionum-beli darab mindig fogalmazat.)

I. Ferdinánd király (1527—1564) korából.

1550. 2. Várday Pál, esztergomi érsek, királyi helytartónak való kinevezése, 1542 dec. 30-ikáról. Ez a fogalmazvány, mutatis mutandis, felhasználva Ujlaky Ferenc, győri püspök, királyi helytartónak való kinevezésekor is, 1550-ben.

1564. 708. A király a margitszigeti (nyulakszigeti) domonkosrendi apácák cinkotai, taksonyi, szentmihályi, varsányi és feneői birtokának igazgatását (magukat e birtokokat), mely birtokok állitóan az egri várhoz csatoltattak, Kis-Serényi Mihály, Ghemes Albert és Vizkeleti Bertalan, egri katonáknak adományozza.

Miksa király (1564—1576) korából.

1569. 941. jun. 3. A király parancslevele Komárom vármegye törvényszékéhez, hogy azt a vitát, mely a nyulakszigeti domonkosrendi apácák szakállosi és ekecsi jobbágyai között bizonyos kaszáló és halászó miatt támadt, igazitsa el.

1569. 952. jun. 7. A király rendelete Bocskay Miklóshoz, az egri katonák alkapitányához, hogy az óbudai, most Pozsonyban lakó apácákat (Clarissákat) ceglédi birtokuk igazgatásának szabad adományozásában ne zavarja.

1569. 953. jun. 7. A király rendelete Forgách Simonhoz, az egri vár kapitányához, hogy az imént nevezett apácák ceglédi birtokát és igazgatását az imént emlitett Bocskay Miklóstól vegye el, az apácák emberének adja át és az apácákat minden erőszakoskodó ellen védelmezze meg.

1569. 956. jun. 8. A király beleegyezését adja ahhoz, hogy a nyulakszigeti domonkosrendi apácák szakállosi birtokukon (Komárommegyében) egy egész jobbágytelket tudós (Litteratus) Kölös Ferencnek adományoztak.

1574. 1201. ápr. 20. A király rendelete Zrinyi György grófi, tárnokmesterhez, hogy amit anyai nagyatyja: Frangepán Márton gróf, a tersatoi ferencrendieknek hagyott, tőlük ne vonja meg.

1574. 1202. ápr. 18. A király a tersatói conventhez tartozó javakat e conventnek ujra adományozza.

Rudolf király (1576—1608) korából.

1580. 1441. márc. 19. A király a nagyszombati Clarissáknak a pozsonymegyei Bolerázon (Bélaházán) vásárjogot adományoz.

1589. 1801. máj. 29. Bizonyitja, hogy Fejérkövy István, győri püspök, királyi helytartó és a kamara elnöke volt.

1592. 1923. szept. 18. Ugyanezt bizonyitja.

1594. 1982. szept. 29. Ugyanezt bizonyitja.

1594. 1983. dec. 24. Ugyanezt bizonyitja.

1597. 324. jun. 9. Bizonyitja, hogy Kutassy János, esztergomi érsek, királyi helytartó volt.

1597. 346. aug. 10. Ugyanezt bizonyitja.

1601. 927. nov. 7. A király a győrmegyei elhagyott mórichidai kolostorhoz tartozó birtokokat a nagyszombati Clarissáknak adományozza. (Mórichida a veszprémmegyei Vásárhellyel együtt, melyhez tartozott, a nyulakszigeti domonkosrendi apácáké volt.)

II. Mátyás király (1608—1619) korából.

1612. 699. jan. 7. A király levele Győr vármegyéhez, hogy a birtokhatárok miatt való vitát, mely Mórichidán a nagyszombati Clarissák és enyingi Török István között támadt, igazitsa el.

1612. 755. jun. 15. Balásffy Tamás kinevezése boszniai püspöknek.

1614. 544. dec. 15. A király levele azokhoz a biztosaihoz, kiket avégre küldött ki, hogy Mórichidán a birtokhatárok miatt támadt vitát a nagyszombati Clarissák és enyingi Török István között igazitsák el. Két fogalmazvány.
Ugyanitt, ugyancsak két példányban, a király ama levelének fogalmazványa is, melyet enyingi Török Istvánhoz intézett, hogy a biztosok rendelkezéséhez alkalmazkodjék.

1614. 547. dec. 13. A király levele Náprágyi Dömötör, kalocsai érsekhez, a fent irt ügyben kiküldött bizottság elnökéhez, melyben el van mondva az is, hogy enyingi Török István miképp háborgatta az imént nevezett apácákat mórichidai birtokukban.

1615. 650. ápr. 15. A király levele Szentgyörgy és Bazin városokhoz arról, hogy e városokban a kegyúri jogot magának és utódainak fentartotta.

1615. 671. máj. 2 A király levele Pozsony városához annak a polgári háznak az ügyében, melyet a Clarissák a városban meg akarnak venni.
1615. 672. máj. 3. A király levele Pozsony városához a Clarissák borbehozatala ügyében.
1615. 673. máj. 3. A király rendelete Szentgyörgy és Bazin városokhoz, hogy a plébániatemplomot adják vissza a katholikusoknak.
1615. 678. máj. 8. A király leküldi véleményezés végett a primáshoz az óbudai, most Pozsonyban lakó Clarissáknak egy kérvényét (egy kanonoki ház megszerzése tárgyában).
1618. 257. okt. 2. A király beleegyezik abba, hogy a pozsonyi ferencrendiek azt a jövedelmet, mely őket a pozsonyi szárazvám évi bevételeiből megilleti, a nagyszombati Clarissáknak engedjék át.

II. Ferdinánd király (1619—1637) korából.

1627. 201. jun. 8. A király beleegyezik, hogy a soproni ferencrendiek egy, két kőre járó malmukat Péterfa és Küllő falvak között, továbbá egy szőllejüket a kereszturi hegyen Pongrácz Mihálynak eladják.
1627. 310. szept. 6. A király levele Esterházy Miklós gróf, nádorhoz a nagyszombati Clarissák és a nádor között a mórichidai birtok miatt támadt vita ügyében.
1627. 311. szept. 6. A király levele a kamarához ugyanebben az ügyben.
1627. 322. szept 16. A király beleegyezik, hogy Domitrovich Péter, zágrábi püspök, a szlavoniabeli Kőrösön az augusztinusok volt monostorát a ferencrendieknek engedje át.
1628. 43. febr. 1. A király levele Pázmány érsekhez a szentgyörgyi és bazini templomnak a katholikusok részére való visszavétele tárgyában.
1628. 44. febr. 1. A királyi magyar udvari cancelláriának levele a király nevében a bécsi udvari kamarához ugyanebben az ügyben.
1628. 67. márc. 20. A király rendelete Szentgyörgy és Bazin városokhoz ugyanebben az ügyben.
1628. 134. máj. 5. A király megküldi Domitrovich Péter, zágrábi püspöknek a kőrösi ferencrendiek kérvényét a conventjükhöz tartozó javak eladása ügyében.
1628. 268. szept. 14. A király meghagyja a portára küldött követének, hogy a ferencrendieknek azt a törekvését, hogy Kapisztrán Szent János testi maradványait Ujlakról elhozzák, ajánlja a nagyvezér figyelmébe, pártfogásába.
1628. 269. szept. 16. A király a nevezett ereklyék elhozása végett utnak induló két ferencrendinek menlevelet ad.
1628. 277. szept. 23. A király levele a nádorhoz a szentgyörgyi és bazini templomnak a katholikusok részére való visszavétele tárgyában.
1628. 318. okt. 18. A király rendelete Szentgyörgy és Bazin városokhoz ugyanebben az ügyben.
1630. 196. máj. 26. A király megengedi, hogy a kőrösi ferencrendiek a conventjükhöz tartozó javakat eladják és a vételárt conventjük- és templomuk javítására fordítsák.
1631. 87. márc. 6. A király levele Pozsony városához annak a polgári háznak az ügyében, melyet a Clarissák a városban meg akarnak vásárolni.
1631. 96. márc. 24. A király rendelete Szentgyörgy és Bazin városokhoz, hogy a plébániatemplom javait a katholikusoknak adják át.
1631. 167. máj. 26. A király nevében a cancellaria levele a salvatorianusok provincialisához a galgóci ferencrendieknek a galgóci harmincadból adandó segély ügyében.
1631. 303. szept. 30. A király végrehajtó parancsa Győr megyéhez a mórichidai híd és vám ügyében, melyeket, bár pert vesztett, telekesi Török János, a nagyszombati Clarissák nagy kárára, még mindig lefoglalva tart.
1631. 396. dec. 4. A király a zágrábi püspöknek meghagyja, hogy a varasdmegyei Alsó- és Felsőkocsánt, melyeket Trautmansdorf Frigyes gróf a jezsuitáknak hagyott, nekik adja át. Ha a ferencrendieknek, kik e birtokokat elfoglalták, a gróf örökösein valami követelni valójuk van, folyamodjanak rendes per útjához.
1633. 40. febr. 3. II. Ferdinánd király rendelete Pozsony városához egy polgári háznak a Clarissák részére való átadása tárgyában. (Két latin fogalmazvány Ferenczffy Lőrinc udvari — cancellariai — titkár kezétől. Az elsőn rajta van Sennyey István, győri püspök, cancellárnak sajátkezü, magyar fogalmazványa is.)
1633. 125. ápr. 2. A király megparancsolja Győr vármegyének, hogy az alispánt, ki a mórichidai hidat és vámot telekesi Török Jánostól a nagyszombati Clarissák részére már visszavette, ujra küldje ki, hogy Törökön az elkövetett erőszakosság

büntetését, 100 forintot, továbbá az apácák javára 1000 forintnyi kártérítést is vegyen meg.

1633. 125. apr. 7. A király rendelete Pozsony városához, hogy azt, mit Pasztorovich Pál a ferencrendiek részére hagyott, az atyáknak, minden más örökös kielégítése előtt adják ki.

1633. 126. apr. 12. A király levele annak a bizottságnak egyik tagjához, melyet a király a nagyszombati apácák és telekesi Török János között a mórichidai kolostorhoz tartozó javak miatt támadt vita elintézése végett kiküldött.

1634. 11. jan. 18. A király azt az egyezséget, mely a nagyszombati Clarissák és telekesi Török János, valamint ennek neje: gersei Pethő Margit között a győrmegyei Mórichidához tartozó sopronmegyei javakra nézve létrejött, jóváhagyja.

1635. 205. máj. 19. A király megküldi Pázmány érseknek a conventualis minoriták kérvényét, melyben állitólagos jogaikról szólnak.

1635. 285 jul. 20. A király levele országainak bibornok-protectorához a magyarországi marianus ferencesek refomatioja ügyében.

1635. 286. Ugyanez.

1635. 432. nov. 3. A király meghagyja a győri káptalannak, hogy amit Sennyey István győri püspök, cancellár, a marianusoknak és a pozsonyi Clarissáknak hagyott, nekik adja ki.

1636. 116. apr. 19. A király rendelete Bazin városához, hogy a tanácsba katholikusokat is válasszanak be.

1636. 219. jul. 21. A király levele Draskovich György, győri püspökhöz, hogy azt a 4000 forintnyi hozományt, melyet néhai való Sennyei István, győri püspök, cancellár, nőtestvérének, mikor a pozsonyi Clarissák közé belépett, felajánlott, Sennyey hagyatékából fizesse ki.

III. Ferdinánd király (1637—1657) korából.

1644. 202. aug. 25. A király Kapronczán visszaadatja a ferencrendieknek régi templomukat és kolostorukat, melyeket most a plébános használ.

1646. 40. febr. 10. A király Erdődy Erzsébet grófnőnek (Keglevich György nejének) meghagyja, hogy a samobori ferenceseket tevékenységükben, egyházi szabadságaikban és az alamizsna gyüjtésében tisztjei által ne engedje zavarni, hanem inkább pártfogolja az atyákat.

1646. 309. jul. 21. A király levele a primáshoz a kapucinusoknak az országba való hozása tárgyában.

1647. 74. márc. 26. A király kérdőre vonja Eperjes városát egy miséző katholikus papnak a városból való kiűzése miatt.

1648. 132. ápr. 3. A király felhivja a primást, hogy a conventualis minoriták magyarországi provincialisát, ki Olaszországból Sztropkóra igyekszik, utjában támogassa.

1648. 198. jan. 29. A királyi magyar udvari cancellár levele a király nevében az udvari haditanács elnökéhez, hogy a török Boszniában a ferenceseket és a katholikus népet vallásuk szabad gyakorlatától megfosztja. Ez a békekötés ellen van. A portára menő követ rendezze el ezt a dolgot a portán.

1648. 231. jun. 4. A király levele a spanyol királyhoz az V. Károly császár által a nápolyi királyságban a bosnyák ferencesek részére tett alapitvány ügyében.

1649. 48. febr. 25. A királyi magyar udvari cancellár közli a bécsi udvari kamarával, hogy a király a zágrábi Clarissáknak szegénységük miatt kolostoruk épitésére egyszersmindenkorra a magyar királyi kamarától 1000 forintot utalt ki. Az udvari kamara közölje ezt a magyar királyi kamarával. E levélben szó van azokról a pozsonyi Clarissákról is, kik a felkelés idején a zágrábi Clarissákhoz menekültek.

1649. 314. szept. 26. A király levele a nádorhoz a kassai vallásügyben.

1649. 346. okt. 11. A király levele az egri püspökhöz, prépostjhoz és káptalanhoz ugyanebben az ügyben.

1649. 347. okt. 11. A király levele a nádorhoz ugyanebben az ügyben.

1649. 447. dec. 21. A király levele ugyanahhoz ugyanabban az ügyben.

1650. 204. jul. 20. A király a salvatorianusok visitatorát ajánlja a primásnak, a nádornak és Forgách Ádám grófnak.

1650. 349. A király levele a körmöcbányai Unger-féle ház ügyében, melyet a primás a ferencrendiek számára megvett.

1651. 16. jan. 13. A király a kassai ferencesek számára heti másfél forintot rendel a felsőmagyarországi királyi jövedelmek kezelőségétől.

1651. márc. 20. A király megerősiti a nagyszombati Clarissák jobbágyainak adómentességét.

1651. 498. nov. 25. A király levele Colonna bibornokhoz, hogy akadályozza meg a magyarországi salvatorianusoknak a német-osztrák commissarius generalis joghatósága alól való kivételét.
1652. 288. aug. 12. A király levele a nádorhoz, a primáshoz és a kamarához amiatt, hogy Szunyogh Gáspár, unokája kihozása végett, a nagyszombati Clarissák kolostorába fegyveresen többedmagával betört.
1652. 409. III. Ferdinánd király a zágrábi ferenceseknek conventjük kijavítására 300 forintot adományoz.
1653. 186. jul. 15. A király a salvatorianusok visitatorának szabad menlevelet ad.
1655. 14. jan. 27. A király a kassai ferenceseknek visszaadatja egész templomukat.
1655. 197. jun. 29. A király elrendeli, hogy Eperjesen egy régi kolostort adjanak vissza a katholikusoknak. (A szepesi kamarához.)
1655. 223. jul. 4. A királynak ugyanebben az ügyben való rendelete Eperjes városához.
1655. 262. Ebben szó van a ferencrendieknek bolgár őrségéről.
1656. 218. jul. 10. A király levele a pápához, hogy a király bolgár királysága protectorának a római szentszéknél Colonna bibornokot teszi meg.
1656. 219. A király levele ugyanebben az ügyben magához a nevezett bibornokhoz.
1656. 222. aug. 12. A király levele a kamarához, hogy a soproni ferenceseknek azt a 40 forintot, mely részükre régtől fogva rendelve van a soproni harmincadból, ujra pontosan fizessék.

I. Lipót király (1657—1705) korából.

1657. 210. jun. 22. A király levele a Draskovich grófokhoz, hogy azt, amit az elhunyt győri püspök, Draskovich György, a zágrábi Clarissáknak hagyott, nekik fizessék ki.
1659. 61. márc. 13. A király levele a nádorhoz egy eperjesi régi kolostornak a katholikusok részére való átadása tárgyában.
1659. 124. máj. 3. A király levele Rákóczi László sárosi főispánhoz, a katholikusoknak Bártfán való üldözése tárgyában.
1659. 125. máj. 3. A király rendelete a szepesi kamarához, hogy a bártfaiak a katholikus papot városukba hozzák vissza.
1659. 129. máj. 3. A király rendelete Bártfa városához a katholikusok üldözése tárgyában.
1659. 161. jun. 4. A király megerősiti a nagyszombati Clarissák jobbágyainak adómentességét.
1661. 77. A király ujra adományozza Pomázt és Kalászt a pozsonyi (óbudai) Clarissáknak.
1666. 3. jan. 9. A király a ferencrendiek pesti templomocskájának javitására 300 forintot adományoz.
1666. 84. apr. 11. A király rendelete Eperjes városához a városban épülő protestáns főiskola ügyében.
1666. 170. jul. 21. A király rendelete ugyanahhoz ugyanabban az ügyben.
1667. 132. Loósi Viczay Mária, nemesladoni Chömetey Pál özvegye, pozsonyi Clarissa, azt a 2000 forintot, mellyel neki Széchy Péter gróf a vasmegye apáthii kastélyért tartozott, a pozsonyi apácaconventnek adja.
1667. 135. jun. 15. A király levele a primáshoz és az országbiróhoz a bártfaiaknak a vallás ügyében tett nyilatkozata ügyében.
1667. 147. jun. 29. A király rendelete Szepes megyéhez a csütörtökhelyi kápolna ügyében.
1667. 164. jul. 13. A király levele Harrach bibornokhoz (Rómába) a ladislaiták strictior observantiajának ügyében.
1667. 173. jul 9. A király rendelete Eperjes városához a városban épülő protestáns főiskola ügyében.
1668. 450. dec. 10. Ebben említve Bercsényi Erzsébet Zsuzsanna, a pozsonyi Clarissák apátnője.
1668. 452. dec. 19. Oltalomlevél a királytól a nagyszombati Clarissák részére a győrmegyei aszi erdőre nézve. (Per volt Esterházy Ferenc gróf, Farkas András, Bezerédj Ferenc és az apácák közt a nevezett erdő miatt.)
1669. 323. okt. 19. A király levele a szepesi kamarához abban az ügyben, hogy Nagybánya városa egy nyomorult katholikus nővel, vallási gyülöletből, igaztalanul bánt.
1670. 107. Ebben említve Bercsényi Erzsébet Zsuzsanna, mint az óbudai és vásárhelyi Clarissák pozsonyi conventjének apátnője.
1670. 224. Ebben említve a pozsonyi (óbudai) Clarissáknak egy ceglédi alattvalója (jobbágya).
1671. 77. márc. 3. A király utasitása biztosai: Bársony György, váradi püspök és Holló Zsigmond, szepesi kamarai tanácsos, részére Lőcsén, Eperjesen és Bártfán egy-egy régi kolostornak a katholikusok részére való átadása tárgyában.

1671. 7. jan. 10. V. ö. ugyanerre nézve.
1672. 49. Bizonyítja, hogy Szombathelyen voltak domonkosok és ferencesek.
1673. 113. márc. 9. A király levele Szelepcsényi György, esztergomi érsekhez a lévai vallásügyről.
1673. 338—345. dec. 6. A király rendelete a városokhoz a tanács és a tisztviselők választása ügyében.
1674. 35. jan. 30. A király levele a baziniakhoz a protestáns lelkész választása ügyében.
1674. 93. febr. 26. A király rendelete Gyöngyös mezővároshoz, hogy a salvatorianusok syndicusait városi tisztségekkel ne terheljék.
1675. 541. dec. 14. A király rendelete Kassa városához a város főtemplomának jókarban való tartása miatt.
1675. 544. dec. 18. A király rendelete a kamarához a kassai tisztujitás ügyében.
1675. 545. dec. 18. A király rendelete Kassa városához a városi tisztujítás ügyében.
1676. 208. jun. 6. A király rendelete Heves megyéhez, hogy Gyöngyös mezőváros a salvatorianusok syndicusait polgári tisztségekkel ne terheljék.
1677. 209. máj. 26. A kassai céheknek az Urnapi körmeneten való részvétele ügyében a király rendelete Kassa városához.
1688. 417. szpt. 20. Széchenyi György, esztergomi érsek az esztergomi ferenceseknek adta 15.000 forintért vett fejérmegyei csókakövi birtokát. A király ez adományt megerősiti. — A szétrongyolódott fogalmazvány mellett megvan maga, a király aláirásával ellátott, pergamenre irt oklevél is, mely arany és piros betükkel kezdődik. A pecsét le van róla véve.

Országos Levéltár.

Cancelláriai Osztály.

Originales Referadae.

(„Originales Referadae" szavakkal jelölik az Országos Levéltár Cancellariai Osztályában őrzött gyüjteményét azoknak az előadásoknak, véleményeknek, javaslatoknak, melyeket a királyi magyar udvari cancellaria a XVII. század legvégétől 1770-ig a királyok elé terjesztett. Az 1526-tól a XVII. század legvégéig terjedő időből, a „Conceptus Expeditionum" gyüjteményben, mint láttuk, nincsenek meg a király elé terjesztett előadások (kérdés, hogy abban az időben minden előadást irásba foglaltak-e?), a „Conceptus Expeditionum" gyüjteményben csak a cancellariai előadások alapján létrejött királyi oklevelek, rendeletek, levelek fogalmazványai vannak meg. Ellenben az „Originales Referadae" gyüjteményben nincsenek meg a királyi oklevelek, rendeletek, levelek fogalmazványai, hanem csak a cancellariai előadások, melyek alapján azok az oklevelek, rendeletek, levelek létrejöttek. Minden egyes originalis referada egyenesen a királyhoz van intézve, neki van cimzve és több részből áll, u. m. az illető ügy históriájának, előzményeinek, — a fél, vagy a felek kérésének, az alsóbb hatóságok, illetően kormányszék (tehát a vármegye, az illetékes püspök, a helytartótanács kebelében fennálló illetékes bizottság — vallásügyi, vagy alapitványi, vagy cassa parochorum-i bizottság — és a helytartótanács plénuma) mindezekre vonatkozó véleményének előadásából, végül: a cancellariának az alsóbb fórumokéval egyező, vagy vele ellenkező véleményéből, o p i n i o-jából. (Igenis, a *cancellaria* és nem a *cancellár* opinioja, — mert igazában a cancellaria is tanács volt, ott is mindent tanácsban, collegialiter intéztek, csak úgy, mint a helytartótanácsban, — az opinio valóban valamennyi cancellariai tanácsosé volt.) Az originalis referada-ra azután a király reáirta resolutioját, vagy egyszerü p l a c e t szóval, vagy különösen ha a király az opiniotól eltérően határozott, egy vagy több, sokszor számos mondatban. Ha az ügyet, más szóval: a reá vonatkozó cancellariai véleményt, referadat a miniszteri conferentiában, vagy még feljebb: a titkos tanácsban is tárgyalták (mind a két testületnek tagja volt a magyar cancellár is), az „Originales Referadae" gyüjeményben megtaláljuk a miniszteri conferentia, vagy a titkos tanács véleményét is és a királynak immár erre ráirt resolutioját. Ha a király resolutioja megvolt, akkor szerkesztették meg az illető ügyre vonatkozó királyi oklevelet, vagy rendeletet, vagy levelet, melyet azután, miután megpecsételték és a királlyal aláiratták, elküldtek a helytartótanácshoz, hogy az közölje az illető megyével, vagy valamennyi megyéjével, vagy az illető püspökkel, vagy valamennyi püspökkel, az

illető megye a felekkel stb. — A király a placet-et mindég sajátkezüleg irta reá a referada-ra. (Placet Carolus, — placet m., mely utóbbi betü „Mária Terézia"-t jelent.) Ha a resolutio egy vagy több mondatból állt, III. Károly király ezt is mindég, akár németül, akár latinul, végig sajátkezüen irta. Ez a királyunk egyformán jól kezelte a német és a latin nyelvet. Latinsága nem igen rosszabb korának magyar hivatalos latinságánál, ha nem is akkora szóbőségü és egy kissé spanyolos is. Mária Terézia, ha a placet-nél többet irt, szintén sajátkezüen irta a referadak-ra német resolutioit, valamint latin resolutioit is, de ez utóbbiakat csak akkor, ha *rövidek* voltak, mig ha hosszabb lélekzetüeknek kellett lenniük, már titkárával iratta (persze szorosan az ő szándéka, utasitása szerint) és ő csak aláirta őket. Igaz, hogy ő is tudott latinul, de még sem volt oly erős a latinban, mint édes atyja. — Az originalis referadá-knak két dátumuk van. Az első azt a napot jelenti, melyen a cancellár a referadá-t a király elé terjesztette, a második azt, melyen a király (vagy királynő) resolutioját a referadá-ra reáirta. Ez utóbbi dátumot az exmissio, az exmittálás, a kiadás, a kibocsátás dátumának nevezték és ezért irták eléje az „Exm." betüket. Az originalis referada és a királyi resolutio alapján létrejött királyi oklevél, rendelet, levél is arról a napról keltezetett, melyen a királyi exmissio történt, vagyis melyen a király (vagy a királynő) resolutioját a referadá-ra ráirta. Mi e jegyzékünkben a referadá-k második dátuma elől az „Exm" betüket elhagyjuk, mert a mondottak alapján az olvasó már úgy is tudhatja, mit jelentenek a második dátumok.)

III. Károly király (1711—1740) korából.

1724. 32. aug. 22. szept. 19. A király dönt a pozsonyi és a budai Clarissák közt az óbudai és a nyulakszigeti alapítványok miatt támadt vitában.

1726. 42. szept. 19. nov. 26. A király nem engedi meg, hogy Draskovich Ádám grófné a conventualis minoriták részére a sopronmegyei Csepregen conventet alapítson.

1728. 1. 1727. dec. 15. 1728. jan. 5. A király nem engedi meg, hogy a győr-belvárosi ferencrendiek Győrszigeten is akár conventet, akár residentiát alapítsanak.

1728. 70. máj. 14. nov. 24. A király jóváhagyja, hogy Károlyi Sándor gróf a Clarissák részére Pesten kolostort alapított.

1729. 5. jan. 31. febr. 20. A király intézkedése a primás és a csanádi püspök között a Szeged felett gyakorlandó joghatóság miatt felmerült vitában.

1729. 68. máj. 9. jun. 8. A király megengedi, hogy a kapucinusok Hatvanban és Székelyhidán letelepedjenek, de nem engedi meg nekik, hogy Nagyváradon rendházat alapítsanak.

1731. 9. — 1731. 71. E két referáda arra vonatkozik, hogy Pozsony városa a kapucinusok conventje mellett egy kertet vett és benne kocsmát akart építtetni, mi ellen a kapucinusok tiltakoztak, kérvén még azt is, hogy a kertet a várostól megvehessék. Az ügyet, a király óhaja szerint, békés egyezséggel intézték el.

1733. 64. ápr. 28., máj. 19. A király intézkedése abban a vitában, mely a marianusok között az alternativus választások miatt támadt.

1733. 77. Exm. jun. 29. A zágrábi püspök jelentése a szlavóniai plébániákról és a plébániákat kezelő ferencrendiekről.

1733. 85. Exm. jul. 22. A király intézkedése abban a vitában, mely a marianusok között az alternativus választások miatt támadt.

1733. 87. A király megengedi, hogy az az atya, ki a szlavóniai plébániák visitálására jött, a visitatiot végezze.

1733. 114. A király intézkedése abban a vitában, mely a marianusok között az alternativus választások miatt támadt.

1733. 121. Az imént említett vitára vonatkozik.

1734. 57. — 1734. 73. — 1734. 87. szintén az említett vitára vonatkoznak.

1735. 9. Exm. jan. 17. A királynak végső döntése az említett vitában.

1735. 82. A Kapornaky-alapítványra vonatkozó irományok.

1735. 100. aug. 8., nov. 8. A király megengedi, hogy a kapucinusok nagyváradi residentiájukat conventté alakítsák.

1737. 13. jan. 11., márc. 1. A király nem engedi meg, hogy a conventualis minoriták a trencsénmegyei Bittsén rendházat építsenek.

1738. 49. aug. 12., aug. 20. A király megengedi, hogy az Erzsébet-apácák Pozsonyban megtelepedjenek.

1739. 21. febr. 6., ápr. 7. A király elrendeli, hogy az Erzsébet-apácák részére Budán tett alapítványt a pozsonyi Erzsébetek kapják meg.

1744. 42. A katonai határőrvidékre jött populus Clementinus-t két ferencrendi gondozza.
1746. 36. márc. 29., ápr. 15. A királynő a ladislaitáknak I. Lipóttól kapott privilégiumát megerősíti.
1746. 43. jan. 3., jan. 15. Esterházy József gróf Tatán a kapucinusok részére conventet alapított. A királynő ez alapításhoz megadja beleegyezését.
1746. 75. jul. 7., jul. 30. Hunyady Antal a somogymegyei Mesztegnyén a marianusok részére conventet alapított. A királynő ez alapításhoz megadja beleegyezését.
1747. 80. ápr. 17., ápr. 24. A királynő a conventualis minoritákat megerősíti Csütörtökhely birtokában.
1747. 141. A cancellaria véleménye alapján a királynő megmagyarázza az 1715. 102. tc. ratioját.
1747. 162. dec. 5., dec. 17. A szerémmegyei populus Clementinus-t gondozó ferencrendiek részére a királynő a cassa parochorum-ból segélyt utal ki.
1748. 95. ápr. 26., jul. 2. A királynő a pozsonyi Erzsébeteknek megtiltja, hogy gyógyszereket árusítsanak.
1748. 153. Exm. okt. 26. A királynő ismét megengedi a nevezett apácáknak, hogy gyógyszertárukban gyógyszereket áruljanak.
1749. 44. febr. 3., márc. 12. A királynő a karlócai ferencrendiekre nézve intézkedik.
1749. 153. aug. 25., aug. 28. Ivanovics Ferenc, bosnyák rendtartománybeli ferencrendi, goromba levelet írt a cancellárnak a szlavóniai egyházi állapotokról. A királynő intézkedik ez ügyben.
1749. 165. szept. 15., szept 22. Csáky Miklós gróf kalocsai érsek, önhatalmúlag elvette a ferencrendiektől a szántovai plébániát. A királynő intézkedik ez ügyben.
1749. 173. okt. 2., okt. 15. A királynő nem engedi meg, hogy Bibits Jakab az aradmegyei Szentannán a ferencrendiek részére conventet alapítson.
1750. 16. jan. 27., febr. 2. A királynő Ivanovics Ferenc, bosnyák rendtartománybeli ferencesre, ki a cancellárnak a szlavóniai egyházi ügyekről goromba levelet írt, kiszabja a büntetést.
1750. 109. szept. 4., szept. 7. A populus Clementinus templomai.
1751. 7. — 1750. nov. 13. — 1751. jan. 17. A királynő intézkedése a karlócai ferencrendiek ügyében.
1751. 22. A királynő intézkedése ugyanerre nézve.
1751. 23. Exm. febr. 15. A királynő intézkedése ugyanerre nézve.
1751. 36. A királynő intézkedése egy gyilkos ügyében, ki Jászberényben a ferencrendiekhez menekült.
1751. 80. Exm. jul. 12. A királynő a Bródon és Gradiskán a lelkipásztorkodást végző ferencrendieknek a cassa parochorum-ból csak 100 forintot engedélyez.
1751. 85. jul. 9., jul. 12. Bibits Jakab az aradmegyei Szentannán a piaristák részére rendházat alapitott. A királynő ehhez beleegyezését megadja.
1751. 147. A királynő kimondja, hogy a ferencrendiek csak ott kezeljenek plébániát, hol conventjük van, egyebütt azonban világi papokkal helyettesitsék őket.
1752. 3., 1751. dec. 31., 1752. jan. 3. A királynő elrendeli, hogy a ferencesek a mitrovicai plébániát haladéktalanul hagyják el.
1752. 70. A királynő rendes felterjesztést követel a cancellártól abban az ügyben, hogy a ferencrendiek a mitrovicai és általában a szlavoniai plébániák miatt a pápához fordultak.
1752. 75. Exm. ápr. 16. A cancellár jelenti a királynőnek, hogy a ferencrendiek plébániái és szabad élete ügyében már irtak Rómába Mellini bibornoknak, a királynő római miniszterének és előadja, hogy mit kellene még irni a bibornoknak. A királynő a cancellár javaslatát jóváhagyja.
1752. 119. Bizonyitja, hogy a mitrovicai plébánia már világi papok kezén volt.
1753. 12. jan. 3. Exm.? A királynő intézkedése a ferencrendieknek a plébániákról való eltávolitása ügyében.
1753. 21. jan. 10. Exm.? A királynő megszabja, hogy mely hatóságok készitsék el a szlavóniai plébániákról a kimutatásokat.
1753. 56. márc. 2., márc. 5. A királynő intézkedése egy emberre nézve, ki Szegeden a cs. kir. sóraktárból sót lopott és a minoriták conventjébe menekült.
1753. 212. A királynő elrendeli, hogy a varasdi főparancsnokságban a katonai káplánságokról a ferencrendieket távolitsák el.
1753. 227. okt. 2., okt. 8. A királynő helyesli, hogy a zágrábi püspök a szlavóniai plébániákról el fogják távolitani a ferenceseket.
1753. 253. A királynő megszabja, hogy ha a ferencrendiek a plébániákat elhagyják, mit adjanak át az uj világi plébánosnak.

1754. 47. A királynő intézkedik arra nézve, hogy a zágrábi püspök Madjuricban önhatalmulag (a királynő megkérdezése nélkül) távolitotta el a ferencrendieket a plébániáról.

1754. 57. A királynő helyesli, hogy a zágrábi püspök a bródi plébániáról eltávolitotta a ferencrendieket.

1754. 85. A királynő elrendeli, hogy a zágrábi püspök még az 1754-ik év folytán valamennyi plébániájáról távolitsa el a ferencrendieket.

1754. 165. A zágrábi püspök vádolta Mercy gróf, szlavóniai parancsnokló táborszernagyot, hogy a ferencrendieket pártolja.

1754. 193. Givovich Miklós, szerémi püspök, vádolja a populus Clementius gondozására Rómából küldött ferencrendieket, hogy nem akarnak tőle függni. A királynő ez ügyben irat Mellini bibornoknak, római miniszterének.

1754. 194. jun. 11., jul. 9. A királynő elrendeli, hogy a plébániákról távozó ferencrendiek mit adjanak át az uj világi plébánosoknak.

1754. 196. jan. 17., jul. 15. A zágrábi, a szerémi, a boszniai, vagy djakovári és a pécsi püspök jelentést tesznek, hogy mely szlavóniai plébániákat kezelnek ferencrendiek és hogy miként lehet őket világi papokkal helyettesíteni.

Or. Ref. 1754. 202. A zágrábi püspök és Mercy gróf táborszernagynak a ferencrendiek miatt való vitájáról.

1754. 307. okt. 17., okt. 22. A marianusok, a salvatorianusok és a ladislaiták hiába kérik, hogy a lectorságra jelölteket ne kelljen a nagyszombati, vagy kassai egyetemre vizsgázni küldeniök, — a királynő nem enged.

1754. 321. okt. 31., nov. 4. A királynő elrendeli, hogy a szlavóniai plébániák átadásakor amiatt, amit a ferencrendieknek az uj világi plébánosok részére át kell adniuk, vita támad, a vitában a kalocsai érsek döntsön, mint metropolita.

1754. 362. Exm. aug. 14. Jegyzék ismeretlen kéztől. Egy nagy úr, kiről nem állapithatjuk meg, hogy ki volt, kéri a királynőt, hogy a ferenceseket ne távolítsa el a szlavóniai plébániákról, mert a nép szereti őket s mert helyettük a nép nyelvét nem tudó papokat tesznek. A királynő ráirta a jegyzékre, hogy szándékából nem enged.

1755. 178. Exm. aug. 14. A királynő a miskolci minorita superiort azért, hogy egy szökött katonát, ki a minoriták conventjébe menekült nem adott ki, megrovatja.

1756. 7. A királynő a salvatorianusok provinciálisának, custosának és egy tertiariusának, kik Spanyolországba akarnak utazni, a Szent Ferenc-rend egyetemes káptalanára, utlevelet adat.

1756. 180. aug. 2., aug. 8. Thauszy Ferenc zágrábi püspök jelenti, hogy már negyvennél több plébániáról távolitotta el a ferencrendieket. Még hárman vannak convent nélkül, mint plébánosok, ezekről is el fogja őket, a királynő engedelmével, távolítani.

1757. 40. márc. 17., márc. 21. A királynő megengedi a pesti Clarissáknak, hogy egy, telkükbe beékelődő telket megvásároljanak.

1762. 57. márc. 22., ápr. 13. A királynő megengedi, hogy a szerémi püspök a kapisztránus provinciában fölmerült sok visszaélés, rendetlenség ügyében a Rómából kapott megbizás alapján eljárjon s ő maga is megbizást ad erre a püspöknek.

1762. 98. máj. 27., jun. 1. A királynő hozzájárul azokhoz a pontokhoz, melyeket a szerémi püspök a kapisztránusok megfékezése végett javasolt, megengedi, hogy e pontokat Rómába küldjék és ő maga is sürgeti Albani bibornok, római minisztere utján e pontok apostoli jóváhagyását.

1763. 142. A királynő intézkedik a kapisztránusok visitatiojának dolgában. (Ő engedi meg a generalis visitatornak, hogy visitaljon, utasitást ad neki stb.)

1764. 21. A pozsonyi és a bazini kapucinusok és a pozsonyi Clarissák segélyezése a cassa parochorum-ból.

1764. 182. Exm. okt. 5. A királynő a bántól és a zágrábi püspöktől felvilágositást követel a katholikus híveknek a török határhoz közel tapasztalható elhagyatottságát illetően.

1765. 133. A populus Clementius-t gondozó missionariusok segitése a cassa parochorumból.

1765. 174. máj. 18., máj. 28. A királynő a jezsuitákat megerősíti pétervárади jogaikban.

1765. 279. A pozsonyi kapucinusok és a pozsonyi Clarissák segitése a cassa parochorumból.

1766. 188. A királynő ápr. 20-iki billiet-je a cancellárhoz. — A királynő javaslatot követel arra nézve, miként lehetne a koldulószerzetesek számát megszoritani és őket a plébánosok hiányának pótlására kötelezni?

1767. 10., 1766. dec. 20., dec. 28. A királynő elrendeli a koldulószerzetesek és a remeték összeirását.

1767. 104. Exm. apr. 1. A királynő a pápai irgalmasoknak megengedi, hogy ujabb öt évig kéregethessenek.
1767. 379. Exm. szept. 15. A királynő szabályozza a besnyői kapucinusok koldulását.
1768. 45. A királynő megengedi, hogy az osztrák tartománybeli szentföldi főbiztos Magyarországon gyüjtessen a szentföldi szent helyek fentartására.
1768. 70. Exm. febr 17. A királynő Nagybánya városának visszaadja a kegyúri jogot.
1769. 541. A királynő megvizsgáltatja a Clarissák vagyoni állapotát.
1770. 103. febr. 28., márc. 16.
1770. 171. A királynő megállapítja a kolduló szerzetesek számát.

Országos Levéltár.

Cancellariai osztály.

Az 1770-ik évben a királyi magyar udvari cancellaria uj gyüjteményét kezdte meg a király (a királynő) elé terjesztett előadásoknak. Ez az uj gyüjtemény abban különbözik az „Originales Referadae" gyüjteménytől, hogy míg az „Originales Referadae" gyüjteményben az originalis referada-k mellett csak ritkán találunk egyéb irást, az uj gyüjteményben az originalis referada-k mellett már rendszerint ott vannak az u. n. anteacta-k is, tehát az originalis referada fogalmazványa, azután pl. a helytartótanácsnak az ügyre vonatkozó felterjesztése, stb. Az uj gyüjtemény 1770-től 1848-ig terjed.
4547/1773. szept. 3-iki kir. rendelet. A királynő megszabja a Clarissák számát és vagyonuk kezelését.
69/1778. és 468/1778. Bizonyitja, hogy pl. a karmelitáknak is kellett fizetniük az évi 10 százalékot a cassa parochorum-ra és fortificatorium-ra.
6169/1778 és 6882/1778. A kamarai plébániákról a szerzetes administratorokat távolitsák el és helyükbe világi papokat, különösen ex-jezsuitákat tegyenek, hogy igy a tanulmányi alap pensio-terhe fogyjon.

Országos Levéltár.

Helytartótanácsosi osztály.

Idealia Cassae Parochorum.

(A cassa parochorum-ra vonatkozó irányadó, alapvető rendeletek.)
Az 1-es számu csomóban: Az 1734. dec. 20-iki királyi rendelet másolata: A plébániákat kezelő szerzetesek segitéséről.
A 6-os számu csomóban: Az 1769. nov. 24-iki királyi rendelet másolata: A püspökök küldjenek kimutatást a szerzetesek számáról, alapitványaikról, valamint az alapitványokon túlmenő tőkéikről.
A 8-as számu csomóban: Az 1766. ápr. 23-iki királyi rendelet másolata: A püspökök küldjenek jelentést, miként volna a szerzetesek száma apasztható és miként lehetne őket a plébánosok pótlására felhasználni?
U. o.: Az 1774. aug. 1-i királyi rendelet másolata: A szerzetesek 10—10%-os hozzájárulása a cassa parochorum-hoz és a fortificatorium-hoz.

Országos Levéltár.

Cancellariai Levéltár.

Litterae Archiepiscoporum.

1648. jan. 3. Lippay György esztergomi érsek levele a királyhoz a kassai jezsuiták ügyében.
1652. jul. 19. Lippay György, esztergomi érsek levele a királyhoz abban az ügyben, hogy Szunyogh Gáspár fegyveresen, többedmagával betört a nagyszombati Clarissák kolostorába, hogy onnan unokáját kihozza.

1654. dec. 23. Lippay György, esztergomi érsek levele a királyhoz a jezsuiták kassai házának ügyében.
1735. jul. 30. Patachich Gábor gróf, kalocsai érsek levele a királyhoz a plébániát kezelő ferencrendiek engedetlenségéről és a püspököknek ama jogáról, hogy a plébániákra világi papokat tegyenek.

Országos Levéltár.

M. Kir. Udvari Kamarai Levéltár.

Benignae Resolutiones Regiae.

1552. márc. 10. I. Ferdinánd király a nagyszombati ferencrendieknek bort és gabonát adat.
1552. márc. 20. I. Ferdinánd király az esztergomi érsekség jövedelméből a pozsonyi ferencrendieknek gabonát, bort és olajat adat.

Magyar Nemzeti Muzeum Könyvtára.

Circularia Exc. (elsi) Consilii Regii Locumtenetialis Hungarici. De Ann. 1779., 1780., 1781. Hung. j. 550. ga. Fol. Lapszámozás nélkül.

(Ez a gyüjtemény, épp ugy, mint sok más hozzá hasonló, mely szintén a M. N. Muzeum könyvtárában van, bár Mária Teréziának és II. Józsefnek a cancellariától a helytartótanácshoz leérkezett és a helyartótanács által a vármegyéknek, a városoknak, a szabad kerületeknek és, ha egyházi, vallási ügyekről volt szó, a püspököknek megküldött rendeleteit kinyomatva tartalmazza, mégis levéltári forrás jellegével bir, mert azok a nyomtatványok nem irodalmi, tudományos célra készültek, hanem a szó szoros értelmében hivatalos aktáik, melyekre reájuk került mindég valamelyik helytartótanácsos aláírása is. Az itt levő rendeleteket csak azért nyomatták ki, mert körrendeletek lévén, sok példány kellett belőlük.)

1779. apr. 19. A királynő akarja, hogy a szerzetesi concursusokon a jelölteket a Ratio Educationis tárgyaiból is kérdezzék. Általában a szerzetesek tanulmányaik elrendezésében a Ratio Educationis-hoz alkalmazkodjanak. (A szerzetes főnökökhöz.)
1779. jul. 1. (Hivatkozással az 1778. márc. 30-iki rendeletre.) A világi papi és a szerzetesi concursusok az őszi vakátiókban legyenek, hogy az ifjakat ne zavarják tanulmányaikban.
1779. aug. 26. A concursusokon az ifjakat necsak a régi tárgyakból, hanem a Ratio Educationis-éiből is kérdezzék, hogy igy a püspökök és a szerzetes főnökök a Ratio Educationis érvényre jutását elősegitsék.
1779. dec. 27. (Hivatkozással az 1774. aug. 8-iki rendeletre.) A politikai hatóságok tegyenek jelentést az apácák vagyonáról és kezelése módjáról. (E rendelet itt abban a formájában, ahogy a városoknak küldték meg és a djakovári püspöknek.)
1779. dec. 27. (Hivatkozással az 1774. aug. 8-iki rendeletre.) A politikai hatóságok vigyázzanak, hogy az apácák csak a helytartótanács engedelmével vegyenek fel ujoncokat. (E rendelet is itt abban a formában, mint a fenti.)
1779. dec. 27. A djakovári (boszniai, vagy djakovári és szerémi) püspöknek. Küldje fel a kimutatást az 1777., 1778. és 1779. évet illetően a kolduló szerzetesekről. (Ilyen rendelet ment a többi püspöknek is.)
1779. dec. 27. (Hivatkozással az 1774. aug. 8-iki rendeletre.) A királynő sürgeti a kimutatást a feloszlatott Nazarénus-rend paptagjairól. (A djakovári püspöknek.)
1779. dec. 27. (Hivatkozással az 1774. aug. 8-iki rendeletre.) A még meglevő remeték számának apasztásáról. (A djakovári püspöknek.)
1779. dec 27. (Hivatkozással az 1774. aug. 8-iki rendeletre.) A királynő elrendelte, hogy neki a politikai hatóságok tegyenek jelentést a fogadott körmenetekről és a bucsujárásokról, hogy láthassa, melyeket erősitsen, vagy változtasson, vagy szüntessen meg. (E rendelet itt abban a formájában, melyben a városoknak és a djakovári püspöknek küldték meg.)

1779. dec. 27. (Hivatkozással az 1774. aug. 8-iki rendeletre.) A püspökök küldjenek jelentést azokról a taxákról, melyeket mind Rómában, mind Magyarországon az apostoli kegyelmek expediciójáért fizetni szoktak, szintúgy tüntessék fel részletesen a Dataria Romana taxáit is. (E rendelet itt abban a formájában, melyben a djakovári püspöknek küldték meg.)

1780. jan. 14. (Hivatkozással az 1777. aug. 4-iki rendeletre.) A püspökök állapitsák meg a kolduló szerzetesek kéregetési területét és a róla szóló táblázatot küldjék fel a királynőhöz. (E rendelet itt abban a formájában, melyben a csanádi püspöknek küldték meg. A rendeletben közölve vannak az irányelvek, melyek szerint a püspökök a mondott területet megállapitsák.)

1780. apr. 4. A szerzetesek Budára repetitiora (királyi ösztöndijak elnyerésére jogositó tanfolyamra) csak olyan szerzeteseket küldjenek, kik a tanfolyamot sikerrel elvégezni képesek.

Magyar Nemzeti Muzeum kézirattára.

Fol. Lat. 1993. Acta politico-historico-religionaria Catholicorum. 504 irott lap.

Ebből a pozsonyi, a nagyszombati, a budai és a pesti Clarissáknak az 1782. febr. 7-iki püspökkari felterjesztéshez mellékelt, a helytartótanácshoz intézett könyörgése, hogy a helytartótanács járjon közbe a császárnál, hogy a Clarissák rendjét ne oszlassa fel. (159. és köv. lapokon.)

Quart Lat 1137. Acta confessionis evangelicae et reunionis cum religione pontificia.

Ebből: A derecskei Török János, honti főesperesnek, 1558-ban Hontmegyében és a bányavárosokban végzett látogatására vonatkozó irományok. (Másolat.)

Quart. Lat. 1187. Ebben: Kocsi Csergő Bálintnak 1674/76-iki „Narratio brevis" stb. cimü kézirati művének egykoru kézirati másolatán kivül, megvan Otrokocsi Fóris Ferencnek „Furor Bestiae contra Testes Jesu Christi in Hungaia" stb. cimü kézirati művének egykoru kézirati másolata. (Otrokocsi Fóris Ferenc is a magyar protestáns gályarab-lelkészek közé tartozott. Később a katholikus hitre tért. Rómában a theologia, a bölcselet és a jog doktorának avatták és mint híres katholikus iró halt meg. Megtérése után nem lett katholikus pap, hanem mint katholikus világi ember élt.)

Esztergomi Primási Levéltár.

Archivum Vetus Ecclesiasticum.

Fasc. 13. n. 85. Adat Meggyesi Ferenc, csanádi (cimzetes) püspök-, erdélyi, gyulafejérvári nagyprépost- és vicariusról.

Fasc. 13. n. 85. Az erdélyi püspökség javainak átadásáról Bornemissza Pál, erdélyi püspök részére.

Fasc. 13. n. 96. Biglia Menyhért, apostoli protonotárius, oldalköveti hatalommal Miksa császárhoz küldött apostoli nunciusnak Augsburgban, 1566. febr. 7-ikén kelt, a Bécsben, vagy a bécsi egyházmegyében, vagy bárhol levő papokhoz, egyháziakhoz, nyilvános jegyzőkhöz és irnokokhoz intézett Oláh Miklós, esztergomi érseket, mint metropolitát, illető meghagyása a magyarországi főpásztori kötelességüket nem teljesitő főpapok ügyében. — Eredeti. — Rajta egykoru feljegyzés, hogy a pósta a levelet Pozsonyban, az érseki aulában febr. 25-ikén kézbesitette. Reá van jegyezve az is, hogy az érsek a püspököket márc. 18-ikán megintette.

Fasc. 15. n. 109. Oláh Miklós, esztergomi érseknek, 1560. apr. 23-ikán kelt levele, mellyel Stéger Rafaelt, a besztercebányai Szent Erzsébet-kórház rectorát, a zólyomlipcsei várhoz tartozó dubovai Szent Miklós plébániában királyi bemutatás alapján megerősiti. (Oláh sajátkezű aláirásával és pecsétjével.)

Fasc. 15. n. 109. Hosius Szaniszló, pápai nuncius, 1560. nov. 7-ikén kelt levele, melyben az esztergomi segédpüspököt, valamint Pápay Pál, esztergomi éneklőkanonokot és szenttamási prépostot megbizza, hogy Stéger Rafaelt a dubovai javadalomba

vezessék be. (Hosiusnak sajátkezű aláírásával és capsulás függő pecsétjével. A pecsétnek csak maradványai vannak meg. A 111. szám a. az eredetinek megvan egy másolata is.)

Fasc. 19. n. 143. A római Propaganda Congregationak egy, 1627-iki, eredeti decretuma. Melléte Pázmány Péter római ágenséhez intézett levelének Pázmány saját kezétől való fogalmazványa, melyben Pázmány leirja a szegedi ferencrendiek működését.

Fasc. 19. n. 146. Senkvici Mátyás, esztergomi kanonoknak, kit Pázmány jelentéstétel végett Rómába küldött kézirata.

Fasc. 24. n. 206. Lósy Imre primásnak 1642. nov. 5-én és 6-án kelt végrendelete, melyben a pozsonyi ferencrendiek épületére 1000 forintot hagy.

Fasc. 25. n. 227. A kecskeméti katholikusoknak 1644. jun. 23-án kelt magyar levele, melyben Lippay György esztergomi érseket kérik, birmá reá a ferencrendieket, hogy náluk maradjanak. A levélben le van irva a kecskeméti híveknek nagy elhagyatottsága. (Eredeti, pecsétes.)

Fasc. 25. n. 233. Nomina, cognomina, dignitates et beneficia sub jurisdictione Archiepiscopali Strigoniensi existentis totius cleri Anno 1647. (Eredeti fogalmazvány. Megfelel a mai Schematismusnak.)

Fasc. 25. n. 235. A magyar egyház és különösen az esztergomi főegyházmegye állapotáról szóló, a pápa elé terjesztett jelentés. (Az 1650. körüli időből. Lippay György, esztergomi érsek sajátkezü fogalmazványa.)

Fasc. 25. (Az instantiák külön csomójában.) A püspöki céhbeli vargamesterek folyamodása Lippay György, esztergomi érsekhez. (Eredeti magyar.)

Fasc. 26. n. 238. A Szentföld custosa és a jeruzsálemi ferencrendi convent guardiánja 1669. jun. 20-án kelt diplomájával megteszi Szelepcsényi György esztergomi érseket a szent sír lovagjának. (A diploma és capsulás függő pecsétje teljesen ép.)

Fasc. 26. n. 240. I. Lipót király 1674. jun. 3-án kelt, Kollonics Lipót bécsujhelyi püspök és a magyar királyi kamara elnökéhez intézett levele a kapucinusoknak Bazinba való telepitése ügyében.

Fasc. 26. n. 244. A pozsonyi és a bazini kapucinusok a Ferdinánd-féle évi 6000 forintból (a cassa parochorum alapjából) segélyt kapnak. (1694 után.)

Fasc. 26. n. 251. Pázmány jelentése a titkos tanácsoshoz a szentgyörgyi és a bazini plébániatemplomról.

Fasc. 38. n. 426. Keresztély Ágost bibornok, szász herceg, primás, esztergomi érseknek 1713-ban kelt, a reformált ferencrendiek római vice-commissariusához intézett levele a magyar salvatorianusok canoni visitatioja és káptalana ügyében. (Fogalmazvány.

Fasc. 39. n. 438. A bosnyák rendtartomány főnökének 1712. jul. 24-ikén kelt, Keresztély Ágost esztergomi érsekhez intézett levele a ferencrendiek által kezelt plébániákról és Natali Lukács belgrádi püspöknek a ferencrendiek iránt való ellenséges érzületéről.

Fasc. 39. n. 438. Az eszéki ferencrendieknek 1713. máj. 20-ikán kelt, az esztergomi érsekhez intézett folyamodása a máriagyüdi, Eszékre vitt kegykép ügyében.

Fasc. 39. n. 440. Az eszéki jezsuita-plébános panaszt tesz Keresztély Ágost esztergomi érseknél az eszéki ferencrendiek ellen. 1718.

Fasc. 39. n. 440. Az eszéki jezsuita-plébános panaszai az eszéki ferencrendiek ellen. 1737. jun. 21. — E' levélen rajta van annak a kemény, számonkérő levélnek a fogalmazványa, melyet Esterházy Imre gróf, primás, esztergomi érsek, az eszéki ferencrendiekhez intézett.

A visitatiok közt. 2125. sz. a. Luzsénszky Joachim, nyitrai főesperes, jelentése a primáshoz. 1650. körül. (Eredeti.)

Az Esterházy Imre gróf, primás, esztergomi érsek idejebeli iratok közt:

699. sz. a. A Tisza és a Maros mentére küldött kamarai bizottságnak 1702. aug. 8-iki levele és mellékletei. Eszerint Kollonics Lipót 1702. jul. 26-ikán irásban kijelentette, hogy Szeged a csanádi püspök alá tartozik és hogy ott neki a lelki joghatóság, valamint a tizedek is átadhatók. Ennek alapján Dolny István, csanádi püspököt, még 1702-ben, mind a lelkiekbe, mind a világiakba, a szegedi tizedekkel együtt, beiktatták.

Farkas András, szegedi guardiánnak 1727. márc. 17-én kelt, a csanádi püspökhöz intézett levele a ferencrendieknek a szegedi plébániához való jogáról.

A következő darabok:

699. sz. a. Esterházy Imre gróf, primás, esztergomi érseknek, 1732. aug. 2-ikl, sajátkezűen aláírt és pecsétjével ellátott levele.

700. sz. a. A szegedi piarista plébánosnak 1729. jan. 31-iki levele, Esterházy primáshoz.
701. sz a. Ugyanannak levele ugyanahhoz 1739. nov. 9-ikéről.
702. sz. a. *Szeged városának 1739. szept. 18-ikán kelt, a primáshoz intézett levele.
703. sz. a. Esterházy Imre primás levele a szegedi plébániának a piarista residentiával való egyesítéséről, — kelet nélkül, fogalmazvány.
A szegedi piarista plébánosnak 1739. okt. 18-ikán kelt, a primáshoz intézett levele, mely mellett ott van a primás válaszának fogalmazványa.
708. sz. a. A csanádi püspöknek 1741. okt. 14-iki, a primáshoz intézett levele.
710. sz. a. Szeged város levele a primáshoz (kelet nélkül, a plébánia ügyében és a csanádi püspök joghatóságáében).
A szegedi piarista-plébánosnak 1735. márc. 4-iki, a primáshoz intézett levele.
A csanádi püspöknek 1735. márc. 2-iki, a primáshoz intézett levele, melyen rajta van a primás válaszának fogalmazványa is, 1735. márc. 10-ről.
A csanádi püspöknek 1735 március 23-iki, a primáshoz intézett levele, mely mellett ott van a primás válaszának fogalmazványa 1735 március 31-ikéről.
A szegedi piarista plébánosnak 1738 április 3-iki, a primáshoz intézett levele.
Ugyanannak ugyanahhoz irt, 1739 julius 25-iki levele, melyen rajta van a primás 1739 aug. 2-iki válaszának fogalmazványa, valamint annak a levélnek a fogalmazványa is, melyet a primás ugyancsak 1739 aug. 2-iki kelettel a csanádi püspöknek irt.
A szegedi piarista plébánosnak 1739 aug. 6-iki, a primáshoz intézett levele és végül:
A csanádi káptalannak 1739 szept. 30-iki, a primáshoz intézett levele, melyen rajta van a primás 1739. okt. 15-iki válaszának fogalmazványa,
mind az esztergomi érsek és a csanádi püspök között a Szeged városa felett gyakorlandó joghatóság miatt folyt vitára és a szegedi plébániának a ferencrendiektől való elvételére és a piaristák kezére való juttatására vonatkoznak, kivéve a csillaggal megjelölt darabot, mely a mimoritáknak Szegedre való telepitéséről szól.

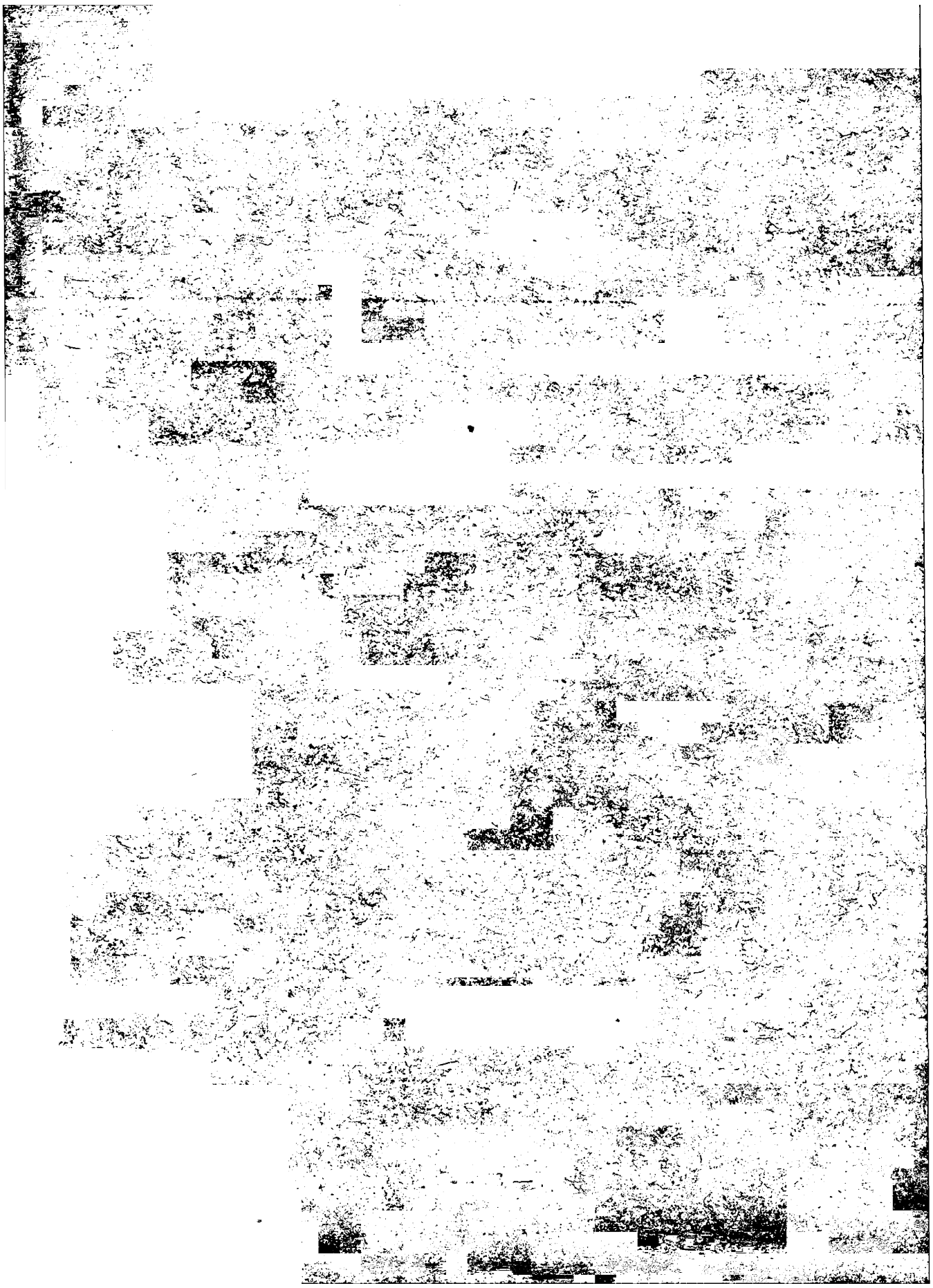
Az emlitett iratok közt, 708. sz. a.: A várerődítésre szolgáló segélynek a clerusra való kivetése az 1738/39-ik és az 1748-ik évet illetően. Ezekből megtudjuk, hogy a nevezett segélyhez mely szerzeteknek kellett hozzájárulniuk?

1073. sz. a.: A primási consistoriumnak egy egyházjogi kérdésben, 1740. márc. 29-ikén adott véleménye, melyből megtudjuk, hogy ferencrendiek is voltak tagjai a nevezett consistoriumnak és hogy Esterházy Imre primásnak házi theologusa is ferencrendi vala.

A Csáky Miklós gróf, primás idejebeli iratok közt:
Az 1218. sz. alatti iratból megtudjuk, hogy 1756-ban Pesten is piarista volt a plébános.

A gyöngyösi Szent Ferenc-rendi convent levéltárából.

A gyöngyösi convent könyv- és levéltári anyagából, mely nagy kincse volt a salvatorianus és nagy kincse ma a kapisztránus rendtartománynak, sőt országunknak is, P. Kaizer Nándor e műben oly gyakran idézett kéziratában felsorol kilenc, XV. századbeli és öt, XVI. századbeli (1503—1562) codexet, — ismerteti a katexochen gyöngyösi codexnek nevezett kézirat tartalmát (ebből merítette és egy müncheni codexből Kollányi Ferenc „Magyar ferencesek a XVI. század első felében" cimü nagybecsü tanulmányának tartalmát), — közli 157 oklevélnek, melyek elseje 1261-ből való, regestumát, — ismerteti a külön, 4 bádog- és 1 fadobozban őrzött oklevelek és több, diszesen bekötött okirat tartalmát — és végül emliti azt a faládát, mely 21 erdélyi ferencrendi kolostor és a kolozsvári ferencrendi apácák kolostorának okiratait tartalmazza. — Ez utóbbi okleveleket, Főtisztelendő Tamás Alajos atya, a kapisztránus rendtartomány főnökének szivességéből, kinek ezért itt hálás köszönetet mondunk, e munkánkban magunk is felhasználhattuk. Általában, tartalmukról, jogi jelentőségükről és eredeti voltukról szólunk az erdélyi rendtartományra vonatkozó fejtegetésünkben, — a helyekről szóló fejezetünkben pedig az erdélyi házak történetében sokat idézünk belőlük.

I. FEJEZET.

A magyar rendtartományok.

1. §. Néhány megjegyzés Szent Ferencről és az ő szelleméről.

(Szent Ferenc műveltsége. — Lángelméje. — Szent Ferenc szelleme. — A világ szellemének uralkodása az ó-koron. — Elfogadta-e a közép- és az uj-kor Szent Ferenc szellemét? Szent Ferenc mint a társadalmi kérdés megoldásának jövendő vezére.)

Assisi-i (Seraphi) Szent Ferenc (1182—1226) szíve nagy alázatosságában tanulatlan, műveletlen és együgyű embernek vallotta magát és már az ő korában voltak, kik nagyon szívesen annak vették. Pedig — nem volt az.

Nem azért hangsulyozzuk ezt, mintha azt hinnők, hogy ha valaki iskolai és társadalmi műveltség és kiváló szellemi képességek nélkül szűkölködik, nem lehet nagy szent és nem lehet nagy hatással az emberi társadalomra. Ezt éppen nem hisszük, hanem ellenkezően igaznak tartjuk, hogy az Ur „fölmagasitja az alázatosokat“[1] és hogy „a mindenható örök Isten csodálatos rendelkezésével a világban gyöngéket választja ki a bármily erősek megszégyenítésére.[2] Igen, ezt igaznak valljuk és Szent Ferencet csak azért nem számítjuk sem az észbeli tehetség tekintetében selejtesek, sem a műveltségre alacsony színvonaluak közé, mert ha ezt tennők, vétenénk a történelmi igazság ellen, amint hogy mindenki vét, aki őt ilyennek itéli, és mert úgy véljük, hogy a világ fenhéjázó, gőgös fiai kezéből, kik Szent Ferenc tanításának hű követését éppen nem hajlandók a társadalmi kérdés megoldásául, a társadalmi bajok orvosszeréül elfogadni, hatalmas fegyvert ütünk ki, ha megcáfoljuk azt az állítást, hogy hiszen Szent Ferenc a félkegyelműek, a hülyék és az igazi emberi műveltséget nélkülözők sorába tartozott.

Dehogy is volt ez igy!

Ami először is a műveltséget illeti, igaz, hogy Szent Ferenc főiskolai tanulmányokat nem végzett (ilyeneket az ő korában még a papok sem mind végeztek), de igaz az is, hogy rendes középiskolai oktatásban részesült, mert az assisi-i Szent György-templom papjai tanították, már pedig ahogy mi

---

[1] Deus, humilium celsitudo... Az Egyház imádsága Paulai Szent Ferenc, hitvalló ünnepén, ápr. 2-ikán.

[2] Omnipotens sempiterne Deus, qui dispositione mirabili infirma mundi eligis, ut fortia quaeque confundas... Az Egyház imádsága Szent Didák, hitvalló ünnepén, nov. 13-ikán.

— hogy külföldi írókat ne említsünk, főképp *Békefi* Remig és *Finánczy* Ernő művei nyomán — a középkori tanítás és iskolák rendszerét ösmerjük, feltétlen bizonyossággal merjük állítani, hogy az említett papoktól nemcsak az elemi tárgyakat: éppen csak az írást, az olvasást, egy kis számolást és egy kis vallástant lehetett tanulni, hanem többet, azaz a t r i v i u m és a q u a d r i v i u m körébe tartozó disciplinákat, tehát a grammaticát, a rhetorikát, a dialecticát, az arithmeticát, a geometriát, az astronomiát és a musicát, beleértve a poesist is. Igen, amely szülő akarta, azokkal a papokkal ezekre a tudományokra is taníttathatta gyermekét és mi azt hisszük, hogy az assisi-i előkelő polgárok mind taníttatták is velük reájuk fiaikat, ugy, hogy a mi szentünk, a gazdag, előkelő assisi-i polgár: B e r n a r d o n e Péter kereskedő fia, szintén végighaladt a triviumon s a quadriviumon. E nézetünket megerősíti az a tény, hogy mikor még Szent Ferenc a világban forgott, „vezére volt szülővárosa aranyifjuságának". Annyi módos, az élet örömeit finom izléssel élvezni akaró és tudó itáliai ifju aligha ismerte volna el Bernardone Francescot fejének, ha mint e l e g a n t i a e a r b i t e r is nem tündökölt volna köztük, sőt csak azért lehetett vezérük, mert mint ilyen is megállta a helyét barátai társaságában. Szóval: Szent Ferenc nem volt cultura nélkül való barbarus, hanem teljes birtokában volt annak a müveltségnek, melyet az ő kora az olasz városok előkelő polgáraitól, és ezek nem kisemberek, hanem nagy urak voltak, megkövetelt.[3]

Nehéz is volna annak, amit mi állítunk, az ellenkezőjét elhinni. A középkor soha egy percre sem ejtette el a classicus ókor irodalmával és bölcseletével való összeköttetés fonalát, hanem állandóan buzgón merített ebből a két szellemi kincsesbányából, úgy, hogy e kor végén és az ujkor hajnalán az említett irodalom- és bölcselettel való foglalkozás terén a h u m a n i z m u s a multtal szemben egyrészt csak a mennyiségben és a szorosan vett philologiának mélyebbre ható művelésében jelentett haladást, másrészt — a humanisták egy részénél — csak a vallási és erkölcsi elvek meglazítására való törekvést jelentette, de semmi esetre sem szabad azt hinni, hogy csak a humanisták kezdtek a régi latin és hellén irókkal és bölcselőkkel foglalkozni. A középkorban, 4—5 századdal Szent Ferenc ideje előtt Anglia már (Beda Venerabilis, Yorki Péter, Warnefried Pál, Aquilejai Paulinus) virágzó, az ókori irodalomra épp úgy, mint a Szentirásra és a szentatyákra (a szentatyák maguk is mind legkiválóbb ösmerői voltak az ókori irodalomnak) alapított szellemi életnek színhelye volt. Nagy Károly folyékonyan beszélt latinul, latin verseket írt és aggkorában görögül tanult. Hihető-e tehát, hogy éppen Itáliában, mely valamennyi európai nemzet közép- és ujkori műveltségének édesanyja volt, Assisi városában, Róma közelében, 1200 körül p a p o k oskolát tartottak fenn, de benne az elemie-

[3] V. ö. *Kaposi* József: Szent Ferenc Virágoskertje. Fioretti. Olaszból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. ————. 1913. VII. lap.

ken kívül egyebet is tanítani képtelenek voltak, vagy hogy ha képesek is voltak az elemieken felül mást is tanítani, Assisi városának gazdag, előkelő polgárai arra már semmi esetre sem taníttatták gyermeiket?

Vagy jó, tegyük fel, hogy — hiába — mindez csak üres combinatio, tegyük fel, hogy Szent Ferenc némely kortársát az ő műveltsége iránt nem az ő, magában minden kiválóságot, vagy — mint nietzsche-i nyelven oly sokszor mondják — értékét megsemmisíteni akaró alázatossága, nem a koldusmez, amelybe öltözött, tévesztette meg, hanem a gazdag urfi valóban csak olyan nevelésben és iskolázásban részesült, mint valamely legszegényebb földije, tegyük fel, hogy így volt: egy mégis igaz marad, az t. i., hogy Szent Ferenc l á n g e l m e volt. Ezt már nem combinátió utján kell megállapítanunk, hanem ezt már tagadhatatlan történelmi tények, történelmi emlékek bizonyítják.

Nem szólunk itt arról, hogy ahhoz, hogy valaki Krisztus szellemét úgy megértse és másokkal úgy megértesse, mint Szent Ferenc, már magában véve rendkivüli tehetség kellett, nem szólunk továbbá Szent Ferencnek szervező képességéről, valamint arról sem, hogy az ő minden beszédéből és művéből, mely reánk maradt, kiérzik az Isten adta talentum ütőerének, a v e n á n a k a lüktetése, mind ennek bővebb taglalása túlmegy jelenleg való célunkon, most csak egyetlenegy dologra mutatunk reá: arra a tanításra, intelemre, melyet Szent Ferenc a tökéletes boldogságról, vagy, mint *Kaposi* József a codexek nyelvén írja: a t ö k é l e t e s v i g a s s á g r ó l mondott titkárának, Szent *Leo* testvérnek.

A világirodalomnak van néhány gyöngye, mely bármily régi legyen, mégis mindég, minden időkben megtartja becsét. Hiába támadnak más és más divatok, azt a néhány gyöngyöt egy sem bírja elhomályosítani, elfelejtetni. Azok a gyöngyök érinthetetlenül felette állanak a lázas mohósággal keresett ú j-nak, egyszerűen azért, mert bennük igazán, tökéletesen nyilvánult meg az, ami ha évezredes is, mégis mindég az e g y e t l e n, aesthetikailag lehetséges, az ember által élvezhető ú j: az igazi szépség. Mindég vissza-visszatérünk ezekhez a törhetetlen fényű gyöngyökhöz, ezekhez az elhervadhatatlan virágokhoz. Persze hogy örömmel kapunk a mai írók, költők művein is, amelyek szintén sokat, nagyon sokat érhetnek, de csak úgy, hogyha rokonok azokkal az elévülhetetlenül, örökké új régiségekkel. Ilyen gyöngyök találhatók pl. az ó-testamentumban, különösen a zsoltárokban, az evengéliumban,[4] Homeros, Shakespeare, Goethe és Petőfi költészetében. És ilyen gyöngy Szent Ferenc tanítása a tökéletes vigasságról.[5] Nagy

[4] Ezekről itt csak irodalmi becsük szempontjából szólunk, mert egyéb szempontból az isteni eredetű irásokat egyéb művekkel egy sorba állítani nem szabad.

[5] Ld. *Kaposi* József i. h. 21—24. — *Kaposi* a Fioretti-t a codexek nyelvétől inspirált, ősi, tiszta, zengzetes magyarsággal fordította le. Fordítása olyan tökéletes, mesteri, benne Kaposi olyan magyar nyelvművészetet produkált, hogy e művével a legelsőrangú magyar írók között biztosított magának helyet.

egyszerűség van ebben, amint hogy az egyszerűség a classicitásnak, a tökéletességnek, a szépségnek első postulatuma, holott ami nem egyszerű, az csak bántó, visszataszító erőlködés. És ez az egyszerű tanítás ma is mélyen benyúl a szívünkbe, ma is — hét évszázad multán — könnyet fakaszt az ember szeméből és hatalmasan ragadja a lelket a végtelen Isten felé. Aki ezt kigondolta és formába öntötte, az nem volt együgyü, hanem a Homerosok, a Shakespeareek, a Petőfiek örök babérján osztozó lángelme volt.

*

Aki eddig az ujabb magyar irodalomban legszebben írt Szent Ferencről, a többi között ezt írja róla:

„Az általa nőnek képzelt, Krisztus halála óta keserves özvegységben sinylődő Szegénység — asszonnyal — Madonna Poverta — kötött misztikus frigye miatt keveredett Ferenc atyjával először viszályba . . . Király nem ragaszkodhatik görcsösebben biborához, fukar a kincséhez, mint hősünk mindenektől megvetett hölgyéhez. Ő volt *Bossuet* szerint a szegénységnek legkétségbeesettebb szeretője, — le plus désespéré amateur de la pauvreté. Elszánt lovagként küzdött mátkája szineiért. Gallyakból tákolt, sárral tapasztott kunyhókban lakott s aki soha senkit sem irigyel, irigyelte a nálánál szegényebbeket. A pénzt undok szemétszámba vette s nem engedte, hogy fráterei bárminemü tulajdonnal bírjanak. Másé legyen a házuk, másé a ruhájuk. Értésére adták, hogy Bolognában a barátok klastromát újjáépítették. Rögtön üzent az atyafiaknak, hogy költözzenek ki abból a hajlékból, melyet a magukénak mertek mondani. A klastromi berendezéseknek a lehető legegyszerűbbeknek kellett lenniök, „ut omnia peregrinationem, omnia cantarent exilium".[6] (Hogy mindenek a zarándoklást, jövevénységet, számkivetést hirdessék.)

Ebben a néhány sorban tulajdonképpen benne van Szent Ferencnek egész szelleme; egész, a maga és a világ számára adott törvénye, programmja: a s z e g é n y s é g ! . . .

Szent Ferenc minden keresztény erényt ritka tökéletességig kifejlesztett magában és ez erények mindegyikének ápolására tanította az embereket, — szintúgy valamennyi, a katholikus Anyaszentegyház szerzeteiben követett evangéliumi tanácsnak buzgó követését is kötelességének tartotta és megkívánta szerzetes-társaitól, — de különösen egy erénynek, egy krisztusi, evangéliumi tanácsnak a megszívlelését tűzte ki a maga és rendje feladatául: a szegénység szeretetét.

Más erényeknek, más tanácsoknak századok óta voltak kiváló hirdetői, tanítói, de — szokta mondani Szent Ferenc — mikor Krisztus felment a Kálváriára, a szegénység özvegyen maradt, s azóta viseli özvegyi fátyolát,

[6] *Kaposi* i. h. XXII., XXIII. lap.

— nem akadt uj szerelmes jegyese, — emeljük ki hát gyászos elhagyottságából, öleljük keblünkre!

Szent Ferenc tehát Krisztust mindenben utánozni akarta, de legnagyobb hévvel az Üdvözítőnek azon a cselekedetén csüggött, mely az Ő földi életében — a kereszthalálának vállalásán kívül — a legnehezebb volt, mely az ő legnagyobb áldozatát jelentette értünk: a szegénység viselésén.

Az érsekek, a püspökök, az apátságok és a prépostságok rengeteg vagyon urai voltak, — a nyomorgó, sokszor az éhhalállal küzdő nép elfordult a minden földi jóban duskálkodó főpapoktól, — a gazdag egyház sokfelé az emberek gúnyolódásának, gyűlöletének tárgya lett, — ezen az alapon egész országrészekre kiterjedő és az Egyháznak egész hitrendszerét megtámadó eretnekségek támadtak (az albigensisek, a waldensisek), — és hát Szent Ferenc rendet alapított, melynek szabályul adta, hogy a Krisztus szegénységét ne csak lélekben, hanem a kézzelfogható valóságban is gyakorolja.

Szent Ferenc azt hitte, hogy akkor közelíti meg leginkább Krisztust, akkor követi legigazabban az ő példáját, akkor válik a szó legteljesebb értelmében az ő tanítványává, ha magára veszi az ő szegénységét is, és Krisztus mit tett az így gondolkozó Szent Ferenccel, miképp felelt Szent Ferencnek erre a felfogására? Valamennyi szent között őt részesítette a legnagyobb kitüntetésben: reányomta testére az Ő öt sebének szentséges bélyegét. Valóban Krisztus kinyilatkoztatta, hogy minden követője közt Szent Ferenc jutott ő hozzá legközelebb, midőn reálépett a szegénység útjára.

Mi volt Szent Ferenc tanításának, szellemének lényege? Krisztus hű apostola, hirnöke volt, az ő tanításának lényege tehát ugyanaz volt, ami a Krisztus tanításáé: a világ javainak hajhászása helyett a világ javainak megvetése.

És Szent Ferenc az ő fenséges példáját nem azért ragyogtatta a világ előtt, hogy csak a szegények kövessék. Nem azt akarta, hogy — ex necessitate virtutem faciendo — csak azok szeressék a szegénységet, akiknek ennél egyéb úgy sem jutott osztályrészül. Az ő eszménye nem olyan világ, nem olyan társadalom volt, melyben a szegények végre valahára nem csak kényszerűségből, nem csak elfojtott dühvel, hanem benső megnyugvással, boldog, örömteli érzéssel hordozzák sanyarúságuk igáját, a gazdagok pedig tovább is csak oly zavartalanul, csak úgy elutasítva maguktól a szegénység, a lemondás eszméjét, hódoljanak a mammon-nak, mint eddig. Ilyen egyoldalu, felemás, részrehajló, igazságtalan rendet Szent Ferenc nem akart. Ha ilyet akar, ha gyakorlatban semmi változást, hanem csak a régi ellentétek megmaradását óhajtja, sőt ha — csak az alsóbb osztályokat igyekezvén elcsitítani, álomba ringatni, narkózisba meríteni — a fölsőbbek birvágya, kizsákmányoló kedve számára csak annál szabadabb teret, vásárt szándékozik biztosítani: a nép ezt okvetlenül megérzi és okvetlenül elfordul őtele is, őt is meggyűlöli, holott a nép még kevés alakjáért a történelemnek rajongott

úgy, még keveset szeretett oly forrón, mint Szent Ferencet. Valamint tehát Krisztus, úgy Szent Ferenc sem volt személyválogató. Példáját követés végett minden osztály elé egyaránt odaállította, prédikációja a szegénységről egyaránt szólt szegénynek és gazdagnak. A legfőbb bizonyíték erre, hogy maga Szent Ferenc sem született szegénynek, hanem ő is önként cserélte fel gazdagságát a nincsetlenséggel, és hogy már legelső társai közt szintén voltak, kik tekintélyes vagyonról lemondva vették magukra a kisebb testvérek koldusruháját.

Mivel tehát Szent Ferenc mindeneknek hirdette a szegénységet és nem szabta meg, hogy a gazdagok közül hánynak szabad az ő reguláját követnie, az ő eszménye az volt, hogy a kincsgyűjtés, a vagyonhalmozás helyett mentől több ember a szegénység önkénytes vállalását tegye meg élete elvének. Az osztálykülönbségek megszünése, az egyenlőség a szegénységben: ezt szerette volna Szent Ferenc megvalósulva látni, — az következett az ő szelleméből, — az eszerint kialakult, elrendezett társadalom volt Szent Ferenc célja, óhajtása. Kommunizmus, — de nem az élet javainak mentől bőségesebb élvezésében, hanem az élet javairól való mentől nagyobb lemondásban.

Nem jelentette ez a culturátlanságot, mert a cultura munkából, tudásból és erkölcsből áll, még pedig krisztusi értelemben véve az erkölcsöt, tehát: alázatosságból, türelemből, a felebarátunknak való megbocsátásból, a neki szolgálásból, az ő szeretetéből, és hát Szent Ferenc mindezeket akarta. Tanítványait szakadatlan munkára serkentette, — ha köztük nagy tudós akadt, örült neki, — és hogy a felebaráti szeretetre mekkora súlyt vetett, azt talán nem kell külön bizonyítanunk.

Azt sem lehet mondani, hogy Szent Ferenc nem kívánhatta, hogy az egész társadalom magáévá tegye az ő reguláját, mert hisz ő a kisebb testvérek megélhetésének forrásául a koldulást jelölte meg, és hát ha mindenek a kisebb testvérek életére adták volna magukat, kiktől koldulhattak volna a kisebb testvérek? Nem lehet ezt mondani, mert a Szent Ferenc rendjének k o l d u l á s a nem az volt, amit mi ezen a szón érteni szoktunk, hanem egészen más! Szent Ferenc ezt rendelte: A kisebb testvérek dolgozzanak, ássanak, kapáljanak, kaszáljanak, hordjanak követ, vizet, hajtsák a lovakat, öszvéreket, a tudósok meg tanítsanak, a papok prédikáljanak, végezzék az istentiszteletet, szóval ki-ki a testvérek közül a maga módja és tehetsége szerint használjon az embereknek és segítsék őket tisztességes vállalkozásaikban és azután szolgálataik jutalmául pénzt ne, hanem csak az életük fentartására szükséges csekély élelmet és ruházatot fogadjanak el.[7] Tehát

[7] Fratres illi, quibus gratiam dedit Dominus laborandi, laborent, fideliter ... de mercede vero laboris pro se et suis Fratribus corporis necessaria recipiant, praeter denarios vel pecuniam. — II. Regula, c. 5. Opuscoli. p. 174. — És én, írta Szent Ferenc Testamentumában, én kezeimmel dolgoztam és akarok dolgozni és követelem, hogy a többi atyafiak

nem dologkerülés és maguknak, mint henyéknek és naplopóknak, a dolgozók által való eltartása, nem ezt rendelte Szent Ferenc és hogy is rendelhette volna ő, annak a Krisztus Jézusnak a tanítványa, aki 30 éves koráig nehéz testi, azután meg három évig nehéz szellemi munkával, tanítással kereste meg a mindennapi kenyerét, hanem: becsületes, verítékes munka és érte — minimális bér: ez volt Szent Ferenc regulája. Szó sincs róla, tehát, hogy Szent Ferenc azért nem akarhatta, hogy az ő reguláját az egész világ elfogadja, mert akkor nem lehettek volna, akiktől az ő dologtalan tanítványai kéregessenek, akik értük, helyettük dolgozzanak. Szent Ferenc tanítványai senkire sem szorultak, hogy rajta élősködjenek, megéltek ők a maguk két keze munkája után és ha az egész világ utánuk indul, csak az történik, hogy az egész világban nincs más, mint csak dolgozó, mint csak a Szeráfi Atya fiaival együtt, versenyt szorgalmatoskodó ember.

A földi javakról lemondani, arra törekedni, hogy belőlük mentől kevesebbel érjük be, hogy mentől kevesebb anyagi élvezetünk, kényelmünk, jólétünk legyen, aszkétaság, magunk megtagadása: ez volt Krisztus nyomán Szent Ferenc elve, szelleme. Dehogy fogadta ezt el a világ. Annak mindég más szellem kellett, mint Szent Ferencé.

Hogy az ókor más úton járt, mint Assisi Szentje, az természetes, mert hisz az ókor Krisztus Dicsőséges Szegényének az útjáról még halavány sejtelemmel sem bírhatott. Az ókor nem hódolhatott másnak, mint a világ szellemének, benne nem történhetett más, mint hogy népeken, nemzeteken átokká vált a világ szelleme. Mert, hogy átokká vált rajtuk, tudjuk a történelemből. Hogy csak Rómáról szóljunk, Mommsen Tivadar nagy római története nem más, mint annak a főgondolatnak a paraphrasisa, hogy Róma szabadsága a mérhetetlen önzés, vagyonhajhászás, vagyonhalmozás miatt veszett el. A kapitalizmus túltengése, a szívtelen, kiméletlen kiszipolyozás, kizsákmányolás, a kis existentiák kegyetlen letörése, elpusztítása, a kis vagyonoknak a nagyokba való mohó felszívása megteremtette a proletariátust. Utóbb már alig volt más, mint csak dúsgazdagok és nyomorgók. És a proletárok, az elesettek nagy tömegéből a hadvezérek megteremthették a mindenre felhasználható soldatescát, és azután a soldatesca segitségével a hadvezérek császároknak tehették meg magukat és a császárok hihetetlen szolgaságba sülyesztették a nemzetet. Amikor pedig a méltóságától és vele együtt erkölcsétől megfosztott nemzet végképp elernyedt, elérkezhetett, szükségképp elérkezett az idegen hódítás. Így uralkodott az ókor társadalmán a világ szelleme és így boszulta meg magát rajta.

---

is dolgozzanak. Akik pedig nem tudnának dolgozni, tanuljanak meg, nem a munka bérének kívánságáért, hanem a jó példa adásáért és a tunyaság elkerüléséért. — Testamentum. Opuscoli. p. 108. — A franciskánusok a kolduláshoz, — az Ur terített asztalához — csak akkor folyamodhattak, ha szorgos utánjárásuk dacára sem élhettek meg. — Fioretti. Fráter Egyed élete. III. és V. fej. — Kaposi, Fioretti XXIII. és XXIV. lap.

De a közép- és újkor sem hajtott fejet Szent Ferenc szellemének és ebbeli mulasztásáért ennek a két kornak is keservesen meg kellett bűnhődnie.

A középkorban Szent Ferenc fellépte után csakúgy folytak a dolgok tovább, mint annak előtte. Ha akár a magyar, akár más európai nemzetnek középkori történetét tanulmányozzuk, látjuk, hogy a középkor története szakadatlan harc a vagyonért és a rajta alapuló hatalomért. Ebben a harcban marcangolták egymást szüntelenül az emberek. Hogy ezt a harcot vívhassák, állítottak a fejedelmek ellen annyi trónkövetelőt. Ennek a harcnak a folyamán szaggatták szét napról-napra a legünnepélyesebb szerződéseket, tiporták sárba a legszentebb esküket, támadtak egymás ellen az édes testvérek, a szülők és a gyermekek, a férjek és a feleségek. Mindent feláldoztak az uralkodhatásért, a birtok és a vele járó dicsőség, fény, befolyás növeléséért: barátságot, hűséget, legbensőbb családi kötelékeket. A jog és a törvény uralma csak papiroson volt meg, a valóságban a nagyok önkénye, erőszakossága, rablása, fosztogatása érvényesült és mindenkinek csak annyi joga volt, amennyit a maga kardjával vagy kaszájával tudott biztosítani magának. A nép — a jobbágyság és a zsellérség — a békében is el volt nyomva, ki volt zsákmányolva a végletekig, de ezenkívül a hatalmasok egymás ellen való folytonos harcának, háborúskodásának az árát is ő fizette meg, mert a hatalmasok azzal ártottak egymásnak, hogy egymás vagyonát pusztították, tehát főképp egymás jobbágyait fosztogatták, gyilkolták. Ezért tört ki Európa országaiban annyi paraszt-, jobbágy-lázadás, melynek valamennyinek azonban csak az lett a haszna, hogy véresen leverték őket és utánuk még csak rettenetesebb lett a jobbágyok sorsa. Természetes, hogy az ilyen viszonyok már magukban hordták a büntetésüket is. Természetes, hogy afelett a kor felett, melyből annyi jajszó hallatszik felénk, melyben annyi erőszakosan kiontott vér kiáltott az égre, melyben a kultura haladását, szélesebb körökre való kiterjedését a szívtelenség, a gőg annyira megakasztotta, állandóan ott lebegett a boldogtalanság fekete felhője és még azok is, kiknek az önzésből, az erkölcstelenségből hasznuk lehetett volna, nem azt érték el vele, amit akartak: életük szebbé, nyugalmasabbá levését, hanem ennek az ellenkezőjét: a szenvedést. De hát hagyjuk ezeket az általánosságokat, melyeknek azokra nézve, kik nem nagyon jártasak a történelemben, igazán meggyőző erejük talán csak úgy volna, ha sok-sok részletes adatot idéznénk bebizonyításukra, amit megtehetnénk ugyan, de amire jelenleg nincs terünk, — mutassunk most reá, hogy csak hazánkról szóljunk, csupán egy nagy, közismert konkrét tényre: a féktelen önzés, a vagyonra és a hatalomra való telhetetlen vágyás okozták, hogy a magyar főurak csak a maguk hasznával, csak egymás ellen való harcukkal törődtek, de nem a közzel, a hazával is és hogy Magyarország végre eljutott a mohácsi vészig.

A középkor tehát nem fogadta el Szent Ferenc szellemét s hogy valjon

az ujkor — kezdetétől máig — elfogadta-e, valóra váltotta-e a társadalomban, ennek megítélését már, azt hisszük, teljesen az olvasóra bízhatjuk, valamint annak megállapítását is, hogy miként bűnhődik az ujkor Szent Ferenc szellemének semmibe sem vételeért?

A középkort illetően még csak azt jegyezzük meg, hogy senkit se tévesszen meg az a körülmény, hogy nem sokkal Szent Ferenc halála után sok tízezerre ment Európában a ferencrendiek száma. Mert igaz ugyan, hogy a középkorban, csak úgy, mint máma, nagyszerű megnyilvánulásait tapasztalhatjuk a kereszténység szellemének, igaz, hogy a középkorban is volt erény, tisztaság, — szelídség, enyheség, megbocsátás, irgalmasság, szeretet, — önzetlenség, önfeláldozás, — továbbá igaz, hogy különösen Szent Ferenc szelleme ragadt sok embert magával, — de valamint tény, hogy ami szép és jó abban a korban volt (s így van ez ma is), egyedül Krisztusnak, az ő Egyházának, a Jézus szíve szerint való püspököknek és papoknak és a rendjük reguláját híven megtartó szerzeteseknek volt köszönhető, úgy tény az is, hogy a Krisztust követők szépsége, jósága a középkorban csak olyan volt, mint egy-egy fénysugár a sötét éjszakában. Volt, volt kereszténység hogyne lett volna, de az emberek keményszívüsége miatt a kereszténység nem volt képes az egész társadalmat áthatni. Az az 50, vagy 100 vagy 200 ezer kisebb testvér igazán mint számkivetett, árva, meg nem értett, igazán mint „nem e világból való" vonult át a középkor történetén. Sőt azt is megengedjük, hogy a köznép túlnyomó nagy része, tehát mennyiségileg az európai emberiség nagy többsége, valóban a kisebb testvérek tanítása szerint élt, vagy igyekezett élni, de fenntartjuk, hogy azok, kiktől a milliók sorsa függött, akiken állt, hogy a társadalomban van-e béke, rend, nyugalom, megelégedettség, boldogság, akik igazán kereszténnyé tehették volna a társadalmat, még ha alapítottak is nagyon ájtatos hangu oklevelekkel „bűneik bocsánatáért" egyházakat, conventeket, residentiákat, nagy többségük szerint nem Szent Ferenc szellemének hívei, a maguk cselekedeteire, törekvéseire alkalmazói voltak, úgy, hogy tehát a társadalom abban az értelemben, hogy igazán keresztény módon lett volna elrendezve, hogy benne mindenek élvezhették volna az igaz kereszténység áldásait, a középkorban sem mondható kereszténynek, Szent Ferenc szelleme alapján nyugvónak.[8]

Szóval: a világ Szent Ferenc emlékét sem nem követte, sem nem követi. Ez a szellem, csak úgy, mint a kereszt, amelyből fakadt s amelynek

[8] Vannak, kik a kereszténység szempontjából nagyon meg vannak elégedve a középkorral és e kort egészen kereszténynek veszik. Ezek az egyház nagy vagyonát, nagy politikai befolyását, hatalmas közjogi helyzetét hangsúlyozzák, de csak ez még nem kereszténység. Továbbá éppen a nagy elnyomottságot, földi, emberi, politikai tekintély roppant uralmát, az alsóbbaknak a felsőbbektől való nagy függését, a társadalomnak szigorú rendi tagolását hangsúlyozzák és magasztalják, mint keresztény vivmányokat, — de ez meg már egyenesen nem is kereszténység.

csak legeredetibb, legközvetlenebb tanítása, mindenha botrány és bolondság volt a világ fiainak: nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt. Nem önkénytes szegénység, hanem a földi javakból mentől többnek az élvezése, ez az ember célja, feladata — mondják. Makacsul ragaszkodnak az anyagias világnézethez, világfelfogáshoz. Ezzel szemben a mi véleményünk az, hogy mentől jobban eltávolodik az ember az anyagtól, mentől inkább törekszik az anyaggal csak éppen a legszükségesebb mértékben élni, mentől jobban megtagadja magától az anyagi, érzéki örömöket: annál lelkiebbé, szellemiebbé válik és az erre való igyekvés az egyedül igaz, szép, jó, az emberhez méltó, mert egyedül ez vág össze az ő igazi, örök céljával. Mindörökké igaza van Krisztusnak és Szent Ferencnek. Szent Ferenc szellemének fenségessége, magasztossága erkölcsi, életbölcseségi és életszépségi szempontból mindaddig minden kétségen felül áll, míg az embernek lelke és az örök életre való elhivatottsága van.

S még egyet. Nem tudjuk, hogy a világ el fogja-e valaha fogadni Szent Ferenc szellemét a társadalom berendezésének alapjául? Lehet, hogy ezt remélni mindég csak hiú ábránd leszen.[9] De egy bizonyos, az, hogy enélkül sohasem fog megoldódni a társadalmi kérdés, enélkül mindég csak bántani, pusztítani, rontani fogják egymást az emberek, sohasem lesz béke, boldogság a földön.

Mindegy, a nagy s szent célra reámutatni, még ha elérhetetlen is, dicső és érdemes dolog, mert a hű törekvés, még ha nem is kelt visszhangot a világban, úgy van feljegyezve az Istennél, mint ha tökéletes sikert ért volna el.

Ezért boldogok, akik Szent Ferenc szellemének követésére példát adnak, boldogok nemcsak már e földi életük szépségénél, nyugalmánál fogva, hanem amiatt a jutalom miatt is, mely reájuk az Isten országában vár.

---

2. §. Conventualisok és Observansok.

(A szigorúbb és enyhébb irányzatúak pártjának keletkezése. — Az első összeütközések. — Pápai döntések. — Spirituales, observantes, fratres de communitate, conventuales. Az observans szó keletkezése. A conventualis szó régi és későbbi jelentése. — A conventualisok és az observansok elméleti vitája. A gyakorlati különbség köztük. — A spiritualisok viszonya az Egyházhoz. Eretnek és szakadár spiritualisok. — Vita Krisztus és az Apostolok tulajdonjogáról. — A konstanci zsinat határozata. — Az

[9] Hogy ujabban mindjobban vágynak az emberek Szent Ferenc szellemére s mind szélesebb körben hódít teret az a gondolat, hogy Szent Ferencet kell megtenni a társadalmi kérdés megoldása vezérének, bizonyítja a külföldi (német, francia, angol, olasz) ferences irodalomnak, melynek még protestáns kiváló művelői is vannak, ujabbkori hatalmas föllendülése.

observansok jogi helyzete a Sz. Ferenc-rendben a konstanci zsinat után. V. Márton, IV. Jenő, V. Miklós, III. Calixtus és II. Pius pápák rendelkezései. — 1517-ben a pápa a Sz. Ferenc-rend kormányzatának jogát az observansokra ruházza, a conventualisoknak függniök kell az observansoktól. A conventualisok ezt nem akarják elviselni. Kilépnek az immár observans Sz. Ferenc-rendből és a pápa engedelmével új rendet alapítanak.)

Assisi-i Szent Ferenc még élt és az általa alapított rend máris két táborra szakadt, mely egymással a kötelességükké tett szegénység gyakorlásának módjára nézve ellenkezett.

A vita amaz elv körül forgott, melyet Szent Ferenc a Regula hatodik fejezetében így fejezett ki: A testvérek semmit se szereznek maguknak tulajdonul, se házat, se valamely helyet vagy dolgot, hanem, mint e világban zarándokok és jövevények, szegénységben és alázatosságban szolgáljanak az Istennek és járjanak bizakodva alamizsnáért.[10]

A szigorúbb felfogású testvérek a feltétlen szegénységet akarták, úgy, ahogy Szent Ferenc gyakorolta, — az enyhébb nézetüek könnyíteni akartak a maguk és rendtársaik szegénységén.

Cortonai Illés testvér 1219-ben Szent Ferencnek a Keleten jártakor a rend vezetésében helyettese, kísérletet tett a szegénység enyhítésére. Mikor a szent Rendalapító nagy útjáról hazatért és látta az ujításokat, kiméletesen megszüntette őket.

Szent Ferenc halála után *Illés* a rend generalisa lett és folytatta enyhítő munkáját. Azt mondta, hogy a végletekig menő szegénység elvét nemzedékeken át úgy sem lehet fentartani és máris sok rendtag követeli, hogy könnyítsenek rajta. Pompás egyházat építtetett a szentek sorába iktatott Szeráfi Atya tiszteletére és az építés költségeinek fedezhetése végett a rend templomaiban gyűjtőperselyeket helyeztetett el, melyeket a szigorubb irányzatú testvérek félretettek. Azt is kieszközölte a pápától, hogy a rend némely esetben egyéb pénzadományokat is elfogadhasson jótevőitől — egy harmadik személy közvetítésével. A szigorú párt, melynek élén Páduai Szent Antal (meghalt 1231-ben) és Speleri Cesarinus álltak, ez ellen is felszólalt.[11]

---

[10] Fratres nihil approprient, nec domum, nec locum, nec aliquam rem, sed tamquam peregrini et advenae in hoc saeculo in paupertate et humilitate Deo famulantes vadant pro elemosyna confidenter. — Szent Ferencnek első Reguláját, a forma vitae-t, III. Ince pápa 1210 nyarán szóval jóváhagyta. Ez a regula nem maradt reánk, csak annyit tudunk róla, hogy igen egyszerű, igen rövid volt, s főképp az evangélium szavaiból állt. A végleges Regulá-t, a Regula Bullata-t, III. Honorius pápa ünnepélyesen, okiratilag mintegy három esztendővel Szent Ferenc halála előtt, 1223 nov. 29-én hagyta jóvá. *Kaposi* i. h. 15. *Hergenröther József.* (Bibornok.) Handbuch der allgemeinen Kirchengschichte. Harmadik kiadás. Három kötet. 1884—1886. II. 365—366.

[11] *Kollányi* Ferenc. Magyar Ferencrendiek a XVI. század első felében. Századok. 1898. — Megjelent külön lenyomatban is ugyanezzel a cimmel. — Különlenyomat: 7. lap. — *Hergenröther.* i. h. u. o.

Végre is a két párt a pápához folyamodott, hogy vitájukban döntsön.

IX. Gergely pápa 1239-ben Illést leette ugyan a generálisságról, de mégis az enyhébb gondolkozásuaknak kedvezett, midőn kimondta, hogy a rendalapító végrendelete a testvéreket hozzájárulásuk nélkül nem kötelezheti, s több, Illésék felfogásának megfelelő pontot tett hozzá a Regulához.

Bár Illés generális — utódai a szigoruak felekezetéhez tartoztak, azért az enyhébb nézetet követők pártja a rendben tovább is fentmaradt.

IV. Ince pápa (1243—1254) kimondta, hogy a testvéreknek lehetnek könyveik, butoraik, házaik, földeik s mindezt használhatják, de minderre nézve a tulajdonjog a római egyházé, melynek engedelme nélkül semmit sem idegeníthetnek el.

A spiritualis-ok — így nevezték a szigoruak pártját — ezekkel a pápai döntésekkel nem voltak megelégedve. Köztük és az enyhébb felfogásuak között, kik a közösség testvérei-nek (fratres de communitate) nevezték magukat, nagy volt a viszály.

III. Miklós pápa 1279-ben az Exiit bullában szintén az enyhébb elveket vallók felé hajlott. A bullában, mely a kisebb testvéreket rágalmazóik ellen megvédelmezi, a következőket olvassuk: A Jézus példája követésének kötelessége csak azt jelenti, hogy a parancsokat, mint parancsokat, a tanácsokat meg mint tanácsokat kell követni, nem azonban, hogy a kisebb testvéreknek fogadalmuknál fogva Valamennyi tanácsot épp úgy kell követniök, mint a parancsokat. Csak azok a tanácsok kötelezik őket, melyeket a Regula is magában foglal parancsoló, tiltó vagy ilyenekkel egyenértékü szavak keretében. Az a rendelkezés, hogy a testvérek semmit sem szerezhetnek maguknak tulajdonul, sem házat, sem más egyebet, teljes lemondást jelent ugyan mind az egyesek, mind a közösség részéről minden tulajdonról, de érintetlenül hagyja számukra az élet fentartására szükséges dolgoknak valóságos használatát, a tulajdonjog e dolgokra nézve is az apostoli szentszéket illetvén.[12]

A ferencrendiek kétfélesége, vagyis a két párt: a spiritualis-oké (spirituales, spiritualistae, később fratres regularis observantiae, observantes)[13] és az enyhébb nézetüeké (fra-

[12] *Hergenröther*. i. h. II. 365. 366.

[13] B. (eati) *Bernardini Aquilani* Chronica fratrum minorum observantiae. Ex codice autographo primum edidit fr. Leonardus *Lemmens* O. F. M. Romae. Typis Sallustianis. MCMII. (1902.) (Boldog Aquila-i Bernardinus 1480 körül irta krónikáját, melyről *Lemmens* Lénárt atya, a krónikának nagytudományu kiadója, azt mondja, még pedig teljes joggal, hogy a ferencesek XV. századbeli történetének elsőrangu forrása. A kiadó Introductio-ja, XXXIX. lap.) Bernardinus Aquilanus (6. és köv. lap) úgy tünteti fel a dolgot, hogy az observans-ok alapítója Paulutius de Fulgineo volt, 1368-tól kezdve, de — mint a krónika 8. lapjának jegyzetéből is kitünik — lehet ugyan, hogy az observans nevet csak 1368-tól szabad datálnunk, sőt — valamint a conventualis-t is, mint a rendben egy külön irány megjelölésére szolgáló nevet — csak a konstanci

tres de communitate, később: fratres conventuales, conventuales)[14] az Exiit bulla után is csak tovább fennállt Szent Ferenc szerzetében. Mind a két párt hű volt az Egyházhoz, a pápához, mind a kettő elfogadta a nevezett bullát, csak — mint mondták — másképpen magyarázták. A conventualisok szerint a bulla alapján (és ez volt a bullának igazi értelme) a ferenceseket a birtokukban (nem tulajdonukban) levő dolgokra nézve megillette a használat (az usus) joga, az observansok szerint pedig a bullából kitünt, hogy a Regula az evangelium és hogy az említett dolgokra nézve, még ha élelemként elfogyaszthatók, vagy másként használat által elpusztíthatók, azaz usu consomptibile-k is, sincs meg a testvéreknek használati joguk, hanem csak az egyszerü használat joga, az usus simplicissimus illeti meg őket.[15]

Véleményünk szerint ez a megkülönböztetés tulságosan elméleti volt, mert magára a használatra nézve semmi gyakorlati különbséget sem okozhatott, hogy a testvérek az életük fentartására szükséges dolgokat az usus vagy az usus simplicissimus cimén használták-e, illetően fogyasztották-e el? A gyakorlati különbség a két tábor között egészen más téren jelentkezett, mint az élet fentartására szükséges dolgok használata terén, nevezetesen abban az igenis kézzelfogható tényben, hogy a conventualisok „az apostoli szentszék nevében" örök hagyományokat (állandó évi jövedelmeket) és ingatlanokat (földeket, réteket stb.) fogadtak el, *jövedelmeiket procuratorok utján élvezvén,*[16] míg az observansok állandó évi jövedelmekkel és birtokokkal (földekkel, rétekkel stb.) nem bírtak, hanem — kivéve, hogy nekik is volt állandó lakásuk — csak alamizsnából, vagyis csak mindennapi fáradságos munkájuk díjából éltek.

---

zsinattól, a lényeg szerint azonban az observansok, ha szigorubbak és később spirituales név alatt is, már Szent Ferenc rendjének kezdetétől meg voltak, attól fogva t. i., hogy Cortonai Illésékkel, vagyis az enyhébb irányzat képviselőivel szembeszálltak. — A 11. lapon azt olvassuk Bold. Aquilai Bernardinus krónikájában, hogy az observantia nem a boszniai vicariatusból eredt. Feltétlenül igaz.

[14] *Fridrich* Urbanus. (Ferencrendi.) Historia... Provinciae Hungariae Ord... Min... S. P. Francisci Strict... Obs... militantis sub... Tit... Sanctissimi Salvatoris... 1719. Két rész. II. 139. idézi IV. Ince pápánk (1243—1254) egy bulláját, melyben a pápa elrendeli, hogy a ferencrendiek, a Fratres Minores-nek, minden egyházát ott, hol conventjük van, conventualis-nak nevezzék, ámde, mondja *Fridrich* igen helyesen, a conventualis itt még egyszerüen minden ferencrendit, minden kisebb atyafit jelent, ki rendes conventben él és nem jelenti még a rendnek egyik ágát, egy bizonyos irányt, életmódot követő tagjait, ellentétben az observans-okkal. Szóval: kezdetben *minden* ferencrendit conventualis-nak neveztek, ki conventben élt és nem remete módjára magányos kunyhóban és csak *később* jelentette a conventualis szó a szegénység törvényét enyhébben magyarázók és megtartók pártját.

[15] *Brück* Henrik. Lehrbuch der Kirchengeschichte. Negyedik kiadás. 1888. 492. és köv.

[16] *Wadding.* Ad anum 1474. n. 34. Ad ann. 1498. n. VII. — A magyar conventualisokról. Idézve *Nagy* Béninél: A marianus ferencesek a XVI. század első felében. Kath. Szemle. 1913. 369.

Amint az eddig előadottakból láthatjuk, a spiritualisok tábora, melyhez a rendnek legkiválóbb tagjai tartoztak, éppenséggel nem jelentett valamely eretnek vagy szakadár felekezetet. A spiritualisok, igaz, nem fogadták el azokat az enyhítéseket, melyeket a pápák (IX. Gergely, IV. Ince, III. Miklós) a kevésbbé szigorú felfogásuak kedvéért a Regulán tettek, nem élték a pápák adta kedvezésekkel, engedelmekkel, de ezzel még nem vétettek a hit ellen. Ellene csak úgy vétettek volna, ha tagadták volna a pápának azt a jogát, hogy a Regulán könnyítsen, vagy ha azt mondták volna, hogy ahogy a pápa magyarázza a Regulát, az tévedés, ámde ezt nem tették. Elösmerték a pápa jogát az enyhítésekre, elösmerték, hogy a pápa a Regulának erre vagy arra kötelező erejét így vagy úgy helyesen magyarázza, csak éppen, hogy ők, magukra nézve, a Regulát eredeti szigorusága szerint, enyhítések nélkül igyekeztek követni, magukra nézve belőle több gyakorlati kötelezettséget vontak le, mint amennyit belőle a pápa szükségképp folyónak hirdetett. Még akkor is, mikor az usus-ra nézve mást állítottak, mint amit a pápa igazában kijelentett, felfogásukat a pápa bullájából vélték kiolvashatni, nézetük helyességét a pápa bullájával akarták bizonyítani, tehát legfeljebb csak tévedtek, de semmi esetre sem jutottak a pápa tekintélyével akarva, formálisan ellentétbe.

A spiritualisoknak csak egy része vált a pápának ellenségévé s csatlakozott az eretnek fraticelli-hez, bisochusok-hoz és apocalyptikusok-hoz.

Szakadárrá, schismaticussá is csak a spiritualisoknak egy része — igaz, nagyobb része — és nem valamennyi spiritualis vált. Hogy ugyanis a rendben való viszályt megszüntesse, V. Coelestinus pápa (1294) a spiritualisokat felmentette a Szent Ferenc-rend generalisának való engedelmesség alól és egyesítette őket a Coelestinus-remetékkel. VIII. Bonifatius pápa (1294—1303) 1302 ben ezt az intézkedést megszüntette, ámde a spiritualisok többsége nem engedelmeskedett a pápának. Hogy a schismatikusokat megnyerje, V. Kelemen pápa (1305—1314) az Exivi de Paradiso bullában a Regulának egy magyarázatát adta ki. XXII. János pápa (1316—1334) is megparancsolta 1316-ban a Quorumdam exigit bullában, hogy a szakadárok a generális fenhatósága alá visszatérjenek, de ők most sem hallgattak a pápa szavára, hanem Siciliába vonultak és Ceva-i Henriket választották meg generálisuknak.[17]

Azután a conventualisok és a spiritualisok közt új vita támadt arról a kérdésről, vajjon eretnekség-e azt állítani, hogy Krisztus és az Apostolok sem egyenként, sem közösen *nem* birtak tulajdonnal. Még mielőtt a pápa e kérdésben döntött volna, *Cesenai Mihály* generalis, *Occam* és mások a perugiai egyetemes káptalanon kijelentették, hogy nem eretnekség azt hirdetni,

[17] *Brück.* i. h. u. o.

hogy Krisztusnak és az Apostoloknak nem volt tulajdonuk. Erre XXII. János pápa 1322-ben az Ad conditorem canonum bullában visszaadta a ferenceseknek a III. Miklós (és már IV. Ince, sőt IX. Gergely) által az ő birtokukban levő dolgokra nézve az apostoli szentszéknek fenntartott tulajdonjogot. (Ime, XXII. János ennyire kedvezett a conventualisoknak.) 1223-ban pedig a Cum inter nonnullos bullában hitágazatilag kimondta, hogy: az a makacs állítás, hogy Krisztusnak és az Apostoloknak az életük fentartására szükséges dolgokra nézve nem volt sem tulajdon, — sem használati vagy rendelkezési joguk, ellenkezik a szentírással, aláássa tekintélyét és eretnek. Cesenai Mihályék ennek a döntésnek nem vetették magukat alá, elhagyták a rendet és XXII. János ellen Bajor Lajost támogatták.

Végre a konstanci zsinat (1414—1418) mind a conventualisokat (Fratres conventuales), mind az observansokat (Fratres regularis observantiae) elösmerte.[18]

Ezen természetesen nem azt kell értenünk, hogy a konstanci zsinat talán a Cesenai Mihály-féle eretnekséget hagyta jóvá, hanem csak azt, hogy az observansokat, kiknek életmódját egy pápa sem kárhoztatta sohasem, hanem kiknek táborát csak a conventualisok akarták megszüntetni, védelmébe vette a conventualisok ellen, azaz kimondta, hogy mind a conventualisok, mind az observansok zavartalanul követhessék a maguk életmódját.

A conventualisok és az observansok kezdettől fogva viszálykodtak egymással. A conventualisoknak nem tetszett, hogy Szent Ferenc rendjének kebelében kétféle irányzat divott, azt akarták, hogy az observansok is az ő életük módját kövessék.

Hogy a két párt viszonya egymáshoz a konstanci zsinat után miként alakult, erre nézve felette becses adatokat tartalmaz Boldog *Aquilai Bernardinus*-nak már fent idézett krónikája.

Az observansok a Szent Ferenc-rend minister generalis-ától és minister provincialis-aitól függtek. Ezek kormányozták őket is. Helyeikről (conventjeikből, residentiáikból) nem távolíthatták el, életük módjában nem háborgathatták őket. Ha a generalis megengedte nekik, congregatiokat tarthattak, vicariust (vicarius generalist) és guardiánokat választhattak maguknak, csak éppen, hogy vicariusuk és guardiánjaik megerősítését kellett kérniök a generalistól. Ha a generalisnak úgy tetszett, nem engedte meg az observansoknak, hogy maguk válasszanak maguknak vicarius generalist, hanem ő maga nevezett ki számukra általános helytartót, vagy egyáltalában nem adott nekik generalis vicariust. Akár maguk választotta, akár a generalis kinevezte vicarius generalis-uk volt az observansoknak, a minister generalis bármikor letehette, addig meg, míg megtürte állásában, kényekedve szerint szabta meg hatáskörét. 1438-tól 1442-ig pl. Sienai Szent Ber-

[18] U. o.

nardinus volt az observansok vicariusa. Az observansok nem bírtak szavazattal a minister generalis-ok és a minister provincialis-ok választásakor. Aki az observansok közül jelentkezett, könnyen felvették a conventualisok közé. Hogy a minister generalis-ok ily nagy hatalmat gyakorolhattak felettük és hogy a rend kebelében ilyen elnyomott jogi helyzetük volt, sok bajt és keserűséget okozott az observansoknak.[19]

V. Márton pápa (1417—1431) egyesíteni akarta a conventualisokat és az observansokat. Assisibe káptalant hirdetett, melyre Servantes János bibornokot küldte el követéül. A káptalanon felolvasták a pápa rendelkezését (Constitutiones Martinianae), melyet a pápa akaratából ezután egyformán kellett volna követniök mind a conventualisoknak, mind az observansoknak. Ámde e rendelkezést csak az observansok fogadták örömmel és követik máig is, irja *Bernardinus Aquilanus* (a pápa constitutioja tehát az observansoknak kedvezett, a pápa az ő életükmódját óhajtotta az egész rendévé tenni), a conventualisok ellenben nem fogadták el, úgy, hogy a pápa nem ért célt és az egyesülésből semmi sem lett.[20]

IV. Jenő pápa (1431—1447) is az egyesülés létrehozásán fáradozott, még pedig szintén az observansoknak kedvező irányban. Azt akarta, hogy az observans Albertus de Sartniano legyen minister generalis, tehát observansoknak és conventualisoknak egyaránt generalisa. De a conventualisok IV. Jenő pápa akaratának is ellentálltak. Nagy botrányt csaptak az 1442-iki, páduai káptalanon.

Kapisztrán Szent *János* ezután a következőket rendeltette el IV. Jenő pápával (IV. Jenőnek ez ügyekre vonatkozó első bullája 1443-ban kelt).[21]

A rend minister generalis-a az observansok vicarius generalisát visitalhatja ugyan és ha letevésre méltónak itéli, leteheti, de csak 4 observans vicarius provincialis hozzájárulásával. Az observansok vicarius generalis-át a rend minister generalis-a erősíti meg ugyan, de ha a generalis a megerősítés megadásával 3 napnál tovább késik, a vicarius generalis-t a minister generalis megerősítése nélkül is megerősítettnek, még pedig pápailag megerősítettnek kell tekinteni. A generalis az observans testvéreket látogathatja, ha bűnösök, megbüntetheti őket, de csak conventjeikben, nem pedig conventjeiken kívül. Egyebekbe a generalis ne avatkozzék. Az observans vicarius provincialis-ok is a conventualis minister provincialis-ok megerősítésére szorulnak, de egyébként a conventualis minister provincialis-ok ne avatkozzanak az observansok vicariatusainak ügyeibe. Az observansoknak joguk legyen generalis congregatiokat tartaniok és vicarius generalis-t választaniok. (Ami tehát eddig a minister generalis-ok tetszésétől függött, azt

[19] B. *Bernardini Aquilani* Chronica. Id. kiadás. 23. és köv.

[20] U. o. 27. és köv.

[21] U. o. 61. A kiadónak 2. jegyzete.

most a pápa jogilag, intézményesen biztosította az observansok részére.) Mindezeknél fogva, mondja *Aquilai Bernardinus,* az observansoknak immár kevés közük volt a minister generalis-hoz, — a minister provocialis-okhoz pedig csak annyi, hogy vicarius provincialis-aikat a minister provincialis-ok erősítették meg. Azt is kimondta IV. Jenő pápa *Kapisztrán* Szent *János* javaslatára, hogy ezután az observansoknak előljáróik engedelme nélkül a conventualisokhoz átlépniök tilos.

Mint *Bernardinus Aquilanus* írja, mindezek a pápai rendelkezések nagy háborúságot okoztak a conventualisok és az observansok között.[22]

1446-ban az observansok (Jacobus de Primaditiis-t Primitiis-t), 1449-ben pedig Kapisztrán Szent Jánost választották meg vicarius generalis-uknak.[23]

V. Miklós pápa alatt (1447—1455) a conventualisok nagyban küzdöttek azért, hogy az apostoli szentszék az observansoknak azt a jogi helyzetét, függetlenségét, melyet számukra a ferences-rend kebelében IV. Jenő pápa biztosított, másítsa meg, vegye vissza tőlük. A nép előtt is rágalmazták az observansokat, hogy mennyire bűnösök. A pápának a többi között azt mondták, hogy IV. Jenő bullái hamisak és hogy maguk az observans vicariusok többsége is azt akarja, hogy minden megint úgy legyen az observansokra nézve, mint IV. Jenő előtt volt. Ámde a conventualisok valótlan állításaikkal nem értek célt, V. Miklós pápa nem teljesítette követeléseiket.[24]

A világiak is élénk részt vettek a ferencesek vitájában. Veszekedtek, viszálykodtak a conventualisok és az observansok dolga miatt.[25]

III. Calixtus pápa alatt (1455—1458) továbbfolyt a harc. A conventualisok megint azt hajtogatták, hogy IV. Jenő bullái hamisak. Krónikásunk erre megjegyzi, hogy hiszen azoknak a bulláknak az eredetiségeért, hitelességéért jót állt — *Kapisztrán* Szent *János*. Azt is mondták a conventualisok, hogy a rend így, ahogy van, ketté van szakadva. Ezt az állítást is cáfolja *Bernardinus Aquilanus,* mondván, hogy hiszen az observansok vicarius generalis-a függött a rend minister generalis-ától.[26]

III. Calixtus pápa káptalant hirdetett Assisibe. Rajta követével képviseltette magát. Neki is az volt a célja, ami V. Mártonnak és IV. Jenőnek, hogy t. i. egyesítse a ferenceseknek két felekezetét. Eleinte a pápa ellenszenvvel volt az observansok iránt. Eretnekséggel gyanusította őket. De azután a káptalanról visszatérő követe felvilágosította őt mindenről és ettől

[22] B. Bern. Aquil. Chron. 32. és köv.

[23] U. o. 35. jegyz. és a szöv. — *Fridrich* Orbán előadásából (i. h. I. 15, 16) megtudjuk, hogy 1510 körül az observansoknak két vicarius generalis-ok volt: a Cismontanus és az Ultramontanus, vagyis egy az Alpokon innen és egy az Alpokon túli országok részére.

[24] Bern. Aquil. Chron. 47—56.

[25] U. o. 54. és köv.

[26] U. o. 60—63.

fogva szerette az observansokat. Az assisi-i káptalanon mind a két fél külön tárgyalt a pápai legatussal és átadta neki határozatát. A pápa az ügy elintézésével teljes hatalommal Marchiai Szent Jakabot bízta meg. Az eredmény: III. Calixtus pápának Illius, cuius in pace (1456. febr. 2-iki) bullája lett, mely kimondta, hogy a testvérek engedelmességgel tartoznak a generalisnak úgy, ahogy a Regula magával hozza, továbbá: az observansok nem tarthatnak általános gyűlést, hanem a közös egyetemes káptalanon kell résztvenniök, ahol 3 egyént jelölnek, kik közül a generalis egyet megtesz vicarius vicariorum-uknak (vicarius generalis-uknak). Ez nem tetszett az observansoknak. (Valóban, ez kevesebb szabadság volt annál, melyet IV. Jenő adott nekik.)[27]

Végül: a pápai constitutio megadta az observansoknak a rend generalisának választására nézve a cselekvő választójogot. Ezt a kedvezményt az observansok nem is kérték, de emiatt meg a conventualisok voltak elégedetlenek és sohasem fogadták el III. Calixtus bulláját.[28]

III. Calixtus pápa sem bírta tehát a conventualis-ok és az observansok között dúló viszályoknak végét vetni.

1457-ben volt a milanoi általános káptalan. Ezen a generalis nem engedte meg, hogy az observansok vicarius provincialis-ai cselekvő választójogukat gyakorolják. Az observansok vicarius generalis-a ez eljárás, mint a pápa akaratába ütköző ellen, ünnepies óvást tett.

Még III. Calixtus pápa elrendelte, hogy azokat az observansokat, kik nem akarnak a vicarius generalistól függni, conventualisoknak tekintsék. Ez, mondja krónikásunk, csak jó volt, mert több lett a békesség.[29]

Az 1458-iki egyetemes káptalanon III. Calixtus pápa úgy rendelkezett, hogy az observans vicarius provincialis-oknak csak most ez egyszer ne legyen szavazati joguk a generalis választására nézve. Azért tette ezt, mert azt akarta, hogy az ő cataloniai földije (III. Calixtus a Borgia nemzetség tagja volt) Sarzuelai Jakab legyen generalis, már pedig e férfiu megválasztása bizonytalan volt arra az esetre, hogy ha az observans vicarius provincialis-ok is szavaznak. Viszont a pápa megengedte az observansoknak, hogy szabadon válasszák meg vicarius generalisukat (hármas, a generalis elé terjesztendő jelölés nélkül). Ennek az observansok nagyon örültek és meg is választották vicarius generalis-uknak Levantoi Bap-

[27] U. o. 67—72. — A magyar observansoknak pl. III. Calixtus pápának itt ismertetett rendelkezésével való elégedetlenségét jellemzi az, amit Fráter Stephanus de Varsan vicarius vicariatus Ungariae per sedem apostolicam confirmatus 1456 május 17-ikén Kapisztrán Szent Jánosnak irt. A vicarius ezt irta: A pápai bullák másolata némileg megijesztett bennünket, mert sok van bennük, ami szabadságunkkal és szabályaink tisztaságával ellenkezik. Ámde bizunk az Úr Jézusban, hogy a gonosz, ellenséges testvérek sok ezer tüzes dárdája nem fog rajtunk erőt venni.

[28] B. Bern. Aquil. Chron 68—72.

[29] U. o. 82—85.

tistát. A pápa is nagyon meg volt elégedve az observansokkal. Kegyes volt hozzájuk.

A conventualisok ezután is egyre azon törekedtek, hogy a pápa az observansok részére adott bulláit: a calixtinus bullákat semmisitse meg, de a pápát nem birták erre reávenni, — a bullák érvényben maradtak.[30]

III. Calixtus pápa meghalt 1458. aug. 6-án. A conventualisok mind az ő haláláig nem fogadták el a calixtius bullákat.

II. Pius pápa (1458—1464.) trónralépte után elrendelte, hogy a conventualisok és az observansok egymáshoz való jogi viszonyukat illetően IV. Jenő pápa bulláihoz alkalmazkodjanak. (Visszaadta tehát az observansoknak azt a nagyobb szabadságukat, mely helyett III. Calixtus pápa kisebbet adott nekik.) Azt is kimondta II. Pius, hogy az egyik rész a másik conventusait, az apostoli szentszéknek fenntartott kiközösítés terhe alatt, ne merje elfoglalni. E pápa alatt azután a IV. Jenő alatt megszabta rend, mely ellen, mondta Pius pápa, mindaddig nem szabad semmit sem tenni, mig az Egyház másképp nem határoz, változatlanul érvényben maradt és a conventualisok és az observansok békességben éltek egymással. Krónikásunk azt sem mulasztja el megjegyezni, hogy a IV. Jenő-féle bullák szerint az observansok általános káptalant tartottak pl. 1464-ben Assisiben.[31]

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a konstanci zsinat után az apostoli szentszéknek nemcsak az volt az óhajtása, hogy csak egyféle ferences legyen[32] (ezt véleményünk szerint, a konstanci zsinat előtt is minden pápa akarta), hanem az is, hogy az az egyféle ferences observans legyen. Hogy az egységet akarták, ezt határozottan állíthatjuk V. Mártonról, IV. Jenőről és III. Calixtusról, de, azt hisszük, állíthatjuk II. Piusról is, mert neki is aligha tetszhetett az Egyház legnagyobb rendjében uralkodó egyenetlenkedés. (Igaz, hogy *Aquilai Bernardinus* azt irta, hogy II. Pius alatt a conventualisok és az observansok békességben éltek, de — tekintve mindazt, amit fent olvashattunk — aligha tévedünk, ha ezt a, II. Pius idejebeli békességet sem tartjuk valami valami szilárd alapon nyugvónak.) Hogy az egységet observans alapon akarták, ezt egész bizonysággal kell mondanunk V. Mártonról, IV. Jenőről, de talán merészség nélkül mondhatjuk III. Calixtusról (az ügy intézését teljes hatalommal *Marchiai* Szent *Jakabra* bízta) és II. Piusról is (visszaadta az observansoknak azt a szabadságot, melyet IV. Jenő biztosított számukra, inkább hajolt tehát ő is az observansok, mint a conventualisok felé). Ámde a pápák a conventualisok ellenállása miatt nem csak hogy az observans alapon való egyesítéssel nem értek célt, hanem

[30] U. o. 85—89.

[31] U. o. 92—97.

[32] Nagy Béni i. h. 374, 375: 1430-tól az unió kérdésével hat egyetemes káptalan foglalkozott.

ugyancsak a conventualisok miatt még egyáltalában az observansok felekezetének a rendben való fenntartása is csak nehezen sikerült nekik.

1517-ben nagyot változott a conventualisoknak és az observansoknak a a Szent Ferenc-rend kebelében egymáshoz való viszonya és nem sokkal ezután e változásnál még sokkal nagyobb dolog történt a Szent Ferenc-rend történetében.

X. Leo pápa (1513—1521), mint számos elődje, szintén meg akarta szüntetni a ferencesek többféleségét, szintén azt akarta, hogy a kisebb testvérek rendje egységes legyen. Az egyesítés végrehajtására a keresztény fejedelmek is felkérték őt, köztük a mi II. Lajos királyunk is. 1517-ben tehát a római *Ara coeli* conventbe egyetemes káptalanra hívta egybe a ferenceseket és Ite vos in vineam meam bullájával[33] felszólította a különböző életmódot folytató familiákat, nevezetesen a conventualisokat, az observansokat, a reformált conventualisokat, a capucinus testvéreket,[34] a clarenusokat, az amadaeusokat, az evangeliumról nevezetteket és a coletanusokat, hogy mondjanak le minden, külön, a pápáktól nyert dispensatioikról, minden, egymástól való különbözőségükről és egyforma ruházattal, egyazon életmóddal, egy minister generalis alatt egy, közös testületet alkossanak. A felsoroltak mind készséggel teljesítették a pápa óhaját, csak a conventualisok álltak ellent neki. A pápáktól nyert dispensatióikról nem akartak lemondani. A pápa tehát megengedte nekik, hogy tovább is külön maradjanak a többi ferencrenditől, külön egyetemes káptalant tartsanak és maguknak *külön magister generalis*-t és külön magister *provincialis*-okat válasszanak, kiket a ferencesek minister generalis-a, illetően minister provincialisai fognak megerősíteni.[35]

Az történt tehát, hogy míg eddig az observansok függtek a conventualis generalistól és a conventualis provincialisoktól, ezután fordítva: a conventualisok függtek az observans generalistól és az observans provincialisoktól, mert ezután az egész Szent Ferenc-rend generálisának és a rend tartományai provinciálisainak már nem a conventuálisok, hanem az observansok közül kellett kikerülniök.[36]

---

[33] Ezt a bullát (1517 május 29) *Bulla Unionis*-nak, az 1517 junius 12-iki „Omnipotens Deus, cuius perfecta sunt opera" bullát pedig *Bulla Concordiae*-nek nevezik. *Fridrich*. i. h. I. 23.

[34] Ezektől a capucinusoktól meg kell különböztetni a későbbi Capucinus-rendet, melyet VII. Kelemen pápa (1523—1534) engedelmével Bassi Máté, minorita-observans alapitott. Ezeknek a későbbi capucinusoknak V. Pál pápa 1619-ben engedte meg, hogy külön generálist válasszanak maguknak. Addig a minorita-conventualisok generalisa alatt álltak. *Brück*. i. h. 691, 692.

[35] *Nagy* Béni. i. h. 374, 375.

[36] A Szent Ferenc-rendnek 1517-ben megválasztott observans minister generalis-a Forlivio Kristóf volt. *Fridrich* i. h. I. 24.

Az observansok és conventuálisok azonban még ezután egy rendhez tartoztak.

Ámde nemsokára az egy rendhez való tartozás is megszünt. Elmaradt t. i. hogy a conventuálisok magister generális-ának és magister provinciális-ainak a ferencesek (observansok) minister generális-ától, illetően minister provinciális-aitól kelljen megerősítésüket kérniük, — ehelyett a conventuálisok a ferencesek (observansok) minister generális-ától egészen függetlenül minister generális-t és a ferencesek (observansok) minister provinciális-aitól egészen függetlenül minister provinciális-okat választhattak maguknak, azaz a ferencesektől immár egészen független, külön rendet alkottak.[37] Az *Annales Minorum*-ban olvassuk, hogy a Minores Conventuales 1568-diki római egyetemes káptalanukon jun. 6-án Joannes Tancredus a Colle-t generálisuknak választották, kit V. Pius pápa még aznap megerősített e minőségében.[38]

Az egymással oly régóta viszálykodó két fél tehát véglegesen elvált egymástól.

Foglaljuk még egyszer össze a dolgokat:

1517-ben a pápa az observansokra bizta a rend főkormányát, és azt akarta, hogy az egész rend observans legyen, az observansok életmódját kövesse. A conventualisok az observantiát nem akarták elfogadni. A pápa ezt megengedte nekik, de elrendelte, hogy immár az observansoktól függjenek. Egy darabig a conventualisok viselték az observansok felsőbbségét, de azután a pápa megengedte nekik, hogy az observansokkal való közösségből kilépjenek, és teljesen külön rendet alkossanak. Lett tehát immár két rend: 1. Az observantiát követőké, az observansoké és a velük egyesült familiáké, és jogilag ez lett a *franciskánus rend*, mert ez lett a régi Szent Ferenc-rend jogutóda, amennyiben a pápa 1517-ben a *Szent Ferenc*-rend, az *Ordo Fratrum Minorum* kormányzatát, címét, pecsétjét a conventualisoktól elvette és az observansokra és a velük egybeolvadt familiákra bizta, illetve ruházta.[39] 2. Miután a conventuálisok az observansokkal sem egyesülni, sem pedig, mint tőlük függő familia, ugyanazon rend keretében megmaradni nem akartak, a conventualisok rendje, a „minoritáké," az Ordo Minorum S. Francisci Conventualium, mely történelmileg szintén ferences rend ugyan, mert hisz a régi Szent Ferenc-rendből ered, semmi esetre sem volt a tulajdonképpeni, az *egyedül igazi* Szent Ferenc-rendnek tekinthető, hanem ellenkezően: jogilag immár nem ő volt a *franciscanus*-rend, jogilag ő csak egy, a *franciscanus*-rendtől elvált rend vala.

Mindezek szerint a conventualisok és az observansok egyesülését X.

---

[37] *Nagy* Béni. i. h. u. o.

[38] *Ann. Min.* XX. 232. LXVIII. pont.

[39] *Fridrich.* I. 20—24; hol minden *Wadding* nyomán van leirva. — S. ld. pl. még az 1913—4-iki magyarorsz. marianus Schematismus-t. 12. lap.

Leó pápa sem hozta létre, sőt ellenkezően, a két tábor között még a réginél nagyobb szakadást, két teljesen külön renddé való alakulásukat idézte elő, — de legalább az *egy és ugyanazon rendben* való kétféleséget és folytonos viszálykodást megszüntette.

---

3. §. A magyar rendtartományok megalakulása és történetüknek főbb vonásai.

(1. A magyarországi marianus és salvatorianus provincia. — 2. A bosnyák rendtartomány. — 3. A Bosnae-Croatiae provincia. — 4. A Szent Jeromosról nevezett dalmáciai és a raguzai rendtartomány. — 5. A Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartomány. — 6. A magyarországi Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartomány. — 7. A hercegovinai rendtartomány-jellegü őrség. — 8. A ladislaita rendtartomány. — 9. A horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartomány. — 10. A cattaroi provincia. — 11. A dalmáciai harmadrendüek. — 12. Az erdélyi rendtartomány. — 13. A minoritáknak magyarországi rendtartománya. — 14. A kapucinusoknak osztrák-magyar provinciája.)

---

1. A magyarországi marianus és salvatorianus provincia rövid története.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy midőn mi m a g y a r rendtartományokról szólunk, rajtuk nem csak azokat a ferences rendtartományokat értjük, melyek Magyarországra és Erdélyre és Magyarországnak maig társországaira; Horvátországra, Szlavóniára és Dalmáciára terjedtek ki, hanem azokat is, melyek azokban az országokban álltak, illetően állnak fenn, melyek a török hódításig a magyar szent korona fönnhatósága alá tartoztak, a magyar szent korona hűbérországai voltak, u. m. Boszniában, Szerbiában, Bulgáriában, a havasalföldi és a moldvai vajdaságban. (Csak Halicsot és Lodomériát nem érintjük.) Így kell tennünk nem csak a történelmi jog alapján, hanem azért is, mert a, Magyarországon és Erdélyben, és Magyarországnak maig társországait alkotó országokban (Horvát-, Szlavon- és Dalmátországban) fennállt és a fennálló rendtartományok története annyira összefügg a hajdan Boszniára, Szerbiára, Bolgárországra, Havasföldre és Moldvára, sőt még messzebb is kiterjedő bosnyák provincia történetével, hogy ennek elmellőzésével amazt egyáltalában elő sem adhatnók.

Még egy előljáró megjegyzést. Ma Horvátországnak nevezzük az egész Dráva—Száva közét és az Adriai-tenger mellékének a magyar szent korona alá tartozó részét. A török hódításig azonban H o r v á t o r s z á g csak a tengermelléke és a mai Boszniából egy kis rész volt, — a Dráva—Száva köze pedig nem volt H o r v á t o r s z á g, hanem a Dráva és a Száva közének nyugati része, továbbá a Száva és a Kulpa, valamint a Kulpa és az Unna

köze és végül a mai Boszniának északnyugati része (az Unna és a Verbász között) Szlavónia volt, — míg a Dráva és a Száva közének keleti része: a Szerémség, Magyarországhoz tartozott csak úgy, mint pl. Borsod- vagy Veszprém megye. A mai Boszniának északkeleti része (a Verbász és a Boszna közt) mint ozorai és (a Boszna és a Drina közt) mint sói, továbbá a mai Szerbiának legészakibb része (a Dunától délre, végig a Drinától a Timokig) mint macsói, végül a mai Romániának az Olt, a Duna és a Kárpátok közti része, mint szörényi bánság még szorosabb kapcsolatban volt Magyarországgal, mint Bosznia, Szerbia és a havasalföldi vajdaság. A török hódítás megszüntével azután az ujabb időkig Horvátország megint csak az a terület volt, melyet fenn e néven említettünk, a régi Szlavóniát alkotó országrészek pedig megint nem Horvátország-ot, hanem csak Szlavóniát tették ki, melyhez persze többé nem tartozott Boszniának az Unna és a Verbász közti része, de mely megnövekedett a Szerémség-gel. Szóval: pl. Zágráb mind a török hódítás előtt, mind alatta, mind utána az ujabb időkig nem Horvátországban, hanem Szlavónia-ban volt.

*

Két régi jezsuita-irónk: Turóczy László és Szentiványi Márton azt irják, hogy az egri ferencrendi conventet már 1210 és 1225 között (Szentiványi szerint: 1218-ban) megalapították.[40] A modern történetírás ezt egyhanguan tagadja.

Mindazonáltal lehetséges, hogy a ferencesek már Szent Ferenc életében bejöttek Magyarországba, mert történelmi tény, hogy Pizai Albert testvér több rendtársával 1224-ben Lipót herceg meghívására Ausztriába érkezett és onnan néhány testvérét Magyarországba küldte,[41] tény lehet tehát az is, hogy Szent Ferenc fiainak magyar földre való lépése már 1224 és 1226 között, vagyis még a szent Rendalapító életében megtörtént. Ezt a feltevést újabbkori történetíróknak csak egy része fogadja el.[42] Míg azt, hogy Pizai

[40] *Fridrich.* i. h. II. 138. és köv.

[41] *Czeizel* Gábor. A Szent-Ferenc-Rendiek Nyitrán. 1911. 5. 6. *Balázsovics* Odoricus alapján.

[42] Az 1882/83-ik évi *Minorita-Schematismus* csak annyit ir, hogy a ferencrendiek Magyarországba 1224 előtt nem jöttek be. — *Nagy* Béni. A marianus ferencesek a XVI. század első felében. Kath. Szemle. 1913. 370. 535—539. szerint a ferencesek IV. Béla idejében jöttek be hazánkba. Ezt az időmegállapitást mi későinek tartjuk, mert hisz IV. Béla csak 1235-ben kezdett uralkodni és a hazánkkal szomszédos Ausztriában már 1224-ben voltak ferencesek. — *Nagy* Béni. A ferences szellem és hatása hazánkban. Különlenyomat az egri kath. főgymn. 1900/1901-iki értesitőjéből. 1901. 23. 24., idézvén Pázmányt (az 1629-i zsinat függeléke), aki azt irja, hogy az egri conventet körülbelül Szent Ferenc idejében alapitották, csak annyit jegyez meg, hogy nálunk 1210 és 1225 között még aligha voltak ferencesek, — a 7. és 8. lapon pedig hiteles adatot idéz arra nézve, hogy Magyarországon 1228-tól, tehát már II. Endre király idejében, működtek Szent Ferenc fiai. — Marianus-Schematismus. 1903/4, 11.: A magyar Szent Ferencrendiek története vagy már Szent Ferenc életében, vagy legkésőbb 1228-ban kezdődik. —

Albert esetleg már nem sokkal 1224 után küldött Ausztriából kisebb testvéreket hazánkba, csak *Czeizel* Gábornál olvastuk,[43] azt már, hogy Joannes de Plano, németországi provincialis, 1228-ban küldött Magyarországba ferenceseket, *Wadding* is írja.[44]

Hogy tehát a ferencesek már Szent Ferenc életében bejöttek Magyarországba, nem egészen bizonyos, de hogy 1228-ban már működtek magyar földön, határozott történelmi ténynek vehetjük.

Míg Magyarországra nézve, jelen tárgyunkat illetően, így áll a dolog, Szlavonia a történelem tanusága szerint oly boldog volt, hogy nemcsak már Szent Ferenc életében felkeresték a kisebb testvérek, hanem maga a Szeráfi Atya is időzött földjén és Zágrábban rendje számára kolostort alapított.[45]

A magyarországi Szent Ferenc-rendieknek első kolostoruk Esztergomban volt. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy provinciájukat Esztergomról nevezték el.[46] Nem Egerben volt tehát az első házuk, mert nem erről a városról nevezték el provinciájukat.[47]

A ferenceseknek néhány évvel bejövetelük után már annyi conventjük volt az országban, hogy rendtartományt alakíthattak. II. Endre király beregi egyezményét 1233-ban a biboros legatuson, az esztergomi érseken és több főpapon kívül a minoriták (ferencesek) magyarországi provincialis-a is megerősítette.[48] 1235 és 1238-ban IX. Gergely pápa bullát intézett a Minister Fratrum Minorum Strigoniensis Provinciae-hez (a kisebb testvérek esztergomi rendtartományának főnökéhez).[49]

A ferencrendieknek tehát Magyarországon első rendtartományok az esztergomi volt, mely legkésőbb már 1233-ban fennállt,[50] és ha törté-

---

Kaposi—Fioretti. LV.: Nálunk 1228 táján telepedtek meg a ferencesek. — Farkas Seraphinus. Scriptores Ord. Min. S. P. Francisci Prov. Hung. Reform, nunc S. Mariae. 1879. I. Magyarországon Szent Ferenc életében vagy kevéssel halála után voltak hajlékai a ferenceseknek. — Magyar ember már 1221-ben volt Szent Ferenc rendjében: Fráter Abraham Ungarus, ki az 1221-iki egyetemes káptalanon szerepelt. Ld. *Kaposi*. i. h. u. o. és *Nagy* Béni. i. h. 7. 8. Ez természetesen nem jelenti azt (és persze *Kaposi* és *Nagy* sem mondják), hogy a ferencrendiek 1221-ben bejöttek hazánkba.

[43] Czeizel, egyik legélesebb kritikával dolgozó történészünk, tudja azt az, ki több művét ösmeri.

[44] Idézve: *Marian.-Schem.* 1903, 4. 11. és *Nagy* Béni. A ferences szellem. 7.

[45] Ld. a II. Részben *Zágráb*-nál.

[46] *Czeizel*. i. h. 5. 6. — *Nagy* Béni. i. h. 23. 24.

[47] *Nagy* Béni. u. o.

[48] *Knausz*. Monum. I. 292. és köv. — Idézve: *Nagy* Béninél. i. h. 8.

[49] *Theiner*. I. 27. o. — Idézve u. o. — IX. Gergely pápának itt említett bulláit úgyszólván valamennyi, a ferencrendiek magyarországi történetével foglalkozó irónk idézi.

[50] Az itt mondottakból kitünik, hogy az esztergomi conventet nem IV. Béla alapította, mint sokan irják és mint I. Lipót királynak az esztergomi ferencesek részére adott 1688-ik évi oklevele is mondja (*Orsz. Levélt. Canc. Oszt. Concept. Exp.* 1688. 417. szept. 20.), mert ha a magyarországi provinciát esztergominak hivták és a magyarországi provincia már 1233-ban szerepelt, az esztergomi rendház is megvolt már 1235 előtt és IV. Béla csak ujjáépittette, csak ujraalapitotta.

nészeinknél azt olvassuk, hogy a magyarországi provinciát 1 2 3 9-ben alakították meg, ez szerintünk úgy értendő, hogy a valóságban a magyar rendtartomány már 1235-ben, sőt 1233-ban is megvolt, (bizonyítják ezt a fenti adatok), de hivatalosan ekkor még csak mint a német provinciának egyik custodiá-ja szerepelt, míg azután 1239-ben hivatalosan, jogilag is provincia rangjára emelték. (A pápa bullája 1235-ben és a beregi egyezmény 1233-ban nem a pontos, hivatalos terminologiához alkalmazkodtak.)

Midőn, 1239-ben, a magyar rendtartomány hivatalosan is megkapta a rendtartomány címet, neve Strigoniensis custodia (vagy mint 1239-ig nem pontos hivatalossággal mondták, provincia) helyett Provincia Hungariae, Magyarországi Rendtartomány lett. Az első magyar provinciális tisztét (hivatalosan is, a formaszerinti jog szerint is) János, a már 1223-ban elhunyt II. Fülöp, francia királynak, kinek mellékneve „Augustus" (Fenséges) vagy „Dieu-donné" volt, édes testvéröccse töltötte be.[51]

A Magyarországi rendtartomány kezdettől fogva az enyhébb irányzatnak, a fratres de communitate, a conventuales, életmódját követte, nem pedig a szigoruak-, a spiritualisok-, az observansokét.

A konstanci zsinat óta hivatalosan is a Provincia Hungariae Conventualium nevet viselte. (Ha observans lett volna, nem is lehetett volna provincia, hanem vicaria.)

1454-ben Igali Fábián provincialis a magyarországi conventualis provinciát megreformálta s ettől fogva Provincia, Hungariae Conventualium Reformatorum-nak (vagy Reformata-nak) nevezték.[52]

Az 1260-iki sarbonne-i általános káptalanok a Magyarországi Rendtartomány-nak 8 custodiáját, őrségét sorolták fel: az esztergomit, a győrit, a fejérvárit (székesfejérvárit), a pécsit, az egrit, az erdélyit, a zágrábit (szlavoniait) és a szerémit, melyekhez később még a váradi és a bácsi járult.[53]

A magyar provincia tehát csakhamar egész Magyarországra, Erdélyre, a Szerémségre és Szlavoniára kiterjedt. *Wadding* szerint 1400-ban a magyar ferenceseknek 8 custodiában 43 kolostoruk volt.[54]

Mialatt a Magyarországi Rendtartomány-beli conventualisok ily szépen gyarapodtak, bejöttek Magyarországba az observansok is. Ennek követ-

[51] Több helyütt olvastuk, hogy János testvér III. Fülöp francia király fitestvére volt, de hát III. Fülöp 1270-től 1285-ig uralkodott. Azt is olvastuk, hogy a mi János provinciálisunk II. Merész Fülöp francia királynak volt a fitestvére, de hát II. Fülöp királynak azok voltak a melléknevei, melyeket fent mi irtunk, a Merész melléknévvel pedig III. Fülöpöt disztitették fel a franciák.

[52] *Marian. Schem.* 1903/4. — *Farkas.* i. h. 3.

[53] *Farkas.* i. h. 1. 2. — Id. *Schem.* 12.

[54] *Nagy* Béni. A marianus ferencesek a XVI. sz. e. f. K. Szemle. 1913. 370.

keztében Magyarországon is megindult a ferencesek két pártjának a külföldön már annyi port felvert viszálykodása. Ez a viszálykodás magában véve nem volt szép és kedves dolog, de kérdés, hogy nélküle maradt volna-e Magyarországon csak egy parányi nyoma Szent Ferenc szellemének és vele együtt sokfelé a katholicismusnak is?

Az observansoknak Magyarországba való bejövetele úgy történt, hogy miután Boszniában az observansok vicariatusa 1339-ben ujjáalakult és a magyar urak értesültek a bosnyák barátoknak jámbor és épületes életéről, maguk megtagadásáról, kérték őket, küldenének maguk közül többeket Magyarországba is, mit azután a bosnyák testvérek meg is tettek.

A Boszniából jött observansoknak magyar földön első kolostoruk, melyet Gara Miklós nádor alapított számukra, a csanád-egyházmegyei Cseri-n volt.[55] Ezért hivták nálunk az observans testvéreket, ellentétben a conventualisokkal, Cseri barátok-nak. A cseri-i observans kolostor alapítását csakhamar — még Nagy Lajos idejében — követte a többi. A legelsők között voltak a sebesi és a jenői.[56]

Milyen lehetett a magyarországi observansok jogi helyzete a magyar conventualisokkal szemben a Magyarországi Rendtartomány, a Provincia Hungariae területén?

Mint ez előző §-ban láttuk, a konstanci zsinatig (1414—1417) semmi pápai rendelkezés, tehát semmi egyházi törvény sem védte az observansoknak a Szent Ferenc-rend kebelében, a rendtartományok területén a rendi kormánytól, a conventualisoktól való valamelyes függetlenségét, bánthatatlanságát. Az observansoknak tehát csak annyi függetlenségük lehetett, csak annyira folytathatták zavartalanul életükmódját, tarthatták meg házaikat, élhettek saját szellemük szerint való helyi előljárók alatt, amennyire ezt a maguk számára saját erejükkel biztosítani birták, vagy amennyire ezt számukra egyik-másik observans gondolkozásu generalis, vagy végül velük rokonszenvező világi hatalmasság biztosította. Bizonyos ezek szerint, hogy a magyar conventualisok, ha tehetik, a Boszniából jött observansokat egészen a maguk, a magyar minister provincialis hatalma alá hajtják és megakadályozzák, hogy a cseri barátok itt Magyarországon is a bosnyák observans vicarius provincialis-tól függjenek.[57] Ámde ezt nem tehették, mert a cseri barátokat a magyar királyok és a magyar urak hatalmas karja védte. A magyarországi observansoknak tehát a konstanci zsinatig sem volt sok

---

[55] A község a karánsebesi főesperességben, Temes-Rékás mellett, Temes vármegyében volt. Ma már nincs meg, elpusztult a török időben. (Ld. *Csánki*-nál.)

[56] *Fridrich:* i. h. I. 2. 3. — *Kollányi:* i. h. 9. és köv. — *Nagy* Béni: i. h. 370.

[57] Boszniában persze könnyü volt az observans provincialis vicariusnak minden conventualis minister provincialis-tól függetlenségét megőriznie, mert hisz Boszniában semmilyen más ferences nem volt, mint csak observans. Oda a conventualisok nem kivánkoztak.

bajuk a magyar conventualisokkal, a magyarországi minister provincialissal, hanem egyszerüen anya-vicaria-juk vicarius provincialisától függtek.

A konstanci zsinat azután, mint tudjuk, elösmerte az observansokat (a zsinatnak e tényét V. Márton pápa a legteljesebb mértékben helyeselte), azaz immár jogi alapot adott arra, hogy az observansok a Szent Ferencrend kebelében némi függetlenséget élvezzenek. Hogy azonban a zsinat után is a conventualis minister provincialis-ok mellett, legalább ott, ahol a conventualisok-nak elég hatalmuk volt akaratuk érvényesítésére, observans vicarius provincialisok-ról nem volt szó és a conventualis minister generalis, ha úgy tetszett neki, az observansoktól még a vicarius generalis-t is megtagadta, szintén láttuk a 2. §-ban. Mindazonáltal a magyar observansoknak a konstanci zsinat után is megmaradt a magyar conventualis provincialistól való függetlenségük, mert ha külön magyarországi vicarius provincialis-uk még nem is lehetett, a magyar király és urak védelme alatt tovább is a boszniai observans vicarius provincialis-tól függtek, akiknek a sorozata a fent jelzett okból a konstanci zsinat után sem szakadhatott meg.

1443-ban végre, mint tudjuk, IV. Jenő pápa határozottan felruházta az observansokat azzal a joggal, hogy maguknak vicarius provincialisokat válasszanak. Továbbá: 1444-ben a pápa a magyar observansoknak a magyar király kérésére megengedte, hogy a boszniai vicariatusból kiváljanak, amivel tehát együttjárt az a jog is, hogy maguknak külön magyar vicarius provincialis-t tegyenek. Valóban, a magyar observansok az említett 1444-ik évben a bosnyák vicariától elszakadtak, megalkották a külön magyar observans vicariát és jenői káptalanukon megválasztották az első observans vicarius provincialis-t Kenyeres Fábián személyében. Ha *Fridrich* Orbánnak hihetünk, igaz ugyan, hogy az 1444-ik év még le sem telt és IV. Jenő már ujra egyesítette a magyar vicariust a boszniaival, de igaz az is, hogy V. Miklós pápa 1447-ben megint és ezúttal végleg elválasztotta a magyar observansokat a bosnyákoktól.[58]

Miután a magyar observansok helyzetében ily örvendetes változás történt, hogy t. i. a boszniai vicariatustól különválva, mint magyar vicariatus lehettek függetlenek a magyar conventualis minister provincialis-tól, az 1457-iki milanoi általános káptalanon egy magyar observans testvér azzal lepte meg az egybegyülteket, hogy előlépett és a magyar observans vicarius (Varsányi István), valamint a magyar observans vicariatus nevében kijelentette, hogy többé nem az observans vicarius generalis-tól, hanem a rend minister generalis-ától akarnak függeni. Erre az observansok vicarius generalis-a azt mondta annak a magyar testvérnek, hogy nem az olasz familia (az olasz observansok) jártak a magyar (observans) testvérek után, hanem a magyar (observans) testvérek akartak az olasz familiához tartozni,

[58] *Fridrich:* i. h. I. 10. V. ö. *Kollányi:* i. h. u. o. *Nagy* Béni: i. h. 372. 373.

mely őket szeretettel fogadta és most ime, így hálálják meg a szeretetet. A generalis nyomban el akarta fogadni a magyar observansok engedelmességét, de az observans vicarius generalis tiltakozott az ellen, mondván, hogy a pápai bullák a magyar observansokat az olasz familiába kebelezték. Egyelőre tehát a generalis a magyar observansokat nem vette közvetlen kormányzata alá.[59] Ámde III. Calixtus pápa, ki, mint tudjuk, általában kimondta, hogy azokat az observansokat, kik nem akarnak az observans vicarius generalis-tól függni, conventualisoknak tekintsék, 1458 máj. 24-iki Regimini universalis ecclesiae bullájával a magyar observans vicariát valóban alárendelte a minister generalis-nak.[60]

Furcsa helyzet támadt így. A magyar observans vicaria elszakadt az olasz observans familiától, azaz valamennyi ország observansaitól,[61] de nem szakadt el magától az observantiától, nem hagyott fel magával az observans életmóddal. A dolog ugyanis így volt: *Varsányi* István eleinte buzgó híve volt az observantiának,[62] hisz éppen ezért választották meg a magyar observansok 1456-ban fejüknek, vicarius provincialis-uknak, de azután eltért tőle.[63] Ő tehát azzal, hogy a magyar observansokat elszakította az olasz familiától, azaz kivétette az olasz familia és valamennyi ország observansai vicarius generalis-ának joghatósága alól és közvetlenül a Szent Ferenc-rend minister generalisának hatalma alá rendeltette őket, azt akarta, aminek rendes körülmények között ezzel járnia kellett volna, hogy t. i. a magyar observansok szűnjenek meg observansok is lenni és váljanak conventualisokká, — ámde ez az utóbbi dolog nem történt meg, mert — a magyar observansok *Varsányi* Istvánnal nem értettek egyet sem arra nézve, hogy az olasz familiától elszakadjanak, sem — még kevésbbé — arra nézve, hogy az observantiához hűtlenekké váljanak. (Persze, az 1457-iki milanói egyetemes káptalanon ezt az observans vicarius generális még nem tudta, azért nyilatkozott oly elitélően a magyar obser-

[59] *B. Bernardini Aquilani Chronica.* 82—85.

[60] U. o. A kiadó jegyzete *Wadding* nyomán. Az uj jogi helyzetet jellemzi, hogy mig *Varsányi* István 1456. május 17-iki, Kapisztrán Sz. Jánosnak irt levelében így irta magát alá: Frater Stephanus de Varsan, vicarius vicariatus Ungariae per sedem apostolicam confirmatus, — egy, 1459 jan. 21-én kelt, Kapisztrán Sz. János szenttéavatása ügyének előmozdítása végett a Celanoi grófnénak irt levelét már ezzel az aláirással végezte be: Frater Stephanus de Warsan, ordinis minorum de observantia revmi (Reverendissimi) Patris ministri generalis etc. (sic) in provincia Hungariae vicarius. *Kapisztrán Sz. János levelezése.* 50., 51., 63—65.

[61] A különböző országokban levő ferencesek azzal fejezték ki, hogy observansok akarnak lenni, hogy az olasz observans familiához csatlakoztak, e familiához tartozónak jelentették ki magukat.

[62] Bizonyítja ezt, ha más nem, 1456. máj. 17-iki, az imént érintett és a 2. §-ban tartalmilag is idézett levele.

[63] Ezt írja róla *Fridrich,* i. h. 12. n. 23. *Fridrich*-nek erre a helyére utal Boldog AquilaiBernardinus Krónikájának kiadója is. 82. és köv.

vansokról.)[64] Eszerint *Varsányi*, az általános káptalant és a pápát a magyar observansok igazi érzülete iránt megtévesztve, azt kivihette ugyan, hogy a pápa 1458-ban a magyar observansokat az observans vicarius generalis joghatósága alól kivette és közvetlenül a minister generalisé alá rendelte, de arra már nem volt hatalma, hogy a magyar observansokat az observantiától, az observans életmódtól is eltérítse. Szóval: 1458-tól fogva a magyar observansok jó ideig (1502-ig) hivatalosan nem tartoztak az observans vicarius generalis, hanem a Szent Ferenc-rend minister generalis-a alá, de azért megmaradtak observansoknak.[65]

Hogy a magyar observansok — *Varsányi* Istvánnal ellentétben — mennyire ragaszkodtak az observantiához és ennek megfelelően az ő, közvetlenül a minister generalis alá való rendelésük mennyire az ő szivük szándéka ellen történt, továbbá, hogy 1458 után mily szívósan küzdöttek azért, hogy megint visszakerüljenek az observans vicarius generalis joghatósága alá, megtetszik a következőkből:

1497-ben az óbudai káptalanon a conventualisok és az observansok között egyezség jött létre, melyben a conventualisok megigérték, hogy azzal a törekedésükkel, hogy az observansokat a velük való egyesülésre birják, felhagynak.[66] Ezzel azonban az egyesülés kérdése éppen nem volt elintézve. 1500-ban ugyanis *Drágffy* Bertalan, *Geréb* Péter és más főnemesek, a conventualisok pártfogói, maguk elé idézték az observansok vicarius provincialis-át a Rákos mezejére és megparancsolták neki, hogy a folytonos ízetlenkedések megszüntetése végett kövessen el mindent, hogy övéi és a konventualisok között egyesülés jöjjön létre. Ha erre nem volnának hajlandók, mondták az urak, a *cseri* barátokat ki fogják űzni az országból. Erre az egyik *cseri* barát, az öreg Szopronczai István, kijelentette, hogy az egyesülés kérdésében sem a király, sem az ország parancsának nem fog engedelmeskedni, inkább itthagyja házát.[67] Miután Laskó Oszvald, a magyar observans vicarius provincialis, valóban tárgyalt az observansok vicarius generalis-ával a conventualisoknak és az observansoknak Magyarországon való egyesítéséről, de a tárgyalásoknak semmi eredménye sem lett.[68] 1501-ben a conventuali-

[64] Hogy a magyar observansok Varsányi eljárását elítélték, kitünik abból, hogy őt később a vicarius provincialis-ságról letették. *Fridrich* i. h. u. o.

[65] Bizonyítja ezt *Varsányi* Istvánnak idézett, 1459. jan. 21-iki levele is. (Frater Stephanus de Warsan, ordinis minorum de observantia . . . vicarius.)

[66] *Nagy* Béni, i. h. 372.

[67] *Kollányi:* i. h. *Fridrich:* i. h. I. 14. *Nagy* Béni: i. h. 374.

[68] *Fridrich*, i. h. 1., 14. *Fridrich*-nek e helyéből megtetszik az is (a magyar observans vicarius provincialis az egyesülés kérdésében az observansok vicarius generalis-ával tárgyal), hogy hiába mondta ki 1458-ban a pápa a magyar observansoknak közvetlenül a minister generalis alá való tartozását és az observans vicarius generalis-tól való elszakítását, e hivatalos intézkedés ellenére a valóságban a

5*

sok és az observansok, a pápai követ közbenjöttével, új egyezséget kötöttek, melyben kimondták, hogy a magyar conventualisok úgy, mint eddig, közvetlenül a minister generalistól, a magyar vicaria observansai pedig ezután úgy, mint a többi ország observansai, az observans vicarius generalis-tól függjenek. A pápa ezt az egyezséget 1502-ben megerősítette és valóban, még ebben az évben a magyar observansokat vicarius generalis cismontanus-ának kormányzása alá vetette.[69] Lett tehát minden megint úgy, mint 1458 előtt volt.

A magyar conventualisok és az observansok között nemcsak a minister generalis- vagy a vicarius generalis-tól való közvetlen függés kérdésében volt viszálykodás, hanem egy másik, sokkal fájóbb dolog miatt is, nevezetesen amiatt, hogy a király, a főurak és részben az ő kérésükre, részben maguktól is az observansokhoz húzó pápák több conventet a conventualisoktól elvettek és az observansoknak adtak. (Az observansok eszerint nem csak úgy terjeszkedtek Magyarországon, — ez egyébiránt a külföldön is így volt —, hogy számukra pártfogóik új conventeket alapítottak, hanem úgy is, hogy őket a nevezett hatalmasságok a conventualisoknak már meglevő számos conventjébe beleültették.)

Caesarini Julián bíbornok, IV. Jenő pápa követe, I. Ulászló király és a magyar urak nevében bevádolta a pápánál a magyar conventualisokat, hogy budai, pesti és marosvásárhelyi kolostorukban kevésbbé tisztességes életmódot folytatnak.[70] IV. Jenő pápa tehát 1444-ben megengedte, hogy a nevezett 3 conventet, valamint a szegedit is a conventualisoktól elvegyék és az observansoknak adják.

1448-ban Hunyadi János kormányzó, a főpapok és a főurak az esztergomi, debreceni, lippai, szatmári és győri conventualisok ellen léptek fel vádakkal. (Az istentiszteletet fegyelmetlenségük és rendetlenségük miatt elhanyagolják, épületeiket nem gondozzák, egyházaik felszerelését pusztulni engedik, még el is adnak belőle, a nép mindezért elfordul tőlük.)

1455-ben Hunyadi és az aug. 6-ikán Budán egybegyűlt rendek ismét elítélően nyilatkoznak a conventualisokról és azt írják, hogy részükről készek őket az országból kikergetni. Viszont az observansokat nagyon dicsérik, mert szegénységre törekednek és buzgók.

E felszólalások eredménye az lett, hogy a conventualisokat 1448 és 1492 között pápai rendeletre esztergomi, lippai, csanádi, debreceni,

---

magyar observansok még az observans vicarius generalis-sal való összeköttetésről, a neki való engedelmeskedésről sem mondtak le. Ez természetes is, tekintve az ő igazi, Varsányiéval ellenkező érzületüket.

[69] *Fridrich*, i. h. I. 14. v. ö. 12. — V. ö. *Kollányi*, i. h.

[70] *Wadding* ezt VI. Sándor pápa bullájáról szólván irja, ad. ann. 1492. — Idézve *Nagy* Béninél, i. h. 371.

szatmári, ujlaki (iloki), szécsényi, pataki (sárospataki) és pécsi conventjeikből, valamint a győri és a váradi egyházmegyék területén levő zárdáikból eltávolították és mind e rendházakba az observansokat helyezték. VI. Sándornak a valamennyi elvételt megerősítő bullája 1492-ben kelt.[71]

E dolgokról a *conventualis történetírás így nyilatkozik:* a conventualisok az observansokat a legnagyobb szeretettel fogadták, sőt még némely zárdájukat is átengedték nekik. S mi lett a hála? Az, hogy világiak pártfogásában bizakodva, a legtöbb kolostort erőszakkal elvették a conventualisoktól, kivált 1447 után, miután a boszniai vicariatustól elszakadtak. Akik azt hirdették, hogy nekik alacsony házikók, kunyhócskák valók, a conventualisoknak legnagyobb városi conventjeire tették reá a kezüket. Kérdés, hogy azok a pápai rendeletek, melyekre hivatkoztak, valóban megvoltak-e?[72] Szécsényből pl. 1467-ben kergették ki a conventualisokat, csúfosan, physicai erőszakkal. Az observansok hamisan informálták a pápát, hogy az itt levő convent elhagyatott. A pápának az elvételt elrendelő levelével Guthi Országh Mihály nádor jött Szécsénybe. A conventualisok elkészítették felebbezésüket, de azután nem mertek a nádorral és az urakkal szembeszállni.[73] Végre az urak és a nemesek megsokalták az observansok erőszakosságát, hisz ők és őseik a zárdákat nem az observansok, hanem a conventualisok számára alapították. Igy történt 1500-ban a Rákoson az a bizonyos összeütközés az urak és az observansok között, mellyel az observansok még dicsekedni sem átallanak. Hogy az observansok egyszerre ily népszerütlenekké váltak, annak az a sok vakmerő rágalom is oka volt, mellyel az observansok conventualis testvéreiket illették és melyeken az igazságos magyar érzés felháborodott. 1492-ben *Szegedi* Lukács, tartományfőnöknek kezében volt a pápai bulla, amely a budai conventnek az observansoktól való visszavételét rendelte el, de a conventualisok mégis beleegyeztek, hogy mind a budai, mind a többi, tőlük elvett convent az observansok kezén maradjon, csak azt kötötték ki, hogy ezután ne vegyék el tőlük rendházaikat.[74]

Igy írnak a conventualis írók. Mi fentartjuk azt az állításunkat, hogy bármi volt is az indítéka a fent leírt, a conventualisokkal szemben való eljárásnak, ez az eljárás végső eredményében csak hasznára volt a ferences szellemnek és általa a katholicismusnak.

1497-ben, majd — a pápai követ közbenjöttével — 1501-ben a conventualisok és az observansok egyezséget kötöttek egymással. Ez egyez-

[71] *Nagy* Béni: i. h. 371—373. — *Fridrich:* i. h. I. 11. — *Kollányi:* i. h. — *Farkas,* i. h. 3.

[72] Idézve *Kollányi*-nál, i. h.

[73] Idézve *Nagy* Béninél, i. h. 372., 373.

[74] Idézve *Kollányi*-nál, i. h.

ménynek a minister generalis-tól, illetően a vicarius generalis-tól való függésre vonatkozó pontját már ismerjük. Egyebekben a felek ezekben állapodtak meg: Szegeden és Váradon mindkét résznek legyen conventje. Mind a két fél szabadon koldulhat az országban. Ezentúl az observansok nem telepednek oly helyekre, melyeken a conventualisoknak már van conventjük. Oly helyeken, hol conventualisok vannak, az ott levő ferencrendi apácák és ferences testvérületek az ő lelki gondozásuk alatt állnak. Mint tudjuk, ez egyezményt VI. Sándor pápa 1502-ben megerősítette.[75]

Ily körülmények között érték meg a magyar conventualisok és observansok a Szent Ferenc-rend történetében oly jelentőségteljes 1517-ik évet.

Midőn X. Leó pápa a Szent Ferenc-rend kormányzatát az observansokra ruházta, immár e rendnek nemcsak minister generalis-át, hanem minister provincialis-ait is az observansok közül kellett választani, vagy azok közül a ferencesek közül, kik az observansokhoz csatlakoztak, azaz szintén observansokká lettek. Más ezután a Szent Ferencrendben nem lehetett minister provincialis, mint csak observans. Továbbá a pápa rendelkezésének megfelelően a már meglevő observans vicarius povincialis-ok, így tehát a magyar observans tartományi helytartó is, eo ipso minister provincialis-okká, és a meglevő observans vicariák, tehát a magyar observans helytartóság is, eo ipso provinciákká lettek. Dereslényi Albert, a magyar observansok feje, mint *Fridrich* írja, az 1517-iki római Ara coeli-beli egyetemes káptalanra, mint vicarius provincialis ment el, de onnan mint minister provincialis jött haza.[76] Nincs tehát többé magyar observans vicaria, hanem helyette van egy új magyar ferencrendi (observans) rendtartomány, melynek, mint az imént mondtuk, *Dereslényi* Albert lett az első minister provincalis-a, második főnöke pedig az 1520-ban megválasztott *Somlyói* (Somlai) Bernardinus lett.[77]

És hát a régi magyar conventualisokkal és az ő provinciájukkal 1517-ben mi történt? A magyar conventualisok 1517-ben már nem voltak conventualisok, hanem, mint láttuk, 1454 óta reformált conventualisok voltak. A reformált conventualisok pedig, mint a 2. §-ban előadtuk, 1517-ben fejet hajtottak X. Leó pápa akaratának, egyesültek az observansokkal, observansokká lettek. Az ő magyar provinciájuk tehát 1517-től fogva, mint szintén observans provincia állt fent. Más szóval: a régi magyar conventualisoknak, kik 1454-ben reformált conventualisok lettek, provinciája 1517-ben megmaradt, ez év után fönállt, de mint már observáns provincia.

Magyarországon tehát 1517-től kezdve két ferencrendi-rendtartomány

[75] *Fridrich:* i. h. I. 5. — *Nagy* Béni: i. h. 372., 373. — *Farkas:* i. h. 3., 4. — *Kollányi:* i. h.

[76] *Fridrich*, i. h. 21—23., 24.

[77] U. o.

volt és mind a kettő observans vala. Az egyik a magyar conventualisok (reformált conventualisok) régi provinciájából, a másik a magyar observansok régi vicáriájából alakult.[78]

Mivel most már a Magyarországon lévő mindkét rendtartomány observans volt, fölmerült az az eszme, hogy őket egy rendtartománnyá olvasszák össze. Ámde az egyesítésnek több akadálya volt. (Az új egy rendtartomány túlnagy lett volna, a rendtagok nemzetiségi különbsége, amihez hozzávehetjük a történelmi multat is.) Igy tehát az 1523-iki burgos-i [79] egyetemes káptalan, a viszonyokról a helyszínén meggyőződést szerzett rendi commissarius előterjesztése alapján a két magyarországi rendtartományt meghagyta, csak ujjászervezte őket és új neveket adott neki, az egyiket, a conventualisoknak régi provinciáját a Boldogságos Szűzről (Provincia Hungariae S. Mariae), a másikat, amely a régi observansok régi vicáriájából lett, a Szentséges Üdvözítőről (Provincia Hungariae S. Salvatoris) nevezve el. Egyben az egyetemes káptalan a két rendtartománynak egymáshoz való viszonyát 8. pontban szabályozta.[80] 1529-ben a pármai egyetemes káptalan ezt a szabályozást megújította.[81]

Pázmány Péter 1629-ben ezt írta: Az observans ferenceseknek ma 15 monostoruk van Magyarországon, a conventualisoknak egy sincs.[82] Akár fennállt 1629-ben a hazánkba Lengyelországból bejött minorita-conventualisoknak sztropkói háza, akár nem, az bizonyos, hogy a mai magyarországi minorita-conventualisok, kiknek rendje, hogy milyen viszonyban van Szent Ferenc rendjéhez, már a 2-dik §-ban előadtuk, nem jogutódai a régi magyar conventuallis ferencrendieknek, mert a régi magyar conventualis ferencrendiek, mint tudván tudjuk, 1454-ben reformált conventualisokká, 1517-ben pedig observansokká lettek. Testületileg tehát, mint observans élt tovább és él ma is (a mariana provinciá-ban), úgy, hogy a mai magyar minorita-conventualisok, kik Magyarországba a 16. század folytán jöttek be, semmiképp sem azonosak a régi magyar conventualisokkal, hozzájuk semmi közük sincs.[83]

---

[78] *Fridrich*, i. h. u. o. — *Nagy* Béni, i. h. 374.

[79] Burgos, Spanyolországban.

[80] *Wadding:* ad. ann. 1523. n. 4. Idézve a *Nagy* Béninél: i. h. 375. — V. ö. *Farkas*, i. h. 3., 4. — *Fridrich*, i. h. I. 25.

[81] *Nagy* Béni: i. h. u. o.

[82] Az 1692-iki zsinat függelékében. Idézve *Nagy* Béninél, i. h. u. o.

[83] V. ö. *Nagy* Béni: i. h. 374. és *Marianus Schematismus*. 1903/4. — Az idézett *Schematismus* megdönthetetlen történelmi érvekkel bizonyítja be, hogy az 1523-ban S. Mariae nevet nyert magyar ferences provincia a régi magyar conventualis, illetve 1454-ben reformált conventualissá lett provinciával azonos, vagyis, hogy az 1523-ban alakult, ujjászervezett és ma is fennálló magyarországi, Szűz Máriáról nevezett provincia egyenes és egyetlen jogutódja az első magyar, ősi, 1228-ban, illetve 1239-ben megalapított Ferenc-rendi rendtartománynak. Az idézett *Schematismus* azt mondja: hogy a magyarországi régi conventualisok, jobban mondva (1454-től fogva) conventuales re-

Most pedig vázoljuk röviden külön-külön a marianus és a salvatorianus rendtartománynak a mohácsi vész után való történetét.[84]

A magyarországi conventualisoknak, mint előbb láttuk, 1400-ban 8 custodiájuk volt 43 kolostorral. Azt is tudjuk, hogy XV. század folytán 14 con-

---

formati 1517-ben elfogadták az observantiát, vagyis hogy observansokká lettek, bizonyítja az a tény, hogy 1535-ben Següsdön tartott káptalanukon magukat Regularis Observantiae-nek és provinciájukat S. Mariae-nek nevezik. És hogy e Mária-tartománybeli observansok azonosak a régi magyar conventualisokkal, azaz, 1454 óta, reformált conventualisokkal, bizonyítja az a tény, hogy mind az említett 1535-iki següsdi, mind az 1536-iki szegedi, mind az 1537-iki egri marianus káptalan határozataikban az *Igali* Fábián provincialis alatt tartott 1454-iki egri reformáló káptalan határozataira hivatkoznak. Tehát a marianusok observansok voltak, azaz 1517-ben observansokká lettek és azonosak a régi magyar conventualisokkal. A történelmi hűség kedvéért meg kell említenünk, hogy a salvatorianus rendtartomány 1531. és 1533-iki káptalanának tabuláján a marianusok még mindig mint reformati szerepelnek. Pl.: Mathaeus de Chwsa sacerdos est licentiatus ad fratres reformatos, Csuzmai Máté atya, áldozópapot elbocsátották a reformált testvérekhez. 1533-ban: Item provisum est de quibusdam insolentibus, utpote infrascriptis, videlicet: Barnaba de Dorog, Mathaeo de Hymesegh az, laicis, Jacobo de Bathor, Clemente de Gywla, Demetrio de Ethe et Gallo de Wyssegrad, ut data eis licentia transeundi ad reformatos fratres (sic). Nemkülönben intézkedtek néhány dölyfösről, u. m. az alább irtakról, nevezetesen: Dorogi Barnabás, Himesegyházi Máté, világi testvérekről, Báthori Jakab, Gyulai Kelemen, Etei Dömötör és Visegrádi Gál, áldozópapokról, hogy (t. i.) engedtessék meg nekik, hogy a reformált testvérekhez lépjenek át. Ld. *Bunyitay* Vince Egyht. Eml. II. köt. II. függelék. 469. és 474. lap. Továbbá *Fridrich* Orbán is (i. h. I. 25.) úgy adja elő a dolgot, mintha a marianusok 1517-ben nem lettek volna observansokká. — Egyik adatnak sem szabad bennünket megtéveszteni. Lehet ugyanis, hogy a marianusok a valóságban még 1531-ben és 1533-ban sem követtek oly szigorú életmódot, mint a salvatorianusok és ezért kivánkozott néhány salvatorianus ő közéjük, de hivatalosan, jog szerint azok a magyar ferencesek, kiknek provinciája 1523-ban a B. Szűzről neveztetett el, már 1517 óta nem voltak reformált conventualisok, hanem már 1517 óta observansok voltak. 1. Nem voltak reformált conventualisok, mert a reformált conventualisok familiája 1517-ben az egész világon és Magyarországon is megszünt. 2. Observansok voltak, mert a reformált conventualisok 1517-ben az egész világon és igy Magyarországon is observansokká váltak. Az 1903/4-iki Marianus Schematismus t. i. nemcsak azt irja, hogy a marianusok 1535-iki següsdi káptalanukon magukat *Regularis observantiae*-nek nevezték, hanem ezt is: Anno dein 1517 . . . deposito nomine Conventualium, Provincia Familiae Observantium se iunxit. Ita Archivi Ordinis et Provinciae huius Monumenta. (Továbbá: 1517-ben... e tartomány letette a conventuális nevet és az observansok familiájához csatlakozott. Igy olvassuk a Rend levéltárának és e provinciájának emlékeiben.) A salvatorianusok tehát 1531. és 1533-ban talán csak a régi szokás hatása alatt nevezték a marianusokat reformáltak-nak, de semmiesetre sem a jognak megfelelően — és *Fridrich* helytelenül állitja, hogy a marianusok 1517-ben nem váltak observansokká. A marianusokat a reformati név megint csak a XVII. században illette meg, mint látni fogjuk, de ekkor már nem reformált conventualisok, hanem reformált observansok voltak, épp úgy, mint ugyanekkor a salvatorianusok is.

[84] Ez előadásunkban — valamint jelen munkánkban általában — vajmi keveset foglalkozunk a magyar ferenceseknek belső életével, Szent Ferenc szellemének

ventet elvettek tőlük az obsservansok részére, valamint hogy 1502-ben Szegedre és Váradra visszatérhettek, úgy azonban, hogy e két városban az obsservansok is megmaradtak. (Lippai, győri, debreceni és pécsi conventjüket is visszakapták.)

1533-ban a Sz. Máriáról nevezett rendtartomány 9 custodiára oszlott és a 9 custodiában a következő helyeken birtak conventtel a marianus ferencesek: 1. a váradi custodiában: Várad, Debrecen, Szatmár, Beregszász, Telegd; 2. a bácsi custodiában: Szeged, Lippa, Aracsa; 3. A fejérvári custodiában: Székesfejérvár, Keszthely, Falkóc; 4. a pécsi custodiában: Pécs, Següzd, Kanizsa, Szemenye, Varasd, Ludbregh, Kapronca; 5. a zágrábi custodiában: Zágráb, Gobornak, Verőce, Pozsegavár, Nasica, Szeglak; 6. a győri custodiában: Győr, Pozsony, Sopron, Szombathely; 7. a nyitrai custodiában: Nyitra, Nagyszombat; 8. az egri custodiában: Eger, Kassa, Varannó, Lőcse; 9. az erdélyi custodiában: Beszterce, Szeben és Szászvárosban. Tehát 9 custodiában összesen 37 kolostor.[85]

Az után jött a török és a protestantizmus pusztítása.

1537-ben az egri káptalan a megfogyatkozott pécsi és zágrábi custodiát egymással egyesítette.

1543-ban Pécset és Székesfejérvárt — mind a kettő egy-egy custodia székhelye — kellett elhagyniok a barátoknak. Csakhamar maguk, az e városokról elnevezett custodiák, valamint az egri és a váradi is megszüntek.

1560 körül már csak 8 kolostoruk van a marianusoknak Magyarországon és Szlavóniában: a següzdi, a varasdi, a zágrábi, a verőcei, a győri, a pozsonyi, a soproni és a nagyszombati.

Már káptalanokat sem tarthattak, provinciálisokat és egyéb előljárókat sem választhattak. Commissáriusok kormányozták a rendtartományt és a guardiánoknak, valamint a többi előljárónak is a regula megszabta időn túl meg kellett maradniok tisztükben. A nagy paphiány miatt a ferencesek nek kolostoraikon kivül is végezniök kellett lelkipásztorkodást. Növendékeket nem vettek fel, hanem a külső provinciákból átvett szerzetestársaikkal egészítették ki (úgy, ahogy) conventjeik személyzetét. Mire a XVII. század elérkezett, már csak 4-re olvadt le a marianus conventek száma (Pozsony, Sopron, Varasd és az ujonnan szerzett Ormosd). Ekkor már a salvatorianusoknak is csak 4 kolostoruk volt. [86].

---

a magyar földön való megnyilvánulásával (bár, mint alább láthatja az olvasó, ezt sem mellőzzük teljesen), hanem túlnyomó részben csak a ferencesek belső életének, Szent Ferenc szelleme működésének k ü l s ő kereteit, k ü l s ő feltételeit tárjuk fel. Egyelőre nincs többre terünk, de — azt hisszük — most sem végzünk értéktelen munkát, mert hiszen azok a külső keretek, feltételek is fontos tárgyai a történelemnek, amennyiben mindazt figyelmünkre kell méltatnunk, mi a magasabb vallási, erkölcsi, társadalmi szempontokkal, ha csak mint anyagi alap is, összefügg.

[85] *Nagy* Béni, i. h.

[86] *Nagy* Béni, i. h. 376., 377., 531., 533., 535—538., 539. V. ö. *Farkas*, i. h. 3., 4.

Az Annales Minorum szerint a XVI. században a következő marianus conventek pusztultak el, vagy váltak elhagyottakká: az aracsai, a bácsi, a bánmonostori, a szepesi, a szebeni (nagyszebeni), a jászberényi (ez a salvatorianus provinciáé lett), a nyulakszigeti, a győri, a kismartoni, az okolicsnói, a boldogasszonyi, a szegedi (Szegedről mind a marianusok, mind a salvatorianusok eljöttek és ezután csak a salvatorianusok tértek vissza e városba), az óbudai, a zágrábi, a zentai, a kassai, a fejérvári, a lippai, az egri, a beregszászi, a gobornaki, a lőcsei, a ludbreghi, az ormosdi, a szemenyei, a szeglaki és a nyitrai.[87] Ez a lista nem teljes.

Az 1606-iki egyetemes káptalan a két magyarországi provinciát egyesíteni akarta *Provincia Hungariae* néven, de a két rendtartomány tiltakozott e szándék ellen — a jobb jövő reményében. Reménységük a XVII. és XVIII. században valóra is vált.[88]

A királyi területen mind jobban visszanyerte a katholicismus uralmát, a török hódítás is mind szükebb határok közé szorult, végre egészen megszünt, így tehát a marianus ferencesek is mind több régi helyükre visszatérhettek, vagy új helyeken telepedhettek meg. Mária Terézia idejében, bár a XVII. században a zágrábi és pécsi marianus őrségből új provinciát alakítottak: a ladislaitát, mégis 28 conventet foglal magában az Sz. Máriáról nevezett rendtartomány.

A magyarországi (observans) marianus provincia is azok közé a rendtartományok közé tartozott, melyek a (observans) Szent Ferenc-rendnek már a XVI. században megindult reformátióját elfogadták.[89]

---

[87] *Annal. Min.* XX. 46. és köv.

[88] *Nagy* Béni, i. h.

[89] Három reformatiót kell megkülönböztetnünk:

1. azt, mely a conventualisok kebelében ment végbe a XV. század folyamán (Magyarországon *Igali* Fábián reformatioja, 1454.) s melynek következtében a conventualisoknak az a része, mely a reformatiót elfogadta, „conventuales reformati" nevet nyert:

2. azt, melynél fogva 1517 után több conventualis convent elfogadta az observantiát (az *Annales Minorum* némely conventualis kolostornak az observantia számára való megnyerését reformatio-nak nevezi);

3. azt, mely a XVI. század elejétől fogva az *observansok* kebelében ment végbe s melynek eredménye volt a *strictior observantia*. (Nb. observansok-on értsd azokat is, kik 1517-ben az observansokkal egybeolvadtak, tehát observansokká lettek, ld. a fent elősorolt familiákat: clareni, amadaei stb., köztük a reformált conventualisokat, továbbá azokat is, kik 1517 után csatlakoztak az observansokhoz, tehát azokat a conventualis conventeket, melyek 1517 után szakítottak a conventualisokkal és az observansokhoz csatlakoztak.)

Nb. 1517 után a conventualisok kebelében is ment végbe reformatió. A conventualisok közül, azok közül, kik nem váltak observansokká, kik előbb magister generalis, azután, mint külön rend, saját minister generalisuk alatt álltak, kik tehát megmaradtak conventualisoknak, igen, a conventualisok is többen megreformálták magukat. Tehát ismét lettek reformált conventualisok, akik megkülönböztetendők az 1517 előtt

1635-ben II. Ferdinánd király ezt írta Rómába országai bibornok-protectorának: Mindég nagyon örül, ha látja, hogy szerzetesek, különösen a Szent Ferenc-rendjéhez, mely iránt kiváló tisztelettel és magaodaadásával viseltetik, tartozók országaiban és tartományaiban reformált, vagyis szigorúbb életmódjukban napról-napra előbbre haladnak és mind virágzóbbá teszik intézményüket.[90] A ferencesek reformatioját országaiban nagyobbrészt már végrehajtották s ime, most a magyarországi marianus provincia is örömmel és szerzetesi készséggel elfogadta[91] a reformatiot. Ennek megszilárdítása végett nagyon kívánja (a király), hogy Szentséges Urunk (a pápa) a megfelelő kijelentést megtegye és megerősítő levelet adjon ki.[92] A bibornok tehát vigye ki, hogy a pápa apostoli oklevéllel a magyarországi Sz. Máriáról nevezett ferences rendtartományt, mint az ausztriai provinciára nézve már megtette, legkegyelmesebben reformáltnak nyilvánítsa.[93] Amit a magyar király e levelében az apostoli szentszéktől kért, csak 24 év mulva teljesedett be, — VII. Sándor pápa csak 1659-ben jelentette ki a magyarországi marianus rendtartományt Provincia Reformata-nak.[94] I. Lipót király egy, 1667-iki levelében a rendtartományt *Provincia Sanctae Mariae Hungariae Reformatorum*-nak nevezi.[95]

A marianusok 1771 óta a szombathelyi, 1772 óta a keszthelyi és 1776 óta az esztergomi gimnasiumban tanítottak. Mária Terézia azt akarta, hogy

---

élt reformált conventualisoktól. Ez utóbbiak, mint tudjuk, összeolvadtak az observansokkal.

Tehát:

A conventualisok egésze 1517-ben nem csatlakozott az observansokhoz, külön életet élt, külön reformálta is magát.

Néhány conventualis kolostor 1517 után igenis csatlakozott az observansokhoz és azután, mint observans, mint többé nem a minorita conventualis rendnek, hanem az observans Ferenc-rendnek tagja, reformálódott.

[90] Magna semper laetitia perfundimur, cum Religiosos, praesertim S. Francisci ordinis, quem magna veneratione et devotione prosequimur in Regnis et Provincii is nostris in reformato seu strictiori suo vivendi modo in dies magis et magis proficere et florere percipimus.

[91] ... a tota provincia hilari animo ac religiosa promptitudine acceptata sit ...

[92] ... super hanc reformationem a S. D. N. (Sanctissimo Domino Nostro) pro firmiori robore et stabilimento Declarationem et confirmationem vehementer exoptamus ...

[93] ... diplomate apostolico dictam Hungae s. Mae (Hungariae Sanctae Mariae) provinciam adinstar Provinciae Austriae benignissime reformatam declarare velit. — *Orsz. Levélt. Cancell. Oszt. Concept. Exp.* 1635. 285. és 286. jul. 20. A király levelének két, teljesen azonos fogalmazványa.

[94] *Marian. Schem.* 1903/4.

[95] *Conc. Exp.* 1667. 164. jul. 13. Tehát a ferenceseknek az a testülete, mely a marianus provinciát alkotta, előbb volt conventualis, azután — 1454 óta — reformált conventualis, azután — 1517 óta — observans, azután — 1659 óta — reformált observans (mint ilyen vagy) csak *reformalt*-nak, vagy csak *strictioris observantiae*-nak, vagy *reformatus strictioris observantiae*-nek neveztetett).

az eltörölt jezsuita-rend tagjai helyett mentől több ferencrendi tanitson az iskolában.

Mária Terézia a marianus ferencesek létszámát 953-ban állapította meg. II. József e számot 369-re csökkentette. E számban nem voltak benne a plébániákba beiktatott és a tábori lelkészekként működő rendtagok.

II. József a 28 marianus convent közül eltörölt 9-et, a koldulást a ferenceseknek megtiltotta és a meghagyott 19 marianus kolostor részére összesen évi 20.009 forintot rendelt a vallásalapból.

A marianusoknak Andocson és Bucsuszentlászlón házi gyógyszertáruk volt és nagyobb kolostoraikban egy-egy laikus testvér, mint sebész (chirurgus) működött. II. József 1786-ban elrendelte, hogy a sebészjelöltek tanulmányaikat ne Bécsben, hanem Pesten végezzék (a chirurgusok-nak készülőknek sokkal kevesebbet kellett tanulniok az egyetemen, mint azoknak, kik orvosoknak, medicinae doctor-oknak készültek), 1778-ban pedig Andocson a gyógyszertárt és a sebészműködést megszüntette.[96]

A marianusoknak II. József megszabta létszámát e császár uralkodásának megszünése után is fentartották. (326 áldozópap, ismét ide nem számítva a plébániákba beiktatottakat és a tábori lelkészség körében működőket és 42 laikus testvér.) A marianusok e létszámot nem hogy tullépték volna, hanem el sem érték, úgy, hogy pl. 1828-ban provinciájuknak csak 239 áldozópap tagja volt. A II. József kiutalta évi pensiot a marianusok a vallásalapból 1790 után is tovább megkapták. Ezenkívül 1805-ben bizonyos megszorításokkal a koldulást is megint megengedték nekik. A beszedett alamizsnákról kimutatást kellett küldeniök a helytartótanácsnak.[97]

Ha pl. azt a jogot, hogy maguk nevelhessék növendékeiket, vissza is adták a ferenceseknek,[98] azért, valamint valamennyi szerzetesrendnek és a világi katholikus papságnak, úgy a ferenceseknek is josephinisticus módon való állami kormányzása I. Ferenc és V. Ferdinánd alatt is tovább tartott. Mint *Nagy* Béni írja és adatokkal bőven bizonyítja, a kormány a szerzetesrendek felett valóságos rendőri felügyeletet gyakorolt, — helytartótanácsi döntések (királyi rendeletek) irányították a szerzeteseket minden ügyükben.[99]

1900-ig a marianus provinciának 19 conventje és 1 residentiája volt. Conventtel bírt a következő helyeken: Pozsony, Nagyszombat, Székesfejér-

---

[96] *Nagy* Béni: A marianus ferencesek II. József korában. Kath. Szemle. 1905. 566. 584. 585. — *Deák* Ferenc születésekor az anya és a gyermek életét egy franciskánus chirurgus mentette meg. Ezért — hálából Szent Ferenc iránt — adták a haza jövendő nagy fiának szülei a F e r e n c nevet. Ld. *Farkas*-nál i. h. a mű elején.

[97] *Nagy* Béni: A marianus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig. 1914. A Sz. István-Társulat Tud. és Irod. Oszt. Felolv. Üléseiből. 87. sz. 7—11. lap.

[98] II. József arra kényszerítette a szerzetesrendeket, hogy növendékeiket a világi generalis szemináriumokban neveltessék.

[99] *Nagy* Béni i. h. 45.

vár, Esztergom, Kismarton, Nyitra, Szombathely, Érsekujvár, Németujvár, Malacka, Pozsonyszentantal, Boldogasszony, Pápa, Sümeg, Budapest-Belváros, Andocs, Bucsuszentlászló, Veszprém, Simontornya, — residentiája volt Komáromban.[100]

XIII. Leó pápa 1897. október 4-én kelt Felicitate quadam constitutiojában elrendelte, hogy az, egy generalistól függő, külön ferences familiák: az observansok, a reformatusok, az excalceatusok és a recollectusok, immár egy, közös szabályt kövessenek és, letéve külön nevüket, Fratres Minores-nek nevezzék magukat. (Ordo Fratrum Minorum.)

Ettőlfogva a magyarországi marianusoknak, kik, mint tudjuk, 1659 óta a reformati familiájához tartoztak, Provincia Hungariae S. Mariae Ordinis Fratrum Minorum a nevük.

Lauer Alajos, minister generalis, 1898 julius 14-iki rendeletével felállította az új szabályt követők részére a nagyszombati commissariatust. Ehhez tartozott 4 marianus és 1 salvatorianus convent, u. m. a nagyszombati, a malackai, a szombathelyi, a székesfejérvári és a szakolcai. Két év mulva e commissariatus megszünt.

A nevezett generalis, az említett pápai constitutioval neki adott jog erejével az általános definitorium (definitorium generale) ülésében, 1900. március 7-én kelt rendeletével a magyarországi provinciákat másképp osztotta be, mint ahogy addig fennálltak.

Eszerint a marianus provincia a megszüntetett salvatorianus provinciából a szakolcai, a galgóci, a pruszkai, a körmöcbányai, a beckói, az okolicsnói, a zsolnai és a trsztenai, a szintén megszüntetett ladislaita provinciából a nagykanizsai és a següsdi conventet, valamint a nagyatádi residentiát kapta. A marianusok simontornyai conventje a kapisztránus rendtartományé lett. A komáromi residentiát a személyzetben támadt hiány miatt a marianusok 1898-ban elhagyták.[101]

Jelenleg a marianus provinciában van 27 convent és 1 residentia. E provincia conventjei a következő helyeken állnak fenn: Pozsony, Székesfejérvár, Szombathely, Nagyszombat, Szakolca, Galgóc, Érsekujvár, Kismarton, Nyitra, Pruszka, Körmöcbánya, Malacka, Pozsonyszentantal, Boldogasszony, Pápa, Sümeg, Veszprém, Budapest-Belváros, Bucsuszentlászló, Nagykanizsa, Beckó, Esztergom, Okolicsnó, Zsolna, Andocs, Trsztena és Felsősegüsd. Egyetlen residentiája Nagyatádon van.[102]

*

1506-ban a salvatorianusoknak (akkor még: magyarországi observansoknak) 10 őrségükben a következő helyeken volt conventjük: 1. az esztergomi őrségben: Esztergom-, Budavára-, Pest-, Tata-, Visegrád-, Jászberény-

[100] *Marian. Schem.* 1855.
[101] *Marianus Schem.* 1903/4.
[102] U. o.

és Gyöngyösön; 2. a Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett, vagy ujlaki őrségben: Ilok- (Ujlak), Futak-, Kabol-, Athia-, Alsan-, Diako-, Perecske- és Küllődön; 3. az erdélyi őrségben: Kolozsvár-, Marosvásárhely-, Felfalu-, Tövis-, Hunyad-, Medgyes-, Fejéregyház-, Brassó-, Csik-, Bakó- és Tergovisten; 4. a jenői őrségben: Várad-, Szeged-, Csanád-, Gyula-, Szalárd-, Jenő- és Karánsebesen; 5. a bányai őrségben: Nagybánya-, Nyirbátor-, Kusaly-, Meggyesalja- és Szőllősön; 6. az ozorai őrségben: Ozora-, Paks-, Györgyi- (ma Györgyi-puszta), Héderhely-, Sellye-, Csákány- és Köröshegyen; 7. a pataki őrségben: Sárospatak-, Szántó-, Cséke-, Homonna-, Sóvár- és Okolicsnón; 8. a szlavóniai őrségben: Athina-, Poljanci-, Szentlászló-, Váralja-, Iváncsa-, Petróc- és Remetincen; 9. a szentléleki őrségben: Pápa-, Várpalota-, Tálad-, Szentlélek-, Szentgrót-, Tárnok- és Egerváron; 10. a szécsényi őrségben: Szécsény-, Vámos-, Fülek-, Galgóc- és Szakolcán.[103] Tehát 10 őrségben összesen 70 convent, összesen 1472 szerzetessel.[104]

Ilyen virágzó volt a salvatorianus provincia állapota még 1525-ben is.[105]

Azt a pusztítást, melyet a török uralom és a protestantismus okoztak e provinciában, feltüntetik a következő adatok:

1531-ben már nincs meg az ujlaki custodia és már csak 63 convent van.[106] 1542-ben Szlavóniában már csak Remetinc volt meg. 1544-ben a szlavóniai, az ozorai és a szécsényi őrség megszünt. 1546-ban a szécsényi őrséget ujra felállították ugyan 2 conventtel: a galgócival és az okolicsnóival, de ugyanebben az évben elveszett a pataki custodia. 1546-ban már csak 33 convent, 1548-ban 6 őrségben már csak 31, 1552-ben ugyanannyi őrségben már csak 26 rendház alkotta a provinciát. 1554-ben eltörlik a bányai custodiát és a jenőibe olvasztják. 1559-ben megfordítva: a jenői őrséget olvasztják a bányaiba. 1561-ben nincs több szerzetese a rendtartománynak 112-nél. 1565-ben 5 custodia 10 conventet foglal magában. (Esztergomi custodia: Gyöngyös, Jászberény, Szeged; erdélyi custodia: Csík; bányai custodia: Bátor; szécsényi custodia: Okolicsnó, Galgóc, Szakolca; szentléleki custodia: Tárnok, Ormosd. 1570-ben 3 custodiában 7 conventet mondhattak maguknak a salvatorianusok. (Az esztergomi custodiában: Gyöngyös, Szeged; az erdélyi custodiában: Csik és a visszavett Bakó; a szécsényi custodiában: Liptó, Szakolca, Galgóc.) A salvatorianusok száma ekkor 57-re csökkent, 1599-ben pedig alig 30-ra. A XVII. század első éveiben érte el a hanyatlás a legmélyebb pontot. 1602-ben mindössze 4 salvatorianus convent volt az országban: a gyöngyösi, a szakolcai, a szegedi és Erdélyben a csíki. De ugyanekkor megkezdődött az újra felemelkedés is.

1604-ben a rendtartomány visszakapja Galgócot. Igaz, hogy Bocskay

---

[103] *Kaizer* Nándor kézirata. 211.

[104] *Fridrich:* i. h. I. 26.

[105] Ld. *Kollányi:* i. h. 47.

[106] *Bunyitay* Vince: Egyházt. Eml. II. kötet. II. függelék. — *Kollányi:* i. h. 29. 30.

István felkelése miatt csakhamar ujra el is veszti. 1605-ben Morvában n salvatorianusok birtokukba vették Hradistot. 1610-ben visszamehettek Szécsénybe. Ekkor a provinciabeli szerzetesek száma már 46-ra rugott, 1632-ben már 90-en, 1641-ben már 131-en voltak, a novitiusok nélkül. 1646-ban a salvatorianusoké: Galgóc, Gyöngyös, Szakolca, Hradist, Szécsény, Fülek, Sebes, Szeged (e helyeken convent volt), és a kecskeméti residentia. 1650-ben bevonultak Kassára. 1671-ben megkapták Eperjest és Bártfát, 1675-ben Lévát. Lőcsét nem fogadták el. 1676-ban új conventjeik a homonnai, a körmöcbányai és a sümegi, új residentiájuk a sztropkói. 1686-ban Szolnokon telepednek meg. 1687-ban residentiájuk van Veszprémben. Ugyanebben az évben övék lett megint Eger.[107]

Esztergom, Buda és Pest a török világ előtt a salvatorianusoké volt, kik tehát a török kiüzése után e helyeket ismét elfoglalták.[108] Mikor aztán Budát élelmiszer hiánya miatt egy kis időre elhagyták és az Esztergomban levő salvatorianus atya meghalt, a marianusok Budára és Esztergomra rátették kezüket, mely tényüket a király 1688-ban megerősítette. A vita e helyek miatt a salvatorianusok és a marianusok között már 1685-ben, az akkor Bécsben tartózkodó minister-generalis előtt, illetően 1687-ben megindult és folytatódott az 1688-iki egyetemes káptalanon. Végre a vitát 1689-ben *Lazari* Antal atya, definitor generalis, a cismontana familia commissarius generalisának és a definitorium generale-nak kiküldötte, ugy döntötte el, hogy a pruszkai convent és a beckói residentia, melyek addig a marianusokéi voltak, a salvatorianusoké, ellenben a veszprémi residentia, továbbá a sümegi, a pesti, a budai és az esztergomi conventek a marianusokéi legyenek. E döntést (1690. ápr. 12-én) a császár és az általános káptalan is megerősítették. *Fridrich* ez ítéletet igazságtalannak mondotta. 1692-ben és 1694-ben hiába akarták a salvatorianusok Pestet, Budát és Esztergomot visszaszerezni, mind a kétszer hallgatást parancsoltak nekik. Midőn III. Károly király rendeletét, hogy a szerzetesrendek régi kolostoraikat kapják vissza, az 1712/15-iki országgyűlésen kihirdették, *Károlyi Sándor* és *Koháry István* grófok, a salvatorianus rendtartománynak generalis confrater-ei és apostoli syndicusai, kérték a királyt, hogy Esztergomot, Budát és Pestet adassa vissza a salvatorianusoknak. A király az ügy elintézésével Keresztély Ágost szász herceget, primást bizta meg, majd két osztrák ferencest küldött ki biztosaiul. Ez utóbbiak elismerték a salvatorianusoknak régi jogát a nevezett conventekhez, ámde 1714 végén a király a lazariana decisióhoz ragaszkodó marianusok kérésére újra megerősítette a marianusokat a fent írt 3

[107] *Bunyitay:* i. h. az illető éveknél. — *Fridrich:* i. h. I. 32—33.

[108] Mint alább, a rendházak történetében látni fogjuk, előbb a salvatorianusok, majd a bosnyák barátok Pesten a török világban is működtek, abban a korban is volt ott nekik házuk, de persze, a salvatorianusok, miután a török alatt utóbb Pestet elhagyták és helyükbe oda a bosnyák atyák jöttek, 1687-ben valóban v i s s z a i ö t t e k Pestre

rendház birtokában.[109] *Esterházy* Pál herceg, nádor, a salvatorianusoknak és a marianusoknak itt leírt vitájában mindvégig a marianusok pártján volt.[110]

1690-ben a salvatorianusok conventtel birtak Gyöngyösön, Szakolcán, Szegeden, Hradiston, Galgócon, Sebesen, Körmöcbányán, Kassán, Sztropkón, Homonnán és az ujonnan szerzett Pruszkán; residentiával Kecskeméten, Szendrőn, Eperjesen, Bártfán, Léván, Szolnokon, Egerben, Szécsényben és Beckón. Ugyanebben az évben már Okolicsnóra és Nagyszőllősre is meg voltak híva. 1692-ben Nagyváradon is megtelepedhettek. 1696-ban Beckót, 1697-ben Szécsényt és Eperjest conventus rangjára emelték. 1701-ben Jászberényt, mely addig a gyöngyösi conventustól függő hely volt, residentiának nyilvánították. 1711-ben Szolnok lett residentiából conventus. 1712-ben szerzeteseink elfogadták *Károlyi* Sándor gróftól Kaplonyt. 1713-ban Eger, 1714-ben Okolicsnó nyerték el a conventus nevezetet. 1716-ban Debrecenbe a salvatorianusok országos törvény alapján jöttek. 1732-ben Szerbiában felállították a majdenpeki missiót két atyával, kiknek 1739-ben, mikor Belgrád ismét a töröké lett, el kellett hagyniok állomásukat. 1733-ban Rozsnyón is lett a salvatorianus rendtartománynak rendháza. 1734-ben a jászberényi, a lévai és a szolnoki residentia a conventek sorába került.[111]

Mint már fent említettük, az (observans) ferencesek reformatioja már a XVI. században megkezdődött. A reformatiot Boldog Molina István spanyol ember, a római provincia tagja, majd kétizben e provinciának, egyizben meg a Terra Laboris provinciájának főnöke, ki 1579-ben, 86 éves korában hunyt el, indította meg. A magyar salvatorianusok a reformátiot, a strictior observantia-t 1629-ben kérték és kapták meg VIII. Orbán pápától. Ettől fogva a nevük: Fratres Ordinis Minorum Sancti Francisci Strictioris Observantiae, vagy Fratres Reformati, vagy Fratres Reformati Discalceati, vagy Fratres Discalceati. Ilyeneknek nyilvánította őket a pápa a nevezett évben, a spanyol provinciabeli testvérekhez hasonlóan.[112]

Az 1651-iki egyetemes káptalanon a magyar salvatorianusoknak sikerült kivinniök, hogy Németország commissarius generalis-ának hatósága alól kivegyék és ismét közvetlenül a minister generalis és az egész cismontana familia commissarius generalis-ának hatósága alá helyezzék őket.[113]

III. Ferdinánd király ezzel az intézkedéssel, vívmánnyal nem volt meg-

---

[109] *Fridrich:* i. h. I. 52—54. 59. 60.

[110] *Nagy* Béni: Herceg Esterházy Pál nádor, a ferencesek jótevője. Különlenyomat az egri kath. főgymn. 1902/1903-iki értesitőjéből. 1903. 21.

[111] *Fridrich:* i. h. 53—67-ig.

[112] *Fridrich:* i. h. 23. 41. — VIII. Orbán pápának 1629. szept. 16-iki bulláját ld. u. o. 41—43. lap.

[113] *Fridrich:* i. h. I. 48.

elégedve, még pedig, ha mást említett is, ki ne látná, hogy politikai okokból. Az 1651-ik év vége felé ugyanis ezt irta *Colonna* bibornoknak, ki az apostoli szentszéknél országainak protectora volt: A kisebb testvérek rendjének magyarországi, a Legszentebb Üdvözítőről nevezett, szigoru életmódot követő provinciája, mely sok esztendő óta Felső-Németország és a király országai rendtartományainak commissarius generalis-ától függött, most a rend generalisától vagy talán protectorától (meg kell különböztetnünk ezt a protectort a király országainak protectorától, — Szent Ferenc rendjének is volt mindig egy, bibornok-protectora) megnyerte, hogy a nevezett biztostól (biztosságtól) a jövőben független legyen.[114] Bár a király mindkét nemzetet, a magyart és a németet, egyformán szereti,[115] mégis nézete szerint a magyarországi rendtartománynak az osztráktól, mely szintén reformált, ez elválasztása[116] a hit és a regularis observantia kárára van. A bibornok tehát másíttassa meg a dolgot.[117] Semmi nyomát sem találjuk, hogy a király törekvéseinek valami sikere lett volna.

A rendtartomány magyar és tót nemzetiségü tagjai között való békesség fenntartása végett már 1653-ban azt a rendet állapították meg, hogy a két nemzetiségből felváltva válasszák a provinciálisokat és ha a provinciális magyar, a custos tót, ha meg a provinciális tót, a custos magyar, továbbá mindég két magyar és két tót definitor legyen. Ezt a rendet az 1723-iki egyetemes káptalan megerősítette.[118]

1768-ban Mária Terézia királynő az osztrák reformált provinciabeli szentföldi főbiztos kérésére ujra megengedte, hogy hét év alatt két atya egyszer gyűjtést végezhessen Magyarországon a szentföldi szent helyek fentartásának költségeire.[119] Ebből nem szabad azt következtetnünk, hogy — legalább a XVIII. század közepe óta — Magyarországnak nem volt külön szent földi biztosa, ki azonban ekkor még csak az osztrák főbiztosnak h e l y e t t e s e volt. 1757-ben ugyanis a rend generalisa Marada Bertalant, magyar salvatorianust, volt provincialist, kinevezte magyarországi szentföldi helyettes-főbiztosnak.[120]

---

[114] ... Provincia S. Salvatoris in Regno nostro Hung. ord. min. strictioris observantiae, quae plurimis abhinc annis Commissario Generali provinciarum Germaniae Superioris regnorumque nostrorum subjecta fuit, nunc a generali sive forsan protectore ordinis exemptionem a Commissariatu jam dicto pro futuris temporibus impetrasse...

[115] Germanicam quam Hungaricam paris dilectionis sinu complectentes ...

[116] ... ab Austriaca etiam reformata separatio...

[117] *Conc. Exp.* 1651. 498. nov. 25.

[118] *Fridrich:* i. h. I. 48. 53. 64.

[119] *Orsz. Levélt. Cancell. Oszt. Originales Referadae.* 1768. 45.

[120] Vice-Commissarium Generalem Terrae Sanctae in toto Regno Hungariae. Fridrich: i. h. I. 74. — Itt említjük meg, hogy Politzi Ferenc Mária testvér, observans ferencrendi, a keleti részek apostoli biztosa, az egész szentföld őre és Sion szent hegyének guardiánja és szolgája, Jeruzsálemben, 1669. junius 20-ikán kelt okiratával megtette

1900-ban a salvatorianus rendtartományt megszüntették. Ekkor 25 rendháza volt. Ebből 8-at: a beckóit, a galgócit, a körmöcbányait, az okolicsnóit, a pruszkait, a szakolcait, a trsztenait és a zsolnait a marianus; 17-et: a bártfait, az egrit, az eperjesit, a fülekit, a gyöngyösit, a jászberényit, a kaplonyit, a kecskemétit, a nagyszőllősit, a rozsnyóit, a sebesit, a szabadkait, a szegedit, a szécsényit, a szolnokit, a sztropkóit és a vácit a kapisztránus rendtartományba kebelezték.[121]

*

Mielőtt a magyar marianusoknak és salvatorianusoknak rövid történetét bevégeznők, még egy-két, reájuk vonatkozó s egyszersmind általános rendtörténeti szempontbó is fontos, elvi jelentőségü dolgot kell érintenünk.

Mint már említettük az, egy- és ugyanazon rendhez tartozó régi conventualisok és observansok között az volt a lényeges, gyakorlati különbség, hogy a conventualisoknak voltak birtokaik és végrendeletileg, alapítványilag biztosított haszonélvezeteik, az observansok pedig ilyesfélékkel nem birtak, hanem csak a munkájuk díjaképp összekéregetett alamizsnából éltek.

Ime, néhány példa arra, hogy a régi magyar conventualisoknak voltak birtokaik és szilárd évi jövedelmeik:

1294-ben Tamás és Tamás fia: Péter a pozsonyi conventnek adományozta a pozsonyi vár alatt levő komp évi jövedelmének egy 12-ed részét. E jövedelmet a convent 1503-ban is élvezte, mint a városon kívül levő V í z v á r dunai révből kapottat.

1472-ben ugyancsak a pozsonyi conventnek rendelt misealapítványul Lajos, szentgyörgyi és bazini gróf Szentgyörgyről évi 26 akó mustot, egy, valamelyik vára alatt levő malomból évi 14 bazini mérő lisztet és a szentgyörgyi fürdőből évi 4 bécsi dénárt.

Részesült a pozsonyi convent a pozsony-külvárosi szárazvám évi jövedelméből is (mint alább látni fogjuk, az évi negyedrészt kapta). Hogy kinek az alapításából, forrásunk nem tudja.

E két utóbb említett jövedelmet is élvezte a convent 1503-ban.

Ezeken kívül a pozsonyi ferenceseknek több szőlőjük volt.[122]

Tudjuk, hogy a conventualisok birtokokkal és haszonélvezetekkel a pápák engedelméből (dispensatiojából) birtak. Igy pl. a VI. Sándor pápa parancsára 1500-ban kiadott generalis constitutio-nak VI. fejezete megen-

---

Szelepcsényi Györgyöt, Magyarország primását és esztergomi érseket a szentsir lovagjának. (Frater Franciscus Maria a Politio, Ordinis Minorum Regularis Observantiae... in Partibus Orientis Commissarius Apostolicus, totius Terrae Sanctae Custos ac Sacri Montis Sion Guardianus et Servus...) *Primási Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 28. n. 238.

[121] Ld. a megfelelő *Schematismus*-okat.

[122] *Nagy* Béni: A marianus ferencesek a XVI. sz. e. f. 385. 386. — *Maszárik* Viktor: A Szüz Máriáról nev... tartomány pozsonyi zárdájának... története. 1897. 5—7.

gedte, hogy a conventualisok ingatlan jószágokat és évi jövedelmeket, melyeket eddig kaptak vagy jövőben kapni fognak, a római egyház helyett és nevében elfogadhatnak, megtarthatnak, használhatnak, élvezhetnek.[123]

1517-ben azután a magyar conventualisok, jobban mondva: reformált conventualisok, observansokká lettek. Ettől fogva, sőt már előbb is, *csak* reformált voltuk miatt kezdtek megválni birtokaiktól, haszonélvezeteiktől.

Vagy egyszerüen ingyen, vagy bizonyos feltételek mellett átadták az alapítók utódainak, vagy eladták, pénzzé tették őket. (Itt említjük meg, hogy azokat a földesurakat, kik a kolostorokat alapitványokkal ellátták és utódaikat a kolostorok k e g y u r a i-nak hívták.)

Lássunk ilyen eseteket:

Az 1508-iki varasdi káptalan lemondott a verőcei kolostor birtokairól és jövedelmeiről és átadta őket, nevezetesen: a Verőce vízén két kerékre járó malmot, 13 jobbágytelket, a kolostornak járó vámokat, szőlőjét, szántóföldjét, rétjét, legelőjét, erdőségét és tartozékaikat alsólendvai *Bánffy* Jánosnak, őt és utódait arra kötelezvén, hogy e javak és jövedelmek értékének megfelelően lássák el a kolostort azzal, amire évenként szüksége van. Mindezt, mint mondták, azért tették, mert Szent Ferenc regulája minden magán- és közös vagyont tilt.

1524-ben *Batthyány* Benedek, a següsdi ferencesektől 100 forintért visszaváltja atádi birtokán a Nyár vizén lévő kétkerekü malmot, melyet atyja: *Batthyány* András adományozott a següsdi kolostornak misealapítványképpen. Megállapodtak, hogy *Batthyány* a 100 forint lefizetése után évenként 12 pécsi köböl gabonát ad a kolostornak és az alamizsnaként összeszedett gabonát a nevezett malmon ingyen megőrölteti. Ennek fejében az atyák az alapított szent misét évenként el fogják mondani.

1537-ben a soproni ferencesek felhatalmazzák a várost, hogy templomuk javítása céljaira adja el egyik ingatlanukat.[124]

Csakhamar belátták azonban a ferencesek, hogy ha ezt az eljárást folytatják, elpusztulnak, mert sem az alapítók örökösei nem teljesítették a birtokok, évi jövedelmek átvétele fejében kikötött szolgáltatásokat, sem a török dulásai miatt elszegényedett néptől nem lehetett már elegendő alamizsnát remélni. Egyházjogtudósokhoz fordultak tehát véleményért, hogy mitévők legyenek? A tudósok véleménye ez volt: amit a ferencesek observans korukban kapnak, eladhatják, mert az adományozók tudják, hogy az observansok vagyon birására képtelenek. De a régi, conventualis korukban kapott adományokat nem idegeníthetik el, mert az adományozók nem tették volna az adományt, ha azt hitték volna, hogy a ferenceseknek nincs birtoklási képességük. Az adományozóknak az volt a céljuk, hogy adományuk örökre

[123] *Maszárik:* i. h. 8.

[124] *Nagy* Béni: i. h. 384—386.

6*

az egyházé maradjon. Egyébiránt sem a magyar törvény, sem a *Coena Domini* bulla nem engedik meg az egyházi javak elidegenítését. Az akkori nehéz viszonyok között ez a felfogás győzött. A kolostoroknak megmaradtak birtokaik és jövedelmeik. *Alvarez* Mihály, a rend commissiárusa 1580-ban az imént kifejtett elv szerint rendelkezett a magyar ferencesek birtokaira nézve. Megtiltotta a kolostorokhoz tartozó javak örök eladását, valakinek egész életére vagy bizonytalan időre szóló elzálogosítását, bérbeadását, nehogy a javak elkallódjanak. Kimondotta, hogy ezentul minden birtokot csak 3 évre szabad bérbeadni és csak irásbeli szerződéssel, melyben a bérbevevő nyiltan elismeri, hogy az illető birtok az illető kolostor tulajdona. 1606-ban a rend generalisa, tekintve a kor viszontagságait, *Alvarez* intézkedését jóváhagyta.[125]

Hogy a marianusok 1517 után, tehát akkor is, mikor már observansok voltak, rendelkeztek birtokokkal, haszonélvezetekkel, bizonyítják a következő adatok:

Az elhagyott kismartoni convent birtokainak jövedelmét — a kismartoni kapitány fizette évi bérnek alakjában — a pozsonyi convent élvezte 1606-ig.[126]

A pozsonyi ferencesek a Pozsony város kiskapujánál fekvő alsó fürdő jövedelmét, mint bérbeadottét, 1655-ben is élvezik.[127]

A soproni convent 1665-ben egy malmát bérbeadja. Ugyanekkor a convent szőlőkkel bir.

Egy özvegyasszony e conventnek egy nemesi curiát hagyott, melyhez szántóföld, erdő, legelő és halászat tartozott s melyet a convent 1570-ben bizonyos szolgáltatások fejében — egy urnőnek elzálogosított. (Nem mondott le róla, nem ruházta másra a tulajdonjogot, hanem csak elzálogosította.)

A nyitrai convent 1523-ban 4 forintért elad egy rétet egy kanonoknak, a kanonok élete tartamára. 1546-ban átadja malmát 40 forintért két embernek, bizonyos szolgáltatások fejében. (Ez egyik sem végleges eladás, egyik sem lemondás a tulajdonjogról.) 1552 táján elpusztul a convent. Ekkor javai a pozsonyi conventre szállnak. A javak között szerepel az imént említett malom, továbbá: 16 zsellérség, egy szőllő, egy gyümölcsös, egy halastó, több

---

[125] *Nagy* Béni: i. h. 385—388. — *Nagy* Béni: Herceg Eszterházy Pál. 10. 11. — Véleményünk szerint az idézett jogi vélemény nem volt helyes, mert végre is a ferencrendieknek egyedül az apostoli szentszék által jóváhagyott regula szabhatott irányt. (Az alapítók szándékának tisztelete össze volt egyeztethető a regulának, az observantiának szigorú megtartásával, mert a ferencesek a birtokokról valamely egyházi cél javára is lemondhattak.) *Alvarez* és a generalis bizonyára nem is az idézett jogi vélemény alapján, hanem csak az elkerülhetetlen szükségesség törvénye előtt fejet hajtva intézkedtek úgy, ahogy intézkedtek.

[126] *Nagy* Béni: H. Esterházy. 9.

[127] *Maszárik:* i. h. 6., 7. pont.

rét, földek és erdők. Ezeknek 1572-ben történt eladása miatt, mivel az eladást a rendi commissarius 1580-ban megsemmisítette, per lett.

A szombathelyi conventnek, mely 1557-ben egy rétjét oly feltétellel adta el, hogy a vevő a szegényeknek évenként bizonyos összeget adjon (ez már valóságos eladás), szántóföldje és erdeje is volt.

1563-ban a marianusok a beregszászi conventet elhagyták. Földjét, rétjét, legelőit, erdeit, szőllőit, vizeit, malmát, halászatát elzálogosították addig az ideig, míg megint vissza nem jöhetnek.[128]

A varasdi conventnek volt egy *Kochán* nevü birtoka. I. Ferdinánd király 1546-ban megparancsolta *Ungnad* Jánosnak, hogy e birtokot, melyet a varasdi vár részére elfoglalt, adja vissza a nevezett conventnek.[129]

A következő adat némileg megvilágítja az observans bosnyák és horvát ferenceseknek a XV., illetően a XVI. században való birtokviszonyait.

Frangepán Márton gróf az, akkor a boszniai vicariához tartozó horvátországi ferenceseknek, nevezetesen a tersatoi conventnek végrendeletében a következőket rendelte:[130] Bakar várától évi 100 font solidust (pénznem), évi 10 akó bort és 4 morlák-házat (Morlákoknak nevezik még ma is az Istria délnyugati és Dalmácia északkeleti, valamint a quarneroi szigeteken lakó szerbeket, — megfelelt 4 jobbágyteleknek, 4 jobbágy szolgálatának), a brebiri vártól évi 70 (végrendeletben 60) font solidust és évi 10 akó bort, — végül: Novigrad várától évi 100 font velencei pengőpénzt (a végrendeletben: 100 font solidust), évi 20 akó bort és a morlák-házat. ami összesen évi 40 magyar forint értékének felelt meg. Mindezek kiszolgáltatását a barátok részére megszüntették. Miksa király tehát az, immár 1514-ben felállított Bosnae-Croatiae rendtartományhoz tartozó tersatói ferencesek (jobban mondva: rendtartományuk) panasza alapján Zrinyi György grófot (1549—1603, a szigetvári hős fiát), anyai ágon Frangepán Márton gróf leszármazóját és a nevezett várak örökösét, 1574. ápr. 20-ikán felhívta, hogy a fenti adományokat és haszonélvezeteket a jövőben a feren-

---

[128] *Nagy* Béni: A marianus ferencesek a XVI. sz. e. f. 386., 387.

[129] *Nagy* Béni: i. h. 388. — Hogy a varasdi ferencesek még 1631-ben is ragaszkodtak az itt említett birtokhoz, kitünik II. Ferdinánd királynak 1631. dec. 4-iki, Ergelics Ferenc, zágrábi püspökhöz intézett leveléből, melyben ezt olvassuk: *Trautmannsdorf* Frigyes gróf valamennyi szlavóniai birtokát a jezsuitáknak hagyta. A király a grófnak ez intézkedését jóváhagyta. A püspök tehát a varasdmegyei Alsó- és Felső-Kochián falvakat adja át a jezsuitáknak, a varasdi ferencesek pedig, kik időközben e falvakat önkényüen elfoglalták (Fratres vero Ord. S. Francisci in Civitate Varasdiensi degentes, qui usurpata licentia pfatos — praefatos — pagos medio tempore occuparunt), ha a gróf örökösein valami követelmi valójuk van, a rendes per útjához folyamodjanak. *(Conc. Exp.* 1631., 396. dec. 4.)

[130] Az 1468. aug. 12-én, Tersatoban kelt végrendeletet egész terjedelmében közli *Fermendzin.* Acta Bosnae. 274—276. — V. ö. 282., 284.

cesektől ne vonja meg.[131] Mint alább a rendházak történetében, pl. Kaplonynál, látni fogjuk, az observans, jobban mondva: *strictioris observantiae* ferencesek olyan alapítványokat, melyek értelmében nekik évenként természetben bizonyos mennyiségü élelmiszert és terményeket, sőt ruházkodásukra némi készpénzt is szolgáltattak, még a XVIII. században is elfogadtak, úgy, hogy tehát az imént idézett királyi levélben említett pénz- és bordeputatum nem ellenkezett az observantia-val, e szolgáltatások valóban csak *alamizsna* jellegével birtak, — ámde II. Mátyás király levelében szó van jobbágytelkekről is és hogy a tersatoi observansok ezekhez is ragaszkodtak, ez már határozottan az *observantia*-ba ütközött s csak a viszonyok kényszerítő hatalma miatt történt.

Mindezek alapján röviden azt mondhatjuk, hogy a magyar ferencesek a XVI. században vagyoni viszonyaikat illetően szerettek volna az observantia szelleméhez alkalmazkodni, szerettek volna birtokaikról, haszonélvezeteikről lemondani, de az idők sanyarusága miatt szándékukat nem valósíthatták és ahol ezt egyáltalán tehették, mégis csak megtartották birtokaikat, haszonélvezeteiket.

A XVII. század ismét uj korszakot nyitott meg a magyar ferencesek birtokviszonyainak történetében. A rendi reformatio, a strictior observantia nagy és szent eszméjének hatása alatt a hazánkbeli kisebb testvérek megint visszatértek ahhoz a tervükhöz, melyet a XVI. században kénytelenek voltak elejteni, hogy t. i. birtokok és haszonélvezetek nélkül fognak megélni.

---

[131] *Conc. Exp.* 1574. 1201. ápr. 20. — Az *Elenchus*-ban: Praeceptoriae erga P. Franciscanorum in Regno Croatiae commorantium super sui ex usu certae cuiusdam eleemosynae vi testamentariae dispositionis Comitis condam Martini de Frangipanibus de Castris Babar (sic) et Bribier dari solitae per successores praefati testatoris excussione querulantium expositionem Comiti Georgio Zrinio, moderno dictorum Castorum possessori ea cum commissione sonantes, quatenus eiusmodi eleemosyna memoratis exponentibus iuxta testatoris institutum imposterum etiam detur et persolvatur. — Magából a rendeletből: Maximilianus Secundus ... (második mint császár) Fideli nostro spectabili et magnifico Comiti Georgio de Zrinio Taurenicorum (sic, Tavernicorum helyett) nostrorum Regalium in Hungaria Magistro et Consiliaro nostro salutem et gratiam ... Expositum est Maiestati nostrae in personis ... Religiosorum Fratrum Ordinis Sancti Francisci Confessoris de observantia in Regno nostro Croatiae commorantium, quod licet Magnificus olim Comes Martinus de Frangipanibus, auus (avus) tuus maternus eisdem in ultima testamentaria dispositione de castro Bakar libras centum et decem spodia vini et quatuor domos Maslachorum (sic, *Morlachorum* helyett), de castro Bribier libras septuaginta ac decem spodia vini et de novo Castro (Novigrad) centum libra monetae Venetorum, viginti spodia vini et duas domos Maslachorum (sic, *Morlachorum* helyett), in toto quadraginta floren. Hungaricos facient (es) quotannis in perpetuam eleemosynam dari et erogari commississet (stb.). — A *Fermendzin* közölte 1468-iki végrendeletben a morlákokról ez van: Item de pertinentiis et reditibus castri nostri Bachar ... una cum quatuor domibus Morlachorum per nos eis (Franciscanis) constitutorum, quae quatuor domus ipsis conventui et fratribus hiis, cum quibus nobis et castro nostro Bachar fideliter serviebant, servire

Bizonyítjuk ezt a következő adatokkal:

A pozsonyi convent 1606-ban eladta egyik szőlőjét.[132]

Fent előadtuk, hogy a pozsonyi convent egyéb haszonélvezetein kivül a pozsony-külvárosi szárazvám évi jövedelméből is részesült. 1618-ban a pozsonyi ferencesek e haszonélvezetükről lemondtak és átengedték a nagyszombati Clarissa-apácáknak. De halljuk magát az erről szóló királyi levelet. A pozsonyi ferencrendiek — iratta II. Mátyás király 1618 okt. 2-án — azt az egész negyedrészt, mely házukat a Pozsony városunk külsőrészében levő szárazvámon szedett jövedelmek- és hasznokból ősi alapítás szerint és törvényes, igaz jogon megilleti, többé nem akarják megtartani, mert szabályuknak arra a tisztább és tökéletesebb megtartására törekszenek, mely az önkényt és jóakaratuan magukra vett legnagyobb szegénységen alapul. Ennél fogva egész jogukat, mellyel a nevezett vám negyedrészére nézve birtak, átruházzák a nagyszombati monostorban lakó Szent Klára rendü szerzetes szüzekre, minden jövedelmet, melynek ama vámból az ő rendjüket kell illetnie, a nevezett nagyszombati apácáknak adományozzák és engedik át. Mi ehhez az önkényes átengedéshez (lemondáshoz) királyi beleegyezésünket megadjuk és a jövedelmet a magunk részéről is a nevezett apácáknak adjuk.[133]

Fent láttuk, hogy a soproni convent a XVI. században egy nemesi curiát birt számos tartozékával együtt. Mint *Nagy* Béni írja, 1627-ben a convent magát a curiát és hozzátartozó malmot, 1725-ben pedig a curiához tartozó szőlőt eladta. Nekünk a soproni eladásról ez az adatunk van: *Sennyey* István váci püspök és királyi magyar udvari kancellár, a Sz. Máriáról nevezett ferencrendi rendtartománynak lelki atyja és apostoli

---

teneantur et de cetero sint obligati... Item de pertinentiis et proventibus castri nostri Nouigrad dicti... cum duabus domibus duorum Morlachorum de pertinetiis ipsius castri Nouigrad per nos cum hiis serviciis, cum quibus ipsi castro et nobis serviebant, constitutorum et ad servitia ipsius claustri et ecclesiae ac fratrum praedicti loci cum omni fidelitate deputatorum. — A lényeg az, hogy *Frangepán* Márton gróf összesen 6 jobbágy szolgálatát rendelte a tersatoi convent szolgálatára.

[132] *Maszárik:* i. h. 9.

[133] (Franciscanos Posoniensis in telonio sicco in suburbio eiusdem Civitatis nostrae, Posoniensis habito proventum et emolumentorum ibidem exigi solitorum totalem quartam partem ex antiqua fundatione aedem ipsorum legitimo bonoque jure concernentem amplius penes sese retinere nolle eo quod iidem fratres religiosi ad mitidiorem et perfectiorem Regulae observantiam, que fundamento altissimae paupertatis ultro et benevole atque sponte subeuntis (sic, hevenyészett első fogalmazás, *subeundae* helyett) nititur, aspirarent, adeoque totum et omne jus ipsorum, quod in praefata quarta parte dicti telonii habebant, in Religiosas Virgines Ordinis S. Clarae in Monasterio Tyrnaviense degentes transtulissent omnemque proventum exinde ordini ipsorum provenire debenten dictis Sanctimonialibus Tyrnaviensibus donassent, concesissent et relaxassent... *Conc. Exp.* 1618. 257. okt. 2. — Az itt említett szárazvámnak egy harmada a pilisi apátságot illette. Ld. *Conc. Exp.* 1621. 178. II. Ferdinánd király rendelete Pozsony városához *Füley* Tamás, sávniki és pilisi apát, komáromi főesperes és győri kanonok ügyében.

syndicusa, 1627-ben a soproni convent egy malmát, mely két kőre járt és Péterfa és Küllő falvak között épült, valamint egy, a sopronmegyei kereszturi hegyen fekvő szőlőjét 450, illetően 500, tehát összesen 950 magyar forintért eladta *Pongrácz* Mihálynak.[134]

1628-ban a marianus rendtartomány főnöke és a Szlavoniabeli kőrösi convent II. Ferdinánd királyhoz folyamodtak, hogy a nevezett conventhez tartozó fekvőségeket eladhassák, elidegeníthessék. Mivel e javak a zágrábi egyházmegyében feküdtek és a király állapotukról pontos felvilágosítást akart nyerni, a szerzetesek folyamodását leküldte *Domitrovich* Péter, zágrábi püspökhöz, azzal a felhívással, hogy a püspök tegyen őneki mindenről, mi a javakra és eladásukra vonatkozik, jelentést. Majd azután, írta a király, úgy fog kegyelmesen rendelkezni, hogy az egyház ne károsodjék és az istentisztelet céljaira szolgáló hely kijavítására a szerzeteseknek mentől több pénz jusson.[135] A püspök minden bizonnyal az eladás mellett nyilatkozott, mert a király 1630-ban a kőrösi ferenceseknek,[136] tekintettel arra, hogy rendjük Regulája szerint ingatlanokkal nem birhatnak,[137] megengedte, hogy lelki gondnokaik utján[138] a conventjükhöz tartozó ingatlanokat eladhassák és elidegeníthessék[139] és az eladásból befolyó összeget kolostoruk és templomuk javítására fordítsák, — sőt, ha az eladás részben már megtörtént volna, a király utólagosan jóváhagyta.[140]

---

[134] Conc. Exp. 1627. 201. jun. 8. — Az Elenchusból: II. Ferdinánd király Consensuales (megerősítő, beleegyező levele) super venditionali fassione (eladásra vonatkozó vallás, eladási nyilatkozat, eladás) per Stephanum Sennyey... tamquam Patrem Spiritualem fratrum Minoritarum S. Francisci Provinciae B. M. V. et Syndicum Apostolicum ratione certi molendini inter territoria possessionum Petersdorff et Küliü extructi pro parte Michaelis Pongrácz coram Moyse Cziráky personali (királyi személynök) celebrata cum donatione juris regii emanatae. (Hogy a királyi jog adományozása mit jelentett az eladáskor és az adományozásakor, ld. alább az erdélyi rendtartománynál.) Magából az okiratból: Sennyey a nevezett szerzetesek nevében és személyében (nomine et in persona) adta el (vendidit, obligavit per manusque tradidit et assignavit) a nevezett malmot, mely d u a r u m r o t a r u m volt, tartozékaival együtt és „unam quandam vineam in promontorio oppidi Keresztur" Sopronmegyében 450 és 500 magyar forintért. (Ha azt mondjuk: magából az okiratból, ez úgy értendő, hogy: magából az okirat *fogalmazványából.)*

[135] *Conc. Exp.* 1628. 134. máj. 5. (Az utolsó mondat az eredetiben: Id postmodum nos clementer ordinaturi, ut et indemnitas ecclesiastica in suo statu conservetur necessitatibusque ordinis in restauratione loci comodioris ad exercitia divina peragenda idonei facultas maior addatur.)

[136] Religiosis Fratribus Ordinis S. Francisci de observantia Claustri Crisiensis in civitate eadem existentis.

[137] ...cum ex praescripto Ordinis et Regularum praefati instituti monastici bona stabilia possidere nequeant...

[138] ...procuratores spirituales ipsorum fratrum...

[139] ...bona stabilia divendere et alienare (possent)...

[140] *Conc. Exp.* 1630. 196. máj. 26. Fogalmazványa annak a levélnek, melyet a ferenceseknek a király nevében a cancellár írt.

A ferencrendiek Regulájok szerint anyagi ügyeik elintézésével világi embereket bíztak meg, kik a megbízást elfogadván, apostol-i syndicus vagy confrater címet viseltek. Még az ország legelőkelőbb főurai is megtisztelve érezték magukat, ha a kisebb testvérek syndicusai lehettek. Igy láttuk, hogy 1627-ben a marianus provincia apostoli syndicusa *Sennyey* István, váci püspök, királyi udvari kancellár, 1715 körül pedig a salvatorianus rendtartomány generalis confrater-ei és apostoli syndicusai maga az országbíró: *Koháry* István gróf, tehát az országnak a nádor után első világi méltósága, továbbá *Károlyi* Sándor gróf, a szatmári békekötés egyik fő létrehozója, később Mária Terézia tábornagya, voltak. 1755-ben ugyancsak a salvatorianus provincia apostoli syndicusának címét *Csáky* Antal gróf, a szepesi kamara administratora viselte.[141] E néhány példából következtethet az olvasó a többi, különböző időbeli rendtartományi syndicusnak előkelő voltára is. A különböző conventek syndicusai természetesen már nem az országos főméltóságok, de szintén tekintélyes állású egyének közül kerültek ki.

II. Lajos királyunk 1521-ben a syndicusok városi házait, a syndicatus idejére, minden adótehertől felmentette, hogy a syndicusok a szerzetesekre annál nagyobb gondot fordítsanak.[142]

1674-ben I. Lipót király Gyöngyös városához rendeletet intézett, hogy az ottani salvatorianus ferencesek syndicusait polgári tisztségekkel ne terheljék és így őket a gondjukra bizott convent ügyeinek intézésétől ne vonják el. A barátok, mondta a király, azért választanak syndicusokat, mert regulájuk szerint ők maguk profán ügyekkel nem foglalkozhatnak.[143] 1678-ban a király Heves vármegyének meghagyta, hogy Gyöngyös mezővárost a syndicusok ügyében kiadott rendelet megtartására szorítsa.[144]

A lazarina decisio nemcsak különböző conventeknek hovatartozandóságát szabta meg, hanem meghatározta a különböző rendtartományoknak kéregetési területét is. Eszerint a salvatoriánus provinciának kéregetési területe (districtus pro colligenda sacra eleemosyna designatus) a dunántuli (ma dunáninneni) része volt az országnak: (értsd ezen itt ne a régi dunántuli, később dunáninneni kerületet, hanem az országnak egész a Dunától keletre fekvő részét), még pedig keletről nyugatra menve a Dunáig és a Nyitra folyóig, — kivéve, hogy a marianusok pesti conventje tagjainak joguk volt Pesttől széltében és hosszában két mérföldnyire kéregetniök.[145]

[141] *Fridrich:* i. h. I. 71.
[142] *Nagy* Béni: i. h. 384.
[143] *Conc. Exp.* 1674. 93. febr. 26.
[144] *Conc. Exp.* 1678. 208. jun. 6.
[145] Ld. *Fridrich:* i. h. II. 168., 169.

1697-ben a király megtiltotta,[146] hogy a marianus provincia határain belül más koldulórendek megtelepedjenek. E tilalmat a király a marianusok kérésére adta ki.[147]

Midőn 1719-ben *Álthan* Mihály Frigyes gróf, váci püspök a salvatorianusokat Vácott megtelepítette, ez ellen a marianusok — arra való hivatkozással, hogy Vác az ő kéregetési területükbe esik — a király előtt tiltakoztak, ámde a király — e tiltakozást elutasítva — nem csak hogy a salvatorianusok váci conventjének alapítását jóváhagyta, hanem a salvatorianus rendtartomány valamennyi rendházát és a fent nevezett országrészre kiterjedő kéregető jogát különös oltalmába vette.[148]

1720-ban a marianusok és a salvatorianusok a kéregetési területekre nézve egymással Gyöngyösön egyezményt kötöttek.

1750-ben Pest városának hatósága megtiltotta a marianusoknak a borkéregetést és ami mustot a barátok mégis csak összekéregettek, a tanács kiöntette. A királynő a várost ezért megrótta és az okozott kár jóvátételére kötelezte.[149]

1780 január 14-én Mária Terézia királynő azt iratta a csanádi püspöknek: Már 1777. augusztus 4-én elrendelte, hogy a kolduló szerzetesek kéregetési területeit állapítsák meg, készítsenek róluk táblázatot és küldjék fel ő hozzá. A püspök a meghagyásnak máig sem tett eleget. Több püspök a táblázatot már felküldte és a táblázatokból megtetszik, hogy némely kis egyházmegyében sok kolduló szerzetesi rendház, némelyik nagyban meg kevés van. Igy, mivel a szerzetesek a kéregetésben csak saját egyházmegyéjükre vannak szorítva, tartani lehet attól, hogy némely rendház dús ellátásban részesül, némelyik pedig szükösben. Az egymással szomszédos püspökök tehát értekezzenek egymással, vajjon nem kellene-e az egyik egyházmegye kolduló szerzeteseinek megengedni, hogy a másik egyházmegyében is kéregessenek? Miután a püspökök egymással megegyeztek, közöljék az illető szerzetesekkel, melyek immár az ő kéregető területeik? A csanádi püspök eszerint készítse el a táblázatot és küldje fel a cancelláriához.[150]

---

[146] A *király* tiltotta meg és nem, mint *Nagy* Béni irja, a *cancellária*, mert sem a cancellária, sem a helytartótanács semmit sem tiltottak meg. Csak tanácsot adtak és azután az ő utjukon egyedül a *király* tiltott, parancsolt, rendelkezett. A király a régi világban nemcsak uralkodott, hanem kormányzott is.

[147] *Nagy* Béni: A marianus ferencesek II. József korában. 466., 467.

[148] *Or. Ref.* 1719. 7. okt. 30.

[149] *Nagy* Béni: i. h.

[150] *M. N. Muzeum könyvtára.* Hung. j. 350. ga. Fol. *Circularia ... Consilii Regii Locumtenentialis. Hungarici.* De Ann. 1779., 1780., 1781. Lapszámozás nélkül. Időrend szerint.

2. A bosnyák rendtartomány rövid története.

E rendtartománynak teljes neve: *bosnyák—argentinai,* latinul: *Bosna—Argentina.* A névnek első része Bosniától, (ez országnak igazi latin neve: Bosna, ezért írják még magyarok is Boszniát — másképp Rámát — sokszor Bosnyának), második része ez országnak sok ezüstbányája miatt adott melléknevétől, de meg Srebarnica községnek,[151] hol a főkolostor volt, latin nevétől: Argentina-tól van véve.

Boszniában a pápák a térítés művét a XIII. század első felében a Sz. Domonkos-rendiekre bízták, de ferencesek is voltak ez országban már mintegy 25 évvel Szent Ferenc rendjének megalapítása után, tehát körülbelül 1235 óta. Már 1260 előtt fennállt a Custodia Bosna, a boszniai őrség, mely az 1280-iki narbonne-i egyetemes káptalanon, Szent Bonaventura generalissága alatt, a *Vicaria Bosna,* a boszniai helytartóság nevét nyerte.

25—30 évvel 1260 után Boszniában a domonkosoknak egészen át kellett engedniök a munka terét a ferencrendieknek, mert már IV. Miklós pápa (1288—1292) ez utóbbiakra bízta ez országban, valamint Szerbiában, Rácországban, Dalmáciában, Horvátországban és Isztriában a hitnyomozást és ezt e részeken a domonkosoknak megtiltotta. Ugyanígy tett VIII. Bonifacius pápa (1294—1303) is. Ezt írta XXII. János pápa 1327-ben Róbert Károly magyar királynak s ő maga 1325-ben Fábián ferences testvért küldte hitnyomozóként Bosniába.[152]

1339-ben Szent Ferenc rendjének minister generalis-a: *Gerardus Odonis* vagy *Oddonis* (Girardo Udone)[153] Magyarországba jött a kisebb testvérek látogatására. Bosznián való átutazásában látta, mily szomoru állapotban leledzik Krisztus Egyháza ez országban, mennyire elhatalmasodott itt ez eretnekség. Megtérítette István bosnyák bánt (Tvartkó Istvánt) és kivitte nála, hogy a ferencesek sok (új) kolostort építhessenek maguknak és így annál nagyobb erővel munkálkodhassanak a lelkeknek az igazsághoz való visszavezérlésén. Mint a bosnyák vicariatus fejét hátrahagyta egyik kisérőjét: *Szász Peregrinus* testvért. (Peregrinus de Saxonia aut ab Asculo, Pellegrino Ascolano.)

Mindazok szerint, miket eddig írtunk, nem helyes tehát az a vélemény, hogy a boszniai vicariátust *Gerardus Odonis* generalis alapította 1339-ben, mert e vicariatus, custodia alakjában, már 1260 előtt, mint

---

[151] Mai neve: Srebrenica, a dolnja-tuzlai kerületben.

[152] Az 1895-iki *Bosna-Argentina-i Schematismus.* — V. ö. *Hodinka* Antal: Tanulmányok a bosnyák-dijakovári püspökség történetéből. 1898. — Dr. *Hamvas:* Bosznia hajdan és most. Uj magyar Sion. 1878. 246. és köv. 325. és köv.

[153] Később antiochiai pátriárka és az olaszországi Catania püspöke lett.

valóságos vicariatus pedig már 1260 óta fennállt, úgy, hogy *Gerardus* atya csak mint *megnagyobbítója, ujjászervezője* szerepelhet a történelemben.[154]

A boszniai rendi helytartóság hatalmas fává nőtt Szent Ferenc kertjében. Mikor még osztatlanul fennállt, kiterjedt Bosznián kivül Magyarországra, Szlavóniára, Horvátországra, Dalmátiára, Szerbiára, Oláhországra, Moldvára, Bulgáriára, Erdélyre és Scythiára.

A XIV. században e vicariának 7 őrsége volt: a boszniai, a dulnoi, (a dulmensis, dalmensis, delminiensis, dumnensis), a greberci (grebensis), az ozorai (usszorai, a Boszna és a Drina között), a macsói, a bolgár és a kevei (Keve vára, a Duna balpartján szemközt a macsó-beli Szendrővel.),[155] sőt már az 1260-iki narbonne-i egyetemes káptalanon 8 custodiáját sorolták fel a boszniai helytartóságnak, köztük az oroszt is.[156]

Semmi sem bizonyítja jobban e vicariatusnak hajdani nagy kiterjedését, mint az a tény, hogy hány rendtartomány szakadt ki belőle. Az első ferencesek elültette ősi törzsek közül kevés hajtott annyi új, virágzó ágat, mint a Ráma-beli, kevés rendtartomány, rendi helytartóság lett annyi új provinciának az édesanyja, mint a Bosna-Argentina.

1. Hogy a magyarországi salvatorianus rendtartomány a boszniai vicariatus leánya volt, tudván tudjuk.

A bosnyák vicariából származtak továbbá:

2. a Szent Miklós-provincia, Apuliában, mely azután két részre oszlott,[157]

3. a Szent Jeromosról nevezett provincia Dalmáciában,[158] melyből azután kivált még:

4. a raguzai provincia,

5. a Bosnae-Croatiae provincia, melyet később horvát-krajnai-nak, majd krajnainak neveztek.

Még e provinciák elszakadása után is kiterjedt a bosnyák vicariatus

---

[154] *Fridrich:* i. h. I. 2. — *Kollányi:* i. h. 9 és köv. — *Glavinich* Francesco: Origine della Provincia Bosna-Croatia. 1648. 13., 14. — Mindezek egybevetve az 1836-iki *Bosna-Argentina-i Schematismus-sal.*

[155] Az 1838-iki *Bosna-Arg.-i Schem.* és *Kaizer* Nándor kézirata. 211.

[156] *Kalmár* Vince Özséb kézirata. 1. Hivatkozással *Wadding-ra,* ad. ann. 1260. n. 3. — *Kaizer:* i. h. u. o.

[157] III. Ferdinand király 1648-ban ezt irja a spanyol királynak: V. Károly császár a nápolyi királyságban bizonyos évi alamizsnát alapított (hagyományozott) a Bosna-Argentina rendtartománybeli observans ferencrendiek ruházkodására. (... reliquisse in Regno Neapolitano certam annuam Eleemosynam pro vestiario fratrum Ord. S. Francisci minoris observantiae Provinciae Bosna-Argentinae.) A kiváltság ideje mintegy három évvel ezelőtt lejárt. A bosnyák barátok kérik megújítását. A spanyol király teljesítse kérelmüket. — *Conc. Exp.* 1648. 231. Prága, jun. 4.

[158] Ezt a provinciát 1464-ben visszakebelezték a Bosniai vicariatusba. *(Fermendzin:* Acta Bosnae 260—262.). Később azonban megint kivált belőle. Ld. bővebben alább a provincia történetében.

Bosznián kivül Dalmácia nagy részére, Szlavóniára, a Szerémségre és Bulgáriára.

Azután elszakadtak még a Bosna-Argentina-tól:

6. a bolgár provincia, mely 1645-ben független custodia, majd később valóságos rendtartomány lett,

7. 1735-ben egy *másik* dalmáciai provincia, mely előbb Sz. Cajus-ról, majd a S. Redemptor-ról (a Legsz. Megváltóról) neveztetett s mely megkülönböztetendő a fent említett, Szent Jeromosról nevezett dalmáciai provinciától,

8. a magyarországi, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett provincia, mely 1757-ben a magyarországi, szlavóniai és szerémségi conventekből alakult,[159] s végül

9. 1852-ben a hercegovinai custodia provincialis.[160]

Az 1836-iki Bosna-Argentina-i Schematismus szerint 1640-ben az erdélyi provincia (független custodia) is a bosnyák-argentinai rendtartományból vált ki. Ez így is volt.[161]

Mikor a török Bosniát elfoglalta, nem türte, hogy az ottani atyák kormányzatukat illetően más országbeliekkel összeköttetésben legyenek. Ezért a boszniai custodiatust 1487-ben a boszniai vicariatusnak egyéb részeitől el kellett választani, a boszniai vicáriatustól függetleníteni kellett.

1514-ben azután a boszniai vicariatusnak Bosznián kivül eső részeiből megalakult a fent 5. sz. alatt említett bosnyák-horvát,[162] 1517-ben pedig boszniai részéből a bosnyák-argentina-rendtartomány. (Provincia Bosnae-Croatiae és Provincia Bosna-Argentina.)[163]

1575-ben a bosnyák atyák Pozsega közelében megkapták a törököktől az elpusztult velikai kolostort. Ezután Szlavóniában, a Szerémségben, a Bácskában és a Bánátban, sőt még messzebb vidékeken is a török hódítás jármát nyögő keresztény nép körében buzgón lelkipásztorkodtak. Magyarországon (beleértve a Szerémséget is) és Szlavóniában elfoglalták a salvatoriánusok elhagyott conventjeit és ujakat is emeltek. Igy: Velikán kivül megtelepedtek még Eszéken, Bródon, Cerniken, Sarengrádon, Vukovárt, Pétervaradon, Belgrádban, Gradiskán, Baján, Mohácson, Dunaföldvárt, Tolnán, Zomborban, Temesvárt, Aradon, Radnán és Pest-en. (Pestről 1686-ban Budára költöztek át. Ld. alább a rendházak történetében

---

159 1836-iki *Bosna-Arg.-i* Schem.

160 1887-iki *Bosna-Arg.-i* és 1889-iki *Herceg.-i* Schem.

161 E kérdésre alább az erdélyi provincia történetében még visszatérünk.

162 A Provincia Bosnae-Croatiae a szlavoniai, horvátországi és dalmáciai conventekből alakult. Később lettek conventjei Istriában, Friaulban és Krajnában és Provincia Croatiae-Carnioliae S. Crucis-nek, Szent Keresztről nevezett horvát-karajnainak, majd csak krajnai-nak is hívták.

163 *Glavinich:* i. h. 14. ,15. — 1895-iki *Bosna-Arg.-i* Schem.

Budánál és Pestnél.) Egy régi összeírás szerint a boszniai ferencesek Buda körül és a Bácskában 27, Szlavoniában 41 plébániatemplomot és e részeken összesen 120 filiális egyházat létesítettek.[164] Az 1689-iki lazariana decisio a boszniai atyákat, részükre határvonalul a Szávát állapítván meg, vissza akarta szorítani Bosnia és Szerbia területére. Kimondta, hogy Magyarországon és Szlavóniában nem tarthat számot kolostorokra, mert e két országban csak mint missionariusok működtek, itt csak a zavaros időkben volt szükség reájuk. Ily könnyen még sem lehetett végezni a Magyarországon és Szlavóniában épp a legnehezebb, a legrettenetesebb korban a hit és a nemzetiség körül hervadhatatlan érdemeket szerzett hőslelkü bosnyák ferencrendiekkel. A hálátlanság a XVII. században még nem ülhetett diadalt. Az 1691-iki egyetemes káptalanon az atyák előadták, hogy a galgóci gyűlésen, melyen a nevezett decisio létrejött, senki sem volt, ki az ő érdekeiket képviselte, védte volna, — az egyetemes káptalan tehát meghagyta őket tovább is a buda-viziárosi és egyéb magyar- és szlavonországi conventjeik birtokában, csak azt rendelvén, hogy új conventeket többé a Száván innen se ne alapítsanak, se el ne fogadjanak.[165]

Ami a bosnyák-argentinai provinciának magában Boszniában, a török hódítás után lejátszódott történetét illeti, a török hódítás elől 40 boszniai ferencrendi conventből[166] 1679-ben már csak 16 állt fenn. Ugyanekkor 150 községben 600 szerzetes gondozta lelkileg (és mindenképp, mindenben atyja lévén a népnek) a bosnyák katholikus híveket.[167]

Ámde a török rémuralom alatt még ez az állapot sem volt maradandó. 1679 után már csak h á r o m községben, u. m. Sutjeskában, Fojnicában és Kresevoban állt fenn franciskánus convent. E helyeken kívül még 6-on volt ugyan rendház, de csak residentia. Igy volt ez sokáig, még 1836-ban is, amikor 40 plébánián 95 atya végezte a pastoratiót. Rendtag a provinciában ez évben összesen 251 volt. A nagy hanyatlás idején a provinciát a rend főkormánya custodia rangjára szállította alá, mígnem 1758-ban ismét visszaadta neki a provincia címet.

A boszniai ferenceseknek 1735 óta megvolt az a joguk, kiváltságuk, hogy az apostoli szentszékhez felterjeszthették nehány maguk közül való egyén nevét, kik közül azután a pápa kinevezte a boszniai apostoli vicariust. A lelkipásztorkodásban működő ferencrendieket a püspöknek szentelt apostoli vicarius a provincialissal és a definitoriummal egyetértésben kormányozta. Az apostoli helynökség üresedésének idején az apostoli helynök jogait a provinciális gyakorolta.[168]

---

[164] 1895-iki *Bosna-Arg.-i* Schem. 1893-iki *Kapisztr.* Schem.

[165] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 21., 22.

[166] Dr. *Hamvas:* i. h. 325.

[167] *Franciscus a Varadino:* Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae. 1679.

[168] 1836-iki *Bosna-Arg.*-i Schem.

Mintegy a XIX. század közepétől 1895-ig a ferencrendiek Magyarország és Ausztria segítségével, de a maguk és a nép szegénységéből is, a plébániák számát 42-ről 94-re, a templomokét 3-ról 61-re emelték.

1881-ben XIII. Leo pápa megszervezte a boszniai hierarchiát. Ekkor a 94 plébánia közül 35 részben a sarajevoi (boszniai) érsek, részben a banjalukai püspök szabad adományozása alá került; ámde, világi papság hiján, 1895-ben e plébániák legnagyobb részét is ferencesek kezelték. Az imént említett esztendőben a bosnyák—argentinai provincia kebelében 9 convent, u. m. a sutjeskai, a fojnicsai, a kresevoi, a livnoi, a gucagorai, a plehani, a tolisai, a petricevaci és a jajcei, — és 2 residentia, u. m. a ramai és a sarajevói virágzott.[169]

---

3. Megjegyzés a Provincia Bosnae—Croatiae-ról.

Az, 1514-ben a boszniai vicariatusból kiszakadt bosnyák-horvát (Bosnae-Croatiae) provinciának megalakulásakor Horvátországban a cetinjei és a corbaviai őrségben 16, Dalmáciában a tersatoi őrségben[170] 8 és Szlavoniában a greberci őrségben 5, tehát összesen 29 conventje volt.

Ekkor még az itt nevezetteken kívül más országokban e provincia nem birt conventekkel.

1648-ban e rendtartománynak Horvátországban 2, Istriában 1, Friaulban szintén 1, Krajnában 3, Stiriában ugyancsak 1 és Szlavóniában 5, tehát összesen 13 conventje állt fenn.[171]

1878-ban e provinciát, melyet, mint már fent említettük, a XVII. században már nem Provincia Bosnae-Croatiae-nek, hanem Provincia Croatiae-Carnioliae S. Crucis-nak, Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai-nak, az újabb időkben pedig csak Provincia Carnioliae-nak, Szent Keresztről nevezett krajnai-nak is hívták, 12 convent alkotta, nevezetesen Horvát- és Szlavonországban a jaskai, a károlyvárosi, a klanjeci, a samobori, a tersatoi, Krajnában a laibachi, a nazarethi, a ranni,[172] a rudolfswerthi, a steini, Görz vidékén a castagnavizzai és az osztrák tengerpart vidékén a mitterburg-pisinoi.[173]

1900-ban e provinciának tersatoi, samobori, jaskai, klanjeci és károlyvárosi (karlovaci) conventjeit, tehát azokat, melyekkel Horvát- és Szlavon-

---

[169] 1895-iki *Bosna-Arg.*-i Schem.

[170] Tersato ma Horvátországhoz tartozik.

[171] *Glavinich* Francesco: Origine della Provincia Bosna-Croatia. 1649.

[172] Mi úgy tudjuk, hogy Rann Stiriában van és *Glavinich* Nazarethet is oda helyezi.

[173] *Szőllősy* Károly: Az Osztrák-Magyar Monarchia összes szerzetes rendeinek történeti és statisztikai rajza, különös tekintettel azok irodalmi és tanügyi működésére. 1878. I. köt. 157.

országban birt, az újonan felállított horvát- és szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartományba (a Provincia Croatiae SS. Cyrilli et Methodii-ba) kebelezték.[174]

---

4. Megjegyzések a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai és a raguzai rendtartományról.

A Szent Jeromosról nevezett dalmáciai provincia a boszniai vicariatusból vált ki, még pedig 1463 előtt.

1463 február 16-án II. Pius pápa elrendelte, hogy az observansok általános káptalana e provinciát a bosnyák vicariával újra egyesítse és hogy a boszniai vicariatusnak vicarius provincialis-a, mint bosnyákokra és dalmatákra nézve közömbös egyén, egy olasz testvér legyen.[175] A pápa rendelete alapján — az egymással viszálykodó felek megbékéltetése végett — az observansoknak 1464-iki assisi-i általános káptalana a bosnyák vicariatus (mint forrásunk írja, a bosnyák és dalmát provincia) vicarius-(provincialist)á-nak (Boldog) *Aquilai Bernardinust* tette meg. Az új vicarius provincialis és az observansok vicarius generalisa: *Bolognai Márk* létre is hozták a bosnyákok és a dalmaták unioját.

Csak a ragusaiak, kik Ragusán kívül még 4 kolostort bírtak, nem akartak a bosnyák vicariatussal újra egyesülni.[176] *Bolognai Márk,* vicarius generalis, a ragusai barátokat arra az esetre, hogy a pápa és az egyetemes káptalan rendeletének tovább sem engedelmeskednek, 1464 szept. 8-án kiközösítéssel és az observansok familiájából való kizárással fenyegette meg.[177] S valóban, a vicarius generalis 1465 március 30-án II. Pál pápától brévét eszközölt ki, melyben a pápa a ragusaiaknak kiközösítés terhe alatt újra megparancsolta a bosnyák vicariatusba való visszatérését. Ámde a ragusaiak zöme most sem engedelmeskedett a pápának. Közülök csak néhányan voltak készek a pápa akaratát teljesíteni.[178] Erre a pápa volt az, aki engedett. 1465 május 19-iki brévéjében visszavonta az imént említett, 1465 március 30-iki brévében foglalt kiközösítést.[179]

Boldog Aquilai Bernardinus azt írja, hogy remélni sem lehetett, hogy a dalmaták és a bosnyákok között valaha békesség leend. Kizárta ezt az életük módjának különbözősége. A dalmaták szigorúbbak voltak. Jobban követték az olaszokat, kik őket inkább nevelhették, mint a bosnyák test-

---

[174] 1904-iki Sz. Cyr. és Meth. Schematismus.

[175] *Fermendsin:* Acta Bosnae. 251., 252.

[176] B. *Bernardini Aquilani: Chronica.* 96—101.

[177] *Fermendzin::* i. h. 262., 263.

[178] *B. Bern. Aquil. Chron.* 101—105.

[179] *U. o.* A kiadó jegyzete.

véreket. Ezek országában nem voltak világi papok, sem rajtuk kívül más szerzetesek. A pápa parancsára tehát kénytelenek voltak plébániákat kezelni és így nagyobb közösségekben éltek a világiakkal.[180] Ezt a nézetét Bernardinus atya, miután bosnyák-dalmát vicarius provincialis-sága már letelt, az 1467-iki mantuai egyetemes káptalanon is kifejtette. Eddig is alig lehetett fentartani az uniot, mondta, mert a bosnyákok, mint plébániák kezelői, a világiakkal, férfiakkal és nőkkel, barátkoznak,[181] a dalmaták pedig, kik olasz módra vannak nevelve, az ily barátságokat kerülik.

A dalmaták kérték a most említett káptalant, hogy válasszák el őket a bosnyákoktól. Ellenkező esetben, mondták, legyen az egész provincia a bosnyákoké, őket (a dalmatákat) pedig vigyék Itáliába. A bosnyákok szintén kérték a szétválasztást, de — csak színleg, és a pápa 1467 junius 25-iki Memores sumus brévéjével az ő kedvükre döntött: megerősítette az uniot.[182] A káptalan már 1467 május 24-ikén újra közös vicariust rendelt a bosnyákok és a dalmaták részére Gonissai Domonkos személyében. Azt is elrendelte a káptalan, hogy a Jadra (Zára) körüli Oclanj (Oklaj), Pasman és Sancta Catharina a dalmataké, Veglia, Tersato és Lesne (Lesina) pedig a bosnyákoké legyen, továbbá, hogy a ragusaiak 4 helyet,[183] melyet 1464-ben egy hamis pápai bulla alapján a bosnyákoktól elfoglaltak,[184] ezeknek adják vissza.[185]

A ragusaiak megint nem engedelmeskedtek sem a pápának, sem az egyetemes káptalannak. Sem a bosnyák vicariatusba nem tértek vissza, sem a tőlük követelt helyeket nem szolgáltatták át a bosnyákoknak. A valóságban a ragusaiak az observansok familiájával nem jutottak ellentétbe, mert Boldog Aquilai Bernardinus előadásából világosan kivehetjük, hogy — 1467 óta — az observansok familiája maga is azt akarta, hogy a dalmaták és a bosnyákok (mind a ketten observansok voltak mindig és mindig azok is maradtak) két külön provinciára oszoljanak szét. Igaz tehát, hogy az 1467-iki mantuai káptalan a ragusaiakat lázadásuk miatt az observansok familiájából kizárta,[186] de igaz az is, hogy ez csak propter formam, csak a pápa rendelkezése iránt való tiszteletből és nem szivből történt. Az is tény továbbá, hogy a pápa megint csakhamar engedett a ragusaiaknak (és immár az observansok familiája óhajának is), mert 1468 március 31-én az observansok familiája a ragusaiakat, holott eszük ágában sem volt a boszniai vicariatushoz újra csatlakozni, ismét visszafogadhatta kebelébe, sőt külön

[180] *U. o.* 101—105.

[181] Quando ad partes Dalmatiae veniunt, statim totam percurrunt civitatem et hominum et mulierum cito familiaritatem capiunt.

[182] *U. o.* 105—107.

[183] *Fermendzin:* i. h. 270.

[184] *B. Bern. Aquil. Chron.* 98.

[185] *Fermendzin:* u. o.

[186] *Fermendzin:* i. h. 270. — *B. Bern. Aquil. Chron.* 107., 108.

commissariust rendelt számukra. Hogyne, hisz Bessarion bíbornok, az observansok familiájának protectora, volt a ragusaiak szószólója.[187]

A ragusaiakon kívül a többi dalmata ferences 1467-ben ismét fejet hajtott a pápa akaratának és tovább is megmaradt a bosnyákokkal egy közös vicarius provincialis joghatósága alatt.

Végre az 1469-iki egyetemes káptalan megszüntette az erőltetett uniot. Megengedte, hogy a dalmaták — hozzájuk értve a ragusaiakat is — a bosnyák vicariatustól külön provinciát alkossanak.[188]

Igy tehát a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai provincia, mely 1463 előtt a bosnyák vicariatusból kivált, de melyet 1464-ben e vicariatusba visszakebeleztek, 1469-ben ismét külön provincia lett.

E provinciából (hogy mikor, forrásaink, melyek ezidő szerint rendelkezésünkre állanak, nem mondják meg) kiszakadt azután a Ragusai Provincia.

1878-ban még mind a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai provincia, mind a ragusai provincia fennálltak.

A Szent Jeromosról nevezett dalmáciai provinciához az imént említett évben a következő helyek tartoztak: Dalmáciában Cattaro, Crapano, Curzola, Pago, Pasman, Far (Lesina), Spalato, Traguri (Trogir, Trau), Ugliano-Lissa, Velebit, Zara, — az osztrák tengerpart vidékén Arbe, Capodistria, Castilio, Neresine.

A Ragusai Provincia-nak 1878-ban a következő rendházai álltak fenn: a kunai (cunnai), az orebici (orebicsi, orebichi), a pridvorjei, a ragusai, a ragusa-vecchiai, a rosatoi, a slanoi, a mezzoi (loputi) és a stagnoi (stoni), valamennyi Dalmáciában. (A két legutóbb nevezett ház 1878-ban lakatlan volt.)[189]

---

5. Megjegyzés a Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományról.

1684 után a török üldözése elől számos ferencrendi és katholikus világi hivő vándorolt ki Boszniából Dalmáciába. A boszniai rendtartománnyal lehetetlen volt érintkeznünk. 1705 január 22-én tehát felállították számukra a dalmáciai, Szent Cajus pápa és vértanuról nevezett provinciát, melyet 1741. évben Szent Cajus helyett a Legszentebb Megváltóról (SS. Redenptor) neveztek el. (Ez a provincia Sanctissimi Redemptoris in Dalmatia jól megkülönböztetendő az imént a 4. pontban ismertetett és szintén főképp Dalmáciára kiterjedő Szent Jeromosról nevezett provinciától.)

---

[187] *B. Bern. Aquil. Chron.* 107., 108. Szöveg és a kiadó jegyzete.

[188] *B. Bern. Aquil. Chron.* 108. A kiadó jegyzete. Hivatkozással *Wadding*-ra. Ad. Ann. 1469. n. 8.

[189] *Szőllősy:* i. h. 154., 155., 175.

Az új rendtartomány conventjei voltak: a visovaci, a zaostrogi, a makarskai, a sebenicoi, a zivogostai, a cinji, az almissai (omisi), a thinnai (tinnini, knini), a carinai, a spalatoi, a brachia-szigeti és az imotskii (imoschii).

E provinciának, melynek 1897-ben is ez a 12 conventje állt fenn, atyái 1735-ben 80-nál több, 1774-ben 102 plébániát kezeltek, 1897-ben pedig 95 plébániájuk volt, melyek közül 68-at ők maguk, 27-et világi papok administráltak.[190]

---

6. Megjegyzés a magyarországi, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartományról.

XIV. Benedek pápa 1757 jun. 15-iki Ad regularis disciplinae bullájával a bosnyák-argentinai rendtartománynak magyar- és szlavonországi conventjeiből megalakította a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett provinciát.

Ekkor az új provinciáéi lettek a következő conventek: a buda-vizivárosi, az eszéki, a pétervaradi, a temesvári, az iloki, a radnai, a pozsegai, a nasicei, a bácsi, a bajai, a diakovári, a zombori, a brodi, a vukovári, a velikai, a cerniki, a sarengradi, az aradi, a gradiskai, a tolnai, a mohácsi, a dunaföldvári és a következő residentiák: a zimonyi, a paksi, a cuntici (ejtsd: csunticsi) és a valpói.[191]

1825-ben a Kapisztrán Szent János provinciához csatoltak 4 osztrák kolostort, mely azelőtt a Szent Bernardinus rendtartományhoz tartozott és 1851-ben egyesítették vele a bolgár provinciát.[192] 1866-ban (1913-iki rendt.

---

[190] 1897-iki rendtartományi Schematismus.

[191] *Kalmár* Vince Özséb kézirata. 15., 16. — *Kalmár* megcáfolja azt az állítást, hogy a kapisztránus provincia kiválása a bosnyákból a magyarországi és szlavoniai, később a kapisztránus provinciát alkotó atyáknak rosszakaratu, a bosnyákok ellen irányuló ellenséges érzületéből fakadt. A szétválást, mondja *Kalmár*, a viszonyok hozták magukkal és nézetét be is bizonyitja a történelemből.

[192] *Lippay* György, esztergomi érsek, Magyarország primása, 1650 körül kelt, a magyarországi egyházi állapotokról és különösen az esztergomi főegyházmegyéről szóló, a pápa elé terjesztett jelentésében *(Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 25. n. 235. Lippay sajátkezü fogalmazványa.) Oláhországról ugy beszél, mint Magyarország primásának egyházi joghatósága alá tartozó területről. Irja, hogy Moldvában és Oláhországban is igyekszik a katholikus vallást terjeszteni, erősiteni s hogy Jassyban jezsuiták vannak, kik a Moldvában levő 7 magyar falut is gondozzák. — *Conc. Exp.* 1655. 262. szó van a Bulgáriában levő ferencrendiekről. Emlitve van a custodia Bulgariae és monasteria in partibus Bulgariae. — III. Ferdinánd királynak 1656. jul. 10-én, a pápához intézett levelében ezt olvassuk: Bolgár királyságunk (Regni nostri Bulgariae) érsekei, püspökei (Archiepiscopi, Episcopi), egész világi és szerzetes papsága, valamint katholikus népe (et populus Catholicus) kértek bennünket, hogy mivel a török zsarnokság alatt nyögnek és nincs lelkivigasztalásuk, kegyeskedjünk Szentségedhez intézett ajánló levelünk ere-

7*

schem. szerint 1864-ben) a kapisztránusok a bukaresti, a kampilongi, a rimniki és a tergovesti régi bolgár provinciabeli conventet átadták a passionistáknak, Vingát pedig, melyet szintén a bolgár provinciából kaptak, 1882-ben a csanádi püspöknek.

1900 előtt 22 háza volt a kapisztránus provinciának, u. m. a budapest-országuti,[193] (a nasicei, a bécsi [wieni], a pozsegai, az iloki, a bácsi, az enzersdorfi Alsóausztriában), a sancpölteni (u. o.), az eszéki, a sarengradi, a mohácsi, a lanzendorfi (Alsóausztriában), a brodi, a dévai, a bajai, az alvinci, a vukovári, a cerniki, a radnai, a dunaföldvári, a zimonyi és a kőrösbányai.

1900-ban Magyarországon a Szent Ferenc-rend főkormánya a fennálló 5 rendtartományból csak 3-at hagyott meg: a marianust, a kapisztranust és a Szent István királyról nevezett erdélyit.

A kapisztránus provinciát ekként alakították ujjá:

Régi 22 conventjéből csak 6-ot tarthatott meg: a bácsit, a budapest-országutit, a mohácsit, a bajait, a radnait és a dunaföldvárit, többi régi háza, számszerint 16, részben az uj horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett, részint az erdélyi, részint az ausztriai rendtartományé lett.[194]

A salvatorianus provinciából, melyet megszüntettek, kapott 17 conventet, u. m. a bártfait, az alsósebesit, az eperjesit, a sztropkóit, a rozsnyóit, a fülekit, a szécsényit, az egrit, a gyöngyösit, a jászberényit, a szolnokit, a kecskemétit, a szegedit, a szabadkait, a kaplonyit, a vácit és a nagyszőllősit.

A szintén megszüntetett ladislaita rendtartományból kapott 4 rendházat, u. m. a pécsi, a siklósi és a szigetvári conventet és a máriagyüdi residentiát, végül

a marianus provinciától megkapta a simontornyai conventet.

Van tehát máma a kapisztránus rendtartománynak 28 rendháza.[195]

---

jével a római udvarban és Szentséged mellett Colonna bibornokot pártfogójuknak kijelenteni. (... dignaremur medio litterarum nostrarum ad Sanctitatem Vam. Vestram commendatitiarum pro Eorundem in Curia Romana et penes Sanctitatem Vam Protectorem Cardinarem Columnam declarare.) Ime, mi ez alattvalóink (subditi) kérését teljesitjük. — *Conc. Exp.* 1656. 218. jul. 10. — Annak a levélnek fogalmazványa, melyet a király ugyanez ügyben magához *Colonna* bibornokhoz intézett, kérve őt, hogy a protektorságot fogadja el. *Conc. Exp.* 1656. 219. sz. a.

[193] A bosnyák atyák 1686-ban Pestről Budára, a Viziárosba jöttek át. A buda-vizivárosi convent 1757-ben kapisztránus rendház lett. II. József alatt a kapisztránusoknak Buda-Vizivárosból Buda-Országutra kellett áttelepedniük. — Ld. bővebben alább a rendházak történetében Budánál és Pestnél.

[194] A Cyrillus-Methodius rendtartományéi lettek: Pozsega, Nasice, Ilok, Eszék, Brod, Sarengrád, Vukovár, Cernik és Zimony, — az erdélyi rendtartományéi lettek: Déva, Alvinc, Kőrösbánya, — az ausztriai rendtartományéi lettek: Bécs, Enzersdorf, Sanctpölten és Lanzendorf.

[195] 1895-i *Bosn.-Arg.*-i 1903 és 1913-i *Kap.*, 1904-i *Cyr.-Meth.* s 190-i *Erd. Schem.*

7. Megjegyzés a hercegovinai rendtartomány-jellegü őrségről.

1846-ban kezdték meg roppant sok nehézség leküzdése után a boszniai rendtartomány atyái az első hercegovinai templom és convent építését Sirokibriegben, 1852-ben állították fel a boszniai rendtartománytól független hercegovinai Custodia Provincialis-t. 1889-ben a custodiában a sirokibriegi conventen kivül volt még convent Humacban és residentia Mostarban. A custodia atyái az imént említett évben 31 plébániát kezeltek. A templomokat és a plébániaházakat, valamint Mostarban az irgalmas apácák házát és leányiskoláját ők építették. (Nb. Már a török alatt is voltak Hercegovinában, épp úgy, mint Boszniában plébániák, melyeket a bosnyák ferencesek kezeltek).[196]

---

8. Megjegyzés a ladislaita rendtartományról.

1655-ben a zágrábi és a pécsi custodiát a magyarországi marianus rendtartománytól elszakították és független custodiává alakították. 1661-ben ezt a független custodiát provincia rangjára emelték és Szent László magyar királyról nevezték el.

I. Lipót király 1667 jul. 13-án ezt írta *Harrach* bibornok-, prágai érseknek, ki akkor Rómában tartózkodott: A szlavonországbeli, Szent Lászlóról nevezett rendtartomány[197] néhány év előtt a magyarországi, Szűz Máriáról nevezett reformált rendtartományból a mi beleegyezésünkkel[198] kivált és egyébb császári tartományainkhoz hasonlóan a reformált testvéreknek strictior observantia-nak nevezett életmódját,[199] melyet már a kiválás előtt is folytatott, tovább is folytatni akarja. A szlavoniai rendtartománynak ezt az óhajtását mi nagyon helyeseljük és mivel amennyire rajtunk áll, császári részeinkben és tartományainkban a szerzetesi szabály megtartásának lazább módját, melyet a nevezett rendtartománynak nehány, kisebb buzgóságú szerzetese — arra való hivatkozással, hogy ők observansok — meghonosítani törekszik, meg akarjuk akadályozni,[200] kértük a pápát, parancsolná

---

[196] 1889-iki *Hercegovinai Schematismus.*

[197] Provincia Regni nostri Slavoniae sub titulo S. Ladislai...

[198] . . . a Provincia Sanctae Mariae Hungariae Reformatorum . . .

[199] . . . adinstar aliarum Imperialium provinciarum nrarum (nostrarum) Fratrum Reformatorum sub titulo strictioris observantiae vitam . . .

[200] . . . et laxiorem in regulari observantia ineundi modum, quem nonnulli eiusdem Provinciae Religiosi inferiori zelo praediti intuitu Tituli observantium inducere tentatant et allaborabant, in partibus et provinciis nostris Imperialibus, quantum in nobis est, impedire cupientes . . .

meg az observansok hegyeken inneni családja általános biztosának,[201] hogy a nevezett rendtartomány legközelebbi káptalanán a szlavoniai testvéreknek a régebbi reformatiot a reformáltak címével és a szokásos kiváltságokkal adja vissza.[202] Hisszük, hogy a pápa, a szerzetesi szabályzatra vonatkozó visszaéléseknek a szlavoniai rendtartományokban útjukat állandó[203] — a reformatiot brévével meg fogja erősíteni. Főtisztelendő Atyaságod támogassa ezt az ügyet ő szentségénél.[204]

Ebből a levélből az vehető ki, hogy a ladislaita provincia, midőn a reformált, strictioris observantiae marianus rendtartományból kivált (hogy a marianus provincia mikor lett reformátussá, strictioris observantiae-vé, ld. fent), nem kapta meg a reformatus, a strictioris observantiae címet, mi több ladislaita testvérnek, ki valóban csak observans akart lenni, tetszett is, és hogy ime I. Lipót király 1667-ben kérte a pápát, hogy a ladislaita provinciát is tegye református-sá, strictior observantia-t követővé.

A ladislaita provinciának megalakulásakor nem volt több 10 conventjénél, mert akkor még azoknak a helyeknek, melyek a marianus rendtartomány régi pécsi és zágrábi őrségéhez tartoztak, nagy része a töröknek hódolt. Mikor azután a török világ Magyarországon megszünt, rendtartományunk rendházainak száma 19-re emelkedett. A lazariana decisio (1689) a ladislaita rendtartománynak igazi területéül Szlavoniát, azaz a Dráva és a Száva közét jelölte meg, de tekintettel arra, hogy e rendtartomány a régi zágrábi és pécsi custodiából alakult, jogot adott neki a szigetvári, a pécsi, a siklósi és a kanizsai házakra is.[205]

1746-ban Mária Terézia királynő a ladislaitáknak, kiknek, mint a királynő iratta, 14 conventjük és 5 redisentiájuk, továbbá Zágrábban egy nőkolostoruk volt (a zágrábi clarissák), I. Lipót királytól nyert privilégiumát, diplomáját megerősítette azzal a feltétellel, hogy residentiáikat conventekké alakítják és királyi beleegyezés nélkül új rendházakat alapítaniok nem szabad.[206]

II. József császár a ladislaitáknak 15 rendházát hagyta meg.

1900-ban a Szent Ferenc-rend főkormánya a ladislaita provinciát megszüntette. Ekkor meglevő rendházai közül a pécsi, a szigetvári és a siklósi conventet, valamint a máriagyüdi residentiát a kapisztránus, a nagykanizsai és a següsdi conventet, valamint a nagyatádi residentiát a marianus, végül a zágrábi, a varasdi, a krapinai, az iváncsai (ivanici), a kapronca

---

[201] . . . familiae cismontanae generali commissario imponere velit . . .

[202] . . . eiusmodi fratres . . . Reformationi priori cum titulo reformatorum et consuetis privilegiis restituantur . . .

[203] . . . (ut) abusibus quoad regularem observantiam in . . . provincia Slavoniae . . . occurratur . . .

[204] *Conc. Exp.* 1667. 164. jul. 13.

[205] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy 21.

[206] *Orig. Ref.* 1746. 36. márc. 29. exp. ápr. 15.

(koprivnicai), a csáktornyai (cakovaci) és a verőcei (viroviticai) conventet, valamint a kostajnicai residentiát az ujonnan felállított horvát-szlavonországi Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartományba kebelezték.[207]

9. Megjegyzés a horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartományról.

1900-ig a Horvát- és Szlavonországok területén fennálló Szent Ferenc-rendi conventek részben a Magyarországra is kiterjedő, Kapisztrán Szent Jánosról, részben az ugyancsak Magyarországon is conventekkel biró, Szent László királyról, részben a Krajnát, Görz vidékét és az osztrák tengerpart vidékét is magában foglaló horvát-krajnai, Szent Keresztről nevezett rendtartományhoz tartoztak. 1900-ban a Szent Ferenc-rend főkormánya, azt akarva, hogy ezentul a horvát- és szlavonországi conventek ne függjenek más országokba is átnyuló provinciáktól, hanem egy, csak Horvát- és Szlavonországot felölelő rendtartományban legyenek egyesítve, (hogy ez így legyen, erre már a XVII. században törekedtek a horvátok és a szlavonok), felállította a Provincia Croatiae-t Szent Cirillus és Methodius neve alatt és ez új provinciába kebelezte a kapisztránus provinciából a pozsegai, a nasicei, az iloki, az eszéki, a bródi, a sarengradi, a vukovári, a cerniki és a zimonyi, a ladislaita provinciából a zágrábi, a varasdi, a krapinai, az ivánczai (ivanici), kapronczai (koprivnicai), a csáktornyai (cakovaci, ez Magyarországon van, de a Muraközzel együtt egyházilag a zágrábi egyházmegyéhez tartozik), a verőcei és a kostajnicai, végül a horvát-krajnai provinciából a tersatoi (trsati), a samobori, a jaskai, a klanjeci és a károlyvárosi (karlovaci) rendházat.[208]

10. Megjegyzés a cattaroi provinciáról.

Egy, 1878-ban kelt följegyzés szerint, Dalmáciában 1878-ban volt egy Cattaroi Reformált Provincia is (reformált conventualis, vagy reformált observans?), mely tulajdonképpen a bolognai provinciához tartozott s melyet delegatus kormányozott. E provinciának conventje volt Cattaroban, Novegradiban, Perastoban és Perzagnoban.[209]

---

[207] 1878-iki *Ladisl.* Schematismus. — V. ö. az 1900 utáni *Marian.*, *Kap.* és *Cyr.-Meth.* Schem.-okat.

[208] 1904-iki rendtart. Schem.

[209] *Szöllösy:* i .h. 171. — *Szöllösy* a helyneveket majdnem mind hibásan irja.

11. Megjegyzés a dalmáciai harmadrendüekről.

A zárdában lakó harmadrendü férfiaknak már 1524 óta volt egy provinciájuk Dalmáciában, a XIX. század elején 15, 1878-ban 7 rendházzal.[210]

---

12. Az erdélyi rendtartománynak rövid története.

A magyarországi conventualis ferencesek, később marianusok, rendtartományának n y o l c őrsége között már 1280-ban szerepelt az e r d é l y i.

A XIV. században Boszniából bejöttek Magyarországba és Erdélybe az observansok, kiknek számára pártfogóik nemcsak uj kolostorokat alapítottak, hanem kiknek odaadtak több, a conventualisoktól elvett conventet is.

Ami különösen Erdélyt illeti, hogy ez országban mely esztendőben telepedtek meg az observansok, nem tudjuk, de hogy 1366-ban már működtek a Királyhágón túli részeken, az erdélyi ferences történetirók határozottan állítják,[211] és ha ez adatot mindazzal, mit fent a magyarországi observansok történetében előadtunk, egybevetjük, semmi okunk sincs reá, hogy történelmi igazságát kétségbevonjuk.

Hogy az observansok Erdélyben a XV. század közepéig mily körülmények között végezték a halhatatlan lelkekért való munkájukat, nevezetesen, hogy már a XV. század közepe előtt is voltak-e Erdélyben c o n v e n t j e i k, erre a kérdésre a történelem nem ad feleletet. Megbizható történelmi adatok alapján nem mondhatjuk, hogy az observansok Erdélyben 1444 előtt csak egy conventtel is birtak volna. Tagadhatatlan történelmi tény csak az, hogy 1444-ben kapták meg első erdélyi conventjüket: a marosvásárhelyit, mint a conventualisoktól elvettet.[212]

---

[210] *Szőllősy:* i. h. 175., 176.

[211] 1901-iki *Erdélyi Stefanita* Schematismus.

[212] *Kaizer* Nándor kéziratában (a 90. lapon) azt irja, hogy a kolozsvári conventet az observansok részére Maróthi János már 1420-ban alapította. Hivatkozik Jakosich kéziratára. (Az id. *Erd. Stef.* Schem. az első adatot a kolozsvári conventről 1446-ból hozza fel.) Hogy a kolozsvári conventet valóban már 1420-ban alapították, elhisszük, de hogy már 1444 előtt az observansoké és nem a conventualisoké volt, bővebb bizonyitékok nélkül nem fogadjuk el. Épp igy nem mernők állitani, hogy a, már 1444-ben fennálló medgyesi (id. Schem.), továbbá a, már 1437-ben felépült fejéregyházi (Kaizer: i. h. 43.), végül a, már 1442-ben Hunyadi János részéről adományban részesült csiki convent már 1444 előtt, vagy 1444-ben az observansoké és nem a conventualisoké lett volna. Ennek ellenkezőjét egyébiránt az id. Schem., mely a medgyesi és csiki convent alapításáról szólván, csak franciskánusokról ir, sem állítja egy szóval sem. Sőt *Kaizer* is csak ennyit ir Fejéregyházáról: „1437-ben épült. Wadding. XI. 229. 1554 után megszünt. A salvatoriana provinciához tartozott". Nem mondja tehát, hogy már alapításakor a salvatorianusoké volt.

Ettőlfogva kialakult a conventualisok, később marianusok magyarországi rendtartományának erdélyi őrsége mellett az observansok, később salvatorianusok, magyarországi rendtartományának (előbb vicariájának) erdélyi őrsége is.

1533-ban még fennállt a marianusok erdélyi custodiája a besztercei, a szebeni és szászvárosi conventtel. (E custodia nem sokkal ezután a protestánsok miatt megszünt.)

Továbbá: 1508-ban fennállt az observansok vicariatusának erdélyi custodiája a marosvásárhelyi, a kolozsvári, a felfalui, a tövisi, a vajdahunyadi, a medgyesi, a fejéregyházi, a brassói, a csiki, a bakói (Moldvában) és a tergovesti (*Kaizer* szerint Romániában) conventtel.[213]

1523-ban ezekhez a kolostorokhoz még az udvarhelyi járult.

1531-ben valamennyi, itt felsorolt rendház közül a salvatorianusok még csak a brassóit és az udvarhelyit vesztették el.

1554-ben megvolt a marosvásárhelyi, a kolozsvári, a fejéregyházi, a csíki, a medgyesi és a tövisi házuk.

1558-ban már csak egyetlen egy conventjük volt Erdélyben: a csíki.[214]

A ferenceseket tehát Erdélyben a protestantizmus miatt igen nagy veszteségek érték, de egy dolgot meg kell állapítanunk: Ha akkor, mikor a protestantizmus Erdély nagyobb részét birtokába vette, a protestans helyi hatóságok a ferencesektől házaikat el is vették, a kisebb testvéreket a protestánssá vált helyekről el is távolították és azután az erdélyi törvényhozás ezen a tényen nem is változtatott, — csíki házukban és azokon a katholikusnak *megmaradt* helyeken, hol az atyák működésére szükség volt, az erdélyi protestans fejedelmek és a tulnyomó részben protestansokból állt erdélyi országgyülés az atyákat igazában sohasem háborgatták.

Jelen munkánkban, az erdélyi ferencrendiekről szólván, az erdélyi katholikusok jogi helyzetének a XVI., a XVII. és a XVIII. században való kifejlődését egész terjedelmében nem adhatjuk elő, mert ha ezt tennők, nagyon is eltérnénk tulajdonképpeni feladatunktól. Mindazonáltal, fenti állításunk bebizonyításának kapcsán, kötelességünk az imént említett tárgyról is egyet-mást elmondanunk, mert ha teljesen elmellőznénk, igen sok pontra nézve az erdélyi ferencesek történetét, mint egészen érthetetlent, állítanók az olvasók elé.

Erdélyben a szászok között, főképp Szebenben és Brassóban, már a mohácsi vész előtt is elterjedt a lutheranizmus. Ami különösen Szebent illeti, e

---

[213] Ezek közül bizonyára nemcsak a marosvásárhelyi volt a conventualisoktól elvett. — A vajdahunyadit Hunyadiék alapították és nem a conventualisoktól vették el az observansok részére. (Id. Schem.)

[214] Ekkor még a karánsebesi és a bakói convent megvolt, de a tergovistei már nem volt meg. — Ld. mindezekre nézve fent a marianusok és a salvatorianusok történetét és a benne idézett forrásokat.

város tanácsa, *Pemfflinger* Márk, szebeni királybiró, azaz szász gróf, (Comes, ispán), oltalma alatt, már 1526 előtt ugyszólván teljesen lehetetlenné tette az egyházi joghatóság és biráskodás gyakorlását és kényszerítette a szebeni plébánost, hogy az apostata szerzeteseknek, valamint külföldről jött lutheranus hitszónokoknak (azok is javukrészt hitükhagyott katholikus papok voltak) megengedje, hogy a város templomaiban a lutheranismust hirdessék. A nép a katholikus papokat, a katholikus szertartásokat és szokásokat gunyolta, a katholikus vallást többé nem tartotta meg. Mindez ellen hiába voltak a király és az esztergomi érseknek[215] 1523-tól 1526-ig való rendeletei, biztosküldései, valamint a szebeni káptalani dékánok intézkedései.[216] A mohácsi vész után — tekintettel a buzgó katholikus Zápolyai János királyra — az erdélyi szászok még jó darabig nem törölhették el földjükön a katholicismust hivatalosan, külsőleg is, de, miután János király, 1540-ben, meghalt, 1544-re kevés kivétellel az egész erdélyi szászság nyiltan, hivatalosan is elszakadt a katholikus Egyháztól, egészen megszüntette a maga körében a katholikus vallást, nyiltan, hivatalosan is lutheranus lett. Ami hiányosság a szász földön 1544 után a reformatio ilyetén végrehajtásának tekintetében még volt, azt is kipótolták 1550-ig.[217]

Az 1545. ápr. tordai országgyülés a lutheranismusnak csak t o v á b b terjedését tiltotta meg,[218] ott tehát, ahol már volt lutheranismus, hallgatagon elösmerte. Az 1550. januáriusi országgyülésen már nyiltan is elösmerték a lutheranismust.[219] Az 1556. novemberi kolozsvári országgyülés megengedte már a kálvinismus követését is.[220] Az 1557. juniusi tordai országgyülés ugyanigy intézkedett.[221] Az 1558. márc.—áprilisi tordai országgyülés a kálvinisumust megtiltotta.[222] Az 1558. juniusi fejérvári országgyülés e tilal-

---

[215] A pápa a szebeni és a brassói decanatust (egyházkerületet, melyet abban a korban, persze nem a hivekre is, hanem csak a kerületben működő papokra vonatkoztatva, capitulum-nak, káptalannak is hivnak) Bakócz Tamás kérésére 1512-ben az erdélyi püspök joghatósága alól az esztergomi érseké alá rendelte. A nevezett két kerületet az erdélyi püspök joghatósága alá Mária Terézia helyeztette vissza. Ld. erről az *Originalis Referada*-k számos darabját.

[216] Mindezekre nézve bőséges forrásanyagot tár fel *Fabritius* Károly: Pemfflinger Márk, szász gróf élete, különös tekintettel a reformatio elterjedésére az erdélyi szászok között. Ért. a tört. tud. kör. 1875. és az *Egyháztörténelmi Emlékek* I. kötete.

[217] Bő forrásadatok: *Fabritius:* i. h. — *Egyh. Eml.* I. III. IV. köt. — *Szilágyi* Sándor: Erdélyi országgyülési emlékek. I. köt.

[218] *Szilágyi:* i. h. 196. 197. — *Zsilinszky* Mihály: A magy. országgyülések vallásügyi tárgyalásai. I. 31.

[219] Ha az egyik felekezet a másikat sérti, ügyüket vigyék a vajdai szék elé... a lutheranus papoknak nem kell vallási ügyekben a fejérvári (katholikus) vicarius előtt megjelenniük. *Szilágyi:* i. h. 259. V. ö. 469.

[220] Ki-ki azt a felekezetet kövesse, amelyet akar. *Szilágyi:* i. h. II. 9—11-ig.

[221] *U. o.* 20. és köv. — *Zsimka* Ferenc nézetét, Századok. 1913. 618. és köv. a vallásjognak 1557-ig való fejlődését illetően nem követhetjük.

[222] *Szilágyi:* i. h. II. 32.

mat már enyhítette.[223] Az 1563. juniusi tordai országgyűlés kimondta, hogy mindkét (a lutheranus és a kálvinista) felekezet szabadon gyakorolja vallását. Az 1564. januáriusi segesvári országgyülés hozzátette ehhez, hogy minden felekezet szabadon válassza papjait.[224] A kálvinisták tehát most már másodszor, nyiltabban, mint 1556- és 1557-ben és véglegesen megkapták a vallásszabadságot. Ezután a lutheranusok és a kálvinisták egyházkormányzatilag is elváltak egymástól, mely tényt az 1564. juniusi tordai országgyűlés ünnepiesen is megpecsételte.[225] Az 1566. november—decemberi szebeni országgyűlés megujította a katholikus, a lutheranus és a kálvinista vallásnak szabad gykorlatáról szóló törvényt.[226] Az 1568. januáriusi tordai országgyülés, kimondván a szabad hithirdetés elvét, a valóságban már az unitáriusoknak is vallásszabadságot adott.[227] Az 1570. januáriusi medgyesi országgyülés kárhoztatta az unitárizmust, de ez csak színből történt, János Zsigmond Miksa király egyik unokahugával való házasságának tervezése miatt.[228] Az 1571. januáriusi székelyvásárhelyi (marosvásárhelyi) országgyülés azután formaszerint törvénybe iktatta az unitáriusoknak szabad vallásgyakorlatát is.[229]

Igy lett Erdélyben négy bevett vallás (recepta religio): a katholikus, a lutheranus, a kálvinista és az unitárius.[230]

Ha azonban a katholikus vallás épp úgy bevett, épp úgy recepta volt is, mint a két protestáns és az unitárius, ez azért éppen nem jelentette az ő egyenlő rangját, egyenlő szabadságát e három, utóbb nevezett vallásével. Nagy volt nem csak a valóságos, hanem a jogi különbség is a katholikus és a többi bevett vallás helyzete közt.

A protestánsoknak lehettek egyházi javaik, de a katholikusoknak nem, mert a katholikus püspöktől, káptalanoktól és birtokos szerzetesektől vagyonukat elvették, az ő vagyonukat saecularisálták.[231]

---

[223] *U. o.* Ez országgyülés történetében.

[224] *Zsilinszky:* i. h. I. 89. 91. — *Szilágyi:* i. h. 135. 137. 138. 163. 167.

[225] *Zsilinszky:* i. h. 90. — *Szilágyi:* i. h. II. 169. 171.

[226] *Szilágyi:* i. h. II. 260.

[227] *U. o.* II. 270.

[228] *Zsilinszky:* i. h. I. 115. — *Szilágyi:* i. h. II. 276.

[229] *Zsilinszky:* i. h. I. 115. — *Szilágyi:* i. h. II. 280. — V. ö. *Kanyaró* Ferenc: Unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitárizmus általános történetére. 1891.

[230] V. ö. *Bethlen* István gróf: A reformáció és Erdély. Prot. Szemle. 1917. 592. és köv. — V.ö. még: *Zoványi* Jenő: A helvét irány első jelentkezései és térfoglalásai Erdélyben való törvényes eltiltásáig, 1558-ig. Prot. Szemle. 1917. 39. és köv. 174. és köv.

[231] Az erdélyi püspökség vagyonát mindjárt a János király kinevezte erdélyi püspök: *Statileo* János (1528—1542., Statileot a pápa is megerősitette 1539. máj. 30-án. *Egyht. Eml.* III. 357., *Kollányi.* Regesták a római és párnai levéltárakból. Tört. Tár. 1905. 338.) halála után secularisálták, amennyiben az 1543-iki vásárhelyi országgyülésen a rendek „a püspökséget ő felségének (Izabellának, János király özvegyének) adták", és az 1544. augusztusi tordai országgyülésen ujra kimondták, hogy a püspökség jövedelme a királynét illesse. (*Katona:* Hist. Crit. XXI. I. 437. — *Fejér:* Codicillus, 39.

drb. — *Egyht. Eml.* IV. 374.) A püspökség javai tehát már ekkor secularisálva voltak, nem azonban még az egyéb egyházi javak. Miután I. Ferdinánd király, 1551-ben, átvette Erdélyben az uralkodást, egy darabig még ő is világi célokra kezelte az erdélyi püspökség javait. *(Egyht. Eml.* IV. 81., 104., 105., 153.), de már 1553-ban kinevezte erdélyi püspöknek *Bornemissza* Pált és neki a püspöki javakat átadta. *(Prim. levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. XIII. n. 85.) 1556-ban Ferdinánd király uralma Erdélyben megszünt. Ujra Izabella királynéé lett a hatalom az országban. Az 1556. novemberi kolozsvári országgyülésen a rendek a királyné elé terjesztették a, valamennyi egyházi birtoknak, tehát a püspökiekén kivül a káptalani és szerzetesi javaknak is, saecularisatiojáról szóló törvénycikket, mely szerint az említett javak jövedelmét egyházi és iskolai célokra — természetesen protestánsokra — kellett volna fordítani. (A rendek szándéka világosan ki van fejezve, az 1556. áprilisi kolozsvári országgyülés végzésében. *Szilágyi:* i. h. I. 577.) A királyné azonban először is nem tette magáévá a rendeknek azt a szándékát, hogy ha elvennék az egyházi javakat, egyházi és iskolai célokra szolgáljanak, azt akarta ugyanis, hogy az említett esetben a szóban forgó javak jövedelme az övé legyen, — másodszor: a királyné a saecularisatio kérdésében egyáltalában nem döntött még 1556-ban. *(Szilágyi:* i. h. II. 9—11-ig. — *Fejér:* i. h. 43. drb. — *Jakab* Elek: Erdély egyháztörténelméhez. T. Tár. 1867. 3. és köv.) A rendek megnyugodtak a királyné akaratán. Megjegyzendő, hogy a valóságban a katholikus Egyháztól javait mindjárt Ferdinánd király uralmának megszünésekor — 1556. ápr. előtt — elvették. (Ld. a királyné határozatát: *Szilágyi* és *Fejér:* i. h.) Az 1558. jan. kolozsvári országgyülés azután az elegendő jövedelem nélkül szükölködő királynénak újra tanácsolta a saecularisatiot, melyet a királyné ekkor már valóban jogilag is végrehajtott, úgy, hogy ekkor Erdélyben az egész katholikus egyházi vagyon jogilag (lucus a non lucendo) is a fejedelemé (a kincstáré) lett, aki részben magának tartotta meg, részben magányosoknak adományozta el. Az 1558-iki országgyülés a lelkészkedő papságtól — a szásztől is — elvette a dézsmának egy részét. *(Szilágyi:* i. h. II. 28., 29. — *Jakab* Elek: i. h. — *Zsilinszky:* i. h. I. 90., 91.) 1558-ban tehát minden katholikus káptalan és szerzetesi (birtokosszerzetesi, nem ferencrendi) monostor megszünt Erdélyben és a hozzá kapcsolt részekben, kivéve a váradi káptalant, mely még 1557-ben és azután fennállt és természetesen a Székelyföldön a ferencrendiek házait *(Karácsonyi* János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. Második kiadás. 1915. 126.), jobban mondva, ha a ház-on rendházat értünk, házá-t, mert ez időben a ferencrendieknek Erdélyben már csak egy rendházuk, conventjük volt: a csiki, ezenkivül, amerre pastoráltak, nem rendházaikban, hanem a parochiákon laktak. Megszünt tehát, a többi között, 1556-ban a gyulafehérvári káptalan, melyről az 1557-iki júniusi tordai országgyülés kimondta, hogy nem kell többé felállítani *(Szilágyi:* i. h. II. 11.) és a kolozsmonostori bencés apátság *(U. o.* 20. — *Katona:* Hist. Crit. XXII. 498.), úgy, hogy *Kolozsváry* János, domonkosrendi, kit I. Ferdinánd király kolozsmonostori apátnak nevezett ki, *(Péterfy* S. Conc. II. 9. és köv.) és ki, mint csanádi választott püspök, a trienti zsinaton a magyar papságnak egyik képviselője volt és 1562. nov. 14-én Trientben is halt meg, *(Fraknói:* A magyar főpapok a trienti zsinaton. 1863. 9., 10., 125., 136., 137.), 1556-ban elvesztette apáti javadalmát. *(Fabritius:* Oklevelek a magyarországi reformatio korából. T. Tár. 1861. 685. — *Erdélyi Schem.* 1840. 6. — *Csomor* Lajos: A kolozsmonostori bencés apátság és birtokai. 1911.) Szentjobbon az apátság a pálosok kezén volt, kiket 1556 után *Telegdy* Miklós legyilkoltatott. *(Karácsonyi* János: i. h. 126. M. S. A szentjobbi apátság megszünése. Századok. 1887. 838.) A fent említett 1557. júniusi tordai országgyülés a váradi káptalant ideiglenesen még meghagyta. E káptalan csak 1565-ben, az ez évi márciusi országgyülés határozata következtében szünt meg. *(Szilágyi:* i. h. II. 252., *Bunyitay* Vince: Váradi Schematismus. 1896. 20., *Karácsonyi:* i. h. 136.) A káptalan levéltárát 2 papra és 2 világi egyénre bizták. *(Szilágyi:* i. h. u. o.) Váradon Szent László király maradványait széjjelhányták. *Karácsonyi:* i. h. u. o.) Hogy a váradi kanonokokat legyilkolták, nem felel meg a történelmi valóságnak.

Sem katholikus püspöknek (katholikus vicariust is csak Bethlen Gábor fejedelem állított), sem katholikus káptalanoknak, sem birtokos szerzeteseknek nem volt szabad az országban lenniök, őket száműzték.[232]

Törvényben meg volt szabva — de ebben már, bármekkora változást is jelentett a több, mint öt évszázados multtal szemben, nem volt a katholikusoknak a protestánsokkal szemben megalázása, ebben már jogegyenlőség, viszonosság volt a katholikusok és a protestánsok között, igen, törvényben megvolt szabva, mely helyeken gyakorolhatják a katholikusok nyilvánosan vallásukat? Igy: a törvény kimondta, hogy a katholikus székelyek közt a ferencrendiek házaikat, templomaikat megtarthatják, még több helyet is kijelölt, ahol a katholikusoknak, mert a község egész lakosságát, vagy akár nagyobb, akár csak kisebb, de mégis számottevő részét alkották, lehetett papjuk, templomuk, nyilvános istentiszteletük. E helyeken kivül a katholikus nyilvános gyakorlat tiltva volt, katholikus templom nem állha-

---

(Bunyitay: A váradi káptalan legyilkoltatásának hagyománya. Századok. 1878. 577. és köv. — *Bunyitay:* id. Schem. 26.) 1566. márc. 26-ikán János Zsigmond a váradelőhegyi prémontrei prépostság és a váradi káptalan jószágait világiaknak adományozta. *(Fejér:* Codicillus. 95.-96. lap.)

[232] Mint tudjuk, 1543-ban saecularisálták a püspökség javait. Ekkor azonban magát a püspökséget talán még nem törölték el, hanem a püspökség még Izabella királyné alatt is — 1551-ig — fennállt. Van adat 1548-ból *Verőczey* Miklós tripolisi püspök, erdélyi segédpüspökről *(Kollányi:* Regesták. T. Tár. 1905. 354.) és utána — 1553-ig — *Meggyesy* Ferenc, csanádi (cimzetes) püspök, erdélyi gyulafehérvári nagyprépost és vicariusról. *(Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 13. n. 85.) Lehet tehát, hogy Izabella királyné alatt — 1543-tól 1551-ig — bár püspök nem is volt kinevezve, azért, mivel segédpüspök, püspöki helynök még volt, a püspökség jogilag még fennállt, még nem volt eltörölve. I. Ferdinánd király alatt — 1551-től 1556-ig — egész határozottan fennállt jogilag a püspökség, mert hisz, mint látjuk, I. Ferdinánd *Bornemisza* Pál személyében nemcsak püspököt nevezett ki, hanem a püspöknek javait is visszaadta. I. Ferdinánd uralmának megszüntével azután — 1556-ban — a püspökség javait ujra saecularisálták. Ekkor *Bornemisza* kijött Erdélyből és oda többé vissza nem tért. Mint a nyitrai egyházmegye administratora, halt meg 1579-ben és ekkor — 1558-ban — határozottan a püspökség is megszünt a valóságban, mignem 1565-ben jogilag is megszünt. Az 1565. márciusi tordai országgyülés tudniillik minden katholikus egyházi személyt kitiltott Erdélyből. *(Szilágyi:* i. h. II. 1521.), ami úgy értendő, hogy a Székelyföldről a ferencesek és azokról a helyekről, melyeken a törvény értelmében a katholikus gyakorlat meg volt engedve, a katholikus, lelkipásztorkodást végző katholikus papok sohasem voltak kitiltva, de igenis első sorban a püspök, továbbá a katholikus káptalanbeliek és a birtokos szerzetesek, kiktől vagyonukat már 1556-ban elvették, immár személyük szerint is számüzve voltak az országból. 1556-tól fogva tehát nem volt többé katholikus püspök Erdélyben, nem volt szabad lennie. 1618-ban *Bethlen* Gábor fejedelem vicariust rendelt a katholikusok részére, de püspöknek tovább sem volt szabad őket kormányoznia. *(Appr. Const.* I. rész. I. cim. 9. art.) Igy volt ez a XVIII. század elejéig, kivéve, hogy Báthory Zsigmond alatt — 1596-tól 1601-ig — *Náprágyi* Demeter bán Erdélyben erdélyi püspök volt. A magyar királyok persze *Bornemisza* halála után is neveztek ki erdélyi püspököket, — akik azonban csak c i m z e t e s e k voltak és semmi joghatóságot sem gyakorolhattak.

tott fenn, katholikus pap a községben huzamosabban nem tartózkodhatott, vagyis: a törvényben meg nem jelölt, a katholikus nyilvános gyakorlat jogával fel nem ruházott helyre is jöhetett ugyan katholikus pap, de csak hogy a kisdedeket megkeresztelje, a betegeket a szentségekkel ellássa és a halottakat beszentelje, dolga végeztével pedig az ily helyről távoznia kellett és egyéb egyházi ténykedéseket, mint az itt felsoroltak, ily helyen nem végezhetett. Házi papot a katholikus urak mindenütt tarthattak maguknak, de a házi papnak a községben, ha részére a törvény nem biztosította a nyilvános gyakorlatot, nem volt szabad nyilvánosan működnie. Még kevésbbé volt szabad a katholikus földesuraknak protestáns jobbágyaikat a katholikus vallásra kényszeríteniök, tőlük a templomot elvenniök.[233] Tehát a *status quo*-ra szorított nyilvános gyakorlat, melynek megfelelően a protestánsok nyilvános gyakorlata is meg volt szorítva a katholikus helyeken.

Külön idézzük itt az 1591. novemberi fejérvári országgyülésnek a jelen tárgyra vonatkozó határozatát, mely az akkor Erdélyből száműzött, de álruhában az országban tovább is bentmaradó[234] jezsuitáknak térítő, tehát a *status quo*-t megváltoztatni akaró működése ellen irányul: ahol, a már egyszer eltörölt katholikus vallásgyakorlatot ujra megkezdték, a fejedelem szüntesse meg. Ily helyeken ne kezdjenek ujra nyilvános katholikus vallásgyakorlatot. A fejérvári templom maradjon meg a fejedelem számára. (Ekkor a katholikus Báthory Zsigmond ült a trónon.) Kolozsmonostoron legyen katholikus pap, de collegium ne legyen. (A collegium megmaradt, soha egy pillanatra sem szünt meg.) Onnan a katholikus pap ne járjon ki a környékre. A Kolozsmonostorhoz tartozó falvak azonban tarthassanak maguknak katholikus papot. Csík székben a ferencrendiek conventjét és a katholikus vallásgyakorlatot sohasem törölték el (ami nincs zárójelben, azt mind a törvény mondja), ott ez így maradjon. Akik azonban Csík székben protestáns papot akarnak tartani, szabad legyen nekik. Ahol eddig nem volt katholikus gyakorlat, onnan a katholikus papokat távolítsák el és ily helyeken, még a fejedelem jószágain se legyen katholikus templom és iskola. A katholikus urak egy-egy katholikus papot tarthatnak maguknak, de jobbágyaikat ne kényszerítsék a katholikus vallásra. Sehol, Fejérvárt se háborgassák a protestánsokat. A fejedelemnek legyen gondja protestáns templomok építésére,

[233] Ld. mindezekre nézve: *Szilágyi* i. h.: Az 1573. májusi (II. 431), az 1581. májusi kolozsvári (III. 39. 41.), 1585. április—májusi (III. 56.), 1588. decemberi medgyesi (III. 79—100.), 1591. novemberi fejérvári (III. 379. 384. és köv.), 1595. április—májusi (III. 348.), és 1598. augusztusi tordai országgyülés (IV. 65.) határozatait. Váradra és Szőllősre nézve különösen Ld.: *Szilágyi* Sándor: Szamosközy István történeti maradványai. II. 81. és köv. — *Bunyitay:* Váradi Schem. 1896. 24. 27. és köv. — *Karácsonyi:* Magyarorsz. Egyházt. Más. kiad. 136. 137. — *Szadeczky* Lajos: Báthory Zsigmondné. Századok. 1883. 258. és köv.

[234] *Szilágyi—Acsády:* 478. — *Szilágyi:* Erd. országgy. eml. III. 279. — *Szádeczky:* Kovacsóczy Farkas. 97.

mint ahogy elődeinek is volt. Váradon, a medgyesi országgyülés határozata szerint, a katholikus vallásgyakorlatnak meg kell szünnie. A Várad melletti Szőllősön maradjon meg.[235]

A katholikusoknak imént vázolt jogi helyzetét tükröztetik az *Approbatae Constitutiones* is.[236]

---

[235] *Szilágyi:* Erd. országgy. eml. III. 279. 384. és köv.

[236] Az Approbatae Constitutiones az 1540-től fogva hozott, érvényben maradt erdélyi törvényeknek I. Rákóczy György fejedelem készíttette gyűjteménye, melyet II. Rákóczy György fejedelem törvénykönyv formájába öntetett, az 1653. januáriusi gyulafejérvári országgyülés elfogadott és ugyanez év márciusának 15-én ugyancsak II. Rákóczy György megerősített és kiadott. — Első Rész. I. cím. 2. articulus: A négy recepta religiok ... ennek utánna is in perpetuum pro receptis tartassanak ... Ezen négy recepta, úgymint: Evangelica reformata — vulgo Calviniana —, Lutherana sive Augustana, Romano-Catholica, Unitaria vel Antitrinitaria religioknak szabadon exercitiumok in locis iuxta constitutiones regni solitis ezután is megengedtessék. — 5. art. A jezsuita szerzetbelieken kivül egyéb rendbeli papokat vagy barátokat magyar nemzetből állókat, vagy ha más nemzetből állók lennének is, a fejedelemnek hirével és nem titkon jövén be, a fejedelmek hűségre és ország javára, szabadságára, az ő egyházi rendekben szokott juramentumoknak formájok szerint köteleseket tarthassanak magoknak a hazafiak egyet-egyet házoknál és a szokott helyeken való megyékben és templomokban is, valahol usque ad annum 1649. exercitiumok volt, ezután is azon módosítással observáltassék. Hasonlóképpen amely derekas templomok a romano-catholikusoknak az előtti végzések szerint is meghagyattattanak, most is meghagyattatnak, nevezet szerint a kolosmonostori, udvarhelyi, somlyai templomok, a klastromok és collegiumok, noha még in anno 1610. interdicaltattak és a fejedelmek is kötelességeknek sérelme nélkül meg nem szabadithatnák az országnak consensusán kivül, mindazáltal most, consentientibus statibus regni a két klastromok, úgymint a csiki és a mikházi, azokhoz eleitől fogva tartozó parochialis helyekkel — valamelyeket contra constitutiones regni nem applicaltanak, vagy fiscusnak, akár pedig valamely privata personának praejudiciumával nem apprehendáltak — helyben hagyatnak, a tövisi templomhoz való praetensiojoknak, ha mi lehetett volna is, — noha eddig is ususában nem voltak, a constitutiok pedig effélékre mutatnak — a katholikusok is renunciáltatnak.

7. art. (A régi végzések szerint a vegyes vallásu helyeken a többségé a templom, a kisebbség részére külön, uj templomot kell épiteni. Ezután is igy legyen. Ha a kisebbség nem akar uj templomot épiteni a maga számára, pénzbüntetésben részesül.) (A törvény szövege szerint a többségnek is segitenie kellett — pénzbüntetés terhe alatt — a kisebbséget az uj templom felépitésében.)

8. art. (Pénzbüntetés terhe alatt tiltja, hogy a földesurak jobbágyaikat a maguk vallására erőltessék, a maguk papjait reájuk kényszeritsék, a templomokat tőlük elvegyék.)

9. art.: A ... reformata ... lutherana ... unitaria ... religion levőknek tulajdon püspökjük ... legyenek, a katholikusoknak vagy pápistáknak pedig vicariusok. (Akiket a protestansok és az unitariusok püspöknek, a katholikusok pedig vicariusnak választanak, az elejitől fogva való szokás szerint, a fejedelmektől erősittetnek meg.)

11. art.: A catholicus papoknak Kolozsvárra, mivel többire hóstátokban (külvárosokban) laknak és városokban is promiscue azon religion levők közül vadnak, betegeknek — kik sulyos nyavalyákban vannak — juxta articulum anni 1607. — látogatására, gyóntatására, keresztelésére, halottaknak kikisérésére, bémenniök szabados legyen, ezeken kivül való semmi ceremoniákat ne peragálhassanak, melyeket elvégezvén, ismét

A Kendy-Korniss-féle összeesküvés leverése után[237] az 1610. márciusi besztercei országgyülésen a protestánsok előadták sérelmeiket. Eszerint némely helyen, különösen Kraszna és Közép-Szolnok megyében, előfordult, hogy katholikus földesurak saját papjaikat erőltették alattvalóikra és katholikus papnak adták át a templomot és jövedelmet. Az országgyülés az ilyen eljárást megtiltotta és elrendelte, hogy az elvett templomokat adják vissza a protestánsoknak. „Mivel" — mint mondták — „bizonyosan comperialtatott, hogy ez mostani, ő felsége elleni practicában is misceálták magokat pápás papok és alattomban azt foveálták",[238] megújították az 1588-iki medgyesi országgyülés intézkedését, mely a jezsuitákat Erdélyből kizárta és a szerzetesrendek kollostorait eltörölte, kimondván, hogy „egyébféle római religion való szerzeteseknek klastromok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen", sem pedig a szerzetesek nemesi jószággal ne birjanak. „Úgy gondoljuk," — írja *Angyal* Dávid — „hogy a medgyesi törvényt megujították volna a rendek *Kendy* mozgalma nélkül is, mert hisz Rákóczi Zsigmond alatt egymás után két országgyűlés elevenítette fel az 1588-iki cikket... Azzal sem mondtak a rendek újat, hogy „az pápista papoknak pispekek ne légyen", az azonban nagy dolog volt, hogy Tövisről, Gyulafejérvárról, Kolozsmonostorról, a somlyói jószágról és Udvarhelyszékből kitiltották a katholikus papokat. Azt most is megengedték, hogy a katholikus urak mindenütt — Udvarhelyszékben is — tartsanak házuknál katholikus papot, csak azt tették ehhez megint hozzá, hogy az urak alattvalóikat ne kényszerítsék a katholikus vallásra.[239]

Az 1615. szeptember—októberi kolozsvári országgyülés a tövisi, kolozsmonostori, somlyói és udvarhelyi templomot nyiltan visszaadta a katholikusoknak.[240]

---

helyekre recedáljanak. Egyéb (a nyilvános katholikus gyakorlat jogával nem biró) helyeken is pedig, exceptis Várad, Boros-Jenő et Debrecen, a megírt casusokban való exercitiumok admittaltassanak, observáltatván mindazonáltal az 1630. és 1649. esztendőbeli articulusok mind hasonló, mind egyéb exercitiumok dolgából.

(Eszerint az erdélyi uralom alá tartozó területen egyedül Váradra, Debrecenbe és Borosjenőre nem volt szabad katholikus papnak még beteghez stb. sem bejönnie.)

[237] Hogy ebben az összeesküvésben mekkora része volt a vallásnak és mekkora a politikának és a világi személyes érdekeknek, ld. *Szilágyi* Sándor: Báthory Gábor fejedelem története. 1867. 81. — *Angyal* Dávid: Báthory Gábor uralkodása. Századok. 1896. 23. és köv. 114. és köv. A 30. és 31. lapon.

[238] *Angyal* Dávid írja: A rendek itt elsősorban talán nem is erdélyi papokat értettek. — E megjegyzés arra vonatkozik, hogy Kendyék mozgalmát magyarországi katholikus urak is támogatták.

[239] *Szilágyi—Angyal:* 82., 83. — *Szilágyi:* Erd. országgy eml. VI. 33., 34. — *Szilágyi:* Báthory Gábor fejedelem története. 86.

[240] 34. cikk: Az romana religion uraink atyánkfiai instantiájokra, minthogy articulusunk vagyon róla, hogy ahol mellyik fél többen vagyon, az olyané legyen a templum, megengedtük, hogy Somlyón és Udvarhelyt is, ha többen vadnak azon az

Milley János, Jézus-társasági atya, írja 1649-ben: A székelyek három széke: Csík, Gyergyó és Kászon egészen, négy széke: Udvarhely, Kisdi (Kézdi), Orbaj (Orbó) és Aranyos[241] majdnem többsége szerint katholikus. A katholikus gyakorlat a székelységben egészen szabad.[242] A törvény az, hogy ahol katholikus vagy protestáns gyakorlat van, maradjon meg, ahol pedig nincs, ezután se legyen, szóval, hogy változás ne történjék.

Egy, 1625 körül kelt emlékirat[243] szerint a ferencrendieknek Csíksomlyón, Szárhegyen (ma: Gyergyószárhegy, a régi Gyergyó székben, ma Csik megyében) és Mikházán (ma Marostorda megyében) volt rendházuk. A katholikus urak kastélyaikban szabadon és nyilvánosan tarthattak katholikus papot. A Székelységen kívül mintegy 4, a Székelységben 100-nál több katholikus plébánia állt fenn.

Lássuk az eddig mondottak alapján, igaz-e az, amit fent az erdélyi fejedelmeknek és országgyüléseknek a ferencrendiek iránt tanusított viselkedéséről állítottunk?

Ami az atyáknak a katholikus hívek között való müködését illeti, azt hisszük, a fentiekből világos, hogy az erdélyi törvények, az erdélyi vallásjog az atyák részére a pastoratio szabadságát mindazokon a helyeken, ahol katholikusok éltek, teljes mértékben biztosította. Csak az 1610-iki besztercei országgyülés nyult bele a ferencrendieknek a katholikusok körében való lelki munkájába. Ez országgyülés Kolozsmonostoron, Tövisen, Udvarhelyt és Somlyón elvette a katholikusoktól a templomot. Intézkedése a ferenceseket csak annyiban illette, amennyiben Somlyóra vonatkozott, mert Kolozsmonostoron soha sem, Udvarhelyt pedig 1531 és Tövisen mintegy 1555 óta nem voltak franciskánusok.[244] A somlyói templomtól tehát 1610-ben a ferencrendieket és a katholikus híveket megfosztották. Ez a rendelkezés az erdélyi vallásügyi törvényhozásnak fent feltüntetett szellemén nem ejtett

---

hütön valók, az templomok az ő számukra legyenek, de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképen és egy költséggel az két religion valók épitsenek Somlyón és Udvarhelyen auditoriumokat, elkészitvén az auditoriumokat, azután restituáltassék mind az két helyen mind az két parochiához való házzal és quartával együtt a maior parsnak. — 35. cikk: A kolozsmonostori és tövisi templomokat is, az Nagyságod (a fejedelem) kegyelmes tetszése is accedálván, megengedtük, de úgy, hogy más hütön valót senkit is fenyíték alatt sub poena ducentorum florenorum az dominus terrestrisek sohul (sehol) praedicatiojokra menni ne cogaljanak. — *Szilágyi:* Erd. országgy. eml. VII. 35. 286., 287.

[241] A székelyföld hajdan a milkói püspökség alá tartozott. Miután a milkói püspökséget a tatárok feldúlták, többé nem állították fel és a székelységet az erdélyi egyházmegyéhez csatolták. — *Balássy* Ferenc: Magyar Sion. 1867. 801. és köv. V. ö. *Benkő* József: Milkovia sive Episcopatus Milkoviensis. 1781.

[242] Liberum catholicis in pleno exercitium est.

[243] *Pray:* Specimen. II. 24—246. — *Fejér:* Codicillus. 131—133. lap.

[244] Udvarhelyre csak 1694-ben jöttek vissza. A XVII. században Udvarhely a jezsuiták helye volt. Ld. az id. 1625 körüli emlékiratot.

foltot, mert az 1610-iki országgyűlés abból a feltevésből indult ki, hogy Somlyón nem a katholikusok, hanem a protestánsok vannak többségben. Ugyanez volt a feltevés Udvarhelyről és Tövisről is. (Tövisre nézve helyes volt a feltevés.) Kolozsmonostorra nézve pedig tulajdonképpen egészen másról volt szó, mint a templom elvételéről. Ez a dolognak az egyik oldala. A másik az, hogy a téves jogi alapon létrejött intézkedés mindössze csak 5 évig állt fenn, mert az 1615-iki országgyülés, valamint a kolozsmonostori, a tövisi és az udvarhelyi, úgy a somlyói templomot is visszaadta a katholikusoknak, akik egyébiránt, véleményünk szerint, 1610-től 1615-ig sem voltak megfosztva a nevezett egyházaktól, mert, mint alább látni fogjuk, az 1610-iki intézkedést Kolozsmonostorra nézve sohasem hajtották végre, nem hisszük tehát, hogy Tövisre, Udvarhelyre és Somlyóra nézve is valaha végrehajtották volna. (Tövisről később a katholikusok önként lemondtak.) Csak papiros, csak üres puffogtatás volt tehát az 1610-iki törvény. Az 1653-iki *Approbatae Constitutiones* I. r. I. c. 6. art.-a pedig egyszerüen történelmi hazugságot foglal magában, mert azt ugyan helyesen mondja, hogy a kolozsmonostori, udvarhelyi és somlyói templomot az 1610-iki törvény interdicálta, nem lett volna szabad azonban elhallgatnia azt sem, hogy ezt az interdicálást az 1615-iki törvény megsemmisítette. Ebből még az is következik, hogy az Approbatae Constitutiones-nek e templomokra vonatkozó meghagyására tulajdonképpen semmi szükség sem volt.

Hogy a második kérdésre térjünk: Egyetlen erdélyi conventjüket: a csíkit, a ferencrendiek 1610-ig háboríttatlanul birták. A katholikus egyházi személyeket az országból száműző erdélyi törvények csak a püspökre, a kanonokokra és a birtokos szerzetesekre vonatkoztak, de nem a katholikus, lelkipásztorkodó papságra és Szent Ferenc szegény fiaira. A többi között: az 1588-iki törvény sem irányult a kisebb testvérek ellen is. (Sőt ez a törvény már csak a jezsuiták ellen irányult.) Ha erre positivus bizonyítékunk nem is volna, akkor is bátran mernők ezt állítani, mert aki az erdélyi régi törvényeket ismeri, azt hisszük, nem vonja kétségbe, hogy az erdélyi országgyüléseknek sohasem volt céljuk, hogy bárkit vallása papjainak szolgálatától megfosszanak. A katholikus vallás Erdélyben végre is nem azért volt mindenha recepta, hogy fejedelmek és rendek még az Istenadta nép barátait, magukat feláldozó lelki vígasztalóit, lelki atyáit: a ferencrendieket is kiüzzék az országból. Az ilyesmi Erdélyben, mely e részben a XVI. és XVII. század Európájának országai között egyedül állt, soha senkinek sem jutott eszébe. Arra is hivatkozhatnánk, hogy az erdélyi történelem minden lapja tanusítja, hogy a ferencesek Erdélyből sohasem voltak számkivetettek és hogyha a protestantismus elterjedésekor sok helyről, sokszor bántalmazva, el is üzték őket, később a katholikusoknak megmaradt helyeken mindég szabadon, bátran, bántatlanul időzhettek. De ez a mi érvelésünk felesleges, — itt van a positivus bizonyíték: 1588 után 3 évvel, az 1591-iki fejérvári

országgyülés nyiltan kimondja, hogy Csík székben a ferencrendieknek conventjét és a katholikus vallásgyakorlatot sohasem törölték el. 1610-ben azután egyszerre mintha megfordult volna az erdélyi protestáns rendekben a lélek. A *Kendy-Korniss*-féle összeesküvésen való nagy elbusulásukban meg az ezen összeesküvés miatt nagyon is felháborodott protestáns Báthory Gábor[245] fejedelem által feltüzelve még a ferencrendiektől is elvették egyetlen, csíki conventjüket. Hogy ezt valóban megtették, bizonyság reá az *Appr. Const.* I-ső rész, 1-ső címbeli 5-ik articulusa, melyet fent idéztünk, amivel eddig az 1653-iki cikkig nem találunk törvényt, mely a csíki kolostort a ferenceseknek visszaadta volna,[246] azt kell mondanunk, hogy a ferencesek Csíkból és mivel, ha voltak is parochiáik, rendházuk csak Csíkban volt, tehát — m i n t r e n d — egész Erdélyből 1610-től 1633-ig, azaz 43 esztendeig száműzve voltak. Ez vajmi szomoruan hangzik, de a valóságban semmi szomoru dolog nem történt, mert az egész 1610-iki törvénynek semmi gyakorlati jelentősége sem volt. Még mielőtt ugyanis az Approbaták — 1653-ban — Csíkot nagykegyesen v i s s z a a d t á k volna a ferenceseknek, már 1625 körül azt irta egy magyar főpap az atyákról,[247] hogy a csíki convent birtokában vannak, amint hogy nehéz is volna bebizonyitani, hogy a ferencesek valaha csak egy percre is kiestek csíki conventjük birtokából, csak egy percre is elhagyták csíki házukat. Legalább a rendtörténet, melyben ez mégis csak fel volna jegyezve, erről semmit sem tud. Sőt: a ferencesek nemcsak csíki kolostoruktól nem voltak megfosztva 1610-től 1653-ig, hanem ez időben jótevőik segitségével még két uj rendházat is alapitottak: a gyergyószárhegyit és a mikházait. Az 1653-iki Approbaták azután a csíki és mikházai klastromot h e l y b e n h a g y t á k. Ez végre szép, de talán felesleges volt. Jobb lett volna, ha a rendek inkább a gyergyószárhegyi házról beszéltek volna, mert ebből I. Rákóczi György, ki mint buzgó protestáns nagyon vigyázott a katholikusok *status quo*-jára, az atyákat 1648-ban kitette.[248] Ámde az sem volt nagy baj, hogy az Approbatákat elfogadó rendek Szárhegyet hallgatással mellőzték. A ferencrendiek nem sokkal 1653 után igy is visszajöttek Szárhegyre.

Végezetül még egyet: *Szalay* László és *Horváth* Mihály azt irták, hogy az 1610. márciusi besztercei országgyülés a katholikus papságot törvényen kivül helyezte, és minden katholikus papot kitiltott Erdélyből. Ezt az

---

[245] Gábor fejedelem a Báthoryaknak somlyói ágából származott. Fia volt Báthory István, Lengyelország királya, Erdély fejedelme fitestvére: András fiának: Istvánnak. A korán árván maradtat a Báthoryak ecsedi ágának utolsó sarja: István, országbiró (meghalt 1606-ban) örökbe fogadta. Ez az István volt az első protestáns Báthory és ez Gábort a protestáns vallásban neveltette. *Kemény* József gróf. Történelmi adatok. Ecsedi Báthory István emlékezete 1586-ból. Uj Magyar Múzeum. 1859. I. köt. 31. és köv.

[246] Az 1615. 34. cikket aligha lehet a csiki conventre is vonatkoztatnunk.

[247] A fent idézett, 1625 körül kelt emlékirat.

[248] Id. 1901-iki Erd. Stef. Schem.

8*

állítást *Szilágyi* Sándor, mint tévest bélyegzi meg. Hogy mekkora joggal, láthatjuk a fentiekből.[249]

Nem személyes elfogultságból, hanem a történelem és az erdélyi katholikusok lelkében még ma is élő köztudat alapján állítjuk, hogy a katholikus hitnek a székelység nagy részében való fentartása Isten kegyelme és maguknak a katholikus székelyeknek jóakarata után a régi erdélyi ferencesek érdeme. A székelyföldön kivül pedig, bár a jezsuiták ezt sem hagyták ki teljesen működésük köréből, az erdélyi katholikusoknak a protestántismus áradatától el nem sodorhatott maradványait a Jézus Társaságnak tagjai őrizték meg a katholikus Egyház részére, buzgón működvén nemcsak a katholikus uri osztály, hanem nép körében is. S mivel a jezsuiták az erdélyi protestánsok által oly féltve őrzött vallási *status quo*-ra nézve felette veszedelmesek voltak, így az erdélyi protestánsok tőlük telhetően üldözték őket.

A jezsuitákat Báthory István, Lengyelország királya és Erdély fejedelme, letelepítette Kolozsmonostoron, Gyulafejérvárt és Váradon. 1581-ben nekik adományozta a kolozsmonostori apátságot. Az 1588 decemberi medgyesi országgyülés az egész országból számüzte őket. Az 1595 április—májusi fejérvári országgyülés megengedte nekik, hogy Kolozsvárt, Kolozsmonostoron és Fejérvárt, az 1598 augusztusi tordai országgyülés, hogy csak Kolozsvárt, valamint csak Szöllősön (de nem Váradon), az 1599 márciusi segesvári országgyűlés, hogy Fejérvárt is tartózkodjanak. Báthory Endre halála után el kellett hagyniok Erdélyt. *Básta* alatt visszajöhettek az országba. 1603-ban kolozsvári házukat lerombolták.[250] Az 1607-iki kolozsvári országgyülés ujra kimondta számüzetésüket.[251]

---

[249] Báthory Gábor fejed. tört. 86.

[250] *Szilágyi* Sándor: Erd. országgy. eml. III. 20. és köv., 39., 41., 78., 79., 100., 263., 264., 279., 348., 384. és köv. IV. 65., 79. — *Szilágyi* Sándor: Az 1588-ik évi december 8—23. Meggyesen tartott országgyülés története és articulusai. Új Magyar Múzeum. 1858. II. köt. 503. és köv. 535. — *Szilágyi* Sándor: Rajzok és tanulmányok. Két kötet. 1875. I. 47. és köv. — *Szilágyi* Sándor: Szamosközy István tört. maradványai. I. 199. III. 95. és köv. — *Szádeczky* Lajos: Kovacsóczy Farkas. 1576—1594. Magy. Tört. Életr. 1891. 19. 92—95., 97. — *Karácsonyi* János: Magyarorsz. egyházt. Másod. kiad. 136. — *Jakab* Elek: Erdély egyháztörténelméhez. T. Tár. 1867. 3. és köv. — *Jakab* Elek: A kolozsmonostori apátsági zárda, mint üldözöttek menhelye. Századok. 1889. 2., 3. — *Veress* Endre: Erdélyi jezsuiták levelezései és iratai a Báthoryak korából. Fontes Rerum Transylvanicarum. Erd. Tört. Források. I. és II. köt. 1912., 1913. — *Veress* Endre: Berzeviczy Márton. 1538—1596. 1911. — *Veress* Endre: Mikor lett protestánssá Berzeviczy Márton? Századok. 1914. 148. és köv. — *Veress* Endre: A Sennyei-fiúk külföldi iskoláztatása. Századok. 1915., 50. és köv. — *Veress* Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Erdélyi Múzeum. 1906. — A jezsuitáknak különösen Váradon és Szőllősön való sorsukra nézve ld. *Szilágyi* Sándor: Szamosközy István tört. maradv. II. 81. és köv. — *Bunyitay:* Várad. Schem. 1896. 24., 26. és köv. — *Karácsonyi* i. h. 136., 137. — *Szádeczky* Lajos: Báthory Zsigmondné. Századok. 1883. 258. és köv.

A jezsuitáknak valamennyi behozása Erdélybe törvényes volt, mert a rendek hozzájárulásával történt. Így Báthory István alatt is.

[251] *Fejér:* Codicillus. 76. drb. 118., 119. lap. Ezt vesd egybe *Károlyi* Árpád adatával: Magy. Országgy. Eml. XII. 411. — *Fejér:* Codicill. 75. drb. 118. lap. — *Kazy* Ferenc

Az 1610 márciusi besztercei országgyülés megujította a számüzésre vonatkozó első, 1588-iki törvényt. Bethlen Gábor, a nagy fejedelem, a jezsuiták tisztelője, barátja, pártfogója, 1615 után (még 1618 előtt) az 1615 szeptember—októberi kolozsvári országgyülés határozata alapján, mely határozatot ő hozatott meg, a jezsuitákat visszahozta Erdélybe, nevezetesen Gyulafejérvárra és Kolozsmonostorra. Karánsebesen is letelepítette az atyákat. Ettől fogva 1653-ig tehát nemcsak Bethlen Gábor, hanem I. Rákóczi György uralkodása alatt is, a jezsuiták megint nem voltak Erdélyből száműzve, megint bent voltak nyiltan, szabadon az országban, még pedig, mint mondtuk, törvény, az 1615-iki törvény alapján. Az 1653-iki, januárusi gyulafejérvári országgyűlés azután ismét számkivetette a Jézus Társaság tagjait Erdélyből.[252]

Mindezek szerint nagy volt a különbség a jezsuiták és a franciskánusoknak erdélyországi helyzete, sorsa között. Lássuk még ezt a különbséget egy kissé közelebbről: 1. A ferencrendiek ellen az erdélyi országgyűléseknek csak egy határozata irányult, őket csak egy törvény száműzte Erdélyből: az 1610-iki besztercei, — a jezsuitákat pedig 1588-tól 1653-ig több országgyülés nyilvánította az országból számkivetetteknek. 2. Kérdés, hogy a ferencrendieknek Erdélyből való s z á m ü z é s é r ő l egyáltalában lehet-e, szabad-e beszélnünk? Ha azt vesszük, hogy 1610-ben egyetlen házukat: a csíkit elvették tőlük, talán szabad azt mondani, hogy tehát m i n t r e n d számüzve voltak az országból. Semmi esetre sem szabad azonban azt mondani, hogy s z e m é l y ü k szerint is számüzték őket, mert hisz a ferencesek személyéről, akár csak egy ferencesnek is az országból való kitiltásáról az 1610-iki törvényben egy betü sincs, — és talán éppen ennek alapján az az igazság, hogy Erdélyben a ferencrendieknek, *mint rendnek* is a számüzéséről, tehát egyáltalában semmiféle számkivetéséről sohasem volt szó, erre soha senki sem gondolt, hanem 1610-ben mindössze csak az történt, hogy a ferencesektől csíki házukat és templomukat vették el. Igen, talán az az igazság, hogy 1610-ben a rendek ezt akarták: a csíki ház és templom többé ne legyen a franciskánusoké, de egyébként, mint rend is és személyenként is, csak úgy, mint eddig (a plébániákon stb.) bent legyenek, maradjanak az országban. — Ezzel szemben a jezsuiták határozottan, mint rend és egyenként, száműzve voltak többizben Erdélyből. (Ld. pl. Appr. Const. I. r. 2. és 3. cím.) 3. Akármi volt az 1610-iki törvénynek a ferencrendiekre nézve az értelme, bizonyos, hogy annak a törvénynek ő reájuk nézve semmi gyakorlati hatása sem volt, — a valóságban az a törvény az ő helyzetükön semmit sem változtatott. (Ld. fent). Ellenben: a jezsuitákra

S. J. Historia Regni Hungariae ab. anno saeculi decimi septimi primo ad annum eiusdem saeculi trigesimum septimum. 1737. 90. és köv.

[252] Minderre nézve ld. bővebben Pompéry Aurél alább idézett müveit, melyekben az egész ide vágó levéltári és nyomtatott irodalmi anyag fel van dolgozva.

vonatkozó számüző törvényeknek a jezsuitákra nézve nagy gyakorlati hatásuk volt, amennyiben, mikor egy-egy számüző törvény érvényben volt, az atyáknak csak álruhában lehetett az országban tartózkodniok, — továbbá: az első, 1588-iki számüző törvény következtében a jezsuiták elvesztették birtokaikat, a kolozsmonostori javakat és ezeket már akkor sem nyerték vissza, mikor egy-egy törvény megint visszaeresztette őket az országba. (Bethlen és I. Rákóczi György alatt a törvény megengedte, hogy bent legyenek az országban, de jószágaikat ekkor sem nyerték vissza.) 4. Egy dologban a jezsuitákra nézve sem volt gyakorlati hatása az őket számüző törvényeknek, abban t. i., hogy egyáltalában bent maradjanak Erdélyben, mert igaz ugyan, hogy, mint fent mondtuk, valahányszor egy-egy számüző törvény érvényben volt, csak álruhában működhettek Erdélyben, de így mindig, valamennyi számkivető törvény érvényének idején valóban rendületlenül, megszakítás nélkül folytatták munkájukat az országban. Szóval: hiába voltak a számüző törvények, a jezsuiták sohasem hagyták el Erdélyt, — 1588, majd 1607, majd 1610, majd 1653 után is — igaz, csak álruhában — mindig folytatták lelkipásztori, nevelő tevékenységüket az udvarházakban, a falvakban, kolozsmonostori intézetükben. Mint egyik forrásunk írja: A fejedelmek a magyar király és a katholikus főurak közbenjárására mérsékelték a törvény szigorát. Némely városokban, zárdákban, kastélyokban vonultak meg. — Kolozsmonostorról pedig egyszerűen sohasem távoztak az atyák.[253]

Kötelességünk még az erdélyi ferencrendiekre nézve oly rendkivül fontos 1610 március 25 — április 3-i besztercei országgyülésnek vallásügyi törvényét nemcsak másod-, hanem első kézből is idéznünk. Ime a nevezett országgyülésnek 7-ik cikke:[254]

„Panaszkodnak némely atyánkfiai, hogy az pápás patronusok az községnek kedve és akaratja ellen pápás papokat vittek jószágokban, templomokat elvötték, jövedelmeiket is elvötték és az község papjától elszakasztották. Végeztük azért, hogy az hol azféle pápás papokat az kösség kedve ellen collocáltanak, amoveáltassanak onnan, templomokat és jövedelemeket, melyet a községtől elvöttenek, restituálják. Ha pedig valamely pápista patronus az ország végezése szerint az papok jövedelmét meg nem akarná adni,

[253] Jakab Elek: A kolozsmonostori apátsági zárda, mint üldözöttek menhelye. Századok. 1889. 4. és 5. lap. — Arra nézve, hogy a jezsuiták Kolozsmonostoron még II. Rákóczi György idejében is nemcsak laktak, hanem tanitottak is, ld. *Szilágyi* Sándor egy adatát: Uj Magyar Muzeum. 1860. augusztusi füzet. 130. és köv.

Eddigi, az erdélyi viszonyokra vonatkozó fejtegetéseink anyagát főképp *Pompéry* Aurélnak kézirati művéből (A katholicismus Magyarországon 1523—1791. I. 1523—1681.) és ugyanennek a szerzőnek következő két tanulmányából merítettük: A régi magyar jezsuiták hazafisága. Magyar Kultura. 1908. jan.—febr. — A két Rákóczi György és a jezsuiták. Magyar Kultura. 1908. aug.

[254] *Szilágyi:* Erd. országgy. eml. VI. 170—173.

az ispánok és a vármegye azfélék jószágra reámenjenek, és megvegyék rajtok az papok jövedelmét és megadják nekik. Sőt se Tövisen, se Fejérvárott, se Monostoron, se a somlyai jószágban, se Székely-Udvarhelyt, abban az székben (Udvarhely székben) egyébütt is pápás papnak szabad ne légyen lenni, mint hogy bizonyosan comperiáltatott, hogy ez mostani ő felsége (a fejedelem) ellen való practikában ők is misceálták magokat, és alattomban azt foveálták, — az hol templomokat építettek az pápista papoknak (a törvény által meg nem engedett helyeken), ugy mint főképp Telegden, elrontassék. És minthogy az előbbi templomot elrontván abból építették, helyire hordják, és az mint akkor volt, az mikor elrontották, ugy meg is épitsék. Senki pedig az alatta való kösséget az pápista pap praedicatiojára, miséjére, se közönséges helyre, se házához erőszakkal ne cogálja, ha maga akaratjából reá megyen, szabad velle. Az ki pápás papot akar tartani, házánál tartsa. Az pápista papoknak pispekek ne légyen. Jesuita papot pedig ez birodalomban se Magyarországban (az Erdély alá tartozó magyarországi részeken) sehol senkinek tartani szabad ne légyen. Csáky Istvánné asszonyom is Bálint papot, a jezsuitát ne tartsa." (Fabó Bálint, Jézus-társasági atya.)

Ezek szerint a ferencrendiek a somlyói jószágból ki voltak tiltva, el volt tőlük véve nemcsak a csiki templom, hanem a csiki convent is. (Hogy ez utóbbi is el volt véve tőlük, bizonyítja az Appr. Cons. I. r. I. cim. 5. art.) Erre mi fent azt mondtuk, hogy tehát a ferencrendiek személy szerint ugyan nem, de talán mint rend száműzve voltak Erdélyből. Azt is mondtuk azonban, hogy talán mint rend sem voltak száműzve, vagyis hogy semmiképpen sem voltak számkivetve az országból, hanem csak a somlyói jószágból, a csiki templomból és conventből voltak kitiltva. Ezt az állításunkat fenntartjuk most is. A törvény szövege, szerintünk, az országból való száműzés kérdését világosan nem dönti el. Azt meg különösen fenntartjuk, hogy még ha (csak mint rend!) száműzve voltak is az atyák Erdélyből, ennek az intézkedésnek reájuk nézve semmi néven nevezendő gyakorlati következése nem volt.

„In summa, az religio dolgában az medgyesi 1588. esztendőbeli articulus tartassék kinek tenora ez." (Itt azután szó szerint idézve van az 1588-iki törvény.)

Az 1588-iki törvényben nemcsak a jezsuitáknak az országból való kiűzéséről van szó, hanem ez is benne van: „Sőt még egyébféle római religion való szerzeteseknek klastromok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen, se pedig az országnak régi constitutioja ellen efféle religion valók, se egyéb ecclesiastica personák közöttünk donationis titulo aut alio quaesito sub colore nemes jószágot, örökséget ne birhassanak." — Hogy ez a törvény főképp a jezsuiták és azután egyáltalában minden birtokos szerzet és nagyobb javadalommal biró katholikus egyházi személyek (kanonokok, reális apátok, prépostok) ellen irányult, de a legtávolabbról sem a ferencrendiek ellen, ezt fent határozottan bebizonyítottuk az 1591-iki törvénnyel. Természetes, hogy ez állításunkat fenntartjuk.

Mint fent láttuk, a XVI. században a protestánsok a marianusokat valamennyi (összesen 3) erdélyi conventjükből elüzték és a salvatorianusokat is megfosztották 9 rendházuktól, úgy hogy a magyarországi salvatorianus rendtartomány erdélyi őrségének 1558-ra csak egy conventje maradt: a csiki.[255]

Az erdélyi magyar salvatorianus ferenceseknek a XVII. században rendkivül nehéz körülmények között kellett hivatásukat teljesíteniök. A főbaj az volt, hogy kevesen voltak. Majdnem kihaltak. (Magyarországon is így volt, láttuk fent.) Idegen atyákat kellett maguk közé creszteniök, akiknek azonban a magyar nyelvben való járatlanságuk miatt persze vajmi kevés hasznukat vehették. Sőt az idegenből, Boszniából jött testvérek az erdélyi custodiát még el is szakították a magyarországi salvatorianus rendtartománytól és a boszniaiba kebelezték, jobban mondva: kebeleztették. De halljuk az egykorú tanukat.

Milley János, Jézus-társasági atya, írja 1649-ben: A csiki ferencrendiek között kevesen vannak, kik a lelkeknek igazán szolgálhatnának, mert egyik részük művelletlen, másik részük külföldi, azaz boszniai vagy olasz. Ez utóbbiak, mint apostoli missionariusok, tanult emberek ugyan, de mivel reformot akarnak, némelyeknek rendtársaik közül nem kedvesek. A szerzetesek viszálykodásának hire elhatol a világiakhoz is. A mikházai néhány ferences is majdnem mind boszniai. Őket is csak misézésre lehet használni.[256]

Lippay György, primás, 1651 ápr. 25-ikén ezt írta a Szent Ferencrend főelőljáróságának: Az erdélyi szenvedő, sőt romlásnak indult katholicizmus veszedelmes helyzete és a miatta való gond készteti, hogy a főtisztelendő és nagyontisztelendő atyákkal most tartandó jeles gyűlésük (káptalanuk) kapcsán egyet-mást közöljön erdélyi monostoraikat illetően. Ami néhány ferencrendi ház Erdélyben van, a boszniai tartományhoz csatolták. Ebből sok baj keletkezett. Viszálykodások támadtak, melyek miatt az atyák még az eretnek fejedelemhez is fordultak. A jó atyák (boni patres) inkább a boszniai kolostorokon akartak segíteni, mint a haza lelki bajain. Hisz a boszniaiak még az erdélyi nép nyelvét sem értik. A magyarországi tartományoktól kellett Erdély számára ferenceseket kérni, e tartományok azonban nem szivesen mondtak le embereikről, kiket annyi áldozattal neveltek és kikre Magyarországon is szükség vagyon. Ezért kéri az atyákat, hogy az erdélyi házakat valamely magyarországi rendtartományba kebelezzék.[257]

---

[255] 1635-ben a salvatorianusok erdélyi custodiájában még 9 convent volt. Ekkor a custodiát kettőre osztották: a kolozsvárira és a marosvásárhelyire. Két év mulva a két custodiát már ismét egybeolvasztották. — *Bunyitay:* Egyht. Eml. i. h. az illető éveknél. — *Kollányi:* Magyar ferencrendiek a XVI. sz. e. f. 56.

[256] *Milley* jelentései az 1648—1653. évekről. — *Szilágyi:* Erdélyi országgyülési emlékek. XV. kötet. 477. és köv. A 496. lapon.

[257] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 27. n. 273. A *Széchenyi* György korabeli, 1691- és 1692-iki, de igazában *Kollonich*-féle, mert *Kollonich*-hoz, még mint győri püspök-

De más baj is volt. A ferenceseknek székely világi papmunkatársai inkább romlásra, mint épületre szolgáltak. *Milley* János atya 1648-ban elpanaszolja, hogy a székelyek között müködő világi papok sorában igen rosszak is vannak. 1649-ben említi a székely nős papokat, kiket, mint mondja, noha gonoszok, mégis tűrni kell, mert helyettük másokat nem lehet a nép közé küldeni. A háromszéki katholikus papok (ezt már nem *Milley* írja, hanem az 1649-i országgyülés irományai mondják) felmondták az engedelmességet a katholikus vicariusnak, Szalinay (De Salinis) Jánosnak. Az 1649. januárius—márciusi fejérvári országgyülés tehát a katholikus rendek panaszára elrendelte, hogy *Szalinay* az I. Rákóczi György fejedelemtől nyert megerősítő levele szerint járjon el, és nőtlen pap is lehessen katholikus esperes, ha a katholikus nős papok beleegyeznek, hogy egy nőtlen paptársukat válasszák esperesnek.[258]

Ha ezeket olvassuk,[259] szinte érthetetlennek tartanók, hogy a székelység is nem lett egészen protestánssá, ha ugyancsak *Milley* János atyától nem olvasnók magasztalását annak a mélységes ragaszkodásnak, mellyel a székely nép a katholikus hit iránt viseltetett. És itt vissza kell emlékeznünk arra, amit *Karácsonyi* János ir egy helyütt, hogy t. i., ahol a földesúri hatalom nem érvényesülhetett, ott semmi sem szakithatta el a népet a katholikus Egyháztól.[260]

A fentiek magyarázatul szolgálhatnak ahhoz, amit az 1895-iki Bosna-Argentina-i Schematismus ír, hogy ugyanis Stephanus a Salinis[261] (fennt tévesen János), Loparai István, Sarajevoi Marianus és Khun Seraphinus gróf, boszniai testvérek, az erdélyi provinciát megújították. (Restauravit.)

1640-ben VIII. Orbán pápa ez év február 3-án kelt S a l v a t o r i s

---

és kalocsai érsekhez intézett levelek közé keverve. *Lippay* György érseknek sajátkezü fogalmazványa: Reverendissimi et Adm. (odum) Reverendi in Xto (Christo) Patres. Laborantis in Transylvania, imo inclinates ad ruinam Catholicae Religionis periculum et cura (törülve) tum ex officio Primatiae, tum ex dispositione Sacrae Congregationis incumbent admonent, exigit (e három szó törülve) exigunt, ut Rmis et Adm. Rndis Pribus Vris (Reverendissimis et Admodum Reverendis Paternitatibus Vestris) occasione modernae celeberrimae Congregationis nonnihil intimemus de monasteriis suis in Transylvania (stb.).

[258] *Szilágyi:* i. h. XV. 484. 492. XI. 8.

[259] Nb. Magyarországon is egészen hasonló állapotok uralkodtak a katholikus alsópapság körében a XVI. század második és a XVII. század első felében. Ld. *Kollányi* Ferenc: Képek a hazai hitujítás idejéből. Magyar Sion. 1891. — *Kollányi* Ferenc: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. Magyar Sion. 1895. — *Fraknói* Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. III. 92—94. 135. — A XVII. század első felére nézve ld. *Senkvici* Mátyás, esztergomi kanonok, kit Pázmány jelentés tétele végett Rómába a pápához küldött, kéziratát 1627-ből. *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 19. n. 146.

[260] Magyarorsz. egyht. főbb vonásaiban. Második kiad.

[261] Salinae a hercegovinai Tuzla latin neve.

nostri brévéjének erejével — a Szent Istvánról nevezett erdélyi őrség független őrség lett.[262] Ez a független custodia magyarországi forrásaink szerint a magyarországi salvatorianus provinciából, az 1836-iki Bosna-Argentina-i Schematismus szerint a boszniai rendtartományból szakadt ki. Mivel *Lippay* György primás 1651-ben azt írta, hogy az erdélyi custodiát a boszniai rendtartományhoz csatolták, és Szent Ferenc rendjének főkormányát arra kérte, hogy e custodiát valamelyik magyarországi provinciába kebelezzék: azt kell mondanunk, hogy az imént említett Schematismusnak van igaza. Az erdélyi őrség a XV. és a XVI. században és a XVII-iknek első tizedeiben igenis a magyarországi salvatorianus provinciához tartozott, de 1640 előtt a boszniaihoz kapcsolták és így független custodiává válván, ebből és nem a magyarországi rendtartományból vált ki. Sőt: amennyiben az erdélyi független custodiának még 1640 után is volt valamely Provinciához köze, 1640 után is a boszniai provinciához tartozott. Bizonyítja ezt éppen *Lippay* primásnak imént idézett 1651-iki levele, melyben a primás a Szent Ferenc-rend főkormányát — még 1640 után is — arra kérte, hogy az erdélyi custodiát valamely magyarországi rendtartományba kebelezze.

1687-ben, bár Apafy Mihály névleg még fejedelem maradt, Erdély a magyar király (talán jobban mondanánk: a császár) közvetlen uralma alá került. Apafy Mihálynak 1690 ápr. 15-én Fogarason történt halálával azután teljesen megszünt Erdélyben a nemzeti fejedelemség. Ezzel az erdélyi katholikus egyház az erdélyi ferencesek számára uj, az eddiginél örvendetesebb korszak nyilt meg.

Ami az erdélyi katholikus egyházat illeti, mint már fent említettük, a XVI. században az erdélyi katholikus püspökséget a protestánsok eltörölték. A fent szintén említett *Bornemissza* Pálnak, ki Erdélyből való kijövetele után, mint a nyitrai egyházmegye administratora is, viselte az erdélyi püspöki címet, 1579-ben bekövetkezett halála után Rudolf magyar király nem nevezett ki erdélyi püspököt. Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem 1597-ben, Rudolf király felhatalmazásával, *Náprágyi* Demeter, szerémi püspököt erdélyi püspöknek nevezte ki és a fejedelem kinevezése alapján a pápa Náprágyit az erdélyi püspökségben megerősítette (1600 jan.). *Náprágyi* bejött Erdélybe és gyakorolta püspöki tisztét. Igy tehát ujra volt erdélyi püspök. Ámde Zsigmond fejedelem első lemondása után Náprágyinak menekülnie kellett az országból, az 1601 januáriusi kolozsvári országgyűlés pedig formaszerint is száműzte őt és az erdélyi püspökséget újra eltörölte. *Náprágyi* azután győri püspök lett és új erdélyi püspököt II. Mátyás király csak 1618-ban nevezett ki. Ettől fogva a magyar királyok az erdélyi püspökségre nézve kinevezési jogukat megszakítás nélkül gyakorolták, ámde az ő általuk kinevezett erdélyi püspökök sem Rómától nem kapták

[262] *Fridrich:* i. h. I. 45. 46. — *Erd. Stef.* Schem. 1901.

meg soha a megerősítést, sem Erdélybe nem mehettek, sem ebben az országban joghatóságot nem gyakorolhattak. 1618-ig még csak vicariusok sem volt az erdélyi katholikusoknak. Ekkor végre *Fejérdi* Márton, szepesi kanonokot küldték Erdélybe vicariusnak és neki Bethlen Gábor fejedelem 1618 május 2-án kinevezési okíratot adott, reá ruházván „a szent tridenti zsinattól szabályozott" egyházi joghatóságot és az erdélyi katholikus papoknak, valamint híveknek meghagyván, hogy uj helynöküknek mint főpapjuknak, engedelmeskedjenek. A *Fejérdi* után következett erdélyi vicariusok sorában ferencrendiek is szerepeltek. *Fejérdi* közvetlen 2, világi — pap — utódának vicariussága után ugyanis a pápa 1636 okt. 1-én a fent említett *De Salinis* István ferencrendit rendelte az „erdélyi missio" főnökének, praefectusának, kit I. Rákóczi György fejedelem csak 1646, vagy 1647-ben nevezett ki vicariusnak. 1652-től 1668-ig megint 4 világi pap töltötte be a vicarius tisztét, 1668-ban pedig a pápa *Domokos* Kázmér ferencrendi atyát nevezte ki erdélyi apostoli helynöknek és mint ilyet a görögországi Corona címére püspöknek szenteltette. *Domokos,* kit a magyar király ajánlt a pápának kinevezésre, 1677-ig helynökösködött és azután még 1716-ig voltak vicariusok, kik között azonban már ferencrendit nem találunk. A világi — pap — vicariusok legtöbbje erdélyi plébános volt. Érdekes, hogy *Kada* István esztergomi kanonokot, kit I. Lipót király 1687-ben erdélyi püspöknek nevezett ki, a pápa ebbeli minőségében, épp úgy, mint a többi, a magyar királyok által kinevezett erdélyi püspököt nem erősítette meg, de 1689-ben a Congregatio de Propaganda Fide *Kadát* megtette erdélyi apostoli vicariusnak.[263] *Illyés* András, kit I. Lipót király (pozsonyi kanonokból) 1696-ban nevezett ki erdélyi püspöknek, azt hitte, hogy már megkezdheti működését egyházmegyéje területén. Bejött Erdélybe, a Székelyföldön canonica visitatiot végzett, Csiksomlyóra egyházmegyei zsinatot hitt egybe és határozatokat hozott, melyeket a katholikus mágnások aláírtak. Amde 1697-ben az erdélyi gubernium őt még, a törvényekre és a Leopoldinumra való hivatkozással, az országból kiparancsolta.[264] 1713-ban, illetőleg 1715-ben azután megszünt a több, mint másfél évszázados árvaság. Megint lett rendes, a királytól kinevezett, a pápától megerősített és egyházmegyéjében főpásztori hivatalát végezhető erdélyi püspök. 1713 feb. 18-án III. Károly király csíkkarcfalvai *Mártonffy* György, esztergomi kanonokot kinevezte erdélyi püspöknek és Alsó-Fejér vármegye főispánjának, egyszersmind bárói rangra emelve őt. 1715 dec. 11-iki rendeletével a király visszaállította, ujra megalapította az erdélyi püspökséget. 1716-ban érkezett az új püspök Erdélybe. Ez év febr. 17-én főispánságába, febr. 19-én pedig a reformátu-

---

[263] *Fraknói* Vilmos: A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. 1895. 290. és köv. 333. 384. 388. — 1840-iki *Erdélyi Schematismus.* LXXVIII. LXXIX. — *Kollányi:* Esztergomi kanonokok 1100—1900. 1900. 291.

[264] Id. *Schem.* XXXII. XXXIV. — *Kollányi:* i. h. 315.

soktól visszavett gyulafejérvári székesegyházban püspökségébe iktatták. A püspökséghez tartozó 14 falut és 6 rész jószágot birtokába vette.[265]

Ami a ferencrendieket illeti: annak kapcsán, hogy a katholicismus Erdélyben megalázott helyzetéből ujra felemelkedett, az állami és társadalmi életben magának ujra nagy teret hódíthatott, Szent Ferenc fiai is csakhamar visszanyerték ez országban azt az állásukat, melyet ott a protestantismus előtti századokban elfoglaltak.

1692 febr. 22-én Fratres Minores Strictoris observantiae erdélyi Reformata Custodia-ja a csiki conventből *Kollonich* Lipót gróf, győri püspök, bibornokhoz, ki a magyarországi és erdélyi, mind világi, mind egyházi ügyeknek főintézője volt, levelet intézett, melyben az atyák elmondják, hogy mennyi szenvedés, üldözés, baj között tartották fenn a ferencesek Erdélyben a katholikus vallást és hogy templomaik el vannak véve (a XVI. századbeli elvételek) és profán célokra istállónak és más egyébnek vannak használva, amiért is kérik a bibornokot, hogy régi helyeik visszaszerzésében legyen segítségükre.[266]

A custodia tagjai és köztük minden bizonnyal a magyarok, ekkor már tehát annyian voltak, hogy szó lehetett a conventek számának szaporításáról.

S valóban, a királytól kezdve minden felsőbb hatóság, különösen a katonai támogatásával és jótevő földesurak, valamint városi polgárok adományozása révén a ferencrendiek, kiknek, mint tudjuk, a XVII. század első felében csak 3 conventjük volt, a csiki, a mikházai és a gyergyószárhegyi, melyekhez 1677-ben még csak egy: az esztelneki járult, a XVIII. században 18, részben olyan helyen, melyen már a mohácsi vész előtt is volt, részben olyanon, melyen hajdan nem állt fenn ferencrendi convent, telepedtek meg, nevezetesen: Szebenben (1716), Vajdahunyadon (1710), Kolozsvárt (1727), Medgyesen (1721), Udvarhelyt (1700 körül), Désen (1712), Brassóban (1729), Fogarason (1736), Szamosujvárt (1744), Gyulafejérvárt (1725), Szászvárosban (1730), Szászsebesen (1731), Marosvásárhelyen (1735), Tordán (1735), Torockószentgyörgyön (1742), Széken (1752), Kőhalmon (1762) és Hátszegen (1768).

Közben az 1729-iki egyetemes káptalan az erdélyi, Szent István királyról nevezett önálló őrséget, meghagyván neki Szent István nevét, rendtartomány rangjára emelte. Első főnöke az uj provinciának *Csató* Elek volt.[267]

---

[265] *Szilágyi* Ferenc: Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Közlemények az erdélyi római katholikus egyházi történetből. Ért. a tört. tud. kör. 1874. 10—13. — Az erdélyi katholikus egyház jogi helyzetének, vagyoni viszonyainak 1691-ben megindult ujra rendezéséről bővebb nyomtatott irodalmi és, különösen a *Primási Levéltárból* (az *Arch. Vet. Eccl.* fasc. 27. n. 273. alatti csomóból), levéltári anyagot gyüjtöttünk, de ennek felhasználását a jövőre halasztjuk.

[266] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 27. n. 273.

[267] *Fridrich:* i. h. I. 45. 46.

Mária Terézia királynő a miniszteri conferentia 1742 dec. 3-iki ülésének javaslatára az erdélyi ferencrendieknek, az ő rendtartományuknak (Ordinis Minorum Sancti Patris Francisci Seraphici Reformatorum Strictioris Observantiae Provincia Sancti Regis Stephani Transylvaniae), mely, mint a királynő íratta, 1729-ig csak custodia volt, de most már (missionaria) provincia[268] valamennyi, akkor fennállt conventjére és residentiajára nézve királyi adományozó,[269] illetően, ha a multban már volt egyszer királyi adományozás, újraadományozó, továbbá a magánadományozók adományozását is megerősítő, végül különös királyi védelembe és pártfogásba vevő levelet adott — és 1743 márc. 8-án az erdélyi tartományi cancellaria és az erdélyi királyi tábla evégre külön kiküldött irnokainak és hites jegyzőinek, továbbá az illető vármegye alispánjainak,[270] szolgabiráinak, alszolgabiráinak, hites törvényszéki ülnökeinek (a megye táblabiráinak)[271] és jegyzőjének, illetően az illető szék helyettes biráinak, királyi esküdt ülnökeinek és jegyzőinek, illetően az illető szabad királyi város vagy mezőváros birájának, egyéb tanácsurainak (senatorainak) és jegyzőjének megparancsolta, hogy az atyákat az illető convent vagy residentia birtokába vezessék és iktassák be.[272] (Bevezetési és beiktatási rendelet. Litterae introductoriae et statutoriae.) Az ennek alapján megtörtént bevezetésekről és beiktatásokról szóló hiteles okiratokat (ahány convent és residentia, annyi okirat) a bevezetéseket és a beiktatásokat végzőknek a királynőhöz intézett jelentései alakjában (különböző keltezéssel, mert a bevezetések és a beiktatások a különböző helyeken különböző időkben, de mindenütt hamarosan a királyi rendelet

---

[268] A Bosna Argentina-i rendtartomány, 1895-iki Schematismusa szerint, 1895-ben is Missionaria Provincia volt. Az erdélyi rendtartomány ma már nem az, hanem csak Provincia.

[269] Ha valaki a ferenceseknek telket, fekvőséget, ingatlant adományozott vagy eladott, szükség volt királyi adományozásra is, mert magszakadás esetén minden telek, ingatlan, fekvőség a koronára szállt. Hogy tehát az illető telek stb. örökre, háborítatlanul az adományosé vagy vevőé lehessen, szükség volt, hogy a király az illető telekről stb. lemondjon, az ő, az illető telekre stb. vonatkozó örökösödési jogát — jus regium — az adományosnak, a vevőnek engedje át.

[270] 1848 előtt minden vármegyének két alispánja volt, az egyik rendesen a közigazgatási, a másik a törvényszéki ügyek élén állt.

[271] 1848 előtt a vármegye nemcsak közigazgatási hatóság, hanem bíróság is volt. Sőt így volt ez még jó darabig 1848 után is, az 1870-es évekig, amikor azután végleg elválasztották egymástól a közigazgatást és az igazságszolgáltatást. Minden vármegyében volt vármegyei bíróság, vármegyei törvényszék, vármegyei itélőtábla, sedes judiciaria, rövidítve: sedria. Ennek a tagjai voltak a vármegyei törvényszék, tábla ülnökei, assessores Inclyti Comitatus X. Sedis Judiciariae, a hires régi vármegyei táblabirák (a régi jó táblabirák). Papok is viselték ezt a címet, papokat is megválasztottak táblabiráknak.

[272] Introducere et statuere. — Igazában a birtokost a birtokba nem introducálták és statuálták, hanem a birtokost a birtokba introdukálták ugyan, de — ami a statuálást illeti — a birtokot statuálták a birtokosnak.

vétele után, ment végbe) alkalmuk volt átolvasni.[273] A királynőhöz intézett jelentések úgy kerültek az illető conventek és residentiák birtokába (és innen a gyöngyösi levéltárba), hogy miután a cancellar a jelentéseket a királynőnek bemutatta és róluk a cancellariában jegyzéket vettek, visszaküldték őket az illető megyéhez, vagy székhez, vagy városhoz, hogy adják ki őket az illető rendházaknak, melyeknek azután szolgáljanak örök bizonyságul. Azért írjuk ezt, mert a szóbanforgó jelentéseken semmi nyoma sincs, hogy m á s o l a t o k, tehát eredetieknek kell őket vennünk. A jelentésekbe bele van foglalva a királynő bevezetési és beiktatási rendeletének másolata, a királynő pedig a bevezetési és beiktatási rendeletben említi az adományozás, — illetően újraadományozás — továbbá a magánadományozás megerősítésének, végül a királyi pártfogásba vevésnek tényét, ezen felül elmondja hiteles okiratok (káptalani kiadmányok és ehhez hasonlók) alapján az illető convent vagy residentia alapításának történetét. Alább, a rendházak történetében, az itt említett forrásokat a különböző erdélyi rendházak históriájában felhasználjuk.

Az erdélyi ferencesek tehát ugyancsak erős jogi alapon birták és birják házaikat.

1900-ban a Szent Ferenc-rend generalisának rendelete (1900 jun. 3.) alapján az erdélyi, Szent István rendtartományhoz csatolták a kapisztránus provinciából: a dévai és az alvinci conventust és a kőrösbányai residentiát.

Eszerint ma az erdélyi rendtartományhoz tartoznak: a csíksomlyói, a mikházai, a szebeni, az esztelneki, a vajdahunyadi, a kolozsvári, a medgyesi, a gyergyószárhegyi, az udvarhelyi, a dési, a brassói, a fogarasi és a szamosujvári convent, — a gyulafejérvári, a szászvárosi, a szászsebesi, a marosvásárhelyi, a tordai, a torockószentgyörgyi, a széki és a kőhalmi residentia, — végül a hátszegi hospitium. Ezenkívül van még a rendtartománynak két quasi-hospitiuma is (Borszéken és Szovátán) nyári üdülőhelyül a betegek számára.[274]

---

13. Megjegyzés a conventualis minoriták magyarországi rendtartományáról.

Hogy a conventualisok 1517 óta milyen viszonyban vannak Szent Ferenc Rendjéhez és a jelenleg való magyarországi conventualisok milyenben a régi magyar conventualisokhoz, kifejtettük már e fejezetünk 2. §-ában és jelen §-unk I. pontjában.

A mostani magyar conventualisok elődei 1607-ben jöttek be hazánkba

[273] A gyöngyösi convent levéltárából. Az erdélyi fiókból.

[274] 1901-iki Erd. Stef. Schematismus.

Lengyelországból. Gersei *Pethő* István (meghalt 1611.), *Pethő* Ferenc, jászói prépostnak (meghalt 1622.) testvérbátyja, a zemplénmegyei Sztropkón fából conventet építtetett, melyet az említett 1607-ik esztendőben a lengyelországi krosnoi conventből behívott conventualis atyáknak adott át.[275] Később a conventualisok Sztropkóról elmentek,[276] de Magyarország több helyén, hol szintén megtelepedtek, megmaradtak és így keletkezett magyarországi rendtartományuk, melyet Magyarországi Szent Erzsébetről neveztek el.

Hogy e rendtartomány mikor alakult meg, erről nincs adatunk, de azt tudjuk, hogy a mai magyar conventualisok elődei a XVII. században Sztropkón kivül, ahol még 1648-ban is ott voltak,[277] hazánkban még csak Egerben, Nagybányán, Csütörtökhelyen, Lőcsén és Esztelneken, illetően Kézdivásárhelyen telepedtek meg, többi magyarországi helyeiket pedig mind csak a XVIII. században foglalták el. S mivel a XVII. században birtokba vett magyar helyekre való jövetelük is (Sztropkó kivételével) csak az 1668-tól 1690-ig terjedő időre esik, így tény, hogy a mai magyar conventualisoknak a XVII. század első felében hazánkban még csak egy conventjük volt: a sztropkói.

1635. máj. 19-én II. Ferdinánd király ezt írta *Pázmány* Péter, esztergomi érseknek: Mellékeljük a conventualis minoriták[278] folyamodását.[279] A nevezett szerzeteseket szabad menlevéllel hűségedhez utasítottuk, mint Metropolitához, hogy hűséged szándékukat, követeléseiket és állítólagos igazukat megösmerhesse (róluk magának itéletet alkothasson). Várjuk hűséged válaszát, melyben minket az ügyről világosítson fel (nekünk az ügyről adjon tanácsot).[280] A fentiek szerint a királynak e leveléből alig ha szabad kiolvasnunk, hogy a Lengyelországból bejött és 1635-ben hazánkban még csak egy conventtel biró conventualisoknak ebben az évben Magyarországon már lett volna rendtartományuk, hanem csak azt, hogy ez időben az atyák a királynak még csak a rendtartomány alapítására vonatkozó s z á n d é k u k a t adták elő és — ami ezzel egyértelmű — azt a kérésüket, hogy az országban Sztropkón kivül még más helyeken is

---

[275] *Min. Schematismus.* 1882/83.

[276] A sztropkói conventet, a conventualisok távozása után, 1673-ban az említett *Pethő* István unokája: *Pethő* Zsigmond kamarai elnök és zempléni főispán (megh. 1675), a salvatorianusoknak adta. Ld. *Fridrich:* i. h. II. 79. — *Fridrich* adatait kijavitottuk *Nagy* Iván alapján.

[277] Erre vonatkozó adatunkat ld. alább a rendházak történetében.

[278] Religiosi Fratres ex Orde (Ordine) Minorum S. Francisci conventualium.

[279] Sajnos, a folyamodás a *Conc. Exp.* gyüjteményében nincs még, s nem is lehet, mert hisz a folyamodást a király Pázmányhoz küldte. A nevezett gyüjteményben csak a király Pázmányhoz intézett levelének fogalmazványa van meg.

[280] Quas quidem religiosas personas ad fidelitatem Vam (Vestram) tamquam Metropolitanum cum salvi passus litteris direximus, quatenus de intentione et postulatis praetensionibusque eorum cognoscatis, a fide Va (a fidelitate Vestra) peramplius per rescriptum informationem expectaturi. Gratia (stb.) Conc. Exp. 1635. 205. maj. 19.

meglelepedhessenek. Továbbá a király levelében említett állítólagos jog-ra hivatkozás (praetensionibusque) minden bizonnyal azt jelenti, hogy a Lengyelországból jött conventualis minoriták a királyhoz intézett folyamodásukban azt állították, hogy nekik a régi magyar conventuálisok elhagyott conventjeihez joguk van.[281]

Az 1765. 42. tc. a conventualisokat bevette (recipiálta). E törvény szövege ez:

Mivelhogy a Szeráfi Szent Ferenc atya társházas kicsinyeinek Szent Erzsébetről nevezett rendtartománybeli szerzetes rendje[282] mindjárt megalakulása után az apostoli országban sokáig és szépen virágozván, később hosszú időn át a tartós háborúk és különféle viszontagságok miatt hazánkkal együtt ugyanazon sorsban volt kénytelen osztozni, majd pedig ez apostoli ország dicsőséges királyainak diadalmas fegyverei elűzvén a kereszténység ellenségét, a felséges római császár és Magyarország királya: VI. Károlytól különös pártfogásba vétetett és az 1715. évben tartott országgyülésen az istentisztelet gyarapítása és terjesztése végett a többi szerzetes család közé már ujólag be is fogadtatott, becikkelyezése azonban akkor elmaradt: ezért a karok és a rendek a nevezett szerzetes rendet, azonban más becikkelyezett kolduló rendek módjára minden szavazat és ülés nélkül, jelen cikkelyükkel bevettnek nyilvánítják (pro recepto declarant), azzal a kötelezettséggel, hogy e rend, hálája bizonyságául, a királyi és apostoli szent felségnek és utódainak, Magyarország királyainak, valamint ez apostoli királyságnak sértetlenségéért, boldogságáért és gyarapodásáért évenként mindörökre tizenkét szentséges szent miseáldozatot tartozzék szolgáltatni.

Az 1715. és az 1764/65-iki országgyülés tehát úgy tüntette fel a Lengyelországból hazánkba bejött conventualisokat, mint a régi magyar conventualisok jogutódait, ámde mind a két országgyűlés tévedett. Senki se vegye ez állításunkat vakmerőségnek, mert a régi magyar törvényekben nem ez az egyedüli történelmi tévedés.

Ma a conventualis minorita rend magyarországi rendtartományának 4 őrségében, a Szeráfi Szent Ferencről, a Pádovai Szent Antalról, a Szent Bonaventuráról és a Szent Háromságról elnevezettben, összesen 12 convent, u. m. az aradi, a szegedi, a lugosi, az egri, a nagybányai, a nyír-

[281] Azért merjük ezt irni, bár a királyhoz intézett folyamodást nem olvashatjuk, mert a conventualis történetirásnak még ma is ez az álláspontja. Ámde ez az álláspont téves, mert ama conventekhez joguk csak a régi magyar conventualisok egyenes, törvényes jogutódainak: az observans marianusoknak lehetett és ha a Lengyelországból jött conventualisoknak pl. 1671-ben I. Lipót király a marianusok régi lőcsei monostorát odaadta, ezt csak azért tehette, mert hozzá a marianusok már nem formáltak jogot. Egyébiránt a legtöbb, a XVII. és a XVIII. században létrejött conventualis rendház mint egészen új alapitódott.

[282] Religiosus ordo minorum sancti patris Francisci Seraphici conventualium provinciae a sancta Elisabeth.

bátori, a miskolci, a csütörtökhelyi, a lőcsei, az imregi, a kolozsvári és a kézdivásárhelyi, — továbbá 5 residentia, u. m. a pancsovai, a szilágysomlyói, a nagyenyedi, a marosvásárhelyi és a gödöllői áll fent. E rendházak közül 5 már a XVII., 11 már a XVIII. században megvolt, csak a gödöllőit alapították a legujabb időben.[283]

14. Megjegyzés a kapucinusok osztrák-magyar rendtartományáról.

1646-ban *Pálffy* Pál gróf Bazinban kolostort akart építtetni a kapucinusok számára. III. Ferdinánd király megkérdezte *Lippay* György primást, nincs-e ennek akadálya amiatt, hogy kapucinusok eddig még nem voltak az országban, meg, hogy nemsokára országgyűlés lesz,[284] (amelyen a protestáns rendek majd szóvá tehetnék az új rend behozását). Hogy a primás mit felelt erre a királynak, nem tudjuk, de azt tudjuk, hogy 1674 jan. 29-én I. Lipót király azt írta *Kollonics* Lipót, bécsujhelyi püspöknek és a magyar kamara elnökének, most jó alkalom volna a kapucinusokat, kik Magyarországba akarnak jönni, Bazinban letelepíteni, mert az ottani templom a protestáns lelkész halálával *megüresedett,* és hogy a király 1674 jun. 3-ikán újra ajánlotta Kollonicsnak a kapucinusok Bazinban való letelepítésének ügyét.[285]

Valóban, a kapucinusoknak bazini rendháza még I. Lipót király és Kollonics idejében, nevezetesen még az 1674-iki esztendőben létrejött *Szelepcsényi* György, esztergomi érsek, a *Pálffy* grófi család, *Hedly* Mátyás báró és más jótevők bőkezüségéből.[286] Hogy az atyák templomul a lutheranusok templomát kapták meg, kitünik a királynak fent idézett, 1674. jan. 29-iki leveléből. A kapucinusok tehát 1674-ben jöttek be hazánkba. Bazinon kivül a XVII-ik században lett még házuk Pozsonyban, Budán és Mórott, a XVIII. században pedig Nagyváradon, Tatán, Besnyőn és Eszéken.

Valamennyi, itt említett conventjük megvan még ma is és a bécsi, bécsujhelyi, az alsóausztriai scheibbsi, a linci és a gmundenival együtt alkotja a kapucinusok osztrák-magyar rendtartományát, mely, miután Magyarországon is lettek a rendnek házai, még a XVII. században, az osztrák-cseh-stájer provinciából vált ki.[287]

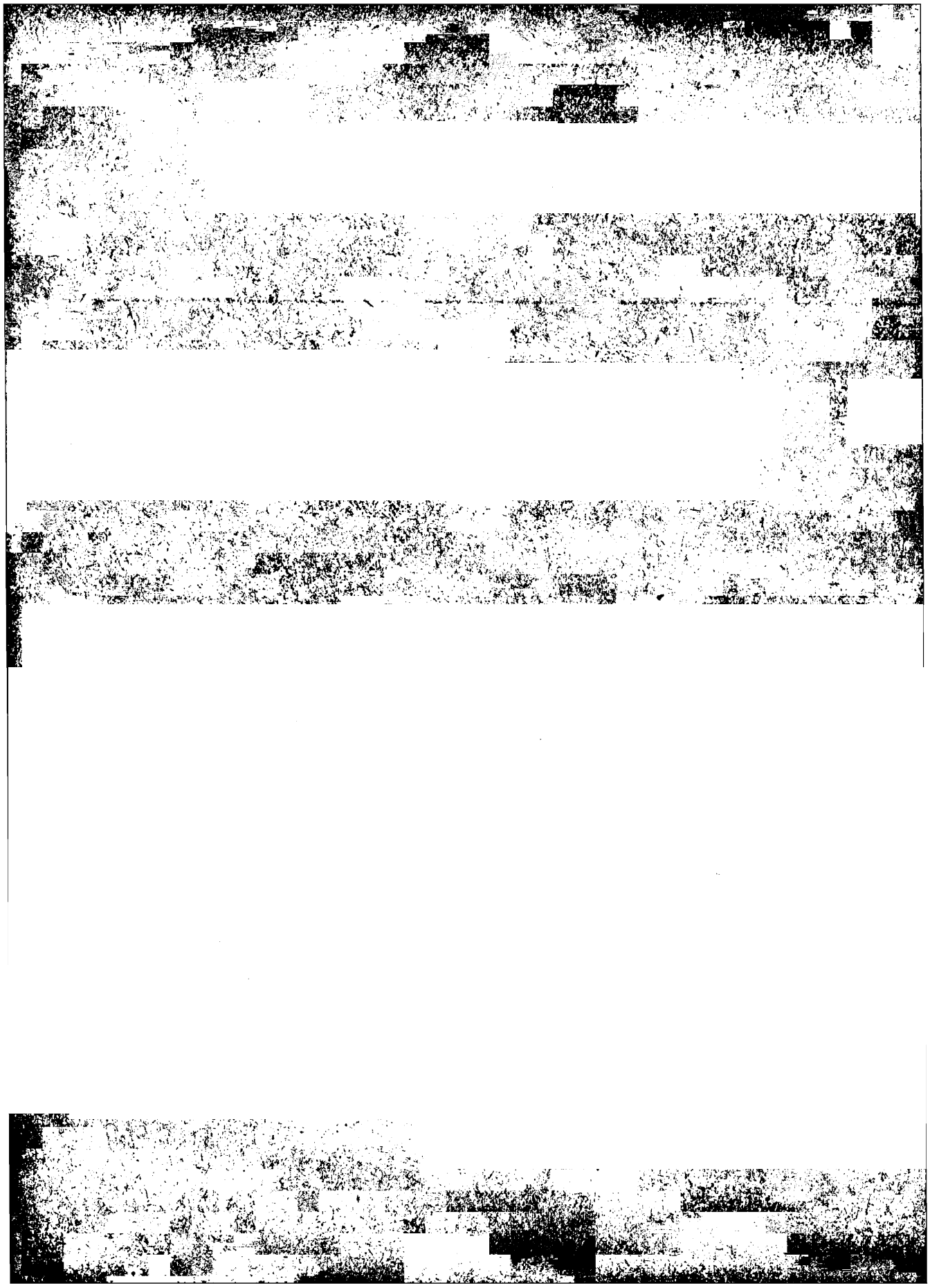
[283] 1882/83. — és 1912/13-iki *Min.* Névtár.

[284] *Conc. Exp.* 1646. 309. jul. 21.

[285] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 26. n. 240. — A fent kiemelt „*m e güresedett*" szó azt jelentette, hogy a király biztosai a bazini lutheránusoktól templomukat papjuk halála után elvették. — *Fabó-Klanicza.* Pozsonymegyénél, Bazinnál.

[286] 1891-iki Kapuc. Schem.

[287] Id. *Schem.* V. ö. *Szőllősy* Károly: i. h. 178., 179.

II. FEJEZET.

A ferencesek a török világban.

1. §. A ferencesek a török világban.

(A török uralom általános jelleme. — A török viselkedése a keresztények iránt. — A török mint biró a katholikusok és a protestánsok között. — Az 1545-iki szegedi hitvita. —A keresztények szabad vallásgyakorlatának megszorítása. — A török terület püspökei. — A katholikus plebániák, — helyek, melyeken katholikusok laktak. — Ferencrendiek, világi papok, jezsuiták. — A főérdem a katholikus hit megtartása körül a török területen a ferencrendieké volt. — A kecskeméti hiveknek 1644-iki levele az esztergomi érsekhez. — A török, mint a ferencrendiek oltalmazója. — Ferencrendi vértanuk a török világban.)

Hogy bánt a török a keresztény hívekkel, papokkal és szerzetesekkel? Mik voltak az elvei, mi a rendszere a keresztény világiak és egyháziak iránt való viselkedésében?

A török nem-mohamedán vallásu alattvalóinak gőgös, kemény, kizsákmányoló ura volt.

„A török uralom . . . . . vezéreszméjét híven kidomborítják Ibrahim nagyvezér szavai (1527): „Arany és drágakő nem uralkodik, hanem a szablya, — engedelmességet a szablya szerez és biztosít. Az erőszak és a hódítás uralma volt ez és e jellegét, ahol fenmaradt, megtartotta mind e mai napig. A magyar vilajetben is[288] vakon engedelmeskedő, akaratnélküli szolgája volt a fegyvertelen régi lakosság a felfegyverezett muzulmánnak. Mohamedán és rajah úgy álltak szemben egymással, mint a rajah a maga marhájával. Egykor keresztény ura sem becsülte ugyan többre, sőt a hódítás korában is gyakran megesett, hogy a jobbágy enyhébbnek találta a török uralmat és urai, valamint az idegen zsoldosok önkényeskedése elől török területre menekült. De a régi földesur és a jobbágy között mégis volt bizonyos erkölcsi kapocs. Egy Istent imádtak, egy templomba jártak, egy hazában születtek. Az úr legtöbbször örökölte jobbágyait, köztük nőtt fel, és mint vagyonának legértékesebb részét, utódaira is át akarta őket hagyományozni.“ (A török hűbérbirtokok: a timár és a ziamet, nem voltak örökletesek.) . . . . . „Mindez a török hódítással egyszerre megváltozott. . . . . Nem a szolgaság, nem a sok teher fájt a tömegnek, hisz ahhoz hozzászokfatták előbbi urai. Ami bántotta, ami leginkább sujtotta: amaz idegen világ volt, érthetetlen

[288] Eleinte csak egy vilajet volt Magyarországon: a budai, azután lett még három: az egri, a temesvári és a kanizsai.

jogi és erkölcsi fogalmaival, melybe belekerült. Hódítók és hódítottak között nem létesülhetett semmi erkölcsi kapocs, mint a régi rendi társadalomban, ahol a jobbágy, ha vagyont és érdemet szerzett, mégis csak bejuthatott az uralkodó rétegekbe. A török vallási törvény elvileg kizárta e lehetőséget. A nem-mohamedán örök szolgaságra volt kárhoztatva ... A szabadulásra csak egyetlen módja nyílt: a mohamedán vallásra való áttérés. Sokan ezt is megtették, de a tömegek, minden szenvedés dacára, ellenálltak, megmaradtak ősi vallásukban és ezzel a szolgaságban ... A török azon a területen, melyet kardjával szerzett, a más vallásút csak tűrt lénynek, rabszolgának, alávaló fajhoz tartozónak nézte ... Ur és szolga nem birták egymást megérteni soha, s különösen nem a magyarajku lakosság, mely az idegen világban és légkörben mindinkább pusztulásnak indult. Lassanként csakugyan messze vidékeken kiirtotta a török uralom a magyar népet, melynek helyét görög nem egyesült szlávok és oláhok foglalták el." (Akár csak az osztrák uralomról olvasnánk.) „Ezek kevesebb történeti traditio és csekélyebb műveltség birtokában könnyebben tudtak alkalmazkodni a török viszonyokhoz és részben fegyverrel is szolgálják a szultánt a magyarok ellen."[289]

Ezzel a komor képpel egészen ellentéteset fest *Takács* Sándor „Rajzok a török világból" című művében.[290] E munka azt akarja megértetni az olvasóval, hogy a török uralom jobb volt, mint a német (ez sok tekintetben igaz), sőt, hogy egyáltalában nem is volt olyan rossz és kegyetlen, mint róla általában hiresztelik. Ámde kérdés, vajjon azt a derűséget és kedvességet, mely a *Takács* rajzolta képek legtöbbjén elömlik s mely valamennyi esetben tagadhatatlan történelmi igazság, de mely csak egyéni emberségből fakadt, szabad-e úgy általánosítani, hogy az egész r e n d s z e r r e kiterjesztjük? Mi úgy gondoljuk, hogy mégis csak *Acsády*-nak, *Salamon* Ferencnek[291] és általában a régi hagyomány nyomán induló történetírásnak van igaza, s hogy különösen *Acsády*-nak e l v i megállapításai — s ezek nyulnak a dolgok igazi mélyére, lényegére — megdönthetetlenek. Ha török uralom olyan jó dolog lett volna, nem lett volna minden magyarnak leghőbb óhajtása, hogy ez az uralom megszünjék. „Ne adj minket, Uram, a pogányoknak martalékul. Ne hízzék tovább is a kereszténység vérével ez a vérszopó nadály! Apadjon el már egyszer a török félhold! Hadd vetkezze le gyászruháját a sok kereszt, bú, bánat, szenvedés után a szegény magyar maradvány!" Igy fohászkodtak az Istenhez a török világban a magyarok, amint ezt egy régi magyar kálvinista imádságos könyvben olvashatjuk[292] s most következik az a kérdés,

[289] *Acsády* Ignác: Milleneumi Tört. V. 284., 285.

[290] Három kötet. 1915—1917.

[291] Magyarország a török hódítás korában. 1864.

[292] *Köleséry* Sámuel: Bánkódó lélek nyögései. Sárospatak. 1666. — Idézve *Acsády* Ignácnál: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 1886. 47. lap. — Régi, inkább pártokat, mint az igazságot szolgáló történeti művekben gyakran olvassuk, hogy a régi magyar kálvinisták a t ö r ö k k e l s z ö v e k e z t e k. Ez csak így egyszerűen mondva

hogy ha a török így bánt keresztény alattvalóival, így lenézte, elnyomta őket, ahogy leírtuk,[293] magát a keresztény vallást bántotta-e, ki akarta-e irtani, gátolta-e gyakorlását, a mohamedán vallásra akarta-e kényszeríteni a kereszténveket?

Erre a kérdésre határozott nem-mel kell felelnünk.

A török mindezt nem akarta, mert 1. ha valamennyi nép, melyet leigázott, a mohamedán vallásro tért volna, csak gondot okozott volna neki az ő elnyomásukra, kizsákmányolásukra a valláson kívül más jogcímet keresnie, 2. a török jól tudta, több tartományban a tapasztalás megtanította erre, hogy ha már a népet a vallás miatt, azaz annak a címén sanyargatja, szolgaságban tartja, ajánlatos a népet legalább vallásának gyakorlásában nem háborgatnia, mert ha ezt is megteszi, a nép végképp felmondja a szolgálatot, egyszerüen szétfut, üresen hagyja a tartományt. „A vallás dolgában a török több türelmességet tanusított a keresztények iránt, mint a keresztények egymás vagy a zsidók iránt. Ha a nem-mohamedán pontosan megfizette adóját, a török nem sokat törődött vallásával" — írja *Acsády* Ignác és ez igaz.[294]

De hát alább látni fogjuk a kegyetlenségeket, a kínzásokat, az öldökléseket, melyeket a török keresztény papokon, különösen ferencrendieken elkövetett és mindez hogy egyeztethető össze az imént írottakkal?

Nos 1. a kegyetlenkedések egy része háboruban történt, olyan területen, mely nem volt a töröké, vagy még végleg nem volt az övé (ilyen területekről történtek a népnek rabszíjon való elhajtásai, azaz a rabszolgavásárokra való vivései, stb.) és amit a török az *ellenséggel* tett, az nem tartozik az ő, *alattvalóival* szemben követett eljárásának keretébe. A háborut végre a török is úgy viselte, mint a keresztény hatalmak viselték és viselik még ma is. 2. A török igenis olyan papokat és szerzeteseket is bántott, kik *alattvaló*-i voltak, de az ilyenek ellen csak akkor dühöngött, ha lázadóknak, az ő hatalma ellen törőknek, az ellenséggel cimborálóknak, összeesküvőknek, árulóknak, tehát ha *politikai* ellenfeleknek tartotta őket. Mikor *Vidoc* Fábián, világi papot, *Vinkovics* Benedek, zágrábi püspök, 1640-ben Szlavóniába

egy sorba tartozik pl. azzal az állitással, hogy a régi magyar katholikusok rossz hazafiak voltak, kik a magyar szabadságot Bécsnek eladták. Akik a törökkel való szövetkezést a régi magyar kálvinistáknak olyan nagyon szemükre hányták, elfeledték, hogy a törökkel pl. — hogy mást itt most ne említsünk — a katholikus Velence és a legkeresztényebb francia király is szövetkeztek és elfeledték, hogy a régi magyar katholikus és protestáns politika csak pillanatnyi eszközeikben (azokban sem mindég) tértek el egymástól, de a célja egy volt mindég mind a kettőnek. Ezeknek az igazságoknak a bővebb bebizonyítása most nem tartozik ide.

[293] Nem a vallás miatt! A lenézés, az elnyomás magában véve kivánatos volt, magában véve cél volt, — meglett volna a vallás nélkül is — más címen. Az adott viszonyok közt a vallás volt a jogcím, az ürügy, de csak jogcím, csak ürügy volt, mert hisz tudjuk, hogy egyazon vallásu népek, emberek is lenézték és elnyomták egymást.

[294] Mill. Tört. V. 285.

küldte *canonica visitatio* végett, hogy a katholikusok helyzetét megvizsgálja, kis híja volt, hogy a török hatóság ezt a papot nem végeztette ki. Miért? Azért, mert — mint maga *Vidoc* írja — azt vélték róla, hogy „árulója a török földnek és az érdemes török császárnak, hogy Vaskába nem a római katholikus vallás ügyében jött, hanem harács (adó) szedése végett." [295] Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a török hatóságok sokszor azért léptek fel a keresztény felekezetek papjai ellen, mert azok *egymást* vádolták meg a hatóságok előtt, mint a vallási béke megháborítóit, mely esetben tehát a nevezett hatóságok megint nem vallást, hanem *politikai* bűnt üldöztek. 3. Igaz, hogy a törökök az ottomán uralom alatt élő katholikus papokat, szerzeteseket többször akkor is megtámadták, kifosztották, házukat felgyujtották stb., mikor erre nem volt igazi vagy vélt politikai ok, de az ilyesmi egyszerü *magánrablás* volt, amely minden kormányzat alatt előfordult, az ilyen esetekhez tehát, még ha hatósági személyek követték is el őket, a hatóságnak magának semmi köze sem volt, sőt az ilyen tetteket a *hatóság* tiltotta, kárhoztatta. Szóval: a török kormányzat a keresztény vallás gyakorlását nem háborgatta, a keresztény papokat hivatásuk végzésében — ha csak erről volt szó — nem zavarta, sőt a keresztény felekezeteket egymás támadásai ellen meg is védelmezte, meg is oltalmazta.

Ami ez utóbbit illeti, lássuk egy kissé közelebbről, hogy a török abban a harcban, melyet a protestantismus és a katholicismus, de meg a különböző protestáns felekezetek egymás ellen vívtak, milyen állást foglalt el?

A török hódította területen rohamosan terjedt a protestantismus. Gyalui *Torda* Zsigmond 1545 dec. 25-ikén azt írta *Melanchthon*-nak, hogy a protestantizmus terjedésének tekintetében a török foglalás Isten kiváló jótéteményének mondható.[296] Ebből azt következtethetné valaki, hogy a török a maga területén talán segített terjeszteni a protestantismust, ámde ez nem így volt. A protestantismus a török hódításban csak azért kaphatott oly nagy erőre, mert itt a királyi és a püspöki hatalom még annyira sem védhette meg ellene a katholicismust, mint a királyi Magyarországban. (Hogy a nevezett két hatalom a királyi Magyarországban sem sokat tehetett a protestantismus ellen, tudván tudjuk.) A török része tehát a protestantismus hódításban csak negativus volt, de semmiesetre sem positivus. Tagadhatatlan ugyan, hogy a török több rokonszenvvel viseltetett a protestáns, mint a katholikus vallás iránt, — könnyen megmagyarázható ez az ő hitelveivel, a vallásos képek és szobrok ellen való gyülöletével, továbbá azzal a nézetével, hogy a protestánsok kevésbbé szítanak a katholikus magyar királyhoz, mint a katholikusok.[297] Mindazonáltal a török — általában véve — ezt a személyes

[295] *Margalits* Ede: Pater Lukács, a Sólyom, Szlavonia felszabadítója. Kath. Szemle. 1894.

[296] Egyht. Eml. IV. 448.

[297] *Acsády:* Mill. Tört. V. 287. — *Karácsonyi* János: Magyarorsz. egyht.

rokonszenvét félretéve, igazságos bírónak bizonyult a katholikusok és a protestánsok között. Ott, hol a protestánsoknak nem sikerült a katholikus vallást kiirtaniok, a török sem bántotta a magyaroknak ezt az ősi vallását. Igy Budán, Szegeden, Kecskeméten és egy ideig Jászberényben,[298] sőt: Gyöngyösön a török a katholikusokat „a protestánsok örökös támadásai dacára" hagyta meg templomuk birtokában.[299] A protestánsok hitközségeit a török elösmerte, még azt is megengedte nekik, hogy Cegléden, Abonyban és Debrecenben kerületi papi gyüléseket és nagyobb zsinatokat tartsanak, de épp így elösmerte a katholikusok hitközségeit is.[300] Az is a török vallásos türelmességének bizonyítéka, hogy Budán azoknak a keresztény oláhoknak, kiket a várfalak javítása végett odarendelt, a városon kivül 3 templomot is engedélyezett. Ugyancsak Budán a zsidóknak is 2 városrészük és ugyanannyi zsinagógájuk volt a török időben.[301]

A török, ha rajta áll, bele sem avatkozik a katholikusok és a protestansok civódásaiba, de hát sokszor — pénzzel vagy más eszközökkel — maguk a viszálykodó felek kényszerítették, hogy ügyükben biró legyen. Ilyenkor — *Acsády* szerint —[302] inkább a protestánsoknak adott igazat, mint a katholikusoknak, de *Takács* Sándor szerint rendszerint a gyöngébbnek fogta pártját.

A XVI. századbeli hitvitáknak és azok nyomán a török hatóságok bíráskodásának egy pompás esetét örökítette meg *Fridrich* Orbán. 1545 előtt a protestánsok a török engedelmével a szegedi ősi katholikus templomot elfoglalták. A ferencrendiek (a katholikusok) részére csak a templom szentélye maradt meg. De ez a csapás még nem volt elég. A protestánsok — ajándékok adásával — a „főbasánál" azon mesterkedtek, hogy az egész templomot ők kapják meg s hogy tehát a katholikusok még a szentélyt is elveszítsék. Már-már célt is értek, ámde a szegedi guardián: *Eszéki* Sebestyén (1542—1548) addig könyörgött a „főbasának" legalább a szentély megtarthatásáért, vagy, ha lehetséges, az egész templom visszanyeréséért, hogy végre a „török" hitvitát rendelt el, mondván:

---

[298] *Salamon* Ferenc: Magyarorsz. a török hódítás korában. 243., 244. — Budára nézve ld. a helyek történetét. — Ami Jászberényt illeti, a helyek történetében látni fogjuk, hogy 1583-ig oda a ferencrendiek prédikátorokat küldtek. Hogy ez év után miért hagyták e várost prédikátor nélkül, nem tudjuk. Talán személyzet hiánya miatt, vagy politikai okon. — *Salamon* nem említi Pestet. — Alább még látni fogjuk. hogy az itt megnevezett helyeken kívül a török területen még hányon volt rendes katholikus lelkipásztorkodás.

[299] *Salamon* u. o.

[300] *Salamon:* i. h. 243., 244., 270.

[301] *Karácsony* Imre: Evlia Cselebi, török világutazó, magyarországi utazásai. 1660—1664., 1904., 250. lapon. (Török-magyarkori történelmi emlékek. Második oszt. Irók. III. köt.)

[302] *Acsády:* i. h. 287., 343.

aki a vitán győz, azé lesz az egész templom. Birákul 3 kádit: Abdiást, Achmetet és Mehemetet, a hitvitáknak kiváló doctorait, és 3 szegedi polgárt: *Balogh* Andrást, *Horváth* Mártont és *Koncsi* Rózsát jelölte meg. Temérdek nép jelenlétében, nagy tüzzel fogtak hozzá a disputátióhoz. Ideoda forgatták a bibliát s íme, egyszerre csak ott terem a konyhából egy franciskánus fráter és odaveti a kálvinista prédikátornak a kérdést: Hány evangelista van? A prédikáns nem is akar felelni, de a bírák kényszerítik, hogy csak feleljen. Feleli tehát: Négy. Erre a fráter: Hát az ötödik: R e c s e p ? Nevet a prédikáns, de a török bírák roppantul meg vannak elégedve, felállnak és azt mondják: „Ne félj, papgazda, tiéd a Templom." Dictum factum. A török a kálvinistákat a templomból kikergette és az e g é s z szentegyházat átadta a barátoknak. Történt ez az Urnak 1545-ik esztendejében. A dolog magyarázata pedig az, hogy az a R e c s e p, kiről a kálvinista tiszteletesnek halvány sejtelme sem volt, de kiről ama furfangos fráter egy töröktől hallott valamit és akit ugyanaz a fráter nagy leleményességgel, a törökök nagy örömére brevi manu megtett ö t ö d i k e v a n g e l i s t á n a k, a mohamedánoknál egyik legnagyobb hitbéli tekintély volt, olyan, mint a kereszténveknél az evangelisták. Igy győzte le az egyszerü franciskánus laikus testvér ügyes fogásával a kálvinista prédikánst jobban, mint a legnagyobb theologus is legyőzhette volna. — Abban a levélben, melyet a török 1545-ben a ferencrendieknek szegedi templomuk birására nézve adott, csak a hitvita ténye van megemlítve, nem azonban részletei is, — ezek emlékét csak a nép körében, még *Fridrich* idejében is, élő hagyomány tartotta fenn.[303] Voltak ennél tragikusabb végü *controversia fidei*-k is. A baranyamegyei nagyharsányi vitán, 1574-ben, *Vörösmarti* Illés, református püspök, legyőzte az unitárius *Alvinczi* Györgyöt, ki ezért életével lakolt. Az 1575-iki budai, szintén az unitáriusokkal lett vitán pedig a budai basa *Vörösmarti*-t nyilvánította legyőzöttnek és ezért halálra méltónak, ugy, hogy *Vörösmarti*-t is kivégzik, ha hivei ki nem váltják.[304]

Ha maguk a keresztény felekezetek nem unszolták, hogy vitájukba beleártsa magát, a török „folyton békét parancsolt a civakodóknak,[305] sőt leckét adott a kereszténveknek a türelmességből. *Hurim* iszpáhia 1588-ban ezt irta: „Mert noha hitünk külön vagyon, de hiszen ugyan mind egy Istenünk vagyon és mindnyájunknak meg kell egyszer halnunk és számot kell adnunk Isten előtt."[306]

Arra is volt eset, hogy a török a katholikus egyházi fegyelem őrzésére vállalkozott. 1580-ban a budai basa egy katholikus papnak a talpára

---

[303] *Fridrich:* i. h. II. 13., 14.

[304] *Zsilinszky,* stb.: A magyarhoni prot. egyh. tört. 120.

[305] *Acsády:* i. h. 287.

[306] *Takáts* Sándor: i. h. 129., 130.

veretett, mert „pap néven viselvén magát, felegésével és gyermekeivel járt, gonosz cselekedete miatt tehát büntetést érdemelt".[307]

Az is előfordult, hogy basák jobbágyaik tanítására prédikátorokat rendeltek.[308]

Valamint az imént mondottak nem jelentik azt, hogy a török akár a katholikus akár a protestáns vallást megbecsülte, hanem ellenkezően mindég igaz marad, hogy mind e két vallást (és a zsidót is) megvetette,[309] ugy a keresztény vallás gyakorlásának a török birodalomban való megengedése sem jelentett teljes vallásszabadságot, hanem a szó szoros értelmében csak tűrtséget, melynek értelmében a két említett vallás szabadsága ugyancsak szűk korlátok közé volt szorítva.

A török területen a katholikusoknak nem volt szabad körmeneteket tartaniok, és sem nekik, sem a protestánsoknak nem volt szabad harangozniok, vagy istentiszteletüket hangosan végezniök.[310]

A váci protestánsoknak 1671 márc. 3-án az erdélyi fejedelemhez intézett levelükben olvassuk a következő kérést: „A mindenható Isteni szolgálatra a harangozás, mely már mintegy húsz esztendőtül fogván nem szabad, az fényes portától, vagy más török méltóságtul az nagyságod istenes és hathatós forgolódása által megengedtessék itt mi közöttünk Vác városában."[311]

Szegeden az „Uj bódog asszony háza néven ismert egyház (már) 53 év óta a barátoknak nevezett szerzetesek keze közt volt". 1562-ben tehát a szegedi mollah (török biró) e szerzeteseket ennek a templomnak a birtokában továbbra is megerősítette, „hogy benne hijábavaló szertartásaikat és üres szabályaikat gyakorolhassák".[312] A barátok tehát templomukat használhatták, de sem rajta, sem rendházukon a legkisebb tatarozást sem végezhették — a török hatóság engedelme nélkül, és sem templomukat, sem rendházukat nem volt szabad egy arasznyival sem kibővíteniök. A templom javítására, betetőzésére, és az udvarukon levő kút befödésére a ferencrendiek 1624-től 1665-ig összesen hétszer kaptak engedelmet a szegedi káditól, vagy más szegedi török hatósági személytől (miriliva, kajmakám, vajda, emin, váli).[313]

---

[307] *U. o.* II. 233., 234.

[308] *U. o.* I. 128.

[309] Ámde, nincs szabály kivétel nélkül! *Korneli* János (Fragm. Ung. Hist. ad. a. Chr. 1667. et sequ. 425., 426.) irja: Loyolai Szent Ignác és Borgiai Szent Ferenc a törökökön is műveltek jótékony csodákat, ezért e szentek képeit a törökök is tisztelték, úgy, hogy mikor a jezsuita-atyák Egerben házukat elfoglalták, benne Szent Ignác képét török módra feldiszitve találták.

[310] *Salamon:* i. h. 243., 244.

[311] *Sziládi* Áron és *Szilágyi* Sándor: Török-magyarkori államokmánytár. V. köt. 1871. 10., 11. (Török-magyarkori emlékek. Első oszt. Okmánytár. VII. köt.)

[312] *Sziládi* Áron és *Szilágyi* Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. II. köt. 1863. 285. (Török-magyarkori történelmi emlékek. Első oszt. Okmánytár. II. köt.)

[313] *U. o.* 304—306.. 315.. 317., 318., 326.

Az engedelem mindannyiszor úgy volt adva, hogy a templomon semmi nagyobbításnak sem volt szabad történnie. A javításnak meg nem engedésére csak egy esetet találunk: 1624-ből.[314] 1624-ben — mert ebben az esztendőben nemcsak meg nem engedték egyszer a javítást, hanem egy másik alkalommal meg is engedték — a szegedi két vajda még külön biztosítólevelet (tezkerét) is adott a ferencrendieknek, hogy őket a templom javításában senki se akadályozza. 1630 jan. (februárban) Abdullah, csanádi miriliva megengedte, hogy a szegedi ferencrendiek épületeik kijavítására annyi fát vágassanak, amennyit egy hajón elszállíthatnak.[315] 1632-ben maga a szultán — a zimonyi táborból — parancsolta meg a szegedi kádinak, hogyha a szegedi templom a hódítás óta áll fenn, és valóban javításra szorul, engedje meg kijavítását.[316] A szultán rendeletében is benne volt: „A meglevő terjedelemben, javítás nélkül." 1645-ben megint maga a szultán engedte meg a templom és a convent kijavítását, — ismét arra az esetre: hogyha a hódítás előtt épültek.[317] A szegedi kádi és tiszttársai pontosan végrehajtották a szultánnak ez intézkedését. Megállapították, hogy a ferencrendieknek „a pokolbeli sátánok gyülhelyéül és a kárhozatos ördögök fészkéül szolgáló fertelmes templomuk melletti barátlakok" valóban javításra szorult, és kijavítását megengedték.[318]

Tehát: új templomok és kolostorok építését nem engedték meg, — azoknak pedig, melyek már a hódítás előtt fennálltak, megengedték ugyan kijavítását, jókarban tartását, de kibővítésüket nem türték. (Ugyanezt az elvet követték a *systema* idején III. Károly és Mária Terézia a protestánsok templomaira nézve.)

Itt kell megemlítenünk azokat az érdekes adatokat, melyeket — részben *Fermendzin* nyomán — *Magyary* Pál jegyzett fel a mária-radnai kápolnának a török világban való sorsáról. *Stipanich* András, bosnyák missiós atya, e kápolnát (1640) újraépíttette. A török az új építményt (nyilván, mert *Stipanich* a helyi török hatóság engedelme nélkül épített) ágyuval szétlövette. Igy tehát *Stipanich* Konstantinápolyba ment, onnan hozott magával az építést megengedő fermánt és ennek alapján már építhetett, de itthon is kellett még baksist adnia a török hatóságnak. Mivel a kápolna ismét romlásnak indult, 1680 körül *Stipanich* utóda: *Janich* András atya, megint megkezdte megujítását. Ámde nemcsak abban kellett hagynia munkáját, hanem vállalkozásáért a lippai török bég még a talpára is veretett a szegény atyá-

[314] *U. o.* 311.

[315] *U. o.* 311.

[316] *U. o.* 313.

[317] *U. o.* 324.

[318] *U. o.* 325. — *Szilády* Áronnak és *Szilágyi* Sándornak valamennyi, itt, a szegedi templomra és conventre nézve idézett adata a szegedi convent levéltárából van merítve. — A templom javítására, a bővítés megtiltásával, adott engedelmeket, ugyancsak a szegedi levéltárra való hivatkozással, *Fridrich* Orbán is említi. (II. 15.), de csak két sorban.

nak, ki a rettentő büntetésbe majdnem belehalt. (Ez az eset is csak úgy magyarázható meg, hogy *Janich* a helyi hatóság engedelme nélkül, vagy mi több: tilalom ellenére épített.) Sebeiből nagynehezen felépülvén, *Janich* is Konstantinápolyba utazott és ő is ott nyert engedelmet a kápolna kijavítására. (Ha, mikor a helyi hatóságtól nem sikerült engedelmet kapnia, mindjárt a Konstantinápolyba való menéssel kezdte volna, kikerülte volna a szörnyű kinzást. Lám, a szegedi testvéreket egyszer sem bántották épületeik kijavításáért, mert megtartották a szabályt.) *Janich* utódát, *Plumbó* János atyát a szerb pap följelentette a töröknek, hogy két temploma van. A feljelentésben csak annyi igazság volt, hogy ha *Plumbó* a rossz idő miatt nem mehet föl a radnai hegyre, a kápolnába misézni, lent a völgyben, lakóházában végezte a szentmisét. A lippai bég *Plumbót* misézésközben elfogatta (a misemondó-ruhát, melyben elfogták, még ma is őrzik Radnán) és vallatóra fogta. *Plumbó* ügyesen védekezett. Mosé-e, templom-e az a hely, ahol kemence van, — kérdé a bégtől. Nem, — felelt a bég. No hát akkor, mondta *Plumbó,* az én házam sem mosé, bár misézem benne, mert az én házamban is van kemence. Erre *Plumbó* visszanyerte szabadságát, annál is inkább, mert mind a bég, mind a többi török szerették ezt az atyát ügyes orvosvolta miatt.[319] (A szerb pap nem volt ügyes orvos, hanem csak ügyes feladó.)

Akármi címen és mint akármi (mint hatóság, vagy mint magányos személy) üldözte és bántotta a török a keresztény papokat, az egyszerű valóság az volt, hogy nagyon sokszor üldözte és bántotta őket. Bizonyítja ezt, ha más nem, a török megkínozta és meg is ölte ferencrendieknek nagy száma. Igy tehát tagadhatatlan tény, hogy a török területen papnak lenni nagy és nehéz dolog volt. És hát kik paposkodtak ezen a területen?

Miután a török az országnak egy nagy részét elfoglalta, a hódított részeken, melyeken persze a nagy javadalmak megszüntek, nem lakott többé magyar érsek és püspök. A királyok a kalocsai érseki, a csanádi, a pécsi, a boszniai vagy djakovári, a szerémi,[320] a belgrádi és a szendrői

[319] *Magyary* Pál: Mária-Radna és a Boldogságos Szt. Szűz kegyelmes képének története. 1902. IX., XII. 3. és köv., 9. és köv.

[320] 1774-ben egyesítették a boszniai vagy djakovári püspökséget a szerémivel. — A boszniai püspökség már 1203-ban fennállt. Első dotátora Kálmán kir. herceg, majd testvére: IV. Béla király voltak. A boszniai püspök és káptalana már a középkorban Djakováron székelt, mert a boszniai püspök, kinek az eretnekségek miatt sem papsága, sem hive nem volt, már a XIII. század második felében, vagy a XIV-ben a valkómegyebeli Djakovárra vonult vissza. Innen azután a djakovári püspökök birtokait egyházmegyévé fejlesztették, a boszniai püspöki cimet sem téve le. Magyar főrendekké váltak. Boszniá-

(semendriai)[321] püspöki címet előkelő magyar egyházi férfiaknak ugyan tovább is adományozták[322] és az előkelő egyházi férfiak e címeket elfogadták, de egyházmegyéiknek feléjük sem néztek. A kalocsai érseki címet rendszerint a győri vagy a nyitrai püspökök viselték és mint ilyenek vagy Nyitrán, vagy Győrött, vagy ha királyi udvari cancellárok voltak, Bécsben laktak, — a címzetes püspökök egy-egy apátságot vagy prépostságot és melléje rendesen még egy-egy kanonokságot is bírtak és kanoniájuk székhelyén tartózkodtak. Egyházmegyéjüket nem kereshették fel, mert a török, mint a magyar királytól kinevezett egyéneknek, nem engedte meg nekik, hogy a hódított területre jöjjenek. A bajon könnyen lehetett volna segíteni azzal, hogy a királyt reáveszik, hogy addig, míg a török hódítás tart, a hódított egyházmegyékbe ne nevezze ki a püspököket, hanem bizza kinevezésüket csak a pápára — és ha az illető főpapok valóban csak a pápától kérték volna kinevezésüket, csak le kellett volna mondani a közjogi méltóságról, figyelmen kivül kellett volna hagyni egy időre a történelmi fejlődést a halhatatlan lelkekért, az örök érdekekért és a magyar püspökök működhettek, apostolkodhattak volna egyházmegyéikben, amint hogy a, csak a pápától kinevezett néhány franciskánus püspök valóban működhetett, apostolkodhatott a török hódította részeken. De hát a magyar főpapok belenyugodtak abba, hogy a király nevezze ki őket a török birta egyházmegyékbe is, belenyugodtak abba is, hogy a királyi területeken dús javadalmakat bírjanak és ezen felül egy-egy püspökségnek csak kitüntető címét, de magát a püspökségnek terhét ne viseljék. Nem csoda, hisz a magyar püspökök legtöbbje már a mohácsi vész előtt, tehát akkor, mikor török hódítás még nem volt, sem teljesítette reideális kötelességét, — már akkor, mindenféle világi hivatallal megterhelve, mindenféle világi dolgot intézve, legtöbbször távol voltak egyházmegyéjüktől, püspöki székhelyüktől. Ez is

---

val nem törődtek (annak a gondja a ferencrendiekre maradt). Azután e püspököknek djakovári birtokai is török kézre kerültek, püspökségük tehát duplán címzetessé vált (mint boszniai és mint djakovári is) és e kettős cimű — boszniai vagy djakovári — címzetes püspökséget a magyar királyok tovább is adományozták a XVII. század óta (a Liber Dignitariorum Ecclesiasticorum szerint az adományozás a XVI. században csak 1556-tól 1583-ig és 1591-től 1597-ig szünetelt, különben nem), még pedig a pápák tiltakozásának ellenére. *Hodinka* Antal: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történelméből. 1898. — V. ö. *Csánki* Dezső: Boszniai püspökség Magyarországon. Századok. 1893. 467. és köv.

[321] A királyok 1503-ig csak belgrádi püspököt neveztek ki, aki 1521-ben székét elvesztette. 1521 után 1612-ig sem a belgrádi, sem a szendrői, 1612—1618-ig csak a belgrádi, 1619-től 1703-ig csak a szendrői, 1703—1728-ig a szendrői és ugyancsak 1703-ban a belgrádi cimet is adományozták. 1721-ben ez utóbbi cim viselője meghalt és ettől fogva többé erre külön senkit sem neveztek ki többé. 1735-ben (helyesen 1729-ben) a belgrádi és a szendrői püspökséget egyesítették egymással. — *Liber Dign. Eccl. Orsz. Levélt. Canc. Oszt.*

[322] Ld. *Lib. Dign. Eccl.*

egyik főoka volt (és hasonló viszonyok uralkodtak a külföldön is) a protestantizmus létrejöhetésének, uralomra juthatásának.

Az az egy bizonyos, hogy Róma éppen nem méltányolta azokat az okokat, melyek miatt a török területen levő püspökségekre királyilag kinevezett főpásztorok nyájuktól távoltartották magukat, hanem ellenkezően, e főpásztorok viselkedését helytelenítette, viselkedésük okának megszüntetését akarta és ha már a királyok és az illető főpapok nem voltak hajlandók a hódított püspökségekben való főpásztori működés akadályát (a *királyi* kinevezést a püspökségekre) elhárítani, ő maga — Róma igyekezett az elárvult egyházmegyékről gondoskodni.

1642-ben *Boncarpi* Jakab (ferencrendi atya), himeriai felszentelt püspök, Rómából Bécsbe jött és bejelentette, hogy a pápa őt a Száva és a Dráva közti török hódításban a főpapi teendők végzésével megbízta. Az esztergomi érsek (*Lippai* György) figyelmeztette *Boncarpi*-t, hogy az illető püspököktől felhatalmazást kérjen (tehát azoktól, kik a királyi területen biztosságban éltek, kérjen felhatalmazást arra, hogy esetleg mártirhalált halhasson) és a királyi kegyúri jogot tartsa tiszteletben.[323]

1646-ban a király *Maravics* Marianus ferencrendi atyát nevezte ki boszniai püspöknek. A pápa 1647-ben e kinevezést megerősítette.

Ugyancsak 1646-ban a király *Pozsegai* Marinus, ferencrendi atyát, biduai címzetes püspöknek nevezte ki és kérte a pápát, hogy *Pozsegai*-t a szendrői püspökség administratorának rendelje, de a pápa (1647) *Pozsegai*-t belgrádi püspöknek tette meg és a szerémi, valamint a boszniai püspökségnek egy részét reábízta. A király ez ellen tiltakozott, de hiába.[324]

Pozsegai halála után (1650) a pápa *Benlics* Máté, ferencrendi atyát, nevezte ki belgrádi püspöknek. Felhatalmazta őt, hogy az alsómagyarországi hívek körében a püspöki teendőket végezze.[325] (Itt említjük meg, hogy az említett, a pápa által kinevezett *Pozsegai* — másképp: *Ibrisimovics, Imbrissinovics* — Marinus, belgrádi püspök, joghatóságát az egész Bácskára, Szegedre, Gyöngyösre, Jászberényre és Pestre is kiterjesztette, e helyeket is visitálta.)[326] Továbbá: a pápa *Benlicset* a szendrői püspökség administratorának rendelte (1651), majd a Dráva és a Száva közti területet a boszniai püspökségtől elszakította és a belgrádi püspökséghez csatolta. Mindez ellen III. Ferdinánd (1654-ben) és I. Lipót királyok (1657) megint tiltakoztak, de ismét hiába.[327]

A fent említett *Maravics* Marianus, ferencrendi atya, királyilag és pápailag kinevezett boszniai püspök, 1660 őszén meghalt. A király azt akarta,

---

[323] *Fraknói* Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. 1895. 357.

[324] *U. o.* 367. (hivatkozással *Fermendzin*-re) és 368.

[325] *U. o.* 371.

[326] *Fermendzin:* Acta Bosnae. MCCCCIII. 467. Az 1649-ik évről.

[327] *Fraknói*: i. h. 371., 372.

hogy a belgrádi püspökség, melyet szerinte a pápa mint *újat,* állított fel, szünjék meg. Hogy tehát e részben könnyebben célt érhessen, *Benlics* Máté atyát, a pápailag kinevezett belgrádi püspököt, boszniai püspöknek nevezte ki. Ámde a pápa nem csak hogy a belgrádi püspökség megszüntetéséről nem akart tudni, hanem a megüresedett boszniai püspökséget is immár egyedül maga, a király közbenjötte, királyi kinevezés nélkül, akarta betölteni.

1661 márciusában a *Propaganda* titkára a császári követ előtt kifejtette azokat az okokat, melyek a pápában itt jelzett szándékát megérlelték. A pápának, mondta a titkár, csak az a célja, hogy Bosznia szegény katholikusainak legyen főpásztoruk. A magyar király által a török területekre kinevezett püspökök nem mennek egyházmegyéikbe (nem is mehetnek, éppen mert királyilag kinevezettek), még csak közelükben sem laknak, a *Propaganda-Conregationak* jelentéseket nem küldenek (hogy küldjenek jelentéseket arról, amit soha nem is láttak), sőt a római levelekre nem is válaszolnak. (Persze, nehéz lett volna mindig csak azt válaszolni: azt sem igen tudjuk, hogy egyházmegyénk merre fekszik).[328] Igy félő, hogy azokon a vidékeken a kereszténység egészen megszünik. Ezért nevezett ki és küldött a szentszék oda, ahova lehetett, püspököket, vagy állított, a magyar király jogainak sérelmét elkerülendő, új püspökségeket. (A titkár nem fejezte ki a dolgot praecise, mert a pápa egy *uj* püspökséget sem állított, hanem csak r é g i e k e t ujított meg, így a XVI. században a boszniait, melyre, ha a *Lib. Dign. Eccl.*-t az 1870-iki bosznia-djakovári schematismussal egybevetjük, látjuk, hogy a

---

[328] A magyar királyok által kinevezett boszniai püspökök 1597-től 1645-ig: *Ujlaky* Lajos, *Ergelics* Ferenc, *Telegdy* János, *Balásfy* Tamás (kinevezésének fogalmazványát olvastuk: *Conc. Exp.* 1612. 755. jun. 15.), *Sennyey* István, *Deáky* László, *Pozsgay* János és *Mrnjavcsics — Marnavics, Marnjavcsics, Mernyavcsics (Tomkó)* — János (*Lib. Dign. Eccl.* és Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis canonice unitarum pro anno ... MDCCCCLXX.) Egyik sem lakott Boszniában, sőt bizonyosan merjük állítani, hogy még *Tomkó* János sem lépte át sohasem ez ország határát. — *Maravics* Marianus, ferencrendi atyát a pápa 1645-ben kinevezte dulmoi püspöknek és egyben megbízta a boszniai püspökség gondozásával. *Maravics* ezen az alapon szépen működhetett. De miután 1646-ban a király kinevezte boszniai püspöknek, már nem mert Boszniában maradni, annyira dühöngtek ellene a törökök. 1647-ben kimenekült Boszniából. Igaz, hogy 1648-tól 1650-ig ismét az országban tartózkodott (id Schem.), sőt 1655-ben visitatiot végezhetett Boszniában (Ferm. Acta. Bosnae. 475. és köv.), de ezután megint minden bizonnyal távol kellett lennie innen, mert különben, *Maravics*-nak 1660-ban történt halála után, a pápa nem tartotta volna szükségesnek, hogy a boszniai püspökségre nézve új rendet teremtsen, éppen arra való hivatkozással, hogy a király által kinevezett püspökök nem mennek egyházmegyéikbe. Tehát: miért nem teljesíthette hivatását nyája körében a még oly buzgó *Maravics* sem? Miért üldözte ki őt 1646 után a török Boszniából? Azért, mert ez év óta már a magyar király kinevezettje volt. Csak ezért! Mert ha más okon kellett volna Boszniát elhagynia, a pápa nem mondta volna, hogy ha majd c s a k ő nevez ki boszniai püspököt, a bosnyák katholikusoknak igenis lesz főpásztoruk.

pápa már 1530—1600. nevezett ki a király nélkül főpásztorokat és 1647-ben a belgrádit.) Ezért állította fel a belgrádi püspökséget (nem állította fel, hanem csak megujította),[329] a belgrádi püspököt administratornak rendelvén 5 olyan püspökségben, melyeket a királytól kinevezett püspökök teljesen elhanyagolnak,[330] bűnüket még azzal tetézvén, hogy mulasztásuk pótlásában még másokat is megakadályoznak. Azt is mondta még a *Propaganda* titkára, hogy a pápa *Benlics* Máté atya áthelyezését Belgrádból Boszniába, nem hagyhatja jóvá, mert *Benlics* nem Boszniába való. A titkár *(Albrizzi)* még emlékiratot is szerkesztett, melyben kifejtette, hogy a belgrádi püspökség eltörlése lehetetlen és hogy ha a Congregatio az egyházmegyéknek régi állapatában változtatásokat visz végbe, az egyházak és a kegyurak jogának megóvása végett a bullákba beleiktatja, hogy az intézkedés csak a török hódítás idejére érvényes.[331]

Erre hosszu vita indult meg a magyar királyi udvar és a szentszék között arról a kérdésről, vajjon a magyar királynak kegyuri joga alapján (melyet a pápa ugyancsak nem vont kétségbe) lehet-e a boszniai püspökségre is püspököt kinevezni? A mindkét részről felhozott sok érvet *Fraknói* bőven ismerteti, mi itt röviden csak azt jegyezzük meg, hogy a vita folyamán a szentszék részéről említés esett azokról a büntetésekről, melyeket a kötelességeiket nem teljesítő püspökök érdemelnek, s hogy viszont a király kész volt a szentszéknek biztositékot adni az iránt, hogy a királyilag kinevezendő püspökök egyházmegyéjükben fognak tartózkodni (hogy írhatták ezt Rómába? hisz tudták, hogy a török a király kinevezettjeit nem türi meg területén) és hogy a bibornokoknak az a bizottsága, melyet a pápa külön e kérdés eldöntésére nevezett ki, azt a véleményt terjesztette a pápa elé, hogy a magyar királyt a boszniai püspökségre a kinevezés joga nem illeti meg. A

[329] Mikor a pápa, 1647-ben, *Pozsegai* Marinus atyát belgrádi püspöknek a saját hatáskörében kinevezte, ezen Bécsben nagyon megütődtek, mert úgy vélték, hogy a pápa új püspökséget alapított, mint mondták, a királyi kegyúri jog sérelmével. De Bécsben tévedtek, a pápa nem alapított új püspökséget, hanem csak egy régit újított meg. A belgrádi (nándorfejérvári) püspökség ugyanis már a XIV. század első éveiben fennállt és Bécsben csak azért hitték, hogy sohasem állt fenn, mert 1521 után a királyok e püspökség cimét senkinek sem adományozták és igy az udvarnál magát e püspökségnek a multban való létezését is elfelejtették. Belgrád a magyar koronához tartozó püspökségeknek 1588-iki és 1644-iki jegyzékeiben elő nem fordult. *(Fraknói:* i. h. 368.) *Fraknói* itt figyelmen kivül hagyta, hogy a király a belgrádi püspökség cimét, igaz, 1521-től 1612-ig nem, de 1612-től 1618-ig igenis megint adományozta és ismét csak 1618-ban szünt meg belgrádi püspököt kinevezni *(Lib. Dign. Eccl.)* s hogy tehát Bécsben a belgrádi püspökség létezésének elfelejtése csak 1618-ban kezdődött. — Hogy a pápa nem állított új püspökségeket, *Hodinka* Antal is mondja. (Tanulmány a bosny.-djakov. püsp. tört.-ből.)

[330] A szerémi, a pécsi, a temesvári (azaz csanádi), a buda, valamint pestkörnyékiben. *(Fraknói:* i. h. 382.) Ld. fent, hogy hova terjedt ki *Pozsegai* és *Benlics* atyák, belgrádi püspökök, joghatósága? Kiterjedt az a kalocsai érseki megyére és a váci, valamint az egri egyházmegyék elhanyagolt részeire is.

[331] *Fraknói:* i. h. 377., 374.

dolog vége pedig az lett, hogy a pápa, VII. Sándor, a bibornoki bizottság véleményét nem fogadta el (1662), a király viszont *Benlics* Máté atya boszniai püspökségéhez már nem ragaszkodott, hanem *Olovcsics (olovoi, Plumbensis)* Miklós, ferencrendi atyát, nevezte ki boszniai püspöknek, kit azután ebben a minőségében a pápa, IX. Kelemen, még a királyi kinevezés évében, azaz 1669-ben megerősített.[332] (Ez az eset is egyik bizonyítéka annak, hogy a pápák mily kiméletességgel kezelték a királyi kegyuri jog kérdését.)

A boszniai püspökségre nézve tehát maradt minden úgy, ahogy volt. *Olovcsics* Miklós atya is, távol Boszniától, Djakovárt székelt. 1701-ben itt ölték meg rablók.[333]

A belgrádi püspökségre nézve azonban a pápa nem teljesítette a király akaratát, hanem e püspökséget fenntartotta és reá *Benlics* Máté atya halála után, 1675-ben, ismét a király megkérdezése nélkül, új püspököt nevezett ki *Certatzinich (Carlovitius)* Róbert személyében.[334] A pápa a püspököknek ilyen módon való kinevezését Belgrádba folytatta 1709-ig, amikor — az 1679-ben kinevezett *Bernjakovics* Máté ferencrendi (Ld. 1836-iki Bosn. Arg. Schem. és *Gams)* halála után — *Natali* Lukácsot nevezte ki belgrádi püspöknek, joghatóságát, mint apostoli vicariusét, kiterjesztvén „Magyarországnak a török uralom alatt levő, saját pásztoraiktól megfosztott egyházaira", nevezetesen a Dráva és a Száva, valamint a Duna és a Tisza közére és délkeleti Magyarországra Temesvárig.[335] Mint már fent mondtuk, a magyar királyok 1619-től 1703-ig csak szendrői püspököket neveztek ki, de 1703-tól 1732-ig nemcsak 4, királyilag kinevezett szendrői, hanem ugyancsak 1703-tól 1721-ig egy kinevezett belgrádi püspök is volt: *Kasó* István személyében. Persze Róma sem a királyok által kinevezett szendrői püspökökről, sem az I. Lipót által a belgrádi címmel megadományozott *Kasó*-ról nem vett tudomást, e püspökök királyi kinevezését nem erősítette meg. 1729-ben azután a belgrádi és a szendrői püspökséget egymással egyesítették és akiknek a királyok a két egyesített püpökség címét adományozták, azokat már a pápák mind e mai napig, mint belgrád—szendrői címzetes püspököket megerősítették,[336] sőt megengedték és megengedik, hogy ezeket a magyar címzetes püspököket, valamint még egyesegyedül a tinninieket, címükre fel is szenteljék.[337]

---

[332] *Fraknói:* i. h. 374—382.

[333] *Hodinka:* i. h. — 1870-i boszniai — djakovári schem.

[334] *Fraknói:* i. h. 382. — *Gams* Pius Bonifacius, Series Episcoporum. 1873.

[335] XI. Kelemen pápának erről szóló okiratát közli *Fermendzin.* Acta Bosnae. 544. MCCCCLXXXVIII. 1799. jan. 26. — *Natali* már 1696-ban *Jány* Ferenc királyilag kinevezett szerémi püspöknek vicarius generalisa és missionarius apostolicus volt. Ld. *Fermendzin:* i. h. 527., 528.

[336] *Gams.* — Lib. Dign. Eccl.

[337] Míg a többi címzetes (választott) püspök 1885 óta már nem, a belgrád-szendrői és a tinnini igenis ma is tagjai a főrendiháznak. A belg.-szendrői püspöki címet mindég egy zágrábi kanonoknak adományozzák.

Mint láttuk, a pápa azt a szándékát, hogy Boszniába is nevezzen ki — a király közbenjötte nélkül — püspököt, 1660-ban és azután nem valósította meg és így ezen az úton nem tette lehetővé, hogy, a töröktől háborítatlanul, Boszniában is működhessék püspöki hatalommal felruházott egyházi renden levő ember. Lehetővé tette ezt azonban más úton, nevezetesen úgy, hogy a bosnyák ferencesek köréből püspöknek szentelt apostoli vicariusokat rendelt a bosnyák katholikusok részére. (Ld. az 1886. *Bosn. Arg.* Schem.)

A mondottakat röviden összefoglalva: A magyar királyok részéről a török területen levő egyházmegyék címére kinevezett érsekek és püspökök egyházmegyéikkel, a török iga alatt sinylődő katholikus hívekkel nem törődtek, de a pápa nem engedte, hogy e hívek teljesen püspök nélkül maradjanak, hanem részükre 1647 óta ő maga — belgrádi címmel — püspököket nevezett ki, joghatóságot adva e püspököknek az egész magyarországi és szlavóniai török hódította területre, és ezen felül: Boszniába püspöknek szentelt apostoli vicariusokat rendelt.

Érdekes és fontos dolog az általános egyháztörténeti szempontból, de minket jelen történetünk szempontjából azért is különösen érdekel, mert a pápa által (a király nélkül) tett belgrádi püspökök — kettő kivételével — a boszniai apostoli helynökök pedig — kivétel nélkül — mind ferencrendiek voltak.

Itt kell még megemlítenünk a következőket:

A királyok kinevezte csanádi püspökök természetesen szintén nem tartózkodtak egyházmegyéjük területén. Közülök az első, ki egyházmegyéje ügyei iránt érdeklődött: (ludányi) *Zongor* Zsigmond volt. E püspök a nevezett ügyekről kérdezősködő levelet intézett a szegedi guardiánhoz, és e guardiánt 1648 május 10-én, vicariusának nevezte ki. Az első, csanádi püspöki helytartónak kinevezett szegedi guardiánnak neve: *Jászberényi* Gáspár.[338]

Zongornak harmadik utódja: *Pálffy* Tamás gróf 1652 március 11-én a szegedi guardiánt Nagyszombatba magához rendelte, hogy vele a vicariusságnak továbbra való vállalása ügyében tárgyaljon.

A következő csanádi püspökök:

Pálffy Nándor gróf, 1673 aug. 6-án,

Macripodari Jácint, 1676 szept. 19-én, Nagyszombatból (itt a dátum téves, vagy forrásunk, mely már nincs kezünknél, vagy a mi kijegyzésünk téved, mert *Macripodari* Jácint már 1672-ben meghalt és *Pálffy* Nándor előtt volt csanádi püspök),

Kéry János gróf, 1667 junius 3-án, Nagyszombatból,

Telekessy István, 1692 junius 30-án és 1694 március 15-én Győrből, az illető esztendőkbeli szegedi guardiánokat a lelkiekben általános helynököknek (vicarius generalis in spiritualibus) nevezték ki.

[338] *Fridrich:* i. h. II. 15.

Telekessy István 1694 március 15-én *Somody* Bernardinus, guardiánt, általános ügyhallgatónak (causarum generalis auditor) is megtette.

Abban az okiratban, melynek erejével *Macripodari* Jácint a szegedi guardiánt vicariusául rendelte, e püspök nagyon megdicsérte a guardiánt azért a buzgóságáért, mellyel a török területen, nevezetesen az elpusztult csanádi egyházmegyében, a jámbor katholikusok iránt viseltetett. Arra is felhívta a püspök a guardiánt, hogy a csanádi egyházmegye Temesváron inneni részének állapotáról küldjön Nagyszombatba jelentést.[339]

Farkas András, szegedi guardián, 1727 március 17-én kelt, a csanádi püspökhöz (*Nádasdy* László grófhoz) intézett levelében mint olyan csanádi püspököt, ki a szegedi guardiánt vicariusának nevezte ki, a fönt említetteken kívül még megnevezi *Dolny* Istvánt is (1699), (*Farkas Pálffy* Nándort nem említi).[340]

Fridrich Orbán, ki *Pálffy* Nándornak a szegedi guardiánt (*Kultsár* Gergelyt) vicariusnak megtevő, 1673 aug. 6-iki levelét egész terjedelmében közli, ugyancsak a szegedi convent levéltárában őrzött levelek alapján, mint olyan csanádi püspököt, ki a szegedi guardiánt helytartójának nevezte ki, az eddig említetteken kívül megnevezi *Fenessy* Györgyöt is.

Eszerint 1648-tól 1700-ig a szegedi guardiánok a következő csanádi püspököknek voltak vicariusai: *Zongor* Zsigmond-, *Pálffy* Tamás-, *Macripodari* Jácint-, *Pálffy* Nándor-, *Kéry* János-, *Fenessy* György-, *Telekessy* István- és *Dolny* Istvánnak.

Egyik forrásunk sem említi

Tarnóczy Mátyást és *Rohonczy* Istvánt (*Zongor* és *Pálffy* Tamás közt), továbbá: *Dvornikovics* Mihályt (*Fenessy* és *Telekessy* közt) a jelen üggyel kapcsolatban. Ezek a csanádi püspökök tehát, úgy látszik, még a vicarius kinevezését is elmulasztották.

Ennyit a főpásztorokról. Szóljunk most valamit a nyájról és a pásztorokról.

A török uralom idején Boszniában, csak úgy, mint ma, egyrészt a mohamedán vallásra tértek, másrészt a görög keleti vallást követők mellett a katholikus csak kisebbségben, — a régi Szlavóniában és a Szerémségben pedig (hogy ezeken mit kell érteni, l. fent, az I. fej. 3. §-ának elejét) a katholikusok többségben voltak.

Magyarországnak a török hódította részeiben a magyar nemzetiségüek túlnyomó többsége a kálvinista vallást követte. Lakták még e részeket görög-keleti szerbek és oláhok. Mindezek mellett a magyar és egyéb nemzetiségű katholikusok csak kisebbséget, hogy hasonlattal éljünk:

---

[339] *Szilády* Áron és *Szilágyi* Sándor: A szegedi convent levéltárából. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. II. köt. 329., 335—337., 341., 342.

[340] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* Imre primás idejebeli iratok közt. 699. sz. a.

a más vallásúak tengerében csak apróbb-nagyobb szigeteket alkotlak. Az itt mondottak igazságát bizonyítja temérdek, országos levéltárbeli adat III. Károly és Mária Terézia korából, mely a katholikus egyháznak a nevezett részeken való újra megszervezéséről szól.[341]

A *Fermendzin* összegyüjtötte levéltári anyag (Acta Bosnae) idevágó részének alapján meglehetősen pontos hely- és számbeli kimutatást lehet összeállítani a török iga alatt élő magyarországi, szlavóniai és boszniai katholikusokról, — most egyelőre azonban, kevés szemelvényként, csak a következő adatokat iktatjuk ide:

1651-ben a belgrádi püspök alá tartozott 34 plébánia. Ezek közül 10 világi papok, 4 jezsuiták, 20 bosnyák ferencesek kezén volt.

Ezek a plébániák (névszerint nem sorolja fel őket forrásunk) nem Magyarországon, hanem a Szerémségben és Szlavóniában voltak.

Magyarországnak a török meghódította részein (nelli confini d'Ongaria sotto il Turco) a következő plébániák álltak fenn és tartoztak szintén a belgrádi püspök alá (1651-ben).

Lucs (Luch, Luhuc) a pécsi egyházmegyében, mint *Fermendzin* írja, Baranyamegyében, — itt 1649-ben a belgrádi püspök 129 hívőt bérmált meg, — az itteni templom Szent Mártonról volt elnevezve.

Gyöngyös, itt a ferencrendieknek templomuk és conventjük (ld. a helyek történetében) és plébániájuk volt, — a belgrádi püspök 1649-ben itt 703 hívőt bérmált meg, — a katholikusoknak (a ferencrendiek kezén) 3 templomuk volt: a Bold. Szűzről, a Szent Bertalanról és a Magyarországi Szent Erzsébetről nevezett, — a kálvinistáknak egy templomuk volt: a Szent Orbánról nevezett, — 120 katholikus ház volt 300 lélekkel (fent 703 bérmálkozó, vagy mert a környékbelieket is bele kell érteni, vagy mert a 300-on csak a családfőket kell érteni — le case 120 di catholici 300),

Szeged, itt a ferencrendieknek templomuk és conventjük (ld. a helyek történetében) és plébániájuk volt, — a belgrádi püspök 1649-ben itt 138 hivőt bérmált meg, — az egész török területen nem volt olyan szép templom, mint a ferenceseknek itteni, a Havi Boldogasszonyról (S. Maria della neve) nevezett temploma,

Lőrincfalva (S. Lorenzo, Torontál megye),

Pest, (Pouda, azaz Buda, melyen, ha conventről van szó, Pestet kell érteni), itt a ferenceseknek templomuk és conventjük (ld. a helyek történetében) és plébániájuk volt, — a belgrádi püspök 1649-ben itt 2035 hivőt bérmált meg,

Versec (Wrasac),

---

[341] De pl. *Frankl* (Fraknói) is írja (Pázmány Péter s kora. 41.): A török által bírt területen a lakosság nagy többsége kálvinista volt, — Pécs körül arianusok (unitariusok) is voltak.

Denta (Gyenta, Temes megye),

Temesvár, — 1580 körül volt itt ferencrendi predikátor, — 1587. dec. 15-én V. Sixtus pápa Ragusai Bernardinus ferencrendit és társait Temesvár (és Pozsega) vidékére küldte, hogy Miklós, szendrői püspöknek, Boszniában administratornak és visitatornak, engedelmeskedve és az ő felsőbbsége alatt, a katholikus ügyet előmozdítsák, (mint tudjuk, 1503—1512 a magyar király sem belgrádi, sem szendrői püspököt nem nevezett ki, 1612—1618 azután csak a belgrádi, 1619—1703 pedig csak a szendrői címet adományozta, — és íme, itt találkozunk egy szendrői püspökkel, kit csak a pápa nevezett ki, — ez a *Miklós* püspök: *Ugrinovics* Miklós volt, kit a pápa 1570-ben tett meg szendrői püspöknek és kit 1605-ben vagy még előbb a törökök öltek meg, — valamint 1544-től 1570-ig, úgy *Ugrinovics* halála után, 1605-ben, is nevezett ki a pápa szendrői püspököt, de azután már nem, — ld. *Gams*-nál, — az 1870-iki boszniai-djakovári történeti schematismusban tévesen van *Ugrinovics* mint boszniai-djakovári püspök, feltüntetve, mert, mint láttuk, *Ugrinovics* nem volt boszniai-djakovári püspök, hanem szendrői, és Boszniát a távollevő, Djakovárt székelő boszniai-djakovári püspök helyett, valamint a boszniai-djakovári szék üresedése idején, a pápa megbízásából csak administrálta és visitálta.

Nagybecskerek (Beckereck, Becchereck), — 1650-ben pap nélkül szűkölködött.

Csanád (Chianad, Cenad), — 1650-ben pap nélkül szűkölködött.

E helyeken kivül még másokon is állt fenn plébánia, mondja forrásunk (nella terra di . . . . itt felsorolja az imént említett 11-et, azután hozzáteszi: et altre terre convicine), természetesen, így pl.

Kecskemét-en, hol a ferenceseknek volt templomuk, plébániájuk és residenciájuk (ld. a helyek történetében), itt a templom Szent Miklósról volt elnevezve, — belgrádi püspök itt 1649-ben 24 hivőt bérmált meg, — 23 katholikus ház állt fenn 1000 lélekkel, az eretnekek többen voltak (di eretici piu).

Valamennyi itt említett plébániának (a szlavóniaiak-, a szerémségiek- és a magyarországiaknak) a belgrádi püspök haszonélvezője (usufruttuario) volt, azaz valamennyi itt említett plébánia hozzájárult a püspök fentartásához úgy, hogy a plébániai jövedelmeknek egy negyedrészét a püspököknek adták (ricerendo da tutto la quarta canonica). (Nem sok, ha meggondoljuk, hogy a püspököknek folyton utaznia kellett és hát a baksisok a törököknek!) Csak a lucsi plébánia volt egészen a püspöké, — ezt administratorral kezeltette.

Katholikusok laktak a következő helyeken:

Lippa (Lipova, Lippova, Temes megye), — *Stipanics* András atya 1650-ben „lippai missionarius" címet viselt — ugyanebben az évben a lip-

pai katholikusok kérték, hogy régi missionariusukat, *Stipanics* Andrást, ne vegyék el tőlük, — és ugyan csak 1650-ben Lippa, mint olyan hely szerepel, mely pap nélkül szükölködik, (hogy Lippa egy missios-atyának székhelye volt, ez nem jelentette, hogy állandó papja volt, mert hisz a missios-atyáknak éppen az volt a hivatásuk, hogy székhelyüktől majdnem mindég távol legyenek),

Osztrov (Ostrovo, Krassó-Szörény megye), — az említett *Stipanics* András missios-atya, 1650-ben itt 70 családot térített a lutheranus vallásról a katholikusra és a lutheranus lelkészt innen és a szomszéd falvakból eltávolította, — egyben kérte, hogy ide lelkészt (curatus) küldjenek, — egyébként is szerepel e hely 1650-ben, mint pap nélkül szükölködő,

továbbá a következő krassó-szörénymegyei községekben:
Karánsebes (Caransebes),
Lugos (Logos),
Szlatina (Slatina),
Ruszka (Rusca),
Teregova (Tirigova),
Krassova (Carascevo),
Székás (Secas),
Orsova (Arasceva, ezt Fermendzin fejtette meg),
nemkülönben a csanádmegyei Makó-n (Macova),
a torontálmegyei Kis-Zombor-ban (Sombor),
a temesmegyei Temes-Rékás-on (Recas), végül:
Ferichias-on (az aradmegyei Fericse?)
Hazag-on,
Sice-n és
Zella-n,
1650-ben ez mind, mint olyan hely szerepel, mely pap nélkül szükölködik.

A bolgár *Thomassi* Gábor, ferencrendi atya, ki az itt említett paphiányt Rómába jelentette, egyben kérte, hogy missios-főnököt (praefectus missionis) nevezzenek ki.

A belgrádi püspök, *Pozsegai — Ibrisimovics* — Marianus atya, 1649-ben a következő bács-bodrogmegyei helyeken bérmált:

Bács, — itt a templom Nagyboldogasszonyról volt elnevezve (di Assonta) — a bérmálkozók száma 180 volt,

Bukin (Buchino), — itt a templom Ker. Sz. Jánosról volt elnevezve, — a bérmálkozók száma 428 volt,

Zombor, itt nem volt templom, — 30 katholikus ház volt, — a bérmálkozók száma 117-et tett ki,

Szántova, itt a templom szintén Nagyboldogasszonyról volt elnevezve, — 120 katholikus ház volt, — (a hely- és környékbeli) bérmálkozók száma 967-et tett ki,

Bajmok (Baimacho), a bérmálkozók száma 584 volt,

Jankovác, a templom Sz. Györgyről volt elnevezve, 50 katholikus ház volt 1013 lélekkel, — a bérmálkozók száma 325-öt tett ki,

Mélykut (Milcut), a bérmálkozók száma 129 volt,

Martonos, a templom Sz. Mártonról volt elnevezve, fából épült, 59 katholikus ház volt 730 lélekkel, — a bérmálkozók száma 245-re rugott.

A nevezett püspök még a következő bács-bodrogmegyei helyekről tett jelentést:

Monostor, itt 20 katholikus ház volt,

Kollut (Colutho), 20 katholikus ház volt, — a hívek Szántovára jártak templomba, mert bár maguknak is volt szép templomuk, a szél a tetejét tönkretette, azaz lehordta (di Colutho, nel quale e una bella chiesa, ma il vento li ha guastato il tetto),

Gara (Gazza), 58 katholikus ház volt, templom itt nem állt fenn, — a hívek Szántovára jártak templomba,

Béreg (Berecho), 10 katholikus ház volt, — templom itt sem állt fenn, — a hívek innen is Szántovára jártak szent misére, prédikációra és ugyanott bérmálkoztak.

A nevezett püspök bérmált még:

Sugliusban, (rendes nevét ezidőszerint nem tudjuk megállapitani, Bács-Bodrog vagy Baranya megyében?) 148,

Baloch-on (Balogh? Bács-Bodrog vagy Baranya megyében?) 52,

Bezedek-en, (forrásunk Lezzedech-et ír, ezt Fermendzin fejtette meg, Baranya megyében) 45 és

Baly-n (talán baranyamegyei Bellye) 39 hívőt.

Végül kiosztotta a bérmálás szentségét — ugyancsak 1649-ben — még a következő helyeken:

Jászberény, a templom Nagyboldogasszonyról volt elnevezve, (d'Assonta), katholikus ház 204 volt 1300 lélekkel, kálvinista ház csak 12, a bérmálkozók száma 593-ra rugott.

Patacca (nem a hevesmegyei Gyöngyös-Pata?), a templom Kisasszonyról volt elnevezve, (di Nativita), — bérmálkozók száma 254-et tett ki,

Belgrád, 2041-en voltak a bérmálkozók,

Szendrő (Samandria, Szerbiában), a templom Szent Mihályról volt elnevezve, — a bérmálkozók száma 6-ot tett ki,

Visnica (ugyancsak Szerbiában), a bérmálkozó volt 14 és

Mitrovica (a Szerémségben), a bérmálkozók 56-an voltak.

1586 márc. 13-án V. Sixtus pápa *Georgius de Salinis* (Tuzlai György) ferencrendit néhány társával Posavje (Possavia) és Sriem (Possemia) (Belovár-Kőrös megye) vidékére küldte, hogy a népet lelkileg ellássák.

1595 julius hóban VIII. Kelemen pápa (Fermendzinnél sajtóhibából VII.) *Jurisics* Lukács, ferencrendi atyát, kit adjakova-i és a cserna-i völgybe küldött, 3 évre bőséges facultásokkal (felhatalmazásokkal) látta el.

1580 körül a simándi (Scimandra, Arad megye) és nagypéli (Peglia, szintén Arad megye) híveket, a Maros és Kőrös között, a temesvári ferencrendi prédikátor-atya látogatta. Ez atya halála után a nevezett hívek a pápától új lelkipásztort kértek.[342]

Száz meg száz helyet említhetnénk még meg az *Acta Bosnae* alapján jelen tárgyunkkal kapcsolatban (mily rendkivül becses és bő források a helyekre, a hívek és lelkipásztoraik életére, körülményeire nézve: pl. P. Bartholomaei *Kasic* S. J. sacerdotis et missionarii, necnon Petri *Katic,* episcopi Prizrensis etc. (sic) — apostolici labores in Serbia, Sirmio et Sclavonia. *Acta Bosnae* 342—366, MCCXXXII. 1612—1618,. vagy: Fr. Marianus *Maravic,* episcopus Bosnensis brevem suae diceceseos exhibet sacrae congregationi „Descriptionem", *U. o.* 475—480, MCCCCXVI. 1655.), de talán e nagyon fogyatékos kép is, amelyet most itt megrajzoltunk, némi fogalmat adhat a török hódította területnek katholikus egyházi viszonyairól.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy — mint a helyek történetében látni fogjuk — a török 1666-ban megengedte a bosnyák atyáknak, hogy a pozsegamegyei Velikán (Nagyolaszi) conventet építsenek és hogy innen szállt ki a sok ferences atya a környék katholikusainak pásztorálására. A szerémmegyei Vukovár plébániáját is ellátták az atyák a török világban, szintúgy a péterváradi és a bajai híveket is gondozták. (Értsd hozzá mindig a környéket is.)

S ha azt kérdezzük, kik voltak a török terület diasporájának a pásztorai, azt kell felelnünk: legfőkép és első sorban azok, kiknek sorából az idegen zsarnok igája alatt szenvedő híveknek legtöbb, a főpásztori mitrának ugyancsak nem a díszét élvező, hanem csak a terhét érező püspöke is kikerült: a ferencrendiek, nevezetesen Gyöngyös és Szeged vidékén a salvatorianusok, Boszniában pedig, valamint Szlavóniában és Magyarországon is, fel egészen Pestig, a bosnyák atyák. Ezek maradtak meg abban a néhány conventben, melyet a hódításban megtarthattak, ezek látták el a plébániáknak tulnyomó nagy részét, ezek gondozták, folyton

[342] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 473. MCCCCXVI. 1651. Index parochiarum, quae ad mensam episcopi Belgradiensis pertinebant. — 470. MCCCCVI. 1650. — 470. MCCCCVIII. 1650. — 470. MCCCCVII. 1650. A bolgár *Thomassi* Gábor atya jelentése. — 467., 468. MCCCCIII. 1649. Ecclesiarum, quas episcopus Belgradiensis, fr. Marinus Ibrisimovic anno 1649. canonice visitavit, series, — 340. MCCXXVI. 1587. 15 Decembris, Romae. — 340. MCCXXV. 1588. 13. Martii, Romae. — 340. MCCXXVII. mense Julii, Romae. — 340. MCCXXV. 1586. 13. Martii, Romae. — 340. MCCXXVII. mense Julii, Romae. — 336. MCCXXII. 1584. 25. Julii, Simandrae.

utazva, vándorolva, csak néha-néha megpihenve missios házaikban, szállásaikon, a Száva és a Dráva közt, a nagy magyar Alföldön és a Mátra alján a sok száz, leginkább katholikus templom nélkül levő és még inkább állandó katholikus pap nélkül szűkölködő falvakban a lelki vígasztalásért epedő híveket.

A plébániáknak egy kis része nem ferencrendiek, hanem világi papok és jezsuiták kezén volt, továbbá a jezsuiták közül is többen merészkedtek, mint vándorpapok, a török területre. Éppen azért szólnunk kell itt, valamint a világi papokról és a jezsuitákról is, mert ha mi, a török világgal kapcsolatban csak a ferencrendieket említenők és másokról, kik a török hódította területen szintén pastoráltak, mélységesen hallgatnánk, könnyen abba a gyanuba keverednénk, hogy mi a nevezett területen való pastorálásnak e g é s z érdemét egyedül csak a ferencesek számára akarjuk lefoglalni, vagyis, hogy történelmet akarunk hamisítani.

Tehát: ami a világi papokat illeti, 1650. márc. 7-én 12 szerémségi világi pap, ki a belgrádi püspöknek volt alárendelve, gyült össze a szerémségi Njemci-n. Ez egészen megfelel ama fönti adatunknak, hogy a Dráva és Száva közt 10 plébánia volt világi papok kezén. Azt a levelet, melyet az említett 12 pap vicariusa részére adott, mint mondták, nemcsak maguk, hanem a megjelenésben gátolt, messzebb lakó világi pap-testvéreik (a longinquioribus fratribus nostris) nevében is aláírták.[343]

Az most már a kérdés, hogy hányan voltak a „longinquiores fratres", vagyis hány világi pap volt még a Njemciben egybegyűlteken kívül a belgrádi püspökre bízott területen, azaz, mint tudjuk, az egész Száva-Dráva közén és az egész török Magyarországon? Bizony aligha 20. Merész állítás, de nagy tekintély támogatja. *Fraknói* írja az 1622 körüli időkről: a török területen világi katholikus pap alig volt 20.[344] Tehát a Szerémségben és Szlavóniában és Magyarországnak török részein mindössze alig 33—35 világi pap.

Ami a jezsuitákat illeti: Gyöngyösön már 1635, Pécsett már 1634 óta volt residentiájuk. Ez utóbbi azután missiós házzá lett és csak 1701-ben lett megint residentia. Gyöngyös, Pécs, Andocs, Sebes, Törökkoppány és Veszprém alkották székhelyeit a jezsuiták török missiójának. (Missio Turcica.) Ez a missió fennállt 1621—1688. A győri rector hatósága alá tartozott. 1620-tól 1688-ig 170 jezsuita nevével találkozunk török területen. (Tehát egy-egy évre 3 sem esik. A török világban csak gyöngyösi és szegedi guardiánnal, mintegy 100-al találkozunk, — hol van még a többi gyöngyösi és szegedi ferencrendi és hol vannak, Boszniát nem számítva, a Szlavóniában, a Szerémségben és Magyarországon működő bosnyák atyák? Hány

[343] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 468. MCCCCIV. 1650. 7. Martii, Njemci in Slavonia. (Csak a mai nyelven Szlavonia a Szerémség is.)

[344] Pázmány P. és k. 41.

százan lehettek?) Jezsuita missiók voltak még Temesvárt, 1622—1650-ig, Karánsebesen 1625—1641-ig és még azontúl is, Belgrádban 1631 óta, Jassiban 1645—1651-ig. A horvát-szlavonországi jezsuita missiók (Missiones Illyricae) 1603-ban kezdődtek. Majd Nagyszombatból, majd Bécsből, majd Zágrábból indultak ki. Már 1648-ban nagy területre terjedtek. Nemcsak Szlavóniát és Horvátországot, hanem időnként Magyarországnak délnyugati részét, a török hódítás déli részeit, azután Dalmátiát és a szomszédos részeket is magukban foglalták. Az egri, a nagyváradi, az esztergomi, a székesfejérvári, az eszéki, a pozsegai, a pétervárad i és a csakhamar megszünt belgrádi jezsuita rendházak a török világ utáni alapítások voltak.[345] Ennyit hozhatunk fel ezidőszerint a jezsuitákról.

Megállapítottuk tehát, hogy a ferencrendieken kívül igenis mások is lelkipásztorkodtak a török hódította területen, de viszont ha a világi papok és a jezsuiták érdemeit el is ismerjük, fenntartjuk azt az állításunkat, és ha nem tartanók fent, véleményünk szerint szintén történelmet hamisítanánk, hogy t. i. a török terület katholikusainak lelkipásztorait túlnyomó nagyrészben sem a világi papság, sem a jezsuiták, hanem a franciskánus rend szolgáltatta, és hogy tehát a katholikus hit fenntartása körül a nevezett területen a f ő é r d e m, minden más tényező felett, ezé a rendé volt.

Dr. *Hamvas* írja: Boszniában a török igát sinylő katholikusok pastoratióját, néhány Dalmáciával határos hely kivételével, a ferencrendiek végezték, sok nélkülözéssel, fáradhatatlan buzgalommal és maguk feláldozásával. Ma is ők a nép lelkigondozói. A katholikusokat megtartották ősi hitükben. Hogy a katholikus elem ez országban végképpen ki nem pusztult, nekik köszönhető. Azt is olvassuk dr. *Hamvas*-nál, hogy a bosnyák ferenceseknek itt említett érdemét, nagy elismeréssel, a jezsuita *Pray* György, minden idők egyik legnagyobb magyar történetirója, is megállapítja. Ugyancsak dr. *Hamvas* közli néhai *Kállay* Benjámin, magyar-osztrák közös pénzügyminiszternek a magyar-osztrák delegatióban a ferencrendieknek Boszniában szerzett érdemeiről szóló nyilatkozatát.[346]

A dalmáciai, Legsz. Megváltóról nevezett rendtartománynak 1887-iki Schematismusában olvassuk, hogy 1499-től 1718-ig Dalmáciának a török elfoglalta részeiben csak a ferencesek végezték a lelkipásztorkodást (a bosnyák atyák) és hogy itt is csak nekik volt köszönhető a katholikus hit megmaradása. Hivatkozik erészben az idézett Schematismus Farlatira. Különösen sok becses adatot közöl a Schematismus arra nézve, hogy a ferencesek a Boszniából Dalmáciába menekült katholikus népért mit tettek? S ugyanaz a bosnyák rendtartomány, mely Boszniában és Dalmáciában ilyen támasza volt a hitnek, küldte el tagjait Szlavóniába és Magyarország-

[345] *Velics* László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Három füzet. 1912—1914. II. 68. és köv., 70. és köv., 120., 128., 132 és köv., III. 22., 23., 54. és köv., 64. és köv.

[346] Bosznia hajdan és most. Uj magyar Sion, 1878. 260.

nak a török meghódította részeibe is. Ez ma már mintha egy kissé el volna feledve, holott ha azokról az érdemekről szólunk, melyeket a Bosna-Argentina Provincia Boszniában és Dalmáciában szerzett magának, a történelmi igazsághoz híven mindég hozzájuk kell gondolnunk azokat a szolgálatokat is, melyekkel Szent Ferenc családjának ez a része a magyar katholicizmust kötelezte örök hálára.

De Magyarországon a bosnyák barátoknak hatalmas munkatársaik akadtak egy másik Szent Ferenc-rendi provinciából is: a magyarországi salvatoriánusból.

Fridrich Orbánnál olvassuk, hogy egy, 1675-iki feljegyzés szerint más papok hiján Gyöngyös egész vidékén, mintegy 300 faluban csak a ferencesek látták el lelkileg a katholikus népet a török világban, sok üldöztetés közepette, még életük veszedelme árán is. Ha ők nem lettek volna, ha ők is elhagyták volna híveiket, a katholikus vallás elenyészett volna e vidéken. Járták a községeket, tanítottak kicsinyeket és nagyokat és kiszolgáltatták a szentségeket az üdvöt szomjazóknak. A nép is bejárt Gyöngyösre. Ezren meg ezren hallgatták a szentmisét és a prédikációt a franciskánus convent udvarán, mert a nagy tömeget a templom nem volt képes magába befogadni.[347]

Ugyancsak *Fridrich* irja, hogy mikor Szegeden híre sem volt püspöknek, világi papoknak és más szerzetcseknek, csak a ferencrendiek látták el a városban és környékén a lelkipásztori teendőket és csak ők tartották meg a népet a római katholikus hitben.[348]

1627-ben a Congregatio de Propaganda Fide felhívta a bécsi nunciust, intené meg *Pázmány* Péter, esztergomi érseket, hogy Szegedet ne hagyja tovább katholikus pap nélkül, mert nem lehet tovább tűrni, hogy a katholikusok a keresztelésekért és az esketésekért eretnek-lelkészeknek legyenek kénytelenek fizetni. Egyben a Congregatio *Cataneo* Camillus, castilionei apátot, *Pázmány* római ágensét is felhívta, hogy *Pázmány*-t e dologra figyelmeztesse. *Pázmány* ez ügyben nevezett ágensének ezt írta: Nagyon örül, hogy a Congregatio azzal az elpusztult vidékkel is törődik. Vajha így lett volna eddig is és így lenne ezután is. Legyen áldott a Congregatio és felállítója. Szeged, ha nem téved, mert nem biztos benne, a váci vagy a csanádi egyházmegyéhez tartozik. (Az utóbbi területén feküdt és ime *Pázmány* itt nem tud az esztergomi érseknek arról a régi jogáról, melynél fogva Szeged, mint exemptus plébánia, ez érsek joghatósága alá tartozik.) Van ott a ferencrendieknek conventjük. Másféle pap ott a török miatt nem lehet. (Hogy a török területen általában működhettek katholikus világi papok is, tudván tudjuk, de Szegeden valóban nem volt szükség világi papokra, mert hisz ott voltak a ferencrendiek.)

---

[347] *Fridrich:* i. h. II. 8.

[348] U. o. 15.

Azok a jó atyák, nemcsak Szegeden, hanem vidékén is, sok faluban végzik a plébánosi teendőket. Avagy van talán ilyen nevű hely Boszniában vagy Szerbiában is? Ez országok sem az esztergomi érsek, sem Suffragenesai alá nem tartoznak.[349] Nos, a római Congregatio valóban rosszul volt informálva a magyarországi Szeged viszonyairól és amit *Pázmány* a ferenceseknek Szegeden való működéséről írt, valóban igaz volt.

Abban az oltalomlevélben, melyet III. Károly király 1719-ben a váci convent alapításakor a magyar salvatoriánusoknak adott, a király hálásan megemlékezett róla, hogy e szerzetesek a török világban miként gondozták a halhatatlan lelkeket, türelmesen viselvén el a zaklatásokat, az üldözéseket, a kegyetlen megverést, az iszonyú kínzást és a halált.[350]

Mielőtt tovább mennénk, közlünk itt egy adatot, mely a lehető legvilágosabban mutatja, hogy a papoknak mekkora hiányában szenvedtek a török területen élő katholikusok, vagyis hogy egy-egy helyre mily nehéz volt lelkipásztort szerezniök.

1644-ben a kecskeméti hívek az esztergomi érsekhez intézett levelükben előadták, hogy hosszú ideig hol egy, hol másfél esztendeig voltak pap nélkül, mert nem találtak olyan egyházi embert, ki az ő nyomorult városuknak lelkipásztorságára adta és ajánlotta volna magát, pedig amely katholikusok Kecskeméten kevesen voltak, sok külön-különféle nyavalyákat és háborgatásokat kellett szenvedniök, kiváltképpen a többi között az eretnekség miatt, és városuktól csak 10—12 mértföldön találtatott egyházi ember. Miután így nagy lelki és testi károkban és fogyatkozásokban forgottak immár sok esztendőtől fogva lelki tanító nélkül, végre Gyárfás Demeter, világi papot nyerték meg plébánosuknak, az ő halála után pedig a Szent Ferenc szerzetében levő becsületes pátereket hívták városukba és örökösül ott akarták őket tartani. Kérik tehát a primást, hogy a ferencrendieknek Galgócon tartandó káptalanán személyesen vagy levele útján vinné ki, hogy a ferencrendiek ne hagyják ott őket. Megjegyzik, hogy ez ügyben a váci püspökhöz is intéztek folyamodást.

De álljon itt a kecskemétiek levele a maga egész eredetiségében.

Kivül: Illimo (Illustrissimo) ac Rendisso (Reverendissimo) Dno Dno (Domino Domino) Georgio Lippai. Archieppo Strigoniensi locique eiusdem Comiti Perpetuo, Legato Nato, Primati Hungariae, Sacrmae (Sacratissimae) Caesareae Regiaeque Mattis (Maiestatis) Intimo Consiliario, Summo et Secretario Cancellario etc. (sic) Dno Dno ac Patrono nobis gratisso (gratiosissimo) dentur, Keczkemét.[351]

---

[349] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 19. n. 1433. A Cong. de Prop. Fide eredeti decrétuma. Mellette annak a levélnek, melyet *Pázmány* a jelen ügyben nevezett római ágenséhez intézett, *Pázmány* saját kezétől való fogalmazványa.

[350] *Orig. Ref.* 1719. 7. okt. 30.

[351] Adassék (levél) Nagyságos és Főtisztelendő Lippai György urnak, esztegomi érseknek, ugyanazon hely (azaz Esztergom vármegye) örökös főispánjának, született

Belül: My az igaz Rommay Catholica és Apostolica Anyeszentegyházban levő keczkeméty[352] keresztyének feyenkint alázatos szolgálatunkk (szolgálatunknak) Ini (Istenbeli)[353] Imádságunknak ayánlása után: kivánunk az Wr Intőll (Ur Istentől) Nagodnak (Nagyságodnak)[354] ez világban mint kegies (kegyes) io akaró Wrunkk (Urunknak) czendes, békességes io egésséget és szerenczés boldog hosszu életet, az más világhon penigh (pedig), az örökké való niugadalmat boldogul megh adatny.

Ez alázatos köniörgő Levelünk és Emberünk által[355] kénszeritteténekk kegies Wrunk Nagodhoz (Nagyságodhoz) mint kegielmes (kegyelmes) Wrunkhoz (Urunkhoz), ez mostani szükséges állapotunkban folyamodnunk. Lehet Nagodnak (Nagyságodnak) tudtára, minémü szükölködésben, és fogiatkozott állapotban voltunk Egiházy (egyházi) Ember nélküll, az Inben (Istenben) el nyugot, Gyárffás Demeter Pap keczkeméti Plébános Wrunk halála előt való ell mult sok Esztendőkben, ugy annyra, hogy, maid inkáb minden másod és harmadik Esztendőben, nagy munkávall, és költségünkell kellet az Egiházy Ember keresésében fáradoznunk, és igyis czak mindenkor Találhattunk volna; De hol Esztendeigh, holl másfélig is némely időkben annélkül kellet lennünk, mivel nem Találhattunk, az ky az mi niomorult (nyomorult) városunkk (városunknak) lelki Pásztorságára atta, s, ayánlotta volna magát. It penigh az mi niomorult heliünkben kegies Wrunk, mint Nagod iol tudgya, sok külömb külömb féle niavalyákat és háborgatatásokat kel szenvednünk az ky kevesen vagiunk kiváltképen az többi közöt az Eretnekségh miat: Várasunktól penigh tiz és Tizen- két mélföldön találtatik az Egiházy Ember. Ezokáért nagy lelki, s, Testi károkban és fogiatkozásokban forgottunk immár sok Esztendőktűl fogvást lelky tanitó nékülll. Hogy azért mind ezeket az kárainkat és fogiatkozásinkat Innek (Istennek) segejtő malasztya általl

(pápai) követnek, Magyarország primásának, ő legszentebb császári és királyi felsége belső tanácsosának, fő- és titkos cancellárnak stb. hozzánk legkegyesebb urnak és pártfogónak. Kecskemét(ről).

[352] A cz-t olvasd mindenütt cs-nek, az y-t pedig mindenütt i-nek.

[353] Ld. a püspöki (pozsonymegyei) céhbeli vargamesterek folyamodását *Lippay* érsekhez *(Primási Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 25. az Instanciák külön csomójában), mely folyamodásban az (i s t e n b e l i) egészen ki van irva.

[354] Kivül, mint láttuk: Illustrissimus, itt pedig: Nagyságos. Ezért fordítottuk a kivüli címzésben az Illustrissimust Nagyságosnak, valamint egyáltalában tudnunk kell, hogy a régi világban az Illustrissimus Nagyságosnak felelt meg. A régi világban a Méltóságos címzés a magyarban kevéssé szerepelt. Az erdélyi fejedelem és más nagyurak Illustrissimus-ok voltak, a magyarban pedig Nagyságos-ak. Az erdélyi fejedelmeket az erdélyiek (igen helyesen), még ha nem is voltak magyar választott ellenkirályok, mint János, Zsigmond és Bethlen, Felségesnek címezték, mert a régi világban nem volt éles külömbség a Felséges és a Fenséges közt, amint hogy a királyokat is nem csak a Maiestas, hanem a Serenissimus címmel is illették.

[355] A kecskeméti katholikusok kérését az ő levelüket vivő emberük, azaz követük szóval is előadta a primásnak.

el Távosztathatnánk, az Inben (Istenben) el nyugot és Boldog emlékezetö Gyárffás Pap Wrunk halála után, sz. Ferencz szerzetyben lévő Böcsűlletes Pátereket hosztunk Városunkban az hiveknek Lelky szolgálattjokra, és akariuk eököt örökösüll it Városunkban heliheztetny (helyheztetni). Kériük azokáért Nagodat fejenkint Böczüllettel, mint kegies io akaró Wrunkat, hogy az In (Isten) kedveért, és ez Városunk bely kevés keresztyénségnek az igaz hitben való nevekedésekért, és gyarapodásokért Törekedgyék Nagod ez dologhban mellettünk ez mostani Galgóczy Capitulumon, hogy eő Tisztelendő Atyaságok ne vonnyák megh tőlünk szolgálattyokat. Kériük Azon Nagodat mint kglmes (kegyelmes) Wrunkat, hogy ha szintén maga személye szerint ielen nem leszenis Nagod, Levele által törekedgiék Nagod mellettünk ez dolgoknak végben vitelében. Mely velünk való Irgalmas czelekedetit, migh élünk, hála adó névvel veszük Nagodnak mint kglmes Wrunknak, és kivánunk feyenkint ez Világon minden kivánságy szerint való iokat szerenczés boldogh hoszu élettel edgiüt (együtt), ez Világi élet után penigh örök niugadalmat az mennjey Boldogságban. Wáczy Püspök Wrunknak is adtuk eö Nagának ezen szükséges dolgunk felöl peczétes köniörgő Levelünköt, vélvén, hogy eö Nagais irgalmasságtól fel indíttatván, ezen dologban az Isten kedvéért és a keresztjénségnek épülésiért törekedik mellettünk. Datum Keczkemetini. Anno 1644. die 23. Mensis Junii Iidem qui supra. (Adva Kecskeméten. Az 1644-ik évben junius hó 23-ik napján. Ugyanazok, kik fenn.)[356]

Hogy a kecskeméti katholikusok valóban kaptak a salvatoriánus rendtartománytól állandó lelkiatyákat, látni fogjuk a helyek történetében.

Foglalkozzunk ezek után egy kissé tüzetesebben azzal a kérdéssel, hogy milyen sorsban részesítették a törökök a katholikus papokat, különösen a ferencrendieket?

1625-ben a szegedi miriliva és kajmekám a szegedi templom javítását megengedő levélbe azt is beleírták, hogy „a papoknak, mint a városi rajáknak", (azaz keresztény lakosoknak) „is mindenki békét hagyjon".

Az 1638—1679-iki időből maradtak fenn útlevelek, melyeket a szegedi török hatósági személyek (emin, kádi, miriliva, subasa, szpáni) a szegedi guardiánnak vagy más ottani ferenceseknek adtak, hogy Kecskemétre vagy Gyöngyösre vagy Kassa vidékére vagy Nagyszombatba (ellenséges területre) utazhassanak. Az 1645 ápr. 27-iki, a guardiánnak adott útlevélbe az van írva, hogy „őt szokott koldulásában senki se háborgassa".

1686-ból van egy basai rendelet, hogy a szegedi ferencrendieket beszállásolásokkal ne háborgassák. Miután előfordult, hogy a ferencrendieket

[356] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 25. n. 227. A zárópecsét elég ép. Ábrázol egy szarvast, melynek hátából kereszt nő ki. Jobbra, a szarvas felett, egy csillag. — *Fridrich* e levelet nem közli és nem is említi, ami természetes, mert a *Primási Levéltár*ból nem merített adatokat.

útjaikban bántották, — tőlük borravalót követeltek, — ha álruhában utaztak és őket felismerék, ruhájukat és, bírság fejében, minden pénzüket elvették tőlük: a szultán az 1640-ik év márciusában megparancsolta, hogy mindez ne történjék meg, 1666-ban, május havában, a pesti táborból a szultán azt is elrendelte, hogy a szegedi ferencrendieket, vizsgálatokkal ne terheljék.[357]

Fridrich Orbán, szintén a szegedi convent levéltára alapján, 5—8 sorban említi a ferencrendieknek a török hatóságok részéről adott védő leveleket, mondván, hogy a török hatóságok a testvéreket a vám és a harmincad fizetésétől is felmentették és hogy a szegedi vár parancsnoka a ferencrendi convent részére kaszálót jelölt ki.[358]

Azt is írja *Fridrich,* hogy a hagyomány szerint néhány előkelő török úr a barátokat gyakran szívesen meglátogatta, sőt néha a misén is részt vett. Ilyenkor az oltár gyertyájáról gyujtottak pipára és kacagva nézték a szertartásokat.[359]

Mikor a török, 1663 okt. 15-én, Nyitrát elfoglalta, a marianus ferencesektől conventjüket katonai célokra ugyan elvette, de számukra a városban más lakóhelyet jelölt ki, — továbbá az érsekujvári basa a nyitrai 13 franciskánusnak a török területen való kéregetésére nézve oltalomlevelet adott. E levélben a nevezett török főember ezt írta: „Én Nagyságos Mehemed basa . . . Isten engedelméből adjuk tudtára mindenkinek, hogy a Nitrai tizen három barátok könyörgének azon, hogy hitlevelünköt adnánk nekik, az mi török pártunkon békével koldulhatnának, minek is mai raptól fogva... megengedtük nekik és fogadom is az én igaz Uri török hitemre és az hatalmas tündöklő és győzhetetlen Uralkodó Török Császárom áldott fejére, hogy ezen nitrai tizen három barátnak két egész esztendeigh az mi török rendünkről és Ujvári csatázó vitézeinktül semminemü bántások és rongálások nem lészen, az mi török pártunkon ott járhatnak, ahol akarják, mölynek nagyobb bionyságának okáért adtam ezen magyar és török írásommal és Uri Pecsétemmel megherősített hitt-levelemet nekik. Ujvár, 23. december 1663.“[360]

1681 dec. 9-ikén az egri basa úr ő nagysága a hatalmas és győzhetetlen török császár víg Eger várában levő és lakozó nemzetes és nevezetes vitézlő diványos (tanácsos) urakat és agákat diványba (gyülésbe, tanácsba) hivta és azt a parancsot tette, hogy mivel addig mind a két részről a Barátok szabadon

---

[357] *Szilády* Áron és *Szilágyi* Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. II. köt. 1862. (Török-magyarkori történelmi emlékek. Első oszt. okmánytár II. köt.) 316., 317., 318., 319., 320., 321., 324., 326., 328., 329., 330., 338., 339—341. Valamennyi adat a szegedi convent levéltárából.

[358] i. h. 15.

[359] U. o.

[360] *Czeizel* Gábor: A Szent-Ferenc-rendiek Nyitrán. 1911. 96., 97.

kelhettek, járhattak, azután is úgy legyen, azaz török részről a keresztények Baráti meg ne bántassanak, hanem járhassanak, kelhessenek bottal, fegyver nélkűl, hasonlóképpen a keresztények is adjanak hitlevelet, hogy a török Barátok is fegyver nélkűl, bottal, ahol járnak, kelnek és a hodzsák is magyar részről meg ne bántassanak, és így ebben megállván, a két rész (török és magyar) között a jó szomszédság dicsértessék. — Ez arra vonatkozott, hogy Gyöngyösről a ferencrendiek szabadon járhassanak Egerbe a keresztények lelki vigasztalása végett. [361]

Hogy a katholikus egyház a török területen ingatlanokat is szerezhetett, bizonyítja a következő két adat: 1681-ben a szegedi emin jóváhagyta egy ingatlannak a szegedi Szent Ferenc-rendi templom részére történt adományozását, — 1686-ban pedig Musztafa aga, gyalogkapitány, írásba foglalta a szegedi ferenceseknek egy ingatlanvételi ügyletét.[362]

Boszniában a török a ferencrendi guardiánokat a katholikusok fejeinek tekintette és úgy kezelte őket, mint kezeseket a katholikus alattvalóknak a szultán, a porta iránt való hűségéért. Viszont díszköpennyel, binjis-sel, tüntette ki őket, melyet a görög-keletiek fejeinek nem adott.[363]

A helyek történetében látni fogjuk, hány conventjét a ferenceseknek gyujtotta fel, fosztotta ki, pusztította el a török. Ez eseteket azonban, véleményünk szerint, nem lehet a török *kormányzat* jellemzésére felhozni, mert ez esetek a *háboru* kategoriájába tartoznak, mely egyaránt csunya, kegyetlen volt töröknél és kereszténynél.

Ami most már a papok és a szerzetesek üldözését, kínzását, megölését illeti, itt szintén utalva arra, mit fenn arról, hogy e jelenségeket miképp kell megitélni, előadtunk, a következő, ezekre vonatkozó néhány tényt soroljunk fel:[364]

---

[361] A pecséttel megerősitett diványbeli levelet egész terjedelmében, az eredeti magyar szöveggel, közli *Fridrich*. i. h. 6.

[362] *Szilády* Áron és *Szilágyi* Sándor: i. h. 339.

[363] 1836-iki *Bosn. Arg. Schem.*

[364] Boszniában — mondja az 1895-i *Bosn. Arg. Schem.* — a török a templomokat lerombolta, vagy mohamedán templomokká alakitotta át és a barátokat sehogy sem türte meg, úgy, hogy álruhában kellett rejtőzniök, járniok-kelniök. — Hogy ez az állitás menynyire történelmi alapon nyugszik, megtetszik a többi között abból a levélből, melyet 1688. jan. 29-ikén III. Ferdinánd király nevében a királyi magyar udvari cancellária a haditanácshoz intézett és melyben ezt olvassuk:

> A boszna-argentinai ferencrendi observans rendtartományfőnök testvéreivel és a katholikus néppel együtt: (Provincialis Bosnae-argentinae minoris observantiae cum suis fratribus et populo catholico) panaszkodik, hogy Boszniában a török istentelensége miatt meg vannak fosztva a katholikus vallás szabad gyakorlatától (se in illis partibus impietate Turcica privatos esse libero exercitio Religionis catholicae). Igy ez országban a katholikus hitnek még utolsó ott meglévő szikrája is el fog hünyni. A töröknek ily bánásmódja a katholikusokkal a békekötésbe ütközik. Tegyék bele tehát *Schmidt* utasitásába, hogy a portánál rendezze el ezt az ügyet.

(*Conc. Exp.* 1648. 198. jan. 29. — *Schmidt* János Rudolf báró a császárnak és királynak többször a portára küldött követe volt. Ld. egyik követségről: *Angyal* Dávid Mill. Tört. VI. 395., 396.)

Boszniában tehát a török kormányzat rosszabbul bánt a katholikusokkal, mint Magyarországon. — Nyilt borravaló-rendszer végre is mindenütt volt, ahol a török uralkodott, így Magyarországon is, de *Váradi* Ferenc művéből (Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae 1679) mintha az tetszenék meg, hogy Boszniában különös nagy mértékben zsarolta a török kormány a katholikusokat és a ferenceseket, továbbá míg a magyarországi katholikusokról éppen nem lehet mondani, hogy a török őket vallásuk szabad gyakorlásától megfosztotta, az imént idézett magyar cancelláriai levél ezt határozottan mondja a boszniai katholikusokról, tehát Boszniában — legalább időnként — e részben sokkal rosszabb állapotnak kellett uralkodnia, mint Magyarországon, — végül: míg Magyarországon, mint láttuk, a török kormány, legalább hivatalosan, de bizonyára nem is mindég gyakorlati eredmény nélkül, valósággal védelmezte a katholikus híveket és papokat mindennemü bántalmazás, támadás ellen, sokszor valóságos jóakaratot mutatott irántuk, többször maga hirdette a barátságot, jó szomszédságot, türelmet, úgy hogy általában azt lehet mondani, hogy a kormány és a katholikusok közt egész tűrhető volt a viszony, sőt néha egészen jó és kedélyes, mindennek Boszniában, úgy látszik, nyoma sem volt, hanem a kormány nem védelmezte a katholikusokat, sőt, legalább is sokszor, nevezetesen sokkal többször, mint hazánkban, maga is üldözte őket. Ez tetszik meg legalább *Váradi* Ferencnek ezekből a szavaiból:

> A katholikusok itt-ott együtt laknak a törökökkel az eretnekekkel és a szakadárokkal, minden percben életveszedelemben, — egész Törökországban legrosszabbak a boszniai törökök, borzasztó ördögök, ellenségei a katholikus vallásnak. (... Catholici hinc-inde habitant cum Turcis, haereticis, et schismaticis, in periculo vita comni momento, in tota Turcia peiorem locum Turcae Bosnenses tenent, horribiles diaboli, inimici fidei catholicae. i. h. 14.)

Ezért vándoroltak ki a katholikusok ezerszámra Magyarországba és Dalmáciába.

(Ld. pl. *Fermendzin:* Acta Bosnae. 479. Ugyanitt, *Maravics* Marianus atya, boszniai püspöknek, 1655-iki jelentésében, lehet olvasni a katholikusok szenvedéseiről: ...kevés a templom, a misét leginkább a temetőkben és a katholikusok házainál mondják ... a hívek, kevés kereskedő kivételével Sarajevoban, Banjalukában, Olovoban és másutt, mind parasztok, velük — mind a kereskedőkkel, mind a parasztokkal — a török zsarnok úgy bánik, mint rabszolgákkal, különösen a mostani háborúkban... li quali soni trattati dalla triannia de Turchi come schiavi, massimamente nelle presenti guerre, tanto ti mercanti quanto li contadini di questa nostra dioecesi.)

Boszniában tehát másképp volt, mint Magyarországon, de ne feledjük, hogy valamint Magyarországon, ha a hatóság részéről volt üldözés, ennek legtöbbször a *politika* volt az oka, úgy Boszniában is a kormánynak leirt, a katholikusok iránt tanusított, a magyarországit felülhaladó keménysége, kegyetlensége stb. *politikai* indítékból származott, mert, míg a gazdagok a mohamedán vallásra tértek és a görög-keletinek megmaradt nép politikailag nem volt veszedelmes, a katholikusoknak megmaradt nép egyedül volt élő tiltakozás a török uralom ellen és a katholikusok papjai, a bosnyák barátok közül kerültek ki legnagyobb szabadsághősei nemcsak Boszniának, hanem Szlavóniának is.

Sok adatot tartalmaz erre nézve az 1897-iki Dalm. Redempt. Schematismus, *Margalits* Edének egyik kiváló tanulmányából pedig megtudjuk, hogy Szlavóniának a török uralom alól való felszabadítása főképp egy bosnyák ferencesnek: *Imbrisilovics* Lukácsnak, mint a nép hívta: a *Sólyom*-nak, az érdeme volt.

Lukács atya szobrát Pozsega városában 1893. nov. 5-én leplezték le. Magyarországon e nagy szabadsághősnek még a neve is teljesen ismeretlen. Szobra leleplezésének ünnepségéről egyetlen egy magyar hirlap sem emlékezett meg, pedig ez a

1530-ban *Kovacsics* Balázs püspök, midőn a töröktől halálra keresve, menekült, a Drinába fulladt. (1870. Boszn. Diac. Schem.)

Athinán, Szlavóniában, 1529-ben *Djakovi* (Diakovári) Péter ferencrendi laikus testvért a törökök megölték. (Miscellanea fratris Valentini de Nádasd. 1598-iki kézirat a gyöngyösi convent könyvtárában. Kiadta *Karácsonyi* János. Egyht. Eml. II. 530. és köv.)

A Balaton mellett 1526-ban *Szőllősi* Mihály ferencrendi testvér és egy ferencrendi atya szintén a törökök fegyverének estek áldozatul. *(U. o.)*

Banjalukán *Pásztor* Lukács, ferencrendi atya a börtönben éhségtől meghalt. *(Franciscus a Varadino.* Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae 1679.)

A törökök megölték még a következő ferencrendieket:

Budán 1526-ban *Prusciai* János, *Bresztolczi* Miklós, *Pesti* Mátyás atyákat, *Verőczei* Miklós, *Eszéki* György, *Komári* András, *Lénárt, Külödi* Balázs, ujlaki sekrestyés, testvéreket.

Ugyancsak Budán 1529-ben *Németujvári* Benedek, *Nagydobosi* István, *Bányai* Lőrinc, *Ujlakpesti* András, *Tolnai* atyákat, *Vaszari* Pál, *Litvániai* János, *Brassai* János, *Pataki* Gergely testvéreket;

Csákányban, Vas- (vagy Somogy-?) megyében 1532-ben *Bori* Dénes, *Petovjai* György, *Kágyai* Ferenc atyákat, *Bodméri* Ferenc testvért;

Esztergomban 1526-ban *Tárkányi* Ágoston atyát, *Vásárhelyi* Bernardinus, *Vajai* Kelemen testvéreket;

Esztergom vidékén 1529-ben *Dési* István atyát *(Karácsonyi.* i. h.);

Grado Vrh-on, Boszniában, 1670 körül *Bernardinus* atyát, kit karddal döftek át. *(Franc. a Varad.* i. h.);

Imotskiban, Dalmáciában, egy atyának 400, egy másik atyának 700 botülést méretett a török a talpára. Az előbb említett atya belehalt sebeibe, az utóbb nevezett 1679-ben még élt, mint örökre nyomorék. *(U. o.);*

Kecskeméten 1687-ben a török elfogott egy atyát, kit a város kiváltott *(Fridrich);*

Lippán 1551-ben, mikor a várost a török elfoglalta, *Szegedi* Ferenc guardiánt, mert a kálvinisták reáfogták, hogy kincseket rejteget, rettenetesen megkínoztatta (*Nagy* Béni. A m. f. a. XVI. sz. e. f.);

---

ferencrendi Szlavóniában Magyarországért is harcolt. Ezt irja *Margalits* Ede. Páter Lukács, a Sólyom, Szlavónia felszabadítója. Kath. Szemle. 1894. 207. és köv.

Margalits tanulmányában megállapítja a következőket: A török uralomhoz alkalmazkodó, a töröknek szolgáló, sőt a katholikusokat még a töröknél is jobban üldöző és fosztogató gör. kel. szerbeket a török nagyon istápolta. Török támogatással létesült 1575-ben a pécsi gör. kel. patriárkátus és a pozsegai, valamint a pakraci metropolitaság és számos szerb zárda. Annál szomorúbb volt a katholikus szlavoniták helyzete. Szebb templomaikat török imaházakká alakitották, papjaik nem voltak, püspökeik a távolban éltek és hogy e részeken nem pusztult el a katholikus vallás, egyedül a ferencrendiek érdeme.

A mohácsi csatában elestek *Tomori* Pál atya, kalocsai érsek, fővezér, továbbá *Kövesdi* Orbán atya és *Paksi* György testvér *(Karácsonyi:* i. h.);

Modricson, Boszniában, 1669-ben, mikor a törökök Kandiának a velenceiektől való visszavételét ünnepelték, a vicarius atyát lelőtték *(Franc.* a *Varad.* i. h.);

Osztrovon, Krassó-Szörény megyében, mint tudjuk, *Stipanics* András atya 1650-ben 70 családot térített a lutheranus vallásról a katholikusra és a lutheranus lelkészt Osztrovról és környékéről elűzte, azt is olvassuk azután *Stipanics*-ról, hogy őt a temesvári basa térítő tevékenységeért már 1644 előtt bebörtönöztette és megkínoztatta s hogy csak 150 arany váltságdíjon szabadult. (Politikai ok, a vallási béke zavarása . . . . de hát *Stipanics* apostoli lángbuzgalmát a büntetés nem mérsékelte, hanem még csak fokozta, mert, mint látjuk, 1644 után, 1650-ben, megint térített.) (Az 1644 előtti büntetés említve *Magyary* Pálnál. XII.)

Pesten 1536-ban a törökök *Djakovi* (Diakovári) Mihály, *Ormánközi* György atyákat és *Keszi* Miklós, valamint *Csepeli* Illés testvéreket megölték. *(Karácsonyi.* i. h.)

Mint a helyek történetében fogjuk olvasni, a salvatoriánusoknak 1542-i káptalanán az atyák azt mondták, hogy a minap nem messze a Rákostól a törökök két testvért meggyilkoltak. A *Karácsonyi* János kiadta, idézett forrásunk pedig azt mondja, hogy 1 5 4 5-ben nem messze Pesttől a törökök *Szerdahelyi* Benedek és *Eörsi* Mihály testvéreket felkoncolták. Lehet, hogy ez a két testvér az, kire az 1542-iki káptalan célzott és hogy utóbb nevezett forrásunk haláluk évére nézve tévedett, de lehet az is, hogy ez a két, 1545-ről említett testvér nem azonos az 1542-ben említettekkel.

Perócon, Zágráb megyében, 1529-ben *Boldizsár,* ferencrendi kispap, vesztette életét a törökök által. *(Karácsonyi.* i. h.)

Pécsett *Pásztor* Lukács atyát a török karóba huzatta. *(Franc. a Varad.* i. h. — *Kaizer* szerint: 1670-ben, de *Kaizer* e vértanu kivégzésének más módját említi, mint *Váradi* Ferenc, nevezetesen azt írja, hogy *Lukács* atyát elevenen megnyúzták.)

Ugyancsak Pécsett 1704-ben a szerbek kivégezték *Fabiancsics* Pál, vicarius atyát, *Joakim* és *Mészér* Pál testvéreket, valamint *Kompár* Kristóf, világi pap, plébánost. *(Kaizer.)*

Rama-ban, Boszniában, mint *Váradi* Ferenc írja, valamennyi testvért megölték a törökök. — Az 1895-i Bosn. Arg. Schem. azt írja, hogy az itteni conventet kétszer pusztította el a török: 1557- és 1653-ban és hogy itt több testvér vértanuságot szenvedett. (Egyik adat a másiknak nem mond ellent.)

Remetinc környékén, Szlavóniában, 1529 ben *Rácsai* Márton atya és *Nárdi* Pál testvér haltak meg a törökök kardjától.

Sarajevoban, Boszniában, *Váradi* Ferenc teljesen azonos esetet említ

az imotskiival. (Nem helyezi-e tehát *Váradi* Ferenc tévedésből egy- és ugyanazt az esetet két helyre?)

Sarengradon, Szerém megyében, a török a guardián atyát karóba huzatta. *(Franc. a Varad.* i. h.)

Sellyén, Baranya megyében, 1532-ben a törökök megölték *Nagybárdi* György guardiánt, *Hagymási* Lőrinc, *Bölcskei* Mátyás, *Visegrádi* Máté, *Sellyei* Miklós, *Bodacsai* Miklós atyákat, *Héderhelyi* Mihály kispapot, *Ozorai* Albert és *Gyulai* Balázs testvéreket. *(Karácsonyi.* i. h.)

Sutjeskában, Boszniában (Curia Bani), 1526-ban a törökök több ferencrendinek életét vették, többet megsebesítettek. *(Franc. a Varad.* i. h.)

Szegeden 1552-ben a törökök *Szegedi* Tamás atyának, *Zádori* Lászlónak és *Lippai* Bernardinus kispapnak oltották ki az életét. *(Karácsonyi.* i. h.)

Temesvárott *Benlics* Máté atya, belgrádi püspököt a török 40 napig börtönben tartotta, mert a görög-keletiek azzal vádolták Benlicset, hogy a bérmáláskor a pápa részére pénzt gyűjtött. A püspököt a testvérek kiváltották. *(Franc. a Varad.)*

Tuzlán, Boszniában, a török egy testvért elevenen megsüttetett. *(U. o.)*

Várpalotán 1526-ban a törökök *Vásárhelyi* András atyát, *Biai* Péter és *Mocsolai* András testvéreket megölték. *(Karácsonyi.* i. h.)

Zvornikban pedig 1500 körül *Taddéus* testvért karóba húzták. *(Franc a Varad.* i. h.)

---

2. §. Visszapillantás.

(A veszedelmek, melyek a török területen lelkipásztorkodó papokat és szerzeteseket környékezték. — A ferencrendiek szenvedései. — Lelki nagyságuk. — Szent Ferenc rendjének érdeme. — Szent Ferenc szellemének megnyilvánulása a török világ ferenceseiben.)

Az eddig mondottak szerint milyen volt a török területen a katholikus híveket gondozó papok és szerzetesek sorsa, helyzete?

Ki ne látná éppen a ferencrendieknek a magyarországi török hatóságtól és szultánoktól kapott oltalomleveleiből, hogy e szerzetesek folytonos háborgatásnak, bántalmazásnak, fosztogatásnak voltak kitéve? Hogy szent hivatásukat teljesíthessék, hogy a híveket látogathassák, az atyák kénytelenek voltak világi álruhában utazni. (Utalunk erre nézve *Benaglia* Jánosnak 1664-i adatára is, melyet a helyek történetében, Pest-nél idézünk.) A papi ruhában való járás-kelésről tehát szó sem lehetett, mert ha a barátok ilyen ruhában mertek mutatkozni, mindjárt megrohanták őket a török és egyébb rablók, a hatósági személyek pedig zsarolták őket. Ámde a világi álruha sem adott a szerzeteseknek és a papoknak elég biztonságot, mert néha mégis csak felfedezték igazi mivoltukat és ilyenkor csúful bántak el velük, néha még a

hatósági személyek is. De jól van, mind ez ellen a *hatóság* védte az egyházi személyeket, — csakhogy éppen az volt a baj, hogy nem lehetett tudni, melyik percben veszi le a kezét a *hatóság* is róluk, melyik percben fordul a *hatóság* is ellenük — *politikai* okon? És ha még a politikai ok mindig igaz lett volna! De hát igaz volt-e mindég? Ha a katholikus pap vagy szerzetes valamely más felekezetü papnak vagy hitközségnek a szemében szálka volt, mily könnyen lehetett őt abban a gyanakvó világban hazug alapon is tönkretenni, különösen, ha a hazug alaphoz a feladó részéről borravaló is volt mellékelve. Igy volt ez Magyarországon. Boszniában pedig állandó, rendszeres volt a politikai harc a kormány és a katholikusok között.

Valóban nehéz volt tehát a lelkipásztorkodás a török területen, valóban nemcsak apostoli, hanem vértanuszellem is kellett a végzéséhez.

Fridrich Orbán írja: Volt eset, hogy mikor a törökök halálra keresték a katholikus bunyevácokat, a bunyevácok a Szegedről titkon, álruhában hozzájuk jött salvatorianus atyákkal együtt a Szabadka melletti Palicsi-tóba menekültek, s mikor az üldözők közeledtek, a víz alá merültek és nádszálon keresztül vettek lélekzetet. (II. 207.)

Portus Romatinus-i Bernardinus atya, a Szent Ferenc-rend generalisa, 1882. aug. 10-én ezt irta a bosnyák ferencesekről: Különösen titeket, minden dícséretre méltókat és minden hálára érdemeseket nem szünöm meg sohasem magasztalni, titeket, kiket több, mint négy évszázadon át sem az eretnekség ragálya nem rontott meg, sem a szakadárság nem csábított el, sem tűz, sem vas, sem fosztogatás, sem a töröknek minden nap fenyegető dühe, sem meghajlítani, sem megtörni nem tudott, hanem kik bárány- és kecskebőrbe öltözötten, nélkülözve, szorongva, gyötrődve bolyongtatok a pusztaságban, hegyekbe, barlangokba, földalatti üregekbe rejtőztetek, mind csak azért küzdve, hogy a katholikus nép, mely csak a ti gondotokra volt bízva, melynek rajtatok kivül nem volt más pásztora, gyámja, atyja, az üldözések és csábítások közepette állhatatosan megmaradjon a hitben és a jámborságban. Hogy mi a ti fáradozástok gyümölcse, maga ez a nép hirdeti, hallgatva is, mert nem tudom, van-e nála hívebb és buzgóbb? *(Bosn. Arg. Schem.* 1895. 14.)

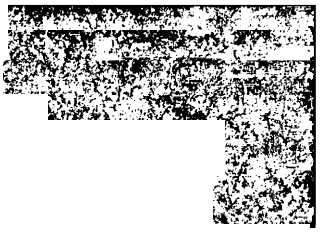
A szenvedésnek, a hősiségnek ilyen képei rajzanak fel lelkünkben, mikor a török világ katholikus lelkipásztoraira gondolunk és feltünik előttünk a sok megkínzott, kegyetlenül kivégzett ferencrendi mártirnak véres alakja.

Igen, nagy szó volt a papság a török területen, és akik vállalkoztak reá, mi birta őket szent elhatározásukra? A földön semmi, sem kincs, sem rang, sem előléptetés, sem kitüntetés, még hírnév, dicsőség sem. Ezeknek itt e földön csak szegénység, alacsony sors, szenvedés, sokszor rettenetes kín és halál és csak a névtelenség homálya jutott osztályrészül. Mi indította tehát őket vállalkozásukra, elhatározásukra? Egyedül a hit Krisztusban, az örökkévalóságban. S ki tagadhatná, hogy éppen ezért nagyobbak voltak mindeneknél, — hogy ők voltak a legnagyobbak?

S mivel e hősök, e dicsők seregét legnagyobbrészt Szent Ferenc-rendje szolgáltatta, mivel azoknak a hitvallóknak, vértanuknak legtöbbje Szent Ferenc ruháját viselte, ki ne hajolna meg, megemlékezvén a török világról, tisztelettel, csodálattal a kisebb testvérek, a kisebb atyafiak, Szent Ferenc szerzete előtt, s ki ne ösmerné el, hogy azokban, kik a pogány hódítás idején Magyarországon, Szlavóniában, Boszniában és Dalmáciában a végtelen Isten és a halhatatlan lelkek ügyét szolgálták, fönségesen, elragadóan, minden időkre nagyszerü példátadóan az a szellem élt, nyilvánult meg, melyet a történelem *Szent Ferenc szellemének* nevén magasztal.

III. FEJEZET.

A magyarországi protestantizmus és a magyar ferencesek.

1. §. Kortörténeti megjegyzések.

(A vallásügyi jog kérdése a XVI. és XVII. században. — Magyarországon a protestantizmus elterjedésének a világi uraknak a katholikus egyházi vagyonra való vágyása nem volt oka. — A paphiány sem okozta a protestantizmus elterjedését. — A protestantizmus elterjedésének egyik oka az egyházi fegyelemnek és a papi erkölcsnek a papság körében való meglazulása, egy másik oka pedig a rossz egyházkormányzat volt. — A protestantizmus elterjedésének okaként sem a főpapoknak a mohácsi ütközetben való elesése, sem a hosszu üresedések, sem a püspöki javaknak világiak részére való elzálogosítása és hadi célokra való lefoglalása nem szerepelhet. — Miként kell megítélni azt a nagy változást, melyet a vallás ügyében a XVII. század hozott? — Magyarország a XVI. század vége felé, kevés kivétellel, protestáns volt. — Mikortól kell számítani a protestantizmusnak az országban való nagyobbszerű elterjedését? — A katholikus papság részvétele az u. n. reformatioban. — A katholikus papoknak különböző fajtái aszerint, hogy — túlnyomó nagy részüknek a katholikus egyháztól való végleges, teljes elválása előtt — ki mennyire tette magáévá a protestantizmust.)

1608-ig a protestáns vallás — a lutheránus csak úgy, mint a kálvinista — Magyarországon nem hogy bevett lett volna, hanem a törvények szigoruan tiltották. Mindazonáltal, a törvényekkel nem törődve, a városok kebelükben a katholikus vallást megszüntették és a protestáns vallást honosították meg, ez utóbbi részére foglalván le a régi katholikus templomokat. Nemkülönben az urak és nemesek is a protestáns vallásra tértek, alattvalóikat, azaz jobbágyaikat és zselléreiket is az új vallásra vitték át, sokszor erőszakkal és birtokain a régi katholikus templomokat szintén lefoglalták a protestáns vallás számára. Mindebben híven követték a Németországban a „cuius regio, illius et religio“ szavakba foglalt elvet, vagyis a vallásügyre alkalmazott földesúri hatalom elvét, sőt nyiltan hivatkoztak a vallás ügyében földesúri hatalmukra, jogukra. Igy történt, hogy a XVI. század második felében — kevés kivétellel — egész Magyarország protestáns lett.

Az 1606-iki bécsi békekötésen alapuló 1608-iki és az 1645-iki linci békekötésen alapuló 1646/47-iki törvényhozás azután formálisan is biztosította a protestánsok részére a vallásszabadságot. Mindkét békekötés és törvényhozás a felkelések eredménye volt, a bécsi béke és az 1608-iki törvények Bocskay István, erdélyi fejedelem, a linci béke és az 1647-iki törvények I. Rákóczi György, ugyancsak erdélyi fejedelem felkelésének eredménye. A magyar felkelők harcaikat nemcsak a protestánsoknak a bécsi udvar és a katholikus főpapok és főurak részéről veszélyeztetett vallásszabadságáért

vivták, hanem a magyarság politikai jogaiért is, sőt tárgyilagosan vizsgálva a dolgot, azt kell mondanunk, *hogy mindég a politika volt a fődolog, a vallás pedig csak a politikai érdekeket tartó jelszóul szolgált.* Ennek megfelelően az említett békekötések és törvényhozások nemcsak a protestánsok vallásszabadságát, hanem a magyarság nemzeti és alkotmányos jogait is biztosították, jobban mondva: akarták biztosítani.

Igen, csak akarták, mert, — hogy csak ennél maradjunk — ami a vallásszabadságot illeti, — reá nézve a protestánsok az 1608- és az 1647-iki törvényhozással semmit sem nyertek. A királyi területen ugyanis a bécsi udvar kedvéért mindinkább a katholikus vallásra visszatérő főurak (1608 körül alig 7—8 főuri család volt katholikus, 1681-re pedig alig 3—4 főuri család maradt meg protestánsnak), a földesuri joggal most már a katholicizmus javára élve, birtokaikon a régi katholikus templomokat a protestánsoktól a katholikus egyház részére *visszavették.*

A protestáns írók által „decennalis persecutio" korának (1671—1681) nevezett időszak folyamán a király — szintén a városokban őt megillető földesúri jogára hivatkozva (a király valóban földesura volt a városoknak) — valamennyi városban elvette a protestánsoktól a templomokat és a protestáns nyilvános vallásgyakorlatot megszüntette. (Azelőtt a protestáns városokban a katholikusoknak nem engedtek vallásgyakorlatot és a katholikusokat üldözték.) Ugyancsak az u. n. decennalis persecutio korára esik az 1674-iki — felkelés, lázadás, hűtlenség és felségsértés cimén (a bujdosók felkelése) — az ország valamennyi protestáns lelkésze ellen indított nagy per.

Ekként hanyatlott le a protestantizmus a királyi Magyarországon a hatalomnak és az erőnek arról a polcáról, melyet a XVI. században elfoglalt.

Ha már most a katholikus földesuraknak 1608 és 1647 után való eljárását a törvényesség, a jogosság szempontjából vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a törvények szövegét, magukat a törvényeket tekintve, eljárásuk törvénytelen, jogtalan volt. 1608 után ugyanis a jobbágyoktól még elvehették a templomokat, ismét a katholikus istentisztelet céljaira rendelhették, visszaadhatták a katholikus egyháznak, *a régi tulajdonosnak,* — mert az 1608-iki vallásügyi törvény ezt még megengedte (a katholikusoknak erre nézve igazuk volt, az elfogulatlan történésznek és jogásznak ezt meg kell állapítania), de a jobbágyoknak a nyilvános vallásgyakorlat (az 1608. törvény értelmében) terén nagyobb szabadságot kellett volna adniok. Az 1647-iki vallásügyi törvény már a templomok birtokát is nyiltan biztosította azoknak a protestánsoknak a részére, kik 1647-ben valamely község vagy város templomát vagy templomait kezükben tartották.

Ámde a király és a katholikus főpapok és főurak eljárásának jogosságát, törvényességét nem elég csak az eddig érintett szempontból vizsgálni. Van még egy másik szempont is, melyből vizsgálni kell és ez: a törvények

érvényességének szempontja. És ebből a szempontból azt kell mondanunk, hogy a katholikus földesurak eljárása törvényes, jogos volt. A régi magyar alkotmány szerint ugyanis csak az a törvény volt érvényes, csak az a törvény volt igazán törvény, melyhez az országnak minden rendje hozzájárult, már pedig az 1608. és az 1647-iki vallásügyi törvényekhez az országnak első rendje: a főpapoké, nem hogy hozzájárult volna, hanem nekik a leghatározottabban *ellentmondott*. E törvények tehát *nem voltak érvényesek*, nem voltak igazi törvények. És mivel az itt érintett szempont a fő, az egyedül irányadó döntő, az igazság az, hogy a katholikus földesuraknak birtokaikon és a királynak a városokban való eljárása a vallás ügyének terén *jogos, törvényes volt*. Igenis, a király és a katholikus földesurak 1608 és 1647 után is, csak úgy, mint ez évek előtt, jogosan és törvényesen hivatkozhattak a katholikus egyház jogára és földesuri jogukra és jogosan, törvényesen cselekedhettek a vallás ügyének terén e jogok szerint. És a XVII. századbeli katholikus földesuraknak XVI. századbeli protestáns apáik fölött meg volt az a jogi előnyük, hogy a XVII. században a földesuri jognak a vallás ügyének terén való érvényesítését érvényes magyar törvény nem tiltotta, de a XVI. században földesuri jognak a nevezett téren való érvényesítését igenis érvényes magyar törvények tiltották.

Röviden: a történelmi valóság az, hogy sem a XVI., sem a XVII. században nem törődtek a törvényekkel, hanem a vallás ügyének terén az igazában egyedül uralkodó jogelv, a földesúri jog volt. 1681-ben még törvénybe is iktatták a földesúri jognak a vallásügy terén való uralmát, igaz, hogy csak a katholikusok javára.

Hogy 1661 után miként alakult a vallásügy, ennek ismertetése nem tartozik már jelen munkánk keretébe.[365]

A Lőcsén, Eperjesen és Bártfán történtek (ld. a helyek történetében) a decennalis persecutio idejére tartoznak. Ami a király eljárásának jogosságát illeti, ha a régi kolostorokat a protestánsok vallási célra tartották lefoglalva, a törvény szerint nem volt szabad a kolostorokat tőlük elvenni és a király jogtalanul hivatkozott földesúri jogára, de *a törvény érvénytelenségének alapján igenis ebben az esetben is jogosan el lehetett a kolostorokat a protestánsoktól venni* és a király, a törvénnyel nem törődve, jogosan hivatkozott földesúri jogára. Ha pedig a kolostorokat a protestánsok nem vallási célra tartották lefoglalva, akkor a király még a törvény szerint is jogosan vette el a kolostorokat tőlük és még a törvény szerint is jogosan hivatkozott földesúri jogára.

A király arra is hivatkozott, hogy a katholikusok részére helyet kell

[365] Az itt érintett jogi felfogásnak bő előadását és igaz voltának tüzetes bebizonyítását, széles nyomtatott irodalmi és kiadatlan levéltári anyag alapján, tartalmazza *Pompéry* Aurélnak kéziratban levő műve: A katholicizmus és a protestantizmus Magyarországon 1523—1791. I. köt. 1523—1681. — V. ö. *Pompéry* Aurél: A főpapok rendjének ellenmondása 1608-ban. Religio. 1917. 642. és köv.

kijelölnie és e részben felhívta az 1647 : X. tc.-et. A király hivatkozása a törvényre a törvény szempontjából is teljesen jogos volt, mert az 1647-iki törvényből igenis határozottan folyt a hely kijelölésének kötelessége. Ámde itt is distinguálnunk kell. Ha a kolostorokat a protestánsok vallásos célra tartották lefoglalva, a törvény szerint nem a kolostorokat (értsd hozzá mindig a kolostorokhoz tartozó templomokat is) volt szabad a katholikusok részére kijelölni, hanem valami más helyet kellett volna, — de persze a törvény érvénytelenségének alapján, a kolostorok átadása ez esetben is jogos volt. Ha meg a protestánsok a kolostorokat nem vallásos célokra tartották lefoglalva, akkor a kolostoroknak a katholikusok részére való átadása, a kolostoroknak számukra való kijelölése a törvény szempontjából is jogos volt, mert ez esetben még a törvény szempontjából is a király jogos ura volt a kolostoroknak és földesúri jogánál fogva szabadon rendelkezett velük.

A katholikus történetirók mindég hirdették, sőt legújabban protestánsok is irják, hogy a protestantizmus Magyarországon azért is elterjedt, mert a világi urak a protestantizmus révén egyházi javakhoz akartak jutni.[366]

Németországról, ahol a protestánssá lett rendek fejedelmi jogokat gyakoroltak, nem szólván, Magyarországra nézve mi ezt határozottan tagadjuk, mert tény, hogy a magyar világi urak nem hitték, hogy azért, mert protestánssá lesznek, egyházi javakat fognak bírhatni. Nem hitték ezt, mert nem hihették.

A világiak ugyanis kétféleképpen jutottak egyházi vagyonhoz: egyszerű rablás és beirás utján.

Ami az elsőt illeti, az urak a mohácsi vész előtt is, mikor még katholikusok voltak, és a mohácsi vész után is, mikor már protestánssá letteк, sok egyházi vagyont raboltak. A rablott jószágot azonban mind a mohácsi vész előtt, mind utána csak úgy tarthatták meg, ha a királynak, vagy az illető egyházi javadalmasnak nem volt elegendő ereje azt tőlük visszavenni. Már most: a mohácsi vész után hihették-e az urak, hogy amit raboltak, azt a katholikus király és az egyháznagyok, feltéve, hogy elég erősek a visszavételre, inkább náluk fogják hagyni, ha ők (a rablók) protestánssá lesznek, mint ha katholikusok maradnak. Ezt persze nem hihették és nem is hitték. Ha meg a király és az egyháznagyok gyengék voltak, akkor az urak az egyházi vagyont megtarthatták vallásuk változtatása nélkül, mint katholikusok is, és ha m á s okuk nem volt a protestánssá levésre, a rablott jószág megtarthatása végett ugyancsak nem kellett protestánssá lenniök!

[366] Pl.: *Pázmány* Péter: Kalauz. III. könyv, VI. rész, 10. §. Idézi *Szeitz* Leo. (Névtelenül.) Magyar és Erdély-Országnak rövid ismérete, melly e két országnak mind világi, mind egyházi állapottyát szem eleibe állittya. Pesten. Lindauer János könyv-árosnál. 1791. 8r. XVI. és 299. szám és 5 számtl. lap. 174—176. — *Zsilinszky* stb.: A magyarhoni prot. egyh. tört. 1907. 47.

Ami a beirást illeti, ez abban állt, hogy a király vagy valamely egyházi javadalmasa, valamely úrtól kölcsönvett pénz vagy valamely úr szolgálatai fejében arra az időre, míg az illető úrnak a kölcsönvett pénzt vissza nem fizethette vagy őt szolgálataiért pénzzel ki nem elégíthette, neki egyházi birtokot zálogul lekötött, zálogba adott, — 10.000, 20.000 stb. forintért, forint erejéig *neki beírt, inscripsit.* Igy jutottak püspökségi stb. javak világi urak kezébe, — egy, püspökséget sem „foglalt el", egybe sem „ült bele" valamely világi úr önkényesen, hanem mindég csak a királyi beírás útján lettek ezek vagy azok a püspökségi javak valamely úré, — és a királyok, egyháziak írtak be világiaknak apátsági, prépostsági és egyéb egyházi javakat is. Ehhez az egész dologhoz tehát a vallásnak semmi köze sem volt, amint hogy példás buzgóságú katholikus világi uraknak is voltak egyházi javak zálogba adva, beírva. — Mikor azután a kincstár állapota megengedte, a király az egyházi birtokot visszaváltotta a zálogtulajdonostól. Mivel azonban a kincstár rendesen szegény volt, legtöbbször egyháziak, kiket a király az illető javadalmakra kinevezett, a s a j á t j u k b ó l váltották vissza az egyházi javakat, vagyis a zálogtulajdonos, ha az illető egyházi javadalmas neki a beirási (inscriptitia) összeget felajánlotta, a király parancsára, de meg a beirási oklevél (inscriptionalis) értelmében is k ö t e l e s volt a beírt egyházi birtokot az Egyháznak, a javadalmasnak visszaadni. Köteles volt erre a zálogtulajdonos, akár protestáns, akár katholikus volt. És hát hihette-e, hogy ha protestánssá lesz, vagy az marad, a beírt birtokot — feltéve, hogy a beirási összeggel megkinálják — már nem lesz köteles az Egyház birtokába visszabocsátani? Sohasem hihette és nem is hitte, amint hogy természetesen protestáns uraktól is mindég visszavették a beírt javakat, ha kiváltásukra a királynak vagy az egyháziaknak elegendő pénzük volt. Forrásaink mindezekre nézve: az Országos Levéltárban a beirási ügyekre nézve felkutatott száz meg száz oklevél.

Azt is tagadjuk, hogy az urak és a városok azért lettek protestánssá, hogy a p l é b á n i a i javakat elvehessék az egyháztól. Ezeket el sem vették, mert a protestáns lelkészek ellátásáról is gondoskodni kellett, ők sem élhettek a semmiből, továbbá: mint a történelmi források bizonyítják, az egész XVII. században vita folyt a katholikusok és a protestánsok között a plébániai és templomi javak, jövedelmek miatt, melyeket a protestánsok elvettek, lefoglaltak a p r o t e s t á n s l e l k é s z e k, a p r o t e s t á n s v a l l á s számára. Tehát, ha azt olvassuk, hogy itt vagy ott e l v e t t é k a katholikus plébánostól a földeket stb., ezt úgy kell érteni, hogy vagy mindjárt vagy hamarosan a protestáns lelkésznek adták.[367]

[367] *Salamon* Ferenc (Magyarország a török hódítás korában. 1884. 123—126.) igen helyesen kifejti, hogy az egyházi vagyonnak elidegenítése és a vallás közt semmi összefüggés sem volt, mert a püspökségek és egyéb javadalmak birtokait a királyok h o n v é d e l m i célokra foglalták le. — Annak az elvnek, hogy az egyházi vagyon (püspök-

Ha a protestantismus elterjedésével kapcsolatban paphiányról olvasunk, ezt semmiképpen sem szabad úgy érteni, hogy Magyarországon kevés pap volt és így a hívek papok híján, elhanyagolva, lelki vezetés, pastoratio nélkül voltak és azután jöttek a protestáns lelkészek, kiket az elhanyagolt, elhagyott nép, szomjúhozva a lelki vigasztalást, örömmel fogadott stb. Ez nem így volt. Ha így értik a paphiányt, ez tévedés.

Pap untig elég volt Magyarországon. Az esztergomi főegyházmegyében a mohácsi vész előtt 900 plébános működött.[368] A többi egyházme-

ségek, apátságok, prépostságok, káptalanok javai) a katholikus Egyháznak sértetlen tulajdona, melyről, a pápával egyetértően csak a király, mint főkegyúr, rendelkezik, igen, ennek az elvnek Magyarországon való soha el nem homályosulását, holott ezt még azoknak a XVI. századbeli országgyűléseknek az egyházi vagyonra vonatkozó intézkedései, határozatai is bizonyítják, mely országgyűléseknek többsége protestáns volt, *Salamon* nem domborítja ki. Egyébiránt mi a fent, a szövegben írottakat *Salamon*-tól egészen függetlenül, saját levéltári kutatásaink alapján állapítottuk meg.

Hogy pl. Besztercebányán alaposan hozzányúltak az egyházi, azaz plébániai vagyonhoz, ez — és ezt a többi városra nézve is mondjuk — nem dönti meg a mi nézetünket, melyet a szövegben a plébániai vagyont illetően kifejtettünk. Mert ha a vallás szolgáinak vagyonát meg is dézsmálták (ld. 1876-iki Besztercebányai Schematismus. 86. 144.), azért az egyházi vagyonon egyesek magánhasznot nem nyerhettek, mert akármennyire vizsgáljuk is a besztercebányai városi levéltár adataiból merítő forrásunkat (az idézett Schematismust), csak azt vesszük ki belőle, hogy akár a tanács testületileg, akár egyes tagjai, akár mások az egyházi javadalmak földeit csak bérbevették (id. Schem. 144. fent és lent) és hogy így a bérösszeg, a földjáradék a város pénztárába folyt s hogy tehát a földek haszna nem egyeseké, hanem a városé volt. Még akkor is, ha a földekből valamit áruba bocsátottak, a vételár a városé lett. (U. o. 86. lent.) A földeket tehát a város vette el, a városéi lettek, azé lett az eladott földarabok ára is és a város kezén maradtak a földek 1681 után is. (U. o. 87 fent.) Magánérdekről, magánhaszonról tehát szó sem lehetett, annál kevésbbé, mert a város közönsége — pedig neki is volt beleszólása a város ügyeibe (külső tanács!) — sem engedte volna, hogy egyes emberek, családok foglalják le maguknak az egyházi vagyont. — Ami meg a város hasznát illeti, kérdés, hogy mivel a javadalmak elvétele, a saecularisatio után is gondoskodni kellett a templomi és iskolai szükségletekről, az aránylag sok lutheránus lelkész, a tanítók és a szegényházbeli szegények ellátásáról — és nem lehet mondani, hogy a lutheránus városok templomaikról, lelkészeikről, tanítóikról, iskoláikról rosszul gondoskodtak volna, — igen, kérdés, hogy mindezek után mennyi haszna maradt a városnak az egyházi vagyonból? Azt hisszük, semmi esetre sem annyi, hogy ez indítéka lehetett volna a protestantizmusra való térésnek.

[368] *Primási Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 25. n. 233. Nomina, cognomina, dignitates et Beneficia sub jurisdictione Archiepiscopali Strigoniensi existentis totius cleri. Anno 1647. — Eszerint 1647-ben 206 plébános és 73 licentiatus volt az esztergomi főegyházmegyében. — U. o. fasc. 25. n. 235. alatt megvan a pápa elé terjesztett jelentés a magyar egyház állapotáról és különösen az esztergomi főegyházmegyéről, mint a rajta levő jegyzet mondja: „ca. 1650", *Lippay* érsek sajátkezű fogalmazványában. — Eszerint 1650-ben az esztergomi főegyházmegyében 164 plébános működött (itt bizonyára pontosan számba vannak véve a tényleges üresedések is) és 68 licentiatus. Az ezzel összefüggő, szintén eredeti fogalmazványban határozottan irva van, hogy régente, azaz a protestantismus fellépése előtt, 900 plébános volt a főegyházmegye területén. —

gyéről nincs positivus adatunk, de teljes joggal feltételezhetjük, hogy bennük is hasonló viszonyok uralkodtak, mint az esztergomi főmegyében. Így tehát paphiányról nem beszélhetünk. Azt sincs okunk elhinni, hogy „a plébániák egyrésze már a mohácsi vész előtt betöltetlen volt."[369] Erre bizonyítékot nem találtunk.[370]

Pap tehát elég volt és a protestantizmus semmi esetre sem azért terjedt el, mert nem volt elegendő számú katholikus pap, hanem azért, mert a meglevő, nagy számú katholikus papságnak egyrésze megtévedt s elősegítette az u. n. reformatiot. Mikor azután ez megtörtént, akkor lett katholikus paphiány, akkor már nem volt elég katholikus pap, sőt sok vidéken egyetlen egy sem maradt, de ez nem o k a volt a protestantizmus elterjedésének, hanem o k o z a t a.[371]

Frankl (Fraknói) Vilmos (Pázmány Péter és kora. II. 45.) azt irja, hogy a XVI. század közepe táján mintegy 900 plébános és 30 apát és ugyanannyi prépost volt az esztergomi főegyházmegyében, a XVII. század elején pedig alig 100 plébános.

[369] *Zsilinszky*, stb. i. h. 46.

[370] Nem bizonyítja ezt az 1494-iki nyitrai zsinatnak 34-ik canona sem. (De usurpatoribus Ecclesiarum.) *Péterffy:* Sacra Concilia. I. 280.) Ebben ugyanis nem plébániák betöltetlenségéről van szó, hanem arról, hogy némely plébánosok önálló plébániákat fiókegyházakként plébániájukhoz csatoltak, mit a zsinat a jövőre megtilt.

[371] Az ellen, amit mi itt irtunk, fel lehetne hozni, hogy pl. 1533-ban a szegény, jámbor selmecbányaiak *Fáber* János, bécsi püspöktől katholikus papot kértek, de a püspök azt felelte nekik, nem teljesítheti kérésüket p a p h i á n y miatt. Íme, mondhatná valaki: a selmecbányaiak katholikusok maradtak volna, ha katholikus papot kaptak volna. Ámde a selmecbányaiaknak *Fáber* püspökhöz intézett kérése csak rút szemfényvesztés, alakoskodás volt, mely csak arra szolgált, hogy a királyt és az esztergomi érseket, csak úgy, mint több más tettükkel, megtévesszék. A selmecbányaiak ugyanis 1533-ban már szívvel-lélekkel a lutheranizmuson csüggtek és eszük ágában sem volt, hogy katholikus papot kivánjanak maguk közé, hanem ellenkezően: azon törekedtek, hogy papjaik közül azokat is, kik még talán nem pártoltak el a katholikus Egyháztól, elpártolásra birják tőle. Világosan megtetszik ez valamennyi adatnak lelkiismeretes, tárgyilagos egybevetéséből, mely a protestantizmusnak a magyarországi hét bányavárosban és így Selmecbányán is történt elterjedésére vonatkozik. *(Relkovic* Néda: A felsőmagyarországi hét alsó bányaváros legrégibb közgyülési jegyzőkönyvei. 1561—1623. Századok. 1913. 518. és köv. 591. és köv., különösen 605. és köv. — *Eckhart* Ferenc: A főbányagrófi hivatal szervezése. Századok. 1914. 197. és köv. — *Fraknói* Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentése alapján. 1884. 116., 125., 126., 202—205. — *Ortvay* Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje. 1505—1558. M. Tört. Életrajzok. XXX. 1914. 60. — *Horváth* Mihály: Brüsszeli Okmánytár. I. 22. — *Horváth* Mihály: Magyar regeszták a bécsi császári levéltárból. 1118—1605. T. Tár. IX. köt. 1861. 89. — *Fraknói* Vilmos: Werbőczi István életrajza. M. Tört. Életrajzok. 1899. 226. — *Molnár* Imre: A censura története Magyarországon 1600-ig. 1912. 15. — *Hanuy* Ferenc: A lutheranizmus Magyarországon a mohácsi vész előtt. Kath. Szemle. 1906. 254. *(Hanuy* itt azt irja, hogy abból a levélből, melyet a Drezda melletti königsteini zárda perjele a selmeci plébánosnak, Korb — Corbus — Jánosnak irt, nem vehető ki, valjon a levél irója és az, kinek a levél irodott, Luther hivei voltak-e? Véleményünk szerint azonban kétségtelen, hogy mivel a levél 1521-ben, tehát Luthernek az Egyházzal való teljes szakitása és műveinek az apostoli szentszéktől való kárhoztatása után irodott, mind a perjel, mind a plébános

A protestantizmus elterjedésének egyik oka volt: az egyházi fegyelem, a papi erkölcs meglazulása a papság körében.

Sokat írnak erről a *protestáns* történetírók, így pl. *Révész* Kálmán és *Révész* Imre,[372] és írnak erről *katholikus* írók is, mint pl. *Lányi* Károly,[373] de a legmarkánsabb adatokat a mohácsi vész előtti zsinatok canonai tárják elénk.[374]

Tulajdonképpen azonban már a papság romlottsága is csak okozat volt. A papság krisztusi lelkülete megfogyatkozott, mert az ellenőrzés, az egyházi fegyelem végrehajtása is hiányos volt. Igazában tehát a papság erkölcsi megfogyatkozása előtt a protestantizmus elterjedésének egy másik főokául a hiányos e.-kormányzatot kell megjelölnünk.

A mohácsi vész előtti egyháznagyokra emberfeletti munkát rótt az egyházi élet, kormányzat mellett a közélet is.

Minden voltak: nagy közjogi méltóságok, statusférfiak, előkelő világi

---

Luther hivei voltak.) — *Fraknói* Vilmos: Magyarország egyh. és pol. összeköttetései a római szentszékkel. II. 365. — Besztercebányai 1876-iki Schematismus. 138—143. — Szilágyi—Fraknói: 454., 477., 478. — *Fejér:* Codicillus. 13. drb. 41. lap, 15. drb. 43., 44. lap., 19. drb. 48., 49. lap., 20. drb. 49., 50. lap., 21. drb. 50., 51. lap. — *Lányi-Knauz:* II. 15. és köv. 18., 19. — *Katona:* Hist. Crit. XX. 619. és köv. — *Egyht. Eml.* I. 42. 57. és köv. 177., 202., 203., 207., 227., 240., 241., 251. és köv. 264., 361., 387., 407. — II. 22., 24., 30., 32., 35., 36., 37. és köv. 125., 126., 129., 130., 214., 216. és köv. 251. és köv. 278., 287., 329., 375. — III. 54., 72., 84., 89., 91., 177., 197., 229., 471., 538. — IV. 367., 370.)

[372] *Révész* Kálmán: A reformatio hatása hazánkra. 1884. 4. — *Révész* Imre: Dévay Biró Mátyás . . . 1863. 16—18. — Természetesen, mi a hitújítást megelőző századokban, az egyháziaknak akár kisebb, akár nagyobb körében uralkodó romlottságból egészen más következtetést vonunk le, mint a protestáns írók. A protestáns írók ugyanis azt mondják: az uralkodó romlottság közepette a jobb lelkek javulást, megújhodást szomjúhoztak és ezt meghozta a reformatio. A mi véleményünk szerint igenis volt romlottság, igenis kellett javulás, megújhodás, de ezt nem a lutheri és kálvini reformatio hozta meg, mely nézetünk szerint csak m e d i c i n a p e i o r m o r b o volt, hanem az a másik, a mi hitünk szerint i g a z i reformatio, melyet a trienti szent zsinat és annak a nyomán járók, szóval: maga a katholikus Egyház hajtott végre. — Azt meg éppen tagadjuk, hogy a romlottság oka, forrása maga a katholikus Egyház szelleme, tanítása lett volna. Az Egyház szelleme, tanítása mindég szent és jó volt, az semmilyen romlottságért sem tehető felelőssé és az Egyház, mint ilyen, mindég mindent elkövetett a romlottság ellen, tanuság erre az Egyház zsinatai, egész törvényhozása a középkorban, mely törvényhozást az igazi szentség, jóság szelleme leng át, és ha volt romlottság, ez éppen azért volt, mert az Egyház szavát, szellemét az emberek, sajnos, sokszor egyháziak sem mindig követték.

[373] Magyar catholicus clerus érdemeinek történetigazolta emléke. Két kötet. (Első és második korszak.) 1848. I. 52., 53.

[374] 1) így pl. az 1494-iki nyitrai zsinat végzeményeinek 8-ik fejezete s
2) ugyanazon zsinat végzeményeinek 30-ik fejezete,
3) u. a. zsinat határozat 38. fejezete,
4) az 1460-iki lőcsei zsinat 36-ik canona,
5) az említett 1494-iki nyitrai zsinat végzeményeinek 18-ik fejezete.

V. ö. *Péterffy:* Sacra Concilia. I. 265., 277., 278., 279., 195., 271., 272. Id. még: *Szentkláray* Jenő: A csanád-egyházmegyei plébániák története. I. köt. 1898.

hivatalnokok, hadvezérek, — nem egy közülök a nagyszerű politikázás mellett a humanizmus terén is felette kitűnt, mint pl. *Vitéz* János, *Csezmicei* János, költői néven: Janus Pannonius és *Perényi* Ferenc, stb.

Fraknói Vilmos írja *Bakócz* Tamásról: „Nem dicsekedhetett szerencsével a magyarországi egyház kormányzásában. A felelősség nagy sulya terheli emlékét azért, hogy mikor a vallásszakadás közelgő vihara kitört, a hajó nem állt biztos kikötőben és a hajósnép nélkülözte az ellenállás képességét.“ [375] Véleményünk szerint az itt említett felelősséget ki kell terjeszteni a mohácsi vész előtti magyar kormányosok jórészére.

Roppant világi elfoglaltságuk mellett physicailag sem találhattak időt, hogy egyházmegyéjükkel, papságukkal törődjenek. Így halt ki a papságból az egyházi szellem, így csökkent a papság lelke s lett alkalmassá arra, hogy az egyházellenes tanításokat, a szabadosságot s fegyelmezetlenséget támogató protestantizmust magába befogadja.

Azt talán nem is kell külön bizonyítanunk, hogy azok, akiket mint kis gyermekeket és ifjakat ültettek egy-egy püspöki vagy érseki székbe, (*Estei Hippolyt* herceg pl. 7 éves korában lett esztergomi érsek és az maradt 16 éves koráig, *Perényi* Ferenc meg, a nádor fia, 1508-ban 8 éves korában az erdélyi, majd 14 éves korában a váradi püspökséget kapta meg), milyen egyházkormányzati tevékenységet fejtettek ki.

A protestantizmus elterjedésében több fokot kell megkülönböztetnünk. Az első fok volt, hogy a protestantizmus szelleme hatalmába kerítette az urakat, a városi vezető embereket és a papság egy megtévedt részét. A második fokozat, mikor mindezek a népet is a protestantizmusra térítették. Az első folyamat (a városokban már a mohácsi vész előtt megkezdődvén), mintegy 1540-ig tartott, a második az 1540 után következő évtizedekben zajlott le. Azt lehetne hinni, hogy miután az első rombolás megtörtént, ennek jóvátétele és a baj továbbharapódzásának meggátolása végett az arra hivatottak a gátakra állanak s megmentik az Ur Jézus örökségét.

Draskovich György, akkor zágrábi püspök, 1568 okt. 8-án kelt levelében szemrehányást tett *Verancsics* Antal, akkor egri egyházfőnek és figyelmezteti kötelességére. *Verancsics* erre, 1568 nov. 10-ikén, azt felelte, hogy ő legutóbbi konstantinápolyi követségével is mekkora hasznot hajtott a kereszténységnek, — neki az efajta működésre van tehetsége, — ám mások, kiknek az ilyesmire nincs tehetségük az Istentől és kiknek éppen az olyanok, mint ő (Verancsics) szerzik meg az itthon nyugodtan élhetést, végezzék az Ur Jézus egyházának megmentését, — ő egyébiránt eléggé resteli, hogy nem élhet egészen püspöki hivatásának, ő eléggé vágyik Egerbe.[376] Igy vitáztak *Draskovich* és *Verancsics*, a tagadhatatlan igazság pedig az,

[375] *Fraknói:* Erdődi Bakócz Tamás. 208.

[376] Verancsics összes munkái. IX. 253. és köv. 258. és köv.

hogy Krisztus egyháza szenved, a lelkek megtévelyednek s a szenvedélyeknek kedvező új tanok áldozatául esnek.

Biglia Menyhért, apostoli protonotarius, oldalköveti hatalommal Miksa császárhoz küldött apostoli nuncius, Augsburgból 1568 febr. 7-ikén szigorú büntetés (suspensio, más censurák és 10000 magyar tallér, melynek egyik fele a magyar kamaráé, másik fele egyházi intézményeké legyen, fizetésének) terhe alatt felelőssé tette *Oláh* Miklós, esztergomi érseket, mint metropolitát, azért, hogy Magyarországon igen sok egyházi méltósággal és javadalommal biró egyházi férfiu, lelke üdvösségével és hivatásával nem törődve és a canonokat és a zsinatokat megvetve, a szükséges rendeket nem veszi fel, nem resideál, az istentiszteletet nem végzi, nyájával nem törődik, az Isten igéjével és a szentségekkel nem táplálja, és a farkasok és az eretnekek támadásának és csábításainak kitett népét elhagyja.[377]

Frangepán Ferenc, kalocsai érsek, majd egri püspökről (1528—43), valamint *Brodarics* István, szerémi, majd pécsi, majd váci (1526—39) és *Statileo* János, erdélyi püspökről (1528—42) egyik legjelesebb történetírónk azt írja, hogy mint diplomaták utazgattak.[378] Egy másik történetírónk *Brodarics*ról és *Statileo*ról azt jegyzi meg, hogy inkább diplomaták, mint püspökök voltak.[379] *Czibak* Imre, váradi püspök (1527—34) hadvezér volt.[380] *Zalaházy* Tamás, veszprémi, majd egri püspök (1527—37) a királyi cancellár tisztét viselte és majd Pozsonyban, majd Bécsben lakott.[381] *Zabardy* Mátyást, a katonát, I. Ferdinánd király 1553-ban nemcsak váradi püspöknek, hanem egyben az alsó részek főkapitányának is kinevezte.[382] *Sbardellati* Ágoston, váci püspök (1548—52, 1550 és 1551-ben Esztergom administratora is) inkább politikus és katona volt.[383] *Kecsethy* Márton, veszprémi püspök (1527—48), mint a királyi kamara hivatalnoka működött.[384] *Thurzó* Ferenc, nyitrai püspök (1534—44), 1540-ben a királyi kamara elnöke lett, 1544-ben azután a protestáns vallásra tért.[385] *Frater (Martinuzzi, Utjesenovich)* György, váradi püspöknek (1534—51) erdélyi főminisztersége, illetően főkormányzósága közismert tény. *Ujlaky* János, váci püspök (1560—78) aligha látta egyházmegyéjét, mert mint a kamara

---

[377] *Primási Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 13. n. 96.

[378] *Karácsonyi* János: Magyarorsz. egyházt. főbb vonásaiban. Második kiad. 118. és köv.

[379] *Szilágyi—Acsády:* 157.

[380] *Karácsonyi:* u. o.

[381] *U. o.*

[382] *Bunyitay* Vince: 1896-iki Váradi Schem.

[383] *Chobot* Ferenc: 1915-iki Váci Schem. 37.

[384] *Karácsonyi:* u. o.

[385] Thurzó Ferenc nagyon érdekes nyitrai püspöksége történetének elmondására és valamennyi, erre vonatkozó forrásnak, melyet áttanulmányoztunk, felsorolására itt nincs terünk.

elnöke, állandóan Pozsonyban lakott.[386] *Verancsics* Antalnak (1553—57 pécsi, 1557—69 egri püspök, 1569—1573 esztergomi érsek) diplomatiai működése szintén eléggé ismeretes lehet az olvasó előtt a világi történelemből.

Az igazi egyházkormányzat hiányáról a mohácsi vész után a XVI. században meggyőződhetünk akkor is, ha a *Liber Dignitatum Saecularium*-ban megnézzük,[387] hogy kik voltak 1526-tól 1600-ig az udvari cancellárok és királyi helytartók? Királyi magyar udvari cancellárok voltak: 1526-tól *Brodarics* István, szerémi, 1535-től *Ujlaky* Ferenc győri, 1546-tól *Oláh* Miklós, zágrábi (más forrás szerint 1542-ben hazajövén Belgiumból, királyi tanácsos lett és megbizták a cancellária vezetésével, — 1543-ban zágrábi püspök lett és forma szerint kinevezték cancellárnak, — ez maradt mint egri püspök is —, meg vagyon írva róla, hogy sem zágrábi, sem egri egyházmegyéjét soha nem is látta és hogy — kivéve, ha Németországban a birodalmi gyülésen, vagy Pozsonyban az országgyülésen, vagy Prágában a királynál volt — Bécsben tartózkodott, — Egerben *Verancsics* Antal, egri és esztergomi kanonok, volt a vicariusa),[388] 1572-től köpcsényi *Liszthy* János, győri (1572-ben még veszprémi, csak 1573-ban győri), 1578-tól *Draskovich* György, szintén győri (a kalocsai érsekség címét viselte, ezért nem győri, hanem csak: a győri püspökség administratora), 1586-tól *Heresinczy* Péter, zágrábi (1587-ig zágrábi, azután győri), 1592-től *Kutassy* János, győri (1596-tól ez is kalocsai érsek, úgy mint Draskovich), 1598-tól hetesi *Pethe* Márton, váradi (csak 1598 előtt volt váradi, azután győri administrator és kalocsai érsek, Id. *Bunyitay,* 1896-i Váradi Schem.), 1603-tól *Forgách* Ferenc, nyitrai püspök. — Királyi helytartók voltak: 1542-től *Várday* Pál, esztergomi érsek,[389] 1550-től *Ujlaky* Ferenc, győri püspök,[390] 1562-től *Oláh* Miklós, esztergomi érsek, 1568-tól *Bornemisza* Pál, erdélyi püspök, nyitrai administrator, 1572-től *Verancsics* Antal, esztergomi érsek, 1573-tól *Radéczi* István, egri püspök, 1585-től *Draskovich* György, kalocsai érsek, győri administrator, 1587-től *Fejérkövy* István, nyitrai püspök, majd esztergomi érsek, ki egyben a magyar kamara elnöke (praefectusa) is volt,[391] 1597-től *Kutassy*

---

[386] *Chobot:* u. o.

[387] *Országos Levélt. Cancellariai Oszt.*

[388] *Kollányi* Ferenc: Oláh Miklós. Kath. Szemle. 1888. 46. 48. — *Sörös* Pongrác: Ötven év Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1903. 432. — *Sörös* Pongrác: Egy fejezet Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1905. 119.

[389] Várday Pál, esztergomi érsek királyi helytartói kinevezésének fogalmazványát 1542. dec. 30-ikáról ld. *Orsz. Levélt. Canc. Oszt. Conc. Exp.* 155. o. n. 2.

[390] Ujlaky Ferenc, győri püspök, királyi helytartói kinevezésének fogalmazványa, Várday Pál kinevezése fogalmazványának — mutatis mutandis — felhasználásával, 1550. ápr. 12-ikéről u. o.

[391] *Conc. Exp.* 1589. máj. 29. 1589. n. 1801. — 1592. szept. 18. 1592. n. 1923. — 1594. szept. 29. 1594. n. 1982. — 1594. dec. 24. 1594. n. 1983.

János, esztergomi érsek,[392] 1602-től hetesi *Pethe* Márton, kalocsai érsek, győri administrator, 1606-tól *Forgách* Ferenc, nyitrai püspök.

Az itt ecsetelt viszonyoknak nagyon megfelelt, hogy a püspökök sokáig nem kérték Rómából megerősítésüket, tehát sokáig nem voltak felszentelve és már ezért sem végezhették a püspöki teendőket, — továbbá, hogy voltak, kik miután a pápai megerősítést megkapták, nem szenteltették magukat püspöknek, hanem maradtak csak papok vagy csak kisebb rendeket viselők, — végül, hogy voltak, kik mint papok nyertek püspökséget.[393]

Ily körülmények közt, a főpásztori kötelességeknek ilyen elhanyagolása, a híveknek, a papságnak ilyen elhagyása mellett könnyen megérthető a protestantizmusnak hazánkban való elterjedése és meggyökeredzése.

A *Borghese* hercegi, most a vatikániba kebelezett levéltárban őriznek egy, a pápa egy embere által írt, a pápa elé szánt, a magyarországi viszonyokról szóló jelentést, mely 1604 végén vagy 1605 elején kelt, akkor tehát, mikor Bocskay István felkelése folyt. Ebben ezt olvassuk: „Évtizedek hosszu során keresztül nagyon sokat elmulasztván, mit a katholikus vallásért tenni lehetett volna . . . Jelen hivatásuk már az, hogy nem a harcos Sault, hanem inkább a türelemmel prédikáló Pált kell követniök és hogy a szellem fegyverével, valamint jó életükkel kell a világ világosságának és a föld savának lenniök.[394]

Az oklevélgyüjtemények és egyéb művek a protestantizmus elterjedésének idejéből sok rendeletet közölnek, melyeket az érsekek és a püspökök a protestantizmus ellen kibocsátottak. Mi e rendeleteket mind ösmerjük, de éppen abban nyilvánult meg a főpapi kötelességek teljesítésének elmulasztása, hogy abban a korban c s a k rendeletekkel ügyködtek, melyben a nép között való, a katholikus vallás igazságát, szépségét feltáró, szívetrázó prédikálás kellett volna.[395] Azt is tudjuk, hogy c s a k külső hatalmi eszközökkel is sokra lehet menni a vallásügy terén, tanuság erre a XVII. és a XVIII. század, — de a XVI. században, amikor a rendeleteknek physicai sanctiot nem lehetett adni (két király, török hódítás), a rendeletek semmit sem értek

[392] V. ö. *Conc. Exp.* 1597. 324. jun. 9. — 1597. 346. aug. 10.

[393] Számos, részletes adatot gyüjtöttünk erre nézve is mind a mohácsi vész előtti, mind az 1526-ik évet követő időkből. Közlésüket itt most elmellőzzük.

[394] *Károlyi* Árpád: Magyar Országgyülési Emlékek. XI. 264. v. ö. 230.

[395] Történelmünkben nincs még eléggé méltányolva *Verancsics* Antal, egri püspöknek 1560. dec. 1-i, a kassaiakhoz intézett levele. E levél a püspöki hatalom jogosságát és a katholikus hit igazságát oly tökéletes, a szentirásból vett érvekkel mutatja ki, hogy erre vonatkozó fejtegetése ma is minden dogmatikai könyvnek egyik leggyönyörübb részét alkotná. A levélben foglalt az az intelem, az a kérés, hogy a kassaiak térjenek vissza az Egyházhoz, valóságos, ma sem felülmult remeke az irásművészetnek. Valóban reávall a nagy tudós, a classicus latinista *Verancsics* tollára. Mindazonáltal mi még az ilyen leveleket sem tartjuk olyas valaminek, amivel a XVI. század püspökei eleget tettek főpásztori kötelességüknek. (*Verancsics* levele olvasható: Verancsics összes művei. VIII. 200. és köv. — *Katona:* Hist. Crit. XXIII. 374. — *Fejér:* Codicillus. 53. drb. 89. 90. lap.)

és éppen azért kellett volna a külső hatalmi eszközök fogyatékosságát annál buzgóbb, az evangélium szerint való főpásztori működéssel kipótolni. — Az is tény, hogy a Duna—Tisza közén, a Dunántul nagy részén és a Tiszántulnak déli részén akkor kezdett a protestantizmus külsőleg megszerveződni (a nép között is külsőleg elterjedni), miután e részeket a török meghódította és rajtuk a királyi és püspöki külső hatalom megszünt, úgy, hogy e hatalmak megszünése és a protestantizmusnak e részeken való elterjedése között okozati öszefüggés látszik fenforogni, — ámde joggal mondhatjuk, hogy a protestantizmus, a rossz egyházkormányzat következtében, e részeken akkor is urrá lett volna, ha a török sohasem jött volna Magyarországra, amint hogy, a rossz egyházkormányzat miatt, urrá lett a királyi Magyarországon is, bár itt sem a török nem uralkodott, sem a királyi és a püspöki külső hatalom nem szünt meg soha.

A püspökök természetesen minden városba és faluba nem mehettek el maguk, mgoszthatták volna azonban a munkát lánglelkü munkatársakkal, — csakhogy miképpen akadtak volna munkatársaik, távol egyházmegyéiktől? Továbbá, még ha a püspökök maguk el is mentek volna a nép és a protestantizmusra hajló alsópapság közé, tehát ha ők maguk szép példát adtak is volna e részben másoknak, akkor is nehezen találtak volna alárendeltjeik között olyanokat, kik őket ebben a szent munkájukban segíthették volna, mert hisz pl. Egerben a sok kanonok közt egy sem volt, aki prédikálni tudott volna, hanem *Verancsics* püspöknek 1560 körül katholikus plébánost, hitszónokot, k a t h o l i k u s p a p o t kellett rendelnie Egerbe. Miért irta a püspök, hogy most már van Egerben káptalan és k a t h o l i k u s p a p? mi azt hisszük azért, mert az egri kanonokok csak éppen kisebb rendekkel birtak. Ennek megfelelő lehetett a theologiai tudományuk is. Ide fejlődtek a viszonyok az egyházkormányzat hiányai miatt.

Tagadhatatlan az is, hogy a püspököknek a protestantizmus elterjedéséért való felelősségében nagyban osztoztak a kor viszonyai is. Mintegy ezer év óta ugyanis úgy volt egész Európában, hogy a világi uraknak a betűvel való hadilábon állása miatt olyan állásokra, mellyekben írni, vagy pláne nagyobb tudással kellett rendelkezni, csak papokat, püspököket lehetett alkalmazni. Még Hunyadi Mátyás királyunk korában is csak egy író volt, akiről biztosan tudjuk, hogy a világi rendhez tartozott: *Turóczi* János, a krónikaszerkesztő. *Zápolyai* István, Mátyás királynak Sziléziában helytartója, majd Bécs főparancsnoka, nem hogy németül, de latinul sem tudott. *Báthori* István országbíró, *Guthi Ország* László és *Rozgonyi* László, kik Mátyás uralkodásának legutolsó éveiben a zászlósurak között a legelőkelőbb helyet foglalták el, még csak írni sem tudtak.[396] Persze, latinul, sőt írni-olvasni nem tudás nélkül is lehetett parancsolni, a főbb irányelveket megszabni, de már a tulajdonképpeni hivatalos munkát lehetetlen volt elvégezni. Igy hát megérthetjük

[396] *Szilágyi—Fraknói:* 550. 552.

a papoknak a kisebb, de meg a legmagasabb világi hivatalokra való alkalmazását is.

Azt a nézetet sem fogadhatjuk el, hogy a protestantizmus Magyarországon való elterjedésének egyik oka: a főpapoknak a mohácsi ütközetben való elesése volt. Mert igaz ugyan, hogy a mohácsi csatatéren 2 érsek és 5 püspök vérzett el hazájáért, de az elhunytaknak mindjárt lett utóduk, kivéve a kalocsai érseket és a pécsi püspököt, akiknek utódát csak 1528-ban nevezték ki, úgy hogy a mohácsi vész — részben azért, mert benne több egyházmegyének püspöke nem pusztult el, részben azért, mert azokat az egyháznagyokat, kik benne elpusztultak, mindjárt újakkal pótolták — 9 egyházmegyében semmilyen vagy csak nagyon rövid ideig tartó üresedést okozott és csak két egyházmegyének okozta hosszabb árvaságát, úgy azonban, hogy az illető két egyházmegyében sem tartott az árvaság tovább 2—2 évnél.

A királyi kamara haszna miatt való h o s s z u ü r e s e d é s e k e t sem tekinthetjük a protestantizmus elterjedése okának, mert hosszu üresedés (Erdélyt, mely egészen más elbirálás alá esik, mint Magyarország, ide nem számítva) csak 4 egyházmegyében volt: az esztergomi-, a váci-, a nyitrai- és az egriben, ámde:

Esztergomban a 23 éves üresedés csak 1573-ban kezdődött, akkor tehát, amikor a protestantizmus már el volt terjedve (nb., a 23 éves vacantia idején is mindég voltak Esztergomban püspök-administratorok);

Vácnak 1539-ig volt püspöke„ — itt a királyi kinevezés elmaradása miatt az üresedés csak 1539-ben kezdődött és tartott 1548-ig, tehát 9 évig, — de a váci püspökség a török miatt már 1544-ben címzetessé vált, s így Vácott a királyi kinevezés elmaradása miatt igazában csak 5 évig, 1539-től 1544-ig volt üresedés, 1544 után pedig a váci egyházmegyét török területnek kell tekintenünk, ahol tehát valamely magyar főpap éppen a királyi kinevezés fenn nem forgása miatt fejthetett volna ki eredményes működést;

Nyitrán 1530-ig volt püspök, azután 4 évig, azaz 1530-tól 1534-ig volt üresedés, — 1534-től 1544-ig megint volt püspök, azután 1544-től 1557-ig, tehát 13 évig ismét üres volt a püspökség;

Egerben 1543-tól 1548-ig, tehát 5 évig volt az első üresedés, — a második, 10 éves üresedés 1586-ban kezdődött, tehát szintén akkor, mikor a protestantizmus elterjedése már megtörtént.

Mindezek szerint olyan hosszu üresedés, mely a protestantizmus elterjedése tekintetében számba jöhet, csak 4 volt: a váci öt-, a nyitrai négy-, majd tizenhárom és az egri ötéves. Ki tagadhatná, hogy azokban a válságos időkben ezek az üresedések végzetes hatásuak voltak, de hát ki tagadhatná azt is, hogy ott, ahol és akkor, amikor nem volt üresedés, sokat lehetett volna az Egyházat fenyegető vész ellen tenni, ámde a hivatottak ott, ahol és akkor, amikor teljesíthették volna kötelességüket, sem teljesítették azt, úgy, hogy tehát a valóságban az egyházmegyék akkor is üresek, árvák voltak, mikor nem volt hivatalos vacantia és így semmi értelme sincs, ha a hivatalos

hosszabb vacantiákat külön felemlítik, mint a protestantizmus elterjedésének okát.

A 17. és 18. században fordulat állott be. Föltéve, hogy Magyarországon a katholikusság a valóságban tagadhatatlanul az osztrák uralkodóház politikája követésének hathatós kifejezéseül, bizonyítékául is szolgált (nb. végső eredményben a protestánsok is az osztrák házzal tartottak), kérdés, hogy azok az apostoli buzgóságú férfiak, kik a XVII. és a XVIII. században támadtak, azok a szerzetesek és az ők nevelte világi papok, kik a valóságban tagadhatatlanul a politikai hatalom támogatásával hajtották végre a magyar ellenreformatiot, nem hódították-e volna meg Magyarországon (minden bizonnyal több nehézséggel, hosszabb idő alatt) a lelkeket a katholikus hit számára újra akkor is, ha itt a politikai hatalom a katholicizmust nem pártolta, hanem üldözte, ha itt minden politikai érdek a katholicizmus ellen szólt volna? Mi azt hisszük, igen, — mert semmi sem homályosította el előttünk a kereszténység első három századának és az ujabb időkből pl. az angol és a német katholicizmus történetének emlékét. Véleményünk szerint nagyot téved az a történetírás, mely a katholicizmust tisztán csak világi politicummá degradálja — igazán tudja, mi a katholicizmus, sohasem fogja azt azért, — mert itt vagy ott véletlenül valamely, valakinek nem tetsző politikai irányzattal jutott kapcsolatba, — megvetni, sohasem fog ezért a katholicizmus fellendülésén szomorkodni.

A protestantizmus hazánkban való elterjedésének korában szereplő magyar főpapok életére nézve sok nyomtatott adatot gyűjtöttünk, némelyik főpap életét illetően kiadatlan levéltári forrásokat is felkutattunk. Mindezek közlésére itt most nincs terünk.

Oláh Miklós halála után 20 évvel, tehát 1590 körül, az esztergomi főegyházmegyében 900 plébánia közül 800 protestáns kézen volt.[397]

A fent idézett, 1604 végén vagy 1605 elején kelt, a pápa elé szánt jelentésben azt olvassuk, hogy Magyarországon, Erdélyben és Szlavóniában — beleszámítva valamennyi püspököt, apátot, prépostot, kanonokot, plébánost, más világi áldozárt, valamint jezsuitát és egyéb szerzetest — összesen nincs több 300 katholikus papnál.[398]

Vegyük ide e jelentésnek azt a már fent hallott mondatát, hogy az országban egy katholikusra ezer eretnek esik (amit persze nem kell számtani pontossággal venni, hanem csak mint a katholikusok táborának valóban szörnyü megfogyatkozását jellemezni akaró mondást), továbbá azt a közismert tényt, hogy a XVI. század vége felé már csak 7—8 katholikus magyar főuri család volt, s azt kell mondanunk, hogy mire a XVI. század vége elérkezett, Magyarországon a katholicizmus majdnem egészen kihalt.[399]

[397] *Kollányi* Ferenc: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. M. Sion. 1895. 902.

[398] *Károlyi* Árpád: Magyar Országgy. Eml. XI. 230.

[399] A török hódításban a földesuri hatalom nem érvényesülhetett. Igy tehát ott több helyütt maradtak katholikusok. A székelységnek egy része, ugyancsak a földesuri

Ez volt a végkifejlődés. Lássuk most, időrendben visszafelé menve, az előzményeket.

1560 október 8-án *Verancsics* Antal, egri püspök, azt írja a királynak, hogy Krisztus nyáját már nagyon nagy mértékben megrontották.[400]

Ugyancsak 1560-ban *Verancsics* a kassaiak előtt, kik a protestáns lelkész, *Huszár* Gál érdekében jöttek hozzá, codálkozását fejezte ki azon, hogy az emberek fel nem szentelt egyénektől merik a szentségeket elfogadni — szerte mindenütt, majdnem az egész országban.[401]

Nem sokkal előbb, 1560 január 28-án, ugyancsak *Verancsics* azt írta *Draskovich* György, pécsi püspöknek, hogy az egri egyházmegyében (mely akkor az országnak egy igen nagy részét magában foglalta) a lutheranizmus átkozott foltja majdnem mindenek lelkét megszeplősítette és megfertőzte.[402]

Socher Antal, jezsuita atya, *Oláh* Miklós koráról (az 1560 körüli időről) irván, azt mondja, hogy Magyarország, mely egykor annyi szentet nevelt; Magyarország a szent királyok öröksége, csakhamar azon álmodozott, hogy eretnekké lett.[403]

Hogy az 1540-es évektől fogva a magyar országgyüléseken mind a főrendeknek, mind a rendeknek túlnyomó többsége lutheránus, majd lutheránus és kálvinista volt, megtetszik a Magyar Országgyülési Emlékek-nek *Fraknói* Vilmos szerkesztette köteteiből és a protestantizmus elterjedésének helyrajzi történetéből. A rendek csak azért szavazták meg a protestantizmus (a lutheranizmus) ellen irányuló, az azt kárhoztató törvényeket, mert tudták, hogy azokat úgy sem hajtják végre és puszta szavakért nem akartak a királlyal ujjat húzni. (Amig a kalvinizmus még gyönge volt, a nagy lutheránus többség a kalvinizmust kárhoztató törvényeket szívből szavazta meg.)

Morone János, modenai püspök, volt bécsi nuncius, 1542 május 21-én azt írta *Farnese* bíbornoknak: ügyelni kell, hogy a török járom alól felszabadítandó Magyarország (akkor még azt remélték, hogy hamarosan megtörténik a felszabadítás) lutheránussá ne váljék.[404]

1533 julius 5-én *Frangepán* Ferenc, kalocsai érsek, a pápához írt levelében fájó szívvel emlékezvén meg János király kiközösítéséről (ez a kiközösítés csak V. Károly császár és Ferdinánd király nyomása alatt történt és

---

hatalom nyomásától menten, szintén megőrizte ősi hitét. E tényekre *Karácsonyi* János (Magyarorsz. egyháztörténete. Másod. kiad. 115. 120.) hivja fel figyelmünket. Ámde: az ú. n. reformatorok működésének nyomán a magyarságnak nagy zöme a török hódításban is a protestantizmusra tért. (Ld. a török világról szóló fejezetünket.)

[400] *Katona:* Hist. Crit. XXIII. 363. — *Fejér:* Codicillus. 51. drb. 87. lap.

[401] *Verancsics*-nak 1560. nov. 21-iki levele *Zay* Ferenc, kassai főkapitányhoz. Verancsics összes munkái. VIII. 190. és köv.

[402] *U. o.* 141.

[403] *Socher* Antal S. J.: Hist. Soc. Jesu Prov. Austriae. — Idézve *Rosty* Kálmánnál. Néhány vonás Jézus társasága jogi történetéből hazánkban. M. Sion. 1883.

[404] *Egyht. Eml.* IV. 44.

éppenséggel nem volt a pápa szíve szerint való dolog, Id. *Fraknói* Vilmos, János király és a római szentszék. Századok, 1902. V. ö. *Szalay* László. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Másod. kiad., 1861., 14—16.), megjegyzi, hogy tekintve a török és a lutheránus veszedelmet, a pápának mindenféle édesgetéssel kellene János királyban és a magyarokban, kik kemény nyakuak, a szentszék iránt való kötelesség érzetét fenntartania.[405]

Brodarics István, szerémi püspök, 1533 aug. 1-én a következőképpen festi le a pápa előtt a magyarországi állapotokat: Luther tanítása és azoké, akik őt követik, lassanként e g é s z Magyarországot elfoglalja, némely helyen pedig, különösen olyanokon, melyek még Ferdinánd királynak hódolnak, mindent e vallás szerint kezdtek tenni és hirdetni. A papok nyilvánosan megnősülnek és az emberek a búcsúkat, a felmentéseket, valamint más efféléket, miket egykor becsben tartottak, most megvetik ... Hogy Magyarország Luther tanítását nyilvánosan még nem fogadta el, ezt a pápa és az apostoli szentszék semmi másnak sem köszönheti, mint János királynak és az ő mérsékeltségének, valamint jóságának, mert bár az apostoli szentszék a királyt eltaszította magától és nagyon méltatlanul bánt vele, ő mégis azon van, hogy országában semmi ujítás se történjék.[406]

Frangepán Ferenc és *Brodarics* István 1533 dec. 1-én a következőket irták VIII. Henrik, angol király római követének: Most is nemcsak Magyarország jelesebb városaiban, hanem itt Budán is tanítják a lutheranizmust. A király ezt tűri. Mikor erről beszélünk vele, azt szokta felelni, hogy ő ki van közösítve. Mégis nehezen elértük nála, hogy itt Budán megtiltotta Luther vallásának nyílt prédikálását annak a követnek és titkárnak visszaérkezéséig (kit a kiközösítés ügyében Rómába küldött az angol követhez). Mi jónak látnók, ha Ő Szentsége az ilyeneket nem hagyná figyelmen kívül, mert a baj (a lutheranizmus) egyre továbbterjed és Ő Szentségének föl kellene oldoznia a királyt és mindenképp magához édesgetnie. Vannak Németországból és más keresztény tartományokból is fejedelmek, valamint sok magyar főúr is, kik a királyt bujtogatják. Mi kevesen minden lehetőt elkövetünk, hogy a királyt a szentszék iránt való hüségben megtartsuk, de nem tudjuk, hogy ha a dolog már ennyire nőtt és a király ennyire elkeseredett, elérjük-e célunkat, különösen ha a király kiközösítése nem szünik meg, és higyje meg Ő Szentsége, hogy nagy ajánlatokat tesznek a királynak, csakhogy ne tiltsa meg a lutheranizmust országában és területén. Vegye gondolóra Uraságod, valjon a király, az apostoli széktől minden övéivel együtt így üldözve, köteles-e vele sokat törődni és nem inkább köteles-e a maga és országa hasznával gondolni? különösen, mivel azok, kikkel tele van a világ, — mint ők mondják — azt igyekeznek bebizonyí-

[405] *U. o.* 259. és köv.

[406] *U. o.* II. 272. és köv.

tani, hogy nem is a vallásról, hanem csak azokról a visszaélésekről van szó, melyekről nyiltabban nem szólunk, de melyeknek figyelmen kivül hagyásából vajha nagyobb baj és kár ne háramoljék az apostoli székre, mint eddig. Fontolja meg Ő Szentsége a Bíbornok Urakkal együtt, hogy rövid idő alatt mennyire nőtt ez a dolog (a lutheranizmus). Mit gondol, mi lesz, ha gyorsan jó, üdvös és keresztény orvoslásról nem gondoskodnak.[407]

Mindezek szerint nem követhetjük azt a nézetet, hogy akik Magyarországon a nagy, nyilt elszakadást a katholikus Egyháztól előkészítették, 1540-ig még nem is tudták, valjon katholikusok-e vagy lutheránusok s hogy bennük csak valami határozatlan, általános reformvágy élt. Az illetők igenis már 1533-ban, sőt már előbb is, mert amit Brodaricsék irtak, az nem szakasztottan 1533-ban kezdődött, nagyon jól tudták, hogy nem római katholikusok, vagyis hogy elszakadtak a római katholikus Egyháztól, mert hisz egészen öntudatosan, határozottan és nyíltan megtagadták a római katholikus vallásnak egyik legfőbb ágazatát: azt t. i., mely az Egyház fejének a hit és erkölcs dolgában való hatalmáról és a neki e részben való engedelmeskedés kötelességéről szól. Ezt világosan bizonyítja az imént idézett leveleknek minden szava. De meg, ha az illetők 1540 előtt még csak reformra vágyó katholikusok voltak, miért hivták őket pl. *Frangepán* és *Brodarics* Luther követőinek, miért mondták azt, amit hirdettek, Luther tanításának, lutheranizmusnak, szóval: miért tekintették őket úgy, mint annak a Luthernek a híveit, aki 1520-ban végképp szakított a római katholikus Egyházzal?

Továbbá: *Brodarics* és *Frangepán* leveleiből megtetszik, hogy azok, kik nyíltan vallották, követték Luther tanítását, kiket a valóságban már lutheránusoknak, a katholikus Egyház szempontjából formális eretnekeknek kellett venni, 1533-ban a magyar urak, nemesek és papok között már igen nagy számmal voltak, sőt — ki merjük mondani — ekkor már az urak, a nemesek és a papok nagy többségét alkották, ha ekkor János király területén az ő iránta való gyengédségből (mert hisz sok physicai hatalma ennek a királynak sem volt), de meg az egész országban a népre való tekintettel nem is szervezkedtek még meg hivatalosan mint külön egyház, ha ekkor még nem is szüntették meg a templomokban a katholikus istentiszteletet (bár e részben is sok történt már, éppen mint *Brodarics* levele elárulja), igen, nagy többségét alkották, mert különben annak, amit *Brodarics* és *Frangepán* irtak, semmi értelme sincs (sensim totam fere Hungariam pervadunt, — isti, quorum plena sunt omnia, — sok magyar főur, — nos pauci, — quod Hungaria dogma Lutheri nondum palam receperit, Vestra Sanctitas... nulli hoc debet, nisi nostro Serenissimo Principi...), amit azonban nem szabad mondanunk, mert mind a két levélíró komoly, tudós férfiú volt, sőt *Frangepán* még szentéletü is.

[407] *Egyhtl. Eml.* II. 298. és köv.

Így jött létre az az alap, melyen az 1540 után következő évtizedekben az országnak oly sok helyén nyíltan, hivatalosan megszervezték a protestantizmust. Bizony, ez a megszervezés csak lassan történhetett — a nép miatt, mely nem igen akart tudni az ősi hitétől való elszakadásról s mely, ha már alattomos, megtévesztő módon sok protestáns szertartást el is fogadtattak vele, még a XVI. század utolsó negyedében is lélekben katholikus volt. (Ld. erről az alább, a helyek történetében, a Kassá-nál mondottakat.) Így jött létre, fokozatosan, az az állapot, melyet a fent idézett, 1604 végén, vagy 1605 elején kelt, a pápa elé szánt jelentés leírt.

Ami a katholikus papságnak az u. n. reformatioban való részvételét illeti:

Magyarországon eleinte kevés olyan protestáns lelkész volt, ki pályáját mint protestáns lelkész kezdte,[408] az első időkben a protestáns lelkészeknek nagy zöme a fegyelmet megunt katholikus papokból került ki, kik hitüket megtagadták, házasságra vágyakoztak, apostatáltak, protestánsokká váltak.

A városokban a protestantizmus már a mohácsi vész előtt kezdett terjeszkedni. Az új irány úttörői nemcsak külföldről jött apostaták voltak, hanem az illető városokbeli, a katholikus Egyháztól elpártolt, fegyelmezetlen katholikus papok is. Eleinte a városok papságának nagy többsége, különösen a plébánosok, küzdöttek a protestantizmus ellen, de azután lassanként — néhány hithű kivételével, ki lemondott hivataláról — az egész városi papság meghódolt a protestantizmusnak. Csak a szepesi királyi városok confraternitásában nem volt így. Itt csak kevés katholikus pap apostatált, a legtöbb mint katholikus pap halt meg és csak haláluk után jöttek helyükbe protestáns lelkészek.[409]

Miután a városokban a katholikus papból lett protestáns lelkészek lassanként kezdtek kihalni, mind több lett az olyan városi protestáns lelkész, ki sohasem volt katholikus pap, hanem aki már ifjú korától protestáns lelkésznek készült.

Így pl. az alsó-magyarországi bányavárosokban, talán már 1558-ban több olyan protestáns lelkész működött, ki mindjárt protestáns lelkészként indult neki az életnek, mint olyan is, aki a katholikus hittől és papságtól apostalált a protestantizmusra.[410]

Határozottan kivétel volt azonban e részben Besztercebánya, hol a

---

[408] Az ilyeneket nevezte pl. az 1548. 10. tc. i d i o t a-knak. E szó jelentéséről ld. pl. az 1575/76-iki országgyülésnek alább idézendő iratait.

[409] Ld. az *Egyházt. Emlékek*-nek mindezekre vonatkozó sok-sok adatát.

[410] Legalább mi ezt olvassuk ki a *Derecskei Török* János, homti főesperesnek 1558-iki látogatására vonatkozó iratokból. — Ld. ez iratoknak kézirati másolatát *M. N. Muzeum kézirattára.* 1137. Acta confessionis evangelicae et reunionis cum religione pontificia in Hungaria. — V. ö. *Ribini:* Memorabilia Aug. Conf. I. 110—147. 164. 165. 183. és köv. — *Lányi—Knauz:* 104—106. — *Kollányi* Ferenc: Esztergomi kanonokok. 162.

zólyomi főesperes, 1561-iki látogatásakor, mint protestáns lelkészeket, 3 katholikus felszentelt papot talált, kik nős apostaták voltak.[411]

A falvakban, mind a királyi, mind a török területen, ugyanolyanok voltak a viszonyok, mint a városokban. Azoknak a reformátoroknak, kik a községeket, a királyi területen a földesurak segítségével, (a török hódításban enélkül) reformálták, nem sok bajuk lehetett a községek katholikus papjaival, mert ezek rendszerint már maguk alaposan *elreformálták* magukat, s így a reformátoroknak inkább csak a néppel akadhatott dolguk, — sőt, a népnek a protestantizmusra való átvivését is nagyon megkönnyítették a reformátoroknak a hitehagyott, fegyelmezetlenségre hajló plébánosok. A reformatio igazi munkáját e hitehagyottak végezték el s hozzá a különböző vidékek nagy reformatorainak, kik egyébként maguk is többnyire ilyen hitehagyott papok voltak, a viszonya csak olyan volt, mint a vezéré a tisztekhez. A buzdítás, a biztatás, az egységes elvek szerint való irányítás, a részeknek nagyobb egységbe való foglalása: csak ez maradt a nagy reformatorokra. Annál inkább így vélekedhetünk, mert hisz *Brodarics* — mint fent láttuk — már 1533-ban, tehát már akkor, mikor a nagy reformatorok még nem igen jártak-keltek az országban, azt írta, hogy: Luther tanítása és azoké, kik őt követik, lassanként egész Magyarországot elfoglalja, némely helyen pedig, különösen olyanokon, melyek még Ferdinánd királynak hódolnak, mindent e vallás szerint kezdtek tenni és hirdetni, — a papok nyilvánosan megnősülnek.

Már az első időkben is voltak olyan falusi protestáns lelkészek is, kik nem katholikus papokból lettek (pl. az 1548. 10. t.-c. idiotái), s az idő folytán, az apostata nemzedéknek lassanként való kihalása miatt, az ilyen, már eredetileg protestáns lelkészek száma egyre nőtt.

Az apostata papoknak, aszerint, hogy mennyire közeledtek a protestantizmushoz, hogy mennyit fogadtak el belőle a maguk, illetően népük számára, több válfajuk volt.

Acsády Ignác írja: „A legnagyobb visszhangot, legalább némely újítások, magában az alsópapságban keltették... Luther tanai kétségkivül kezdettől fogva mély benyomást tettek reá. Az alsópapság általában kevéssé volt anyagi helyzetével megelégedve s a Dózsa-lázadásban nem egy tagja vett

[411] 1876-ki Besztercebányai Schematismus. 144—148. V. ö. 85., 87. — Amit e papok a főesperesnek mondtak, az, mint saját szavaikból megtetszik, csupa hazugság, önmaguknak való ellenmondás és alakoskodás volt. — A városban levő negyedik papra, a Szent Erzsébet szegényház rectorára, a katholikus *Steger* Rafaelre nézve, ki azonban szintén csak hazudta, hogy katholikus, mert csak e hazugság révén nyerhette el a dubovai plébánia-javadalmat, ld. *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 15. n. 109. *Oláh* Miklós érseknek sajátkezű aláírásával és pecsétjével ellátott levele 1560. ápr. 23-ikáról és *Hosius* Szaniszló, pápai nunciusnak levele 1560. nov. 7-ikéről a nuncius sajátkezű aláírásával, valamint capsulás függő pecsétjének maradványaival. A 111. szám alatt megvan ez utóbbi levél másolata is.

részt. A mohácsi csata utáni zürzavarban pedig, felügyelet és vezetés nélkül maradván, maga kezdette a szertartásokat az új tanok szerint átalakítani s itt ezt, amott azt az ujítást léptette életbe. Az Urvacsorát mindinkább két szín alatt szolgáltatta ki s a kehely használata a husszita hagyományok hatása alatt nagyon elterjedt. De a legmélységesebb rokonszenvet az alsópapságban a coelibatus elleni mozgalom ébresztette... Már néhány évvel a mohácsi csata után sok olyan pap akadt Magyarországon, ki megmaradt ugyan a régi egyházban, de megházasodott... A szigor nem állta útját az újításnak s főleg Ferdinánd király megyéiben mindinkább szaporodott a nős papok száma. Egész nyilvánosan házasodtak. Még csak kivételesen váltak el a régi egyháztól, de természetesen féllábbal már idegen talajon álltak s előre volt látható, hogy összeütközés esetén egészen el fognak szakadni. Csakugyan az alsópapság nagyon elősegítette az uj eszmék későbbi teljes diadalát."

Mindez a mohácsi vészt közvetlenül követő időre vonatkozik. Az 1560 körüli korra nézve ezt mondja *Acsády:* „Az alsópapság tovább haladt azon az úton, mely szükségképpen végleg kivezette a régi egyház — krisztusi — köréből."[412]

Oláh Miklós, esztergomi érsek, 1560-iki zsinatának megnyitása előtt egy bíróságot szervezett, melynek feladata volt a clerus ügyeit, hitét, erkölcsét megvizsgálni. A bíróságnak „zsinati bíróság" volt a neve, bár a zsinat feloszlása után is folytatta működését. Megjelent a bíróság előtt Turóc-, Nyitra-, Komárom-, Bars-, Pozsony-, Zólyom- és Hont megyéből összesen 119 pap. Legnagyobb részük bevallotta, hogy vagy felszentelése előtt, vagy utána megnősült.[413] Valamint a visitatiokor a főesperesek, úgy a zsinati bíróság is különbséget tett az uxoratus-ok (nősök) és a concubinarius-ok között. Különbözőképpen bírálta el őket. Az előbbiektől csak azt követelte, hogy küldjék el feleségüket és ezután ne éljenek vele, míg az utóbbiakat arra is kötelezte, hogy a sacrilegiummal (a szentségtöréssel) magukra vont irregularitas (szabálytalanság) alól oldoztassák fel magukat.[414] A bíróság azonban, mint az eddigiekből világosan megtetszik, mert hisz a nősöket is feleségük elbocsátására kötelezte, az uxoratus-ok házasságát is érvénytelennek tartotta. Az uxoratus-ság azt jelentette, hogy az illető pap valamely nővel az oltár előtt, egyházi szertartások szerint lépett házasságra. Az ilyen papi házasság akkoriban annyira elterjedt dolog volt, hogy a barsi főesperes, 1559-ben, a házas papokat, mint uxoratos more patrio (a hazai szokás szerint megnősülteket) jelölte meg.[415] A közül a

[412] *Szilágyi-Acsády.* 198., 199., 346.

[413] *Kollányi* Ferenc: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. Magyar Sion. 1895. 81. és köv. — *Kollányi* művét az Országos Levéltárban őrzött „Protocollum canonicae visitationis is Dioecesi Strigoniensi per Judices Synodales anno 1561. institutae" alapján irta, mely *protocollum*-ot *Morosini* János, a zsinati bíróság jegyzője, szerkesztett.

[414] *U. o.* 84.

[415] *Kollányi* Ferenc: Képek a hitújítás idejéből. Magyar Sion. 1891. 843., 844.

119 pap közül, aki az 1561-iki zsinati bíróság előtt megjelent, 62 volt n ő s, továbbá 44 olyan, ki két szín alatt áldoztatott, vagy tótul misézett, vagy protestáns módon gyóntatott, vagy mindezeket együtt tette, vagy mindezekkel együtt még más egyebekre is követte a protestantizmust.[416] Teljesen protestáns a 119 közül csak 3 vala.

Az 1559-től 1562-ig, a turóc-, liptó-, árva-, nyitra-, bars-, pozsony-, hont-, komárom- és esztergommegyei plébániákon végzett esztergom-főegyházmegyei főesperesi látogatásokról szóló jelentésekből,[417] melyek tehát ugyanarra az időre vonatkoznak, mint az 1561-iki zsinati bíróság működése, ugyanaz a kép tárul elénk, mint ama bíróság jegyzőkönyvéből. Az 1559-től 1562-ig terjedő időben az árvai, a bajmóci, a tapolcsányi és a galgóci kerületben 54 plébános közül 13 nőtlen, 34 u x o r a t u s és 7 teljesen eretnek volt. A barsi főesperességben 7 nőtlen pappal szemben 11 nős állt.[418] Általában a főesperesi jelentések szerint az említett kerületekbeli plébániákon 33 felszentelt pap működött, ki eretnek, az Egyház dühös ellensége, képromboló volt.[419] A tornai kerületben 1561-ben 14 községben 6 apostata szerzetes és világi pap és 2 nem felszentelt egyén állt a lutheranizmus szolgálatában. Görgőn, *Bebek* György birtokán, 1560-ban, midőn a főesperes megküldte a papnak levelét, *Bebek* a főesperes emberét üldözőbe vette. A tornai lelkész nyiltan megmondta a főesperesnek, hogy nem törődik az érsek és a király rendeletével. Ez a lelkész nem volt felszentelve. A szikszai lelkész felszentelt pap volt és az érseket sátánfejedelmének, a katholikusokat ördögfajzatának nevezte. Azt is mondta: Az én uram, királyom Bebek úr, ő az én védelmezőm minden ügyeimben, ti pedig pápisták vagytok.[420] A nyitrai kerület papjai kijelentették a főesperesnek, hogy mindenben készek az Egyházat szigoruan követni, de egyben nem engedelmeskednek, abban, hogy feleségüket elküldjék maguktól.[421] Nü-ná!! Itt van a bibi!!

1560 márc. 18-ikán a pápa *Hosius* Szaniszló, ermelandi püspököt nevezte ki a bécsi császári udvarhoz. Hatáskörét Magyarországra is kiterjesztette. Mivel azon lelkészeknek a száma, kik feleségüket nem akarták elbocsátani, nagy volt, *Oláh* Miklós esztergomi érsek, *Hosius*hoz fordult azzal a kérdéssel, hogy mittévő legyen? *Hosius* azt felelte, hogy az ilyen papokat el kell távolítani a községekből és helyükbe másokat kell tenni. *Oláh* erre azt irta, hogy nem rendelkezik más papokkal. *Hosius* válasza erre az volt, hogy ha a nős papok közül egyet-kettőt, ki jobb javadalommal bir, elüznek, a többi majd meg fog ijedni és jobb útra fog térni. *Oláh* ismét azt felelte, hogy ezen papok közt, Istenfélő, lelket kereső e g y - k é t jó

[416] *Kollányi:* Zsin. bíróság. Passim.

[417] Feldolgozva *Kollányinál:* Képek a hitújítás idejéből.

[418] *Kollányi:* Képek 842.. 843.

[419] *U. o.* 911.

[420] *U. o.* 915.

[421] *U. o.* 901., 902.

papot alig talál. A protestantizmus megfertőzte őket. Mi jobb tehát, kérdé, türni a rossz papokat, vagy a híveket pap nélkül hagyni? Erre a nuncius a nehéz kérdést a pápa elé terjesztette. Felterjesztését Rómában hittudósoknak adták ki tanulmányozás végett. Egyelőre az államtitkár azt irta, hogy az Egyház régi hagyományától eltérni nem szabad, inkább tűrni kell, hogy a hivek pap nélkül maradjanak. A pápa azután úgy döntött, hogy a házas papokat, ha feleségüket elbocsátják, hagyják meg állásukban, ellenkező esetben el kell őket bocsátani és helyükbe alkalmas papokat kell tenni. Ha az érsek ilyeneket nem talál, más országból fognak jó, Jézus egyházához hű és méltó papokat küldeni.

Ugyancsak *Oláh* Miklós érsek 1563 máj. 15-ikén levelet intézett a trienti zsinathoz, melyben ezt írta: Magyarországon a legnagyobb baj az, hogy kevés a pap, és aki van, az is ugyszólván mind házas. A főpapok hiába igyekeztek e bajt megszüntetni. A papok a felszenteléskor esküvel kötelezik magukat, hogy nem fognak megnősülni, de ezt az esküjüket nem tartják meg s mikor az egyházmegyei zsinatra megidézik őket, kijelentik, hogy inkább a papi állást hagyják el, mint feleségüket. Többet közülük bebörtönzött, elűzött, lefokozott, de mindhiába. Némelyeket a földesurak tartanak meg állásukban, mások eretnekek lesznek. Nagy baj az is, hogy az urak kényszerítik a papokat, hogy őket a kehelyből is áldoztassák és ha a papok ellenkeznek, elűzik őket. Ő maga és a püspökök inkább életüket áldozzák, mintsem az Egyház parancsaitól és a zsinat végzéseitől eltérjenek. Krisztus szenvedésére kéri a zsinatot, hogy segítsen a bajon és adjon utasítást.[422]

Arra vonatkozó adatainkat, hogy a buzgó katholikus I. Ferdinánd császár és király miként akarta a trienti zsinatot reábírni, hogy a papoknak a nősülést és a világi hiveknek két szín alatt való áldoztatását engedje meg, valamint arra vonatkozó adatainkat is, hogy a trienti zsinat után a pápa az utóbbi dologra nézve miként teljesítette a császár kérését, itt most elmellőzzük.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy magukat katholikusoknak tartó nős papok még *Pázmány* Péter érsekségének idején is voltak.[423]

Mindezek szerint tehát több álfaja volt a katholikus papoknak. Egy nagyon kis hányaduk hű maradt a katholikus Egyházhoz, túlnyomó többségük azonban ellentétbe jutott vele, még pedig az egyik pap kisebb, a másik nagyobb mértékben. A papság e részben való viselkedésének árnyalatait most idézett, az 1560-ik év körüli időre vonatkozó forrásaink világosan tükröztetik előttünk, de bizonyos, hogy az e forrásokból szembetünő árnya-

[422] *Fraknói* Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. III. 92., 93., 94., 135.

[423] *Primási Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 19. n. 146. *Senkvici* Mátyás, esztergomi kanonoknak, kit Pázmány Péter Rómába küldött a pápának való jelentés tétele végett, kézirata.

latok már sokkal 1560 előtt is megvoltak. Természetesen, hisz az 1560 körüli viszonyok nem jöhettek létre egy nap alatt, de meg gondoljunk csak vissza arra, amit *Brodarics* már 1533-ban irt (Luther tanítása és azoké, kik őt követik, lassanként egész Magyarországot elfoglalja, némely helyen pedig, különösen olyanokon, melyek még Ferdinánd királynak hódolnak, mindent e vallás szerint kezdtek tenni és hirdetni, — a papok nyilvánosan megnősülnek) és gondoljunk csak arra, hogy a papok nősülését a barsi főesperes 1559-ben h a z a i s z o k á s-nak mondta.

Még egyet: Ha azok közt, kik csak megnősültek, de egyébként mindenben megtartották a katholikus vallást, és azok közt, kik már több mindenben követték a protestantizmust, s különösen, kik már egészen magukévá tették a hitújítást, nagy különbség is volt, azért nem szabad felednünk, hogy a vallóság szerint már azok sem voltak katholikusok, kik az Egyház engedelme nélkül csak megnősültek, vagy csak egyik-másik dologban tagadták meg a katholikus Egyház hitét vagy szertartásait. Nagyon helyesen irja *Kollányi* Ferenc: „Az ilyen züllött papság nem birt az eretnekség befolyásának ellentállni, sőt hamarosan annak táborába áll. Az ilyen papok nem is voltak katholikusok. Mielőtt még nyiltan szakítottak volna az Egyházzal, már kiváltak belőle.[424] Az ilyen, a katholicizmus és protestantizmus között ide-odaingadozó papok csakhamar végleg, teljesen elfordultak a katholikus Egyháztól, teljesen tökéletesen protestánsokká lettek. Mutatja ezt a végső eredmény: az országnak a XVI. század vége felé szinte egészen protestáns volta.

---

2. §. A magyar ferencrendiek és a protestantizmus.

(A magyarországi reformatorok közül kik voltak katholikus papok, kik ferencrendiek? A legtöbb reformator katholikus pap volt. — Katholikusoknak és protestánsoknak egymáson elkövetett kegyetlenkedései. — Néhány adat arról, hogy mit szenvedtek a ferencrendiek a protestánsoktól.)

Mintegy 20, tizenhatodik századbeli magyar r e f o r m a t o r életéről vannak adataink.[425]

E reformátorok közül *Gálszécsi* István, *Ozorai* Imre, *Székely* István és *Tury* Lukács Krakóban tanultak. Mi ez alapon azt hisszük, hogy katholikus papok voltak.

Sebestyén p a p-ról határozottan állitjuk, hogy katholikus pap volt.

---

[424] *Képek.* 852.

[425] Ez adatoknak és a forrásoknak, melyekből őket meritettük, felsorolására itt nincs terünk.

Szegedi Kiss István és *Erdősi (Sylvester)* János is Krakóban tanultak, mi tehát őket is katholikus papoknak tartjuk.

Dévai Biró Mátyásról és *Kálmáncsehi* Mártonról minden történetíró tudja, hogy katholikus papok voltak.

Fegyelmet megunt, önző ferencrendi áldozópap az országos hirü reformátorok közt 3 volt: *Sztárai* Mihály, *Kopácsi* István és *Szegedi* Gergely.

Ez az utóbbi azonban halála előtt alighanem visszatért a katholikus hitre. *Verancsics* Antal, egri püspök ugyanis 1569-ben *Pankotay* Ferencet, vicariusát, arra utasította, hogy *Szegedi* Gergellyel, ki kegyelmi kérvényt adott be, kiméletesen bánjék, ha azt a nőt, kivel hitét elhagyta és kit talán feleségül is vett, eltávolítja magától.[426] Ez a fontos adat mintha még nem volna eléggé méltányolva egyháztörténeti irodalmunkban.

Ami a protestantizmus szellemének a magyar ferencrendiekre való hatását illeti, a magyarországi salvatorianus rendtartománynak 1535-iki káptalana elrendelte, hogy azokat a rendtagokat, akik a lutheránus tant követik, vagy valami olyat tanítanak, mi a krisztusi tanokkal ellenkezik, egy havi börtönnel büntessék, — ha megtérnek, nyerjék vissza szabadságukat, — ha nem térnek meg, maradjanak tovább is a börtönben a tartományi főnök tetszése szerint való ideig. Mindez intézkedéseket az 1546 és az 1550-iki tartományi káptalan megujította.[427]

Tekintve *Sztárai* Mihály, *Kopácsi* István és *Szegedi* Gergely példáját, nem hisszük, hogy bármily szigoru intézkedések is meg birták volna akadályozni, hogy a magyar ferencrendiek közül a nevezett 3 férfiun kivül többen áldozatul ne essenek a protestantizmus szellemének.

A régi magyar katholikusoknak és protestánsoknak egymás ellen vivott harcai, egymáson elkövetett kegyetlenkedései nemcsak vallási, hanem még sokkal inkább politikai inditékokból is fakadtak. Ami a kegyetlenkedéseket illeti, a legnagyobb igazságtalanság volna, ha e részben az egyik felet több bűnnel vádolnánk, mint a másikat. Az ilyen egyoldalu vádaskodás már a régi korban együttélők között is csak a pártos elfogultság műve volt (és az az ujabbkori történetirásban is), — mert az igazság az, hogy a régi katholikusok és protestánsok egyformán kegyetlenkedtek egymáson. Egyik rész sem volt türelmesebb, irgalmasabb, vagy szívtelenebb, vérengzőbb a másiknál. Amit a katholikusok a protestánsok ellen elkövettek, azt megtudhatjuk különösen a régi országgyülések irományaiból, nevezetesen a protestáns rendeknek országgyülési panaszaiból és más számos forrásból, melynek felsorolására itt nincs terünk. (A katholikus földesurak durva erőszakoskodásai a falvakban, a possessiones-en, a királyéi a városokban.) Mindezt átolvastuk. Továbbá előt-

[426] *Horváth* Cyrill ismertetése *Szilády* Áronnak „Szegedi Gergely énekes könyve" cimü müvéről. Kath. Szemle. 1894. 323. és köv.

[427] *Bunyitay* Vince: Egyht. Eml. II. köt. II. függelék.

tünk van a magyarországi protestáns lelkészek ellen indított, 1674-iki pozsonyi nagy pör történetének nemcsak — széles irodalmi és levéltári alapon való — politikai történeti, hanem a régi jogi irodalom felhasználásával, jogtörténeti szempontból készült feldolgozása és tehát az egész pernek tárgyilagos jogi bírálata is. Amit meg a protestánsok a katholikusok ellen elkövettek, azt szintén megtudhatjuk különösen a régi országgyülések irományaiból, nevezetesen a katholikus rendeknek országgyülési panaszaiból, legjobban, mintegy összefoglalóan, pedig (véghezvitt rettenetes kínzásokra és gyilkosságokra nézve) főképp a katholikus főpapoknak az 1681- és 1687-iki országgyülésen a királyhoz intézett felterjesztéséből.[428] Ámde mindennek előadására itt nincs terünk (pedig mind ennek ismerete — legalább a fővonásokban — szükséges a mi különös tárgyunknak helyes történeti megbírálása végett) s mi itt most csak annak — és ennek is csak nagyon hézagos, csak néhány kevés példával szolgáló — elmondására szorítkozunk, amit a régi magyar ferencrendiek a régi magyar protestánsoktól szenvedtek.

Alább, a helyek történetében látni fogjuk, hogy a protestánsok Magyarországon a ferenceseknek mintegy 45 rendházát szüntették meg. Természetes, hogy a megszüntetés legtöbbször az épületek kifosztásával, felgyujtásával, elpusztításával járt s hogy ennek révén a ferencrendieknek személyükre nézve is sok bántalmat — sokszor halálosat is — kellett elviselniök. De ez nem volt elég, a protestánsok az atyák és testvérek közül sokat még ezenkívül is megkínoztak, sőt meg is ölték.

De lássunk néhány részletes adatot.

1539-ben Gyöngyösön, a környékbeli vásárokon és a vármegyék törvényszékein a lutheránusok a gyöngyösi ferenceseket mindenféle csúnyasággal rágalmazták. Gyöngyös város hatósága a rágalmazókat büntetéssel fenyegette meg.[429]

Mivel a ferenceseket több helyütt kolostoraikból kiűzték, másutt meg nem eresztették hozzájuk előljáróikat, I. Ferdinánd király 1542-ben oltalomlevelet adott a barátok részére, megróván benne a hatóságokat, melyek, mint írta, nyilván Luther tanához szegődtek és ezért akarják a szent helyeken Isten dicsőítését elnémítani.[430]

Hogy Egerben, 1552-ben mit tettek a protestánsok a ferencesekkel, ld. alább, a helyek történetében.

Beregszászon, 1556-ban a lutheránusok lerombolták a barátok kolostorát, néhány barátot megöltek, a többit elkergették a városból.[431]

---

[428] Az itt szóban forgó tárgy történetének az itt említett források alapján való feldolgozása, valamint az 1674-iki pernek az itt említett szempontokból megirt története és említett bírálata *Pompéry* Aurél gyakran idézett második kéziratában.

[429] *Fridrich.* II. Gyöngyösnél.

[430] *Nagy* Béni: A mar. a. XVI. sz. e. f. 532., 533.

[431] *Nagy* Béni: u. o.

Szőllősön, 1558-ban a protestánsok ugyanígy tettek a barátok kolostorával és magukkal a barátokkal.[432]

Jelen tárgyunkra nézve felette jellemzők azok, mik 1560 körül Jászberényben történtek. (Ld. alább, a helyek történetében.)

Homonnáról 1672-ben két atya elmenekült, de mégis a felkelők kezébe került, kik az egyik atyát megverték. Az atyáknál levő miséző kehelyből a felkelők, mint közönséges pohárból ittak. A szent olajakkal puskájukat kenték meg. Az atyákat megkötözve Nagymihályba vitték. Miután *Barkóczy* Sándor 18 tallért tett le ruhájukért, visszamehettek Homonnára. Innen ismét menekülniök kellett. Sztropkóba mentek. Utközben rutén rablók fosztották ki és sebesítették meg őket. E két atya neve: *Krist* Agricola és *Szokol* Paulinus volt.

1676-ban a felkelők *Kulcsár* Gergely, guardián, és *Kecskeméti* Gellért, homonnai atyákat, lóhoz kötötték, ostorcsapásokkal biztatták gyorsabb futásra és azután börtönbe csukták. Kiszabadításuk végett a kassai kapitány több protestáns prédikátort fogatott el, értük akkora váltságösszeget követelt, amekkorát a felkelők a két ferencrendiért követeltek s azután a prédikátorokért kapott pénzen a két ferencrendit kiváltotta. A homonnai conventet és templomot a felkelők felgyujtották.[433]

Sebesen (Alsósebes, Sáros megyében, ma Sebesváralja) 1644-ben I. Rákóczi György katonái *Körmendi* Miklós, laikus testvért rettenetesen megkínozták. 1672-ben a ferencrendiek Sebesről Eperjesre menekültek. Itt a felkelők vezérei: *Petróczy* István, *Szuhay* Mátyás, *Kendy* Gábor és *Szepessy* Pál — a ferencrendiektől elvették templomuk és conventjük kulcsát, azután az atyákat a városból kikergették. Majd visszahívták őket, bántatlanságot ígérve nekik. Ámde alig hogy visszatértek a városba, a katonák megtámadták őket és csak *Serédy* Benedek mentette meg őket a haláltól. Öt hétig *Kapy* Gábor házánál húzták meg magukat. Egyre rémítgették őket, mint p á p i s t a k u t y á k a t. Az atyák nem akartak a császári katonák ellen harcolni, készebbek voltak meghalni. Nov. 6-ikán 3 atya és egy laikus testvér visszamehetett Sebesre. A templom kriptáját kinyitva, magát a templomot feldúlva, a szobrokat és a képeket megcsonkítva találták. Négy nagy szobor csúfságból a templom kapuja elé volt állítva.[434]

Bártfáról Thökölyék a ferencrendieket elűzték. Mikor a barátok a városból kimentek, azt kiáltották utánuk, hogy: *Ite missa est. Márk,* laikus testvért, ki kéregető úton volt, a városon kivül megölték.[435]

Fridrich Orbánnál vannak adatok arról, hogy a német katonaságtól,

---

[432] *Fridrich.* II. Szőllősnél.

[433] *Fridrich.* II. Homonnánál.

[434] *U. o.* Sebesnél.

[435] *U. o.* Bártfánál.

ettől, az ország mind katholikus, mind protestáns népének Istenostorától, a ferencrendiek is többször sokat szenvedtek.[436]

Ne feledjük tehát el: 1. A protestantizmus számára a talajt a fegyelmezetlenség, a mindenütt lábrakapott emberi önzés készítette elő. Nem a fegyelmet kereső papok és hívők állottak az új zászló alá. Ugy a kath. egyház, mint a protestantizmus története beigazolta, hogy a protestantizmusra semmi szükség sem volt. Csak harcolni, nemzeti erőt fecsérelni egy negativumért — amint a felszámolásnál minden elfogulatlan történész előtt nyilvánvalóvá lett — céltalan vállalkozás marad örökre.

2. Ha az emberi szenvedélyek felkorbácsolásával véres harcok dúltak, ezek kölcsönösek voltak. Mi ezt sem hánytorgatjuk, áldjuk az Istent vértanú testvéreink emlékében is.[436/a]

---

[436] *U. o.* Homonnánál és Szakolcánál.

[436/a] Munkámnak a protestantismus és rendünk viszonyáról irt része egy tervbevett hasonló cimü *nagyobb munkámnak* a keretéhez van szabva és összehordva.

IV. FEJEZET.

A magyar ferencesek történetének vázlata különböző rendházaik szerint.

1. §. A különböző rendházak.

(A különböző rendházak rövid története betürendben.)

Abauj-Szántó (Ld. Szántó.)
Alba Ecclesia (Ld. Fejéregyháza.)
Alexii.

Az 1464 előtt a boszniai vicariából kivált, 1464-ben pedig e vicariához ismét visszacsatolt, de azután, 1469-ben tőle újra elválasztott, Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományhoz tartozott a Lucus Alexii is.[437]

Alminium. (Ld. Omis.)
Almissa. (Ld. Omis.)
Alsan.

Szerepel a salvatorianusok, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett ujlaki (iloki) őrségében az 1506-iki tabulán. *Asanja* község ma is van Horvát-Szlavonországban, Szerém vármegyében, a zimonyi járásban. A conventet *Alsani* Bálint, pécsi püspök (1374—1408) alapította. 1444-ig a boszniai vicariatushoz tartozott, azontul a magyarországi salvatorianus vicariához, majd provinciához. 1526-ban az egész ujlaki custodia megszünt, ez a convent is elpusztult akkor.[438]

Alsó-Sebes. (Ld. Sebes.)
Alsó-Szepes.

Az 1390-iki tabulán szerepel, mint a magyarországi conventualis rendtartomány egri őrségének tagja. Van róla adat 1400-ból is. Forrásaink nem mondják meg, mikor pusztult el. Bizonyára a protestantizmus elterjedésének idején.[439] (Volt marianus convent *Felső-Szepes*-en is. Ld. alább.)

Alvinc.

Alsófehér megye. A Bulgáriából ide menekülő, majd megint II. Rákóczi Ferenc felkelése után ide visszatérő katholikus hívek, az őket kisérő atyák részére, kolostort és templomot építettek. 1852-ig a bolgár rendtartományhoz, majd e tartománynak, a nevezett évben, a Kapisztrán Szent Jánosról

[437] Adat 1464-ből. *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.
[438] *Kaizer* Nándor kézirata. — *Fridrich:* i. h. I. 4.
[439] *Kaizer* kézirata. — *Farkas:* Scriptores 12.

nevezettel való egyesítése után, a kapisztránus provinciához tartozott. 1900-ban a kapisztránus provinciától megkapta az erdélyi, Szent Istvánról nevezett provincia. Az atyák a múltban is kezelték és a jelenben is kezelik a plébániát.[440]

Andocs.

Somogy megye, igali járás. *Volkra* Ottó János, veszprémi püspök, tette lehetővé, hogy létrejöjjön. (Egy forrásunk sem mondja, hogy *Volkra* püspök gróf volt, pedig az volt. Veszprémi püspök volt 1710—1718.) A hívek alamizsnája is nagy szerepet játszott az alapítás körül. Megépült mintegy 1725-re. A templomot felszentelte padányi *Biró* Márton, veszprémi püspök 1747-ben. II. József 1788-ban megerősítette 16 atyával és 2 laikus testvérrel. Házi gyógyszertárukat elvette tőlük. Chirurgusuknak megtiltotta, hogy gyógyítson. 1790-ben évi 860 forintot rendelt számukra a vallásalapból. 1895-ben a templomot belül kifestették és új főoltárral látták el. 1740 óta máig az atyák kezelik a plébániát. Miként kezdetben, úgy ma is a marianusoké. Hires bucsujáróhely.[441]

Antivari.

1464 előtt és 1469 után a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományhoz tartozott. (L o c u s A n t i b a r i.) *Antivari* ma Montenegróban van.[442]

Aracs.

T o r o n t á l megyében. A marianusok bácsi őrségéhez tartozott. Az itt levő, régi, rombadőlt bencés apátságot Róbert Károly király özvegye: Erzsébet királyné, 1370-ben ujra felépíttette és a conventualisoknak adta. Utoljára a marianusoknak 1533-iki tabuláján szerepel. A török elpusztította. A régi források A r a c h a-nak (Aracsa) írják.[443]

Arad.

A török kiűzése után itt a bosnyák atyák telepedtek meg. 1757-ben a kapisztránus rendtartományba kebelezték. 1700—1781. a városban, 1781—1862. a várban volt a templom és a convent. 1862-ben az atyák elhagyták Aradot. A templomot és a conventet a katonaság vette át. Mai napig is annak a kezén van. A katonai kincstárnak eladott convent vételárát a vallásalapban kezelik, kamatait a kapisztránus rendtartomány élvezi.[444]

---

[440] *Kaizer* kézirata és Schematismusok.

[441] *Kaizer* kézirata. — *Farkas:* Scriptores. 14. — *Nagy* Béni: A marianus fer. II. Józs. kor. K. Szemle. 1905. 583., 584. — *Marian Schem.* 1903/4.

[442] Adat 1464-ből. *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[443] *Kaizer* kézirata. — *Farkas:* Scriptores 9. — *Nagy* Béni: Marian. XVI. sz. e. f. 333. és k.

[444] *Kaizer* kézirata. — V. ö. *Kalmár* Vince Özséb kéziratát.

Aradon a minoritáknak is van conventjük. Rendtartományuknak Szeráfi Szent Ferencről nevezett őrségéhez tartozik. *Höfflich* Kamillus, bajor minorita, a Liechtenstein-huszárezred lelkésze, 1702-ben a hívek meghívására Aradra jött, saját pénzén telket vett és rajta templomot és conventet építtetett. A plébániát is kezelte és utódai is kezelik a mai napig.

Aradgájon a minoritáknak nincs rendházuk, de a plébániát itt is ők kezelik.[445]

Arbe.

Szlávos neve: Rab. A Dalmáciához tartozó *Arbe* szigetén, a zarai kerületben. Már 1464 előtt, a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományhoz tartozott és ahhoz tartozott 1878-ban is.[446]

Argentina. (Ld. Srebarnica.)
Armenies. (Ld. Örményes.)
Atád. (Nagyatád.)

Somogy megye, nagyatádi járás. *Czindery* Ferenc alapította 1740-ben. A templom tornyát 1759-ben építették. 1900-ig a ladislaitáké, 1900 óta a marianusoké. Ma is csak residentia. Az atyák a plébániát is kezelik.[447]

Athia. (Ld. Sarengrad.)
Athina.

Nem azonos *Athia*-val, mert *Athia* a salvatorianusoknak Kap. Sz. Jánosról nev. ujlaki (szerémségi) őrségében volt. E község *Sarengrad* néven ma is megvan a Szerémségben és ma is van benne ferencrendi convent. (Ld. alább Sarengrádnál.) A t h i n a pedig ugyancsak a salvatorianusok rendtartományának s z l a v o n i a i őrségében volt. Az a t h i n a i conventet *Corbaviai* Jánosné és *Garai* Jóbné alapították az observansok részére. 1531-ben a convent még fennállt. 1537-ben már nem volt meg. *Batthyány* Orbán, a convent kegyura, lutheránus lett és a conventet elpusztította, felszerelését elkobozta.[448]

Baja.

Több író tévesen egynek veszi *Francavilla*-val, holott *Francavilla* a Szerémségben volt. (Ld. alább.) Baját a török világban lelkileg a boszniai atyák gondozták. 1687-ben az *olovoi* convent atyáinak egy része ide menekült és megvetette alapját a mai rendháznak, mely már az 1710-iki évben elnyerte a *convent* címet. A régi templom helyett az újat 1722-ben kezdték építeni. Hozzásegítettek: a hívek, a kalocsai érsek mint földesur, továbbá

[445] 1882/83. és 1912/13-i *Min. Névtár.*
[446] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260. — *Szőllősy:* 154., 155.
[447] 1878-i *Ladisl.* és 1903/4-i *Marian. Schem.*
[448] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

Batthyány József gróf és *Latinovics* Péter alispán. 1757-ben a boszniai rendtartományból a kapisztránusba került. 1787-ben II. József megerősítette. 1840-ben a templom és a convent leégett. Ujrafelépítésükhöz hozzásegítettek a kalocsai érsek, a kalocsai főkáptalan, *Pilasanovich* István és más jótevők. Ma is fennáll a kapisztránus provinciában.[449]

Bakó.

Moldvában. A salvatorianusok erdélyi custodiájában szerepelt 1523-tól 1558-ig. Azután nincs róla szó. A XVII. században roskadozó falai közt missionariusok huzódtak meg.[450]

Balassagyarmat.

Kaizer csak egyszer találkozott nevével: az 1612-iki rendi káptalan tabuláján. Akkoriban volt itt salvatorianus residentia.

Bazin.

A protestansok itt még 1575-ben elfoglalták a plébániatemplomot.[451] Bazin épp úgy *Salm*, majd *Krusics* gróf kezére került és ez utóbbitól épp úgy megváltotta magát, mint Szentgyörgy.[452] II. Mátyás király, Bazinra nézve épp úgy magára vállalta a fél váltságösszeg megfizetését, mint Szentgyörgyre nézve. Bazint épp úgy, visszavette birtokába, mint Szentgyörgyöt; a baziniakat ugyanazzal a szabadsággal, szabadalmakkal, kiváltságokkal ruházta fel, mint a szentgyörgyieket és Bazinban épp úgy fentartotta magának, valamint király-utódainak a kegyuri jogot, mint Szentgyörgyön.[453] Az országgyülésre követ küldésének jogát Bazin is csak az 1638. 63. t.-c. jóvoltából nyerte el[454] és e helyet valóságos szabad királyi várossá csak III. Ferdinánd király tette meg 1647-ben.[455] Bocskay István felkelése előtt a lutheránusok a plébániatemplomot elvesztették, majd, a nevezett felkelés alatt, ismét visszanyerték. Az 1613-iki országgyülésen a katholikusok panaszkodtak, hogy a templom a lutheránusok kezén van. 1615-ben a király elrendelte, hogy a város a plébániatemplomot a katholikus egyháznak adja vissza, de a város ezt nem tette meg. 1617-ben tehát a király karhatalommal vétette el a templomot a lutheránusoktól. Emiatt az 1619-iki országgyűlésen a protestáns rendek panaszkodtak Bethlenék 1619-iki országgyűlésének határozata következtében a templom ismét a protestánsoké lett. *Pázmány*-nak többszörös sürgetésére a király többízben elrendelte a templomnak a katholikusok

[449] *Kaizer.* — *Kap. Schem.* 1913. — *Kalmár.*

[450] *Bunyitay.* — *Kollányi.* — *Kaizer.*

[451] *Fabó.* — *Klanica.*

[452] *Magyarország vármegyéi és városai.* Pozsony megye. 210., 211.

[453] *Conc. Exp.* 1615. 650. apr. 15.

[454] Bécsi béke. 5. c. 6. §., 1608. k. e. 6., k. u. 1., 1635. 53., 1638. 63. tc.

[455] *Magyarorsz. várm. és városai:* i. h. 212.

részére való visszaadását, de mindannyiszor hiába. Végre 1628-ban, a király újabb rendeletére, a város a templomot átadta a király biztosainak, nem azonban a plébánia javait és jövedelmeit is, mely utóbbiaknak a katholikus egyház birtokába való visszabocsátása csak 1631-ben történt meg. (Szakasztottan így történt minden Szentgyörgy városában is.[456] A lutheránusok, kikről fel van jegyezve, hogy 1617 után egyízben a plébániát faltörővel támadták meg, úgy hogy a katholikus papnak az épületből menekülnie kellett, s ugyanez időben egy, a városban időző katholikus papot majd megölték, egy másikat meg megsebesítettek,[457] igen, a lutheránusok, a plébániatemplomtól elesvén, egy darabig a városházán tartották istentiszteletüket, majd — 1635-ben — egy kápolnát építettek maguknak. A királynak még 1636-ban is küzdenie kellett azért, hogy a baziniak városuk tanácsába katholikusokat is beválasszanak.[458] 1647-ben a lutheránusok már a város főterén építettek maguknak templomot. Az 1659-iki országgyűlésen a katholikusok felpanaszolták, hogy a bazini lutheránusok templomukat egy községi curia telkén építették, a templom építésére közmunkát is felhasználtak, a katholikus egyháztól jövedelmeit elvonják, a városi kórházat a katholikusoktól elvették és magyarokat, valamint katholikusokat városi tisztviselőkül nem alkalmaznak.[459] 1674-ben azután jött a végleges leszámolás a lutheránusokkal. Ez év januáriusának 30-ikán I. Lipót király megtiltotta a bazini lutheránusoknak, hogy egyik elhunyt főlelkészük helyett, kit a pozsonyi rendkivüli törvényszék elé idéztek és aki felett, mint a király írta, ha meg is halt, azért ítélni fognak, az ítélet meghozása előtt új lelkészt válasszanak.[460] Nem sokkal azután, hogy a király ezt írta a bazini lutheránusoknak, — még 1674-ben — a kapucinusok Bazinba jöttek és a király átadatta nekik a lutheránusok templomát.[461] Arról, hogy az ilyen dolgokat a formális jog szempontjából miként kell megitélnünk, előző fejezetünkben szóltunk, most csak azt jegyezzük meg, hogy a történelem igazságszolgáltatásának tekintetében tökéletes dolog történt, midőn azok a lutheránusok, kik annak idején a katholikus Egyháztól elvették templomát, most kénytelenek voltak templomukat a katholikusoknak átadni.

---

[456] A források tárgyuk idejének rendje szerint: *Conc. Exp.* 1615. 673. máj. 3. — *Magyarorsz. várm. és vár.:* i. h. 221. — *Zsilinszky* Mihály: A magy. országgy. vallásügyi tárgy. II. 153. és köv. — *Fraknói (Frankl):* Pázmány Péter. II. 381. — *Conc. Exp.* 1628. 43. febr. 1. — 44. febr. 1. — 277. szept. 23. — *Brüsszeli okmányt.* IV. 287. — *Conc. Exp.* 1628. 67. márc. 20. — 318. okt. 18. — *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 26. n. 251. — *Conc. Exp.* 1631. 96. márc. 24.

[457] A katholikusok panasza az 1619-iki országgyűlésen. *Fejér:* Codicillus. 97. drb. és köv. lapokon.

[458] *Conc. Exp.* 1636. 116. ápr. 19.

[459] *Zsilinszy:* i. h. III. 90. és köv. 170. és köv.

[460] *Conc. Exp.* 1674. 35. jan. 30.

[461] Ld. amit erről az I. Rész I. fej. 3. §-ában a kapucinusok rendtartománya történetének keretében előadtunk.

Bács.

A templáriusok régi bácsi kolostorát 1301-ben a conventuálisok vették át. Bács a conventualisok rendtartománya egyik őrségének feje lett. 1526 ban a bácsi convent elpusztult. A bácsi őrség 1533-ban még szerepel a marianusok tabuláján, de ekkor már maga a bácsi convent nem volt meg a róla elnevezett őrségben. 1615-ben egy olasz világi pap működött Bácson, ki bácsi apát címet viselt. 1625-től fogva a bosnyák atyák küldtek ide missionáriusokat. 1688-ban a török elpusztította a grado-vrh-i conventet, az ottani bosnyák atyák tehát Bácsra menekültek és újra felépítették a régi bácsi marianus rendházat. Igy lett Bács a bosnyák atyáké, a bosnyák rendtartományé. II. Rákóczi Ferenc felkelése alatt a convent leégett, az atyák Bácsról, hol közülök csak egy maradt meg, többfelé szóródtak szét, egy részük Vukovárt húzta meg magát. 1716-ban visszajöttek Szent Ferenc fiai Bácsra és conventjüket hamvaiból feltámasztották. 1757-ben Bács a bosnyák provinciából a kapisztránusba került. 1788-ban II. József megerősítette. 1823-ban a kalocsai érsek és mások jóvoltából a conventet újraépítették. Ma is fennáll a kapisztránusok rendtartományában.[462]

Bánmonostor.

Ma *Bánmonostor* Szerém megyében. Hajdan a keresztes vitézeké volt, kiktől a conventualisok 1301-ben vették át. 1528-ban már romokban hevert, — akkor már a marianusoknak egész szerémi custodiája, melyhez Bánmonostor tartozott, sem állt fenn.[463]

Bánya. (Nagybánya.)

1438-ban építették. A salvatorianusoké volt. Róla egy custodiájuk volt elnevezve. 1552-ben már nem állt fenn. Bizonyára a protestánsok miatt.[464]

1662-ben Nagybányán megtelepedtek a minoriták, kik I. Lipót királytól megkapták e városban a Szent Miklós templomot a hozzátartozó javadalommal együtt. A minoriták conventje Nagybányán, mint a magyarországi minorita rendtartománynak Pád. Sz. Antalról nev. őrségéhez tartozó, ma is fennáll. Az atyák a rendház birtokán: *Giródtótfalu*-ban plébániát szerveztek, melyet ma is kezelnek.[465]

---

[462] *Kaizer.* — *Kalmár.* — *Farkas:* Scriptores. 9. 1895-iki *Bosn.* 1904-iki *Horv. Cyr. Meth.* 1913-iki *Kap. Schem.*

[463] *Kaizer.* — *Farkas:* i. h.

[464] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[465] 1913-iki *Min. Névtár.* — 1669-ben I. Lipót király a szepesi kamarához rendeletet intézett abban az ügyben, hogy Nagybánya városa egy nyomorult katholikus nővel vallási gyülöletből (ex odio religionis) igazságtalanul bánt. (*Conc. Exp.* 1669. 323. okt. 19.) Bár Nagybányán csak igen kevés katholikus volt, a szepesi kamara 1673-ban mégis felszólította a várost, hogy a piacon álló kőtemplomot a katolikusoknak adja át. A város e parancsnak nem engedelmeskedett, 1674 áprilisában tehát *Spankau* fegyve-

Bártfa.

A protestantizmus a felsőmagyarországi öt városban: Kassán, Lőcsén (a szepesi városok fejében), Eperjesen, Bártfán és Szebenben már a mohácsi vész előtt felütötte fejét, 1526 után pedig egészen hatalmába kerítette e helyeket. Hogy most csak Bártfáról szóljunk: II. Lajos király 1525 febr. 3-ikán rendeletet adott ki a Bártfán fellépett lutheranizmus ellen.[466] 1528-ban a bártfaiak elűzték városukból az ágostonrendieket.[467] 1534-ben feleséges, gyermekes, két szín alatt áldoztató prédikátort fogadtak, mi ellen az egri vicarius és a király állást foglaltak.[468] 1535-ben a király megtiltotta a bártfaiaknak, hogy katholikus plébánosukat elűzzék. 1538-ban ismét apostata, nős prédikátoruk volt a bártfaiaknak.[469] 1539-ben *Stöckel* Lénárt, *Luther* tanítványa, átvette a bártfai iskola vezetését.[470] 1540-ben a bártfaiak, a királyra való tekintettel, nőtlen, de lutheránus lelkészt kerestek.[471] Nem sokkal ezután végképp megtiltották városukban a katholikus istentiszte-

---

res erővel vette el a templomot a protestánsoktól és kaholikus plébánost helyezett belé. *(Magyarország vármegyéi és városai.* Szatmár várm. 212. — *Kocsi Csergő Bálint* 11. és köv.) Igy tehát immár két templomuk volt a katholikusoknak Nagybányán: a Szent Miklós-templom, melyet a minoriták 1662-ben kaptak meg és a város főtemploma, azaz plébánia-temploma, melyet a katholikusoknak *Spankau* 1674-ben adott át. — 1677-ben, novemberben, *Wesselényi* Pál kurucai elfoglalták Nagybányát és az, immár a katholikus istentisztelet céljaira berendezett plébánia-templomban rettentő dúlást vittek végbe, a katholikus bányatiszteket megkinozták, kettőnek közülük halálát okozták, a többit csak váltságdij fejében bocsátották szabadon, a városban levő jezsuitákat mindenükből kifosztották, a jezsuita házfőnökkel kötelezvényt irattak alá, hogy ő és rendtársai Nagybányára többé nem jönnek vissza és azután az atyákat a városból kiüzték. *(Korneli.* 612. — V. ö. *Magyarorsz. várm. és vár.* i. h.) Nem találjuk nyomát, hogy e nagy kavarodásban Nagybányán a minoritákat is érte volna baj, pedig *Korneli* mindenről bőven be szokott számolni. — Hogy a XVIII. század folyamán Nagybányán mily kedvezőre vált a katholikusok helyzete és hogy igy ott, ha talán sohasem is üldözték őket, a minoriták élete is minden bizonnyal kellemesebbé vált, mint mikor a város túlnyomó többsége még protestáns volt, megvilágítja a következő adat: Mária Terézia királynő 1768-ban — kijelentvén, hogy Nagybánya városa a kegyúri jogot, melyet még 1347-ben Nagy Lajos királytól kapott, az eretnekségre térvén, elvesztette és e jog a királyra szállt vissza — tekintettel arra, hogy a város hatósága (Magistratus, belső tanács) és külső tanácsa, valamint lakossága is javarészt már visszatért a katholikus hitre, sőt a város szép plébánia-templomot is építtetett és a templomot jól javadalmazta, a kegyúri jogot a városnak visszaadta. *(Orig. Ref.* 1768. 70. exm. febr. 17.)

[466] *Egyht. Eml.* I. 189.

[467] *U. o.* 382.

[468] *Katona:* H. C. XX. II. 901. — *Fejér:* Codicill. 22. d. 51. lap. — *Egyht. Eml.* II. 336., 370.

[469] *Egyh. Eml.* III. 21. 222., 235.

[470] *Fraknói (Frankl):* Révai Ferenc . . . fiainak hazai s külföldi iskoláztatása 1538—1555. Ért. a tört. tud. kör. 1872/73. l. — *Lampe-Ember:* az 1525. évhez. — *Zsilinszky:* i. h. 57. — *Ábel Jenő:* Szinügy Bártfán a XV. és XVI. században. Századok. 1884. 22. és köv. 48. és köv.

[471] *Egyht. Eml.* III. 440., 443., 445.

letet.[472] 1554 jan. 24-ikén a király Bártfára (valamint a többi négy felsőmagyarországi városba is) biztosokat küldött, hogy a protestantismus ellen intézkedjenek.[473] Itt említjük meg, hogy az alsómagyarországi hét bányaváros (Selmecbánya, Körmöcbánya stb.) példájára, az öt felsőmagyarországi város is szövetkezett vallási téren és 1546 óta egy (lutheránus) senioratusi kerületet (esperességet) alkotott.[474] 1546-ban elfogadták az ágostai hitvallást.[475] Időnként, a közös vallás megvédése végett, az alsómagyarországi bányavárosokkal is szövetkezett az öt város,[476] mely, miután az 1548. 11. tc. szigoruan lépett fel az anabaptisták és a kálvinisták ellen, a *Stöckel* Lénárt szerkesztette u. n. *Confessio Pentapolitana*-t juttatta a királyhoz.[477] E hitvallás is megfelelt az ágostainak.[478] Az öt város lelkészeinek 1560 juniusában Szebenben tartott gyülése kimondta, hogy a vallási szertartások egyházi ruhákban végzendők és a régi szokások megtartandók.[479]

Az 1619-iki országgyülésen a katholikusok panaszkodtak, hogy Bártfán a városi hatóság a katholikusoknak nagy büntetés terhe alatt megtiltotta, hogy istentiszteletre a szomszéd falvakba járjanak.[480]

Az 1649-iki országgyülésen a katholikus rendek kérték, hogy Bártfán hitfeleiknek templom és iskola építése végett helyet jelöljenek ki. A város e kérést nem teljesítette, sőt még a harangok használatát is megtiltotta a katholikusoknak és bizonyára már ekkor mondta azt, mit a király, mint a protestáns bártfaiak nyilatkozatát, 1667-ben idézett, hogy t. i. ami az 1646/47-iki országgyülési sérelmekben nem szerepelt, arról már később, utólagosan nem lehet tárgyalni.[481]

1659-ben a király szemére vetette Bártfa városának, hogy a katholikusokat a protestáns templomba való járásra kényszeríti, — ha katholikus pap valamely magánházban misézni, prédikálni akar, nem engedi meg, valamint azt sem, hogy katholikus pap haldoklókat a szentségekkel ellásson, — egyáltalában még azt sem akarja türni, hogy katholikus pap a városba jöjjön, — a protestánsok szentségtörő megvetéssel még az oltártól is elrántják a katholikus papot, — a háznak, melyben katholikus pap miséz, fedelére köveket dobálnak és más botrányos, istentelen dolgokat művelnek a katholikusok roppant megvetésével, bántalmával és a vallás szabadságá-

[472] *Szilágyi-Acsády* 344.

[473] *Katona:* H. C. XXII. 499. — *Fejér: Codicill.* 41. d. 74., 75. lap.

[474] *Ráth* György: Két kassai plébános a XVI. században. Századok. 1895. 27. — *Karácsonyi* János: Magyarorsz. egyházt. Másod. kiad. 122.

[475] *Egyht. Eml.* Iv. 522.

[476] Ld. ennek egy példáját: *Egyht. Eml.* IV. 442.

[477] *Ráth:* i. h. 28. — *Karácsonyi:* i. h. 123.

[478] *U. o.*

[479] *Sörös* Pongrác: A reformáció egy szemfényvesztése. Kath. Szemle. 1898. 98. és köv.

[480] *Fejér:* Codicillus. i. h.

[481] *Conc. Exp.* 1667. 135. jun. 15.

nak sérelmével. (Levele elején ezt írja a király: „Holott a katholikus vallás gyakorlata az országban szabad." — Erre kellett Magyarországon hivatkozni a XVII. században a protestáns városokkal szemben!) Mindezeknél fogva a király, neheztelése terhe alatt, megparancsolta a városnak, hogy a törvények ellen ne vétsen, a katholikusokat ne zavarja gyakorlatukban és a katholikus papot hozza vissza.[482] Egyben a király *Rákóczi* Lászlóval, Sáros vármegye főispánjával is közölte, hogy mit írt a városnak és megdicsérvén Rákóczit vallásos buzgóságáért, őt is felhivta, hogy a város ellen a katholikus vallás gyakorlásának zavarása miatt az 1647-iki törvények szerint lépjen fel.[483] Végül a király a szepesi kamarának is meghagyta, kutassa ki észrevétlenül, bir-e Bártfa város egyházi javakat, s melyek e javak, és legyen buzgón rajta, hogy mivel a városban elég szép számmal levő katholikusokat papjuktól, kit ezelőtt a király harmincadházában tartottak, vakmerő ellenállással megfosztották, a város e papot feltétlenül visszahozza, amint hogy a király a polgároknak maguknak is megparancsolta, hogy a papot a városba visszaeresszék és tartsák el.[484]

A király itt ismertetett fellépésének, legalább hamarosan nem lett foganatja, mert jóval a király itt idézett rendeletének kiadása után, az 1659-iki országgyülésen (ez 1659 jul. 21-ikére volt összehiva) a katholikusok még mindég panaszkodtak, hogy Bártfán a katholikus istentisztelet tiltva van. Azt is felhozták a katholikusok ez országgyülésen, hogy Bártfán a katholikusok nem vehetnek házakat és a bártfai superintendens a katholikus hitet (Máriát és a szenteket) gyalázza.[485]

Eszerint Bártfán 1659 körül nem volt szabad katholikus papnak lenni, nem volt szabad katholikus istentiszteletet végezni, sőt a katholikusokat a protestáns vallás gyakorlására kényszerítették. Hogy azután később volt-e egyáltalán valamely helyük a katholikusoknak, hol istentiszteletre összegyűlhettek (valamely magánház pl.), nem tudjuk, de az bizonyos, hogy templomuk vagy kápolnájuk nem volt 1659 után sem.

Végre 1671-ben e részben örvendetes változás történt.

1671 márciusában a király *Bársony* György, váradi püspök és szepesi prépostot, valamint *Holló* Zsigmondot, a szepesi kamara tanácsosát küldte, mint biztosait Bártfára, hogy az ágostonrendieknek volt régi kolostorát és templomát a protestánsoktól elvegyék és a salvatorianus ferencrendieknek, tehát a katholikusoknak adják.[486] A király biztosait ekként utasította:

---

[482] *Conc. Exp.* 1659. 129. máj. 3.

[483] *Conc. Exp.* 1659. 194. máj. 3.

[484] *Conc. Exp.* 1659. 125. máj. 3.

[485] *Zsilinszky:* i. h. III. 170. és köv.

[486] *Fridrich:* i. h. II. 203. és köv. azt mondja, hogy nem egészen bizonyos, hogy a szóban forgó kolostor és templom az ágostonrendieké volt, — de talán ezt egész bizonyosan állithatjuk, tekintettel arra, hogy, mint fent olvastuk, 1528-ban a bártfaiak városukból az ágostonrendieket elűzték és hogy *Fridrich* egész határozottan irja,

Vegyék maguk mellé a katonai parancsnokot is és vele egyetértve járjanak el. Mutassák meg a tanácsnak és a népnek, a király rendeletét eredetiben. Mondják meg nekik, hogy a királynak hány, a jelen ügyre vonatkozó rendeletét nem vették semmibe. Hivják fel őket, hogy a királynak, mint törvényes fejedelmüknek és földesuruknak, engedelmeskedjenek és a templomot, valamint a kolostort a biztosoknak adják át. Tudakolják ki a biztosok, kik akadályozták meg eddig a nevezett épületeknek a katholikusok részére való átadását? Ha mindez nem használ és a katholikusok kérik, hogy a király királyi hatalmánál és földesúri jogánál fogva, mellyel városaiban a III. 20. (a Hármaskönyv III-ik részének 20-ik címe) szerint bir, számukra a kolostort és a templomot — az 1647. 10. tc. alapján is — jelöltesse ki, a biztosok a kijelölést hajtsák végre. Ha a város ennek ellentáll, az idézett törvénycikknél, valamint a királynak a városban birt földesuraságánál fogva és egyszersmind a királyi jognak legott való bebizonyítása és gyakorlása végett — a biztosok a kolostort és a templomot a katholikusoknak az igaz vallás gyakorlásának céljaira, ha kell, katonai karhatalommal is, mire nézve a katonai parancsnok kellőképpen utasítva lesz, adják át. Mindent káptalani (hiteles helyi) személyek előtt végezzenek és a káptalan mindenről hiteles bizonyságlevelet adjon. A biztosok óvakodjanak az elhamarkodottságtól és lehetően békés eszközökkel érjenek célt.[487]

Valjon a király akarata békés úton valósult-e, nem tudjuk, (azt hiszszük, igen, mert hisz jelen volt a katonaság), de tény, hogy a nevezett biztosok az ágostonrendiek régi templomát és kolostorát a salvatorianus ferenceseknek valóban átadták.

Elmellőzve itt annak bővebb leírását, miként vétette el 1672-ben a király Bártfán, csak úgy, mint a többi királyi magyarországi városban, a protestánsoktól v a l a m e n n y i templomukat, tehát első sorban a plébániaegyházat, úgy, hogy most már a p r o t e s t á n s o k maradtak Bártfán, meg a többi városban jó darabig minden templom és egyéb, az istentiszteletre alkalmas hely nélkül s hogy most már a király, a többi városhoz hasonlóan, miként szorította ki Bártfán is a p r o t e s t á n s o k a t a város kormányzatából, (csak az az igazságos elv valósúlt meg mindebben, hogy „kölcsönkenyér visszajár"), igen, mindennek részletes leírását elmellőzve, lássunk még csak néhány adatot a salvatorianusok bártfai rendházáról.

Mivel az ágostonrendiek régi kolostorának még csak a romjai sem voltak meg, (ezt *Fridrich* írja — így tehát a ferencrendiek tulajdonképpen nem az ágostonrendiek régi k o l o s t o r á t, hanem igazában csak a

hogy a d o m o n k o s o k é Bártfán régente a p l é b á n i a - t e m p l o m volt. Azt is irja *Fridrich*, hogy az ágostonrendi régi templomot, melyet a ferencrendiek 1671-ben megkaptak, 1671-ig a tót lutheránusok használták.

[487] *Conc. Exp.* 1671. 77. márc. 3.

telkét kapták meg 1671-ben), a salvatorianusoknak amellé a templom mellé, melyet Bártfán kaptak, a residentiát maguknak kellett megépiteniök. Meg is építették. Thököly felkelése alatt a ferenceseket csúfosan kiűzték a városból és a régi ágostonrendi templom ismét a protestánsoké lett. 1685-ben a templom megint visszakerült a katholikusok kezére és ekkor a barátok visszajöttek a városba. Residentiájuk lassanként annyira megrongálódott, hogy helyette (1740—1759) újat kellett építeniök. Miután az új ház felépült, conventus rangjára emelték. 1878-ban teljesen leégett. Csakhamar ujra felépítették. 1900-ban a megszüntetett salvatorianus provinciából a Kapisztrán Szent Jánosról nevezettbe kebelezték és mint ennek tagja, ma is fennáll.[488]

Bátor. (Nyirbátor.)

Szabolcs megye. *Turóci* szerint (a jezsuita *Turóci* szerint?) *Báthory* István alapította (Báthory 1493-ban halt meg) a törökön vett zsákmányból. A salvatorianusoké volt. 1506-ban a bányai őrséghez tartozott. 1531-ben ebédlőjét és konyháját ujra felépítik kőből és téglából. 1554-ben megszüntették a bányai custodiát és ekkor Bátor a jenői őrségbe került. 1559-ben a jenői őrséget szüntették meg és ekkor Bátor visszakerül az ujra felállított bányai custodiába, melyben még 1565-ben is fennállt. Az ezután következő időkből nincs róla adat, tehát megszünt, nyilván a protestánsok miatt.[489]

1717-ben minoriták jöttek Nyirbátorba, kiknek *Károlyi* Sándor gróf a ferencrendiek régi javait adományozta. Ettől fogva mai napig a minoriták a bátori plébániát is kezelik. Az ottani gymnasium is az ő kezükön van.[490]

Beckó.

Trencsén megye. A telket a marianusok részére *Balassa* Bálint gróf 1660-ban jelölte ki és rajta az építést is meg akarta kezdetni, de közbejött a halála. Az építést *Nádasdy* Ferenc gróf kezdette meg és *Haskó* Jakab, lemondott nyitrai püspök, vágujhelyi prépost folytattatta, kinek 1695-ben történt halála után egy évvel — 1696-ban — a rendház és a templom építése be is fejeződött. Közben, 1689-ben, Beckó a *Lazariana decisio* értelmében, mint tudjuk, a marianusok kezéről a salvatorianusokéra került. 1696-ban a residentia convent rangjára emeltetett. 1703-ban leégett a convent és a templom. Csakhamar mind a kettőt ujra felépítették. 1708-ban a conventet a felkelők kifosztották. 1709-ben tűzvész pusztította el a convent és a templom tetejét. 1728-ban porig égett a convent és a templom. Az ujra építéskor mindkét épületet cserép alá vették. Az ujra

[488] *Fridrich:* i. h. II. 203. és köv. — 1913-iki *Kap.* Schem.

[489] *Kaizer. — Kollányi. — Bunyitay.*

[490] 1913-i *Min. Névt.*

fölépítést főképp előmozdították: *Révay* Béla, vágujhelyi prépost, a convent apostoli syndicusa, *Esterházy* Imre gróf, hercegprimás, *Esterházy* Zsófia és Polyxena grófnők és *Ambró* János, vicesyndicus. 1795-ben is pusztította tűz a conventet. 1900-ban, a salvatorianus provincia megszüntetésekor, a beckói convent a marianus rendtartományba került, melyben ma is fennáll.[491]

Belgrád.

Már 1679-ben szerepel a bosnyák provinciában. Azután az itteni rendház minden bizonnyal megszünt, mert 1717-ben, Belgrádnak a törököktől való visszavétele után, Péterváradról öt, bosnyák rendtartománybeli atya jött ide és *Savoyai Jenő* herceg engedelmével új templomot és conventet épített. Mikor 1739-ben Belgrád ismét a töröké lett, a convent megszűnt. Az atyák Zimonyba menekültek. (Ld. ott tovább.)[492]

Bellastin.

1514-ben a Bosnae—Croatiae Provincia-nak cettinjei custodiájában szerepelt.[493]

Berdovec. (Gorica.)

Ma *Velika-Gorica* Zágráb vármegyében van. *Glavinich* szerint: Szlavóniában, a zágrábi püspökségben (igen helyesen, mert akkor Zágráb Szlavóniában volt), a Bosnae-Croatiae Provinciá-ban 1648-ban fennállt a Gorizza-i convent, melyet 1527-ben *Silan* Péter építtetett a Boszniából menekülő testvérek részére. *Kaizer* azt írja, hogy e conventet 1527-ben Désházi *Szilágyi* István és neje és anyósa alapították a boszniai ferencesek számára. Glavinich Silan-ja nyilván torzítása a Szilágyi-nak. A convent 1535-ben még szerepelt.[494]

Beregszász.

A marianusok rendtartományának váradi custodiájába tartozott, 1370 körül Nagy Lajos király özvegye: Erzsébet királyné alapította. 1556-ban a protestánsok elpusztították, a barátok közül néhányat megöltek, a többit elűzték. Úgy bántak velük, mint a városban szintén rendházzal birt domonkosokkal. 1567-ben, mikor a ferencrendiek (nyilván

[491] *Fridrich:* i. h. I. 53., II. 115. és köv. — *Farkas:* Scriptores. 9. — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 14. — 1903/4-i *Marian. Schem.* — Hogy *Haskó* Jakab, vágujhelyi prépost, nyitrai püspök lett volna (mint ilyet *Fridrich* említi), *Pray* Specimen-jében nem találjuk nyomát, de *Kollányi:* Szt. Kanonokok. 282. megírja, hogy Haskót 1690-ben valóban kinevezték nyitrai püspöknek, de ő, ki a kinevezést sem fogadta szivesen, már egy év mulva lemondott a püspökségről és visszavonult vágujhelyi prépostságába.

[492] *Franciscus a Varadino.* — *Kaizer.* ..

[493] *Glavinich.* 21., 22. ..

[494] *Glavinich.* — *Kaizer.* — *Egyht. Eml.* III. 55. — *Kaizernél* id.

másodszor, utoljára) hagyták el Beregszászt, conventjük földjét, rétjét, legelőit, erdeit, szőlleit, vizeit, malmát és halászatát elzálogosították arra az időre, míg megint vissza nem jöhetnek a városba. (Sohasem jöhettek vissza.) [495]

Besnyő. (Máriabesnyő.)

Pest megye. Váci egyházmegye. 1763-ban *Grassalkovich* Antal gróf alapította a kapucinusok részére, kik ma is birják e híres búcsújáróhelyet. 1767-ben Mária Terézia királynő a besnyői kapucinusoknak, kiknek conventjét, mint a királynő írta, *Grassalkovich* gróf alapította, hogy egyrészt a népet ne terheljék, másrészt szabályuknak is eleget tehessenek, megengedte, hogy Gödöllőn, Valkón és Kerepesen kéregessenek, de kikötötte, hogy máshol ezt ne tegyék.[496]

Beszterce. (Erdélyben.)

Beszterce-Naszód megye. *Farkas* szerint 1330-ban alapították. *Kaizer* szerint 1336-ban az erdélyi püspök alapította. (Melyik? *Pray* megmondja, hogy 1333-tól [lehet, már 1332-től] 1356-ig *András*, e néven II-ik, volt az erdélyi püspök.) A marianusok rendtartományának erdélyi őrségéhez tartozott. 1531-ben a városnak (akkor már protestáns érzésü) tanácsa nem engedte meg a ferencrendieknek, hogy a Péter, moldvai vajda ostromlásakor lerontott malmukat ismét felépítsék, mondván, hogy ez ellenkeznék szerzetesi regulájukkal. Egyben a város, ugyancsak a szerzetesi regulára való hivatkozással, mindjárt el is vette a conventtől azt a folyórészt, melyen a malom annak idején állt. (Így hevült a város tanácsa az observantiáért, mikor arról volt szó, hogy valamit valakitől a maga számára elvegyen.) Az 1533-iki tabula szerint, mint fenn láthattuk, a marianusok még ott voltak Besztercén. Azután itteni conventjükről már nincs többé szó, a protestánsok elűzték a katholikus egyháziakat a városból.[497]

1724-ben a romjaiból újra felépített besztercei, régi marianus conventet a minoriták kapták meg és bírták még a múlt század 80-as éveiben is (talán tovább is). Az 1912/13-iki *Minorita Névtár*ban a besztercei convent már nincs megemlítve.

Bécs. (Wien.)

1825-ben a *bécsi* és még 3 másik, alsóausztriai conventet, u. m. a *sanctpölteni*-t, az *enzersdorfi*-t és a *lanzendorfi*-t, a magyarországi kapisztránus provinciához csatolták, melytől 1900-ban mind e négy kolostort újra elvá-

[495] *Nagy* Béni: A mariam. fer. a XVI. sz. e. f. 387., 533. és köv. — *Kaizer.* — *Farkas:* Scriptores. 10.

[496] 1892-i *Kapuc. Schem.* — *Or. Ref.* 1767. 379. exm. szept. 15.

[497] *Nagy* Béni: i. h. 533. — *Farkas:* Scriptores. 10. — *Kaizer.* — *Egyht. Eml.* II. 182. *Kaizernél* id

lasztották. (*Lanzendorf* Bécs mellett búcsújáróhely, melyet 1696-ban bíztak a ferencesekre.)[498]

Békés-Gyula. (Ld. Gyula.)
Biccse. (Ld. Bittse.)
Bihac. (Bihács.)

Glavinich szerint (21., 22.) 1514-ben a Bosnae-Croatiae Provinciának cetinjei custodiájához tartozott. Mint *Glavinich* irja, Felsőhorvátországban volt. (Nekünk van tudomásunk egy Bihácsról Boszniában a hasonnevü járásban.)

Bittse.

A helytartótanács és a cancellaria javasolták, hogy a király engedje meg, hogy a *Patres Minorum Conventualium S. Francisci Seraphici Provinciae S. Elisabethae in Hungaria* (a minoriták) Bittsén, Trencsén megyében Esterházy-birtokon, hol a földesúr nekik telket és egy kis templomot szánt, rendházat építsenek, még pedig úgy, hogy ne koldulásból, hanem csak alapítványból éljenek és a plébánosoknak segítsenek. III. Károly király a titkos tanácsnak az ő elnöklete alatt tartott 1737 márc. 1-i ülésén (jelenvoltak: *Lamberg* herceg, *Khevenhüller, Questenberg, Nostitz, St. Julien* és *Batthyány* grófok, ez az utóbbi magyar udvari cancellár volt és egyben a titkos tanács tagja) úgy döntött, hogy Trencsén megyében előbb azt a 14 plébániát állítsák fel, melynek felállítását már elrendelte, és csak ha azután is szükség lesz még szerzetesekre, tegyenek neki a minoriták Bittsén alapítandó conventjéről újabb felterjesztést.[499] A bittsei minorita convent sohasem jött létre.

Blaes. (Ld. Olovo.)
Blomoz.

Glavinich szerint Alsó-Horvátországban. 1514-ben a Provincia Bosnae-Croatiae corbaviai (Krbava) őrségéhez tartozott.

Bobovica.

Zágráb megyében, a samobori járásban, *Glavinich* szerint 1514-ben a Povincia Bosnae-Croatiae grebensis (Grba, Zágráb megyében, a károlyvárosi járásban) őrséghez tatozott.

Bodony. (Ld. Piddin.)
Boldogasszony.

Moson megyében. Az *Annales Minorum* szerint[500] régente a mohácsi

[498] *Kaizer.*

[499] *Or. Ref.* 1737. 13. jan. 11. exm. márc. 1. — *Batthyány* Lajos gróf 1732-ben lett cancellár. 1746-ban lemondott a cancellárságról. Ld. *Liber Dignitatum Saecularium. Orsz. Levélt. Canc. Oszt.*

[500] XX. köt. 46. lap és köv.

vész előtt volt itt a marianusoknak conventjük. Az 1533-iki tabulán, mint fenn láthattuk, már nem szerepel. *Esterházy* Pál herceg, nádor, a régi templomot újra felépítteti és régi birtokosainak, a marianusoknak adja. A templomot 1669-ben szentelték fel. 1679-re teljesen elkészült a rendház, melyet ekkor a rendi káptalan conventnek nyilvánitott. *Esterházy* herceg alapítólevele 1680-ban kelt. Benne a herceg évi alamizsnával gondoskodott az atyákról. 1683-ban a török a templomot és a conventet feldulta, de hamar kijavitották mind a kettőt. 1695-től 1702-ig az alapító herceg a conventet megnagyobbittatta és melléje kéttornyos templomot épittetett. A templom belső felszereléséhez a nádoron kivül más főurak, valamint főpapok is hozzájárultak. 1702-ben a consecráló püspök *Mattyasovszky* László, nyitrai püspök volt. 1786-ban II. József császár elrendelte, hogy Boldogasszonyban 16 atya és 3 laikus testvér lehet, nem számítva az elaggottakat és a künn lelkészkedőket. 1790-ben 1848 forintot rendelt az itteni rendtagok számára. A boldogasszonyi convent ma is fennáll a marianusok rendtartományában. Az atyák a boldogasszonyi plébániát ma is kezelik. Kezdetben a féltoronyit is kezelték.[501]

Borosjenő. (Ld. Jenő.)

Borszék.

Csík megyében, a gyergyótölgyesi járásban. Ma az erdélyi rendtartománynak quasi-hospitiuma, mely a beteg rendtagoknak nyári üdülőhelyül szolgál.

Brachia.

A brachia-szigeti convent ma is fennáll, a Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományban. A Zadvarje várának bevétele után Macarscából (Makarskából) ide menekült atyák alapítottak Brachia szigetén residentiát, mely 1738-ban convent lett. [502]

Bradics.

1720-ban foglalták el a bolgár atyák. 1737-ben megszünt.[503]

Brassó.

Mint fent láttuk, a salvatorianusok 1506-iki tabulájában szerepelt a brassai convent. Az 1531-iki tabulán e convent már nem említtetik, 1531-ben tehát már nem áll fenn. Viszont az *Egyháztörténelmi Emlékek*-nek egy adata szerint (II. 382.), 1534-ben Brassóban még voltak ferencrendi atyák. E szerint azt kell mondanunk, hogy 1534-ben az atyák Brassóban még ott voltak

[501] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 16., 17., 32. — *Nagy* Béni: A marian. fer II. Józs. kor. 581. — *Kaizer.* — *Farkas:* i. h. 15. — 1855-iki és 1903/4-iki *Marian. Schem.* — Boldogasszony latin neve: *Prata Mariana.* Innen: *Conventus in Pratis Marianis. Conventus Mariano-Pratensis.*

[502] 1897-iki *Dalm. Redempt. Schem.*

[503] Név és minden adat *Kaizer*-ből.

ugyan, de convent nélkül, conventjüket akkor már elvették tőlük. Nem sokkal ezután végleg elűzték a protestánsok a ferenceseket Brassóból. *Kaizer* azt írja, hogy a brassai convent építését a salvatorianusoknak 1507-iki esztergomi káptalan határozta el. Hogy egyeztethető össze ez adat azzal a ténynyel, hogy e convent a salvatorianusok 1506-iki tabuláján, mint az erdélyi őrség tagja, már felemlítik? Avagy az atyák 1506-ban már ott voltak ugyan Brassóban, de conventjük felépítését csak később kezdték meg? Az 1901-i *Erdélyi Stefanita Schematismus* azt írja, hogy az első ferencesek, kik Brassóba jöttek, marianusok voltak. Nem tévedés-e ez, amennyiben az idézett Schematismus az 1506-iki, határozottan s a l v a t o r i a n u s (observans) brassai ferenceseket tévesen marianusoknak veszi? Avagy valóban valamikor, 1506 *előtt* is működtek már ferencrendiek Brassóban és ezek a XIII. vagy XIV., vagy XV. században a városban lakó atyák valóban marianusok (conventualisok) voltak? Ha igen, akkor ténynek látszik, hogy a marianusoknak (conventualisoknak), ha tartózkodtak is valamikor Brassóban, ott sohasem volt conventjük, vagy ha volt, 1507-re elpusztult, — mert ha volt conventjük és az még 1507-ben is fennáll, mért kellett az observansoknak 1507-ben a maguk számára új conventet építeniök? Avagy a conventualisok még 1507-ben is ott voltak Brassóban, és az observansok nem az ő h e l y ü k b e, hanem ő m e l l é j ü k jöttek a városba, úgy, hogy 1507-től fogva k é t convent áll fenn Brassóban, egy conventuális és egy observans? Az az egy tény, hogy az observansok legkésőbb 1506-ban Brassóba jöttek és őket onnan 1535 körül kiűzték. (Ha ez időben még marianusok is voltak Brassóban, nekik is távozniok kellett onnan a salvatorianusokkal együtt.)

Majdnem két évszázados távollét után, 1729-ben, megint visszajöhettek Szent Ferenc fiai Brassóba. Ebben az évben ugyanis *Königsegg* József Lothár gróf, katonai főparancsnok kezdésére a város az erdélyi ferencrendieknek (a salvatorianusok jogutódainak) adta a Keresztelő Szent Jánosról nevezett templomot és a mellette levő kolostort. (Mint *Kaizer* megjegyzi, 1534 előtt nem ez a templom és kolostor volt a salvatorianusoké, — mi hozzátesszük: 1534 előtt ezek az épületek talán a domonkosokéi voltak.) A templom és a kolostor mellett kiskorú *Keszler* János gyámjai 484 forintért egy házat és egy kertet, továbbá *Hedvig* Jakab a kolostor kertjének kibővítésére 30 forintért egy területet, végül ugyanerre a célra egy, *Missregel* nevű polgár 11 forintért egy másik területet adtak el a ferenceseknek. Mindezekre (a rendházra és valamennyi tartozékára) nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásbavevés 1742 dec. 3-ikán történt, — a ferenceseknek a rendház- és tartozékaiba való bevezetését és beiktatását pedig a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[504]

[504] Az erről szóló hiteles okirat a gyöngyösi convent levéltárában, az erdélyi faládában. — V. ö. még az e cikkben felhozottakra nézve: *Kaizer* kéziratát és az 1901-i *Erd. Stef. Schematismus*-t.

Brinje.

Lika-Krbava megyében, a brinjei járásban. Mint *Glavinich* irja: (21., 22.) Alsó-Horvátországban. 1514-ben a Bosnae-Croatiae Provinciá-nak corbaviai (Krbava) őrségébe tartozott. *(Glavinich*-nél: *Brigne.)*

Brod.

(Latin neve: *Marsonia.)*

Pozsega megye. Már a török világ előtt, emberemlékezetet meghaladó idő óta, volt itt a bosnyák atyáknak residentiájuk. Ebből látták el a híveket a török világban is. 1694-ben megújították. 1708-ban nyilvánították conventnek. 1727-ben a régi, rossz anyagból épült és düledezni kezdő templom és convent helyett uj templomot és conventet építettek. II. József 1787-ben eltörölte. 1806-ban a diakovári conventet törölték el, amennyiben diakovári egyházmegyei szemináriummá alakították át. Ekkor a brodi conventet megint felállították és Diakovárról az atyák Brodba jöttek. 1836-ban a brodi conventet kijavították, ujjáépítették. 1757-ben a bosnyák provinciából a kapisztránusba, 1900-ban a kapisztránusból a horvát-szlavonországi, Sz. Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben maig fennáll.[505]

Bucsuszentlászló.

Zala megyében. Itt még Szent László építtetett kápolnát, mely bucsujáróhelylyé fejlődött. *Széchenyi* Pál (1687—1696. veszprémi püspök, 1696—1710. kalocsai érsek és a veszprémi püspökség administratora) e helyet a marianusoknak adta. 1724-ben elkészült az uj templom, mely mögött a régi kápolna fenmaradt. 1736-ban elkészült a convent. II. József császár 1788-ban megerősítette 18 atyával és 2 laikus testvérrel. A convent házi gyógyszertárát nem szüntette meg, a laikus-testvér-chirurgust működésében nem háborgatta. 1790-ben a vallásalapból évi 1103 forintot rendelt e convent számára. 1874-ben a convent és a templom villám csapásától leégett. 1880-ra mindent ujra felépítettek. E convent ma is fennáll a marianus provinciában. Az atyák 1720-tól fogva maig kezelik a plébániát.[506]

Buda.

1. Budavára. Franciskánusok.

Itt 2 conventjük volt a conventualisoknak:

a) a Keresztelő Szent Jánosról nevezett convent, templommal. A királyi palota előtt állt, — mint *Kaizer* irja — úgy látszik, a mai Vár-

[505] *Kaizer.* — *Kalmár.* — 1904-i *Horv. Cyr. Meth. Schem.*

[506] *Kaizer.* — *Nagy* Béni: A marian. fer. II. Józs. k. 584., 585. — *Farkas:* i. h. 14. — 1903/4-i *Marian. Schem.*

színház helyén. *Kaizernek* van róla egy adata 1248-ból. (A mai Várszínház a karmelita-atyák conventje volt, melyet II. József megszüntetett.)

b) A Szent János Evangelistáról nevezett convent, melyet IV. Béla király építtetett 1269-ben. Temploma tornyának alsó része most is megvan, mint a mai Helyőrségi templom tornyának alsó része. (Ezt nagyon helyesen írja *Kaizer*. Ld. a mai helyőrségi templomon, a kaputól balra, az emléktáblát, melyet az akadémia helyeztetett el a templom falában.) Ide temették III. Endre királyt, (III. Endre meghalt 1301. jan. 14. *Pauler* Gyula. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. köt. 1893. 607. lap, ezt irja: „Holttestét a budai várba, a minoriták templomába, ahol ma a Várszinház van, temették." *Pauler* forrásai: a *Bécsi Képes Krónika*. c. 8. 9. és *M. Florianus*, Fontes Domestici. II. 209. Eszerint III. Endrét nem a Szent János Evangelistáról nevezett convent templomában, a mai Helyőrségi templomban, hanem a Keresztelő Sz. Jánosról nevezett convent templomában, a mai Várszínház helyén temették el. De kérdés, vajjon *Pauler* meghatározása: „ahol ma a Várszínház van" nem téves-e?), továbbá Hunyadi Lászlót és Temesvári Pelbártot. (Megh. 1504 jan. 22.)

Hogy e két convent milyen viszonyban volt egymással, azaz hogy az első fennállt-e a második alakulása után is, és 1541-ig Budán a várban két ferencrendi convent volt-e, avagy az első convent a második alakulásakor megszünt-e, ezidőszerint nem tudjuk megállapítani, de az tény, hogy mint fent a marianusok és a salvatorianusok történetében láttuk, 1444-ben IV. Jenő pápa rendelkezésének alapján a conventualisoknak budavári — akár egy, akár két — conventjét az observansok vették át. A mondott évben a conventualisoknak Budavárából — akár egy, akár mindkét conventjükből — távozniok kellett, — a mondott év után Buda a conventualisok rendtartományában többé nem szerepel (sem két, sem egy conventtel), a mondott év után Budán csak observansok (salvatorianusok) vannak (akár egy, akár két conventben).

Budát az observansok (a salvatorianusok) magyarországi vicariájának (provinciájának) esztergomi őrségében az 1506-, 1525-, 1531- és 1542-iki káptalani tabula feltünteti.

1526-ban II. Lajos király 630 magyar és 500 arany forintot vett át a budai salvatorianusoktól. *(Egyht. Eml.* I. 266. id. *Kaizer.)* Ez összegeket a barátok csak őrizték, nem az övéik voltak.)

1541 aug. 26-ikán a török elfoglalta Budát. A salvatorianusok tartományi káptalana 1542-ben már nem tett guardiánt Budára. E káptalan tabuláján az officialis-ok (a tisztviselők, az előljárók) sorozatában ezt olvassuk ugyan még: „G. Budensis P. F.",[507] de e jelzés után már nincs név. Ugyane káptalan rendelkezései között pedig már ez is sze-

[507] Budai guardián atya, testvér.

repel: „Item statutum est, quod interim non preficiatur guardianus ad Budam, quousque Thurci istic erunt, sed pater custos et guardianus Pesthiensis invigilent, — quodsi Thurci recesserint, de Pesth statim duo fratres mittantur ad conventum Budensem.“ [508] A török távozására 145 évig kellett várni és a salvatorianusok conventjének (vagy conventjeinek?!) 1541-ben történt megszünése után Szent Ferenc fiainak csak ennyi idő, tehát kerekszám: másfél évszázad mulva lehetett megint rendházuk Budavárában. (Hogy a ferencrendiek Budán a török világban is működhettek-e egy kissé, persze rendház n é l k ü l, erre a kérdésre alább, Pestnél még visszatérünk.) —

Budavárának a törököktől való visszavétele (1686. szept. 2.) után a salvatorianusok azonnal elfoglalták a várban azt a régi helyüket, melyen ma a Helyőrségi templom áll. Ámde ezt a helyet csakhamar, még 1688 előtt, elvették tőlük a marianusok, kiknek a *lazariana decisio*[509] 1689-ben végleg odaitélte a budavári conventet. Budavárában tehát megint csak marianusok voltak, úgy, mint 1444 előtt. A marianusok budavári conventjükben, melyet 1730-ban építettek ujra fel, 1786-ig lakhattak. Ekkor II. József a budavári marianus rendházat eltörölte.[510]

1686-ban a ferencrendiek Budavárában a Nagyboldogasszonyról nevezett templomot is elfoglalták (a mai budavári főplébánia-templomot, a koronázó-, köznyelven: Mátyás-templomot) és a plébánia vezetését is megkezdték. Ámde I. Lipót király e templomot és a hozzá tartozó plébániát a jezsuitáknak adta, kiket e templomba *Kollonich* Lipót gróf, bíbornok, akkor még győri püspök, 1687 adventjének első vasárnapján vezetett be. A ferencrendiek (akkor még a salvatorianusok, vagy már a marianusok?) csak nehezen adták át a templomot és a plébánosi hatalmat a jezsuitáknak, de *Széchenyi* György primás reábeszélte őket, hogy csak adják át.[511] (Mit is tehettek volna egyebet?)

2. Buda-Viziváros, majd: Buda-Országút. Franciskánusok.

A pesti conventben 1686-ig bosnyák atyák laktak. 1686-ban a pesti házat a salvatorianusok, majd a marianusok foglalták el és ekkor — 1686-ban — a bosnyák atyák átjöttek Budára. Eleinte egy, a Csalogány és a

[508] *Bunyitay:* Egyht. Eml. II. 2-ik függelék. 493. 499. lap. — Nemkülönben elhatározták, hogy egyelőre nem tesznek Budára guardiánt, mindaddig, míg a török ott lesz, hanem a pesti custos és guardián atya vigyázzanak (arra a helyre), — ha ugyanis a török elmegy, Pestről rögtön két testvért kell küldeni a budai conventbe.

[509] Ld. erről bővebben a már fent, a marian. és salv.-ok tört.-ben irtakat.

[510] *Kollányi—Bunyitay—Kaizer—Farkas—Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 579. — *Nagy* Béni: A fer. szell. 25.

[511] *Némethy* Lajos: A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári plébániatemplom története. Magyar Sion. 1875. (Nyolc közlemény.) 830. lap. — V. ö. *Némethy* Lajos: A jezsuiták lelkipásztorkodása Budán 1686—1773. Magyar Sion. 1876. (Három közlemény.)

Gyorskocsi-utca sarkán levő alacsony házban huzták meg magukat. Azután megkapták a török dervisek házainak csoportját (azon a helyen, hol ma a budai Erzsébet-apácák conventje és női kórháza van) és belőle 1691-re alkalmas conventet és kápolnát alakítottak maguknak. Később ugyan-e helyen uj nagy templomot és conventet építettek, mely utóbbiban néha 100 rendtag is lakott. 1785-ben II. József ezt a szép, nagy conventet, mely 1757-ben a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba kebeleztetett, elvette a kapisztránusoktól és az Erzsébet-apácáknak adta. A kapisztránusok kárpótlásul a mai, buda-országúti, margit-körúti kolostort és templomot kapták II. Józseftől. Ehhez az uj otthonukhoz a kapisztránusok úgy juthattak, hogy II. József az ágostonrendiek szerzetét, melyé a buda-országúti kolostor és templom volt, országaiban feloszlatta. Az ágostonrendiek Buda-Országúton 1699-ben telepedtek meg. A telkeket és rajtuk egy házat, azt a földszintest, mely a nagy udvarban még ma is meg van és mely kezdetben az ágostonrendieknek conventül szolgált, az ágostonrendiek a maguk pénzén vették. A mai, a Margit-körútra néző emeletes szárnyat, mely régen padlásszobákkal is el volt látva, az ágostonrendiek 1724-ben, a mai templomot 1767-ben építették. A mai, a kertre néző emeletes szárnyat már a ferencesek emelték 1835-ben és az ezt követő években. Az a kereszt, melynek elővitele mellett a kapisztránusok 1785 ápr. 9-ikén az Országútra vonultak, a kert felőli szárny lépcsőházában ma is látható. A budai-országúti conventben őrzik Kapisztrán Szent János ivóserlegét, melyért 1880-ban az angolok 9000 forintot igértek, továbbá Fráter György keresztjét, melyet Alvincről hoztak Budára. Végül: a kórus felé vivő folyosón van egy nagy kereszt, melyen a test vászonra van festve. Ezt a vászonkép-részletet a Helyőrségi templomnak régi főoltárképéből, abból a képből, mely alatt annakidején I. Ferencet királynak koronázták és Martinovicsot kivégzése előtt lefokozták, *Matzek* József, házfőnök (1834—1836) vágta ki és ő ragasztotta a keresztre. A ferencrendi atyák kezelik a buda-országúti plébániát is.[512]

3. Buda-Tabán. Franciskánusok.

A buda-tabáni plébániát is a boszniai, majd a kapisztránus atyák kezelték 1693-tól 1868-ig, mely utóbbi évben e plébániát a világi papság vette át.[513]

4. Buda-Viziváros. Kapucinusok.

1692-ben *Széchenyi* György primás hagyományából alapult a kapucinusoknak ma is fennálló buda-vizivárosi conventje. A templom és a convent 1849-ben elpusztult. 1859-ben a vallásalapból mind a kettőt ujra felépítették. II. József korától a buda-alsóviziváros plébániát is a kapucinusok kezelik.[514]

(Ld. még: *Nyulakszigete* és *Óbuda.)*

[512] *Kaizer—Kalmár—Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 21. 22.

[513] Kaizer.

[514] Kapuc. Schem. 1892.

Bukarest.

A bolgár provincia atyái 1666-ban foglalták el. A templom 1703-ban épült. 1851-ben a bolgár provinciával együtt megkapták a kapisztránusok, kik 1866-ban átadták a passionistáknak.[515]

Campilong. (Kampilong.)

1451-ben, mint a bosnyák vicaria bolgár őrségének tagja szerepel. A sok háboruban elpusztult. *Konstantin* fejedelem alatt a bolgár provincia atyái ujra felépítették. 1851-ben a bolgár provinciával együtt megkapták a kapisztránusok, kik 1866-ban átadták a passionistáknak.[516]

Campi S. Mariae.

Az 1836-ik évi *Bosna-Argentina-i Schematismus* említi, mint a török világban elpusztultat.

Capodistria.

(Capo d' Istria.) Az osztrák tengerpartvidéken. 1878-ban szerepel, mint a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartomány tagja.[517]

Carina. (Ld. Karin.)

Castagnavizza.

Görz vidékén. 1878-ban a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai provinciában.[518]

Castilio.

Az osztrák tengerpartvidéken. 1878-ban a Szent Jánosról nevezett dalmáciai rendtartományban.[519]

Castrum Novum. (Ld. Novigrad.)

Catharina. (Ld. Sancta Catharina.)

Cattaro.

Dalmáciában. 1464-ben, mikor a Szent Jeromosról nevezett dalmát provinciát visszacsatolták a bosnyák vicariához, Cattaro-ról (Cathari), mely az említett provinciához tartozott, nevezik el a bosnyák vicariának egy ujonnan felállított custodiáját.[520] 1469-től fogva Cattaro megint a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományhoz tartozott és szerepelt benne 1878-ban is.[521]

---

[515] *Kaizer.*

[516] *Kaizer.*

[517] *Szőllősy:* 154. 155.

[518] *Szőllősy:* 157.

[519] *Szőllősy:* 154. 155.

[520] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[521] *Szőllősy:* 154. 155.

1878-ban volt Cattaroban a bolognai provinciához tartozó cattaroi provinciának is conventje.[522]

Cerevic. (Ejtsd: Cserevics.)

Szerém megye. Illoki járás. A XIV. század második feléből vannak hiteles adatok, hogy a ferenceseknek itt conventjük volt.[523]

Cernik.

Pozsega megye. Ujgradiskai járás. Cerniken régente nem volt ferencrendi convent, hanem *Giletinci* várában volt. A giletincii convent szerepel az 1504 és 1514-iki egyetemes káptalanon. *(Horvát, Cyr. Meth.* Schem. 1904.) *Kaizer* Cerniket egynek veszi *St. Leonard*-dal. *Glavinich*-nek van egy adata (21, 22.), mely szerint Szlavoniában a Kulpán túl (Olaszországból véve, — a Kulpától északra) S. L e o n a r d o-ban *Erdődy* Péter gróf, horvát-szlavon-dalmát bán 1531-ben conventet alapított. Ez az adat nem illetheti Cerniket, vagy, mivel Cernikről 1708 előtt nem lehet szó, Giletincit, mert a giletincii convent már 1504-ben fennállt, *Glavinich* S. L e o n a r d o-ja pedig csak 1531-ben alapítódott.*Glavinich* S. Lonardo-ja tehát nem egy Giletinci-vel (Cernik-kel). Ha azonban Cernik, azaz Giletinci, nem a *Glavinich* említette S. Leonardo-val egy, micsoda más alapon veszi *Kaizer* Cerniket St. Leonard-nak is? *Kaizer* a dupla elnevezéshez semmi magyarázatot sem fűz, a nagy tudományos apparatussal dolgozó idézett Schematizmus pedig (nb. *Kaizer* is nagy tudományos apparatussal dolgozik) Cernikkel összefüggésben semmi S t. L e o n a r d-ot nem említ.

Az idézett Schematizmus azt írja, hogy a giletincii várat másképp K o b a s-inak (ejtsd s-sel) is hívták. *Glavinich*-nak (u. o.) van egy adata C h o b a z-ról, mely 1514-ben a bosnyák vicariatusból a Provincia Bosnae-Croatiae-be került — a grebensis (Grba) őrségbe. Itt már tehát *Glavinich* valóban a giletincii conventről beszél és az ő nyomán megtudjuk azt is, hogy a giletincii convent 1514 óta melyik rendtartományhoz tartozott? (Viszont éppen azért, mert *Glavinich külön* említi a kobasi, azaz giletincii conventet és a s. leonardoit, világos, hogy az ő S. Leonardo-ja nem azonos Giletinci-vel. Cernikkel sem lehet azonos, mert hisz Cernikben *Glavinich* korában még nem volt convent.)

A giletincii (kobasi) conventnek a mohácsi vész utáni időben többé nem találjuk nyomát.

Ami Cerniket illeti: itt 1708-ig nem volt ferences rendház, hanem Cernik községében a bosnyák atyák a XVII. században csak a plébániát kezelték. A török elűzése után, 1708-ban, özv. *Petrásné,* szül. *Beckers* Mária Anna bárónő jóvoltából a bosnyák ferencesek Cerniken residentiát építettek.

[522] *Szőllősy:* 171.
[523] *Kaizer.*

1728-ban a nép segítségével nagyobb templomot és nagyobb monostort emeltek, mely utóbbit 1730-ban conventnek nyilvánították. 1789-ben II. József császár a cerniki conventet megerősítette. 1757-ben e conventet a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba, 1900-ban pedig ebből a horvát-szlavonországi, Sz. Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték. A cerniki plébániát a ferencesek ma is kezelik.[524]

Cetinje.

Ma Montenegróban, 1514 előtt a bosnyák vicariában Cetinjeről — Cethine — egy őrség volt elnevezve. (*Fermendzin.* Acta Bosnae. 260.) 1514-ben, mikor a bosnyák vicariából kivált a Provincia Bosnae-Croatie, Cetinje is ebbe az uj rendtartományba került és benne szintén egy őrségnek székhelye volt. (*Glavinich.* 21. 22. *Glavinich* azt írja, hogy Cetinje — Cettina — Felső-Horvátországban van.)

Chenieng. (Ld. Cerevic.)

Clissa.

Dalmácia, spalatoi kerület. 1514-ben a Bosnae Croatiae Provinciának tersatoi őrségében.[525]

Corbavia.

Ma is van Horvát-Szlavonországban Lika-Krbava megye. 1514 előtt a boszniai vicáriának egyik őrsége Corbavia-ról volt elnevezve. (*Fermendzin.* Acta Bosnae. 260.) 1514-ben Corbavia a Bosnae-Croatie Provinciába került és ott is székhelye volt egy custodiának. (*Glavinich.* 21. 22.) Mint *Glavinich* írja, Corbava Alsó-Horvátországban feküdt.

Corsathi.

1464-ben a boszniai vicariának corbaviai őrségében: Locus Corsathi.[526]

Crajova. (Krajova.)

1718-ban foglalták el a bolgár provincia atyái. 1845 után elhagyták.[527]

Crapano.

1468 körül a velencések elvették a bosnyákoktól és a dalmatáknak adták, azaz elszakították a boszniai vicariától és a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományhoz csatolták.[528] 1878-ban is fennáll az imént nevezett dalmáciai provinciában.[529]

---

[524] *Horv. Cyr. Meth. Schem.* 1904.

[525] *Glavinich:* 21. 22.

[526] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[527] *Kaizer.*

[528] *B. Bernardini Aquilani Chronica.* 109. 110. Locus Crapani.

[529] *Szőllősy:* 154., 155.

Cunna. (Ld. Kuna.)
Cuntic (Ejtsd: Csuntyics.)

Zágráb megyében, a petrinjai járásban. 1701-ben Zrinjből az atyák ide költöztek. 1757-ben a boszniai provinciából a kapisztránusba kebelezték. Ma már nem áll fenn.[530] (II. József törölte el?)

Curia Bani. (Ld. Sutjeska.)
Curzola.

Dalmáciában, a curzolai kerületben. 1468 körül a velencések a boszniai vicariától elszakították és a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományba kebelezték,[531] melyben 1878-ban is fennállt.[532]

Csanád.

Hajdán a bencéseké volt, 1370-ben a conventualisoké, 1448-ban az observansoké lett. A jenői custodiához tartozott. 1552-ben már nem állt fenn.[533]

Csákány.

Kaizer szerint Vas megyében. (Mivel a salvatorianusoknak ozorai őrségébe tartozott, nem inkább a somogymegyei Csákány ez?) A török miatt a salvatorianusoknak 1533-iki káptalana elhatározta, hogy adják át a patronusnak és a püspöknek. Ámde az atyák mégis itt maradtak, mert a csákányi convent az 1537-iki tabulán megint szerepel. Az 1542-iki káptalan megint kimondta, hogy az atyák hagyják el Csákányt és csak ha az ottani conventet kijavítják és az atyák visszajövetelét kívánják, térjenek oda vissza. Egyelőre ezt a határozatot sem hajtották végre, mert az 1544-iki tabulán Csákány neve megint ott van. Nemsokára azután valóban megszünt a csákányi rendház.[534]

Csáktornya.

Zrinyi Miklós gróf 1659-ben hozta ide az atyákat. Faházat adott nekik és egy, kőből épült kis kápolnát. Őt magát és fiát: Ádámot, ki 1691-ben Zalánkeménnél elesett, csak a halál akadályozta meg abban, hogy nagy conventet és templomot építsenek a ferenceseknek, akik tehát alamizsnából maguk emeltek templomot és conventet. A templomot 1750-ben szentelték fel. 1789-ben királyi rendeletre Mihovljanból ide helyezték át a plébániát, melyet azóta az atyák kezelnek. 1900-ig Csáktornya a ladislaita rendtarto-

[530] *Kaizer.*
[531] *B. Bernardini Aquilani Chronica.* 109. 110. Locus Corsulae.
[532] *Szőllősy:* 154. 155.
[533] *Kollányi—Bunyitay—Fridrich:* I. 11. — *Kaizer.*
[534] *Bunyitay—Kollányi—Kaizer.*

mányba tartozott, 1900-ban az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett provinciába kebelezték.[535]

Csepreg.

Sopron megye. *Esterházy* Pál herceg, nádor 1701 előtt itt is alapított a marianusok részére residentiát, de az atyák Csepreget csakhamar elhagyták.[536]

1726 előtt *Draskovich* Ádám grófné, szül. *Erbeville* Johanna Borbála, *Ordini Minorum S. Francisci Seraphici Conventualium Provinciae Hungaricae* (a magyar rendtartománybeli minoritáknak, — nem a franciskánusoknak) adományozta a sopronmegyei Csepreg mezővárosán kivül álló templomot és körülötte telket is adott nekik 12 személyt befogadó convent építésére. Egyben kötelezte magát és utódait, hogy az építésre és a szerzetesek lakásának fűtésére szükséges fát pontosan ki fogják szolgáltatni az atyáknak. Ehhez az adományozáshoz a primás és — a győri püspökség üresedésben lévén — a győri káptalani helynök, valamint a győri káptalan is megadták beleegyezésüket. A minoritáknak *per Hungariam Delegatus Commissarius et Plenipotentiarius*-a (magyarországi biztosa és meghatalmazottja) kérte tehát a királyt, hogy ő is járuljon hozzá a grófné alapításához. Az ügy elsősorban a helytartótanács elé került. A helytartótanács meghallgatta a szombathelyi ferencrendieket és Sopron vármegyét. Ezek az alapítás ellen nyilatkoztak. Mindazonáltal a helytartótanács a királynak az alapítvány megerősítését javasolta. A helytartótanácstól az ügy a cancelláriához került. A cancellár 1726. szept. 19-ikén a következő véleményt (opinio) terjesztette a király elé: az 1715. 102 t.-c. határozottan mondja, hogy bármiféle szerzetesek kolostorait az ország szüksége nélkül ne szaporítsák. Ami a nép lelki szükségleteit illeti, jobban ki lehet őket elégíteni, ha Csepregre a plébánoson kivül még egy lelkipásztort (káplánt) rendelnek, mintha 12 szerzetest hoznak oda, akiknek az eltartása ugyancsak többe kerül, mint egy papé. A szerzetesek, biztos alap híján, koldulásra lesznek utalva, tehát terhére lesznek az adófizető népnek, annál is inkább, mert azon a vidéken már vannak kolduló szerzetesek, kiknek eltartása az adófizetőket terheli. Ő felsége tehát ne hagyja jóvá az alapítást. A király 1726. nov. 26-ikán a cancellár véleményére sajátkezűen reáírta: „placet in toto Carolus.“[537]

Cseri.

Temes vármegyében, Temes-Rékás mellett a karánsebesi főesperességben volt. Itt alapította *Gara* Miklós Nádor a Boszniából Magyarországba jött observansok részére első magyarországi conventjüket. Ezért nevezték ha-

[535] 1904-i *Horv. Cyr. Meth. Schem.*

[536] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 34.

[537] *Orig. Ref.* 1726. 42. szept. 19. exm. nov. 26.

zánkban az observansokat, ellentétben a conventualisokkal, sokáig c s e r i b a r á t o k-nak.[538]

Csernik.

Igy, írják többen rosszul Cernik-et, mely nem Csernik-nek, hanem C-vel Cernik-nek ejtendő. A Cernikről szóló adatainkat ld. fent e név alatt.

Cséke.

Zemplén megye. A salvatorianusoknak pataki őrségéhez tartozott. 1546-ban a tartományi káptalan azt határozta róla, hogy ha szépszerével lehet, az atyák hagyják el, egyelőre pedig kebeleztessék a bányai őrségbe. Több adatunk nincs róla. Ez a káptalani határozat a lélekharang sírása volt a csékei convent felett. Ezt is el kellett hagyniok — a protestantizmus miatt — a kisebb testvéreknek, ez is elpusztult.[539]

Csik-Somlyó.

Ez az az ősi, szent hely, mely — a protestantizmus rombolása után — annyi virágzó convent közül, 1558-tól a XVI. század első feléig, egyedül maradt meg Erdélyben Szent Ferenc fiai számára, — melyet sohasem hagytak, sohasem vesztettek el, — mely a legnehezebb időkben menedékül szolgált nekik, — ahonnan szertementek, hogy a székelység között és Erdély más részein a katholikus lelkeknek Krisztus szentségeit kiszolgálják és az Isten igéjét hirdessék, — ahova, ha egyáltalában lehetett nyugovásuk, megtértek, hogy fáradalmaikat kipihenjék, szenvedéseiket, üldöztetésüket a Szűz Anya képe előtt elpanaszolják, apostoli áldozataikat az Istennek ujra, meg ujra felajánlják és ahonnan valamennyi, a XVI. század első felétől a XVIII. századig szerzett vagy visszaszerzett erdélyi helyen a conventek és residentiák létesítése kiindult, úgy hogy a csíki zárda valamennyi, ma, Erdélyben fennálló szent-ferencrendi rendház anyjának mondható.

A hagyomány szerint 1339-ben jöttek Csíkbe a ferencesek. 1442-ben Hunyadi János 32 nemes székely családapa szolgálatát rendelte a csíki convent részére. Ezt az adományt az erdélyi fejedelmek és a magyar királyok is megerősítették és az atyák éltek is hasznával 1848-ig. *Kaizer* Nándornál fel van jegyezve egy adat Csíkről (pápai bucsuengedélyezés) 1444-ből. Hogy a csíki convent már 1444 előtt is az observansoké és nem a conventualisoké volt, biztos adatokkal nem mutathatjuk ki, de — tekintve a kor irányát — azt hisszük, teljes joggal állíthatjuk, hogy 1444-ben vagy kevéssel azután az observansoké lett. Az tény, hogy az 1506-iki tabulán, mint az observansok magyarországi vicáriájának erdélyi őrségének tagja van feltüntetve. A török és a tatár többször felgyujtotta. A XVII. század folytán újra építették.[540]

[538] Ld. az I. Részben az általános történetet.

[539] *Kollányi—Bunyitay—Kaizer.*

[540] *Kollányi—Bunyitay—Kaizer:* 1901-i *Erdélyi Stef. Schematismus.*

Csiksomlyóra nézve a királyi ujraadományozás, megerősítés és pártfogásbavevés 1742. dec. 3-ikán történt. Az atyák bevezetését és beiktatását a convent- és tartozékainak birtokába a királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el. A bevezetés és beiktatás végbement 1743. nov. 2-ikán.[541] 1802-ben bevégezték a templom kibővítését. 1876-ban szentelték fel. *Domokos* Kázmér, ferencrendi atya, erdélyi apostoli vicarius és felszentelt püspök, mint csiki házfőnök, állította fel 1667-ben a Congregatio de Propaganda Fide beleegyezésével a csiksomlyói elemi iskolát, melyet 1725-ig teljes gymnasiummá fejlesztettek. 1850-ig tanítottak itt az atyák. Ekkor az osztrák kormány, kettő kivételével, mint forradalmárokat, megfosztotta őket a tanárságtól. *Kájoni* János, 1675-től 1678-ig rendtartományi főnök, létesítette, ugyancsak a fent nevezett római Congregatio beleegyezésével, a csiksomlyói nyomdát, mely mai napig fennáll.[542]

Csütörtökhely.

Szepes megye. *Csáky* István gróf 1638 után az itteni templom kápolnáját a lutheránusoktól elvette. Az 1647. 6. t.-c. a protestáns rendek óhajára kimondta, hogy a csütörtökhelyi kápolnába a katholikusok számára kivülről és ne a plébániatemplomból legyen a bejárás. A törvénynek e rendeletét nem hajtották végre, Szepes vármegye tehát — mint *Bársony* György, váradi püspök, a szepesi prépostság administratora és királyi tanácsos, a királynak előadta — 1667-ben az alispánt másokkal együtt kiküldte, hogy a kápolnát feltöresse és kinyittassa, azaz a kápolnába kivülről ajtót nyittasson és így a katholikusok az 1647. 6. t.-c. szerint valóban kivülről és ne a templomon keresztül járjanak be a kápolnába. *Bársony* püspök szerint ez az intézkedés sértette a hely szentségét, az alapítók, valamint a földesúr jogát és megszentségtelenítés (profanatio) jellegével birt. I. Lipót király tehát 1667 juniusában a püspök kérésére — arra való hivatkozással, hogy az 1647. 13. t.-c. alapján azokat a templomokat és kápolnákat, melyek visszaadását a protestánsoknak megigérték, külön e végre kiküldött biztosok a protestánsoknak visszaadták, azokra a templomokra és kápolnákra nézve pedig, melyeket a protestánsoknak nem adtak vissza, vagy melyek észszerű okokból a katholikusok kezén maradtak, a protestánsok hallgatásuk vagy hanyagságuk, vagy az elévülés miatt jogukat elvesztették — Szepes vármegyének, különösen pedig a megye főispánjának megparancsolta, hogy a kápolnát, mint amely a főispán földesurasága alá tartozik, a főispánnak adományozott kegyuri jog alapján ne engedjék érinteni és külön is megtiltotta az alispánnak, a szolgabiráknak és a mellé jük rendelt egyéneknek, hogy a kápolnát megtámadják és falát áttörjék.[543]

[541] *Gyöngyösi convent levéltára. Erdélyi faláda.*

[542] Id. Schem.

[543] *Conc. Exp.* 1667. 147. jun. 29. A király rendelete Szepes megyéhez. A király eredeti aláirásával és pecsétjével. (A cancellaria levéltárában vagy azért van meg maga

15*

1668-ban a csütörtökhelyi kápolnát a minoriták kapták meg. Ebben az évben ugyanis *Csáky* Ferenc gróf a Csütörtökhelyen levő régi conventet a minoritáknak adta és ez adományozást I. Lipót király még ugyanebben az évben megerősítette. 1672-ben *Szelepcsényi* György, esztergomi érsek (kinek joghatósága alá a Szepesség tartozott) a minoritákra bizta a csütörtökhelyi plébánia vezetését is.[544]

1747-ben a *Religiosorum Ord. Minorum S. Francisci Seraphici Conventualium Provincia Hungarica S. Elisabethae* (a Szeráfi Szent Ferencrendi conventualis minoritáknak Szent Erzsébetről nevezett magyar rendtartománya) kérte Mária Terézia királynőt, hogy, mivel a Csütörtökhely mezővárosában levő conventet (Conventus in oppido Quinto-Foro) a hozzá tartozó javadalmakkal együtt (beneficia) a *Csáky* grófi család 1668-ban neki (a nevezett rendtartománynak) adományozta és ezt az adományozást, ugyancsak 1668-ban I. Lipót király megerősítette, avégből, hogy a birtoklás minél szilárdabb alapon nyugodjék, a királynő is adja meg beleegyezését és megerősítését ehhez az alapításhoz. A helytartótanács kebelében fennálló *Commissio Piarum Fundatinum* (kegyes alapítványokra felügyelő, ezek ügyeit a király parancsai szerint intéző és ezekre nézve a királynak javaslatokkal szolgáló bizottság), továbbá a helytartótanács (a helytartótanács plénuma) és végül a cancellaria véleménye alapján a királynő a nevezett rendtartomány kérését 1747. ápr. 24-ikén teljesítette.[545]

A csütörtökhelyi convent a minoriták magyarországi rendtartományának, Szent Bonaventuráról nevezett őrségében ma is fennáll és a csütörtökhelyi plébániát az atyák ma is kezelik.[546]

Daxae. (Daxa.)

1464-ben a boszniai vicarának stagnoi őrségében szerepel L o c u s D a x e (Daxae).[547]

Debrecen.

Az 1759-ben iró *Fridrich* Orbán, Debrecenről szólván, előljáróban megjegyzi: *Csáky* Imre gróf, bibornok e városban a piaristák számára templomot építtetett, *Koháry* István gróf, országbiró pedig nemesi convictust alapí-

---

a pecsétes és a király aláirásával ellátott kiadmány, mert a rendeletet, mint a régi világban sokszor történt, az, akihez intézve volt, elolvasása után a cancelláriának visszaküldeni tartozott és hát ezt a rendeletet is vissza kellett küldeni Bécsbe, — vagy pedig azért, mert a már megpecsételt és aláirt rendelet helyett, valami javítással vagy hozzátoldással, ujat irtak és azt küldték el a megyének.)

[544] 1913-iki *Min. Névt.* — Nincs róla okleveles vagy más adatunk, de — tekintve a kort, melyet ismerünk — bizonyosan merjük állítani, hogy legalább is 1672-ben már a csütörtökhelyi t e m p l o m is a katholikusok, a minoriták kezén volt.

[545] *Orig. Ref.* 1747. 80. ápr. 17. exm. ápr. 24.

[546] Id. Névtár.

[547] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

tott. A világi pap-plébános 1715-ben eltávozott a városból és azóta a plébániát a piaristák kezelik.[548]

A debreceni ferencrendi conventet 1312-ben alapították.[549] 1448-ban a pápa követe: *Joannes S. Angeli* bibornok *Széchy* Dénes primással elvétette a conventualisoktól és az observansoknak adatta.[550] Ámde később a conventualisok megint visszakapták Debrecent. Bizonyítja ezt az a tény, hogy e hely az observansok 1506-iki tabuláján már nem szerepel (tehát már 1506-ban nem volt az observansoké, hanem megint a conventualisoké, amint hogy a marianusok 1533-iki tabuláján valóban fel is van tüntetve az ő váradi őrségükben D e b r e c e n.) [551]

Szilágyi Erzsébet 1470-ben megparancsolta a debreceni mészárosoknak, hogy a marha- és birkanyelveket a plébánosnak és a ferenceseknek adják.[552]

A protestantizmusnak a XVI. században feltámadt vihara Debrecent sem kerülte el, sőt e város egyik főerőssége lett az uj vallásnak — annyira, hogy katholicizmus kevés helyen esett annyira áldozatául a hitbeli változásnak, mint éppen Debrecenben. Természetes, hogy ily körülmények között a debreceni ferencrendi conventnek is meg kellett szünnie.

Debrecen Bihar megyével együtt, melynek területén feküdt, a mohácsi vész után erdélyi uralom alá került, ámde mind a királyi Magyarország,

---

[548] *Fridrich:* II. 219. és köv.

[549] *Farkas:* Scriptores. 10. — Mint *Kaizer* részletesen irja: A ferencesek templomát 1312-ben épitették. A conventet 1336-ban *Jakab* katona emeltette.

[550] *Fridrich:* I. 11. és II. 219. és köv. — V. ö. mit erről fent, a marianusok történetében mondtunk.

[551] Ld. fent, a marianusok és a salvatorianusok történetében. — V. ö. *Nagy* Béni: A marian. fer. a XVI. sz. e. f. — *Kaizer* azt irja, hogy a debreceni ferencesek conventualisok voltak, de 1448-ban elfogadták az observantiát és igy a debreceni convent a mariana provinciában maradt. Szó sincs róla, hogy a conventualis debreceni atyák elfogadták volna az observantiát, mert ha elfogadták volna, nem tették volna őket ki a conventből és nem adták volna a conventet az observansoknak. Az sem lehetett, hogy 1448 után, 1506 előtt, azért kapták vissza a conventualisok a debreceni conventet, mert observansokká lettek, mert, mint tudván tudjuk, a conventualisok csak 1517-ben fogadták el az observantiát. Lehet, hogy *Kaizer* az Igali-féle reformatiora gondol, ámde 1. ez nem 1448-ban, hanem 1454-ben történt, 2. a conventualisok ezzel sem lettek observansokká, hanem csak reformált conventualisokká. Szóval: a conventualisok 1448-ban elvesztették Debrecent, éppen azért, mert akkor nem váltak observansokká, 1448 után — 1506 előtt — pedig visszakapták Debrecent, akár mint még csak conventualisok, akár (1454 után) mint már református conventualisok, de semmi esetre sem, mint observansok. Egyáltalában a legnagyobb ellentmondás, hogy „az atyák elfogadták az observantiát és igy a convent a m a r i a n a p r o v i n c i á b a n maradt", mert a m a r i a n a (értsd akkor még c o n v e n t u a l i s) provincia 1506 előtt eo ipso a n e m-obszervánsságot jelentette. Ha a convent m e g m a r a d t a *mariana* provinciában (jobban mondva: ha a *mariana* provincia v i s s z a k a p t a), ez eo ipso azt jelenti, hogy az observantiát el n e m fogadó, n e m-observans atyák kapták vissza.

[552] *Kaizer.*

mind a török hódította részek protestantizmusának történetére hatalmas, döntő befolyást gyakorolt.

Sem az, amit *Ember* Pál írt, hogy t. i. Debrecenben már 1531-ben volt protestáns lelkész,[553] sem az, amit *Révész* Imre állított egy régebbi művében,[554] hogy ugyanis Debrecenben csak 1535-ig volt katholicizmus,[555] nem felel meg a történelmi valóságnak.[556] Debrecenben még 1551-ben is volt szent mise és meg voltak a szentképek, valamint az egyházi öltönyök.[557] Ez tagadhatatlan történelmi tény. Mindazonáltal nem csak a többi magyarországi város példája, hanem a történelmi adatok alapján is azt kell mondanunk, hogy ha 1551-ben még fenn is állt a katholikus istentisztelet Debrecenben, ha akkor a katholicizmus hivatalosan még nem is volt eltörölve és a protestantizmus hivatalosan még nem is volt megszervezve, azért ott 1551-ben a katholicizmus már haldokolt és az igazi ur az elméken és a szíveken a protestantizmus volt.

1551-ben *Kálmáncsehy — Sánta* — Márton, ki, mint katholikus felszentelt pap, régebben gyulafejérvári kanonok volt, lett debreceni plébános.[558] A helvét irányt követte, az oltárokat és az egyházi ruhákat a templomokból eltávolította és „midőn misét szolgált", csak egyszerü faasztalt használt. Sőt: a keresztséget az utcán disznóvályuból szolgáltatta ki, mondván: „Ez a keresztény szabadság!"[559] (Valóban ennél nagyobb *szabadságot* már

---

[553] *Lampe—Ember:* a megfelelő évnél.

[554] Dévay Biró Mátyás, első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. 1863. 55. U. o. említve és megcáfolva *Ember* Pál nézete.

[555] E nézetét maga *Révész* helyesbitette egy későbbi művében. Ld. Prot. Figyelmező. 1870. 391., 1872. 536. Idézve *Bunyitay*-nak alább említendő művében.

[556] Enyingi Török Bálint (nem István) 1536-ban kapta meg Debrecent. Ő alatta még nem volt a városban protestantizmus. Erről Debrecenben csak Enyingi Török Bálint unokája: Török János fia, II. Bálint alatt lehet szó. (*Bunyitay* Vince: A váradi püspökség története. I. 399.) *(Zsilinszky* Mihály stb. A magyarhoni protestáns egyház története. 1907. 84. azt irja, hogy Debrecenben a protestantizmusnak első terjesztője ugyancsak Török Bálint unokája, Török János elsőszülött fia: II. János volt.) Igen, a protestantizmus Debrecenben csak 1545 körül kezdett terjedni (nem, mint *Bunyitay* irja i. h., csak 1557 körül) és kevéssel 1551 után e városban teljes uralomra jutott. *(Zsilinszky* stb. i. h.) (De éppen ezért az *első terjesztő* sem Török II. János, sem II. Bálint, hanem *I. János* volt. († 1562), aki bírta az aurániai perjelséget, de azért protestáns vala.) *Révész* Imre: D. Biró Mátyás. 55. azt irta, hogy Dévai már 1544-ben protestáns esperes volt Debrecenben. *Zsilinszky* stb. i. h. 50. azt irják, hogy Dévai 1543-ban Enyingi Török (I.) Bálint özvegyénél, Pemfflinger Katalinnál Debrecenben lelkészi alkalmazást nyert és ott is halt meg 1547 előtt. (V. ö. *Révész:* i. h. 59.) Ámde Dévai Biró Mátyás sohasem is volt Debrecenben. *(Fraknói:* Révay Ferenc... fiainak... iskoláztatása. 24. és köv. — *Fraknói:* Adalékok Dévai Biró Mátyás élettörténetéhez. T. Tár. 1880. 5.)

[557] *Bunyitay* Vince: A hitujitás történetéből. Századok. 1887. 391. *Draskovich* György, aradi prépost, a későbbi kalocsai érseknek 1552. jul. 10-iki, *Oláh* Miklós egri püspök és cancellár utján a király elé terjesztett jelentésének alapján.

[558] *Zsilinszky,* stb.: i. h. 84.

[559] *Katona:* Hist. Crit. XXII. 498.

képzelni sem lehetett.) Szóval: *Kálmáncsehy* (meghalt 1557-ben) Debrecenben nyilvánosan, hivatalosan is eltörölte a katholicizmust és helyette nyilvánosan, hivatalosan is a kálvinizmust honosította meg.[560]

---

[560] Kálmáncsehyt kálvinizmusa miatt a lutheranusok az 1551-ik év végén, vagy az 1552-ik év elején Püspökladányban tartott zsinatukon kiközösítették, — viszont ő is kiközösítette a lutheranusokat. *(Bunyitay:* i. h. 389. és köv. *Draskovich* említett jelentése alapján. — *Zsilinszky* stb.: i. h. 84. — V. ö. *Bunyitay:* 1896-i Váradi Schem. 19.) *Draskovich* György, aradi prépost, a későbbi kalocsai érsek és a győri püspökség administratora, 1552-ben cáfoló iratot írt a kálvinizmus ellen és ugyancsak 1552. jul. 10-iki *Oláh* Miklós, egri püspök és királyi magyar udvari cancellár útján a király elé terjesztett jelentésében Kálmáncsehyt név szerint is felemlíti. *(Bunyitay:* i. h. a Századokban. — *Draskovich* cáfoló iratát és jelentését ismerteti ifj. *Kemény* Lajos is. Kálmáncsehy Márton életéhez. Tört. Tár. 1890. 178. és köv.) Debrecen város tanácsa 1557. dec. 21-ikén azt írta Kassa városának, hogy aznap t e m e t t é k el Kálmáncsehyt „doctorem pium, nostrum praedicatorem" (a jámbor tanítót, a mi prédikátorunkat). Általában ez az egész levél tanuskodik arról a nagy szeretetről és tiszteletről, mellyel a debreceniek Kálmáncsehy iránt viseltettek. (Ifj. *Kemény* Lajos i. h.) Ha Kálmáncsehy, ki 1551-től 1557-ig volt debreceni pap, Debrecenben a katholicizmust már nyilvánosan, hivatalosan is eltörölte és helyébe már nyilvánosan, hivatalosan is a protestantizmust tette, valóban nem lehet mondani, hogy e városba a protestantizmust csak 1557 körül hozták be, hanem, mivel az olyan nagy változás, mint amilyen Kálmáncsehy alatt végbement, nem máról holnapra, hanem csak huzamosabb ideig készül elő, el kell fogadnunk a *Zsilinszky*, stb.-féle egyháztörténeti műnek azt a nézetét, hogy Debrecenben a protestantizmus már 1545 körül kezdett terjedni. Egyébiránt lehet, hogy Bunyitay az 1557 körüli való behozáson a h i v a t a l o s, n y i l v á n o s megszervezést érti és akkor igaza van, csak hogy akkor is helyesebb az 1557 k ö r ü l helyett az 1551—1557 időjelzés. — Még néhány szót a debreceni protestantizmusról: *Szegedy* Gergelyt 1556-ban Wittenbergbe talán Kálmáncsehy és a debreceniek küldték ki. *(Horváth* Cyrill ismertetése *Szilády* Áronnak („Szegedi Gergely énekeskönyve" című művéről. Kath. Szemle. 1894. 323. és köv.) Kálmáncsehy utóda a debreceni papságban a Wittenbergből hazajött Melius — Juhász, Ihász — Péter 1558-ban lett. Ez már nem talált Debrecenben sem orgonát, sem szentképeket, sem oltárt, sem egyházi öltönyöket, sem harangokat. *(Révész* Imre: Mélius Péter emlékezete. 1873. 14., 15.) Melius, ki a „katholikusok pispeké"-nek nevezte magát, a helvét irányt nemcsak Debrecenben tartotta fenn, hanem annak egyik főterjesztője, vallamint az antitrinitarizmusnak, az unitarizmusnak egyik főellenese lett Magyarországon és Erdélyben. Ebbeli működéséről nincs itt a helye, hogy szóljunk. Huszár Gál 1560. dec. 27-ikén kassai fogságából kiszabadulván, Debrecenbe jött és ott mint „száműzött kassai lelkész" 1562-ig tartózkodott. Könyvsajtóját is magával hozta Debrecenbe és így megalapítója lett az ottani nyomdának. Melius műveit Huszár sajtóján nyomatta. Miután Huszár Debrecenből távozott, sajtója valószínüen a város tulajdona lett. *(Fraknói* Vilmos: *Huszár* Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. 1555—1560. Századok. 1876. 34. — *Zsilinszky* stb: i. h. 55. — *Szabó* Károly: Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok. 1867. 149., 151. — *Hellebrant* Árpád ismertetése *Csűrös* Ferencnek „A debreceni városi nyomda története. 1561—1911. 1911." című művéről. Századok. 1912. 55. és köv. — V. ö. *Révész* Imre: Mélius Péter eml. 21.) Szegedy Gergely 1561-ben Debrecenben lett lelkész. 1562-ben Melius-szal együtt aláírta a debreceni hitvallás előszavát. *(Horváth* Cyrill. i. h.) Szegedy Gergely szent-ferencrendi felszentelt pap volt. Róla a következő fejezetben bővebben szólunk. Meliusnak utóda a debreceni papságban Hellopoeus Bálint, egri prédikátor lett. *(Révész* Imre: Méliusz Péter eml. 19.)

Hogy Kálmáncsehyék Debrecenében a ferencrendiek nem maradhattak meg, ezt akkor is gondolhatnók, ismerve a XVI. század viszonyait, ha erről nem volnának külön történelmi adatok, de hát a történelem külön is feljegyezte, hogy a ferencesek 1552-ben Debrecent elhagyták.[561]

Nemcsak hogy katholikus szerzetesek nem tarthatták meg rendházukat Debrecenben, hanem hosszu időre, legalább is minden külső nyoma elveszett ott a katholicizmusnak. *Révész* Imre azt írja, hogy Mária Terézia koráig Debrecenben egy katholikus sem élt.[562] Ez nem egészen így volt, mert már III. Károly korában kellett a városban katholikusoknak lenniük, különben az alább idézendő 1715-iki törvény rendelkezése teljesen érthetetlen volna. Az azonban meglehet, hogy a XVI. század második felében és a XVII. században valóban egy katholikus sem akadt Debrecenben, vagy egy embernek sem volt szabad magát a külvilág előtt katholikusnak vallania, vagy legalább is a város azt hirdette, hogy területén nincsenek katholikusok, mert csak így magyarázható meg az erdélyi vallásügyi törvényeknek az, az erdélyi vallásügyi törvényhozás szellemével különben sehogysem összeférő intézkedése, hogy Debrecenbe (csak úgy, mint Váradra és Borosjenőre) katholikus papnak egyáltalában nem szabad bejönnie, még beteghez, még keresztelés, még a holtak beszentelése végett sem.[563] Míg tehát olyan helyekre, ahol az erdélyi törvények szerint, a katholikusok kevés volta miatt, nyilvános katholikus istentiszteletnek nem volt szabad lennie, katholikus pap mégis jöhetett beteghez stb., Debrecenbe katholikus papnak még az ilyen bejövése is tiltva volt, — miért? azért, mert a város azt mondta: nálunk nincsenek katholikusok. Ha a város nem mondott igazat, akkor is bizonyos, hogy a katholicizmus Debrecenben hosszu ideig roppant szomorú állapotban volt, — ha meg igazat mondott a város, akkor tény, hogy kebeléből a katholicizmus hosszu időre teljesen kiveszett.

Míg az alsó- és felsőmagyarországi városokban[564] a katholicizmus feltámadása már 1670 és 1680 között megtörtént, Debrecenben, mely e városok körén kivül esett és mely csak 1687-ben került a király közvetlen uralma alá, ez a feltámadás mintegy 1715-ig váratott magára. Első jele volt, hogy a városban megtelepedtek a piaristák és megszerveződött a katholikus plébánia. Az 1715-iki országgyülés azután erélyesen intézkedett arra nézve, hogy ami uj élete a katholikus egyháznak Debrecenben megint lehetett, ne csak megmaradjon, hanem mentől szélesebb körre terjedjen ki, mentől virágzóbbá fejlődjék. A 108. tc.-ben Debrecent a szabad királyi váro-

---

[561] *Farkas:* Scriptores. 10. — *Nagy* Béni: A marian. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — V. ö. *Fridrich.* i. h. II. 219. és köv.

[562] Méliusz Péter eml. 3. xzöü

[563] *Appr. Const.* I. r. 1. c. 11. art.

[564] Alsó-Magyarország régente: az országnak északnyugati, Felső-Magyarország: az országnak északkeleti része.

sok sorába iktatta, de azzal a feltétellel, hogy a katholikus plébániai egyház építésére és a Szent Ferenc-rendi atyák conventje számára helyet jelöljön ki.[565]

E törvény alapján a ferencrendiek 1716-ban valóban Debrecenbe jöttek, de itt nagy csalódás érte őket, mert a tanács nem bent a városban, hanem igazában a városon kivül: Boldogfalván jelölt ki számukra helyet. A salvatorianus rendtartomány főnöke ez ellen tiltakozott és kérte, hogy bent a városban, a régi marianus convent helyét adják át neki. A város a tiltakozást és kérést siket fülre vette, a ferencesek tehát megmaradtak Boldogfalván és itt 1724—1726-ban kápolnát építettek. Mivel e hely sehogysem felelt meg nekik, 1728-ban a rendtartományi főnök — az 1715-i törvényre hivatkozva — a helytartótanácshoz fordult panaszával és a más hely kijelölése iránt való kérelmével. A helytartótanács tehát *Csáky* Imre gróf bibornokot, kalocsai érseket és a váradi egyházmegye administratorát, a király nevében megbizta, hogy tartson ez ügyben vizsgálatot.[566] A bibornok kiküldötte bizottság mindenben igazat adott a ferencrendieknek, kik azonban bent a városban még sem kaptak conventjük építésére helyet. Megmaradtak tehát tovább is Boldogfalván, ahol 1744-ben 4 cellát építettek szilárd anyagból. 1756—58-ban felépítették jövendőbeli conventjüknek egyik szárnyát. Az építéshez hozzásegítettek a királynő, *Forgách* Pál gróf, váradi püspök és a váradi kanonok. 1759-ben a Debrecenben müködő ferenceseknek *egy része* még mindég abban a régi, rozoga, bedőléssel fenyegető faházban lakott, melyet az atyák 1716-ban építettek maguknak.

Elmellőzve itt most arra vonatkozó adatainkat, hogy Mária Terézia miként biztosított a katholikusok részére helyet Debrecen városának tanácsában is, röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy II. József császár a salvatorianus ferencrendiek debreceni residentiáját 1788-ban eltörölte.[567]

Dés.

Szolnok-Doboka megye. Régente itt nem volt sem a marianusoknak, sem a salvatorianusoknak conventjük.[568]

---

[565] 1715. 108. tc. 1. §. Ideo — perbenigne annuente sua maiestate — status quoque et ordines regni eandem civitatem Debreczen reliquis civitatibus regni Hungariae partiumque eidem annexarum — ita tamen, ut pro extruenda parochiali ecclesia catholica et conventu patrum sancti Patris Francisci locum assignent — denuo aggregandam... statuunt.

[566] *Csáky* Imre gróf 1702—1710. váradi püspök, 1710—1732. kalocsai érsek és a váradi püspökség administratora.

[567] *Fridrich:* i. h. II. 219. és köv. — V. ö. I. 61. — *Kaizer.*

[568] 1537. és 1542-ben a salvatorianusok káptalana prédikátort rendelt Dés-re, Deés-re, de mivel e hely a bányai őrségben említtetik, rajta nem az erdélyi Dés-t kell értenünk, hanem a mai szilágyvármegyei, szilágycsehi járásbeli Désházá-t.

1712-ben a salvatorianusok erdélyi őrségének egy tagja jött ide, mint missionarius. Majd több atya telepedett meg a városban, hol eleinte a kamara házában laktak. Később azután *Nápolyi* György, Éva és Mária, továbbá csicsókereszturi *Torma* László, gulgói *Rácz* Péter, *Orbán* Elek és *Rácz* Borbála, valamennyien nemesek, dési telküket, a rajta levő épületekkel, az atyáknak adományozták, kik az adományozott területen 1715-ben kápolnát és maguknak vesszőből hajlékot építettek. 1726-ban kápolnájukat szentéllyel bővítették ki. A conventnek és a templomnak, mai formájában való felépítése mintegy félszázadig tartott. A királyi beleegyezés, megerősítés és adományozás a dési rendházra nézve 1742. dec. 3-ikán történt, — az atyák bevezetését és beiktatását a rendháznak és tartozékainak birtokába Mária Terézia királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el. Később a ferencrendiek *Ráczék* protestáns örököseinek a telek birásának címén 240 forintot fizettek. Főjótevőik Désen *Kornis* Zsigmond gróf gubernátor (meghalt 1731-ben) és *Mikes* Mihály gróf (meghalt 1721-ben, a csiksomlyói convent sírboltjában temették el)[569] voltak. A dési convent ma is fennáll az erdélyi rendtartományban. Az atyák ma is kezelik a plébániát és az iskolát ellátják tanitóval.[570]

Déva.

Hunyad megye. Régente itt sem a marianusok, sem a salvatorianusoknak nem volt conventjük, de a salvatorianusok káptalana 1542- és 1544-ben Dévára prédikátort rendelt. 1710-ben a bolgár atyák e városban templomot és conventet építettek, mely 1851-ben, a bolgár provinciával együtt, a kapisztránus, 1900-ban pedig a kapisztránusból az erdélyi rendtartományba kebeleztetett. Az atyák ma is kezelik a plébániát.[571]

Diakovár.

Djakovo. Verőce megye. 1506-ban a salvatorianusok (observansok) ujlaki (iloki) őrségében szerepel. 1531-re az ujlaki őrség megszünt, de D y a c o 1531-től 1535-ig még megvan a s z l a v o n i a i őrségben. Azután ezt a conventet is elpusztította a török. 1689-ben a modrici (ejtsd cs-vel) atyák Kopanicába, majd 1710-ben, Diakovárra jöttek. Igy tehát megint lett Diakovárt ferencrendi convent, melyet 1757-ben a boszniai rendtartományból a kapisztránusba kebeleztek. 1806-ban a diakovári conventet a király diakovári egyházmegyei szemináriummá alakíttatta át és helyette az atyák megkapták a brodi rendházat, melyet II. József eltörölt, de melyet a Szent Ferenc-rend részére az imént említett évben újra felállítottak.

---

[569] *Nagy* Iván.

[570] *Gyöngyösi convent levéltára, erdélyi faláda.* — 1901-iki *Erd. Stef. Schem.* — *Kaizer.*

[571] *Bunyitay.* — *Kaizer.* — 1893-iki Kap. Schem. — 1901-iki *Erd. Stef.* Schem.

Diakovárt temették el Szász Peregrinust, kiről fent, a boszniai rendtartomány történetében megemlékeztünk.[572]

Diód. (Ld. Tövis.)
Djakovo. (Djakovár. Ld. Diakovár.)
Dubasnizza.

Az osztrák tengerpart vidékéhez tartozó Veglia szigetén. Itt 1878-ban a ferencrendiek harmadik rendjének kolostora volt.[573]

Dunaföldvár.

A török világban a budai (pesti) bosnyák atyák látták el lelkiekben. 1700-tól fogva állandóan volt itt egy ferences administrator, 1724-ben már 6 atyának volt itt hajléka, melyet 1739-ben felcseréltek egy, (ugyancsak Dunaföldvárt levő), a dunaföldvári apát adta házzal. 1757-ben a bosnyák provinciából a kapisztránusba kebelezték. 1770-re már elkészült a convent és a templom. 1788-ban II. József megerősítette. Ma is fennáll a kapisztránus rendtartományban. A tolnamegyei dunaföldvári atyák látják el a székesfejérvári egyházmegyéhez tartozó és Fejér megye területén levő baracsi lelkészséget.[574]

Dvorisce. (Ejtsd: Dvoriscse.)

1514-ben a Bosnae-Croatiae Provinciá-ban, Szlavóniában, a Grebensis (Grba) őrségben: Duorischie.[575] (Dvorisce, Zágráb megyében a károlyvárosi járásban.)

Eger.

Mikor *Fridrich* Orbán írt (1759), Egerben voltak: jezsuiták, minoriták, szerviták, irgalmasok, trinitáriusok (a városon kivül) és ferencrendiek.[576]

Ami ez utóbbiakat illeti:

Pázmány Péter az 1629-iki nagyszombati (esztergomi) zsinat függelékében azt írja, hogy az egri conventet körülbelül Szent Ferenc idejében alapították.[577] Ez megfelel a történelmi igazságnak. (Szent Ferenc 1226-ban halt meg.) Semmiesetre sem fogadható el azonban *Szentiványi* Márton, Jézus-társasági atya nézete, hogy t. i. az egri convent 1218-ban jött létre,[578] mert, mint fent, a marianusok történetében kimutattuk, hazánkba

---

[572] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kalmár.* — *Kaizer.* — 1904-iki *Horv. Cyr.* és *Meth.* Schem.

[573] *Szőllősy.* 175.

[574] 1913-i *Kap.* Schem.

[575] *Glavinich:* 21., 22. Igazában Duorischia, mert a Duorischie genitivus.

[576] *Fridrich:* i. h. II. 138. és köv.

[577] Id. *Nagy* Béni: A ferences szellem. 23., 24.

[578] Id. *Fridrich:* i. h.

a ferencrendiek egyáltalában legfeljebb 1224 és 1226 között jöttek be. (Lehet, hogy csak 1228-ban. Egészen biztos történelmi adatunk csak erről az évről van.) Ezek szerint *Turóczy* László jezsuita-atya adata,[579] hogy t. i. az egri convent 1210 és 1225 között létesült, sem nyugszik egészen biztos alapon, ámbár, ha a ferencrendiek csakugyan már 1224 és 1226 között bejöttek Magyarországba (ami nem tagadható feltétlenül), éppen nem lehetetlen, hogy Esztergom után Egerben is már 1225-ben volt helyük, ahol fejüket lehajthatták. (*Thuróczy* nézete tehát nem utasítható csak úgy egész egyszerüen, könnyedén vissza.) *Farkas* Seraphinus szerint az egri conventet II. Kilit, egri püspök, alapította 1228-ban.[580] Azt hisszük, ehhez az adathoz a kétkedésnek, a cáfolásnak már egy szava sem férhet. Azt is megdönthetetlen állításnak vesszük, hogy a ferenceseknek első házuk Magyarországon nem az egri, hanem az esztergomi volt, mert hisz az Árpád-korban a magyarországi ferencrendi rendtartományt (őrséget) 1239-ig nem Agriensis-nek, hanem Strigoniensis-nek hivták.[581] (1239-től fogva a Provinciae Hungariae név alatt szerepelt.)

Az 1260-iki narbonnei egyetemes káptalan tabuláján már nemcsak az egri convent, hanem az egri őrség is meg van említve.[582]

Mindezek szerint az egri ház a ferenceseknek magyarországi székhelyei között ősiségre a második helyet foglalja el. (1228-ban alakult előbb az esztergomi, azután az egri ház.)

Nagy Béninél az egri conventről adatokat találunk feljegyezve az 1347, az 1359 és az 1401-ik évről.[583]

1692 körül az egri minorita-conventualisok és salvatorianus ferencrendiek közt vita támadt a praecedentia (az elsőbbség) miatt. A vitát az ekkor még Kassán székelő egri püspök: *Fenesy* György (1687—1699) és az ő szentszéke 1696 jan. 3-án a salvatorianusok javára döntötte el, még pedig VI. Sándor pápa bullájának alapján, mely megerősítette IV. Jenő pápának azt az intézkedését, hogy (1444-ben) a conventualisokat az egri conventből eltávolította és e conventet az observansoknak adta, továbbá annak a ténynek az alapján, hogy az observansok (salvatorianusok) az egri conventet 1444-től 1596-ig, vagyis míg csak a török Egert el nem foglalta, szakadatlanul birták. *Fridrich* Orbán, ki a püspök döntését közli, az e döntésben foglalt adatokat helybenhagyja.

A püspök döntése részben tévedésen alapult. Mert tegyük fel, hogy IV. Jenő pápa valóban elvette a conventualisoktól az egri conventet és az obser-

---

[579] Id. *Fridrich:* i. h. — *Nagy* Béni: i. h.

[580] *Nagy Béni:* A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 535—538. is II. Kilit püspököt említi, mint alapítót. — Kilit (Cletus), e néven II-ik, *Pray.* Spec. I. 203., 204. szerint 1224-től 1244- vagy 1245-ig volt Eger püspöke.

[581] *Nagy* Béni: A fer. szellem. i. h.

[582] *Wadding.* Id. *Nagy* Béni: i. h.

[583] I. h.

vansoknak adta,[584] az már bizonyos, hogy e conventet a conventualisok visszakapták. A marianusoknak 1533-iki tabuláján ugyanis szerepel az egri őrség és benne az egri convent, — az observansoknak pedig már 1506-iki tabuláján is hiába keressük akár az egri őrséget, akár az egri conventet, úgy hogy tehát a conventualisok Egert (ha ugyan egyáltalában valaha elvették tőlük) már 1506 előtt megint birták. S mivel fel van jegyezve, hogy a ferencesek 1552-ben Egert elhagyták, de e város nevét az observansoknak (salvatorianusoknak) 1506-tól 1552-ig egy tabuláján sem találjuk meg, holott ez időből 11-nél több tabula maradt az utókorra, tagadhatatlan, hogy az Egerből 1552-ben távozó ferencesek marianusok voltak, nem pedig salvatorianusok és hogy az egri conventnek (ha ugyan egyáltalában valaha elvették tőlük) 1506-tól 1552-ig megint a conventualisok (marianusok) és nem az observansok (salvatorianusok) voltak birtokában. Sőt: történelmileg teljesen bizonyos, hogy — ha ugyan egyáltalában valaha elvették tőlük — Eger már 1 4 5 4-ben megint a conventualisoké volt, mert: a conventualisok azt a káptalanukat, melyen *Igali* Fábián, rendtartományi főnök, az ő reformálásukra vonatkozó határozatokat kihirdette, 1 4 5 4-ben E g e r b e n tartották.

Ami az 1552-től 1596-ig terjedő időt illeti: Miután a marianusok 1552-ben Egert elhagyták, a salvatorianusok káptalana 1561-ben Egerre prédikátort rendelt.[585] Mint *Fridrich* írja, 1570-ben, mint *Kaizer* írja, 1572-ben is volt szó egri salvatorianus prédikátorról. *Nagy* Béni még többet ír ennél, azt t. i., hogy 1561-ben a marianusok elhagyott egri conventjét a salvatorianusok elfoglalták.[586] 1596-ban azután, mikor Eger ura a török lett, a salvatorianusok is eljöttek Egerből.[587] Eszerint 1561-től 1596-ig (és nem 1 4 4 4-től 1596-ig) volt az egri convent (residentia alakjában, mondja *Fridrich)* a salvatorianusoké.

Hallottuk, hogy 1552-ben a marianusok elhagyták Egert. Ugyan miért?

Nagy Béni szerint[588] az atyák a török ostroma elől menekültek el.

---

[584] Mindenesetre feltünő, hogy a püspök azt mondja, hogy VI. Sándor pápának 1492-iki bulláját a salvatorianusok neki eredetiben bemutatták és e bullában az van, hogy IV. Jenő a conventualisokat Egerből kitette, — azok az írók pedig, kik VI. Sándornak említett bulláját *Wadding*-nál szintén olvasták (pl. *Nagy* Béni), egy szóval sem mondják, hogy VI. Sándor bullája a conventualisoknak — IV. Jenő alatt — Egerből való eltávolítását is említi, sőt művének I. részében (a 11. és 12. lapon), hol a conventualisoktól a XV. században elvett conventeket pápai bullák s köztük VI. Sándornak 1492-iki bullája alapján is felsorolja, maga *Fridrich* sem nevezi meg az egri conventet és az egri egyházmegye területén levő rendházakat.

[585] Ld. az 1561-iki tabulát *Bunyitay* közlésében.

[586] A mar. fer. a XVI. sz. e. f. i. h.

[587] *Nagy* Béni: i. h. — *Kaizer.* — *Fridrich.*

[588] I. h.

Kaizer azt írja, hogy a lutheránus *Dobó* István utasította ki őket a városból.[589] Mi, ismerve a régi ferencesek szellemét, semmi esetre sem vagyunk hajlandók elhinni, hogy az egri kisebb testvérek a népet éppen a legnagyobb veszedelem idején gyáván elhagyták volna, hanem *Kaizer* nézetét követjük s azt mondjuk: a ferenceseket Egerből is a protestánsok kergették el. Tudván, hogy Egerben egyáltalában volt protestantismus, az atyáknak a városból való erőszakos kiűzését külön bizonyítékok nélkül is nyugodt lélekkel mernők állítani, csak azért, mert, mint mindenki, aki a multtal foglalkozott, mi is tudjuk, hogy a XVI. és XVII. századbeli protestánsok (meg katholikusok is, ahol az övék volt a hatalom) mily brutálisan türelmetlenek voltak, — ámde az egri protestánsok viselt dolgairól még külön adataink is vannak. Igaz, hogy ezekben a ferencrendiekről egy árva szó sincs, de hát, ha tekintjük, hogy az egri kálvinisták még az egri káptálant is megfosztották templomától, elhihetjük-e róluk, hogy a szegény barátokat megtűrték városukban? Továbbá, tekintve, hogy — mint alább olvasható — Jászberényben mit tettek a protestánsok a ferencrendiekkel és hogy e városban csak *Verancsics* Antal, egri püspök, erélyessége mentette meg az atyákat a kikergetés szégyenétől (1552-ben, mikor a franciskánusoknak Egerből el kellett jönniök, *Verancsics* még nem volt egri püspök, akkor *Oláh* Miklós volt Eger főpásztora, aki azonban Bécsben cancellárkodott és valamint zágrábi püspök korában zágrábi, úgy egri püspök korában egri egyházmegyéjének a színét sem látta soha,[590] de meg aki, ha teljesítette volna is a resideális kötelességét, kérdés, tehetett-e volna valamit a nagy Dobó István ellen?) és tekintve, hogy — mint alább szintén látni fogjuk — Gyöngyösön csak a török oltalmazta meg a ferenceseket attól, hogy a protestánsok tőlük templomukat elvegyék (Egert a török csak 1596-ban foglalta el), kételkedhetünk-e csak egy percig is, hogy az egri protestáns katonaság, mely, mivel az ország védelme miatt felette nagy szükség volt reá, olyan nagy úr volt, hogy a vallás miatt még a király sem mert vele

---

[589] Kaizernél a Dobó Gergely nyilván csak iráshiba. Az 1913-iki Kapisztránus Schematismusban ez van: ...1552. quo post solutam Turcicam Obsidionem Gregorius, Dobonis militiae Agriensis ducis collega, iam Lutheri peste correptus fratres Provinciae huius (Marianae) propulsaverat. — Tehát egy Gergely, aki Dobó Istvánnak társa volt. (Bornemisza Gergely deák — litteratus — volt ez, ki hősies részt vett a vár védelmében. Ld. *Nagy Iván*. II. 176. és *Szilágyi-Acsády*. 326., ahol azonban tévesen György-nek van irva.) Ha Dobó társa üzhette ki a ferenceseket Egerből, bizony Dobónak magának is részének kellett lennie a kiűzésben. — Az 1913-iki, idézett Schematismusban még az is fel van jegyezve, hogy Gergely a kiűzés alkalmával egy ferencrendit rettenetes, gyalázatos módon halálra kínoztatott. Tehát nem a török ostroma elől futamodtak meg gyáván az atyák, hanem a protestánsok, már az ostrom után kergették ki őket erőszakkal Egerből.

[590] Ld. *Kollányi* Ferenc: Oláh Miklós. Kath. Szemle. 1888. 46., 48. — *Sörös* Pongrác: Ötven év Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1903. 432. — *Sörös* Pongrác: Egy fejezet Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1903. 119.

komolyan ujjat húzni és mely tehát a vallás terén tehetett, amit akart, a ferencrendieket ne távolította volna el Eger várából? [591]

Igen, teljes mértékben magunkévá tesszük *Kaizer*-nek fent irt nézetét, hogy t. i. 1552-ben a marianusoknak Egerből a protestánsok miatt kellett távozniok. Természetesen, azt az adatot sem hagyhatjuk figyelmen kivül, hogy 1561-től 1596-ig Egerben a salvatorianusoknak residentiájuk volt. E szerint azok a protestánsok, kik 1560 és 1596 között oly nagy vakmerőséggel üldözték az egri káptalant, mint fenti jegyzetünkben előadtuk, ugyanez évek között a ferenceseket Egerben nem bántották, ami azonban éppen nem zárja ki azt a másik tényt, hogy 1552-ben igenis a ferenceseket a protestánsok a városból kiüldözték. Egyébiránt az egri r e s i d e n t i á n a k létezése 1561 és 1596 között nem egészen biztos. Míg ugyanis egyrészt a fent idézett *Fenesy*-féle okiratot egyáltalában nem fogadhatjuk el megbízható történelmi forrásul, másrészt biztos adatok csak arról vannak, hogy a salvatorianusok 1561-, 1570- és 1572-ben Egerbe p r é d i k á t o r t küldtek. Kérdés, hogy a

---

[591] Ime, sok-sok nagyon jellemző és korfestő részlet elhagyásával, csak rövidre összevonva néhány adat az egri protestantizmusról: 1540-től 1548-ig az egri püspökség javai a lutheránus Perényi Péter kezén voltak, kinek e javakat a király adta zálogba. *(Lányi-Knauz:* II. 71. — *Egyht. Eml.* III. 520. IV. 494. V. 20, — V. ö. *Karácsonyi* János: Magyarorsz. egyht. Más. kiad. 117.) Perényi Várnagya, a sziléziai, lutheránus Varkocs Tamás alatt kezdett a lutheranizmus Egerben és környékén terjedni. *(Karácsonyi:* u. o.) 1556. szept. 18-án I. Ferdinánd király Bódy György, csanádi címzetes püspöknek és az egri püspökség administratorának, valamint Oláh Miklós, esztergomi érseknek, mint metropolitának, teljhatalmat adott, hogy az egri egyházmegyében a lutheranizmust követő papokat megbüntessék. *(Katona:* H. C. XXII. 922. és köv.) 1560-ban I. Ferdinánd király és Verancsics Antal, egri püspök, szigorúan léptek fel az egri és egervidéki protestánsok ellen. *(Katona:* H. C. XXIII. 354. és köv. 363., 366.) — *Fejér:* Codicillus. 50. drb.), de ennek semmi eredménye sem lett. Az egri katonák felirtak a királyhoz, hogy ők nem árulók, hivek maradnak felséges urukhoz, de hitüktől sem tágítanak. Egyben felküldték I. Ferdinándnak és Miksának „ő felsége egész Eger völgyében levő, minden lovas és gyaloghadai, valamint az ott levő nemesek és lakósok" „Confessio Catholica"-ját, mely nem volt más, mint az 1562-iki debreceni hitvallás. Ezt küldte meg Melius Péter Egerbe és ezt nyomatták ki az egriek külön cimlappal. *(Okolicsányi:* Hist. Dipl. 7. — *Katona:* H. C. XXIII. 622. és köv. — *Zsilinszky* stb.: A magyarhoni prot. egyh. tört. 93.) Mindezek után a protestánsok, Mágócsy Gáspár kapitány támogatásával, az egri székesegyházból és Szent Mihály templomából mindent, mi a katholikus vallásra emlékeztetett, kidobtak és a káptalannak a várban sehol sem adtak helyet az istentisztelet végzésére. Forgách Simon, ki 1567-től 1569-ig volt egri kapitány, az Eger melletti Felnémetre protestáns lelkészt helyezett és az ottani főtemplomból a katholikus papokat kizárta. (Verancsics levelei Miksa királyhoz és Oláh Miklóshoz. *Verancsics* Antal... összes munkái. IX. 196., 197., 211., 273. — *Sörös* Pongrác: Ghimesi Forgách Simon báró. Századok. 1899. 698., 699. — *Sörös* P: Verancsics és Forgách Simon. M. Sion. 1897. 408. és köv.) Radéczy István, egri püspök és királyi helytartó, a Szent Mihály templomot visszaadta a káptalannak. Rudolf király a püspöknek e tényét 1580. febr. 26-iki oklevelével meg is erősítette. *(Katona:* H. C. XXVI. 96. — *Fejér:* Codicill. 105. lap.), de a protestánsok még 1580-ban kiűzték a nevezett templomból a kanonokokat és belőle a katholikus szent szerelvényeket újra kidobták. *(Katona:* u. o. — *Fejér:* u. o.)

prédikátor küldése egyet jelent-e azzal, hogy a nevezett években Egerben residentia is állt fenn, sőt, hogy nem jelentheti-e éppen ellenkezően azt is, hogy amaz években Egerben nem volt rendház, nem volt residentia? Mi csak azt vesszük tagadhatatlan ténynek, hogy Egerben 1561 és 1596 között ferencesek voltak, működtek, de nem azt is, hogy ez időben ott rendházuk is lehetett. Hisz, mint alább még bővebben látni fogjuk, a ferences atyák sok-sok helyen működtek a török területen és protestánsok között mint prédikátorok, missionáriusok, bujdosó lelkipásztorok ezer veszedelemtől környékezve, ezer vésszel dacolva, minden percben elkészülve a fogságravetésre, a kiűzésre, a megkínzásra, a halálra, — anélkül, hogy az illető helyen rendházuk lett volna. Avagy: tegyük fel, hogy 1561 és 1596 között, abban az időben, amikor a királyi helytartó, sőt maga a király sem voltak képesek az egri káptalant a templomából való kidobásától megmenteni, a ferencesek valóban megmaradhattak egri templomukban és rendházukban, — akkor is biztos, hogy abban a rendházban az ő életük nem volt valami nyugodt és kellemes.

Bármilyen formán tartózkodtak a ferencesek 1561 után Egerben, 1596-ban, midőn (okt. 13.) a török Egert elfoglalta, ismét menekülniök kellett a városból. Ugyanekkor a káptalan is elhagyta Egert.[592]

Hogy a ferencrendi atyák miként jártak el a török iga alatt sinylődő városban is a katholikusok lelki vigasztalása végett, erről még alább, a török világról szóló fejezetünkben fogunk bővebben megemlékezni. Itt most csak azt jegyezzük meg, hogy a ferencrendieknek 1596-tól 1687-ig nem volt rendházuk Egerben.

Mikor végre, 1687 dec. 17-én, az egri vár ismét magyar kézre került, a ferencesek megint felállíthatták egri residentiájukat. Már a vár bevételének napján bejöttek a városba.[593] A papi ténykedéseket eleinte a székesegyházban, majd — 1748-ig — egy, keresztény templommá alakított török mosében végezték. Első lakóhelyük a régi ferencrendi convent volt, melyet azonban — még 1687-ben — a minoriták kaptak meg, míg *Fenesy* György püspök a salvatorianusok részére új helyet jelölt ki, melyen a nép alamizsnájából alacsony residentiát építettek maguknak. Ez a residentia 1713-ban convent rangjára emeltetett és az atyák benne laktak 1714-ig. 1714-től 1756-ig épült az új convent. A főjótevők, kik építését lehetővé tették, *Erdődy* Gábor gróf, egri püspök (1715—1744), *Kiss* János, egri nagyprépost, *Koháry* István,[594] *Püspöky* András és *Kiss* János, egri kanonokok voltak. Harangot a ference-

[592] A káptalannak első menedékhelye Kassa volt (1597. 38. tc.), azután Nagyszombat (1609. 10. tc.), azután Jászóvár (1613. 3. tc.). azután megint Kassa (1649. 38. tc.), ahonnan 1687-ben, a töröknek Egerből való kiüzése után, megint visszatérhetett Egerbe.

[593] *Fridrich* közli az erről szóló hiteles okiratot.

[594] *Fridrich*-nél: Kohányi, keresztnév nélkül, Koháry István egri kanonok volt 1712-től 1733-ig, Kohányi nevü egyént az egri kanonokok közt nem találtunk. Ld. az 1840-iki Egri Schematismust.

seknek II. Rákóczi Ferenc fejedelem adott. 1704 febr. 1-én az atyák a fejedelemtől oltalomlevelet is kaptak. Az új templomot 1736—1755-ig építették. Ennek főjótevőiként *Aranyossy* Ferenc és *Püspöky* András, egri kanonokok szerepeltek. Más jótevők oltárokat és szószéket állítottak az új templomban. 1900-ban az egri convent a megszüntetett salvatorianus provinciából a kapisztránusba kebeleztetett, melyben ma is fennáll.[595]

Egerben a minoritáknak is van conventjük (a Sz. Antalról nevezett őrségben). Az atyák 1687-ben jöttek a városba. Letelepítőjük *Reggiani* János, tartományi főnökük volt. A marianusok régi conventjét kapták meg, melyet *Fenesy* György[596] (1687—1699), *Barkóczy* Ferenc gróf (1745—1761) és *Esterházy* Károly (1761—1799) egri püspökök segítségével építettek ki.[597]

Egervár.

Vas megye, vasvári járás. Építette *Egervári* László bán és *Egervári* Bricius (Bereck), tinnini püspök, 1497—1511. A salvatorianusoknak szentléleki őrségébe tartozott. *Forster* Gyula báró (Magyarorsz. műeml.) tévesen tartja pálos kolostornak. *Nádasdy* Tamás kegyúr a templom felszerelését, kivéve a sekrestyebelit, elvitette (Gyöngyösi levélt.).[598] 1554-ben még fennállt. 1558-ban már nincs meg.[599]

S. Eliae. (Ld. Modric.)
Eng. (Ld. Nagy-Eng.)
Enzersdorf. (Ld. Bécs.)
Enyed. (Nagyenyed.)

Alsó-Fehér megye. A salvatorianusok 1542-, 1548-, 1550- és 1552-ben ide prédikátort rendeltek.[600] A minoritáknak itteni, ma is fennálló residentiáját 1727-ben alapították. Az atyák azóta kezelik a plébániát is.[601]

---

[595] *Fridrich:* i. h. I. 51., 59. II. 138. és köv. — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 30. — *Kaizer.* — 1913-iki *Kap. Schem.*

[596] E névnek leghelyesebb alakja: Fenessy. (Ld. *Nagy* Iván.) *Pray*-nál (Specimen) rosszul: Fényessy. Az 1913-i *Minorita* Schematismusban a keresztnév tévesen: Ferenc.

[597] *Fenesy* György püspök 1696-ban a salvatorianusok- és minoritáknak a praecedentia (a régiség szerint való rangbeli elsőbbség) miatt támadt vitáját helyesen döntötte el a salvatorianusok javára, mert a salvatorianusok akár residentiával, akár residentia nélkül, csak prédikátoraik révén, valóban előbb voltak Egerben (1561—1596), mint a minoriták, akik persze arra hivatkoztak, hogy ők a régi magyar conventualisok jogutódai, holott, mint tudjuk, nem voltak azok.

[598] Valamennyi adat *Kaizer*-ből.

[599] *Bunyitay.*

[600] *Bunyitay.*

[601] 1913-i Min. Névt.

Eperjes.

A protestantizmus Eperjest is meghódította magának.[602] Az 1619-iki országgyűlésen a katholikus rendek panaszkodtak, hogy Eperjesen hitfeleiknek nagy büntetés terhe alatt megtiltották, hogy istentiszteletre a szomszéd falvakba járjanak.[603] Azoknak a panaszoknak, melyeket a katholikusok az 1649-iki országgyülésen hitfeleiknek a városokban való elnyomásáról előadtak, jó részük Eperjesre vonatkozott.[604] Az 1659-iki országgyülésen ismét panaszok hangzottak el a katholikusoknak Eperjesen való bántalmazása, elnyomása miatt.[605]

1667-ben Eperjesen megnyitották a lutheránusok főiskoláját. Annak a jogvitának ismertetését, mely e tényt megelőzően a király és az eperjesiek között folyt, itt elmellőzzük.[606]

---

[602] E városban és környékén a protestantizmus már 1530 előtt elterjedt. *(Lampe—Ember:* az 1525. évhez.) 1531-ben az egri püspök az eperjesi prédikátort elfogatta. *(Egyht. Eml.* II. 171.) Luther 1544-ben, lehet, két levelet intézett az eperjesiekhez, de egyet bizonyosan írt nekik. *(Révész* Imre: Dévay-Biró Mátyás. 52. — *Katona:* H. C. XXI. I. 433.) Ld. még a Bártfánál mondottakat.

[603] *Fejér:* Codicillus. 41. d. 74., 75. lap.

[604] Ime, az Eperjesre vonatkozó panaszok: A múlt országgyűlés (az 1646/47-iki) idején, midőn a városban időző királyi biztosok kedvéért egy katholikus pap szent misét mondott, az egész város fegyvert ragadott és a papot, valamint a biztosokat majdnem megölte. (Ennek az esetnek máshol is van nyoma. 1647. márc. 26-ikán ugyanis a király Eperjes városát számadásra hívta fel amiatt, hogy az eperjesiek egy jezsuitát, ki a királynak az erdélyi fejedelemhez menő biztosai (követei) kíséretében volt, a követek megkérdezése nélkül „a katholikus vallás, az ő szabadsága és a király tekintélye sérelmével" városukból kikergették. *Canc. Exp.* 1647. 74. márc. 26. Ezzel ugyanegy ívben a király ama levelének fogalmazványa is, melyet a király ugyanez ügyben Tassy Gáspárhoz és Mosdósy Imréhez intézett.) Ha egy katholikus meghal, a város hatósága a halálról és a temetésről jelentést követel, mi eddig nem volt szokásban. Ezelőtt a lutheránusok prédikációja alatt a katholikusoknak szabad volt a városból kimenniük, most pedig nem szabad nekik. A rabokat a bíró tudtán kívül katholikus pap, vagy világi katholikus nem látogathatja meg. A szentséget is csak a bíró engedelmével szabad a rabokhoz vinni. Ha egy katholikus rab gyónás végett papot kéret magához, a pap csak egy lutheránus ember kíséretében mehet a rabhoz. Ez azért van, hogy a lutheránus rabok ne hallhassák a katholikus pap intelmét. A katholikusoknak nincs helyük vallásuk gyakorlására. Kérik, hogy a városban levő régi kolostort adják át nekik. — Az evangelikusok erre ezt felelték: Az eperjesi követek semmit sem tudnak arról a fegyveres támadásról valamely katholikus pap ellen (?!) A katholikusok tisztességes temetésben részesülnek. A rabokat a lutheránus lelkész szintén csak úgy látogathatja, mint a katholikus pap. A kapuk elzárását illetően ugyanaz a rend áll fenn a lutheránusokra, mint a katholikusokra nézve. — *(Okolicsányi:* Hist. Dipl. App. 95., 98.)

[605] A katholikusok körmenetét megzavarták. A katholikusokat kutyáknak nevezik, fenyegetik. Ha házasságra akarnak lépni, nagy taxát fizettetnek vélük a protestáns lelkész részére. Nem engedik meg nekik, hogy a városban házat vegyenek.

[606] Ld. *Conc. Exp.* 1666. 84. ápr. 11. — 170. jul. 21. — 1667. 173. jul. 9. — Ld. még: *Angyal* Dávid: Késmárki Thököly Imre. M. Tört. Életr. 1888., 1889. 28. lap. — V. ö. *Révész* Kálmán: A kassai református főiskola. Századok. 1908. 123. és köv.

A katholikusoknak Eperjesen sem templomuk, sem kápolnájuk nem volt. Mint fent hallottuk, a katholikus rendek az 1649-iki országgyülésen kérték, hogy a király egy, a városban levő régi, elhagyott kolostort adasson át hitfeleiknek istentiszteletük céljaira. A rendek említette kolostor régente a karmelitáké volt, kik 1529 körül elhagyták s e kolostorban a város bort és gabonát tartott.[607] 1655-ben a sárosi katholikusok és a sebesi ferencrendiek is kérték a királyt, hogy e kolostort a katholikusok birtokába juttassa. III. Ferdinánd király tehát 1655-ben két rendeletet adott ki a kolostornak a katholikusok részére való átadása tárgyában, — az egyik a szepesi kamarához, a másik Eperjes városához volt intézve.[608] E rendeleteknek — a város ellenállása miatt — nem lett foganatjuk. (Messze van még az 1671-ik évvel kezdődő korszak, a protestáns városok még könnyen veszik a király szavát.) A sebesi atyáknak, kik át-átjártak Eperjesre, hogy az ott levő katholikusokat lelki vigasztalásban részesítsék, magánházaknál kellett az istentiszteletet végezniük — sok csufság és gyötrelem kiállásával.[609] I. Lipót király 1659-ben és 1660-ban újabb rendeleteket adott ki a jelen tárgyra nézve, — az 1659-iki rendelet a nádornak szólt, az 1660-iki megint magának a városnak.[610] A város megint nem engedelmeskedett a királynak, valamint azt a rendeletet is figyelmen kivül hagyta, melyet a jelen ügyre nézve 1661-ben kapott ismét a királytól.[611] Végre, 1671-ben a király, csak úgy, mint Bártfára, Eperjesre is elküldte *Bársony* György, váradi püspököt és szepesi prépostot, valamint *Holló* Zsigmondot, a szepesi kamara tanácsosát, mint biztosait, hogy a szóban forgó kolostor ügyében valahára rendet tegyenek. Biztosai utasításában a király Eperjest illetően szóról-szóra azt irta, amit Bártfára vonatkozó utasításukban irt,[612] — csak hogy Eperjesre nézve még ezt is hozzátette: Mondják meg a városnak, hogyha az ügyet (békésen) nem hozzák rendbe, lehet, hogy a fiscus lázadás, tiltott gyülések, császári katonák elfogása és megölése miatt a kolostorhoz tartozó javakat azonnal lefoglalja, és azzal is ijesszék az eperjesieket, hogy városukba még a mostaninál

---

[607] Hogy a kolostor régente a karmelitáké volt, *Kaizer* irja és az 1913-iki *Kapisztr.* Schem. Ez utóbbi hivatkozással *Fejér* Codex Diplomaticus-ára. X. 7. pag. 901. — Hogy a kolostorban a város bort és gabonát tartatott, *Fridrich* irja: II. 129. és köv. — Talán nem kell bővebben bizonyítanunk, hogy a karmeliták Eperjesről a protestantizmus miatt távoztak.

[608] *Fridrich:* i. h. a kamarához intézett rendeletet in extenso közli, a városhoz intézettet nem említi. Mi mind a két rendeletet eredeti fogalmazásában olvastuk. *Conc. Exp.* 1655. 197. jun. 29. — 223. jul. 4.

[609] *Fridrich:* i. h.

[610] A Wesselényi Ferenc grófi, nádorhoz intézett rendeletet *Fridrich* csak említi. Ld. eredeti fogalmazványát *Conc. Exp.* 1659. 61. márc. 13. — A városhoz intézett rendeletet — 1660. máj. 9-ikéről — *Fridrich* a maga egészében közli. Ld. e rendeletet *Fejérnél* is. Codicill. 136. drb. 235. lap.

[611] E rendelet említve *Fridrich*-nél.

[612] Ld. fent *Bártfá*-nál.

is nagyobb német őrséget tesznek.[613] — Ennek az intézkedésnek már lett eredménye. A királyi biztosok és *Mannsfeld* Ferenc Henrik gróf, eperjesi katonai parancsnok (ez volt a főtényező, ez hiányzott 1671 előtt) ápr. 17-én tárgyalni kezdtek a várossal. A tárgyalás három napig tartott és a vége az lett, hogy az eperjesiek a karmeliták elhagyott kolostorát és a hozzá tartozó templomot átadták a salvatorianusoknak. Az atyák új birtokukat 1671. ápr. 19-ikén foglalták el.[614]

1672 jul. 7-ikén a király parancsára m i n d e n eperjesi templomot elvettek a lutheránusoktól. (Igy fordult a kocka.) A tót templomot szintén a salvatorianusok kapták meg, de azután a minoritáké lett, kik a XVIII. században is birtokában voltak. Ekkor már a jezsuiták is megtelepedtek a városban. Csakhamar megint megváltozott a helyzet. Az 1672-ik év még le sem telt és Eperjes a felkelők (a bujdosók) hatalmába került (szept. 28.). Ekkor a katholikus világi papoknak és szerzeteseknek menekülniük kellett a városból és megint minden templom a lutheránusoké lett.[615] A salvatorianusok Eperjesre, még mikor a felkelők kezén volt, visszajöhettek. Igaz, hogy templomukat és residentiájukat nem kapták vissza, de *Kapy* Gábor házánál végezhették a katholikus istentiszteletet.[616] 1673-ban a város megint a királyé lett. A salvatorianusok csak úgy, mint a többi szerzetes, visszakapták templomukat és rendházukat. *Volkra* Ottó gróf, a kamara elnöke és *Szegedy* Ferenc, egri püspök, a német katonaság segítségével megint minden templomot elvettek a lutheránusoktól. A plébániatemplomot *Horváth* György, egri kanonoknak, a magyar templomot a jezsuitáknak adták. Kevéssel ezután, a város a plébános választásának jogát elvesztvén, a király plébánosnak is egy jezsuita-atyát nevezett ki. A protestánsok 4 lelkészének, 10 tanárának és 400 protestáns diáknak távoznia kellett Eperjesről. A város iskolája is a jezsuiták kezére jutott. Több száz ifju sereglett össze, hogy az atyák vezetése alatt tanuljon. Csak egy részük tért a katholikus hitre, a többi protestáns maradt. A salvatorianusok kolostorukat ujjáépítették.[617] A király elrendelte, hogy a tanácsba és a városi tisztségekre katholikusokat is, de a jegyzőségre csak katholikust válasszanak. (Ugyanigy intézkedett Kassára, Kézsmárkra és Lőcsére nézve is.) [618]

A katholikusok öröme azonban ezúttal sem tarthatott sokáig. 1682-ben Thökölyék lettek Eperjes urai, kik megint minden szerzetest kiűztek a városból. Egy ferencrendi atyát trágyás szekérre tettek, azután a szekeret vele

---

[613] *Conc. Exp.* 1671. 7. jan. 10. — 77. márc. 3. — *Fridrich* csak a biztosok kiküldésének tényét említi, — utasításukat nem ismerteti, sőt nem is említi.

[614] *Fridrich:* i. h.

[615] *Fridrich:* i. h. — V. ö. az alább idézett forrásokat.

[616] *Fridrich:* i. h.

[617] *Fridrich:* i. h. — *Korneli:* Fragmenta. 346. és köv. — *Szilágyi* Sándor: Zrinyi Péter és társai ligája. 88. — *Otrokocsi Fóris* Ferenc kézirata.

[618] *Conc. Exp.* 1673. 338—345. dec. 6.

együtt felborították. Az atya Sebesre menekült. *Fleischhacker* biró a salvatorianusok házát lebontatta, köveiből lutheránus iskolát és polgári házakat építtetett. Az atyák templomának tabernaculumát, oltárait, képeit, szobrait a lutheránusok meggyalázták. A feszületet sárba dobták, megtapodták.

Ámde Thököly-ék dicsőségének is hamar vége lett Eperjesen. 1685-ben *Schultz* tábornok visszaszerezte a várost a király számára, aki 1686. jun. 21-ikén elrendelte, hogy a lutheránusok építsék fel a salvatorianusok lerombolt kolostorát. Az atyák, kik ideiglenesen egy, régi residentiájuk anyagából emelt házban laktak, barátságosan megegyeztek a lutheránusokkal, úgy, hogy ezek az új rendház építésére 4000 forintot tettek le és ezzel minden további kötelezettségtől megszabadultak. Az említett összegből és még a hivek alamizsnájából felépült az új kolostornak egy szárnya és egy szentély. Mindez 1696-ban leégett, de a tűz okozta kárt jó emberek segítsége hamarosan jóvátette. Már 1697-ben convent rangjára emelődött a residentia. 1727—1734. épült ki még három szárny. A főjótevők a *Klobusiczky-* és a *Melczer*-család voltak. Alapítványokat tettek még: a *Splényi-*, a *Pethő-*, a *Turcsányi-*, a *Máriássy-*, az *Ezerniczky-* és más nemes családok. Az új, nagy templomot egészen *Klobusiczkyék* építtették. Ennek az építése 1708-tól 1718-ig tartott, csak a homlokzat bevégzése késett 1728-ig. 1888-ban nagy tűz pusztította a conventet és a templomot. Mind a kettőt csakhamar kijavították. 1900-ban az eperjesi conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben ma is fennáll.[619]

Mint láttuk, Eperjesen a minoritáknak is volt conventjük. Ezt II. József császár szüntette meg.

Eszék. (Osjek.)

A török az itteni ősrégi conventet még a mohácsi vész előtt elpusztította. Az atyák Antin faluban (Szerém megye) építettek egy kis residentiát. Később Eszéken újra megtelepültek, de itteni residentiájukat a török 1687-ben megint elpusztította. 1705-ben megújították. 1709-ben I. József király engedelmével az új várban új rendház és templom építését kezdhették meg.[620]

1718-ban az eszéki jezsuita-missio főnöke, ki egyben eszéki plébános volt, a következő panaszt terjesztette *Keresztély Ágost,* szász herceg, hercegprimás és esztergomi érsek elé: Az eszéki várban levő ferencrendiek, a közjóra és az Isten dicsőségére hivatkozva, vasár- és ünnepnap is hordatnak anyagot építkezésükhöz. A plébános ezért szeretettel megintette őket, sőt hétköznapra még lovait is feajánlotta szolgálatukra, de csak goromba választ kapott. A plébános tehát kéri a primást, hogy, mivel az eszéki plébánia az

[619] *Fridnich:* i. h. I. 49. II. 129. és köv. — 1913-iki *Kap.* Schem.

[620] *Kaizer.* — 1904-iki *Horv. Cyr. és Meth.* Schem.

esztergomi érsek joghatósága alá tartozik,[621] ez ügyben tegyen rendet. Megjegyzi még a plébános, hogy a ferencesek (értsd a boszniai provincia atyáit) egész Szlavoniában, ahol plébániáik vannak, vasár- és ünnepnap is művelteti földeiket a parasztokkal, továbbá a ferencrendi ünnepeket nagyobb becsben tartják, mint az Egyház általános ünepeit és mint kötelezőket hirdetik ki őket.[622]

1737 jun. 21-ikéről újabb panaszát olvashatjuk az eszéki jezsuita-plébánosnak az eszéki ferencrendiek ellen. (Most a panasz *Esterházy* Imre gróf, hercegprimáshoz volt intézve.) A ferencesek, írja a plébános, templomukban az ő engedelme nélkül egy egyermeket temettek el, mi sérti a primás jogát, mint summus Ordinarius-ét (illetékes főpásztor, megyés püspök). Egyébként is az atyák kevéssé engedelmeskednek a primás rendeleteinek. A keresztjáró napokon való körmeneten nem vesznek részt. Azt mondják, rajtuk résztvenniük nem szokás, — holott a plébános e részben a tridentumi zsinatra hivatkozott. — A primás, vévén e panaszt, kemény hangon irt, számonkérő levelet intézett a ferencesekhez.[623]

Mindarról, mit az imént idézett két levélben olvastunk, nem mondhatunk ítéletet, mert nem érvényesíthetjük azt az elvet, hogy „audiatur et altera pars".

1757-ben az eszéki conventet a boszniai provinciából a kapisztránusba kebelezték. II. József az atyáknak meghagyta templomukat, de conventjükből a jezsuitáknak volt kis residentiájába költöztette őket át, ugy hogy most elég messze laknak templomuktól. 1900 óta az eszéki convent a horvát-szlavonországi Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartományba tartozik, melyben ma is fennáll.[624]

(Ld. még Eszékre nézve a, Mária-Gyűd-nél, kegyképről mondottakat.)

Eszéken a kapucinusoknak is van conventjük, mely 1703-ban alapítódott.[625]

Esztelnek.

Háromszék megye. *Lossteiner* Leonard atya szerint már 1523-ban kaptak itt a csíksomlyói atyák egy kis kápolnát. *Benkő* József és *Lakatos* István szerint 1677-ben itt rendházuk volt.[626] *Kaizer* azt írja, hogy 1696-ban a

---

[621] Az országban több, az esztergomi érsekség területén kivül fekvő plébánia tartozott — mint exemptus, kivett — az esztergomi érsek joghatósága alá. Igy pl. Szeged is. Eredetileg a veszprémi egyházmegye területén fekvő Buda és a váci egyházmegye területén fekvő Pest is, mint exemptus plébániák tartoztak az esztergomi érsek joghatósága alá.

[622] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 39. n. 440. A jezsuita-plébános eredeti levele.

[623] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 39. n. 440. A jezsuita-plébános eredeti levele. Rajta a primás említett, számonkérő levelének a fogalmazványa.

[624] *Kalmár.* — *Kaizer.* — Id. schem.

[625] 1892-iki *Kapuc.* Schem.

[626] 1901-iki *Erd. Stef.* Schem.

minoriták adták át az erdélyi ferencrendieknek. (Erről az id. Schem.-ban nincs szó.) (Ld. Kézdivásárhely-nél.) A residentiát az atyák a szentéletű gelencei plébános: *Nagy* Mózes jóvoltából megnagyobbíthatták és így 1721-ben convent rangjára emelődhetett.[627]

A királyi ujraadományozás, megerősítés és különös pártfogásbavevés e conventre nézve 1742. dec. 3-ikán történt. A királynő az atyáknak e conventbe és tartozékaiba való bevezetését és beiktatását 1743. márc. 8-ikán rendelte el. A bevezetés és a beiktatás megtörtént 1743 nov. 2-ikán.[628]

Volt itt székely népiskola, de megszünt. 1891-ben a conventet a rendtartomány költségén megujították, de ma is rossz állapotban van.[629]

Esztergom.

A ferencrendieknek első magyarországi rendházuk Esztergomban volt, a király és az ország legfőbb papjának székhelyén. Mivel a kisebb testvérek legkésőbb 1228-ban már Magyarországon voltak, így esztergomi hajlékuk keletkezését legkésőbb erre az évre kell tennünk. Ugyanebben az évben megalakult már egri conventjük is, de csak az esztergomi u t á n.[630]

1239-ig a magyarországi Szent Ferencrendi rendtartományt e s z t e r g o m i-nak hívták.[631]

Az esztergomi conventet II. Endre királyunk alapította, de nem, mint egy helyütt olvastuk, 1235-ben,[632] hanem a fentiek szerint már 1228-ban. (1235-ben legfeljebb a convent építésének befejezése, vagy a convent kibővítése történhetett.) Hiszen Esztergomról, mint az egész országra kiterjedő provinciának (őrségnek) székhelyéről, az 1235 előtti időből — 1233- és 1234-ből — már okleveles adatunk is van,[633] hogy ne lett volna ott tehát már 1235 előtt convent!

I. Lipót királynak egy oklevelében[634] azt olvassuk, hogy az esztergomi conventet IV. Béla király alapította. Ez, így egyszerűen mondva, tévedés. IV. Béla a conventnek csak ujraalapítójaként szerepelhet a történelemben. A nagy király, az egész országnak második megalapítója, valóban az esztergomi conventet is ujjáépíttette és ide temették őt magát, nejét és még előttük a sírba szállt legkedvesebb, hozzájuk mindvégig hű fiukat: Béla herceget.[635] Fülöp esztergomi érsek a barátok templomából „jog ellen

---

[627] *U. o.*

[628] *Gyöngyösi convent levéltára. Erdélyi faláda.*

[629] ld. Schem.

[630] Ld. fent a marianusok történetében és Egernél idézett forrásainkat.

[631] Ld. u. o.

[632] 1882/3-iki *Min. Névt.* 118., 119.

[633] Ld. fent a marianusok történetében.

[634] *Conc. Exp.* 1688. 417. szept. 20.

[635] *Szilágyi-Marczali.* 542., 543. — V. ö. *Kaizer.*

elvitette és saját székesegyházában temettette el" a király tetemét, melyet ekkor a szerzetesek vérükkel védtek s melyért később addig perlekedtek, míg a pápa vissza nem itélte nekik. Csak ezután tették a királyi holttestet végső nyugalomra a kisebb testvérek esztergomi templomában a Boldogságos Szűz oltára előtt.[636] Mikor Béla király a barátok esztergomi uj otthonát elkészíttette, ünnepies, díszes menetben vezette be oda az atyákat, előttük fehér zászlót vitetvén.[637] Mennyire szerette hát IV. Béla a ferencrendieket és az a jelvény, mely alatt őket esztergomi uj hajlékukba bevonultatta, mennyire megfelelt a kisebb atyafiak, Assisi-i Szent Ferenc szellemének!

A ferenceseknek Esztergomban már az Árpád-korban két conventjük volt: az egyik és csak erről irják, hogy II. Endre alapította és IV. Béla ujraalapította, a mai, belvárosi (királyvárosi), Szent Annáról nevezett ferencrendi convent, a másik a mai, vizivárosi apácazárda helyén.

1380-ban Esztergomot az a kitüntetés érte, amely egyszersmind egyik nem megvetendő bizonyitéka hazánk akkori állásának is az európai államok között, mert hisz akkor a kisebb testvérek rendje is nagy tényező volt a világban, sokkal nagyobb, mint máma, igen, az a kitüntetés érte, hogy falai közt tartotta az egész Szent Ferenc-rend egyetemes káptalanát.[638]

Mint a marianusok és a salvatorianusok történetéből tudjuk, 1448-ban Esztergomot (mind a két conventet) elvették a conventualisoktól és az observansoknak adták. Az observansok vicariájában eleinte Esztergom a szécsényi őrséghez tartozott, de azután — már 1462-ben — a nevezett vicáriában is külön őrség székhelye lett.[639] 1495-ben nem kisebb ember volt esztergomi házfőnök, mint *Temesvári* Pelbárt.[640] Az esztergomi conventből hívták meg a kalocsai érseki székre *Tomori* Pál testvért is.[641]

A salvatorianusoknak 1542-iki tabuláján Esztergom még szerepel, 1544-iki tabulájukon azonban már hiába keressük nevét. A török miatt el kellett hagyniok az atyáknak ősi helyüket.

Mint már a marianusok és a salvatorianusok történetében előadtuk, Esztergomnak a töröktől való visszavétele után a salvatorianusok mindjárt visszajöttek a városba, de azután az 1689-iki *lazariana decisio* e helyett a marianusoknak itélte oda és a salvatorianusok hiába küzdöttek később, hogy visszakapják.

Széchenyi György primás, esztergomi érsek, az esztergomi ferenc-

---

[636] *Szilágyi-Marczali:* u. o.

[637] 1903/4-iki *Marian.* Schem.

[638] *Kaizer.*

[639] *Kaizer.* — Azt az adatot, hogy Esztergom az observansok vicariájában csak 1465-ben lett őrségi székhely, *Kaizer* okleveles alapon cáfolja meg.

[640] U. o.

[641] *Szerémi* György emlékiratában és *Tomori* Pálnak *Fraknói* irta életrajzában olvastuk ezt.

sekre hagyta fejérmegyei, 15.000 forinton vett csókakövi birtokát. I. Lipót király ezt az adományozást 1688. szept. 20-ikán megerősítette.[642]

Szóljunk most külön-külön a két esztergomi conventről.

A királyvárosi, Szent Annáról nevezett conventről az 1903/4-i Marianus Schematismus határozottan írja, hogy IV. Béla (jobban mondva: II. Endre) alapította.

A víziváro si, Szent Keresztről nevezett conventről nincs adatunk, hogy már az Árpádkorban fennállt, de ezt tagadó adatra sem akadtunk. *Farkas* Seraphinus azt írja, hogy régi convent, melyet régen Szent Lászlóról neveztek. Eszerint nincs akadálya annak, hogy ennek a conventnek az alapítását is az Árpádkorra tegyük. Hátha ez is már II. Endre korában létrejött? A két helynek, ahol a két convent állt, egymástól való elég nagy távolsága lehetővé teszi ezt a feltevést. Más városokban is alapítottak egyazon időben két rendházat, még az újabb időben is, még pedig egyazon rendtartományhoz tartozókat. (Pl. Kismartonban, hol a marianusok részére *Esterházy* Pál herceg, nádor, conventet és residentiát alapított és a residentiát is conventté akarta fejleszteni.) De lehet, hogy a vizivárosi convent még az Árpádkorban ugyan, de csak II. Endre kora után jött létre.

Az az egy bizonyos, hogy az 1531-iktől az 1542-ig terjedő évek tabuláin mindég csak egy esztergomi guardián szerepel (*Bunyitay*. Egyht. Eml. II. köt. II. függ.). Igy tehát legalább 1531-ben Esztergomban már csak egy convent volt. Melyik szünt meg ekkoráig a kettő közül? Avagy egyik sem szünt meg úgy, hogy elpusztult vagy lakatlanná vált volna, hanem csak az történt, hogy az egyik elvesztette convent-rangját és a másiknak filiájává lett? *Farkas* Seraphinus azt írja, hogy a vizivárosi conventet a török bontatta le. De hát, hogy érte meg a török időt ez a convent: mint convent vagy mint filia, vagy mint már nem is lakott rendház?

Mind e kérdésekre eddigi kutatásaink alapján nem tudunk megfelelni. Sok fényt deríthetnek reájuk az oklevélgyüjtemények (Theiner, Fejér, Wenzel stb.) és a pozsonyi, valamint a gyöngyösi convent levéltárában őrzött anyagkincs. Ezeket kell kiaknázni. Ha, Isten segítségével, jelen munkánkat úgy kiépíthetjük, ahogy szándékozunk, talán meg lesz benne a felelet a fenti kérdésekre.

A török kiűzése után a ferencrendiek mindkét régi esztergomi helyüket megint elfoglalták.

A Királyvárosban uj conventjüket 1700—1717. építették fel. 1875-ben az első emeletre reáépitették a másodikat. 1883-ban a templomot belül megújíttatták és kifesttették. 1886-ban újra fedették a tornyot. Ez a convent ma is fennáll a marianus rendtartományban. Az atyák kezelik a pilisszentléleki plébániát.[643]

---

[642] *Conc. Exp.* 1688. 417.

[643] *Farkas.* — *Kaizer.* — 1903/4-i *Mar.* Schem.

A Viziárosban, hol, mint mondtuk, a régi convent Szent Lászlóról volt elnevezve, az uj convent 1727-ben épült fel, még pedig a Szent Kereszt tiszteletére. Míg a királyvárosi conventet II. József meghagyta,[644] a viziárosit 1786-ban eltörölte. Később e convent épületében helyezték el az ujonnan fölszentelt papok továbbképző intézetét, mint *Farkas* mondja, a Presbyteriumot,[645] majd — 1850-ben — ide helyezték Nagyszombatból a szemináriumot. 1865-ben *Szcitovszky* János, hercegprimás, ide telepítette a Szent Vincéről nevezett, szathmári congregatiobeli apácákat, kiknek ma is itt van a kolostoruk és iskolájuk.[646]

Érd.

Fejér megye. A törökök elől menekülő bosnyákokkal együtt idejött atyák templomot és kis kolostort építettek itt maguknak. 1752-ig kezelték a plébániát.[647]

Érsekujvár.

Az itteni conventet a marianusok részére *Pázmány* Péter bíbornok, esztergomi érsek építtette saját költségén. Alapkövét 1626-ban tették le. Az atyák 1629-ben foglalták el. II. József 1786-ban úgy intézkedett, hogy az elaggottakat, a betegeket és a künn lelkészkedőket nem számítva, e conventhez csak 18 szerzetes tartozzék, kik évi 1397 forintot kapjanak a vallásalapból. 1885-ben ujra fedték a templomot, és a tornyot kereszttel látták el.[648]

Falkóc.

A régi írásokban: Falkos. Mai neve: Urdomb. Vas megyében, a muraszombati járásban. Épült 1393-ban. A marianusoknak 1533-iki tabulája mán még szerepel mint a fejérvári őrség tagja. Azután — 1552-ben — elpusztult a török miatt.[649]

Far. (Ld. Lesina.)
Fejéregyháza.

Alba Ecclesia. Nagy-Küküllő megye. 1437-ben épült. A salvatorianusoknak erdélyi őrségéhez tartozott. 1558-ban már nem állt fenn.

---

[644] Ugy azonban, hogy elrendelte, hogy a conventhez az elaggottakat, a betegeket és a künn lelkészkedőket nem számítva, csak 19 szerzetes tartozzék, kik a vallásalapból évi 1301 forintot kapjanak.

[645] Ebben a presbyteriumban voltak tanárok, mielőtt aulisták lettek, *Haynald* Lajos és *Simor* János is.

[646] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 578., 579. — *Farkas:* Scriptores.

[647] *Kaizer.* Idézve: *Kereskényi:* Az érdi plébánia története című munkát.

[648] *Farkas.* — *Kaizer.* — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 31. — *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k 578., 585. — 1903/4-i *Mar.* Schem.

[649] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — *Kaizer.* — *Farkas.*

1643-ban *Haller* István gróf ujra ferenceseket telepített ide, kik azonban, mert I. Rákóczi György üldözte őket, 1648-ban megint elmentek innen.[650]

Felfalu.

Maros-Torda megye. A salvatorianusoknak erdélyi őrségéhez tartozott. Már az 1542-iki tabulán sem szerepel. Az 1544-iki tartományi káptalan ezt határozta: *Bethlen* Farkas és *Kendy* Ferenc kérésére hajlandók az elhagyott felfalui conventet ujra benépesíteni, ha az utóbb nevezett kegyúr a testvéreket az, őket Felfaluról eltávolítani akaró (vagy talán inkább: az ott őket elcsábítani akaró) lutheránusok ellen megoltalmazza, maga sem üldözi őket és egy, minden úrbéri tehertől mentesitett jobbágyot rendel szolgálatukra, mint confratert, azaz gondnokot. — Ugyanez a káptalan elhatározta, hogy egy másik helyre (nincs megnevezve, hogy melyikre), bár *Bethlen* Farkas kéri, nem küld testvéreket, mert attól tart, hogy ha *Bethlen* meghal, a testvérek megélhetése nem lesz biztosítva, mivel a népből a lutheránus secta miatt a jámborság már nagyon kihalt. — Mint az 1544-ik után következő évek tabuláiból megtetszik, az atyák felfalui conventjüket nem állították fel újra.[651]

Felsősegüsd. (Ld. Següsd.)

Felső-Szepes.

A marianusoké volt. Van róla adat 1390- és 1400-ból. Bizonyára a protestantizmus miatt pusztult el.[652] (Volt marianus convent Alsó-Szepesen is. Ld. fent.)

Fogaras.

Fogaras megye. *Boér* József, nemes ember, 1735-ben telket adott a ferenceseknek, hogy rajta residentiát építsenek. A telek birtokában az atyákat 1736-ban királyi beleegyezéssel bevezették.[653] A szentély alapkövét 1737-ben tették le.[654] A királyi hozzájárulásról, megerősítésről, adományozásról és különös pártfogásba vevésről szóló oklevél 1742. dec. 3-ikán kelt. Az atyák bevezetését és beiktatását a conventbe és tartozékaiba a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[655] A templom és a convent 1760-ban leégett. Mind a kettőt még a XVIII. században ujraépítették. Az itteni atyák ma is kezelik a plébániát.[656]

---

[650] *Kollányi. — Bunyitay. — Kaizer.*

[651] *Kollányi. — Bunyitay.*

[652] *Kaizer. — Farkas.*

[653] Igy olvasható ez a beiktatásról szóló hiteles oklevélbe foglalt királyi adománylevélben. *Gyöngyösi convent levéltára. Erdélyi faláda.* — Az *Erd. Stef.* Schem. 1901. azt irja, hogy 1736-ban a *kamara* adott telket az atyáknak.

[654] Id. Schem.

[655] Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.

[656] Id. Schem.

Fojnica.

Boszniában, a sarajevoi kerületben. Egyike ama három convent nek, mely a török világban nem szünt meg. A régi, az első időkből való convent a városnak *Pazarisce* nevű helyén épült. Ezt a török 1463-ban elpusztította. Ujat építettek tehát a városnak *Kriz* nevű helyén. 1521-ben ezt is leromboltatta a török, mert kőből volt. Helyette tehát vályogból és fából építettek conventet, melyet 1798-ban és 1830-ban ujraépítettek kőből. Mivel az alap gyönge volt, 1863-ban lebontották és nagyobb, szebb conventet emeltek. A régi templom helyett épített ujat 1895-ben szentelték fel.[657]

Francavilla.

Ma *Mangjelos,* Calma (ejtsd: Csalma) filiája Szerém megyében. A conventualisoké volt. Itt temették el az első magyar provinciálist: *János* francia herceget. A török már 1453-ban elpusztította.[658]

Friedau. (Ld. Ormosd.)

Futtak.

Bács-Bodrog megye. 1506-ban a salvatorianusok (observansok) ujlaki őrségében. 1526-ban elpusztult.[659]

Fülek.

Nógrád megye. A salvatorianusoknak szécsényi őrségébe tartozott. 1546-ban megszünt.[660] (A török és a protestantizmus miatt.) Mikor, 1554-ben, a török Füleket bevette, a convent épületét elpusztította. 1593-ban visszavették a töröktől Füleket, hova 1610 körül a salvatorianusok visszajöttek. Uj conventjük, mely *Bosnyák* Tamás, főkapitány, telkén épült, még 1615 előtt leégett. Az atyák tehát ujra elhagyták Füleket. 1629-re *Bosnyák* főkapitány ujra felépíttette conventjüket, ekkor tehát ujra visszajöttek Fülekre.[661]

1675-ben I. Lipót király oltalomlevelet adott a véghelyek protestánsainak[662] (a végbeli magyar katonáknak). A király levelét a protestánsok úgy értelmezték, hogy benne biztosítva van számukra a szabad vallásgyakorlat. Ámde a király még 1675-ben megmagyarázta levele értelmét. Eszerint ő a levélben csak az ellen biztosította a végbelieket, hogy őket a katholikus vallásra kényszerítsék, de nem adott nekik szabad vallás-

---

[657] 1895-iki *Bosna-Argentina*-i Schematismus.

[658] *Nagy* Béni: A ferences szellem. 26. — *Kaizer.* — *Farkas.*

[659] *Kaizer.*

[660] *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[661] *Fridrich:* i. h. II. 162. és köv.

[662] *Szalay* László: Magyarorsz. tört. V. 168.

gyakorlatot, vagyis nem engedte meg nekik, hogy maguknak lelkészt hozassanak, és nem adta nekik vissza tőlük elvett templomaikat.[663] A király levele Fülekre is vonatkozott. Itt mind a lutheránusoknak, mind a reformátusoknak volt templomuk, melyet tőlük 1673-ban elvettek. Bármi volt a király említett oltalomlevelének az értelme, tény, hogy a füleki protestáns katonák 1675 után megint birták templomaikat, de — „a király oltalomlevelének ellenére" a vár kapitányai nem engedték meg nekik, hogy a várba protestáns lelkészt hozzanak. (Igy volt ez más véghelyeken is.)[664]

1682-ben a török Thökölyék segítségével ujra elfoglalta Füleket és várát felrobbantotta. Ekkor a salvatorianusok conventje is elpusztult.

A török világ megszünte után, 1694-ben, az atyák megint Fülekre jöttek. *Koháry* István gróf segítségével új rendházat építettek maguknak, mely 1727-re készült el teljesen, amikor is convent rangjára emelték. (Nb. 1682 előtt is convent volt már a füleki rendház.) 1753-ban a convent leégett. *Koháry* András és más jótevők segítségével ujra felépítették. Az új templomot is *Koháry* István építtette. 1725-re készült el, kivéve a tornyot, melyet csak 1727-ben kezdtek építeni. Mivel a hajó bedőléssel fenyegetett, 1729—1730 *Kohárvék* megujíttatták. Az 1753-iki tűzvész a templom tetőjét is elpusztította. Az új tető is csakhamar elkészült.[665]

1900-ban a füleki conventet a megszüntetett salvatorianus provinciából a kapisztránusba kebelezték. Az atyák a plébániát is kezelik.[666]

Galevac.

Dalmáciában, Zára mellett. 1878-ban itt a, zárdában élő harmadrendű ferenceseknek kolostoruk volt.[667]

Galgóc.

Nyitra megye. Alapította 1464-ben *Ujlaki* Miklós az observansok részére, kiknek szécsényi őrségéhez tartozott. 1544-ben a pataki, 1565-ben megint a szécsényi őrség tagja volt,[668] 1567-ben megszünt, még pedig a következőképpen:

Galgócon, hol az esperes-plébános és a kórházi lelkész 1561-ben még jó katholikusok voltak (azután persze jó lutheránusok lettek), a protes-

[663] *Conc. Exp.* 1673. 113. márc. 9. A király levelének fogalmazványa *Szelepcsényi*, esztergomi érsekhez, Lévára vonatkozóan. — A király levelét abban a formájában, ahogy egyéb véghelyekre nézve más ordinariusokhoz intézte. Ld. *Pannonhalmi Sz. Ben. R. Tört.* X. 821.

[664] *Okolicsányi:* Hist. Dipl. App. 208. A prot. rendek panasza az 1681-i országgyűlésen.

[665] *Fridrich* i. h.

[666] 1913-i *Kap.* Schem.

[667] *Szőllősy.* 175.

[668] *Bunyitay.* — *Kollányi.* — *Fridrich:* i. h. II. 56. és köv.

táns *Thurzóknak* nem csak váruk volt, hanem innen igazgatták jószágaiknak egy nagy részét is. *Ungnad* Ádám, tábornok, a *Thurzók* sógora, tehát 1567-ben a galgóci ferencrendieknek kolostorukat fejükre gyujtatta és e rendházat templomostól a lutheránusoknak adta.[669] *Forgách* Ferenc gróf, nyitrai püspök (1597—1607) 1603-ban mindent visszaadott az atyáknak, kiknek azonban már 1604-ben ismét el kellett menekülniök Galgócról Bocskayék miatt. 1630-ban megint visszatérhettek a ferencesek a városba, mert *Thurzó* Ádám gróf, ki édesanyjával, köpcsényi *Liszthy* Anna bárónővel, az 1625-ben elhalt utolsó protestáns nádor, *Thurzó* Szaniszló özvegyével, és testvéröccsével, *Mihály* gróffal együtt a protestáns vallásról visszatért a katholikusra, II. Ferdinánd király rendelete alapján, mely rendelet kiadására maga a gróf kérte fel a királyt, visszaadta az atyáknak galgóci conventjüket és templomukat.

1631-ben a salvatorianus rendtartomány[670] megkérte a királyt, hogy a galgóci harmincadból a galgóci convent kijavítására és az ugyanottani templomnak egyházi felszerelésére némi segítséget utalványozzon ki. Erre a cancellár a király nevében közölte az atyákkal, hogy mielőtt a király a kérés ügyében határozna, kikéri a primás, a cancellár és a kamara véleményét és azután értesíteni fogja az atyákat döntéséről.[671]

Annak feltüntetése végett, hogy a ferencrendiek milyen viszonyok közé jutottak Galgócon, milyen környezetben fejthették ki működésüket, talán nem felesleges a következők megemlítése. *Thurzó* Ádám gróf, ki kevéssel a katholikus hitre való visszatérése előtt még dühös üldözője volt a katholikusoknak,[672] 1630-ban Galgócon nem csak a ferencesek templomát vette vissza a katholikus egyház részére, hanem a protestánsok kezén levő plébániatemplomot — a nagytemplomot — és a kórházi templomot is. A protestáns rendek az 1646/47-i országgyülésen eleinte a nagytemplo-

---

[669] *Kollányi:* Képek. — *Kollányi:* Zsin. bíróság. — *Ipolyi:* Veresmarti Mih. — *Fabó-Klanicza.* — *Fraknói:* Pázmány. — *Fridrich:* i. h.

[670] Religiosi Fratres Provinciae S. Salvatoris in Hungaria Ordinis minorum S. Francisci Reformatorum.

[671] *Conc. Exp.* 1631. 167. máj. 26.

[672] 1628-ban Thomassevics Mihály, pozsonymegyei léghi lutheránus lelkészt, ki a katholikus vallásra tért és kit a szempci és a magyarbéli lutheránus lelkészek megkötöztek, Thurzó Ádám nyitramegyei semptei kastélyában bebörtönözte. Ezért a király a gróf ellen a királyi jogügyek igazgatójával a nádori törvényszék előtt pert indittatott. *(Conc. Exp.* 1629. 85. márc. 21. — márc. 22. — *Fraknói. Pázmány.)* A dolog azután elsimult, mert hisz Ádám gróf és öccse, Mihály, csakhamar a katholikus vallásra tértek és mind a ketten megigérték, hogy birtokaikon a templomokat elveszik a lutheránusoktól (helyesen mondva: visszaveszik a katholikus egyház részére) és ama birtokokról a protestáns lelkészeket elűzik. Ez igéretüket valamennyi pozsony- és nyitramegyei birtokukon, amennyire tőlük telt, be is váltották. (Ld. *Fraknói:* Pázmány P. és kora. II. 407—409. és más helyeken. — *Fabó—Klanicza:* Az 1630. utáni országgyülések irományai. Értsd: a protestáns rendek panaszait az illető országgyüléseken.

mot és a hozzá tartozó iskolát követelték vissza hitfeleik részére, de azután beérték azzal, hogy csak a kórházi templomot, a kórház telkén levő iskolával, lelkészlakkal, a kórházhoz tartozó jövedelmekkel és mezővároson kívül fekvő temetővel együtt, kapják vissza, amint hogy az 1647. 6. tc. ennél többet nem is mondott ki. A törvény rendeletét az országgyülési biztosok Galgócon 1647. ápr. 18-ikán hajtották végre. Az 1649-iki országgyülésen a protestáns rendek panaszkodtak, hogy a kórházhoz és templomához tartozó, a szobotisti, szenici, assa- és ablánckürti határban fekvő földeket *Forgách* Ádám gróf (a kihalt Thurzók örökösei részben a Forgáchok lettek) tisztjei uruk részére lefoglalták. Nem telt bele tizenkét év és ennél sokkal nagyobb dolog történt Galgócon. 1662 előtt ugyanis *Forgách* Ádám gróf először: elvette a galgóci magyar evangelikusoktól a kórházi templomot, — másodszor: azt a templomot, melyet a tótajkú lutheránusok építettek maguknak a számukra kijelölt helyen, lerombolatta, — végül: valamennyi protestáns lelkészt kiüzött Galgócról.[673] (Igy tettek akkor a katholikus földesurak mindenütt a királyi területen, — és más földesúr, mint katholikus, alig volt.)

Hogy még néhány szót mondjunk a galgóci salvatorianus Szent Ferencrendi conventről, ennek igazi ujraépítői *Forgách* Zsigmond nádor özvegye: *Pálffy* Katalin és fia: *Forgách* Ádám gróf voltak. Az ujjáépítés bevégződött 1648-ban. 1900-ban a galgóci conventet a megszüntetett salvatorianus provinciából a marianusba kebelezték, melyben ma is fennáll.[674]

Gerla.

Kaizer szerint alighanem Békés megyében volt. 1531-ben fennállt a salvatorianusoknak jenői őrségében. 1537-ben átadták a kegyurnak és a püspöknek és elhagyták.[675]

Giletinci. (Ld. Cernik.)
Giródtótfalu.

Itt a minorita atyáknak nincs rendházuk, csak a plébániát kezelik. (Ld. Bánya, Nagybánya.)

Gjurgjevac. (Ld. Gyurgyevác.)
Glamoc. (Ejtsd: Glamocs.)

Bosznia. Travniki kerület. Az 1895-iki *boszniai* Schematismus, mint a török világban elpusztultat említi.

[673] *Okolicsányi:* Hist. Dipl. App. Az 1662-iki országgyülési irományok. A protestáns rendek panaszai. — *Fabó-Klanica.*

[674] *Fridrich:* i. h. I. 43. II. 56. és köv. — *Marian.* Schem. 1903/4.

[675] *Kollányi.* — *Bunyitai.* — *Kaizer.*

Gobornok. (Ld. Gyurgyevác.)
Gorica. (Ld. Berdovec.)
Gödöllő.

A minoriták magyarországi rendtartományának Pádovai Szent Antalról nevezett őrségében. Residentia. Alakult 1911-ben a község és a vallásügyi kormány támogatásával. Az atyák a gymnasiumot vezetik.[676]

Gradiska.

Pozsega megye. 1688-ban Boszniából, Visokoból a török elől ide menekültek az atyák. Conventjüket 1695-ben építették. 1757-ben a bosnyák provinciából a kapisztránusba kebelezték. II. József 1787-ben eltörölte.[677]

Grado-vrh.

Boszniában. *Franciscus a Varadino* írja 1679-ben, hogy itt convent áll fenn. 1688-ban a török elpusztítja. Az atyák Bácsba menekültek.[678] (Ld. ott.)

Grba.

Zágráb megye, károlyvárosi járás. A Bosnae-Croatiae Provincia-ban a grbai (Grebensis) őrség székhelye 1514-ben, mely évben conventje is fennáll.[679]

Grebensis. (Ld. Grba.)
Gucagora.

Boszniában, a travniki kerületben. Ma is fennálló convent a Bosna-Argentina rendtartományban. 1856-ban kezdték építeni a templomot. 1857-ben a rendházat, melyet 1859-ben emeltek convent rangjára. 1894-ben a templomot szebb formában megujították.[680]

Gyergyószárhegy. (Ld. Szárhegy.)
Gyöngyös.

Heves megye. 1400 körül alapította a *Báthory*-család az observansok részére, kiknek esztergomi őrségéhez tartozott. Régisége miatt és mert mindég fennállt, sohasem hagyták el, a rendtartomány anyaházának tekintették és mint ilyet tisztelték. A török felgyujtotta, de azért nem hagyták el, hanem a hivek adományából ujra felépitették. 1700-ban ismét megujításához

[676] 1913-iki *Min.* Névt.
[677] 1836-iki *Bosn. Arg.* Schem. — *Kaizer.* — *Kalmár.*
[678] *Franc. a Varadino.* (Váradi Ferenc.) Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae. — 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem.
[679] *Glavinich.* 21., 22.
[680] 1895-iki *Bosn. Arg. Schem.*

fogtak. Huszonkét évig tartott a munka. Oly nagyszerü convent jött létre, hogy nem volt párja a rendtartományban. Hetvennél több cellát foglal magában. 1700-ban a templomot is ujraépítették. 1744-ben uj chorust építettek. 1758-ban a chorust megujították. *Almásy* János a torony mellé lorettoi kápolnát építtetett és alája családi sirboltot. Van itt a *Haller-* és a *Stessel-*családnak is sirboltja.[681]

1900-ban a gyöngyösi conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll. Az atyák kezelik az alsóvárosi plébániát.[682]

A gyöngyösi convent levéltáráról szóltunk fent, a források jegyzékében. A török világról szóló előadásunkban szintén említettük e conventet.

Győr.

Már 1260-ban fennállt és őrség székhelye volt. 1301-ben uj conventet építettek, melyet 1595-ben a török elpusztított. Ez a convent a külvárosban állt.[683]

1614-ben *Preiner* János gróf főkapitány uj conventet építtetett az atyáknak bent a városban.[684]

Győr is egyike volt azoknak a helyeknek, hol a ferenceseknek vallásügyi mozgalmak, harcok között kellett napjaikat tölteniök.[685] S mikor

[681] *Bunyitay.* — *Kollányi. Nagy* Béni: A fer. szellem. 74. — *Fridrich:* i. h. II. 2. és köv.

[682] 1913-iki *Kap.* Schem.

[683] *Nagy* Béni: A mar. f. a XVI. sz. e. f. 533. és k. *Farkas.* — *Kaizer.* — Győr a conventualisoké (a marianusoké) volt. A XV. században egy időre az observansok kezére került, de csakhamar megint a conventualisoké lett és végig megmaradt a marianus provinciában. — Ld. fent a marianusok és a salvatorianusok történetében.

[684] *Farkas. Kaizer,* ki 1617-et ir.

[685] Győrött a lutheránus királyi főkapitányok védelme alatt a német katonaság már a XVI. században meghonosította a protestantizmust. Határozott adat van arról, hogy Győrött 1567-ben *(Villányi* Szaniszló. Győr vár és város... 66.) és 1581-ben *(Orig. Ref.* 1735. 82. A Kapornaky-alapitványra vonatkozó adatok közt.) protestáns lelkész müködött. A győri protestáns mesterről, 1577-ből, *Takáts* Sándor közöl egy adatot. (Rajzok a török világból. I. 6.) 1592-ben már a, Szent István vértanuról nevezett templom is a német protestáns őrség kezén volt. Ezért hivták n é m e t templomnak. *(Villányi:* i. h.) A győri protestáns őrség (ezen most már, a XVII. században ne lutheránus németeket érts, hanem főképp magyar kálvinistákat, — a XVII. században a magyar népet a töröknél is jobban sanyargató, pusztító, kifosztó német és egyéb külföldi katonaság általában véve már nem protestáns, hanem katholikus volt, hisz egyik főeszköze volt a templomok erőszakos visszavételének a protestánsoktól, — a véghelyek p r o t e s t á n s őrsége pedig javarészt magyar volt, — az 1608. k. e. 1. tc. is azok között, kiknek számára a vallásszabadságnak biztositva kell lennie, az ország véghelyein levő m a g y a r k a t o n á k a t említi fel), igen, a győri protestáns őrség az 1609-iki országgyűlés elé panaszt terjesztett, hogy a győri kapitány *(Preiner* János gróf) nem türi meg a várban a protestáns lelkészt. A király megigérte, hogy ez üggyel foglalkozni fog, de mindjárt hozzátette, hogy a győri püspök jogaiba nem avatkozhatik. Ez azt jelenti, hogy a király

azután annak a háboruskodásnak, mely a katholikusok és a protestánsok között dult s mely a XVI. és a XVII. század históriáját és a XVIII-ik század történetének legnagyobb részét is oly sötétté és sivárrá tette, sok izgalma és keserüsége némileg enyhülni kezdett s a győri ferencesek immár emberiesebb, nyugodtabb, boldogabb korban élhettek volna szentséges hivatásuknak, szolgálhattak volna Istennek és az Őt kereső lelkeknek, ekkor meg lecsapott

---

semmit sem tett a győri dologban. Az 1613-iki országgyűlésen tehát a protestáns rendek újra panaszkodtak, hogy a győri őrségnek a váron kivül kell istentiszteletet tartania. Erre most már a király egyenesen ezt felelte: ha a protestánsok a bécsi béke alapján birtokaikon csak protestáns lelkészt tűrnek meg, ugyanazon béke alapján a katholikusoknak sem tilthatni meg, hogy birtokaikra csak katholikus papot eresszenek. Bethlen 1620-iki besztercebányai országgyűlése kimondta, hogy a protestáns katonák a város falain belül tarthassanak istentiszteletet. Ámde a helyzet ezután sem változott, sőt az 1637/38-iki országgyűlésen a protestáns rendek nemcsak azt adták elő, hogy a győri püspök sem a várban, sem Győr-Révfaluban, sem Győr-Szigeten nem engedi meg a protestáns nyilvános gyakorlatot, hanem a következőket is: a káptalan 12 forintnyi büntetés terhe alatt megtiltotta, hogy a városban akár nemesek is protestáns lelkész szolgálatával éljenek, — ha egy protestáns katona meghal, a protestáns lelkész, hogy a temetés szertartását elvégezze, bejöhet ugyan a városba, de csak őrizet alatt és más háznak, mint amelyben a halott fekszik, a küszöbét nem lépheti át. — A protestáns katonák Pataházán saját költségükön egy imaházat szereztek maguknak (még 1613-ban, mikor *Preiner* a várban megtiltotta a prot. gyakorlatot, *Villányi:* i. h.), de ezt is elvették tőlük és a jezsuitáknak adták, — ugyanecsak Pataházán két telket hagytak a protestáns vallás céljaira, de a püspök ezekre is reájuk akarja tenni kezét. (V. ö. *Fehér* Ipoly: Győr megye és város... Benne *Karsay* Sándor és *Liszkay* József: A győri két protestáns egyház története. 626—630.) Ilyen volt a helyzet 1638 előtt. Az 1638-ik év elmultával azután a győri protestáns katonák Pataházán akár régi imaházukban, akár egy ujonnan szerzett helyiségben megint gyakorolhatták vallásukat *(Fehér* Ipoly: i. h.), de persze ezzel sem ők, sem az ország protestáns rendei nem érték be, úgy, hogy e rendek, hozzá még arról is panaszkodván, hogy ujabban Pataházán már megint megfosztották a protestáns vitézeket imaházuktól, az 1646/47-iki országgyűlésen azt követelték, hogy Győrött a vár falain belül lehessen protestáns templomot, paplakot és iskolát építeni. Ezzel szemben a katholikusok azt akarták, hogy a győri protestáns őrségnek csak Pataházán legyen temploma, Győrre pedig a protestáns lelkész csak bejárhasson. A vita vége az lett, hogy az 1647. 9. tc. kimondta: A győri végvidéken az új városban templom építése, a vallás szabad gyakorlása pedig mind ama végvidék bástyáin (falain, moenia) belül, mind azokon kivül meg van engedve, valamint az is, hogy a mondott végvidék bástyáin belül evangelikus hitvallású lelkész lakhassék és e házban is tarthasson hitszónoklatot. — Tehát *templom* csak az új városban lehetett, — a várban pedig szintén lehetett ugyan protestáns vallásgyakorlat, de csak egy imaházban. Ezen az alapon a győri protestáns katonák és polgárok 1649-ben valóban szereztek maguknak egy házat bent a várban és a káptalan tiltakozása ellenére imaházukká alakították. *(Fehér* Ipoly: i. h. — *Villányi:* i. h.) A protestáns rendeknek az 1655- és az 1662-iki országgyűlésen előadott panasza szerint Győrött a protestáns iparosokat a céhekből kizárták. Az 1671-ik év azután ennél sokkal nagyobb bajt hozott a győri protestánsokra. Ekkor ugyanis a győri káptalan, mint földesúr, elvette tőlük belvárosi imaházukat. *Fehér:* i. h. — *Villányi:* i. h. — *Kocsi Csergő Bálint—Bod Péter—Szilágyi:* 11. és köv. — *Otrokocsi Fóris:* Ferenc. Furor Bestiae. 7. §. — Az országgyűlésekre nézve ld. *Zsilinszky:* A magy. országgy. vall. ü. tárgy. és *Okolicsányi:* Hist. Dipl. App. a megfelelő helyeken.)

közéjük II. Józsefnek kérlelhetetlen vasökle és széjjel kellett szóródniok, hontalanokká kellett válniok saját hazájukban. De tartsuk meg az idő rendjét annak a kevésnek az előadásában, mit a győri házról még elmondhatunk.

Az 1614-ben épült uj convent 1654-ben leégett. Már a következő évben ujra felépítették.

1727-ben *Sinzendorf* Fülöp Lajos gróf, bibornok, győri püspök (1726—1732) a következőket jelentette a királynak: Még a szász bibornok *(Keresztély Ágost,* szász herceg, bibornok, 1692—1700 győri püspök, 1700—1707 győri püspök és egyben esztergomi coadiutor cum iure successionis, 1707—1725 primás, esztergomi érsek és a győri püspökség administratora, 1715-től herceg-primás) megengedte, hogy Győr-Belvárosból Győr-Szigetre 3 ferencrendi jöjjön ideiglenesen lakni. A ferencrendiek, a győri püspökség üresedésének idején, ez engedelemmel visszaélve, Győr-Szigeten 12 személy számára építettek lakást. Ennyien akarnak tehát oda jönni. Ő (Sinzendorf), mint püspök és egyben földesur, eddig még nem tagadta meg tőlük ehhez belegyezését, de mivel a király engedelme nélkül az atyák Győr-Szigeten nem telepedhetnek meg, kéri ez ügyben a király határozatát, mely nélkül véglegesen sem az épület befejezését, sem a letelepedést Győr-Szigeten nem fogja a ferenceseknek megengedni. Győr vármegyének és a helytartótanácsnak ez ügyre nézve az volt a véleménye, hogy, tekintettel e lelkek szükségletére, melynek a győr-ujvárosi plébános nem képes eleget tenni, engedje meg a király az atyáknak a Győr-Szigeten való letelepedést, de — a püspök szándéka szerint is — ugy, hogy csak 3 atya és 1 testvér jöjjön oda, kik azután a belvárosi guardiántól függjenek és tőle nyerjék ellátásukat. Ennek ellenében a cancellárnak véleménye ez volt: A lelkek szükségletén egy plébánossal vagy egy káplánnal is lehet segíteni, kinek eltartása nem kerül annyiba és nem terheli ugy a lakosságot, mint egy szerzetes családé. Azt is figyelembe kell venni, hogy az atyák királyi engedelem nélkül mertek építkezni (nos, ezt semmiesetre sem tették rosszhiszeműen). El kell tehát őket távolítani Győr-Szigetről és vissza kell őket küldeni a Belvárosba, — a püspököt pedig utasítsa a király, hogy a lelkek szükségletéről világi papnak kirendelése útján gondoskodjék.[686] Hogy a király miként döntött ez ügyben, sajnos, nem tudhatjuk, mert vagy a király nem irta reá magára az Originalis Referada-ra resolutioját, vagy mi felejtettük el annak idején a resolutiot az *Or. Ref.*-ról lemásolni, de, ugy véljük, nem járunk messze az igazságtól, ha azt hisszük, hogy a király a cancellár véleményét követte.

II. József 1787-ben a győri marianus conventet eltörölte. A rendháznak egyik szárnyában katonai convictust rendeztek be, többi részét bérbeadták, — a templomból magtár lett. Ma a convent épülete megyeházul szolgál.[687]

[686] *Or. Ref.* 1728. 1. 1727. dec. 15. Exmittálva 1728. jan. 5.

[687] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 581. — *Farkas.* 13. — *Katzer.*

17*

Györgyi.

Baranya megyében, a hegyháti járásban Mágócs filiája. *Bodó* Gergely 1459 előtt alapította. A salvatorianusoknak ozorai őrségébe tartozott. Az 1542-iki káptalanon már szó volt róla, hogy a török miatt nem kell-e elhagyni? 1544-ben már nemcsak a györgyi-i convent, hanem maga az egész ozorai őrség sem volt meg.[688]

Gyula. (Békés-Gyula.)

Békés megyében. *Maróti* János, macsói bán, a XIV. század első felében alapította. A salvatorianusoknak jenői őrségébe tartozott. 1531-ben emelték convent rangjára, a kegyur kérésére. 1554-ben még fennállt. 1558-ban már nem szerepel. Báró *Forster* Gyula (Magyarorsz. Műeml.) tévesen tartja pálos kolostornak.[689]

Gyulafejérvár.

Az erdélyi atyáknak itt *Antalfy* János báró, erdélyi püspök (1724—1728) adott telket, melyen 1725-ben kezdtek építkezni.[690]

A királyi újraadományozás, megerősítés és különös pártfogásba vevés e residentiára és tartozékaira nézve 1742 dec. 3-ikán történt. Az atyák bevezetését és beiktatását a residentiába és tartozékaiba a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el. A bevezetés és a beiktatás megtörtént 1743 nov. 2-ikán.[691]

1802-ben földrengés, több izben tűz pusztította az épületeket, melyeket az erdélyi püspökök mindenkor kijavíttattak. 1882-ben *Fogarasy* Mihály püspök (1865—1882) a templomot újraépíttette. 1883/84-ben a rendházat a rendtartomány saját költségén újította meg. E residentia ma is fennáll az erdélyi rendtartományban.[692]

Gyulafejérvárt a bolgár rendtartománynak is volt rendháza. E provincia atyái 1711-ben jöttek a városba. Kezdetben magánházban laktak. 1742-ben készült el a kolostoruk, mely 1849-ben elpusztult. A szeminárium helyén állt.[693]

Gyulavec (Gjulaves.)

Pozsega megyében, a daruvári járásban. A bosnyák atyák itt 1504-ben kolostort építettek.[694] (Minden bizonnyal a török 1526 körül elpusztította.)

[688] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*
[689] *Bunyitay.* — *Kollányi.* — *Kaizer.*
[690] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.
[691] *Gyöngyösi Levéltár. Erdélyi faláda.*
[692] Id. Schem.
[693] *Kaizer.*
[694] *Kaizer.*

Gyuletic. (Ld. Gyulavec.)
Gyurgyevác. (Gobornok.)

Gjurgjevac. Belovár-Kőrös megye, gjurgjevaci járás. 1292-ben alapították. Pécsnek 1543-ban történt eleste után elpusztult.[695]

Gyűd. (Máriagyűd.)

Az itteni templomban, melyet még II. Géza király építtetett egy, már 1147 óta fennállt kápolna helyére, a siklósi bencés apátság tagjai végezték az egyházi ténykedéseket. A nevezett apátság a török világban elpusztult, de a máriagyűdi templom megmaradt s előbb görög-nem-egyesült papok, majd kálvinisták vették meg a töröktől, mignem, 1689-ben, *Vécsey* Gábor, szigetvári kapitány,[696] a Szent-Ferencrendieknek adta.[697] (A ladislaitáknak.)

1704-ben, II. Rákóczi Ferenc felkelése miatt azt a hires kegyszobrot, melyet 1698-ban *Kraljovics* Tamás, siklósi praesidens, szerzett a kapronci (Koprivnica, Belovár-Kőrös megye) conventből a gyűdi templom részére. Gyűdről Eszékre vitték az ottani ferencesekhez. A felkelés megszüntével a gyűdiek visszakövetelték kegyszobrukat, de az eszékiek nem akarták visszaadni.[698]

Ez ügyben az eszéki ferencrendiek *Keresztély Ágost* szász hercegnek, bibornoknak, Magyarország herceg-primásának, esztergomi érseknek, mint az exemptus eszéki plébánia Ordinariusának, 1713 máj. 20-ikán ezt irták: Egy Mária-képet (érts: s z o b r o t!) a felkelés alatt Siklósról Eszékre kellett vinni.[699] A szobrot a siklósi ladislaita atyák visszakövetelik, ámde az eszékiek, kik nagyon megszerették, nem akarnak tőle megválni. A primás tehát ne engedje, hogy Eszékről elvigyék. Az eszéki ferencrendiek 7 évvel ezelőtt már I. József királyt is kérték, hogy a szobrot ne engedje tőlük elvinni és a király teljesítette kérésüket, a ladislaiták pedig most a római Congregatio de Reformatione Regularium-hoz fordulnak követelésükkel.[700]

A dolog valóban úgy volt, ahogy az eszéki atyák írták, a ladislaiták Róma elé vitték a szobor ügyét, csakhogy Rómában sem nyertek, mert a nevezett római Congregatio úgy döntött, hogy a szobor maradjon csak Eszéken, mert ha onnan elhoznák, félő, hogy az eszéki nép fellázad.

Igy tehát Gyűdön tovább is csak azt a kegyszobrot tisztelték és tisz-

---

[695] *Nagy* Béni: A mar. Fer. A XVI. sz. e. f. 533. s köv. — *Katzer.* — *Farkas.10.*

[696] *Kaizer* magánál Szigetvárnál V é c h i-t ír és ez a helyes, mert Gábort a Vécseyek családfáján a XVII. században nem találtunk.

[697] *Kaizer.*

[698] 1913-i *Kap.* Schem.

[699] Tehát a szobrot előbb Siklósra vitték és csak onnan vitték Eszékre. — Mintegy 1730-ig, mint látni fogjuk, Gyűdön nem volt rendház, csak templom és a templomot a siklósi atyák kezelték.

[700] *Prim. Levélt. Arch. Vet Eccl.* fasc. 39. n. 438.

telik ma is, melyet a régi, 1704-ben Eszékre vitt helyett *Radonay* Mátyás, pécsi püspök (1687—1703) ajándékozott a gyűdi templomnak és mely hasonlít a régihez.[701]

1729-ben a siklósi guardián a gyűdi templom szentélyét kibővíttette. Ugyanebben az évben kezdték építeni a gyűdi rendházat, mely, mikor elkészült, residentia címet nyert. Eddig az ideig a siklósi atyák kezelték a gyűdi templomot, melyet most már magának a gyűdi residentiának tagjai vettek át. A régi templom helyett az újat, mely ma is fennáll, 1742-ben kezdték építeni. Az új templom telkét 1736-ban *Batthyány* Károly (1698—1772 előbb Horvát-, Szlavon- és Dalmátország bánja, azután tábornagy és államminiszter, 1764-től herceg) neje: *Strattman* Francisca adományozta,[702] — a templomnak főjótevője maga *Batthyány* Károly herceg volt.[703]

II. József császár a gyűdi residentiát eltörölte, de azután is voltak Gyűdön mindég ferencrendiek. 1846-ban a residentiát ujra felállították és ekkor *Szcitovszky* János, pécsi püspök (1838—1852) a gyűdi ferencrendi templomot plébániatemplommá tette.

1900-ban a gyűdi rendház a megszűntetett ladislaita rendtartományból a kapisztránusba került, melyben ma is fennáll, mint residentia. Az atyák a plébániát ma is kezelik.[704]

Haram. (Hran. Haran.)

Orsován alul Turnseverin előtt. Valószínűen 1378-ban épült a karánsebesivel együtt. 1433-ból van róla adat. A régi bolgár őrséghez, vagyis a boszniai rendtartományhoz tartozott.[705]

Harapkő. (Ld. Szentkereszt.)

Hatvan.

1729 jun. 8-ikán a király megengedte, hogy a kapucinusok Hatvanban residentiát építsenek.[706]

Hátszeg.

Hunyad megye. *Kaizer* szerint 1428-ban Zsigmond király alapította. Az *Erdélyi Stefanita* Schematismus (1901) szerint már 1382-ben voltak

---

[701] 1913-i *Kap. Schem.*

[702] Az 1913-i *Kap.* Schem. azt írja, hogy a telek adományozója 1736-ban özvegy Batthyányné, Strattman grófnő volt, dehát Strattman Franciska sohasem vol özvegy, mert még férje halála előtt, 1760 ápr. 18-ikán meghalt. Volt még egy másik Strattman grófnő is, Eleonora, ki Batthyányné volt, de ez már 1701-ben meghalt és ez sem volt özvegy, mert még férje: Batthyány Ádám előtt szállt sírba.

[703] Id. Schem. — *Kaizer.*

[704] 1878-iki *Ladislaita* Schematismus. — 1913-iki *Kap.* Schem.

[705] *Kaizer.*

[706] *Or. Ref.* 1729. 68. máj. 9. Exm. jun. 8. — (Ld. még Várad-nál.)

itt a ferencesek. 1433-ban IV. Jenő pápa Zsigmond király ajánlására az itteni atyákat kegyelmekben részesítette. 1586 után semmi nyomuk itt a ferenceseknek.[707] (Hátszeg már 1506-tól fogva nem szerepel a tabulákon.)

1768-ban jöttek vissza a ferencrendiek Hátszegre. Telket *Kem* Fülöp, királyi tanácsos és hunyadi kamarai kezelő adott nekik. Kápolnát és házat vesszőből építettek. Azután lett rendes házuk *Koszta* István, guberniumi tanácsos jóvoltából és *Ponori* Anacletus, rendtartományi főnök gondoskodásából. (1810.) Hátszeg az erdélyi rendtartományban ma is megvan, mint h o s p i t i u m. Ma itt az atyáknak nincs templomuk. A plébániatemplomban és az apácák kápolnájában miséznek. Az iskolában tanítanak.[708]

Hedrahely. (Ld. Héderhely.)
Héderhely.

Hedrahely. Somogy megye, kaposvári járás. *Kaizer*-nek első adata 1504-ből van róla. 1544-ig a salvatorianusoknak ozorai őrségébe tartozott. 1544-ben a szentléleki őrségben szerepel. 1546-ban a rendtartományi káptalan elhatározza, hogy, mivel a török torkában van, a testvérek hagyják el. Ekkor meg is szünt.[709] *Kaizer*-nek van adata, hogy a török 1550-ben saját használatára ujra fel akarta építeni.

Homonna.

Zemplén megye. Drugethék alapították. *(Kaizer.)* Az observansoké (salvatorianusoké) volt. 1529-ben *Cocianus,* német kapitány *(Kazianer)* katonái felgyujtották.[710] 1531-ben még megvan a salvatorianusoknak pataki őrségében, 1533-ban már nincs meg.[711]

1613-ban *Homonnai Drugeth* György gróf (megh. 1620) a ferenceseknek régi, a kálvinisták elpusztította kolostorát ujra felépíttette és átadta a jezsuitáknak,[712] akik azonban Homonnáról már 1615-ben Ungvárra mentek.[713]

Ezután a salvatorianusok jöttek vissza Homonnára, de, nem mint némelyek irják, már 1615-ben, hanem csak később. *Homonnai Drugeth* György gróf (1633—1661), a fent említett György grófnak unokája, 1651-ben felajánlotta a salvatorianusoknak régi rendházukat, melynek ujjáépítése

---

[707] Id. Schem.
[708] Id. Schem.
[709] *Kollányi — Bunyitay.*
[710] *Fridrich:* I. 27., 28. II. 84. és köv.
[711] *Kollányi. — Bunyitay.*
[712] *Katona:* Hist. Crit. XXIX. 492. — *Fridrich:* II. 84. és köv.
[713] *Lányi-Knauz:* II. 377. — *Fridrich* i. h.

csak 1663-ban végződött be teljesen, amely évben azután az atyák elfoglalták régi helyüket.

1671-ben a homonnai residentia conventus rangjára emelődött. *Drugeth* gróf az atyák részére alapítványt is tett.

1672-ben és 1676-ban sokat szenvedtek az itteni atyák a felkelőktől. Erről alább szólunk bővebben.[714]

1784-ben II. József a homonnai conventet eltörölte.[715]

Hradist.

Ungarisch-Hradisch, Morvaország, ungarisch-hradischi kerület. Az itteni conventet a csehországi observansok részére *Pruis* János váradi és olmüci püspök alapította 1491-ben. Később az alapító püspök maga is ferencrendi lett és a hradisti conventben halt meg.[716]

E conventnek jótevője volt II. Ulászló, magyar és cseh király, is.

1542-ben az eretnekek az atyákat a hradisti conventből elűzték.

1600 körül, mikor a magyarországi salvatorianus rendtartomány 4 kolostorra olvadt le, több magyar salvatorianus Morvában a velehradi (Welehrad, Morvaország, ungarisch-hradischi kerület) ciszercitáknál talált menedékre és azután, 1605-ben a kevés hradisti katholikus kérésére elfoglalta az elhagyott hradisti conventet, melyet 1611-ben a csehországi ferencesek ünnepiesen átengedtek a magyarországi salvatorianus rendtartománynak. 1623-ban Hradist városa is ünnepiesen a magyar atyáknak adományozta ezt a rendházat. 1636-ban a város megerősítette az adományozást. Végre maga VIII. Orbán pápa (1623—1644) a magyarországi salvatorianus provinciába kebelezte Hradistot. Igy lett ez a convent a magyar ferenceseké, kiket 1659-ben I. Lipót király is megerősített Hradist birtokában. A magyar atyák sokat építkeztek itt[717] és 1784-ig maradtak e helyen.[718] (Ekkor minden bizonnyal II. József távolította el őket innen.)

Hrastovica.

A zágrábmegyei? 1514-ben a Bosnae-Croatiae Provinciában, a cetinjei őrségben. (Hrastoviza.) Mint *Glavinich* irja: Felső-Horvátországban.[719]

---

[714] *Fridrich:* i. h.

[715] *Kaizer.*

[716] *Fridrich:* i. h. II. 24. és köv. — Az 1873-iki Nagyváradi Schematismusban ez van feljegyezve Pruisz IX. János püspökről: 1476—1490. Porosz származásu szülőktől Olmücben született. Tizennégy évig volt váradi püspök, melly idő alatt mind az Egyháznak, mind az államnak nagy hasznára működött. I. Mátyás király olmüci püspöknek nevezte ki. Lemondván e püspökségről, életét, 1509-ben, a ferenceseknek hradisti monostorában fejezte be, mely monostort ő alapított.

[717] *Fridrich:* i. h. I. 38., 39., 47. II. 24. és köv.

[718] *Kaizer.*

[719] *Glavinich:* 21., 22.

Hrupa.

Krupa? 1514-ben Felső-Horvátországban, a Bosnae-Croatiae Provinciában, a cetinjei őrségben.[720]

Humac. (Hum.)

Hercegovina, mostari kerület. 1867-ben kezdték építeni a conventet, 1868-ban a templomot. A szultán adott 1000, I. Ferenc József, osztrák császár és magyar király, 1200 forintot. Ma is fennáll a rendtartomány-jellegü hercegovinai őrségben.[721]

Hunyad. (Vajdahunyad.)

Hunyad megye. 1442-ben kezdte építtetni Hunyadi János az ágostonrendi remeték számára. Építését befejezték *Szilágyi* Erzsébet és I. Mátyás király, kik birtokadománnyal is ellátták, és már nem az ágostonrendieknek, hanem 1465-ben, II. Pál pápa engedelmével, az observansoknak adták,[722] kiknek erdélyi őrségében 1552-ig fennállt.[723] Ekkor a protestánsok az atyákat Hunyadról elűzték és conventjüket elpusztították. *Török* János, a pusztítás intézője, a templom felszerelését elvitte.[724]

A Szent Ferencrendiek csak 1710-ben jöhettek vissza Hunyadra, még pedig *Steinville* István gróf, erdélyi katonai főparancsnok, intézkedésére. 1715-ben *Thököly* Éva grófnő adományozásából régi birtokukat visszanyerték.[725]

A hunyadi conventre és tartozékaira nézve a királyi ujraadományozás, megerősítés és különös pártfogásba vevés 1742 dec. 3-ikán történt. Az atyák bevezetését és beiktatását a conventbe és tartozékaiba a királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el. A bevezetés és a beiktatás megtörtént 1743 nov. 2-ikán.[726]

A templom és a convent építését befejezték 1773-ban. Mindezeket ujjáépítették 1866—1884. A költséget a magyar püspököktől és az egész országban végzett gyűjtésből szerezték, de hozzájárult a rendtartomány pénztára is. A convent atyái ma is kezelik a plébániát. Az iskolát ők építették és ők látják el tanítóval.[727] 1911—13-ban új templomot és kolostort építettek a város belsejében.

---

[720] *Glavinich:* 21., 22.

[721] 1889-i *Hercegovinai* Schem.

[722] *Erd. Stef.* Schem. 1901. — *Kaizer.*

[723] *Kollányi—Bunyitay.*

[724] *Kaizer.* — Enyingi Török I. Bálint fiáról, I. Jánosról van itt szó, aki meghalt 1562-ben, miután birta az aurániai perjelséget is, mely utóbbi körülmény azzal, amit *Kaizer* ir, a XVI. században éppen nem állt ellentétben.

[725] 1901-i *Erd. Stef.* Schem. Nyilván az 1716-ban meghalt Éva grófnő, Imrének, fejedelemnek és felkelővezérnek huga és *Esterházy* Pál herceg, nádornak neje.

[726] *Gyöngyösi convent levéltára. Erdélyi faláda.*

[727] Id. Schem.

Igal.

Somogy megye, igali járás. Örökké emlékezetessé vált e község neve a magyar ferencrendiek történetében, mert e község szülötte volt Igali Fábián, a magyar conventualisoknak az a rendtartományi főnöke, ki az ő reformatiojukat 1454-ben végrehajtotta. — Az itteni conventet IV. Jenő pápa idejében (1431—1447) *Igali* Egyed, ferences atya építette. 1462- és 1464-ből vannak adatok pápai megerősítésekről e conventet illetően, mely a községen kívül, erdőben állt és az observansoké volt.[728] 1506-ban már nem szerepel az observansok tabuláján, tehát akkor már nem állt fenn.

Illok. (Ujlak.)

Horvátosan: Ilok. Szerém vármegye, iloki járás. Az 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem. szerint 1339-ben *Ugrin* Miklós, királyi udvarmester, — *Kaizer* szerint 1349-ben Ugrin, szerémi bán, alapította, — *Nagy* Béni (A fer. szellem. 74.), évszám nélkül, az *Ujlaki*-családot jelöli meg alapítóul, — *Farkas* (Scriptores. 12.), az alapító megnevezése nélkül, az alapítást az 1353-ik évre teszi.

Kezdetben a conventualisoké volt, kiknek szerémi őrségébe tartozott.

1353- és 1361-ben a conventualisok itt tartományi káptalant tartottak.

1454-ben, Kapisztrán Szent János kezdésére, a pápa elvétette a conventualisoktól és az observansoknak adta.[729]

Ettől fogva az observansoknak (a későbbi salvatorianusoknak), Kapisztrán Szent Jánosról nevezett ujlaki, azaz szerémségi őrségéhez tartozott. Igy pl. az 1506-iki tabulán ebben szerepel.

Itt halt meg és itt temették el Kapisztrán Szent Jánost. (Ld. erről bővebben Nagyszőllősnél.)

1468-ban ujraépítették. A mohácsi vész idején a róla elnevezett egész őrséggel együtt elpusztult.

1687-ben Boszniából az olovoi atyák egy része ide menekült. 1705-ben építették fel az új conventet. 1757-ben a boszniai rendtartományból a kapisztránusba kebelezték. II. József nem bántotta. 1900-ban a kapisztránus rendtartományból az ujonnan alakitott horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben ma is fennáll. Az atyák a plébániát is kezelik.[730]

Imotski.

Imoschi. Latinosan Imotha. (In Monte.) *Franciscus a Varadino*

[728] *Kaizer.*

[729] *Kaizer.* — V. ö. *Farkas:* Scriptores. 12. — *Fridrich:* i. h. I. 11. azt irja, hogy 1492-ben VI. Sándor pápa vétette el a conventualisoktól és adatta az observansoknak. VI. Sándor talán csak ujra megerősítette az 1454-iki elvételt.

[730] 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem. — *Kaizer.*

1679-ben Immota-nak és Imotscum-nak írja. Ma Imotski és Imoschi néven Dalmáciában van, az imotski-i kerületben.

1390-ben a bosnyák provinciának dulmoi őrségéhez tartozott. A XV. században az atyák, Marchiai Szent Jakab buzdítására, elmentek innen és Prolozac-ban (ejtsd: Prolozsác, Dalmáciában, az imotskii kerületben) telepedtek meg. 1645-ben a török miatt Prolozsácból Makarskába mentek. Az 1669-iki békekötés után megint visszamentek Prolozsácba. Ez időben Imotskiba is jöttek atyák, de itt, mivel nyilván a convent szét volt rombolva, künn, a mezőkön, a pásztorokkal laktak. A török kínozta őket. Ismét elhagyták Imotskit és — 1683-ban — Prolozsácot is. 1699-ben, a karlovici béke megkötése után megint visszatértek Prolozsácba, honnan 1717-ben megint eljöttek. Eljövetelük után conventjüket (a prolozsácit) a török felgyujtotta. Még ugyancsak 1717-ben segítették az atyák a velenceieknek Imotskit a töröktől visszavenni. Azután a fölszabadult Imotskiban templomot és residentiát építettek, mely residentiát 1735-ben a boszniai rendtartományból az ujonnan fölállított dalmáciai, Szent Caius-, majd a Legszentebb Megváltóról nevezett provinciába kebeleztek. 1738-ban a residentia convent lett. 1740-ben kibővítették. Ma is önnáll a nevezett dalmáciai rendtartományban. Az atyák nemrégen új templomot építettek.[731]

Az 1717-ben Prolozsácból eljött atyáknak egy része Omisba ment és ott épített conventet. (Ld. Omis-nál.)

Imreg.

Zemplén megye. Alapította 1752-ben *Barkóczy* Imre a minoriták számára, kik ma is birják és kezdettől fogva ma is kezelik a plébániát. (Convent a Szent Bonaventuráról nev. őrségben.) [732]

India. (Ld. Nagy-Eng.)

S. Irenaeus (Ld. Irig.)

Irig.

S. Irenaeus. Szerém megyében, az irigi járásban. 1390-ben szerepel, mint a conventualisok szerémi őrségének tagja.[733] (Ld. még *Rednek*-nél.)

Ivanic. (Ejtsd: Ivanics. Ld. Iváncsa.)

Iváncsa.

Ivanic. (Ejtsd: Ivanics.) Belovár-Kőrös megye, város. Némelyek szerint régente prémontrei apácáké, mások szerint ágostonrendi remetéké volt és csak azután lett a ferenceseké. Ismét mások szerint *Lukács,* zágrábi püspök

[731] 1897-iki *Dalm. Ss. Redempt.* Schem. — V. ö. *Francisc. a Varad.* 11., 12. — *Kaizer.*

[732] 1913-i *Min.* Névtár.

[733] *Kaizer.*

(1500—?) a ferencesek részére alapította. Az observansok (salvatorianusok) tabuláin 1506-tól 1537-ig a szlavoniai őrségben szerepel. Azután az atyák elhagyták és, a népnek a török ellen való megvédése végett, a conventet *Gregoriánc* Pál, zágrábi püspök (1549—1553) foglalta el. A convent fölszerelése Remetincre került, ahonnan *Batthyány* Kristóf elvitte. Már *Ergelics* Ferenc, zágrábi püspök (sőt lehet, hogy már *Domitrovics* Péter) visszaadta a conventet a ferenceseknek, még pedig a marianusoknak, 1621 körül, és *Vinkovics* Benedek püspök, 1637 körül megerősitette birtokában az atyákat. 1655-ben a marianusoktól megkapták a ladislaiták. 1678-ban a régi gótikus templomot új bolthajtással látták el. 1900-ban a conventet a megszüntetett ladislaita rendtartományból az újonnan fölállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról elnevezettbe kebelezték.[734]

Jadra. (Ld. Zara.)

Jajce. (Jajca.)

Boszniában, a travniki kerületben. 1528-ban a török elpusztította. Az atyák a Verbász folyó jobb partjára vonultak, de itteni épületüket is fölgyújtotta a török 1620-ban. 1866-ban épült az új templom, 1884-ben és 1885-ben az új rendház, mely 1886-ban convent lett és ma is fennáll a boszniai rendtartományban.[735]

Jaska. (Jastrebarsko.)

Zágráb megye, jaskai járás. (*Glavinich*-nél: Giascha, Giasterbarscha, Szlavóniában, a Kulpán túl) 1592 körül a domonkosok elhagyták. 1610-ben *Erdődy* Tamás gróf, Horvát-, Szlavon- és Dalmátország bánja, a Bosnae-Croatiae Provincia atyáinak adta. 1900-ban e rendtartományból a horvát-szlavonországi Sz. Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben, mint convent, ma is fennáll.[736]

Jászberény.

1472 körül alapították, még pedig a conventualisok részére. 1492 körül az observansoké lett, kiknek (már mint salvatorianusoknak) esztergomi őrségében 1565-ig fennállt,[737] haj, de milyen körülmények közt! Halljuk csak!

1559-ben vagy 1560 elején a jászberényi protestánsok dühöngtek az Oltáriszentség ellen, melyet a katholikus pap egy haldoklóhoz vitt. Ugyanekkor panasszal készültek Miksa királyhoz *Verancsics* Antal, egri püspök (1557—1569) ellen, mert hogy a püspök tiltotta őket a protestantizmustól.[738] A Szent Ferencrendiek conventjét háromszor gyújtották föl, míg végre, 1560-ban,

[734] *Kollányi—Bunyitay—Kaizer—Farkas.* — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.

[735] 1836- és 1895-i *Bosn. Arg.* Schem.

[736] *Glavinich—Szöllősy.* — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.

[737] *Fridrich:* i. h. II. 174. és köv. — *Farkas—Kaizer—Kollányi—Bunyitay.*

[738] *Katona:* H. C. XXIII. 350. — *Fejér:* Codicill. 49. drb. 84. lap.

egészen leégett. A gyújtogatás gyanuja a lakosságnak gazdagabb része ellen irányult, mert az volt protestáns. Többen azt mondták, hogy inkább a török lakjék a klastromban, mint a barátok. (Ez az óhajtás csakhamar teljesedett.) Mikor a convent égett, táncoltak, — azokat, kik a tüzet oltani igyekeztek, kinevették és a szent misét, valamint a katholikus szertartásokat szidták. *Verancsics* mindezekért a protestánsok főbbjeit maga elé idézte és őket — köztük a főbünösnek, *Mathusz* Ferencnek az atyját is — fogságra vetette. Írt a püspök a királynak is, hogy neki ez ügyben szigorú utasítást küldjön. Mint levelében mondta, nagyon remélte a jászberényi protestánsok megtérését. (Hiába remélte.) A protestánsok elfoglalták a katholikusoknak egy kápolnáját és a plébániatemplomnak egyik felét. A templomnak azt a részét, mely a katholikusoké maradt, mindég bepiszkították. *Verancsis* tehát azon volt, hogy a protestánsok érjék be csak a kápolnával, a plébániatemplomot pedig egészen a katholikusok bírják.[739]

Megsértenők a régi magyar ferencesek emlékét, ha azt mondanók, hogy Jászberényből, ahol ily kegyetlenül és csúfosan bántak velük, elkívánkoztak. Hisz éppen azokon a helyeken vélték ők magukat az Istentől a munkára leginkább elhivottaknak, melyeken a katholikus hitet a legnagyobb veszedelem fenyegette és ő reájuk magukra a legtöbb szenvedés várakozott. Alább még látni fogjuk, hogy szinte keresve keresték a vértanuságot Krisztusért. Nem az ő érzületüket tolmácsolva tehát, hanem csak a puszta tények alapján mondjuk, hogy valóságos megváltás volt reájuk nézve, mikor a török, 1565-ben Jászberényt elfoglalván, előzte őket a városból.

Conventjük ekkor török vár lett és ettől fogva már csak hitszónokokat küldtek Jászberénybe, de csak 1583-ig, mert ez után az év után már ezt sem tehették.

1594-ben a török elhagyta Jászberényt, biztosabb helyre vonult. Bucsuzásképp a barátok conventjét fölgyújtotta, templomuk szentélyét és tornyát lerombolta.

Száz évig tartott, míg a ferencesek megint Jászberénybe jöttek. (Nem volt elég emberük, hogy előbb küldhettek volna atyákat e régi helyükre. Az általános történetben láttuk, mennyire megfogyatkozott a számuk.)

1694-ben egy kis házat és egy kis kápolnát kaptak a városban. 1700- (vagy 1701-ben) a berényi kis hajlék elnyerte a residentia címet. Eddig az ideig t. i. Berény csak a gyöngyösi conventtől függő hely vala. Ugyancsak 1700-ban kezdték meg a templomnak ujraépítését. A nagyobb rendház építéséhez csak 1723-ban fogtak. Az épület csak 1755-re készült el teljesen, de Berény már 1734-ben a conventek sorába került. 1900-ban a

---

[739] Verancsicsnak 1560. okt. 14-iki és nov. 22-iki levele a királyhoz. *Katona:* H. C. XXIII. 366. és köv. 370. és köv. — *Fejér:* Codicill. 52. drb. 87. lap. — *Verancsics összes munkái.* VIII. 186. és köv. 194 és köv.

megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben, mint convent, ma is fennáll.[740]

Jenő. (Borosjenő.)

Arad megye. A legelső magyarországi helyek közé tartozott, melyeken a Boszniából jött observansok, a XIV. században, megtelepedtek. Építette Losonci László bán. V. Márton pápa 1423-ban megerősítette. Mikor, 1444-ben, az observansoknak a boszniaitól független magyarországi vicariája megalakult, itt tartotta első káptalanát és itt választották meg az első vicarius provincialis-t *Kenyeres* Fábián személyében. 1455-ben *Leleszi* Benedek itt a guardián.

Jenő őrség székhelye volt az observansok magyarországi vicariájában (később a salvatorianusoknak magyarországi rendtartományában). Mint már az általános történetben láttuk, 1554-ben eltörölték a bányai őrséget és a jenőibe olvasztották, 1559-ben pedig megfordítva: a jenői őrséget olvasztották a bányaiba, — ámde maga a jenői convent már 1550-ben nem állt fenn.[741]

Kabol.

1420-ban V. Márton pápa engedelmet adott, hogy itt a ferencrendiek számára kolostort építsenek. 1506-ban az observansoknak Kapisztrán Szent Jánosról nevezett ujlaki (illoki, szerémségi) őrségében szerepelt. A mohácsi vész idején elpusztult.[742]

Kamnik. (Stein in Krain.)

Krajnában, a steini kerületben. Mint *Glavinich* írja: Camnich a felső-krajnai hercegségben, az aquilejai egyházmegyében. 1413-ban a városbeliek és a környékbeli nép építették. Az atyák a lutheránusok miatt kénytelenek voltak elhagyni, de II. Ferdinánd 1625-ben visszaadta nekik, nevezetesen a Bosnae-Croatiae Provincia-nak.[743]

A nevezett rendtartományban (mint az ujabb időkben hívták: a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai-ban) fennállt 1878-ban is.[744]

Kampilong. (Ld. Campilong.)

Kanizsa. (Nagykanizsa.)

Zala megye. A Kanizsaiak alapították, nevezetesen: 1418-ban *Kanizsay* János esztergomi érsek (1387—1418) építtette. A török többízben lerombolta, így: 1478- és 1500-ban, de az atyák mindannyiszor újra felépítették.

---

[740] *Fridrich:* i. h. I. 56., 66. II. 174. — 1913-i *Kap.* Schem.

[741] *Kollányi—Bunyitay—Kaizer.* — *Fridrich:* i. h. I. 4., 10. — *Kapisztrán Szent János levelezése.* 32.

[742] *Kaizer.*

[743] *Glavinich:* 24., 25.

[744] *Szőllősy:* 157.

1533-ban még szerepel a marianusoknak pécsi őrségében. Végképp Pécs eleste (1543) után pusztult el.

1655-ben a marianus provinciától a ladislaiták kapták meg (persze csak in spe, mert hisz ekkor még maguk a marianusok sem birták). Az 1689-iki *Lazariana decisio* is biztosította a ladislaiták számára (még mindég csak in spe).

1690 után a ladislaiták valóban megtelepedhettek az, immár a törököktől visszavett Kanizsán. Kevéssel II. Rákóczi Ferenc felkelése előtt a király — hadászati okon — a várost és vele együtt a ferencrendi conventet lerontatta, ámde az atyák uj templomot és conventet építhettek maguknak azon az uj helyen, melyet számukra *Pergen* Kristóf gróf kapitány jelölt ki.

1900-ban a kanizsai convent a megszüntetett ladislaita rendtartományból megint visszakerült a marianusba, melyben ma is fennáll. Az atyák ma is kezelik a plébániát.[745]

Kaplony.

Szathmár megye, nagykárolyi járás. Már a XIV. században rom volt itt az a templom és monostor, melyet hajdan alighanem a bencések birtak. *Károlyi* Sándor gróf (az 1711-iki, szathmári békekötésnek egyik főlétrehozója, ld. még fent, az általános történetben), kiről *Takáts* Sándor ezt irja: a katholikus vallásnak legbuzgóbb híve, leglelkesebb terjesztője és legönzetlenebb védője volt egész életében, — a tiszai vidéknek valóságos apostola volt, ki nemcsak szóval és hathatós pártfogásával, hanem főleg templomok és iskolák építésével segítette elő a katholikus vallás terjedését,[746] igen, *Károlyi* Sándor gróf az elpusztult templomot újra felépíttette és melléje uj szerzetes rendházat emeltetett, melybe 1719-ben salvatorianus ferenceseket kért.[747] Az atyák valóban még ebben az évben Kaplonyba jöttek és megalakították residentiájukat. Rendházuk építése teljesen 1722-ben fejeződött be és ekkor a kaplonyi residentia convent rangjára emeltetett. Az alapító a convent belső berendezését is magára vállalta és mivel a protestánsok lakta környéken nem lehetett alamizsnára számítani, az atyák részére alapítványt tett. Évi 1000 rhénes forintot biztosított számukra, vagy ennek megfelelő értékü terményeket, tüzifát és réthasználatot. A rend szellemének megfelelően ezt az alapítványt úgy módosították, hogy a szerzetesek készpénzben csak évi 300 forintot kapjanak — ruházkodásukra, — 700 forint helyett pedig megfelelő értékű terményekkel és élelmiszerekkel lássák el őket.

---

[745] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 8., 21. — *Farkas:* 11. — *Kaizer.* — 1878-i *Ladisl.* és 1903/4-i *Marian.* Schem.

[746] A magyar-klarissza apácák volt pesti klastromának története. Kath. Szemle. 1894. 172.

[747] *Fridrich* művének I. részében (59. lap) azt irja, hogy a salvatorianusok Károlyi grófnak azt az ajánlatát, hogy Kaplonyba jöjjenek, már 1712-ben elfogadták.

A kaplonyi ferencrendi templom kriptájában van eltemetve *Károlyi* Sándor.[748]

Hogy Szent Ferenc fiainak a XVIII. század elején Kaplonyba való hozása mit jelentett a katholicizmus ügyére nézve, megitélhetjük abból, amit *Károlyi* Sándor gróf arról az időről jegyzett fel, mikor ő még diák volt. „Akkor — írja a gróf — az egész Tiszán innen való földön több sehul római katholikus papok nem voltanak, hanem Szathmárt a pater jessuitáknál és Ecsedben egy plébános." Ilyenek vagy nem sokkal jobbak voltak a vallásügyi viszonyok Kaplony vidékén még akkor is, mikor a franciskánusok ott megkezdték működésüket, mert *Károlyi* Sándor — a fent jelzettnél későbbi időket illetően — ezt írja: „(Szathmár megyében) feleségem fehér cselédivel együtt mind öszve is alig voltunk tizenketten az igazi római hitben.[749]"

Az 1834-iki földrengés a kaplonyi ferencrendi templomot és conventet majdnem teljesen elpusztította. A templomot egészen ujra kellett épiteni. Az emeletes conventet földszintessé alakították át. Az uj templomot *Hám* János, szathmári püspök (1827—1857),[750] 1848-ban szentelte fel. Mindennek újjáépítője *Károlyi* György gróf volt.

1900-ban Kaplony a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba került, melyben ma is fennáll. Az atyák a plébániát is kezelik.[751]

Kapronca. (Koprivnica.)

Belovár-Kőrös megye, város. Az 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem. szerint 1280-ban a németujváriak alapították. *Kaizer* szerint 1292-ben *Henrik* bán építtette. (Az ilyen adatok összeegyeztethetők. Alapítás, az építés megkezdése, befejezése .... Tüzetesen persze a dologhoz csak alapos, önálló oklevéli kutatás után szólhatnánk hozzá.) 1372-ben Nagy Lajos király neje, Erzsébet királyné ujraépíttette. 1533-ban szerepel a marianusoknak pécsi őrségében. Pécs eleste (1543) után (az id. Schem, szerint csak 1561-ben) az atyák elhagyták. 1606-ban *Draskovich* Ferenc gróf, provincialis, ujra

[748] *Fridrich:* i. h. II. 150. és köv.

[749] Takács Sándor: i. h. u. o.

[750] A szentéletü Hám Jánost 1848-ben V. Ferdinánd király a Batthyány-kormány előterjesztésére esztergomi érseknek nevezte ki. Ezt a kinevezést Róma, csak úgy, mint Lonovics Józsefét csanádi püspökből egri érsekké és Horváth Mihályét csanádi püspökké, sohasem erősítette meg. Lonovicsot az osztrák abszolut kormány minden cimétől, rangjától megfosztotta és az alsóausztriai Melkben internálta, Horváth külföldre menekült, Hám visszament Szatmárra és holtáig annak püspöke maradt. Esztergomi érsek 1849-ben Szcitovszky János lett. — A magyar ferenceseknek az utolsó magyar szabadságharcban való résztvételére nézve sejthetünk valamicskét abból, amit fent, Csiksomlyót illetően feljegyezhettünk. Lehetünk-e majd abban a helyzetben, hogy mindent, mi erre vonatkozik, felkutathatunk? csak az Isten tudja. Mi mindenesetre vágyva vágyunk ezt a kutatást elvégezni.

[751] *Kaizer.* — 1913-i *Kap.* Schem.

elfoglalta. Azután — ismeretlen okból — az atyák megint elmennek Kapronczáról. Templomukat plébániatemplommá alakították át és a plébánosnak adták, melléje plébániaházat építettek. A conventet, azaz romjait, német katonaság foglalta el és föléjük élelmiszerraktárt épített. (Id. Schem.)

1644-ben III. Ferdinánd király elrendelte, hogy Kapronczán a varasdi ferenczeseknek régi templomukat és kolostorukat, melyet eddig a plébános birt, adják vissza. *(Conc. Exp.* 1644. 202. aug. 25.) Ezt a rendeletet, mint mindjárt látni fogjuk, sohasem hajtották végre.

1657-ben az atyák megint visszajöttek Kapronczára és *nem régi* helyükön ugyan, de szintén a várban, építettek maguknak templomot és conventet. 1655-ben Kapronca a ladislaitáké lett, 1900-ban a megszüntetett ladislaita provinciából az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben ma is fennáll. (Id. Schem.)

Kaptol. (Ld. Pozsega.)

Karánsebes. (Sebes.)

XI. Gergely pápa 1373-ban megengedte, hogy a bosnyák atyák itt kolostort építsenek. *(Kaizer.)* 1506-ban a magyar observánsok tabuláján a jenői custodiában szerepel *Karánsebes.* 1531—1542 a magyar salvatorianusok tabuláin az erdélyi őrségben van *Sebes,* az 1544-iki tabulán ugyanabban az őrségben *Karánsebes,* az 1546—1550-iki tabulákon ugyanabban az őrségben *Sebes,* az 1552-iki tabulán ugyanabban az őrségben guardián is és prédikátor is *Sebesen,* mi nem jelent két Sebest (ld. pl. Csíket, Bakót), az 1554-iki tabulán *Sebes,* az 1558-iki tabulán *Karánsebes.* Ezek szerint a salvatorianusoknak erdélyi őrségében *Sebes*-en sohasem *Szászsebes,* hanem mindég *Karánsebes*-t kell érteni. 1558 után Karánsebesnek nincs nyoma. *Kaizer* szerint 1716-ban a bolgár rendtartomány atyái telepedtek itt meg.

Karin. (Carina.)

1428-ban alapították. 1514-ben a Bosnae-Croatiae Provinciához csatolták (a boszniai vicariából, mely 1517-ben szintén rendtartomány lett), 1645-ben a török elpusztította. 1730-ban ujra felépítették és ezóta a Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományhoz tartozott, melyben 1897-ben is fennállt.[752]

Karlovac. (Ld. Károlyváros.)

Kassa.

A ferencrendiek conventjét 1450-ben a *Pálffy* és a *Perényi* családok alapították.[753]

1556-ban az atyák elhagyták Kassa városát.

---

[752] *Glavinich.* — *Dalmáciai Ss. Redempt.* Schem. 1897.

[753] *Nagy* Béni: A ferences szellem. 74. — *Fridrich:* II. 44. és köv. — *Farkas:* 10.

Nagy oka volt ennek.

Kassán a protestantizmus már a mohácsi vész előtt éreztette hatását. A Szent Miklósról nevezett ferencrendi convent tagjai 1522-ben vádat emeltek *Bezdédi* Miklós orvos, szökött domonkosrendi ellen. 1524-ben meg a ferencesek ellen érkezett vád (a királyhoz? az esztergomi érsekhez? bár hisz Kassa az egri püspökhöz tartozott), hogy a szerzetesi regulával ellenkező botrányos életmódot folytatnak, — egy kassai polgárt, ki nekik tilos dologban nem akart segédkezni, véresre vertek és több más kihágást követtek el. *Nyási* Demeter (esztergomi) érseki helytartó maga elé idézte a kassai guardiánt, hogy magát és társait igazolja. A vizsgálat eredményét, írja *Nagy* Béni, nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy a kassaiak közt az ujhitűek idézték elő a zavarokat.[754] *Nagy* Béninek teljesen igaza van. 1525- vagy már 1524-ben *Henckel* János, Mária királyné lutheránus udvari papja, lett Kassán plébános. Vagy ő, vagy *Achatius Transylvanus* volt e városban a lutheranizmusnak első terjesztője.[755] Az 1526-ik év nagybőjtjében a kassaiak hitszónokukat mentegető levelet intéztek az egri vicariushoz.[756] Bizonyára nem azért, mert a hitszónok jó katholikus volt. Ami a mohácsi vész utáni időt illeti: A protestantizmusnak Kassán való létezését megcáfolhatatlanul bizonyítja *Henckel* János, volt kassai plébánosnak 1528. aug. 28-án kelt, *Erdélyi* Antal, kassai prédikátorhoz intézett levele.[757] Ugyancsak 1528-ban, vagy e körül az év körül a kassaiak lutheránus prédikátort kerestek maguknak.[758] 1531-ben (dec. 18.) Ferdinánd király *András,* esztergomi prépostot és *Nagy* Imre, alnádort, Kassára küldte, hogy a ferenceseket és a domonkosokat a lutheránusok ellen megvédelmezzék.[759] Ugyancsak 1531-ben *Dévay Biró* Mátyás lett kassai magyar protestáns lelkész. I. Ferdinánd király *Dévayt,* a kassai német protestáns lelkésszel együtt, még ugyanebben az évben elfogatta. Emiatt a városban zavargás tört ki. A kassaiak a Bécs-

[754] A mar. fer. a XVI. sz. e. f.

[755] *Fabritius* Károly: Pemfflinger Márk. 21. — *Zsilinszky:* A magy. országgy. v. ü. tárgy. I. 13. — *Frankl (Fraknói):* Henckel János, Mária királyné udvari papja. Ért. a tört. tud. kör. 1872/73. — *Sörös* Pongrác: A reformáció egy szemfényvesztése. Kath. Szemle. 1898. 98. Itt idézve: Ifj. *Kemény* Lajos: A reformatio Kassán. — *Bauch* Gusztáv: Adalékok a reformatio és tudományok történetéhez Magyarországon a XVI. században. T. Tár. 1885. 351. és köv. 354., 355., 519., 523. — *Szilágyi* Sándor: Henckel János levelezéséből. T. Tár. 1882. 769. és köv.

[756] *Egyht. Eml.* I. 244.

[757] *U. o.* 397. — Ld. még: *Szilágyi:* ü. h. T. Tár. 1882. 769. és köv.

[758] *Egyht. Eml.* I. 415.

[759] *Kaizer.* — Mi annak idején a következőt jegyeztük ki *Fabritius* Károly munkájából (Oklevelek a magyarországi reformatio korából. T. Tár. 1881. 247.): 1531-ben a királynak fel kellett lépnie az ellen, hogy a kassaiak városukból ki akarták üzni a ferenceseket és a domonkosokat. — *Kaizer* nyilván szintén *Fabritius* adatára támaszkodik, vagy az *Egyht. Eml.*-re, melyek valószinüen közlik *Fabritius* adatát. Az *Egyht. Eml.* ezidőszerint nincsenek kezünknél és mikor kezünknél voltak, ha bennük van ez az adat, belőlük nem jegyeztük ki, de, mint mondtuk, *Fabritius*-ból kijegyeztük.

ben fogságban sínylődő *Dévay* érdekében a király tanácsosainál közbenjártak. A királynak 1533-ban, mikor *Dévay* Bécsből megszökött, az volt a gyanuja, hogy a szökés a kassaiak segítségével történt.[760] (De hiszen, a király tanácsosai között is voltak lutheránusok, ha ugyan javukrésze nem volt lutheránus.)

Ilyen előzmények után érkezett el az 1540 körüli idő, amikor t. i. nem csak az erdélyi szász földön, hanem az alsó- és a felsőmagyarországi városokban is megszüntették a katholikus k ü l s ő s é g e k e t. Akikben nagyon buzgott az ujítás kedve, papoknak és világiaknak egyaránt, eddig kellett várniok ezzel a nagy lépéssel. Mert hogy n a g y volt, ki tagadhatná? Gondoljuk csak el, ami ezekkel a szavakkal van kifejezve: a katholikus szertartás eltörlése és helyébe a protestánsnak tevése. Gondoljuk csak el, ha ez ma mi körülöttünk történnék. Hány, a szívben legmélyebben gyökeredző érzésnek kellene szétszakadnia. Hány szentnél szentebb emlékezést, mely a léleknek legdrágább kincse, legfőbb tartalma, kellene eltemetni. Tulajdonképpen az egész lelket. De hát lehetne-e? ... Ezért oly nehéz, oly gyűlöletes az ujítás. Ezért buknak meg oly könnyen az ujítók. Ezért oly könnyűek az ellenreformatiok, az ellenforradalmak. Igen, a nagy lépéssel várni kellett mintegy 1540-ig, még pedig főképp, sőt egyedül a nép miatt. Mert hiszen, hogy a király rendeleteire semmit sem kell adni, hogy a királytól nem kell félni, ezt nagyon jól megtanulták az emberek már II. Ulászló és II. Lajos idejében, akkor, amikor még nem is volt két király és folytonos polgárháboru. Hanem a néptől tartani kellett, mert az szívósan ragaszkodott a katholikus szokásokhoz, szertartásokhoz és az közel volt és esetleg rettenetesen éreztethette hatalmát, erejét a helyi hatóságokkal és a velük egy huron pendülő papokkal. A néppel tehát nagyon csínján kellett bánni. De végre, mintegy 1540-re, sikerült a nép lelkét is valamennyire átformálni, a multtól, apái, anyái örökségétől elhidegíteni. Viszont igaz az is, hogy valamint egyrészt már 1540 előtt is sok minden történt ezen a téren, ugy másrészt még 1540-ben sem volt teljes a katholikus szokások, szertartások kiküszöbölése. Még ezután is megtartottak egyet-mást belőlük. Hiába, mint mindjárt alább, éppen Kassára nézve látni fogjuk, még 1540 után is számolni kellett bizonyos mértékben a nép conservativismusával, még ezután is fenn kellett tartani bizonyos átmeneti állapotot. És ugyanugy, mint a városokban, kellett eljárni a falvakon, vagy, mint akkor mondták, a birtokokon (possessiones) is. A szegény jobbágynép, írja a protestáns *Révész* Imre, mintegy tudta és akarata nélkül vezettetett át a reformatio mezejére és voltaképpen csak akkor kezdett eszmélkedni, midőn a képek, az oltárok, a misemondó ruhák, a latin nyelv és más effélék kezdtek eltünni a templom-

[760] *Révész* Imre: Dévay Biró Mátyás. 31. — *Fraknói:* Adalékok Dévay Biró Mátyás élettörténetéhez. T. Tár. 1880. — V. ö. *Zsilinszky* stb.: A magyarhoni prot. egyh. tört. 57. — *Karácsonyi* János: Magyarorsz. egyht. Más. kiad. 1915. 115.

ból, ami azonban nem egy nap műve volt.[761] Maga *Luther* Márton, midőn a szász választófejedelemségben a nagymisét megtartotta, de belőle (1525. nov.) a canont és mindent, mi a collectae-ben az áldozatra vonatkozik, kihagyta, azt rendelte, hogy a canont úgy hagyják el, hogy a nép az elhagyást meg ne tudja.[762] Megjegyzendő, hogy *Luther* az Urfelmutatást is megtartotta, ami nála szintén csak üres, a nép miatt való dolog lehetett.[763] *Melanchthon,* — írja *Révész* Imre — aki talán minden reformatorok között a legnagyobb befolyással volt a magyar protestáns egyházra, a külső szertartások ügyében általában conservativ volt és tartván a közbotránytól és a gyarló köznép együgyűségétől, mindenkor a legnagyobb vigyázatot ajánlotta megváltoztatásukban.[764] *Ramaschi* Mátyás, erdélyi szebeni pap és dékán, 1544-ben panaszkodott Melanchthonnak, hogy haereticusok támadtak Erdélyben, kik a képek, az elevatio és a magánabsolutio ellen vannak.[765] Az 1545-iki erdődi zsinat megtartatta a fülbegyónást.[766] Az 1552-iki beregszászi zsinat a fülbegyónást kárhoztatta, kimondta, hogy ahol már nincs oltár, ne állítsák fel ujra, ott pedig, ahol a hívek makacson ragaszkodnak az oltárhoz, ám róla is lehet Urvacsorát osztani, csak a tudományban (a hitben) maradjanak (a lelkészek) állhatatosak.[767] Az 1554-iki óvári zsinat már megint szelídebb volt. Elhatározta a kovásztalan kenyér, a fülbegyónás, a házasulandók esküjének megtartását és kimondta, hogy az oltárok és a képek lerontása a világi hatóságok dolga, nem pedig a papoké.[768] Az 1555-iki (második) erdődi zsinat meg egyenesen helytelenítette az oltároknak és a képeknek a földesurak beleegyezése nélkül való eltávolítását a templomokból.[769] Ugyancsak 1555-ben *Melanchthon* megdicsérte *Ampher* Farkas, selmeci papot, hogy a szertartásokra nézve conservativ módon jár el.[770] És még a XVI. század vége felé is tartott az átmeneti állapot, — még akkorra sem birtak teljesen végezni a katholikus szertartásokkal, — még akkor sem birták a népet egészen átvinni a reformatiora! *Bornemisza* Péter 1584-ben megjelent prédikációiban keményen megró némely prédikátorokat, hogy még mindég miseruhát, gyertyákat, képeket, ostyát és oltárt hasz-

[761] Prot. Figyelmező. 1870. 396. Idézve *Bunyitay* Vincénél: A hitujítás történetéből. Századok. 1887. 390. és *Szilágyi—Acsády*-nál: 194. — V. ö. *Zsilinszky* stb.: i. h. 73.

[762] Solches meiden, dass der gemeine Mann es nimmer erfaehrt.

[763] *Hergenröther:* III. 39. — *Brück:* 598.

[764] D. Biró M. 105. és köv.

[765] *U. o.* — Ramaschinak nagy rövidlátására vall, hogy Melanchton előtt a képek, az elevatio és a magánabsolutio eltávolításának akarását e r e t n e k s é g-nek mondta, holott Luther és Melanchton mindezek megtartását nem hitelvi alapon ajánlották, hanem csak az e g y ü g y ü néppel szemben követendő taktika szempontjából.

[766] *Révész:* Erdősi János. — *Bunyitay:* i. h. 390.

[767] *Zsilinszky* stb.: i. h. 77.. 78. — V. ö. *Lampe—Ember:* az 1552. évhez.

[768] *Zsilinszky* stb.: i. h. u. o.

[769] U. o.

[770] *Révész:* D. Biró M. 105.

nálnak.[771] *Draskovich* György meg — ugyancsak az 1584-ik évben — azt írta Rómába, hogy az urakon, a német kereskedőkön és a várőrségeken kivül az ország olyan katholikus, mint maga Róma.[772] Mily nehéz volt tehát a népet a katholikus hittől, az ősi Egyháztól elszakítani, — mily lassan, valóban csak mesterségesen, lehetett az uj vallásra átvezetni. Sok helyütt alkalmaztak kegyetlen erőszakot is e részben és sokszor kudarcot vallottak vele, mert a nép még élete veszélyeztetésének árán is elzarándoklott messze földre, hogy katholikus papot találjon és gyónhassék.[773]

Szóval: 1540 körül a katholikus szertartások megszüntetésének tekintetében Kassán is többet tettek, mint amennyit addig az ideig tenni mertek és ott is elmondhatták, amit másutt mondtak, hogy t. i. végrehajtották a reformatiot.[774] A protestantizmust már előbb is elfogadták, tanait már előbb is követték, de a katholikus szertartásokat — úgy, ahogy — még megtürték, — 1450 körül azután legnagyobbrészt ezeket is eltörölték: külsőleg, hivatalosan is szakítottak a katholicizmussal, külsőleg, hivatalosan is reformálták a vallást.

Ily körülmények között csoda-e, hogy Kassáról is, csak úgy, mint a többi protestáns városból, el kellett jönniük a ferenceseknek? Inkább az a csodálni való, hogy, miután, mint fent hallottuk, a kassaiak az atyákat már 1531-ben ki akarták űzni városukból, még 1540 után is — 16 évig — megtürték őket maguk között. 1556-ban a ferencrendi convent leégett.[775] Bizonyos, hogy az atyákkal megérttették, hogy házukat kijavítaniuk felesleges, mert most már nekik maguknak is el kell menniük a városból. El is jöttek és számüzetésük Felső-Magyarország főhelyéről néhány év hijával 100 esztendeig tartott.

Valamint a ferenceseknek Kassáról való távozása nemcsak azt jelentette, hogy egy ferencrendi conventtel kevesebb lett az országban, hanem ez a távozás az országnak és különösen Kassának vallásügyi történetében nagy elvi jelentőséggel biró dolog volt, úgy azt a tényt is, hogy az atyák 1650-ben Kassára visszajöhettek, nemcsak egy régi ferences rendház felujításának kell vennünk, hanem a magyar vallásügy történetében felette fontos eseménynek. És éppen azért, hogy e tényt, mint ilyet méltányolhassuk, tud-

[771] *Révész:* Erdősi.

[772] *Fraknói* Vilmos: Egy jezsuita-diplomata hazánkban. Kath. Szemle. 1902. 803.

[773] Pl. Árva megyében, még a XVII. században is. — Ld. a katholikusok panaszát az 1619-iki országgyülésen. *Zsilinszky:* A magy. országgy. v. ü. tárgy. — És: Luzsénszky Joachim nyitrai főesperes jelentése a primáshoz Árva megyéről az 1650-ik év körüli időből. *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* A visitatiok közt, 2125. sz.

[774] Kassáról, az 1540 körül végrehajtott reformatiot illetően nincs feljegyzésünk, de van több más városról, és azok után, amiket fenn Kassáról előadtunk, azt hisszük, egészen felesleges kételkedni, hogy Kassán 1540 körül, vagy addig az ideig a reformatio tekintetében annyi legalább is történt, mint más városokban.

[775] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 538. — *Farkas.* 10.

nunk kell, mi minden történt Kassán az alatt az idő alatt, míg Szent Ferenc fiai onnan távol voltak.

1559-ben *Pethő* János lett kassai prédikátor. A „tiszta és őszinte" (pura et sincera) evangéliumi tanítás hirdetése végett jött Kassára. A tanácstól nyert utasítása szerint mindenben a tanácsnak kellett engedelmeskednie és meg kellett tartania a katholikus szertartásokat, nevezetesen a fülbegyónást, a mise formáját és a nép előtt a latin nyelvet is.[776] Ez mutatja, hogy Kassán (csak úgy, mint másfelé is, ld. amit az imént fent általában a protestánsokról mondtunk, és ld. fent, a Bártfá-nál mondottakat), 1540 után is megtartottak még valamit a katholikus külsőségekből. Viszont a *Pethő* prédikátornak adott utasítás senkit se tévesszen meg, úgy hogy azt higyje: Kassán 1559-ben a katholicismus szempontjából minden rendben volt, — ott a katholicismust nem is törölték el. Kassán lutheránusok voltak az emberek a szó teljes értelmében, ha *Pethő* János azt az utasítást kapta is, amelyet kapott, amint hogy ma sem katholikusok azok a külföldi és hazai némely lutheránus egyházközségek, melyekben még ma is van fülbegyónás és „mise". Maga a fülbegyónás még nem jelent katholicismust, szintúgy a mise f o r m á j a és a latin nyelv a n é p e l ő t t sem. A katholikus szertartások általában el voltak törölve, csak e g y-k é t dolgot tartottak meg belőle és amit megtartottak, az sem volt egyéb (aszerint, a h o g y megtartották) puszta, belső tartalom nélküli formaságnál, az sem volt már katholikus, hanem tökéletesen lutheránus szertartás. (A lutheránus mise nem egy a katholikus misével.) Éppen ezért nevezi egyik legkiválóbb magyar történetírónk a Pethőnek adott utasítást a katholicismus szempontjából s z e m f é n y v e s z t é s-nek, mely csak arra volt szánva, hogy a, még mindég a katholikus hagyományokon csüggő népet abba a hitbe ringassa, hogy hiszen tulajdonképpen semmi újítás sem történt, minden úgy maradt, mint régen volt. A katholicismus szempontjából a fülbegyónás, a mise formája és a latin nyelv a nép előtt semmit sem jelentett, hanem a lutheranismus szempontjából igenis nagyon sokat jelentett (és ez a lényeg), hogy *Pethő* a t i s z t a és ő s z i n t e evangéliumi tant hirdette és mindenben engedelmeskedni tartozott a t a n á c s n a k (nem az Anyaszentegyháznek, a pápának és a püspököknek). 1560-ban *Huszár* Gál jött Kassára prédikátornak. Neki is azt adták utasításban, hogy „fehér ruhában keresztelje, a szokás szerint."[777] I. Ferdinánd király még 1560-ban elfogatta *Huszár* Gált és megparancsolta, hogy vigyék Egerbe a püspök elé, de ebből semmi sem lett, mert a kassai nép és a katonaság *Huszárt* kiszabadította fogságából és *Huszár* Debrecenbe menekült.[778] Azt sem szabad hallgatással mellőz-

[776] *Sörös* Pongrác: A reformáció egy szemfényvesztése. Kath. Szemle. 1898. 98.

[777] Ifj. *Kemény* Lajos: Kassa város levéltárából. T. Tár. 1889. — *Sörös.* i. h.

[778] *Katona:* H. C. XXIII. 366., 374. és köv. — *Fejér:* Codicillus. 53. d. 89., 90. lap. — *Verancsics Antal összes munkái.* VIII. köt. 190., 197., 200., 206., 207., 213., 217., 221., 237., 249. — *Zsilinszky:* stb. i. h. 55. és köv. — *Fraknói:* Huszár Gál Óvárt,

nünk, hogy *Rueber* János báró, felsőmagyarországi főkapitány, ki Kassán székelt, buzgó protestáns és a protestantizmusnak buzgó terjesztője volt.[779] Hogy a protestantizmus Kassán a XVI. században mily erős volt, erre nézve utalunk még arra, amit fenn Bártfá-nál mondtunk.

A XVI. század folytán Kassán valamennyi templom a protestánsok kezére került. Az egri káptalan, melynek, miután a török, 1596 okt. 13-án, Egert elfoglalta, az 1597. 38. tc. Kassát jelölte ki székhelyéül, a városban csak egy kis kápolnát szerezhetett magának. 1603-ban *Szuhay* István, egri püspök, a királyi kamara elnöke, megkérte Rudolf királyt, hogy a kassai nagytemplomot a protestánsoktól vétesse el és adassa át az egri káptalannak. A király ennek a kérésnek megfelelő rendeletet adott ki, melyet *Forgách* Ferenc, nyitrai püspök hozott el Kassára és melynek alapján *Belgiojoso* gróf, felsőmagyarországi főkapitány,[780] 1604 jan. 7-ikén a kassai nagytemplomot katonai erővel valóban elvette a protestánsoktól és a káptalannak adta át. A templomot másnap *Forgách* Ferenc ujra felszentelte. Ezután *Belgiojoso* a városban levő valamennyi többi templomot is elvette a protestánsoktól, nekik vallásuk gyakorlását még magánházaknál is megtiltotta és lelkészeiket, tanítóikat a városból kikergette. Ekkor a, már 1601-ben — *Pázmánnyal* együtt — Kassán működött, de 1602-ben onnan távozott jezsuita-atyák visszajöttek Kassára és, mint egy kortárs irta, annyian jártak hozzájuk, hogy rövidesen egész Kassának a katholikus hitre való térését lehetett remélni.[781] Ez a kassai, valamint egyéb templomelvételek voltak egyik oka Bocskay István felkelésének, de nem főoka, sőt még nem is e g y i k főoka, hanem csak egyik alárendelt oka, mert annak a felkelésnek az egyedüli f ő-oka világi politikai volt. Bármi ellenkezőt írnak, a történelem ezt bizonyítja. Bocskay István felkelése idején megszünt Kassán a katholikusok uralma. A protestánsok a városnak megint minden templomát elfoglalták, — az egri káptalannak és a jezsuitáknak menekülniük kellett a városból. *Pázmány* már az 1618-iki országgyülésen követelte, hogy a

---

Kassán és Komáromban 1555—1560. Századok. 1876. 22. és köv. — *Sörös* Pongrác: Ghimesi Forgách Simon báró. Századok. 1899. 605., 606. — *Sörös:* P. Verancsics és a reformáció. Kath. Szemle. 1897. 554. és köv. — *Szabó* Károly: Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok. 1867. 149.

[779] *Fraknói:* Egy jezsuita-diplomata hazánkban. Kath. Szemle. 1902. 700. — *Ráth* György: Két kassai plébános a XVI. században. Századok. 1895. 441.

[780] Barbiamo János Jakab, Belgiojoso grófja, ő császári és királyi felségének hadi tanácsosa és Magyarország felső részeinek főkapitánya. — Ld. *Szilády* Áron és *Szilágyi* Sándor: Török-Magyarkori Tört. Emlékek. Első oszt. Okmánytár. IX. köt. (Török-Magyarkori Államokmánytár. VII . köt.) 1872. 372.

[781] *Fraknói* és *Károlyi:* Magyar országgyűlési emlékek. X. 374—377. — *Korneli:* Fragmenta. 1741. 299. és köv. — *Sörös* Pongrác: Forgách Ferenc, a biboros. Századok. 1901. 593. — *Okolicsányi:* Hist. Dipl. 15. — *Szilágyi-Acsády.* 578. — *Zsilinszky:* A magy. országgyül. v. ü. tárgy. I. 242. — *Lenoz* Géza: A kassai templomfoglalás hatása Bocskay felkelésére és a bécsi békekötésre. Prot. Szemle. 1917. 669. és köv.

főtemplomot a protestánsoktól vegyék el, de ez akkor még csak puszta óhajtás lehetett. Az 1621-iki nikolsburgi béke szerint Kassa Bethlen Gáboré lett és e béke Kassán is kikötötte a katholikus vallásnak szabad gyakorlatát, melyet azonban a kassaiak mindjárt 1621 után megzavartak.

Mint láttuk, Kassán Bocskay István felkelése után a katholikusoknak egy darabig semmi helyük sem volt, ahol istentiszteletüket végezhették volna.

Később a jezsuiták visszajöhettek a városba, a király a generalatus (a főkapitányság) épületében jelölt ki számukra lakóhelyet, és a katholikusok az itt lévő kápolnába jártak istentiszteletre.

I. Rákóczi György felkelése alatt a jezsuitáknak ujra el kellett hagyniuk Kassát, ahol a katholikusok megint minden, istentiszteletük céljaira szolgáló hely nélkül maradtak.

I. Rákóczi György a linci béke után sem engedte meg, hogy a jezsuiták Kassára visszajöjjenek, holott az atyáknak Kassára való visszajöhetése — a dolgoknak való állása szerint — egyértelmü volt azzal, hogy a katholikusok a városban gyakorlatukat ujra megkezdhessék.

Az 1647. 18. és 19. tc.-ben olvassuk, hogy, bár a katholikus vallás gyakorlatának a hét megyében is szabadnak kell lennie, mégis Kassa városa a katholikusok szabad gyakorlatát megakadályozta és ezért a város köteles legyen a katholikusok temploma, paplaka, valamint iskolája számára alkalmas helyet kijelölni és a törvényes büntetés terhe alatt a katholikusokat abban, hogy vallásukat gyakorolják és papokat tartanak, nem gátolni.

Az 1646/47-iki országgyülés a reformátusok helyzetét is rendezni akarta Kassán. A 19-ik cikkben tehát kimondta, hogy a város a helvét hitvallásuak temploma, paplaka és iskolája számára is jelöljön ki alkalmas helyet és a nevezettek gyakorlatát se zavarja.

A város az országgyülés után panaszt tett a királynál, hogy Abaujvár megye sürgeti a 19. tc. végrehajtását, holott „a helvét hitvallásuak eskü alatt vallották, hogy ama törvénycikk végrehajtását nem követelik". A város tehát kérte a királyt, hogy a nevezett törvénycikk végrehajtását a jövő országgyülésig függessze fel, ámde a király a város és Abauj megye között mindenképp békés megegyezést óhajtott.

A város erre nemcsak hogy a 19. tc.-et nem hajtotta végre, hanem a reformátusoknak vallásuk gyakorlását szigoru büntetés terhe alatt megtiltotta, sőt a reformátusokat magukat is üldözte.

Ami a katholikusokat illeti, I. Rákóczi György az eperjesi tárgyaláson kijelentette ugyan, hogy az 1647. 18. és 19. tc. végrehajtását nem ellenzi, de hogy a jezsuiták Kassára visszajöjjenek, megint nem engedte meg, Kassa városa pedig egyszerüen semmi helyet sem jelölt ki a katholikusok istentiszteletének céljaira.

Mindezeknél fogva az 1649-iki országgyülésen keserü vita volt a reformátusok és a lutheránusok között, és mind a protestánsok, mind a

katholikusok sérelemképp panaszolták fel Kassa városának a vallás ügyében való eljárását és követelték, hogy a város az 1647. 18. és 19. tc.-et sürgősen hajtsa végre.

Az országgyülés tehát a 12. cikkben megismételte az 1647-iki, két említett törvénycikk rendelkezését, ámde Kassa városa még ezután sem akart a reformátusok istentiszteletének céljaira helyet kijelölni.

Végre sok huza-vona után, Abaujvár megye, majd a királytól kiküldött nádor közbenjöttével, 1650 febr. 16-ikán megtörtént Kassán azoknak a helyeknek a kijelölése, melyeken a reformátusok templomukat és iskolájukat valóban csakhamar felépítették.[782]

Kassa város az 1649. 12. tc. értelmében a katholikusok, illetően az 1649. 38. tc. erejével Jászóról ismét Kassára helyezett egri káptalan templomának építése végett a várfal mentén a felső kapu mellett jelölt ki helyet.[783] A káptalan ezzel nem volt megelégedve, hanem bent a városban, a Domonkosok régi kolostorát követelte a maga részére.[784] A király felhívta az egri püspököt és prépostot, hogy mivel a város a törvénynek, (mely nem egy bizonyos helyről, hanem csak általában hely-ről szól) eleget tett, a város kijelölte helyet fogadják el és a Domonkosok kolostora dolgának elintézését hagyják a jövőre. Azt persze a király is óhajtotta, hogy a káptalan a szóban forgó kolostort is megkapja, annyival is inkább, mert Rudolf király adománylevéléből, melyet 1597-ben, mikor az egri káptalan először jött Kassára, adott Rudolf a káptalannak, ki volt vehető, hogy a kassaiak kötelezték magukat, hogy a kolostort a káptalannak átadják.[785]

Ez ügynek végleges elintézése az lett, hogy sem a káptalan, sem a katholikusok sohasem fogadták el a várfal mellett kijelölt helyet, rajta templomot sohasem építettek, hanem 1650 ápr. 29-ikén *Mosdósy* Imre a király parancsára átadta az egri káptalannak a régi ferencrendi kolostor templomának, mely addig fegyverházul szolgált, szentélyét, sekrestyéjét és tornyát, a templomnak többi része tovább is fegyverház maradván. *Mosdósy* a templom körül egy darab földet is kijelölt a katholikusok temetője céljaira.[786]

Ugyancsak 1650-ben *Pálffy* Pál nádor Kassára telepítette a ferencrendieket, kiknek III. Ferdinánd király 1651-ben a felsőmagyarországi

---

[782] Mindezeknek bővebb előadását kiadatlan levéltári források alapján és az idevágó nyomtatott irodalom feltüntetésével ld. *Pompéry* Aurél-nak kéziratban levő művében: A katholicizmus és protestantizmus Magyarországon 1523—1791. I. köt. 1523—1681.

[783] *Conc. Exp.* 1649. 314. szept. 26. — Ld. még *(Korneli* János S. J.) Fragmenta Ung. Hist. ad ann. Chr. 1667. et sequ. Cassoviae. 1741. 261.

[784] *Conc. Exp.* 1649. 346. okt. 11.

[785] *Conc. Exp.* 1649. 314. szept. 26., 347. okt. 11., 447. dec. 21.

[786] *Fejér:* Codicill. 130. drb. 227. lap. — *Katona:* Hist. Crit. XXXII. 688.

királyi jövedelmek kezelőségétől heti másfél forintot utalt ki. Mint a király írta, az atyák prédikációjukkal és példájukkal még az acatholicusokat is a katholikus hitre vezérlik.[787]

Legkésőbb 1650-ben a jezsuiták is — mint szerzet — ismét Kassán voltak.[788] Azt hisszük, mindjárt régi helyükön, a főkapitányság épületében laktak, és a király 1654-iki ténye, melynél fogva ezt az épületet a jezsuitáknak adta,[789] csak az épületnek az atyák részére való végleges adományozását jelentette.

A katholikus nyilvános gyakorlat tehát több esztendei teljes szamüzöttség után egyszerre három szentélyben éledhetett fel Felsőmagyarország fővárosában. „Kivittem" — írta 1650 körül *Lippay* György primás a pápának — „hogy az országgyülés Kassán helyet jelöltessen ki a katholikusok temploma és iskolája részére és hogy az egri káptalan és püspökség a jelentéktelen mezővárosából: Jászóról Kassára kerüljön. Ez már meg is történt. A kanonokoknak már van Kassán templomuk. Oda jöttek a jezsuiták és a franciskánusok is. A legeretnekebb városban (civitas haereticissima), mely csak nemrég a vértanuk vérétől ittasult meg (ebria martyrum sanguine), mekkora változás!"[790]

Igy jöttek vissza a ferencrendiek Kassára, valóban nagy, hatalmas változások közepette, melyeknek nagy és hatalmas volta azonban éppen abban is állt, hogy az atyák ismét megkezdhették működésüket a városban.

Azok a ferencesek, kik 1450-től 1556-ig tartózkodtak Kassán, marianusok voltak (ld. pl. a marianusoknak 1533-iki tabulájan:

---

[787] *Conc. Exp.* 1651. 16. jan. 13. A király rendelete a kamarához. — V. ö. *Fejér:* i. h. 131. drb. 227. lap és *Fridrich:* II. 44. és köv.

[788] Hogy egyénenként, azaz collegiummal, vagy székházzal nem bírván, a jezsuiták már 1650 előtt is működtek Kassán, bizonyítja az, amit a kassaiak az eperjesi tárgyaláson (1647 szept.—1648 jan.) mondtak, hogy t. i. ha nem kell helyet kijelölniük az atyák számára, nem fogják őket gátolni a városban való tartózkodásban. — Hogy 1648 januárjában a jezsuitáknak még nem volt Kassán rendházuk, bizonyítja azon körülményen kívül, hogy akkor még tartott az eperjesi értekezlet, melyen I. Rákóczi György nem engedte meg, hogy az atyák Kassára visszatérjenek, *Lippay* György, esztergomi érseknek 1648. jan. 3-iki, a királyhoz intézett levele. *(Orsz. Levélt. Cancellariai Oszt. Litterae Archiepiscoporum.)* — Hogy 1650-ben már volt a jezsuitáknak rendházuk Kassán, bizonyítja *Lippay* érseknek a pápához írt, Magyarország és különösen az esztergomi főegyházmegye egyházi viszonyairól szóló jelentése *(Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 25. n. 235. *Lippay* érsek sajátkezü fogalmazványa), melly aligha kelt 1650 után és melyben azt írja az érsek, hogy Kassára jöttek a jezsuiták is és a ferencrendiek is. — A ferencrendiekről, fent idézett forrásainkból, egészen bizonyos, hogy már 1650-ben Kassára jöttek.

[789] *Lippay* György esztergomi érsek, 1654. dec. 23-ikán megköszönte a királynak, hogy Kassán házát a jezsuitáknak adta és kérte a királyt, hogy az erre vonatkozó adománylevelet mentől előbb irassa meg. *(Litterae Archiepiscoporum.)*

[790] *Lippay*-nak idézett, primási levéltárbeli, 1650 körüli kézirata.

Kassa az egri őrségben), azok az atyák pedig, kik 1650-ben jöttek Kassára, a salvatorianus rendtartományhoz tartoztak.[791]

A marianusoknak régi temploma, mint mondtuk, 1650-ben fegyvertárul szolgált és e templomnak szentélyét, sekrestyéjét és tornyát, miután e három helyről a fegyvereket eltávolították, de a templomnak többi részét tovább is fegyvertárnak hagyták meg, a király az említett 1650-ik évben az egri káptalannak adatta át, úgy azonban, hogy a templom nem lett a káptalané,[792] hanem a ferenceseké (immár a salvatorianusoké) maradt és a káptalan csak *együtt* használhatta a ferencrendiekkel — persze, királyi intézkedés, a királytól nyert jog alapján.

A marianusoknak régi conventjét is a katonaság használta 1650-ben (katonatisztek laktak benne) és ekkor ennek az épületnek is csak egy részét szabadították fel a katonai céloknak való szolgálás alól és ebbe a felszabadított részbe azután a salvatorianusok beköltözhettek.[793]

1655-ben III. Ferdinánd király az egész templomot átadatta az atyáknak.[794] Természetesen az atyákkal együtt a káptalan is tovább használta még a templomot (1673-ig).

1668-ban pedig I. Lipót az egész *conventet* az atyák rendelkezésére bocsátotta.[795]

Ebben az évben lett a kassai rendház conventté.[796]

1673-ban a város főtemplomát, a Szent Erzsébet egyházat, melyet rövid megszakítással több mint egy évszázadig birtak a luthenánusok, *Volkra* Ottó gróf, a kamara elnöke, a lutheránusoktól visszavette a katholikus egyház részére.[797] A lutheránusok ekkor minden ellenállásról letettek, mert a katonaság parancsnoka kijelentette, hogy bár lutheránus, a császár parancsára még magát *Luther* Mártont is elfogatná. Ugyanekkor a reformátusoktól is elvették templomukat és mivel a katholikusoknak nem volt reá szükségük, katonai eleségraktárrá alakították át.[798] Most

[791] Fent azt írtuk, hogy a ferencesek 1650-ben Kassára visszajöttek, — teljes joggal, mert hisz a salvatorianusok is ferencrendiek voltak.

[792] Ezt a józan ész is magával hozza, de meg *Fridrich* előadásából is kitűnik.

[793] *Fridrich:* II. 44. és köv.

[794] Rel. (igiosi) fratres Provinciae Hungariae Ss. Salvatoris Ord. Minorum Reformatorum S. Francisci. — A király azt írta, hogy az atyák eddig templomuknak csak szentélyét használhatták, mert a hajó le volt foglalva munitio (hadiszerek, főképp lövegek) számára, ezután azonban a hajót is az atyák használják. *Conc. Exp.* 1655. 14. jan. 27. — Ezt az intézkedést *Fridrich* nem említi.

[795] *Fridrich* i. h.

[796] U. o.

[797] „1673. Sz. Mihály-napján foglalta el kassai templomunkat camerae praeses Otto Ferdinandus Theophilus Volkra, kegyetlen persecutor." Ezt írta naplójában *Várady* Mihály. Ld. *Révész* Kálmán: Két napló a XVII. századból. Tört. Tár. 1904. 151. és köv.

[798] *Korneli:* Fragmenta. 229. 261. — *Szilágyi-Acsády.* 303. — *Otrokocsi Fóris* Ferenc: Furor Bestiae. 7. §. — *Szilágyi:* Zrinyi P. és t. lig. 85., 86. — *Szilágyi* azt írja, hogy a superintendenst 5 pappal börtönbe zárták.

tehát Kassán a protestánsok jutottak arra a sorsra, melyre a XVI. században ők juttatták a katholikusokat. Most már az egri káptalan elhagyta a ferencesek templomát és a Szent Erzsébet templomot vette át.

1673-ban a király Kassának is megparancsolta, hogy a tanácsba és a városi tisztségekre katholikusokat is és a jegyzőségre csak katholikust válasszanak és az ez évi tisztujításhoz a király a kamarából a városba biztosokat küldött ki.[799] Az 1675- és 1676-iki tisztújításon pedig Kassán a király parancsára már a főbíróságtól kezdve végig minden városi tisztségre katholikus egyént kellett választani.[800] Ennek, mint a király a kamarának írta, a templom jobb gondozásának ürügye alatt kellett történnie. (Praetextu diligentioris curae habendae Ecclesiae.)

Ami magát a templom gondozását illeti, a király 1675 dec. 14-ikén megfedte Kassa városát, hogy, bár főtemploma, „melyhez fogható Magyarországon alig van", már harmadik éve vissza van véve a protestánsoktól, mégis oltáraitól még mindég meg van fosztva, tetején viz csurog be és tornya majdnem összedől. „Ti a kegyuraságot követelitek magatoknak" — írta a király — „élvezni akarjátok hasznát, és mi azért tettünk nálatok katholikus előljáróságot, hogy az istentiszteletet és az Oltáriszentség tiszteletét előmozdítsuk, — és íme, ti kevesebbet áldoztok az egyház szolgáinak eltartására, mint az acatholicusok, kiknek 6 lelkészük volt és még több más egyházi szolgájuk, míg ti csak 1 plébánost, 1 káplánt, 1 tanitót és 1 harangozót tartotok nagynehezen." Mindezek alapján a király elrendelte, hogy a város a céhekkel, melyeket erre szabadalmaik köteleztek, a főtemplomban az oltárokat, tartozékaikkal együtt, állíttassa vissza, az Oltáriszentséggel tartott körmenetekhez való zászlókat szereztesse be, a templomot és tornyát javíttassa ki és több egyházi embert tartson.[801]

1676-ban a király Kassára nézve is elrendelte, hogy a céhek az úrnapi körmeneten résztvegyenek, és mivel a céhek ekkor itt sem engedelmeskedtek e parancsnak, a király 1677-ben Kassára nézve is megujította a jelen tárgyra vonatkozó rendeletét.[802]

1683-ban Kassa Thökölyék hatalmába került. Megint minden templom a protestánsoké lett. A jezsuitákat és a ferenceseket kiűzték a városból. Ámde a ferenceseknek csakhamar megengedték Thökölyék, hogy Kassára visszajöjjenek. Ekkor az atyák a Szent Antal kápolnában

---

[799] *Conc. Exp.* 1673. 338—345. dec. 6. — A felsőmagyarországi városokban a tisztujítás nem Szent György-napkor, hanem ujév, vagy vízkeresztkor történt.

[800] *Conc. Exp.* 1675. 544. dec. 18. A király rendelete a kamarához. — 1675. 545. dec. 18. A király rendelete a városhoz.

[801] *Conc. Exp.* 1675. 541. dec. 14.

[802] *Conc. Exp.* 1677. 209. máj. 26.

végezték az istentiszteletet. Itt miséztek az egri kanonokok is, kik tehát szintén bent voltak a városban Thökölyék alatt is.[803]

1686-ban Thökölyék elvesztették Kassát, ahol a vallásügy tekintetében ezután megint minden úgy lett, mint 1683 előtt volt.

1752-ben aug. 22-ikétől okt. 3-ikáig a ferencesek templomát a püspök interdictummal sujtotta. Hogy miért, *Fridrich* nem írja meg, — mint mondja, azért nem fejtegeti az okokat, hogy a keserűség még nagyobb ne legyen. Majd talán annak idején módunkban lesz az okokat kikutatnunk.

1787-ben bevégződött a salvatorianusok kassai házának története. Ebben az évben ugyanis II. József császár ezt a rendházat is eltörölte.[804]

Károlyváros. (Karlovac.)

Zágráb megye, város. Az atyák a plébániatemplomot a várban már 1657-ben megkapták, de egyelőre még csak magánházban kellett lakniok. 1667-ben jótevők, de különösen a katonai kormány segítségével conventet építhettek. 1692-ben tűz pusztította el mind a templomot, mind a conventet. Mind a kettőt csakhamar ujra felépítették. 1900-ban e rendházat a, Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai rendtartományból az ujonnan alakított horvát-szlavonországi Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték. Az atyák ma is kezelik a plébániát.[805]

Kecskemét.

1548-tól 1586-ig a salvatorianusok külömböző rendházaikból időnként prédikátorokat küldtek ide (fratres deputati), hogy a katholikusoknak az Isten igéjét hirdessék és nekik a szentségeket kiszolgálják.

Az utolsó világi-pap-plébános a városban Gyárfás volt.[806] 1536 körül halt meg. A kecskemétiek, pap nélkül lévén, a nagyszombati jezsuitáktól kértek lelkipásztort. Küldtek is nekik két atyát, kik azonban csakhamar meghaltak pestisben. A hívek tehát ujra Nagyszombatból kértek papot, de a jezsuiták provinciálisa és a nagyszombati rector azt felelték nekik, hogy mivel nincs annyi egyénük, hogy Kecskemétre is küldhetnének valakit, forduljanak kérésükkel a ferencrendiekhez.[807] A hívek megfogadták ezt a tanácsot és 1644-ben a salvatorianus rendtartomány elöljáróságához folyamodtak állandó lelkiatyáért, akik számára a plébániának szánt helyet is felajánlották. Ez a kérés nem volt

---

[803] *Fridrich* i. h.

[804] *Kaizer.* — *Farkas.*

[805] *Horv. Cyr. Meth. Schem.* 1904.

[806] *Fridrich* Gyárfás keresztnevét nem közli. Róla szájhagyomány alapján ír. — Ld. Gyárfásról bővebben a török világról szóló fejezetünket.

[807] *Fridrich* hivatkozik a nagyszombati rectornak 1637-iki és a kecskemétieknek két, a ferencesekhez intézett, 1644-iki levelére.

hiába. A salvatorianusoknak 1644 jun. 25-iki, szakolcai káptalana több atyát rendelt a városba, hol a praesidens tisztét elsőül *Gyöngyösi* János töltötte be, ki egyben a plébánia vezetését is átvette. *Lippay* György, primás, 1647 aug. 28-iki, *Hosszutóthy* László, váci püspök, 1647 nov. 5-iki levelükkel engedték meg, hogy a plébániát az atyák kezeljék, továbbá, hogy a plébániaházat Szent-Ferencrendi monostorrá (monasterium) alakítsák át. Mikor azután — 1676 körül — minden katholikus egyházi épület leégett és a híveknek ujrafelépítésükre nem volt tehetségük, megkérték az atyákat, hogy az építkezésre szükséges összeget ők kéregessék össze és ennek fejében megigérték, hogy örökre lemondanak a ferencesek javára a plébániatemplomról, a plébániaházról (mely akkor már ferencrendi residentia volt) és az iskoláról. Mivel pedig az atyák mindez épületeket valóban ujjáépítették, 1678-ban a kecskemétiek a, Szent Miklósról nevezett plébániatemplomot, mely eddig jogilag világi plébániaegyház volt, s melyet eddig az atyák csak ideiglenesen administrálták, (a plébániaház — mint mondtuk — már 1678 előtt is ferencrendi residentia vala) valóban örök időkre odaadták a ferenceseknek. Ekkor tehát a plébániaegyház valóságos ferencrendi templom lett.[808]

1694-ben a kecskeméti residentia convent rangjára emeltetett.

1741-ben a város és a ferencesek közt viszálykodás támadt amiatt, hogy a város azt állította, hogy a plébniatemplom az övé. Az ügy a váci szentszék elé került, mely azonban, magát érdekelt félnek mondván, nem hozott itéletet. Az ügy tehát, mint *Fridrich* írja, mai napig (1759-ig) nincs eldöntve és a kösönködések a város és a ferencrendiek között egyre tartanak.[809]

Az ügy, tudtunkkal, úgy dőlt el, hogy a Szent Miklós-tempom a ferencrendieké maradt (ma is birják), de 1772-ben Kecskeméten világi plébániát állítottak fel. (A plébániatemplom, melyet az említett 1772-ik évben építettek vagy kezdtek építeni, az Ur mennybemeneteléről van elnevezve.)

1900-ban a kecskeméti conventet a megszüntetett salvatorianus provinciából a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.

(Kecskemétet illetően ld. még a török világról szóló fejezetünket.)

Keszthely.

Zala megye. Már a XIV. század második felében fennállt. A marianusoknak 1533-iki tabuláján a fejérvári custodiában szerepel. 1526 után a török elpusztította. Később ujra felépítették. II. József 1788-ban

[808] *Fridrich* a városnak 1678. szept. 5-ikén kelt lemondó levelét egész terjedelmében közli.

[809] *Fridrich:* i. h. II. 103. és köv.

eltörölte, csak a tanárkodó atyák maradhattak meg a rendházban, melyet végleg 1799-ben ürítettek ki. Ma a prémontreiek birják.[810]

Keve.

Keve vára, hajdan a Duna balpartján, szemközt a macsói bánságbeli Szendrővel. A boszniai vicaria egyik őrségének székhelye volt. Van adat róla 1390- és 1453-ból.[811]

Kézdivásárhely.

Alapította 1690-ben *Nagy* Mózes, esztelneki plébános, Esztelneken a minoriták számára. 1696-ban az atyákat Kantára, Kézdivásárhelynek akkori külvárosába helyezték át. (Ld. Esztelnek-nél.) Itt ma is fennáll a convent, mint a minoriták magyarországi rendtartományának, nevezetesen a Szent Háromságról nevezett őrségnek tagja. Az atyák ma is kezelik a plébániát.[812]

Kilyén. (Ld. Kylia.)

Kismarton.

Sopron megye.

1. A városi rendház.

Alighanem a kanizsaiak alapították. *Wadding*-nál az 1400-ik évnél még nem szerepel. Első okleveles említése XXIII. János pápának egy, 1414-iki, búcsút engedélyező bullájában történik. 1503-ban már elhagyottan, üresen állt. Birtokainak jövedelmét a pozsonyi convent élvezte. A birtokokat a pozsonyi atyák a kismartoni kapitánynak adták bérbe. Mint már fent, az általános történetben említettük, *Alvarez* Mihály, rendi commissarius, 1580-ban megengedte, hogy a pozsonyi rendház a kismartoni javakat megtartsa. Ezt az intézkedést a rend generalisa 1603-ban megerősítette. Hogy a kismartoni kapitány a javak után a pozsonyi ferenceseknek az évi bérösszeget fizette, erről 1606-ig van feljegyzés.

Miután *Esterházy* Miklós gróf, nádor, Kismartont zálogjogon megkapta, a rombadőlt conventet ujra felépíttette és a marianusoknak adta, akiké Kismarton, mint a győri őrség tagja, a multban, elpusztulása előtt is volt. A nádor a templomot is ujra megépíttette. 1625-től 1630-ig tartott a rendház és a templom építése. A nádor alapítólevele, melyben évi alamizsnát biztosított az atyák számára, 1531-ben kelt. A templom consecrálása csak 1650-ben történt meg.

Ezt a kismartoni, városi conventet II. József megerősítette, elren-

[810] *Farkas.* — *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 584. — *Kaizer.*

[811] *Kaizer.*

[812] 1913-iki *Min.* Névt.

delvén, hogy a provincialis e conventbe annyi rendtagot helyezzen, hogy a kismartoni, kálváriahegyi templomban (erről mindjárt itt alább lesz szó) is végezhessék az istentiszteletet. Ennélfogva a provincialis e conventbe 15 atyát és 2 laikus testvért rendelt, akik számára azután II. József a vallásalapból évi 692 forintot utalványoztatott. Az atyák a conventhez tartozó templomot 1796-ig kezelték. Ekkor e templom plébániaegyház és a conventnek egy része plébániaház lett. Ez a kismartoni, városi convent ma is fennáll a marianusok rendtartományában.

2. A kálvária-hegyi rendház.

Ezt *Esterházy* Pál herceg, nádor, alapította. 1701-től 1705-ig épült fel a rendház és a hozzátartozó 5 kápolna. A consecrálást 1707-ben *Csáky* Imre, váradi püspök végezte. Az alapító herceg a residentia helyett conventet és melléje kéttornyú templomot akart építtetni, de e szándékának megvalósításában megakadályozta halála. II. József császár ezt a kismartoni, kálváriahegyi rendházat eltörölte.[813]

Klanjec.

Varasd megye. Az *Erdődy* grófok alapították 1630-ban a Bosnae-Croatiae Provincia részére. 1716-ban a convent leégett, de a grófi család és a nép újra felépítették. 1900-ban a, Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai rendtartományból az újonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodusról nevezettbe kebelezték, melyben ma is fennáll. Az atyák a plébániát is kezelik.[814]

Knin. (Ld. Thinna.)
Kobas. (Ejtsd: s-sel. Ld. Cernik.)
Kolozsvár.

Kaizer szerint *Maróti* János 1420-ban az observansok részére alapította. Az *Erdélyi Stef.* Schem.-nak első adata róla 1446-ból van. Eszerint a ferencesek régi kolozsvári conventje a Farkas-utcában állt. Véleményünk szerint kezdetben Kolozsvár nem az observansoké, hanem a conventualisoké volt, kiknek kezéről azután, más conventekhez hasonlóan, 1444 után az observansokéra került. 1506-ban az observansok tabuláján az erdélyi őrségben szerepel. 1548-ban a templom tetőzetét kijavították. 1556 után a salvatorianusok kolozsvári conventje megszünt.. Az 1558-iki tabulán már nincs feljegyezve.[815]

A ferencrendiek 1727-ben jöttek vissza Kolozsvárra.[816]

---

[813] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 10—12. 34., 35. — *Nagy* Béni: A mar. fel. II. Józs. k. 583., 585. — *Kaizer.* — *Farkas.* 14.

[814] 1904-i *Horv. Cyr.* Meth. Schem. — *Glavinich:* 31.

[815] *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[816] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.

Ekkor a kolozsvár-óvári templomot és a hozzá tartozó kolostort (collegiumot) kapták meg, mely hajdan a domonkosoké volt s melyet 1727 előtt a reformátusok, kik az unitáriusok után Báthory Gábor fejedelem intézkedéséből 1609 óta birták,[817] önkényt (?!) visszaadtak a katholikusok statusának és a jezsuitáknak. A jezsuiták viszont ez épületekre való jogukról egészen lemondtak a katholikus status javára, mely azután az épületeket a salvatorianus ferenceseknek adta át. A királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés a conventre és tartozékaira nézve 1742 dec. 3-ikán történt. Az atyák bevezetését és beiktatását a conventbe és tartozékaiba a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[818]

A templomot toronnyal már a ferencrendiek látták el. Templom és convent műtörténelmi beccsel birnak. A kolozsvári convent ma is fennáll az erdélyi rendtartományban.[819]

Kolozsvárt a minoritáknak is van conventjük (a Belvárosban). Rendtartományuknak a Szent Háromságról elnevezett őrségéhez tartozik. Az atyák 1727-ben a Szent Péter-külvárosban telepedtek meg, onnan költöztek át — 1766-ban — a Belvárosba.[820]

Komárom.

1672-ben építették a marianusok a nép adományaiból. 1786-ban II. József úgy rendelkezett, hogy e rendházhoz csak 16 szerzetes tartozzék, nem számítva a betegeket, az elaggottakat és a künn lelkészkedőket. 1790-ben az itteni atyák részére évi 1134 forintot utalványozott a vallásalapból. 1805-ben Ferenc király a komáromi rendházat eltörölte. 1814-től fogva (*Farkas* szerint 1809 óta) újra volt a marianusoknak Komáromban kolostoruk (residentiájuk), melyet 1898-ban személyzet hiánya miatt elhagytak.[821]

Konjica.

Hercegovina, mostari kerület, 1521-ben a török elpusztította.[822]

Kopanica.

Pozsega megye. 1685-ben (*Kaizer* szerint 1689-ben) a boszniai Modricból (ejtsd cs-vel) az atyák a török elől ide, majd innen Diakovárra menekültek.[823] (Ld. Modric- és Diakovár-nál.)

---

[817] Id. Schem. — *Szilágyi:* Erd. országgy. emk. VI. 29. — *Szilágyi-Angyal:* 76. és köv.

[818] *Gyöngyösi convent levéltára. Erdélyi faláda.*

[819] Id. Schem.

[820] 1913-i *Min.* Névt.

[821] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 578., 585. — *Nagy* Béni: A mar. fer. 1709-től . . . 17. — *Farkas.* 13., 15. — *Kaizer.* — *Mar.* Schem. 1903/4.

[822] 1836. és 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem.

[823] 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem. — *Kaizer.*

Koprivnica. (Ld. Kapronca.)

Zágráb megyében. A conventualisoké volt. 1400-ból van róla adat. A török világban elpusztult. A török kiűzése után újra felépítették. Ekkor és ezután már a ladislaita rendtartományba tartozott, melyből 1900-ban a horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, ahol ma is fennáll, mint residentia.[824]

Kovin. (Keve.)
Kőhalom.

Nagy-Küküllő megye. 1762-ben jöttek ide az atyák. *Glatz* András, szász királybiró, adott nekik telket. Előbb ideiglenes kápolnájuk volt. Mária Terézia királynő építtette a templomot, mely 1802-ben a rendházzal együtt leégett. A király jóságának révén mindkettő újra felépült 1810-ben. A kőhalmi residentia ma is fennáll az erdélyi rendtartományban. Az atyák a plébániát is kezelik. Az iskolát ellátják tanítóval.[825]

Körmend.

1514-ben az augustinusoktól az observansok kapták meg, kik azonban már 1524-ben elhagyták, mert nem akadt, aki a rendházat ujjáépítette volna.[826]

Innen kezdve, mivel rajtunk kívül álló okokból sietnünk kell, legnagyobb sajnálatunkra kénytelenek vagyunk

Körmöcbányánál (a bányavárosokkal kapcsolatban),
továbbá
Léva-,
Liptó-,
Lőcse-,
Nagyvárad-,
Nagyszombat-,
Pápa-,
Pozsony-,
Rozsnyó-,
Sárospatak-,
Sopron-,
Szakolca-,
Szathmár-,
a borsodmegyei Szendrő-,
Tata-,

[824] *Farkas.* 11. — *Kaizer.* — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.
[825] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.
[826] *Kaizer.*

Trencsén-,
Veszprém- és
Zsolná-nál

azokat az adatokat, melyek e helyeken a protestantizmus elterjedésére, uralomra jutására és uralkodására, továbbá a katholicizmusnak régi jogába való visszahelyezésére, szóval e helyeknek XVI. és XVII. századbeli vallásügyi történetére vonatkoznak, *elhagyni*.

Körmöcbánya.

Itt a katholikusok csak szűk, sötét helyen végezhették istentiszteletüket. *Lippay* György, primás, esztergomi érsek tehát a városba akarta telepíteni a salvatorianus ferencrendieket és számukra a király engedelmével, 2000 magyar forinton megszerezte a *Wenger- (Unger)* féle házat. Ámde a város nem engedte, hogy az érsek a házat birtokába vegye. Emiatt a katholikusok az 1649-iki országgyülésen felszólaltak és hiába felelték a protestáns rendek, hogy a nevezett házat a város javára jelentékeny összeg terheli és egyébként is eladása a város szabadalmai ellen történt, az országgyülés a 23. cikkben kimondta, hogy az érsek Körmöcbánya városa ellen az 1608. k. e. 13., az 1609. 44., az 1635. 25. és az 1647. 78. tc, értelmében valamely ítélőmester előtt mind az elfoglalt ház visszaadása, mind az idézett cikkekben kitett büntetés iránt ügydöntően és minden jogorvoslat kizárásával eljárhasson és végrehajtást nyerhessen.

A körmöciek ettől a törvénytől nem ijedtek meg, mert mikor — még az 1649-ik évben — az atyák Galgócról Körmöcre jöttek, nem eresztették be őket a városba, úgy, hogy az atyák kénytelenek voltak magukat a városon kivül az érseki malomban meghúzni. Itt sok csúfság érte őket, sokszor megdobálták őket kővel, sárral.

A királynak egy, 1650-iki levelében azt olvassuk, hogy a király az *Unger*-féle házat (domus Ungeriana), „melyet az érsek saját pénzén vett az Egyháznak", „mint a városok közvetlen és legfőbb földesura", minden teher alól kivette.

Azt hihetnők, hogy 1650-ben tehát az atyák már elfoglalhatták az *Unger-féle* házat. Ámde nem úgy volt. Még 1651 elején is az említett malom volt a lakásuk és ekkor (1651 elején) az érseknek még csak a kincstári házba sikerült őket áttelepítenie. A protestánsok innen is ki akarták őket űzni, de hát ezt a szándékukat már még sem valósíthatták.

Végre, sok kifogás után, 1651 februáriusában az érsek a ferenceseknek átadhatta az *Unger*-féle épületet.[827]

[827] *Okolicsányi:* Hist. Dipl. App. 94., 98. — Az 1649. 23. tc. szövege. — *Beszterczebányai Schem. Hist.* 1876. 311. — *Conc. Exp.* 1650. 349. — *Lippay* érsek kézirata. *Prim. Levélt- Arch. Vet. Eccl.* fasc. 25. 235. — *Fridrich:* i. h. II. 71. és köv.

Lippay Körmöcön a ferencrendiek részére a káptalantól is vett házat. 1653-ban kezdték építeni a ferencesek templomát.

1659-ben a körmöci residentia convent rangjára emeltetett.[828]

1673-ban *Collalto* Körmöcbányán is visszavette a piaci, 1674-ben pedig valamennyi városbeli templomot a protestánsoktól a katholikus Egyház részére.[829]

1900-ban a körmöcbányai conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a marianusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.[830]

Kőrös. (Krizevci, ejtsd: Krizsevci.)

Belovár-Kőrös megye, város. A marianusok 1626-ban kapták meg.[831]

1627-ben a kőrösi ferencesek[832] bemutatták II. Ferdinánd királynak *Domitrovich* Péter, zágrábi püspök és királyi tanácsos lemondó levelét (litteras cessionales) (átengedő levélnek is lehet fordítani), melynek erejével a püspök egy, Kőrös városában levő monostorért, mely azelőtt a Szent Ágoston-rendieké volt, bizonyos, e levélben bővebben kifejtett okokból, a nevezett ferenceseknek adott át. A ferencesek kérték ehhez a király beleegyezését, melyet a király, a püspök levelét levelébe foglalva, meg is adott.[833]

Fent, az általános történetben (a marianusok és a salvatorianusok története végén, a birtokjogról szóló részben) közöltünk két adatot 1628, illetőleg 1630-ból a kőrösi convent ingatlanainak eladásáról. Itt emlékeztetjük ezekre az olvasót.

1655-ben a kőrösi conventet a marianus rendtartományból a Szent Lászlóról nevezett független őrségbe kebelezték.[834]

Mivel az ujabb időkben e convent nem szerepel, azt hisszük, II. József eltörölte.

Kőrösbánya.

Hunyad megye. A bolgár atyák alapították, kiket *Nádasdy* László gróf, csanádi püspök (1710—1730) küldött ide. 1852-ben a kapisztránus, 1900-ban az erdélyi rendtartományba kebelezték, mely utóbbiban ma is residentia. Az atyák a plébániát is kezelik.[835]

---

[828] *Fridrich.* i. h.

[829] Id. Schem. 311. — *Fabó-Klanicza:* Körmöcbányánál. — *Kocsi Csergő* Bálint: 10. és köv. — *Szilágyi:* Zrinyi P. és társai 1-ig. 101. és köv.

[830] 1903/4-i Marian. Schem.

[831] *Farkas.* 10.

[832] Religiosi fratres Ord. S. Francisci in Monasterio civitatis Cristensis comitatuque similiter Crisiensi et in praefato Regno nostro Sclavoniae . . .

[833] *Conc. Exp.* 1627. 322. szept. 16.

[834] *Farkas:* i. h.

[835] *Kaizer.* — *Erd. Stef.* Schem. 1901.

Köröshegy.

Somogy megye. Hajdan a kereszteseké. Azután az observansoké (salvatorianusoké), kiknek ozorai őrségében már az 1506-iki tabulán szerepel. 1542-ben már nem állt fenn. Elpusztult.[836]

Kövesd.

Temes megye. 1390-ben a bosnyák vicariának bolgár őrségéhez tartozik. 1433-ból is van róla adat.[837]

Kövi. (Ld. Keve.)
Krajova. (Ld. Crajova.)
Krapina.

Varasd megye. 1641-ben *Keglevicsék* alapították. 1655-ig a marianusoké, azután a ladislaitáké lett. 1823-ban a templomot és a conventet tűz pusztította el. 1826-ban mind a kettőt kijavították, 1861-ben a vallásalap terhére mind a kettőt ujjáépítették. 1900-ban a megszüntetett ladislaita rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben, mint convent, ma is fennáll.[838]

Krassova.

Krassó-Szörény megye, resicai járás.

A török világban a bosnyák provincia missiós telepe volt, ahonnan az atyák Lippára és Erdélybe jártak. 1726-ban a jezsuiták vették át. 1740-ben a bolgár provinciáé lett.[839]

Kresevo.

Boszniában, a fojnicai kerületben. (Nem a sarajevoiban?) Az első időkből való. 1521-ben a török elpusztitotta. 30 év mulva, sok pénzt adván a töröknek, ujra felépitették. 1765-ben leégett. 1767-ben megujították. 1825-ben a pápa a Congregatio de Propaganda Fide és magyarországi jótevők segítségével kijavították. Legújabban egészen új conventet kezdtek épiteni, 1896-ra remélték, hogy elkészül. A régi templom helyett újat reméltek.[840]

Krizevci. (Ejtsd zs-vel. Ld. Kőrös.)
Kuna.

Dalmácia. Curzolai kerület. 1878-ban a Ragusai rendtartomány tagja.[841]

---

[836] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[837] *Kaizer.*

[838] *Farkas.* 10. — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.

[839] *Kaizer.*

[840] *Franciscus* a Varadino. — 1895-iki *Bosn.-Arg.* Schem.

[841] *Szöllősy.* 175.

Kusaly.

Szilágy megye. *Kusalyiék* 1423-ban alapították az observansok részére, kiknek bányai őrségéhez tartozott. 1554-ben a megszüntetett bányai őrségből a jenőibe kebelezték. 1559-ben a jenői őrséget szüntették meg és csak bányai őrség lett, de Kusaly ekkor már nem állt fenn, 1554 után elpusztult. A kegyúr a templom kincseit magához vette.[842]

Küllőd.

Kaizer szerint Bács-Bodrog megyében. Ma itt nem találjuk. Talán megszünt község. *Csánki* adhatna felvilágosítást, de *Csánki* műve nincs kezünknél. 1456-ban Kapisztrán Szent János meglátogatta. 1506-ban, mint az observansok ujlaki (Szerémségi) őrségének tagja szerepel. 1526-ban elpusztult.[843]

Kylia. (Kilyén.)

Háromszék megye, sepsi járás. V. László király 1453 márc. 6-ikán kelt, Kapisztrán Szent Jánoshoz intézett levelében írja, hogy Hunyadi János Szent Bernát tiszteletére Moldva határában Kylyá-ban az observansok részére rendházat akar építtetni.[844]

Lab.

1390-ben a bosnyák vicariának macsói őrségében szerepel.[845]

Laibach.

Építtette az *Auersperg* grófi család 1410 körül. *Glavinich*-nél 1648-ban szerepel a felső-krajnai hercegségben, a laibachi egyházmegyében, a Bosnae Croatiae Provinciá-ban (Lubiana, Lubiacense.) Laibachnak a szláv neve is Ljubljana.) 1878-ban is meg volt a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai rendtartományban.[846]

Lanzendorf. (Ld. Bécs.)
Lasva. (Eltsd s-sel. Lasorova.)

Bosznia. Travniki kerület. 1390-ben szerepel a bosnyák vicariában. Az újabbkori schematismusok mint elpusztultat említik.[847]

---

[842] *Bunyitay.* — *Kaizer.*
[843] *Kaizer.*
[844] *Kapisztrán Szent János levelezése.* 12.
[845] *Kaizer.*
[846] *Glavinich.* — *Szőllősy.* 157.
[847] *Kaizer.* — 1895-iki *Bosn.-Arg.* Schem.

S. Leonard. (Ld. Cernik.)
Lesina. (Far, Phara, Pharo.)

Dalmáciában. A lesinai kerületben. Sziget. 1464-ben a boszniai vicariának cetinjei (Cethine) őrségében „locus quoque Lesne". Az 1467-iki általános káptalan elhatározta, hogy „locus Lesne" ne a dalmátoké, hanem a bosnyákoké legyen. (Nb. a, Sz. Jer.-ról nev. dalmát prov. 1464—1469 ismét egyesítve volt a bosnyák vicariával, Ld. fent az általános történetben. Az itt közölt adat tehát nem jelent két külön provinciát.) 1469-ben minden bizonnyal e boszniai vicariától ismét elváló, Sz. Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományba került, melyben (P h a r a) 1878-ban is fennállt.[848]

Léka.

Vas megye. A marianusoké volt. 1390 körül alapították. Az 1390-iki tabulán szerepel, az 1533-ikin már nincs meg, mert 1531 körül a török elpusztította.[849]

Léva.

Bars megye. 1675-ben jöttek ide a salvatorianusok, főképp *Csáky* Pál gróf, földesúr hivására. 1729-ben bevégződött a templom építése. A rendház építését csak 1740-re végezték be teljesen, de már 1734-ben conventnek nyilvánították. II. József eltörölte.[850]

Lippa.

Temes megye. Erzsébet királyné 1327-ben alapította. 1448 és 1492 között a conventualisoktól elvették és az observansoknak adták, de a conventualisok megint visszakapták, mert a marianusoknak 1533-iki tabuláján már megint szerepel, mint a bácsi őrség tagja. 1551-ben a török megtámadta, ekkor az atyák elhagyták. A török a templomot és a conventet elpusztította.[851] (Ld. tovább Radnánál.)

Liptó. (Ld. Okolicsnó.)
Livno-Gorica.

Bosznia, travniki kerület. Ma is fennálló convent a Bosna-Argentina Provinciában. 1854-ben kezdték építeni, 1859-ben nyilvánították conventnek.[852]

---

[848] *Fermendzin.* Acta Bosnae. 260., 270. — *Szőllősy.* 154., 155.

[849] *Farkas.* 11. — *Kaizer.*

[850] *Fridrich:* i. h. I. 49., 50., 66. — *Kaizer.*

[851] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — *Farkas.* 11. — *Fridrich:* I. 11. — *Kaizer.*

[852] 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem.

Ljubuski. (Ejtsd s-sel.)

Hercegovina, mostari kerület. 1563-ban elpusztította a török.[853]

Loput. (Ld. Mezzo.)

Lőcse.

A marianusoké volt. Szerepel 1533-iki tabulájukon. A protestánsok miatt el kellett hagyniok.[854] 1671-ben I. Lipót király a régi lőcsei marianus kolostort és templomot átadatta a jezsuitáknak. (Ugyanazokkal a biztosokkal, ugyanazzal az utasítással, kikkel, illetően mellyel ugyanekkor a bártfai régi ágostonrendi és az eperjesi régi karmelita kollostort a salvatorianusoknak adatta. Ld. a forrásokat Bártfá-nál és Eperjesnél.)

1675-ben a salvatorianusokat is hivták Lőcsére, de a meghívást nem fogadták el.[855]

Lőcsén a minoritáknak is van conventjük (a Szent Bonaventuráról nevezett őrségükben.) Őket is I. Lipót telepítette a városba, ugyancsak az 1671-ik évben. 1912 óta az atyák középiskolai fiúnevelőintézetet tartanak fenn.[856]

Ludbreg. (Ludbrieg.)

Varasd megye, ludbriegi járás. Alapította 1373-ban *Guz* János. A marianusoknak 1533-iki tabuláján a pécsi őrségben szerepel. 1543 után elpusztult.[857]

Lugos.

Krassó-Szörény megye. A minoriták itteni rendházát (a Szent Ferencről nevezett őrségükben), *Mercy* gróf, temesi kormányzó támogatásával, *Gaál* Gábor, minorita alapította 1718-ban. Az atyák kezdettől maig vezetik a plébániát.[858]

Macarsca. (Ld. Makarska.)

Macsva.

Az 1390-iki tabula említi, mint a bosnyák vicaria macsói őrségének tagját. (Székhelyét.)[859]

Maglaj.

Bosznia, dolnja-tuzlai kerület. 1689-ben az atyák innen a török elől Kopanicára menekültek.[860]

---

[853] 1836-i és 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem. Ljubushiensis.

[854] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. — *Farkas:* 11. — *Kaizer.*

[855] *Fridrich:* I 49., 50.

[856] 1913-i *Min.* Névt.

[857] *Nagy* Béni: i. h. — *Farkas.* 11. — *Kaizer.*

[858] 1913-i *Min.* Névt.

[859] *Kaizer.*

[860] *Kaizer.*

Makarska. (Macarsca.)

Dalmácia, makarskai kerület. 1498-ban foglalta el a török Makarskát. Akkor lakosai magukhoz hívták a ferencrendieket, hogy a városban a lelkipásztori teendőket végezzék. 1518-ban az atyák építette hospitium convent lett. 1537-ben a velencések visszavették a töröktől Makarskát. A conventet, hogy a török ne használhassa fel hadi célokra, elpusztitották. Azután újra felépíttették, de később, mikor Makarska megint a töröké lett, a török egészen szétbányta. 1540-ben új épületet emeltek a helyén, melyet 1686-ban megnagyobbítottak. 1735-ben a makarskai convent a boszniai rendtartományból az újonnan felállított, Szent Caiusról nevezett dalmáciai rendtartományba kebeleztetett. (Később e rendtartományt a Legsz. Megváltóról nevezték el.) 1886-ban ismét megnagyobbították a conventet. 1897-ben is fennállt a nevezett rendtartományban.[861] (Ld. még Brachiánál és Imotskinál.)

Malacka.

Pozsony megye. *Pálffy* Pál gróf, nádor, 1653-ban itteni várából conventet és melléje templomot építtetett a marianusok számára. A templomot 1760-ban consecrálták. II. József 1786-ban elrendelte, hogy a malackai conventhez, nem számítva az elaggottakat, a betegeket és a künn lelkészkedőket, 12 atya és 3 laikus testvér tartozzék. Részükre évi 514 forintot rendelt a vallásalapból. 1890-ben a conventet kibővítették. Ma is fennáll a marianus rendtartományban.[862]

Mangjelos. (Ld. Francavilla.)
Mariano-Pratensis. (Ld. Boldogasszony.)
Marosvásárhely.

Maros-Torda megye. 1369-ben alapították. 1444-ben a conventualisoktól elvették és az observansoknak adták, kiknek rendtartományában 1556-ig állt fenn. Ekkor az atyák a protestánsok miatt elhagyták. A régi convent ma is református collegium.

1735-ben jöttek vissza az erdélyi rendtartomány atyái Marosvásárhelyre.[863]

Klementius János, marosvásárhelyi polgár és neje: *Kolozsvári* Judith, marosvásárhelyi polgári telküket és a rajta levő épületeket *Hámor* Konrád útján 350 forintért, — továbbá *Csiszár* István, ugyancsak marosvásárhelyi polgár és neje: *Gyáni* Mária, szintén egy marosvásárhelyi telküket, tartozékaival

[861] 1897-iki *Dalm. Redempt.* Schem. — *Franciscus a Varadino.*

[862] *Farkas:* 14. — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 31. — *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 578.. 585. — *Kaizer.* — 1855. — és 1903/4-i *Mar.* Schem.

[863] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Fridrich: I. 11.* — *Farkas: 10.* — *Erd. Stef.* Schem. 1901.

és a rajta levő épületekkel, 200 forintért a ferenceseknek eladták. Mindezekre nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös védelembe vevés 1742 dec. 3-ikán történt. Az atyáknak az elősorolt ingatlanokba való bevezetését és beiktatását a királynő 1743 már. 8-ikán rendelte el.[864]

Az atyák mai residentiájukat és templomukat 1749-ben kezdték építeni. Az elemi iskolát ma is ők tartják fenn és látják el tanítóval.[865]

Marosvásárhelyt a minoritáknak is van residentiájuk, melyet *Keresztes* Márton, Küküllő vármegye főispánja, 1726-ban alapított.[866]

Marsonia. (Ld. Bród.)
Maydenpek.

Szerbiában, Belgrádtól keletre 18 mértföldnyire, a Dunától délre 4 mértföldnyire. 1732-ben állították itt fel a salvatorianusok missios residentiájukat. Nemcsak a magyar királytól, hanem a töröktől függő területen is végezték — ez utóbbin még életüket is veszélyeztetve — a lelkipásztori teendőket. 1737-ben a török miatt el kellett jönniük Maydenpekből, melyet végleg Belgrád elestekor vesztettek el, azaz 1739-ben.[867]

Máriabesnyő (Ld. Besnyő.)
Máriagyűd. (Ld. Gyűd.)
Máriaradna. (Ld. Radna.)
Medgyes.

Nagyküküllő megye. Némelyek szerint már 1260-ban, mások szerint csak 1444-ben alapították. Lehet, hogy már ekkor, 1444-ben, az observansoké volt, lehet, hogy csak később lett az övék, bizonyos azonban, hogy a XV. század második felében az övék volt és birták 1554-ben is, mely év után azonban a protestánsok miatt el kellett hagyniuk.

1721-ben az erdélyi őrség atyái visszajöttek Medgyesre. A városba való visszatérésüket *Kornis* Zsigmond gubernatornak, *Virmond* Hugó, katonai főparancsnoknak és a város hatóságának köszönhették. Régi conventjüket foglalták el.[868]

Arra a tényre nézve, hogy Medgyes szabad királyi város hatósága régi templomukat, a régi monostoruk melletti tornyot, forrást, malmocskát és térséget az erdélyi ferenceseknek átengedte, visszaadta: a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös védelembe vevés 1742. dec.

[864] *Gyöngyösi levéltár Erdélyi faláda.*
[865] Id. Schem.
[866] 1913-i *Min.* Névt.
[867] *Fridrich:* I. 65., 67. — II. 231.
[868] *Kollányi. — Bunyitay. — Erd. Stef.* Schem. 1901.

3-ikán történt. A királynő az atyáknak conventjükbe és tartozékaiba való bevezetését és beiktatását 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[869]

Az atyák conventjüket és templomukat *Haller* János gróf, gubernátor, bőkezüségéből újították meg.[870] Haller III. János gróf 1734-ben lett Erdély főkormányzója, 1756-ban halt meg.[871] Ma is kezelik a medgyesi plébániát. A küküllővári plébániát is ők látták el a legújabb időkig.[872]

Medgyesalja.

Kaizer szerint talán a mai Szinyérváralja Szathmár megyében (a szinyérváraljai járásban.) Nem talán inkább a mai Nyirhegyes, Szathmár megyében, a mátészalkai járásban?). Alapítása 1377-re tehető. Az observansoknak bányai őrségéhez tartozott, melyből 1554-ben, mivel ez őrség megszünt, a jenői őrségbe kebelezték. Viszont 1559-ben a jenői őrséget olvasztották az újra felállított bányaiba és ekkor Megyesalja megint a bányai őrség tagja lett. 1561-ben már nem állt fenn.[873] Nyilván a protestánsok miatt.

Mesztegnye.

Somogy megye, marcali járás. Nemes *Hunyady* Antal[874] Somogy megyében Szillen és Kéthelyen (innen a grófi ág előneve) egy-egy templomot építtetett és plébánossal, valamint minden szükségessel ellátott. Mesztegnyén pedig egy régi kolostor romjain fitestvérével együtt[875] új rendházat akart építtetni és beléje 12 marianus ferencest szándékozott telepíteni, akik számára alapítványt is tett. Történt ez mind 1746 előtt. A ladislaiták folyamodással járultak a király elé, hogy ne engedjen Mesztegnyére marianusokat hozni, mert e hely az ő (a ladislaiták) területéhez tartozik, továbbá az új convent felállítása, mivel közel esnék az ő conventjeikhez, nekik a kéregetés tekintetében kárt okozna,[876] de meg végül: Mesztegnyét néhai való *Hunyady* István (Antal bátyja) nekik igérte.

A veszprémi püspök is több canoni okot hozott fel *Hunyady*-nak ter-

---

[869] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[870] Id. Schem.

[871] *Nagy Iván.*

[872] Id. Schem. — V. ö. 1910-i *Papi Névt.*

[873] *Kollányi. — Bunyitay. — Kaizer.*

[874] 1753-ban lett báró. — Fia: Nep. János emeltetett grófi rangra 1797-ben. A Hunyady grófi nemzetség ma is virágzik. *Nagy* Iván.

[875] Három bátyja volt: István, József és György. György jezsuita volt, tehát csak Istvánról, vagy Józsefről lehet szó. Igaz, hogy István már 1743-ban meghalt, ámde forrásunk őt is értheti, mert bár a jelen ügyet a cancellária csak 1746-ban tárgyalta, maga ez az ügy már több évvel előbb megindulhatott. — Sőt az alábbiak szerint a jelen ügyben Antalon kívül valóban csak István szerepelt.

[876] ... ratione quaestae ipsis praeiudiciosum ...

vezett alapítása ellen és azt óhajtotta, hogy *Hunyady* más, szükségesebb és hasznosabb célokra fordítsa alapítványát, mint a ferencesek eltartására.[877]

Mindezekkel szemben

1. a marianusok a Lazariana Transactio (Decisio) alapján, mely (1689-ben) valamennyi rendtartomány határaira nézve királyi intézkedésből jött létre, továbbá mely kiközösítés terhe alatt kötelező és melyet a Rend egyetemes káptalana, valamint Definitoriuma jóváhagyott és (1690-ben) I. Lipót király megerősített, kimutatták, hogy a Szent Lászlóról nevezett rendtartomány, a siklósi, a pécsi, a szigetvári és a kanizsai conventen kivül, a Dráván tulra van szorítva és Mesztegnyéhez semmi köze sincs,

2. a helytartótanács kebelében fennálló egyházi alapítványi bizottság (in negotio piarum fundationum ordinata Commissio) a püspök canoni ellenvetéseit megcáfolta,

3. Somogy megye nem ellenezte az alapítást,

4. a helytartótanács azt mondta, hogy Somogy megyében alig van 20 katholikus plébánia, ellenben a másvallásuaknak 94 helyen van nyilvános istentiszteletük.

Mindezek alapján, a helytartótanács véleményének megfelelően, a katholikus vallás érdekében, a cancellária ajánlotta a királynőnek, hogy *Hunyady* Antalnak a marianusok részére tett alapításához adja meg beleegyezését (consensus-át), úgy azonban, hogy a szerzetesek számát 12-ön felül csak királyi engedelemmel lehessen szaporítani, továbbá a kéregetésnek, melyre a szerzetesek kötelezve vannak, területét a vármegye jelölje ki akképpen, hogy a marianusok más rendtartománybeli conventek területétől távol tartsák magukat.

A királynő 1746 jul. 30-ikán a cancellár véleményére sajátkezűen ráírta: P l a c e t.[878].

Igy jött létre a marianusoknak mesztegnyei conventje, melyet II. József császár 1788-ban eltörölt.[879] 1789 febr. 19-ikén kellett az atyáknak házukból kiköltözködniök. Csak egy maradhatott közülök Mesztegnyén a plébánia kezelése végett. Hiába volt később minden igyekezet, hogy ezt a

[877] Valahogy ne gondoljuk, hogy az illető püspök a m á s stb. célon v i l á g i célt értett. Egyszerűen azt akarta, hogy Hunyady világi plébániát alapitson szerzetesház helyett. A p ü s p ö k *Acsády* Ádám (1725—1744) és padányi *Biró* Márton (1744—1762) is lehetett. Mint látni fogjuk, a cancellár állást foglalt a püspök véleménye ellen és Acsády c a n c e l l á r is volt ugyan (az utolsó egyházi állásu királyi udvari cancellár), ámde c s a k 1732-ig. Mikor a cancellárián ezt az ügyet tárgyalták, már Batthyány Lajos gróf töltötte be a cancellár tisztét. *(Liber Dign. Saec. — Orsz. Levélt.)*

[878] *Orig. Ref.* 1746. 75. jul. 7. Exm. jul. 30. — Valamennyi fent emlitett tényező véleménye, érvelése — úgy, ahogy fent leírtuk — a cancellár referádájában olvasható. A referáda a cancellár véleményével (opinio-jával) végződik. Ez opinio után van a „p l a c e t".

[879] *Farkas.* 14. — *Kaizer.* — *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 584.

conventet felujítsák. A templom világi plébániaegyház, a rendház világi plébánialak lett.[880]

Mezőtelegd. (Ld. Telegd.)

Mezzo. (Loput.)

Dalmácia, ragusai kerület. 1878-ban fennállt a dalmáciai Ragusai Rendtartományban.[881]

Mikháza.

Maros-Torda megye, nyárádszeredai járás. Egy, fent, az erdélyi rendtartománynak általános történetében idézett, 1625 körüli[882] kézirat (emlékirat) a mikházai rendházat, mint fennállót jelöli meg.

Az 1901-i *Erd. Stef.* Schem. szerint a ferenceseknek Mikházán telket *Toldalagi* Mihály tanácsur, Marosszék főkapitánya[883] adott. E telket a ferencrendiek a maguk erejéből megnagyobbították s rajta 1636-ban két bosnyák atya kezdte meg a templom és a convent építését, melyet, miután a magyar nyelvben járatlan bosnyák ferencesek csakhamar távoztak, az erdélyi őrség atyái végeztek be.[884]

A mikházai conventre és tartozékaira nézve a királyi újraadományozás, megerősítés és különös pártfogásba vevés 1742 dec. 3-ikán történt. Az erdélyi rendtartomány atyáinak a conventbe és tartozékaiba való bevezetését és beiktatását a királynő 1743 márc. 8-án rendelte el. A bevezetés és a beiktatás végbement 1743 nov. 2-ikán.[885]

Volt itt régen híres székely és román iskola, de a ferencrendiek ellenségei megszüntették. 1900-ban a Rend új szabályainak megfelelően Mikházán a rendi ujoncintézet céljaira nagy átalakítások, építkezések történtek. Az atyák a plébániát is kezelik.[886]

Mislosevo.

(Milesheviensis.) Az 1836- és 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem., mint a török világban elpusztultat említi.

Misinec.

Kaizer szerint Vas megyében, Petánc mellett. A *Kaizer* említette Petanc-nak magyar neve: Szécsénykut. Ez Vas megyének muraszombati

---

[880] *Nagy* Béni u. o.

[881] *Szőllősy.* 175.

[882] Ez persze, tekintve a következőket, nagyon tág időmeghatározás, de *Pray* csak ennyire birta meghatározni az emlékirat idejét.

[883] Nagy Iván: Tholdalagi T. Mihály, az emlékíró, Székely Mózes pártján harcolt. Bástya fogságába esett. 1614-ben Bethlen követe a portára. Azután is több diplomáciai küldetése volt. 1620. Marosszék, 1636. Háromszék főkapitánya, tanácsur, országos elnök és fölovászmester. Unitáriusból lett katholikus. Meghalt 1642. Fejérvárt temették el.

[884] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.

[885] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[886] Id. Schem. — 1910-i *Papi Névt.*

járásában fekszik. — Alapította *Széchy* Miklós 1484-ben az observansok részére.[887]

Miskolc.

A magyar minorita rendtartománynak Szent Bonaventuráról nev. őrségében. Alapította e conventet III. Károly király hozzájárulásával és az *Almássy-*, valamint a *Fáy*-család segítségével 1728-ban *Kelemen* Didák. Ma is fennáll.[888]

Mitrovica. (Szentdemeter.)

Szerém megyében. Hajdan bencés apátság volt. Azután a conventualisoké lett. Elpusztult 1462-ben.[889]

Mitterburg-Pisino.

Az osztrák tengerpart vidékén. Pisinoi kerület. (Ma is nagy város Istriában.) *Glavinich* szerint a parenzoi egyházmegyében. (Ma is nagy város Parenzo Istriában a tenger partján.) A XV. század végén épült. 1648-ban, valamint még 1878-ban is a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai rendtartományban.[890]

Modric. (Ejtsd cs-vel.)

Bosznia, dolnja-tuzlai kerület. Az 1390-i tabulán a bosnyák vicariának ussorai (ozorai) őrségében szerepel. 1580-ban a török felgyújtotta. 1662-ben új házat építettek, de templom nélkül. 1685-ben (vagy 1689-ben?) az atyák innen Kopanicába, majd innen Diakovárra menekültek.[891] (Ld. e két helyet.)

Modrus (Ejtsd s-sel.)

Modrus-Fiume megye. Mint *Glavinich* irja: 1514-ben Alsó-Horvátországban a Bosnae-Croatiae Provincia-nak corbaviai őrségében.

Mohács.

1686-ban a boszniai Argentina-ból (bosnyák neve: Srebarnica, Srebrenica) Mohácsra menekültek az atyák. Első hajlékuk Mohácson a Duna partján épített residencia volt, mely 1705-ben convent lett. Azután, 1710-ben, a városon kívül szereztek maguknak telket, melyen a püspök engedelmével uj épületet kezdtek emelni, de a püspök meghalt és *Nesselrode* Ferenc püspök

[887] *Kaizer.* — Utólag megnéztük még *Kaizer* kéziratában hátul a szoros betűrendes mutatót. Eszerint Misinec magyar neve: Meszlen. Ez Vas megyének szombathelyi járásában fekszik.

[888] 1913-i *Min.* Névt.

[889] *Farkas.* 10. — *Nagy* Béni: A fer. szellem. 74.

[890] *Glavinich.* — *Szöllősy.* 157.

[891] *Kaizer.* — 1836. és 1895-iki *Bosn.-Arg.* Schem. — *Franc. a Varadino.*

megtiltotta az építkezést (az építkezés folytatását).[892] Így az atyáknak a félbenmaradt házban kellett lakniuk. Kápolnájukat csak szalmával fedhették be. Misekor, ha az eső esett, az oltár fölé ponyvát kellett kiteríteniök. Végre *Nesselrode* engedett és 1731-ben folytathatták az építést,[893] melyben főtámogatójuk *Klimó* György püspök (1751—1777) volt. (Tehát az építés teljes befejezése ily sokáig tartott.)

1757-ben a mohácsi convent a boszniai provinciából a kapisztránusba kebeleztetett, melyben ma is fennáll. (II. József nem bántotta.) Az atyák kezelik a plébániát is.[894] (A mohács-külvárosit. A mohács-belvárosi világi papok kezén van.)

Monte-Santo.

Glavinich szerint Friaulban, a görzi grófságban, az aquilejai egyházmegyében. 1566-ban készült el. *Károly* főherceg adta át a Bosnae-Croatiae Provincia-nak. 1648-ban fennállt. (Talán II. József törölte el.)

Mór.

Fejér megyében. A kapucinusoknak ma is fennálló conventje. 1696-ban alapították. A főjótevők: *Hochburg* Joanna és örökösei: a *Lamberg* grófok és a *Luzsénszky* bárók voltak.[895]

1881-ben a templomot kibővítették és uj tornyot építettek. 1889-ben a régi convent helyett újat emeltek. Az atyák kezdettől maig kezelik a plébániát.[896]

---

[892] Radonay Mátyás Ignác püspök volt 1687—1703. Nesselrode Ferenc gróf püspök volt 1703—1732. Mivel csak Radonay lehet az a p ü s p ö k, aki alatt a városon kivüli telket szerezték és rajta az építést megkezdték, így a telek szerzése és az építés megkezdése 1703 előttre esik, vagyis forrásaink 1710-e téves.

[893] Nesselrode hős katonából lett pap. Roppant sok viszálykodása volt mindenekkel, a jezsuitákkal, a káptalanával és másokkal. E viszálykodások folyamán egészen középkori jelenetek, mozzanatok (ágyuk felvonultatása, bebörtönözések stb.) fejlődtek ki. Csak itt tudjuk meg, hogy a vén oroszlántól még Szent Ferenc szegény fiainak sem volt békességük. Nesselrodéről nagyon sok érdekes dolgot jegyeztünk ki az *Originalis Referada*-k számos darabjából. Most, hogy szó van arról, milyen bajt okozott a ferencrendieknek is, nagyon alkalomszerü volna jegyzeteinkből egyet-mást közölni, de hát jegyzeteink felhasználását elhalasztjuk akkorra, mikor nyugodtan irhatunk.

[894] *Kaizer.* — 1913-i *Kap.* Schem.

[895] Az 1892-iki *Kapucinus* Schematismus egyszerüen csak H o c h b u r g J o a n n a Nagyságos Urnőt ir. Azt a fáradságot sem vette magának, hogy — ha már örökösei voltak ez úrnőnek — megirta volna azt is, hogy férje után mi volt a neve? Mert talán egy asszonynál némileg ez is fontos. Legalább az ujabbkori alapitók, jótevők iránt mégis egy kissé több figyelemmel kellene lenni. — *Nagy* Iván-nál a Lamberg-eknél ezt olvassuk: Lamberg Ádám Ferenc (1678—1731) neje: Hochburg Anna Mária bárónő. (No már most: még a J o a n n a sem biztos. Valóban, ha nem oklevelek alapján ir az ember, vajmi keveset érhet az irása. Ha majd e vázlat-munkánkat kiépíthetjük, nem is irunk más alapon, mint csak okleveleken.)

[896] 1892-i *Kapuc.* Schem.

Mostar. (Ejtsd sz-szel.)

Hercegovina. 1563-ban a török elpusztította. Az atyák sok bolyongás után végre Zivogoste-ban találtak menhelyet. (Ld. ott.) A mai, uj templomot 1866-ban, a mai uj rendházat 1871-ben kezdték épiteni. Hozzásegítettek a szultán és I. Ferenc József, Ausztria császárja és Magyarország királya. Ma is fennáll, mint residentia, a rendtartomány jellegével bíró hercegovinai őrségben. Az atyák a plébániát is kezelik.[897]

Nagyatád. (Ld. Atád.)
Nagybánya. (Ld. Bánya.)
Nagy-Eng. (Nagy-Engh.)

A mai India (Indjija) Szerém megyében, a rumai járásban. A conventualisoké volt. A török elpusztította 1453-ban.[898]

Nagyenyed. (Ld. Enyed.)
Nagykanizsa. (Ld. Kanizsa.)
Nagyolaszi (Velika.)

Pozsega megye.

Kaizer Nándor ezt irja:

Vannak, akik azt állítják, hogy már 1339-ben az observansoké volt. Mások szerint a conventualisoké volt és 1453-ban elpusztult. (Ezt *Farkas* irja, Scriptores. 11. *Farkas* a pozsonyi levéltár adatait használta, nagyon figyelemre méltó, amit ir. *Kaizer* sem tagadja nézetét. (Ismét mások szerint az elpusztult poljanci-i kolostor atyái foglalták el. Ez az utóbbi nézet — mondja Kaizer — teljesen téves, mert Poljanci 1536-ban pusztult el, Velika pedig már 1453-ban, tehát a poljanci-i atyák nem foglalhatták el a velikai conventet. Az igazság az, hogy (a régi kolostor elpusztulása után) a bosnyák provincia atyái a török világban Velikán pastorálták a híveket és 1666-ban építettek maguknak itt (új) conventet. (*Kaizer.*) Itt lakott többnyire a belgrádi püspök. 1679-ben sok rendtag tartozott a conventhez (ezt *Franciscus a Varadino* irja), mi úgy értendő, hogy az atyák sok plébániát láttak el. (*Kaizer.*) Az 1692-iki tűz után ismét felépítették. (U. o.) (1757-ben a velikai conventet a boszniaiból a kapisztránus provinciába kebelezték. *Kalmár.*) 1797-ben az atyák Pozsegára mentek. (*Kaizer.*) (Ez ugy történt, hogy II. József a pozsegai conventet eltörölte, de 1796-ban a pozsegai conventet ismét felállították. Viszont ekkor — 1796-ban — a velikai conventet törölték el és Velikáról az atyákat Pozsegára helyezték. Ld. Pozsegánál.)

Nagyszeben. (Tementi.)

Már 1300-ban volt itt ferencrendi kolostor. Bizonyítja ezt Nagy Lajos

[897] 1836- és 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem. — 1889-iki *Hercegov.* Schem.
[898] *Farkas:* 11. — *Kaizer*

királynak egy, 1336-iki oklevele. A conventualisok bírták 1529 febr. 18-ikáig, amikor a város halálbüntetés terhe alatt kiüzte falai közül a katholikus papokat, szerzeteseket és hiveket. A convent, már az atyák távozása után, még az imént említett évben leégett.[899] Az 1533-iki tartományi káptalan a provinciálisra bízta a házfőnök kinevezését arra az esetre, ha a conventet vissza lehet szerezni,[900] ámde ez a XVI. és XVII. században többé nem sikerült.

Csak 1716-ban jöhettek vissza a ferencrendiek, még pedig az erdélyi őrség tagjai, Nagyszebenbe. *Steinville* István gróf, katonai főparancsnok, és a város tanácsának intézkedésére a városban levő régi apáca-templomot és kolostort adták át nekik.[901]

A királyi beiktatólevélben azt olvassuk, hogy Szeben szabad királyi város hatósága, *Königsegg* Lotár József gróf, erdélyi katonai főparancsnok, kérésére (Königsegg Steinville után volt főparancsnok, élt 1722—1761) a ferenceseknek már előbb a város által önkényt visszaadott temploma és conventje részére — az illető pogárok kielégítésével — 3 házat örökre átengedett. A conventre és tartozékaira nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös védelembe vevés 1742 dec. 3-án történt. Az atyáknak a convent- és tartozékaiba való bevezetését és beiktatását a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[902] — A nagyszebeni convent ma is fennáll az erdélyi rendtartományban.

Nagyszécsény. (Ld. Szécsény.)

Nagyszombat.

A polgárok építették 1238-ban. Az első convent a város kapujánál állt. Nagy Lajos király 1363-ban a város más helyére telepítette az atyákat, ahol is Szent Jakab apostol tiszteletére építtetett számukra conventet és templomot. *Pázmány* Péter 1633-ban a conventet ujjáépíttette.[903]

II. József 1789-ben elrendelte, hogy a nagyszombati conventhez, a betegeket, az elaggottakat és a künn lelkészkedőket nem számítva, csak

---

[899] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — *Kaizer—Farkas:* 10., 12. — *Erd. Stef.* Schem. 1901.

[900] *Kaizer.*

[901] Id. Schem.

[902] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[903] *Farkas:* 15. — *Kaizer.* — Ha ezt az ember így olvassa, azt hiszi, hogy a ferencrendiek Nagyszombatban a XVI. és a XVII. században életüket részben csöndes contemplálással, részben nyugalmas pastoratioval töltötték, — annál inkább, mert hisz Nagyszombat az esztergomi érsek és káptalan székhelye volt, — szóval, hogy a nagyszombati atyák a zavartalan békesség ölén pihenhettek. Igy vezeti az olvasókat a strictus rendtörténet tévedésbe, ha az iró nem *keveri* bele a rendtörténetbe az oda nem való vallásügyi történetet.

18 atya és 2 laikus testvér tartozzék. Számukra a vallásalapból évi 1934 forintot rendelt.[904]

A nagyszombati convent mindég a marianusoké volt és rendtartományukban ma is fennáll.

Nagyszőllős. (Ld. Szőllős.)
Nagyvárad (Ld. Várad.)
Nasice. (Ejtsd s-sel.)

Verőce megye, nasicei járás. Vagy a XIII. század végén, vagy a XIV. század elején épült. 1323-, 1333- és 1337-ben tartottak itt tartományi káptalant. A marianusoknak zágrábi őrségéhez tartozott. Pécs eleste (1543) után elpusztult. Ezután a bosnyák atyák eleinte csak mint missionariusok jártak ide, de később rendházat építettek itt maguknak, mely már 1630-ban mint rendes convent szerepel. 1687-ben a török elpusztította, de ujra felépítették. 1757-ben a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba kebelezték. II. József 1789-ben megerősítette e conventet, melyet 1900-ban a kapisztránus provinciából az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe csatoltak. Az atyák a plébániát is vezetik.[905]

Nazareth.

Glavinich ezt irja: Nazareth, Stiriában, a laibachi püspökségben, Altenburg, a Bosnae-Croatiae Provincia megkapta 1629-ben. — *Szőllősy* szerint: Nazareth, Krajnában, 1878-ban fennáll a nevezett rendtartományban (a Sz. Keresztről nev. horvát-krajnaiban.)

Neresine.

Az osztrák tengerpartvidéken, a lussini kerületben. 1878-ban fennállt a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban.[906]

Neustadt. (Ld. Rudolfswerth.)
Németujvár. (Güssing.)

Vas megye németujvári járás. *Batthyány* Ádám 1641-ben alapitotta a marianusok részére.[907] II. József 1788-ban megerősítette 18 atyával és 2

[904] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 581., 585.

[905] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv. — *Farkas:* 11. — *Kaizer—Kalmár.* — *Franciscus a Varadino.* — 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem. Hivatkozással az Acta Bosnae-re. xzöü

[906] *Szőllősy:* 154., 155.

[907] *Batthyány* Ádám gróf, cs. kir. kamarás, 1630. királyi főasztalnok, dunáninneni főhadvezér. A felsőőrsi prépostságot is gazdagitá. (Ez a prépostság ma is Batthyány hercegék kegyurasága alá tartozik.) Meghalt 1659-ben. Eltemették Németujvárt a ferenceseknek általa alapított templomában. Tőle ered a hercegi ág. Szépunokája: Károly, lett herceg 1764-ben. Tőle ered Pál fia révén a grófi ág is. *Nagy* Iván.

laikus testvérrel. Részükre évi 440 forintot rendelt a vallásalapból. Ma is fennáll e convent a marianusok rendtartományában.[908]

Novamesta. (Ld. Rudolfswerth.)
Novigrad. (Castrum Novum.)

B. Bernardini Aquilani Chronica. 109., 110.: Locus Castri Novi-t 1468 körül a velencések elvették a bosnyákoktól és a dalmatáknak adták. — *Glavinich:* 1514-ben innenső Dalmáciában, a tersatoi őrségben, a Bosnae-Croatiae Provincia-ban Suonigrad (sic). (Tehát nem maradt meg a dalmáciai, Sz. Jeromosról nev. provinciában, hanem a bosnyák-horvátba, azaz, mint később nevezték, a horvát-krajnaiba, került?) *Glavinich* idejében — 1648-ban — már nem állt fenn. A bolognai provinciához tartozó cattaroi reformált rendtartományban 1878-ban fennállt a novigradi convent.[909]

Nyirbátor. (Ld. Bátor.)
Nyirmeggyes. (Ld. Meggyesalja.)
Nyitra.

A Szent Ferencrendieknek itteni templomát Nagyboldogasszony tiszteletére 1230 nov. 24-ikén szentelte fel *Jakab,* nyitrai püspök. Ez a püspök volt a templomnak és a conventnek alapítója is. A kisebb testvéreknek azt a területet, melyre őket letelepítette, a Gyürk nevü püspökségi birtokból engedte át.[910]

Eszerint, mivel a templom felszenteléseig az alapítástól már huzamosabb időnek kellett eltelnie, véleményünk szerint a ferencrendiek talán már 1228-ban, tehát Magyarországba való jövetelük évében, Nyitrára jöttek és itteni conventjük alapításának éveül talán az 1228-ik jelölhető meg, úgy, hogy tehát a nyitrai convent a legelsők közé tartozik hazánkban. (Az első az esztergomi volt, a második az egri, a harmadik a nyitrai, vagy a második a nyitrai és a harmadik az egri. Valamennyi 1228-ban alakult. Egyébiránt, ha a nyitrai ferencrendi templom 1230-ra már elkészült, ha ez évben már felszentelhették, kérdés, nem voltak-e a kisebb testvérek már 1228 előtt Nyitrán? vagyis kérdés, hogy nem mégis csak *Czeizel* véleménye-e az igaz, hogy t. i. a ferencesek már 1228 előtt, még Szent Ferenc életében, léptek hazánk területére?)

A nyitrai conventről, mint fennállóról, van adat 1523-ból, 1533-ból

[908] *Farkas:* 14. — *Kaizer.* — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 31. — *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 584., 585.

[909] *Szöllősy:* 174.

[910] *Czeizel* Gábor: A Szent-Ferenc-Rendiek Nyitrán. 1911. 6. és köv. — A templom felszentelésének idejére nézve hivatkozással *Pray*-ra. Spec. I. 365. — *Pray*-nak egy a XIII. század elejéről való misekönyvből vett feljegyzését megnéztük magában a Specimenben. Érdekes azután elolvasni *Czeizel*-nek ehhez füzött, okleveleken alapuló, valóban mesterinek mondható érvelését.

(ez esztendőben szerepel a marianusok tabuláján, mint a nyitrai őrség tagja, székhelye) és 1546-ból.

1552 táján a nyitrai convent elpusztult. (Nyilván a protestantizmus miatt),[911] de javai a marianusokéi maradtak, a pozsonyi conventre szálltak, mely a javak jövedelmét még 1580-ban és azután is élvezte.[912]

A régi convent, melynek helyét *Czeizel,* nagy helyrajzi készültséggel, pontosan megállapítja, az Alsóvárosban volt. *Telegdy* János, kalocsai érsek és a nyitrai püspökség administratora (1623-ig nyitrai püspök és 1623—1647-ig kalocsai érsek és a nyitrai egyházmegye administratora), ennek a régi conventnek tartozékait a marianusoktól megvásárolta, a barátmalmot és a barátterületet a nyitrai káptalannak adományozta és a marianusok részére Nyitra-Felsővárosban uj conventet építtetett. Az uj háznak egy része már 1626-ban készen állt. Ekkor már lakták az atyák. Igy tehát *Telegdy* János volt a ferenceseknek Nyitrán ujramegtelepítője, — ő hozta vissza a ferenceseket Nyitrára. (Az említett vásárlás nem úgy értendő, hogy a régi convent javait Telegdy a n y i t r a i ferencesektől vette meg. A vásárlás a marianus p r o v i n c i á t ó l történt, Nyitrán pedig ferencrendiek mintegy 1552-től *Telegdy* idejéig n e m voltak. Tehát *Telegdy* valóban ujramegtelepítette, visszahozta a marianusokat Nyitrára. Ez világosan kitünik *Czeizel* előadásából.) A szerzet történetírói a nyitrai uj convent alapítását 1630-ra teszik. (*Czeizel* — mint ezt írót — csak Balázsovich-ot említi meg, de ezt írja, nyilván Balázsovich alapján, *Farkas,* és nyilván *Farkas* alapján, *Kaizer* is.) Ezt a nézetet, mint téveset, *Czeizel,* okiratok alapján, megcáfolja.

Miután a török, 1663 okt. 15-ikén, Nyitrát elfoglalta, a ferencesek conventjét katonai célokra használta fel, de volt benne annyi emberség, hogy a, házukat vesztett szerzeteseknek, szám szerint 13-nak, uj lakást jelölt ki: az Alsóvárosban, az esztergomi káptalan majorsági épületében. Sőt mi több, az érsekujvári basa, *Mehemet,* 1663 dec. 23-ikán a megszorult, nélkülöző nyitrai barátoknak védelmet biztosított és engedelmet adott nekik, hogy a török hódoltsági részeken kéregessenek. 1664-ben *De Souches* táborszernagy visszafoglalta Nyitrát a töröktől. Ekkor a 13 ferencrendi visszatért conventjébe. Ami kárt az épületben az ostrom tett, csakhamar kijavították. 1679-ben tűz pusztította el a templomot és a conventet. Mind a kettőt nemsokára ujra felépítették. II. Rákóczi Ferenc felkelése idején — több ostrom következtében — a nyitrai rendház megint rommá vált, de ami veszteséget a zivataros idők okoztak, megint jóvátették buzgó, az Isten szolgálatára szánt helyeket

[911] Hisz tudjuk, hogy éppen 1552 körül — I. Ferdinánd király kinevezése, adományozása alapján — a protestáns *Thurzó* Ferenc volt nyitrai püspök.

[912] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 386., 387. — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 10., 11. — Alvarez Mihály rendi commissariusnak 1580-iki döntése, nevezett szerint is vonatkozott a nyitrai javakra. (Ld. erről és a nyitrai conventhez tartozott javakról fent, a marianusok és salvatorianusok történetének végén, a birtokjogi részben, a *Nagy* Béni alapján irtakat.)

szerető emberek. A convent megujításának költségeihez maga II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1000 forinttal járult és hozzájárultak adományaikkal *Bercsényi* Miklós, valamint *Csáky* István is. 1735—1763-ban megnagyobbították a rendházat. II. József császár koráig 21 atya, 8 növendék és 5 laikus testvér lakta a nyitrai conventet. A császár elrendelte, hogy, az elaggottakat, a betegeket és a künn lelkészkedőket nem számítva, a nyitrai házhoz 24 atya és 4 laikus testvér tartozzék. Számukra évi 1687 forintot rendelt a vallásalapból és reájuk bizta az egyik nyitrai plébániát. 1793-ban a város nagy része leégett. A ferencesek hajléka is a lángok martaléka lőn. Ujjáépitése 1794-től 1801-ig tartott.[913]

1885-ben a templom belsejét megujították.

A nyitrai convent ma is fennáll a marianusok rendtartományában. Az atyák ma is kezelik a felsővárosi plébániát.[914]

Nyulakszigete.

Budapest. Margitsziget. Építését IV. Béla kezdte meg. Bevégezte V. István 1270-ben. IV. László ujraépíttette. Említi egy, 1278-iki oklevélben. 1288-ban rendezik telke határait. 1526-ban elpusztult. A templom homlokzata és tornyának egy része ma is látható, a lóvasút pályájának mentén.[915]

Obrovaz.

Glavinich: A Bosnae-Croatiae Provincia-ban, Felső-Horvátországban, a cetinjei őrségben O b r o v a z.

Óbuda.

A királyi palota közelségében egy meglevő kápolnát, melynek temploma is volt, a hívek 1301-ben kolostorrá alakították át és a conventualisoknak adták. Végig a conventualisoké volt. II. Lajos király innen választotta udvari hitszónokát: Antal atyát. 1525-ben még itt tartották a tartományi gyülést, de 1526-ban az atyák már elhagyták Óbudát, Pozsonyba menekültek, csak egy atya maradt vissza Óbudán gyóntatóul a clarissák számára.[916] (A clarissák is csakhamar Pozsonyba menekültek.)

---

[913] *Czeizel:* i. h. 10. és köv. 45., 87., 94., 95., 96., 98., 99., 100. és köv. 126., 127. — *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 581., 585. — *Mehemet* basa levelét egész terjedelmében közlik *Czeizel:* i. h. 96., 97., *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 466. és *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 30. A levél eredetije a marianusoknak pozsonyi levéltárában.

[914] 1903/4-i *Mar.* Schem.

[915] Valamennyi adat *Kaizer*-nél. V. ö. *Farkas:* 10. — *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. 377., 378. — *Nagy* Béni: A fer. szellem. 25., ki d o m i c i l i u m-ot ir, mi convent is lehet.

[916] *Kaizer.* — *Farkas.* — *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. 377., 378. — *Nagy* Béni: A fer. szellem. 25. — Valamennyi *Wadding* nyomán.

Oklaj.

Dalmácia, knini kerület. Az 1467-iki observans egyetemes káptalan elhatározta, hogy O c l a n j ne a bosnyákoké, hanem a dalmátoké legyen.[917] (Ekkor a dalmáciai provincia, a Szent Jeromosról nevezett, ismét egyesítve volt a bosnyák vicariával.)

Okolicsnó. (Liptó.)

Liptó megye. Okiratos adat szerint már 1262-ben fennállt, mint ferences monostor. *Danek* gróf 1370-ben újjáépíttette. A gótikus templomot Mátyás király építtette 1476-ban.[918]

Eredetileg a conventualisoké volt. Azután az observansoké lett. 1506-iki tabulájukon már szerepelt, mint pataki őrségük tagja. 1537-ben a szécsényi, 1544-ben ismét a pataki, 1565-ben ismét a szécsényi őrséghez tartozott.[919] 1571-ben a protestánsok miatt elhagyták.

A convent egészen elpusztult. A templomot a protestánsok használták. 1672-ben a salvatorianusokat beiktatták a liptószentmiklósi plébániába. Két atya költözött Szentmiklósra. Ekkor az okolicsnói templomot is visszakapták.

1703-ban a salvatorianusok Okolicsnón telepednek meg. Megkezdik a rendház építését. *Mattyasovszky* László, nyitrai püspök és cancellár, 7000, *Doktorovics* György, B. Szűzről nev. liptói prépost és szepesi kanonok, 4000 forintot adtak az építésre. Akadtak más jótevők is.

Közbejött II. Rákóczi Ferenc felkelése. A felkelők 1703-ban a ferencesek lakását mindenből kifosztották, hozzá még a praesidenst jól meg is verték.

A felkelés elmultával, 1711-ben, ujra hozzáfogtak az építéshez. 1714-ben az okolicsnói residentia már convent rangjára emeltetik.[920]

1900-ban e conventet a salvatorianus provinciából, melyet megszüntettek, a marianusba kebelezték. Ebben ma is fennáll. Az atyák a plébániát is kezelik.[921]

Olaszi. (Ld. Nagyolaszi.)

Olovo. (Plumbum. Blaes.)

A boszniai vicaria (provincia) kebelében már 1373 előtt fennállt. Az 1390-iki tabulán szerepel. 1687-ben a török elől az olovoi atyáknak egy része Bajára, másik része Eszékre, harmadik része Illokra menekült.[922] (Ld. e helyeket.)

---

[917] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 270.

[918] *Kaizer.*

[919] *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[920] *Fridrich:* I. 53., 59.; II. 145. és köv.

[921] 1903/4-i *Mar.* Schem.

[922] *Kaizer.* — *Franc. a Varad.* — 1836. és 1895-iki *Bosn.-Arg.* Schem.

Omis. (Ejtsd s-sel. Almissa. Alminium.)

Dalmáciában, a spalatoi kerületben. 1717-ben az atyák eljöttek Prolozacból (Prolozsácból) és nemcsak Imotskiban építettek conventet (lásd Imotskinál), hanem Omisban is. A convent építése 1718-ban fejeződött be. A kapott kis templom helyett uj, nagyobb templomot is építettek.

Az omisi convent ma is fennáll a, Legsz. Megváltóról nev. dalmáciai provinciában.[923]

Orebic. (Ejtsd cs-vel.)

1878-ban fennállt a Ragusai Rendtartományban.[924]

Ormosd. (Ormus. Ejtsd s-sel. Friedau.)

Stájerországban, a pettaui kerületben. Alapította *Székely* Jakab 1493. évben. Eleinte a Bernardinus rendtartományba tartozott. 1546-ban a magyar salvatorianusok elfogadták, szentléleki őrségükbe kebelezték, 1565 után a marianus, 1655-ben a ladislaita rendtartományba került. II. József megszüntette.[925]

Orsova.

1390-ben mint a bosnyák vicaria bolgár őrségének tagja szerepel. A XVIII. században a bolgár rendtartomány foglalta el.[926] További sorsáról nincs adatunk.

Az 1822-iki *Minorita* Névtár-ban ezt az adatot találtuk: Orsova. 1718-tól 1737-ig a minoriták birták. — Valjon a minoriták a régi, a bosnyákok alapította observans conventet foglalták-e el, vagy ujonnan alapított házuk volt-e Orsován, továbbá hogy a bolgárok előtt, vagy velük egy időben, vagy ő utánuk voltak-e a városban, ezt ebből az adatból nem tudhatjuk meg.

Osjek. (Ld. Eszék.)

Otok.

Alighanem a Zágráb megyei. *Glavinich:* 1514-ben Felső-Horvátországban, a Bosnae-Argentinae Provinciában, a cetinjei őrségben O t t o c h.

Ottoch. (Ld. Otok.)

Ozora.

Tolna megye. 1418-ban Ozorai Pipó alapította az observansok részére, kiknek vicariájában (később a salvatorianusok rendtartományában) egy

[923] 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem.

[924] *Szőllősy.* 175.

[925] *Bunyitay. — Farkas. — Kaizer.*

[926] *Kaizer.*

őrségnek székhelye volt. 1544-ben már sem az ozorai őrség, sem az ozorai convent nem voltak meg.[927]

Örményes. (Armenies.)

Krassó-Szörény megye. Az 1390-iki tabulán, mint a bosnyák vicaria kevei őrségének tagja szerepel.[928]

Pago.

Dalmácia, zarai kerület. 1878-ban a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban.[929]

Paks. (Régen: Pakocs.)

Tolna megye. Az observansoké (salvatorianusoké) volt. *Kaizernek* van róla adata 1491-ből. Az ozorai őrséghez tartozott. Az 1506-iki tabulán szerepel. Az 1531-iki tabulán már nincs meg. 1531-ben tehát már elhagyták. Az 1537-iki rendtartományi káptalanon kimondják, hogy, tekintettel a zavaros időkre, nem merik újra elfoglalni, a kegyúr tehát, ha akarja, más szerzeteseknek adhatja. Többé a XVII. századig nincs is nyoma.[930] Tudjuk, hogy 1544-re már az egész ozorai őrség megszünt.

1688 óta a bosnyák atyáknak volt itt házuk 2 rendtaggal. 1727 után residentiát és kápolnát építettek. 1757-ben e residentia a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba kebeleztetett. 1788-ban II. József eltörölte. Ma a folyammérnökség helyiségeül szolgál.[931]

Palota. (Ld. Várpalota.)

Pancsova.

Torontál megye. Ma is fennáll a minoriták rendtartományának Szent Ferencről nevezett őrségében. Alapították, *Mercy* gróf, a temesi kormányzó segítségével, a rendtagok. Mária Terézia 1757-ben megerősítette. Az atyák kezdettől maig kezelik a plébániát.[932]

Pasman.

Dalmácia, zarai kerület.

Fermendzin. Acta Bosnae. 270.: Az observansoknak 1467-iki egyetemes káptalana (ekkor a Sz. Jeromosról nev. dalmáciai rendtartomány ismét egyesítve volt a bosnyák vicariával) kimondta, hogy Pasman ne a bosnyákoké, hanem a dalmatáké legyen.

---

[927] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[928] *Kaizer.*

[929] *Szőllősy:* 154., 155.

[930] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[931] *Kalmár.* — *Kaizer.*

[932] 1913-iki *Min.* Névt.

B. Bernardini Aquilani Chronica. 109. 110.: 1468 körül a velencések Pasmant elvették a bosnyákoktól és a dalmatáknak adták.

Szőllősy. 154. 155.: 1878-ban Pasman fennáll a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban.

Patak. (Ld. Sárospatak.)

Pápa.

Az observansoknak szentléleki őrségéhez tartozott. Itt alakította meg 1453-ban Marchiai Szent Jakab a *verberantes,* a magukat ostorozók társulatát, mely 1512-ig csak itt is állt fenn, de azután több helyen szintén szerzett magának tagokat és a ferencesek ellen sok rágalomnak kútfeje lett, míg végre megszünt.[933]

1542 körül *Török* János a templom felszerelését majdnem egészen elrabolta.[934]

Még 1558-ban is fennállt a pápai convent.[935] Ezentul nem szerepel többé a XVII. századig.

1660-ban a marianusok *Esterházy* Pál gróftól elfogadták a pápai residentiát.[936]

II. József Pápát megerősítette 16 atyával és 2 laikus testvérrel, kiknek a vallásalapból évi 857 forintot rendelt. (1788 és 1790.)[937]

A pápai convent ma is fennáll a marianusok rendtartományában.[938]

Perasto.

Dalmácia, cattaroi kerület. A bolognai rendtartományhoz tartozó és delegatus által kormányzott cattaroi reformált provinciában volt a perastoi convent.[939]

Perecske.

Alapította *Korongi* Fülöp. XXIII. János pápa 1414-ben megerősítette.[940] 1506-ban az observansoknak ujlaki (szerémségi) őrségében szerepel.

---

[933] *Fridrich:* I. 20. — *Kaizer.*

[934] *Kaizer.*

[935] *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[936] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 14. — Miért irja *Farkas,* hogy Pápa 1680-ban keletkezett és az 1903/4-iki *Marian* Schem., hogy Pápát Esterházyék 1680-ban alapították ujra? (Esterházyék bőkezüségéből 1680-ban támadt fel.) Hiszen az 1560-iki időközi káptalan már a rendtartományba kebelezi a pápai residentiát és Pápára praesidenst és két atyát rendel. Vagy talán *Farkas* és az id. Schem. arra az időre céloznak, mikor Pápa convent lett? Akkor sem lehet a keletkezést, az alapítást, a feltámadást 1680-ra tenni, hanem csakis 1660-ra.

[937] *Nagy Béni:* A mar. fer. II. Józs. k. 583., 584., 585.

[938] Id. Schem.

[939] *Szőllősy:* 174.

[940] *Kaizer.*

Később az ozorai őrségbe kebelezték. Az 1533-iki káptalan elhatározta, hogy a török veszedelem miatt átadják a kegyúrnak és elhagyják.[941]

Pervichio.

Dalmácia, Sebenico mellett. 1878-ban a zárdában élő harmadrendű ferenceseknek itt kolostoruk volt.[942]

Perzagno.

Dalmácia, cattaroi kerület. A bolognai rendtartományhoz tartozó cattaroi rendtartománynak, melyet delegatus kormányoz, 1878-ban volt itt conventje.[943]

Pest.

Az itteni convent 1280-ban épült.[944]

Azt az országgyülést, melyet III. Endre király, hívei kérelmére, 1298 elejére Pestre hirdetett — mint *Pauler* Gyula írja — Pesten, a minoriták, azaz a barátok mai temploma mellett, mely akkor a város szélén állt, tartották meg Szent Domonkos napján, augusztus 5-ikén.[945]

1444-ben a pesti conventet a conventualisoktól elvették és az observansoknak adták.[946]

1506-ban, továbbá 1531-től 1542-ig az observansok (salvatorianusok) vicariájának (rendtartományának) esztergomi őrségében szerepel.[947]

1526. jun. 21-ikén II. Lajos király bizonyította, hogy a pesti conventtől Szent Gellért koporsóját, mely a keresztesek alatt 219 márka értékű volt, átvette.[948]

1541. aug. 26-ikán a török elfoglalta Budát, mellyel együtt Pest is az ő hatalmába került.

---

[941] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[942] *Szőllősy:* 175.

[943] *Szőllősy:* 174.

[944] *Kaizer.*

[945] A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 1893. II. 548. — Mint tudjuk, Szent Domonkos ünnepét ma az Egyház augusztus 4-ikén üli, ámde Szent Domonkos nem aug. 4-ikén, hanem 6-ikán halt meg (1221. aug. 6. — *Brück: Lehrb. der Kircheng.* Negy. kiad. 1888. 488. — *Brev. Rom.* 4. Aug. II. Noct. Lect. VI.: octavo Idus Augusti.), így tehát *Pauler*, illetően forrása nem téved, mert a XIII. században Szent Domonkos ünnepét az Egyház bizonyára nem aug. 4., hanem 5-ikére rendelte. — Mi *Pauler*-t eredetiből idéztük. *Nagy* Béni: A fer. szellem. 25. hivatkozik Paulerre, anélkül, hogy határozottan említené az országgyülés tartásának tényét. — *Kaizer* említi, hogy az országgyülést a templom előtti téren tartották és erre nézve idézi: *Tört. Tár.* 1855. 108.

[946] Ld. fent, a marian. és a salvat. általános történetében. — Ld. *Kaizer—Farkas: Scriptores.* 3. — *Fridrich:* I. 11.

[947] *Kaizer.* — *Bunyitay.*

[948] *Kaizer.* Hivatkozással: *Egyht. Eml.* I. 266-ra.

A salvatorianusoknak 1542. febr. 2-iki, Váradon tartott tartományi káptalana a következő nevezetes határozatot hozta:

Nemkülönben: a pesti biró és polgár urak kérik, hogy Pestre több testvért küldjünk, mint amennyi ott most tartózkodik. Elvégeztük, hogy a mostani veszedelmek és csapások miatt nem küldünk (több testvért), nehogy a török megölje vagy foglyul ejtse őket, valamint a minap is két testvért nem messze a Rákostól felkoncoltak. Ha majd ismét béke lesz és a török a pesti klastromot visszaadja a testvéreknek, amin ám maguk a biró és a polgárok iparkodjanak, nem tagadjuk meg, hogy (több) testvért küldjünk oda. Továbbá: ugyanők (a biró és a polgárok) kérjék meg[949] és birják reá azt a 4 testvért, kik most a (pesti) harmadrendű nőtestvérek[950] házaiban laknak, hogy maradjanak velük (a polgárokkal) és prédikáljanak nekik, valamint hallgassák meg az ő gyónásaikat. Tetszett ez a végzés az atyáknak, mindazonáltal lelkiismeretük nem engedi, hogy azt a 4 atyát egyenesen kényszerítsék (kötelezzék), hogy Pesten maradjanak, mert hisz a török zsákmányává válhatnak vagy megölhetik őket.

Ugyanez a káptalan *Palicsnai* György atya, testvér személyében guardiánt rendelt Pestre, továbbá elrendelte, hogy Budára egyelőre, amig a török ott van, nem tesz guardiánt, hanem a pesti custos és guardián atyák (az esztergomi őrség feje tehát Pesten székelt) vigyázzanak és ha majd a török Budát elhagyja (csak másfél század mulva hagyta el), Pestről rögtön két testvért küldjenek a budai conventbe.[951]

Mi következik mindezekből? Az, hogy a török, Budát elfoglalván, a budai conventet megszüntette, még pedig úgy, hogy Budán a testvérek állandóan egyáltalában nem tartózkodhattak, — Pesten azonban szintén elvette ugyan a testvérektől rendházukat, de a városban (a rendházon kivül) való maradásukat, állandó tartózkodásukat — legalább 1542-ben még — nem gátolta, nem tette lehetetlenné.[952]

Hogy azután 1542-től 1544-ig miként alakult Pesten a testvérek sorsa, részletesen nem tudjuk, de tény, hogy 1544-re a salvatorianusok Pestet már végképp elhagyták. Ettől az évtől fogva ugyanis Pestnek a salvatorianusok tabuláiban már semmi nyomát sem találjuk, kivéve azt a negativus nyomot, hogy t. i. 1546-ban a budaiaknak és a pestieknek kétai kéregetési területét (contrata) a tartományi káptalan a berényi és a gyöngyösi testvérek között osztotta fel.[953]

Majdnem 100 esztendő telt bele, hogy a pesti katholikusoknak megint

---

[949] Avisent. Szószerint: figyelmeztessék, de az értelme az, hogy kérjék.

[950] Sororum. A nővér, egészen rossz magyar szó.

[951] *Bunyitay:* Egyh. Eml. II. 495., 498., 499.

[952] *Bunyitay* adatát idézi Kaizer is és (az eredeti tabulából) közli *Kollányi* is. Magy. fer. a XVI. sz. e. f. 53., 54.)

[953] *Bunyitay:* i. h. 507.

lettek állandó (mondanunk sem kell: f e r e n c r e n d i) lelkipásztoraik, még pedig ezuttal már nem a salvatorianusok, hanem a b o s n y á k atyák gondoskodásából.

1636 febr. 12-ikén *Kamengradi Fülöp* atya ezt irta Rómába, a Congregatio de Propaganda Fide titkárának: „Most Budán maradok és sem rendtartományomban, sem rajta kívül nem vagyok... Ugyanis házat építettem, a templomból az eretnek, kálvinista hitszónokot kidobtam, az ájtatosságra szánt helyet megtisztítottam, a keresztények számát Isten kegyelmével eléggé megnöveltem".[954]

Kaizer azt mondja, hogy amit *Fülöp* atya itt irt, nem Budára, hanem Pestre vonatkozott. Nagyon helyesen. A p e s t i házat, residentiát a XVII. században b u d a i-nak hivták. *Franciscus a Varadino* (Váradi Ferenc) 1679-ben ezt irja: „A budai residentiáról. Budán, mely egész Magyarországnak fővárosa és királyi székhelye" (hogy vigyáz Ferenc atya a jogfolytonosságra, — mint minden magyar az egész török idő alatt, — akkor is a n e m, n e m s o h a volt minden magyar elve) „a Dunán túl, a másik oldalon" (parton) „a Pest-nek nevezett városban, 4 testvér tartózkodik, kiket guardián helyett praesidens kormányoz, akinek a káptalanon cselekvő és szenvedő választói joga van.[955]

Amit tehát *Kamengrádi Fülöp* atya B u d a néven irt, P e s t-et illette.

Kamengrádi Fülöp atya jelentéséből ennélfogva megtudjuk a következőket:

1. A ferencrendiek pesti templomát a salvatorianusok távozása után a protestánsok foglalták el (nem volt-e részük a protestánsoknak a ferencrendieknek Pestről 1544-ben történt e l t á v o l í t á s á b a n is?) és ezt a templomot K a m e n g r á d i F ü l ö p a protestánsoktól a katholikusok, a bosnyák atyák részére visszavette.

2. A ferencrendieknek régi, még az Árpád-korból való pesti, előbb conventualis, azután observans (salvatorianus) rendházát a török foglalta le magának (ld. fent, az 1542-iki adatot) és lefoglalva tartotta 1636-ban és azután is, *Kamengradi Fülöp* pedig a maga és bosnyák rendtartománybeli testvérei részére Pesten új házat épített.[956]

---

[954] Modo autem Budae maneo, nec sum in provincia, nec extra provinciam... (sic) Domum quidem edificavi, concionatorem haereticum et calvinorum ex ecclesia eieci, locum devotionis espurgavi, christianos gratia Dei satis multiplicavi (stb., a többi a Balaton vidékére vonatkozik.) *Fermendzin:* Acta Bosnae. 424. — E helyet *Kaizer* is idézi, de csak magyar fordítását közli.

[955] De Residentia Budensi, Budae, quod totius Hungariae Metropolis est atque sedia Regalis, trans Danubium ex altera parte, in Civitate quae dicitur Pesta, commorantur 4 Fratres, quibus Praesidens loco Quardiani dominatur, atque in Capitulo votum activum et passivum habet. — Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae. 13. lap. — Idézi *Kaizer* is, de csak fordításban.

[956] Hogy Kamengradi Fülöp Pesten a f e r e n c r e n d i e k-nek régi templomát vette vissza a protestánsoktól és nem a régi p l é b á n i a t e m p l o m o t, ez megtetszik alábbi,

Igy telepedtek meg — 1636-ban — Pesten a bosnyák atyák.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a pesti rendházat illetően az 1636-tól 1686-ig terjedő időből is közölhetünk néhány adatot. 1644-ben — írja *Takáts* Sándor — Pesten a katholikusoknak volt miséjük.[957]

1664-ben *Benaglia* János, mint *Caprara* Albrecht követ kisérője, Pesten járt és naplójában a többi között ezt is feljegyezte: „Ugyanott" (Pesten) „katholikus templom van két ferencrendi szerzetessel, csak úgy, mint az ottomán birodalom más helyein. Hogy a szerzetesek a törökök részéről különféle sértegetéseknek ne legyenek kitéve, világi ruhát szoktak viselni, különösen ha utaznak".[958]

1666 márc. 13-ikán *Hamburgi Lambecius* Péter ezt irta: „Reggel átmentem Pestre és ott a ferencrendiek templomában *Arundelius* Henrik gróf úr Ő Nagyméltóságával együtt szent misét hallgattam".[959]

Az *Országos Levéltár*-ban a *Cancellariai Osztály*-nak *Conceptus Expeditionum* gyűjteményében a következő sokat mondó adatot találtuk: I. Lipót király 1666-ban a szigoru szabályzatu (életmódu) ferencesek (strictioris observantiae Franciscani) kérésére a p e s t i t e m p l o m o k (Ecclesiola) javítására a kamara pénztárából 300 forintot utalványozott ki, mert e kis templom — mint a király mondta — az e g y e t l e n a pogányok közt (... dictae Ecclesiolae velut unicae inter paganos existenti ... érsd, hogy *Pesten* és *messze* vidéken volt az *egyetlen,* mert a török területen, persze Pesttől messze, nagyon messze, máshol is volt templom.) Azzal is

1666-iki adatunkból is. — Pesten volt már az Árpádkorban plébániatemplom. A régi plébániára nézve ld. a többi között IX. Bonifatius pápának 1399-iki bulláját. Ebben a többi között szó van a buda-külvárosi, másképp pest-ujhegyi, Szent Gellértről nevezett plébániáról (a Szent Gellért-hegy az Árpádkorban Pest határában feküdt, azaz Pest határa átnyult a Duna jobb partjának arra a részére is, mely ma Buda-Tabán. A Gellért-hegy tehát akkor p e s t i hegy, és az alatta elterülő uj városrész akkor U j - P e s t volt, — mint látjuk azonban, 1399-ben ez a városrész már B u d a egyik külvárosát alkotta, — nb. maga a mai Buda is ujkeletü város, — az igazi Buda a mai Óbuda, — a mai Buda pedig csak IV. Béla korában keletkezett és eleinte U j - B u d a nevet viselt, — még későbbi keletkezésü a mai Ujlak) és a p e s t i plébániáról (... Sancti Gerardi de Suburbio Oppidi Budensis, alias novi Montis Pestensis et Pestensis ...) A bullát ld. *Török* János: Magyarország primása. 1859. Második Rész. 57. és *Pázmány* Péter: Acta et Decr. Syn. Dioeces. Strig. 1629. App. III. *Pázmány* müveinek egyetemi kiadásban: Ser. Lat. VI. köt. 658. *Török* közlésében a második P e s t i e n s i s szó nincs meg, de megvan Pázmánynál. Tehát k é t plébánia: a buda-külvárosi és a pesti. Budavárában az idézett bulla szerint 2 plébánia volt: 1. a Nagyboldogasszonyról (S. Maria Virgina), 2. a Sz. Mária Magdolnáról nevezett. — Buda külvárosában volt még a Sz. Péter vértanúról nev. plébánia is. — Fennállt továbbá 1399-ben az Óbuda melletti, Szüz Máriáról nev. *fehér egyház* is. (Árpád sírja!)

[957] Rajzok a török világból. I. köt. 1915. 110.

[958] Ausführliche Reisebeschreibung. Frankfurt. 1687. 17. 145. Religio. 1887. máj. 28. 43. sz. — Idézve *Kaizer*-nél.

[959] Petri Lambecii Comment. de Biblioth. Caes. Lib. II. 950. — Idézve *Kaizer*-nél.

megokolta még a király ez intézkedését, hogy, mint irta, nem akarta, hogy a, Pesten (bizonyára hozzáértette Pest vidékét is) levő kevés katholikus forró buzgalma ellanyhuljon, lelkükből kivesszen és a katholikus vallás gyakorlata ama vidéken elpusztuljon. (... fervor et zelus ... tepescat aut obliteretur religionisque Catholicae exercitium pessumeat.) [960]

Hogy a pesti residentának 1679-ben a praesidensen kivül 4 tagja volt, *Váradi Ferenc* nyomán már fenn hallottuk.

1681-ben, mikor a császári követség visszatért Konstantinápolyból, jun. 20-ikától jul. 22-ig tartózkodott Budán. Ez idő alatt meghalt a követség ruhatárnoka. A török megengedte a pesti barátoknak, hogy a katholikus temetőben temethessék el.[961]

Mint láttuk, a bosnyák atyák 1636-ban telepedtek meg Pesten és, mint látni fogjuk, 1686-ig tartózkodtak e városban. Ez idő alatt, csak úgy, mint 1541-től 1636-ig, B u d á n a ferenceseknek n e m volt rendházuk. Ámde bizonyos dolognak vesszük, hogy Budán a török világban is m ű k ö d h e t t e k a franciskánusok (rendház nélkül, csak időnként oda-oda jőve, mint vendégek, missionariusok). Azt olvassuk ugyanis, hogy a budai basa Budán a protestánsoknak a Szent Magdolnáról nevezett ősi templomot engedte át s hogy ugyanennek a templomnak a chorusát a városban tartózkodó néhány katholikus olasz kereskedő kapta meg.[962] Nos ha ez igy volt, Budán is lehetett katholikus istentisztelet és hát kik végezték? Bizonyára a Pestről Budára át-átjáró bosnyák ferencesek.

1686-ban junius hó közepén *Miksa Emánuel,* bajor választó, visszavette a töröktől Pestet.[963] Kevéssel ezután *(Fridrich* szerint 1687-ben) a salvatorianusok Pestre jöttek és a ferences rendházat elfoglalták. (Melyiket? A régi, Árpád-korbelit, mely 1686-ban természetesen felszabadult a török keze alól, avagy a bosnyákok épitette házat?) Ámde a marianusok is Pestre jöttek csakhamar és a rendházat a salvatorianusoktól elvették. Azután a király, majd az 1689-iki *Lazariana decisio,* melyet a király szintén megerősített (1690-ben) és, e decisio jóváhagyásával, az egyetemes káptalan is valóban a marianusoknak ítélte oda a pesti rendházat, melyet később is hiába igyekeztek a salvatorianusok maguknak visszaszerezni. Minderről bővebben szóltunk már a marianusoknak és a salvatorianusoknak általános történetében.

Igy tehát Pest megint a marianusoké lett és az övék maig.

Hogy a bosnyák atyák 1686-ban Pestről Budára költöztek át és hogy itt, Budán, miként alakult további sorsuk, előadtuk már fent, a Budáról mondottak során.

---

[960] *Conc. Exp.* 1666. 3. jan. 9. A király rendelete a kamarához.

[961] *Benaglia.* Idézve *Kaizer*-nél.

[962] *Takács* Sándor: á. h. I. 128.

[963] *Szilágyi-Acsády:* 447., 448.

Pesten a marianusok az ősi, Árpádkori convent helyett 1715-ben újat építettek.[964] (1715-ig hol laktak? Az ősi conventben, vagy a bosnyákok építette házban?)

Az atyáknak 1750-ben Pest város tanácsával a borkéregetés miatt való összeütközéséről már fent, a marianusoknak és a salvatorianusoknak általános történetében, a birtokjogi részben szóltunk.

1784-ben a pesti convent kertjét az egyetemi füvészkert céljaira foglalták le, magának a conventnek két szárnyában pedig az egyetemi könyvtárt helyezték el. Csak a kert elvétele 350 forintnyi évi jövedelem elvesztését jelentette a rendházra nézve.

1786-ban II. József a pesti conventet 15 atyával és 2 laikus testvérrel megerősítette. 1790-ben a császár a pesti rendtagok részére a vallásalapból évi 573 forintot utalványozott.

1807-ben az atyák az 1784-ben történt, említett elvételekért kárpótlásul az egyetemi alapból egyszersmindenkorra 7000 forintot kaptak.[965] (Elég kevés.)

1854-ben a templomot ujjáépítették. 1863-ban a tornyot magasabbra emelték. 1895-ben a templomot kifesttették. 1903-ban a tornyot és a templom homlokzatát megujították.

Az 1715-ben épült convent helyett a mai (a Ferenciek-bazárjával együtt). 1876/77-ben létesült.[966]

Petricevac.

Boszniában, a banjalukai kerületben. Ma is fennálló conventje a bosnyák rendtartománynak. 1873/76-ban építették. Az 1878-i háborubanleégett. 1880/82-ben megújították. A templom 1885-re készült el.[967]

Petróc.

Zágráb megyében. A mai Petrovac? 1506-ban a salvatorianusoknak szlavóniai őrségében. A mohácsi vész után megszünt. Az egyházi ruhákat 1537-ben Remetincre szállították, ahonnan, 1542-ben, *Batthyány* Kristóf elvitte őket.[968]

Pécs.

1301-ben alapította a *Koroghi (Korogyi)* család. (*Kaizer* Körögyi-t. ír.) (*Farkas* szerint már 1260 előtt alapították.)

---

[964] *Farkas.* 14.

[965] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 377., 378., 578., 585.

[966] 1903/4-iki *Mar* Schem. — V. ö. *Farkas:* i. h.

[967] 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem.

[968] *Kaizer.*

1492-ben elvették a conventualisoktól és az observansoknak adták,[969] de azután a marianusok visszakapták, mert hisz, mint annak idején láthattuk, 1533-ban a marianusok rendtartományában, mint a pécsi őrség tagja, székhelye szerepel.

1543-ban a török elfoglalta Pécset, a pécsi convent tehát megszünt.[970]

1655-ben (in spe) a ladislaitáké lett, kik azután, mikor Pécs a török uralom alól felszabadult, 1686-ban, valóban elfoglalták.[971] Megjegyzendő, hogy a török világban Pécsett is a bosnyák atyák gondozták, mint missionáriusok, a katholikus híveket lelkileg.[972]

1900-ban a megszüntetett ladislaita rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben ma is fennáll. Az atyák kezelik a pécs-szigetkülvárosi plébániát.[973]

Pétervárad. (Petrovaradin.)

Szerém megye. A Duna jobb partján, szemközt Ujvidékkel. A török világban a bosnyák atyák gondozták itt is a híveket. 1703-ban kolostort építettek maguknak. 1757-ben a bosnyák provinciából a kapisztránusba kebelezték. 1786-ban II. József eltörölte.[974]

Phara. (Ld. Lesina.)
Pirrani. (Pirranum genitivus-a.)

1464-ben a megszüntetett, Szent Jeromosról nev. dalmáciai rendtartományból alakított egyik őrségben: az arbe-iben (Locus Pirrani.) Tehát a boszniai vicariában.[975] 1469-ben a nevezett dalmáciai rendtartományt újra felállították.

Pisino. (Ld. Mitterburg-Pisino.)
Plehan.

Boszniában, Derventhez közel, a banjalukai kerületben. Ma is fennálló convent a boszniai rendtartományban. 1869-ben építették a templomot, 1872-ben a rendházat, melyet még ebben az évben conventnek nyilvánítottak. 1878-ban a conventet kibővítették.[976]

---

[969] *Fridrich:* I. 11.

[970] *Farkas:* 11. — *Nagy* Béni: A magy. fer. a XVI. sz. e. f. 533. és köv.

[971] *Farkas:* 11. — V. ö. *Nagy* Béni: Hg. Esterházy, ahol a *Lazariana Decisio*-ról szól.

[972] *Kaizer.*

[973] 1913-i *Kap.* Schem.

[974] *Kaizer.* — *Kalmár.*

[975] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[976] 1895-i Bosn.-Arg. Schem.

Plumbum. (Ld. Olovo.)
Podborje. (Ld. Szentlászló.)
Pókafalva.

Alsó-Fehér megye, kisenyedi járás. 1496-ban a conventualisok a pápa engedelmével elfoglalták a pálosoknak itteni kolostorát. 1533 előtt megszünt.[977] (Valóban, a marianusoknak 1533-iki tabulájában már nem szerepel.)

Poljanci. (Poliancs.)

Pozsega megye, brodi járás. A salvatorianusoknak szlavóniai őrségéhez tartozott. 1537-re megszünt. Az egyházi ruhákat Remetincre szállították, onnan Batthyány Kristóf elvitte őket.[978] (Ld. Nagyolaszi-nál.)

Pozsega.

Kaizer megjegyzése: Valahányszor a régi forrásokban Pozsegá-t, vagy In Campo Pozsega-t olvasunk, ezen mindég Kaptol (Pozsega megye, pozsegai járás) értendő. A mai Pozsega várost a török világban Pozsegavár-nak hívták. Csak a török világ megszünése után jelentette Pozsega a mai Pozsega várost.

Ami Kaptolt illeti, itt volt szintén ferencrendi kolostor, melyet a török elpuszított.[979]

Ami Pozsegavárt, vagyis a mai Pozsegát illeti: Már az 1260-iki narbonne-i egyetemes káptalan említi. IV. László király 1285-ben a templomot és a conventet ujraépíttette kőből. 1533-ban még szerepel a marianusoknak zágrábi őrségében. Pécs eleste (1543) után a török kezére került. 1573-ban a török a conventet lerontotta, a templomot pedig mecsetté alakította át. 1702-ben a bosnyák atyák foglalták el. Eleinte vályogházban laktak. 1708-ban kezdték a conventet építeni. 1757-ben Pozsegát a bosnyák provinciából a kapisztránusba kebelezték. A convent csak 1766-ra, a templom csak 1777-re készült el. A plébániát már 1753-ban elvették az atyáktól. 1789-ben II. József a conventet feloszlatta. 1796-ban ujra felállították, és az ekkor eltörölt velikai conventből az atyákat ide, Pozsegára, telepítették. 1900-ban a pozsegai conventet a kapisztránus rendtartományból az ujonnan szervezett horvát-szlavonországi Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték. Ebben ma is fennáll.[980]

---

[977] *Kaizer.* — V. ö. *Farkas:* 11.

[978] *Kollányi.* — *Bunyitay,* — *Kaizer.*

[979] *Kaizer.*

[980] *Kaizer.* — *Kalmár.* — *Farkas.* — *Nagy* Béni: A m. f. a. XVI. sz. e. f. — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.

Pozsony.

Az itteni convent, mióta megalakították, sohasem szünt meg. Kezdettől mindég a conventualisok (a marianusok) rendtartományába tartozott és benne áll fenn ma is.

Birtokviszonyairól mindazt, mit már fenn, a marianusok és a salvatorianusok általános történetében, valamint Kismartonnál és Nyitránál előadtunk, itt nem ismételjük.

Egy, a marianusoknak pozsonyi, rendtartományi levéltárában őrzött, 1558 körüli kézirat a pozsonyi convent alapítását 1280-ra teszi. *Gonzaga* és *Wadding* is ezt az évet jelölik meg, mint az alapítását.[981] Több ujabbkori író követi *Waddingot.* (Igy pl. *Farkas* is.) Ámde ez az időmeghatározás téves. Már *Bél* Mátyás megállapította, hogy a ferenceseknek már IV. Béla idejében volt kolostoruk Pozsonyban és *Ortvay* szerint is a, IV. László király építtette convent előtt már volt házuk Pozsony városában a kisebb testvéreknek.[982] Valóban határozott történelmi tény, hogy a pozsonyi convent 1271-ben már fennállt. A történelem feljegyezte, hogy II. Ottokárnak 1271-iki támadásakor Pozsony lakói a városukbeli minoriták kolostorába menekültek.[983] A pozsonyi conventet tehát még IV. Béla király alapította, építtette, IV. László király legfeljebb megújította.

A conventhez tartozó templomot, azt, amely még ma is fennáll, IV. László király (1272—1290) kezdte építtetni. Építését bevégeztette utolsó Árpádházi királyunk: III. Endre. (1290—1301.) 1297-ben ment végbe a templom felszentelése. Végezte *Jakab,* aki *Lodomér* esztergomi érsek (1279—1298) vicariusának tisztét töltötte be. A felszentelésen jelen volt maga III. Endre király is.[984]

1529-ben híre kelt, hogy Pozsony felé török sereg közeledik. A város hatósága tehát azt tanácsolta a ferencrendieknek, hogy meneküljenek. (Ez a tanács *ex odio religionis* volt.) Az atyák megfogadták a hatóság szavát, elhagyták Pozsonyt. Csak hárman maradtak közülök vissza conventjükben. Mikor azután a veszedelem elmult, a ferencesek vissza akartak jönni Pozsonyba, ámde a tanács nem akarta őket a városba bereszteni, sőt templomi felszerelésüket a lutheránusoknak akarta átadni. E merénylet ellen I. Ferdinánd király védelmezte meg a barátokat, ügyükre vonatkozó rendeletében azt írva róluk, hogy üdvös tanításukkal és jó

---

[981] *Maszárik* Viktor: A Szűz Máriáról nev... tartományi pozsonyi zárdájának... története. 1897. 1—5.

[982] *Maszárik:* i. h.

[983] *Pauler* Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. köt. 1893. 369., 370. lap. — Hivatkozik reá *Nagy* Béni is. A ferences szellem. 25.

[984] *Maszárik:* i. h. 69., 70. — 1903/4-i *Mar.* Schem. — *Nagy* Béni: A fer. szell. 21. Oklevelekre való hivatkozással.

példájukkal az egész világ előtt tündökölnek, a hit igaz védői, akik nélkül a kereszténység aláhanyatlanék.

1531-ben a conventnek egy szobáját pénzverőül használták, 1543-ban pedig a katonaság a conventben zabot raktározott el.[985]

Lósy Imre primás a pozsonyi ferencesek épületére 1000 forintot hagyományozott.[986]

II. József a pozsonyi conventet 18 atyával és 2 laikus testvérrel 1789-ben megerősítette és 1790-ben részére a vallásalapból évi 807 forintot rendelt.[987]

A convent a XV. században kétszer égett le, 1590-ben földrengés döntötte romba. Mindannyiszor ujraépítették. A mostani rendház 1613-tól 1860-ig épült ki teljesen. Tetőzetét 1860- és 1896-ban ujították meg.

Az 1590-iki földrengéskor a templom hajója bedőlt, ujra kellett tehát építeni. A templom tetőzetét is 1860- és 1896-ban renoválták.

A torony, mely hazánknak egyik legelső rangú műemléke, valamivel később épült, mint a templom. A XIV. század-első felebeli eredeti gót stilusának megfelelően 1895/96-ban újították meg. Megáldása I. Ferenc József király jelenlétében történt.[988]

Pozsonyban a kapucinusoknak is van conventjük, melyet 1676-ban alapítottak. A templomnak és a conventnek egy részét *Esterházy* Imre gróf primás (1725—1745) ujjáépíttette.[989]

1729-ben a város a kapucinusok conventje mellett egy kertet vett és benne korcsmát akart építtetni. Ez ellen a kapucinusok tiltakoztak és egyben azt akarták, hogy mivel úgy is kevés a helyük, a város a kertet adja el nekik mélt'ányos áron. Ez ügyben sokáig folytak a tárgyalások, végre is a király óhajára békés megegyezéssel végezték be őket.[990]

1857—1860 a convent a vallásalapból megujították.[991]

Prata Mariana. (Ld. Boldogasszony.)

Pridvorje.

Dalmáciában a Ragusai Provinciában, 1878-ban.[992]

Prolozac. (Ejtsd zs-vel.)

Dalmáciában, az imotski-i kerületben. A XV. században az atyák Imotskiból Prolozacba jöttek. 1645-ben a török miatt Makarskába men-

[985] *Nagy* Béni: A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 532., 533.

[986] Az 1642. nov. 5. és 6-ikán kelt végrendelet. *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 24. n. 206.

[987] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. Józs. k. 580., 581., 585.

[988] *Maszárik:* 11., 12., 116. — 1903/4-iki *Marian. Schem.*

[989] *Kapuc.* Schem. 1892.

[990] *Orig. Ref.* 1731. 9. Exm. 1730. nov. — 1731. 71. febr. 9. Exm. okt. 5.

[991] Id. Schem.

[992] *Szőllősy:* 175.

tek. 1669-ben visszajöttek Prolozacba. 1683-ban ujra elhagyták Prolozacot, ahová 1699 után ismét visszatértek, hogy 1717-ben végleg elhagyják. Ekkor a török a conventet felgyujtotta. (Ld. Imotski- és Omis-nál.)

Pruszka.

Trencsén megye. *Jakusith* György, (1638—1642) veszprémi, majd (1642—1647) egri püspök, épittette és 1635-ben felajánlotta a marianusoknak, kik el is fogadták. A convent és a templom épitése teljesen 1647-ben fejeződött be. *Jakusithot,* ki alapitványt is tett az atyák részére, itt temették el. 1689-ben, a *Lazariana Decisio* értelmében a salvatorianusoké lett. 1690-ben convent rangjára emelték. 1876-ban a convent leégett. Ujra felépitették. 1900-ban Pruszkát a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a marianusba kebelezték, melyben ma is fennáll. 1902-ben egy laikus testvér a templomot kifestette.[993]

Radna. (Mária-Radna.)

Arad megye. 1551-ben a török Lippát elfoglalta. Ekkor a keresztények a Maros jobb partjára, a lippai szőllőhegyre vonultak. Igy jött létre Radna. A hivek istentiszteletük végzésének helyéül egy kis kápolnát választottak, melyet egy jámbor özvegyasszony még 1520 körül épittetett. A bosnyák atyák jártak ide, mint missionáriusok. *Stipanich* András atya 1640-ben a megrongálódott kápolnát ujraépittette. (Ld. a török világról szóló fejezetünket.) Ugyanő épitett 1647-ben Radnán residentiát. 1670 körül *Janich* András atya a kápolnát ismét megujitotta. 1695-ben, mikor a török egy kis időre Lippát visszafoglalta, a radnai kápolnát felgyujtotta. Bár a kápolna leégett, legfőbb kincse: a hires kegykép, melyet 1668-ban egy szentéletű világi hivő vásárolt egy olasz vándorkereskedőtől, csodálatos módon sértetlen maradt, csak hogy éppen a füsttől megbarnult. A kápolnát csakhamar ismét felépitették. 1707-ben épült az uj rendháznak egyik része. 1722-ben kezdték a kápolna megnagyobbitását. 1730-ban a radnai residentiát convent rangjára emelték. Ezután uj, nagy templomot kezdtek épiteni, mely 1767-re készült el teljesen. Ez év juniusának 9-ik napján vitték át nagy ünnepség keretében a kegyképet a régi kápolnából az új templomba. 1818-ban kezdték a templomot megújitani. 1820-ban consecrálták. A convent délkeleti homlokzatának épitését 1826-ban végezték be. 1895-ben készült az uj, művészi, fehér márvány főoltár, melynek felszentelésével egybekapcsolták a kegyképpel 1695-ben történt csodálatos esemény kétszázadik évfordulójának nagyszerű megünneplését. A szertartásokat *Dessewffy* Sándor, csanádi püspök végezte. 1902-re a templomot kifestették. A radnai conventet 1757-ben a bosnyák

[993] *Kaizer:* I. 53. II. 91. és köv. — *Farkas:* 11. — *Nagy* Béni: Hg. Esterházy, 31.

rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.[994]

Ragusa.

Dalmácia. 1464-ben a bosnyák vicariának stagnoi őrségéhez csatolták.[995] 1469-ben ujra kivált a dalmáciai, Szent Jeromosról nev. rendtartomány, a boszniai vicariából, később pedig e dalmáciai rendtartományból kivált a ragusai. (Ld. az általános történetet.) 1878-ban a Ragusai Provinciának conventje volt Ragusában és Ragusa Vecchia-ban.[996]

Rama.

Bosznia, travniki kerület. Egy régi, elhagyott templom mellé 1500-ban építették. 1557- és 1653-ban a török elpusztította. 1687-ben az atyák a török elől Spalatoba menekültek, onnan 9 év mulva Sinjbe költöztek. (Ld. Sinj-nél.) 1687-ben a török a conventet felgyujtotta. 1857-ben építették fel a régi romokon az uj plébániaházat, melyet 1882-ben residentiának nyilvánítottak. 1882-ben épült a szép uj templom is.[997]

Rann.

Szőllősy szerint Krajnában. 1878-ban itt a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai rendtartománynak conventje állt fenn.[998]

Rednek. (Vrdnik.)

Szerém megye, irigi járás. Az 1390-iki tabula a conventualisoknak szerémi őrségében említi S. Irenaeus-t. Lehet, hogy ez Irig. (Ld. ott.) De lehet az is, hogy S. Irenaeus-on Rednek-et kell érteni, vagy hogy később az irigi kolostor lakói Rednekbe telepedtek át. 1453-ban elpusztult.[999]

Remete-Szentkatalin. (Ld. Szentkatalin.)

Remetinc.

Korvin János építtette 1467-ben. 1506-ban a salvatorianusoknak (observansoknak) szlavoniai őrségében szerepel. 1542-ben ez őrségben már csak Remetinc van meg. 1544-ben, mint a szenléleki őrség tagja említtetik. 1546-ban elhagyták. 1550-ben ismét fennáll. 1559-ben már nincs meg, 1646-ban ujra felállították a marianusok részére, kiktől 1655-ben a ladislai-

[994] *Kaizer.* — *Kap.* Schem. 1913. — *Magyary* Pál: Mária-Radna . . . története . . . 1902. VIII., IX. és köv. 20., 35., 39., 61., 87., 88. és több más helyütt.

[995] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[996] *Szőllősy:* 175.

[997] *Kaizer.* — *Franciscus a Varadino.* — 1836. és 1895-iki *Bosn. Arg. Schem.*

[998] *Szőllősy:* 157.

[999] *Kaizer.* — *Farkas.*

ták vették át. II. József eltörölte.[1000] (*Farkas* tévesen írja, hogy 1879-ben fennállt.)

Rimnik.

Romániában. A bolgár rendtartomány alapította. 1721-ben már itt voltak a bolgár atyák. 1852-ben a kapisztránus rendtartomány vette át. 1866-ban a kapisztránusok átadták a passionistáknak.[1001]

Robinium.

1464-ben a volt dalmáciai, Szent Jeromosról nev. rendtartományból alakított egyik őrségben: az arbei-ben.[1002] (1469-ben ujra felállították a nevezett dalmáciai provinciát.)

Rosato.

1878-ban a Ragusai Provinciában.[1003]

Rozsnyó.

1732-ben jöttek ide a salvatorianusok. *Pecz* János adott nekik egy házat. Az adományozást a primás és a király megerősítették. Az adományozott házhoz az atyák még egy másikat vettek és e két épületet berendezték residentiának és kápolnának. 1748-ban a rendházat tűz pusztította el. Csakhamar ismét felépítették. Mivel a vidéket főképp protestánsok lakták, a ferencesek kevés alamizsnában részesültek. A XVIII. század közepén hű segítőjük volt *Balassa* gróf.[1004]

A mai convent 1791-ben, a templom 1835-ben készült el. 1890-ben mind a két épület leégett, de már a következő évben megújították őket. 1900-ban a rozsnyói conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben ma is fennáll.[1005]

Rőt.

Vas megye, kőszegi járás. *Esterházy* Pál herceg, nádor, itt is akart residentiát alapítani a marianusok számára, de tervét nem valósíthatta meg.[1006]

Rudolfswerth. (Novamesta. Neustadt.)

Krajna, rudolfswerthi kerület. 1470 körül épült. Már *Glavinich* említi,

---

[1000] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Farkas.* — *Kaizer.*

[1001] *Kaizer.* — 1913-iki *Kap.* Schem. — Ld. még az általános történetét.

[1002] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[1003] *Szőllősy:* 175.

[1004] *Fridrich:* II. 226. és köv. — Melyik Balassa? Alighanem II. Pál (I. Gábor fia), 1740-től Gömör megye főispánja, később kir. főpohárnokmester és belső titkos tanácsos. Meghalt 1770-ben. *Nagy* Iván.

[1005] *Kaizer.* — 1913-i *Kap.* Schem.

[1006] *Nagy* Béni: Hg. Esterházy. 34.

mint a Bosnae-Croatiae (a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai) rendtartománynak tagját, melyben *Szőllősy* szerint (157.) 1878-ban is fennállt.

Sabác.

Szerbiában, a Száva partján. *Glavinich* említi, mint 1514-ben a Bosnae-Croatiae Provincia Grebensis (grbai) őrségének tagját.

Sajóvámos. (Ld. Vámos.)
Salinae Inferiores. (Tuzla.)

Boszniában. (Dolnja Tuzla.) Már 1390 után fennállt. 1688-ban (más forrás szerint 1697-ben) az atyák innen a török elől Sarengrádba menekültek.[1007]

Samobor. (Ejtsd Sz-szel.)

Zágráb megye, samobori járás. IV. Béla király építtette az itteni templomot, hálából Isten iránt, mert a tatárok elől menekülvén, Samoborban megpihenhetett. 1610-ig a templomot világi papok kezelték, ebben az évben azonban *Ungnad* Mária grófnő a Bosnae-Croatiae Provincia-nak adta.[1008]

Az atyák 1618-ban építették conventjüket. 1640-ben leégett a templom és a convent. 1646-ban mind a kettőt ujra felépítették.[1009]

Ugyancsak 1646-ban III. Ferdinánd király a következő tartalmu rendeletet intézte *Erdődy* Erzsébet grófnőhöz: [1010]

A samobori ferenceseket a grófnő és tisztjei tevékenységükben és egyházi szabadságaikban zavarják, az alamizsna gyűjtésében és egyebekben akadályozzák.[1011] Mivel a király azt akarja, hogy a samobori egyház mentességei és jogai épségben maradjanak és e részben, hogy feladataikat ama részeken nyugodtabban és jobban végezhessék, az atyákról gondoskodva legyen,[1012] meghagyja a grófnőnek, hogy a szerzetes testvérek háborgatásá-

[1007] *Kaizer.* — 1836-iki *Bosn.-Arg.* Schem., mely fölső- és alsó-tuzlai conventet említ. (Salinarum Inferiorum et Superiorum.) — 1895-i *Bosn.-Arg. Schem.* — *Francisc. a Varad.*

[1008] *Glavinich:* 30. — Ungnad Kristóf leánya: Anna Mária, Erdődy Tamás neje. *Nagy* Iván.

[1009] 1904-i *Horv. Cyr.* Meth. Schem.

[1010] Comitissae Elisabethae Erdödy. — Alighanem Keglevich György neje. Ld. *Nagy* Iván, az Erdődyeknél. A Keglevich-eknél, ugyancsak Nagy Ivánnál, nem találtuk.

[1011] ...a te ac officialibus tuis in suis functionibus et Ecclesias ticis libertatibus turbarentur in collectioneque Eleemosynis *(Eletmosynarum* helyett) ac aliis impedirentur . . .

[1012] . . . immunitates ac Jura Ecclesiae illius sarta tectaque consrvari iisdemque, quo sic munia sua quietius in partibus illis ac commodius obire possint, hac in parte prospectum esse . . .

tól és zavarásától ne csak tartózkodjék ezután, hanem őket gyámolítsa és segítse is.[1013]

1712-ben és az ezt követő években egészen uj conventet építettek. 1733-ban bevégezték az uj templom építését is. 1750-ben látták el uj toronnyal.

1900-ban a samobori conventet a Szent Keresztről nevezett horvát-kirajnai rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.[1014]

Sancta Catharina.

Az 1467-iki observáns egyetemes káptalan kimondja, hogy (locus) sancte Katherine (az e ae-nek felel meg) ne a bosnyákoké, hanem a dalmaták legyen.[1015] (1467-ben a Szent Jeromosról nev. dalmát provincia egyesítve volt a bosnyák vicariával. Ld. az általános történetet.)

Sanctpölten. (Ld. Bécs.)

Sarajevo.

Bosznia. Ma is fennálló residentia a Bosna-Argentina rendtartományban. Az atyák már a XVII. századtól fogva gondozták itt a híveket. A parochia régtől fogva ferences residentia címét viselte. 1881-ben át kellett adni a plébániát és a residentiát a boszniai érseknek, de már 1886-tól fogva itt székelhetett a rendtartományi főnök és 1893/94-ben felépült az uj residentia.[1016]

Sarengrad. (Ejtsd s-sel.)

Szerém megye, illoki járás. Ma is fennálló convent.

Egy A t h i a-val.

1411 máj. 21-ikén XII. Gergely pápa megerősíti elődje: VII. Ince engedelmét, hogy a bosnyák testvérek elfogadják a pécsi egyházmegyében fekvő Athia-n a Szent Lélekről nevezett conventet, melyet *Maróthi* János, macsói bán, akar felépíteni.[1017]

1420-ban V. Márton pápa ujra megerősíti VII. Incének (1404—1406) a bosnyák testvérek részére *A t h y a*-ra vonatkozóan adott levelét.[1018]

[1013] . . . a molestatione ac turbatione ipsorum fr. (atrum) Religiosorum deinde non modo abstinere, verum etiam . . . eos fovere atque etiam ope et auxilio ipsis adesse velis. Gratia . . . *Conc. Exp.* 1646. 40. febr. 10.

[1014] Id. Schem.

[1015] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 270.

[1016] *Franc. a Varad.* — 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem.

[1017] . . . acceptandi conventum s. Spiritus in Athia dioec. quinqueecclesien, a Joanne Maroth, bano Machov. aedificandum. (A rövidítések forrásunkban.) *Fermendzin:* Acta Bosnae. 93.

[1018] *U. o.* 108.

Mindezek szerint a *Horv. Cyr. Meth.* Schem.-nak (1904.) az az adata, hogy Sarengradot alighanem *Horváth* János, macsói bán, alapította 1376-ban, tévesnek látszik. Bár, tapasztalatból tudjuk, hogy sokszor az egymással leginkább ellenkező adatok is összeegyeztethetők egymással. Majd a beható oklevéltári kutatás feladata lesz az id. Schem. adatáról végleges ítéletet előkészíteni.

Mint tudjuk, 1444-ben a magyarországi observansok kiváltak a boszniai vicariából és külön magyarországi vicariát alapítottak. Ekkor Athia a magyar observansok vicariájába került, nevezetesen e vicariának szerémségi (ujlaki) custodiájába. (Ld. az 1506-iki tabulát.)

Azt is tudjuk, hogy 1531-ben már az egész ujlaki őrség sem állt fenn. Ekkorra tehát Athia is megszünt. Az id. Schematismus azt írja, hogy a XVI. század végén Sarengradot (Athiát) a bosnyák atyák birták. Lehetséges, mert 1531 után a bosnyák atyák megint alakíthattak Sarengrádon residentiát.

1598 és 1606 között azután, írja tovább az említett Schem., az atyák Sarengradot elhagyták. (A török miatt.) (Ekkor Sarengrad Vocin — Vocsin néven szerepelt, írja *Kaizer.)*

1697-ben a török kiűzte az atyákat Tuzlából (ld. ott) és ekkor meg az atyák az immár biztos Sarengrádon találtak menhelyet. *Odescalchi* Livio herceg, a földesur, engedelmével megépítették sarengradi templomukat és conventjüket.[1019]

1757-ben a sarengradi convent a bosnyák rendtartományból az ujonnan felállított kapisztránusba kebeleztetett. II. József nem bántotta. 1900-ban a kapisztránus provinciából az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezetthez csatolták, melyben ma is fennáll.[1020]

Sárospatak.

Kaizer és *Farkas* szerint a XIII. században épült. A XV. század közepe táján elvették a conventualisoktól és az observansoknak adták.[1021]

1546-ban a salvatorianusok rendtartományi káptalana azt határozza, hogy az atyák, ha szép szerével lehet, hagyják el Patakot, melyet egyelőre csatoljanak a bányai őrséghez. (Nb. Patak a rendtartományban a róla nevezett őrség székhelye volt.) Nos, ekkor a salvatorianusok valóban elhagyták

[1019] Szinte nehezünkre esik itt — a protestáns nagy történetiró: *Thaly* Kálmán nyomán — dicső emlékü XI. Ince pápáról, az Odescalchi család tagjáról, a magyarság egyik legnagyobb pártfogójáról és segitőjéről, kiről *Fraknói* is annyit irt és kinek révén az Odescalchiak az illoki uradalmat — nagyon megérdemelt hálának csekély jeléül — megkapták, többet nem mondanunk.

[1020] *Kaizer.* — *Kalmár.* — Id. Schem. — Az alapításra nézve ld. még: *Nagy* Béni: A fer. szellem. 74.

[1021] *Kaizer:* 1447. — *Farkas:* 1448.

a pataki conventet — mindenkorra.[1022] (Itt tárgyalni kellene mentől bővebben Sárospataknak ezzel az elhagyással a lehető legszorosabban összefüggő vallásügyi történetét, de hát erről készített jegyzeteink csak hadd pihenjenek egyelőre, — majd reájuk kerülhet még egyszer a sor.)

Scardona.

Dalmácia, sebenicoi kerület. *Glavinich* szerint 1514-ben innenső Dalmáciában a Bosnae-Croatiae Provinciának tersatoi őrségében.

Sebenico.

(Sibenik. Ejtsd s-sel.) Dalmácia, sebenicoi kerület. 1648-ban (Visovacnál forrásunk 1645-öt ír) Visovacból a török elől Sebenicoba menekültek az atyák, hol 1654-ben kezdték építeni templomukat és conventjüket. 1663-ban a még épülőfélben levő convent — a villám meggyújtotta várbeli puskaporos torony felrobbanása miatt — megrongálódott. Csakhamar kijavították. 1681—1720. uj, nagyobb templomot építettek. 1752-ben ugyanolyan okon, mint az imént említettük, nemcsak a convent, hanem a templom is kárt szenvedett. Ismét javításnak kellett tehát történnie. Legujabban a conventet kibővítették.

1735-ig a sebenicoi convent a bosnyák rendtartományhoz tartozott. Ekkor az ujonnan felállított, előbb Szent Caius-ról, majd a Legsz. Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományba kebelezték, melyben ma is fennáll.[1023]

Sebes. (Alsósebes.)

Sáros megye. 1634-ben *Pálffy* Katalin, Forgách Zsigmond gróf nádor özvegye, alapította a salvatorianusok részére. Terményekben évjáradékot rendelt az atyáknak. A későbbi földesur, *Szentiványi* László (1694) is jótevője volt a kolostornak.

1644-ben, I. Rákóczi György felkelése idején, az atyáknak el kellett menekülniök. Templomukban a felkelők mindent szétromboltak, conventjüket kifosztották. Majd visszatértek az atyák, de az 1672-iki felkeléskor megint el kellett hagyniok Sebest. A felkelők még az 1672-ik esztendőben, nov. 6-ikán megengedték, hogy 3 atya és egy laikus testvér visszajöjjön Sebesre.[1024]

1693-ban a convent villámcsapástól leégett. Csakhamar újra felépítették.[1025]

1900-ban a sebesi convent a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba került, melyben ma is fennáll. A plébánia is az

[1022] *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[1023] *Franc. a Varad.* — 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem.

[1024] *Fridrich:* I. 47. II. 62. és köv.

[1025] 1913-i *Kap.* Schem.

atyáké,[1026] de 1917-ben tíz évre a világi papság gondjaira volt bízva. A convent könyvtárában több, XV. századbeli codexet őriznek.[1027]

Sebes (Ld. Karánsebes.)
Sebes. (Ld. Szász-Sebes.)
Segesvár.

Nagy-Küküllő vármegye. Segesvár szabad királyi város hatósága egy, a vár falánál, a Küküllő folyó felé eső részen emelkedő templomot két, mellette levő házzal a ferenceseknek adományozott. Erre nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és külön pártfogásbavevés 1742 dec. 3-ikán történt. Az erdélyi atyáknak a segesvári conventbe való bevezetését és beiktatását a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[1028]

Ma a segesvári convent nem áll fenn. Bizonyára II. József törölte el.

Segna. (Ld. Zengg.)
Següsd. (Segesd.) (Felső-Sögesd. Felső-Segesd.)

Somogy megye, nagyatádi járás. XVI. századbeli birtokviszonyairól már fent, a marianusoknak és a salvatorianusoknak általános történetében, a birtokjogi részben szóltunk.

Már a XIII. század végén fennállt. *(Kaizer. — Farkas.) Nagy* Béninek van róla adata 1524-ből. A marianusoknak 1533-iki tabuláján, mint a pécsi őrség tagja, szerepel. 1566-ban elpusztult.[1029]

1655-ben Següsd a ladislaitáké lett — *in spe.* 1687-ben az atyák a valóságban elfoglalták. II. Rákóczi Ferenc felkelése alatt távozniok kellett e helyről, melyre 1752-ben ujra visszajöhettek. Residentiájuk, melyet a *Széchenyi* grófi családtól kapott telken építettek fel, 1779-ben convent lett. 1872-ben a templomot és tornyát új tetőzettel látták el az esztergomi káptalan, a Szent László társulat, a vallásalap és más jótevők adományából. 1900-ban e conventet a megszüntetett ladislaita rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll. Az atyák a plébániát is kezelik.[1030]

Sellye.

Baranya megye, szentlőrinci járás. 1531-ben még szerepel a salvatorianusok ozorai őrségében. 1532-ben elpusztult.[1031]

Siklós.

Baranya megye, siklósi járás. Itt hajdan bencés apátság volt. 1543-ban.

[1026] Id. Schem.
[1027] *Kaizer.*
[1028] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*
[1029] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. 384., 385., 533. és köv.
[1030] *Kaizer.* — 1913-iki *Kap.* Schem.
[1031] *Kollányi. Bunyitay. — Kaizer.*

a bencések elmenekültek innen. Később, a török világban, a bosnyák atyák működtek itt, mint missionáriusok. 1689-ben I. Lipót király a régi, rombadőlt templomot és monostort a ladislaitáknak adta, kik alamizsnából új házat építettek maguknak. 1900-ban a siklósi conventet a megszüntetett ladislaita rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.[1032] (Ld. még Mária-Gyűdöt.)

Simontornya.

Tolna megye, simontornyai járás. 1518 előtt *Buzlai* Mózes, tolnai gróf, (nem főispán?) itt domonkos kolostort alapított.[1033] 1526-ban a domonkosok elmenekültek innen. 1694-ben *Radonay* Mátyás Ignác, pécsi püspök a bosnyák atyáknak megengedte, hogy Simontornyán maguknak residentiát építsenek és az ozorai, a pincehelyi, a kis- és a nagyszékelyi plébániát kezeljék. Ezek az atyák csak 1717-ig voltak Simontornyán, ekkor e helyet, elegendő magyar személyzet híján, átadták a marianusoknak, kik 1754-ben itt szép templomot és conventet építettek. A telket mindehhez „D. Com. vidua Barbara Kohány" adta.[1034]

II. József császár Simontornyát 16 atyával és 3 laikus testvérrel megerősítette. A convent részére a vallásalapból évi 406 forintot rendelt. 1900-ban e conventet a marianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.[1035]

Sinj.

S i n j. Dalmácia, sinji kerület. 1687-ben a testvérek Rama-ból (ld. ott) a török elől elmenekültek. Előbb, 9 évig, Spalatoban, majd Sinjben találtak menhelyet. Ez utóbbi helyen 1699-ben kezdték építeni templomukat és conventjüket. 1712-re a templom elkészült, ekkor még a convent csak részben volt megépítve. Mikor a török, 1715-ben, Sinjt ostromolta, a templomot és a conventet tűz pusztította el. A ferencesek ekkor eljöttek Sinjből, hova csak 1723-ban jöttek vissza. 1740-re elkészültek templomuk és conventjük ujrafelépítésével. 1769-ben a földrengés annyira megrongálta a templomot, hogy egészen ujra kellett építeni. Nagyobb és szebb lett, mint azelőtt volt. 1799-re készült el teljesen. 1735-ig a sinji convent a boszniai rendtartományba tar-

[1032] *Kaizer.* — 1913-iki *Kap.* Schem.

[1033] A kihalt gergelylaki Buzlai család. Mózes 1506—1518. királyi főajtónállómester volt. *Nagy* Iván.

[1034] Igy irja az 1913-iki *Kap.* Schem. — Értenünk kell ezen Kinsky Mária Borbála grófnőt, férjezett Koháry Miklós grófnét. Ámde Miklós gróf csak 1764-ben született és igy neje özvegyként 1754-ben még nem szerepelhetett. Igy tehát a grófné jótéteményére és a telek adományozójára vonatkozó adatot is majd tisztázni kell.

[1035] *Kaizer.* — *Farkas.* — 1913-iki *Kap.* Schem. — *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 584., 585.

tozott. Ekkor az ujonnan felállított, Szent Caius-, majd a Legsz. Megváltóról nev. dalmáciai rendtartományba kebelezték, melyben ma is fennáll.[1036]

Sirm. (Ld. Zrinj.)
Sirokibrieg.

A régi plébánia neve *De Blato* volt. Az anyakönyvek megvannak 1735-től. A templom és a convent épitését kezdték 1846-ban. Mindez a plébániával együtt ma is fennáll az önálló hercegovinai őrségben.[1037]

Sisak. (Sziszak. Ld. Sziszek.)
Skakava

Az 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem., mint elpusztultat említi.

Slano.

Dalmácia, ragusai kerület. 1878-ban fennáll a ragusai rendtartományban.[1038]

Slunj.

Glavinich szerint 1514-ben Felső-Horátországban a Bosnae-Croatiae Provinciának cetinjei őrségében S l u g n. Ez talán a mai modrus-fiume-megyei, slunji járásbeli S l u n j. (Szluin, Sluin.)

Soline.

Modrus-Fiume megye, vrbovskoi járás. *Glavinich* szerint 1514-ben innenső Dalmáciában a Bosnae-Croatiae Provincianak tersatoi őrségében.

Somlyó. (Szilágysomlyó.)

A szilágysomlyói residentia ma is fennáll a minoriták magyarországi rendtartományának Pádovai Szent Antalról nevezett őrségében. Alapította *Andrássy* Ferenc báró 1731-ben. Az atyák gymnasiumot is vezetnek itt.[1039]

Sopron.

Az itteni conventnek birtokviszonyairól bővebben szóltunk fenn, a marianusoknak és a salvatorianusoknak általános történetében, a birtokjogi részben.

A soproni conventet 1340-ben alapították. Kezdettől 1787-ig, megszakítás nélkül a conventualisoké, illetően a marianusoké volt.

[1036] 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem. — Ld. az általános történetet.
[1037] 1889-i *Hercegov.* Schem.
[1038] *Szőllősy:* 175.
[1039] 1913-i *Min.* Névt.

1533-ban a marianusok tabuláján, mint a győri őrség tagját találjuk feljegyezve.[1040]

1524-ben, mikor Sopronban a lutheranizmus terjedni kezdett, sok kellemetlenségük támadt a ferenceseknek, vizsgálat folyt ellenük. Mindezeknek előadását máskorra kell halasztanunk.[1041]

1656-ban III. Ferdinánd király elrendelte, hogy a soproni ferenceseknek azt az évi 40 magyar forintot, melyet nekik alamizsna címén régente a soproni harmincadból hus beszerzésére rendeltek,[1042] de melyet tőlük két év óta megtagadnak, újra pontosan fizessék.[1043]

1787-ben II. József császár a soproni marianus conventet eltörölte. Ekkor a rendházat bérbeadták, a hozzá tartozó templomból pedig magtárt csináltak.[1044] 1802-ben ez épületeket a bencések kapták meg.[1045]

Sóvár.

Sáros megyében ma is van Német- és Tót-Sóvár a sirokai járásban. 1506-ban és 1531-ben a salvatorianusoknak pataki őrségében még szerepel a sóvári convent, mely már 1535-ben elpusztult.[1046] *(Kaizernek* van róla adata 1427- és 1491-ből.)

Itt irták Kapisztrán Szent János csodáinak könyvét, melynek Rómában őrzött eredetijét *Kaizer* Nándor és *Dőry* Ferenc lemásolták.[1047]

Spalato.

Dalmáciában. 1468 körül a velencések Spalatot elvették a bosnyák atyáktól és a dalmatáknak adták.[1048] Bizonyára az itt említett convent az, mely *Szőllősy* szerint (154., 155.) 1878-ban a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban fennállt.

Van azután Spalatoban, a *Dobri* nevü külvárosban a Legsz. Megváltó-

---

[1040] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. — *Kaizer.* — *Farkas.*

[1041] *Nagy* Béni érinti e dolgot, de mi, ha mindazt, mit erről az *Egyháztörténeti Emlékekben* és *Fraknói*-nak idevágó, a soproni városi levéltárból merített adatok alapján megirt dolgozataiban találtunk, egész terjedelmében nem adhatjuk elő, inkább egészen hallgatással mellőzzük e tárgyat. Nem tehetünk róla, ha ilyen nehézkesek vagyunk. Az 1524-ben és közvetlen azután, még a mohácsi vész előtt, Sopronban történtek, éppen a ferencrendieket illetően, oly rendkivül fontosak, hogy róluk legalább is azt, mi eddig idevágóan nyomtatásban megjelent, vagy mind el kell mondani, vagy, ha ezt — sietség miatt — nem lehet, jobb e dolgokról nem is szólni.

[1042] ...nomine eleemosynae pro carnibus antiquitus ex Tricesima nostra Soproniensi ordinati...

[1043] *Conc.* Exp. 1656. 222. aug. 12. A király rendelete a Kamarához.

[1044] *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 581.

[1045] *Farkas.* — *Kaizer.*

[1046] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[1047] *Kaizer.*

[1048] *B. Berard. Aquil. Chron.* 109., 110.

ról nevezett dalmáciai rendtartománynak is conventje. Ennek története a következő: 1715-ben a ferencesek Sinjből eljöttek (Ld ott.) és Spalatoban telepedtek meg. 1718-ban ezek a sinji atyák a poisan-i szentély mellett kezdtek conventet építeni, de mivel ezt a helyet a káptalan a magáénak mondotta, itt az építést abban kellett hagyniok. Midőn az atyák visszamentek Sinjbe (ld. ott.) 4 társukat Spalatoban hagyták. E négy szerzetes a *Dobri* nevű külvárosban egy házban lakott, mely 1723-ban residentia lett. Azután egy másik házba költöztek, mely mellé templomot is építettek és mely 1735-ben convent rangját nyerte el. A conventet 1896-ban kibővítették. Ez a rendház 1735-ig a bosnyák rendtartományhoz tartozott, ekkor pedig az újonnan felállított, Szent Caiusról, majd a Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományba kebelezték, melyben, mint láttuk, ma is fennáll.[1049]

Srebarnica. Mai neve: Srebrenica.

Boszniában, a dolnja-tuzlai kerületben. Latin neve: *Argentina.* (Ld. az általános történetben.) Már az 1390-iki tabulán szerepel. 1686-ban az atyák innen Mohácsra költöztek. (Menekültek.)[1050] (Ld. Mohácsot is.)

Stagno.

Dalmácia, ragusai kerület. 1464-ben a bosnyák vicariában őrség székhelye.[1051] Azután (1469) a szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományba került és midőn ebből kiszakadt a ragusai rendtartomány, ebbe kebelezték.[1052]

Ez utóbbi rendtartományban, *Szőllősy* szerint (175.) 1878-ban lakatlanul állt. *(Szőllősy* Stagnonak szláv nevét írja, vagyis: *Ston*-t.)

Stein in Krain. (Ld. Kamnik.)
Stinisgnach.

Glavinich szerint 1514-ben Felső-Horvátországban a Bosnae-Croatiae Provincia-nak cetinjei őrségében. (Talán valamelyik lika-krbava megyei Stinica.) (Nb. A *Glavinich* megjelölte, 1514-ben a cetinjei őrséghez tartozó helyek mind nagyon messze vannak Cetinjétől.)

Ston Veliki. (Ld. Stagno.)
Sutjeska. (Curia Bani.)

Boszniában, a sarajevoi kerületben. Az első időkben alapult. Kibővítette Boszniának utolsóelőtti királya: *Kristicevic* István Tamás, ki itt van

[1049] 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem.

[1050] *Kaizer. — Franc. a Varad.* — 1836- és 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem.

[1051] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.

[1052] Ld. az általános történetet.

eltemetve. 1464-ben a török elpusztította. Hamar újra felépítették, de 1521-ben a török megint rommá tette. 1551-ben megújították. 1658-ban leégett. 1664-ben ismét feltámasztották. 1691-ben elhagyták. 1698-ban néhány testvér visszajött Sutjeskába. 1821-ben a régi conventet kijavították. 1855-ben épült az új nagy templom. 1895-ben bevégezték az új, szép convent építését.[1053]

Sümeg.

Zala megye. *Széhenyi* György, mint veszprémi püspök, 1652-ben a salvatorianusok részére alapította.[1054]

Az atyák a sümegi és a rendeki plébániát kezelték 1673 óta, de *Bíró* Márton püspök, 1760-ban külön plébániát építtetett és a plébánia kezelését az atyáktól elvette.[1055]

1689-ben a sümegi convent a *Lazariana Decisio* értelmében a marianusoké lett.

1788-ban II. József császár a sümegi conventet 16 atyával és 2 laikus testvérrel megerősítette. Az itt levő rendtagok részére a vallásalapból évi 1509 forintot rendelt.[1056]

E convent a marianus provinciában ma is fennáll.

Szabadka.

Már a török világban a szegedi salvatorianus atyák jártak Szabadkára sok veszedelem között, hogy a hiveket lelki vigasztalásban részesítsék.

A zentai győzelem után a szegedi conventnek néhány tagja állandóan megtelepedett Szabadkán. Az erődben laktak, kápolnájában miséztek és a kalocsai érsek megbízta őket a plébánia kezelésével. Mivel sok szakadár tért meg, több atyára volt szükség Szabadkán. Az erőd mellett tehát rendházat építettek, melyet 1717-ben fogadott el a rendtartomány, mint residentiát. Az istentiszteletet még ekkor és ezután is az erőd kápolnájában végezték. Mikor azután Szabadka megszünt határőrvidék lenni, az erődöt templommá alakították át. Az átalakítás 1730-tól 1736-ig tartott. 1759-ben még mindig a ferencesek kezén volt a plébánia és Topolya, Kanizsa, Zenta még mindig filiái voltak a szabadkai plébániának. Almás, Jankovác és Mélykut, melyek azelőtt szintén Szabadka leányegyházai voltak, 1759-ben már külön-külön plébániát alkottak. A szabadkai residentiát 1759-ben nyilvánították conventnek[1057] és e conventet 1900-ban a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.

[1053] *Franc. a Varad.* — 1895-i *Bosn. Arg.* Schem.

[1054] *Kaizer.*

[1055] 1903/4-iki *Mar.* Schem.

[1056] *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 583., 584.

[1057] *Fridrich:* II. 207. és köv.

Szakolca.

Nyitra megye. (Régi szabad királyi város.) 1467-ben alapította több főúri család az observansok részére, kiknek szécsényi őrségéhez tartozott. 1635-ben valamennyi itt működő atya meghalt pestisben, a conventet tehát elfoglalta a világi pap plébános, aki 30 évig lakta. 1565-ben visszajöttek az atyák. Egyházi felszereléseiket a plébániatemplomtól sohasem kapták vissza. 1605-ben el kellett menekülniök Bocskayék elől. Mikor, a felkelés elmúltával, visszajöttek a városba, akkor meg a protestáns császári katonaság támadt reájuk s űzte el őket kifosztott conventjükből. Az egyházi kincseket az atyák *Dietrichstein* Ferenc bibornok-, olmüci püspöknek adták át megőrzés végett, ki a kincseket oly jól megőrizte, hogy soha többé nem adta őket vissza a ferenceseknek. 1606- vagy 1707-ben megint visszatértek az atyák Szakolcára. 1618-ban Bethlenéktől, 1644-ben I. Rákóczi Györgyéktől sokat szenvedtek, de többé nem hagyták el a várost. Az 1729-iki nagy tűzvész után hatalmas, háromemeletes conventet építettek. (Talán kétemeletest, mert talán a földszintet is egy contignationak vették a régiek.)[1058] 1900-ban a szakolcai conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a marianusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll.

Szalárd.

Bihar megye szalárdi járás. 1400-ban *Csáky* Miklós alapította. A salvatorianusoknak jenői őrségéhez tartozott. 1558-ban a conventet teljesen elpusztították, de a templom megmaradt, mert a protestánsok foglalták el. Ma is fennáll. Remek épület, mint *Kaizer* írja.[1059]

Szamosujvár.

Szolnok-Doboka megye. Szab. kir. város. Nemes *Dániel* Tódor, főbiró, egy telket adományozott a ferenceseknek. Kötelezte magát, hogy egy atyát el fog tartani és az adományozott telken templomot fog építtetni. Minderre nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés a miniszteri conferencia 1742 dec. 3-iki ülésének javaslata alapján történt, az atyáknak bevezetését és beiktatását pedig a telek birtokába a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[1060]

Az atyák a convent építését 1744, a templomét 1748-ban kezdték meg. Az építésben segítette őket az örmény nemzet. 1855-ben mind a két épület leégett. Csakhamar mind a kettőt megujították. Legujabban a templomot

[1058] *Fridrich:* II. 18. és köv.

[1059] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.* — Varsányi Isvánnak, az observansok magyarországi vicariusának 1459-ben Szalárd-ról irt levelét fent, az általános történetben említettük.

[1060] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

két toronnyal látták el. A szamosujvári convent az erdélyi provinciában ma is fennáll. Az atyák a plébániát 1825-től fogva kezelik.[1061]

Szathmár.

Farkas szerint Róbert Károly király neje: Erzsébet királyné 1328-ban alapította. *Kaizernek* van róla adata 1335-ből. 1448-ban elvették a conventualisoktól és az observansoknak adták (ld. fent az általános történetben és ld. *Fridrich* I. 11.), de az observansok megint elvesztették és ismét a conventualisoké lett, mert 1533-ban ez utóbbiak tabuláján szerepel a váradi őrségben. Még a XVI. században megszünt a protestánsok miatt. *(Farkas.)* 1913-ban *Boromisza* Tibor, szathmári püspök, ide telepítette a kapisztránus atyákat és átadta nekik a *Hám* János püspök alapította szathmárnémeti templomot és kolostort, melyekhez plébániát is csatolt. *(Kaizer.)*

Szántó. (Abauj-Szántó.)

Kaizernek van róla adata 1481-ből. Az observansoknak (salvatorianusoknak) tabuláin 1506-tól 1542-ig szerepel a pataki őrségben. Az 1544-iki tabulán már nem szerepel. Megszünt tehát 1542 és 1544 között a protestánsok miatt.

Szárhegy. (Gyergyószárhegy.)

Csik megye, gyergyószentmiklósi járás. *Lázár* István, Csik, Gyergyó és Kászony székek főkapitánya,[1062] az ősei emelte kápolnát 1642-ben nagy telekkel a ferenceseknek adta, de I. Rákóczy György fejedelem eltávolította az atyákat Szárhegyről, hová az atyák csak 1665-ben jöttek vissza.[1063]

A Szárhegyre vonatkozó királyi bevezető és beiktató levélben ezt olvassuk:

Szárhegyi *Lázár* István a szárhegyi residentia telkét — Gyergyószékben —, melyet még atyja a ferenceseknek adományozott, de melyet időközben a ferencesek elhagytak, ujra a ferenceseknek adományozta. (Eszerint már 1642 előtt volt egy megtelepedés és egy elhagyás.) (Ha azonban a királyi levél *Lázár* V. Istvánt érti — 1626—1679 —, akkor az V. István részéről 1648 u t á n történt ujraadományozásról van szó, vagyis arról az adományozásról, jobban mondva: ujraadományozásról, mely I. Rákóczi György ténye után történt.)

A királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés Szárhegyre nézve a miniszteri conferentia 1742 dec. 3-iki ülésének javaslata alapján történt. Az erdélyi atyáknak bevezetését és

---

[1061] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.

[1062] Már 1615-ben csikszéki főkirálybiró volt. Meghalt 1644. Életerajzát ld. *Nagy* Ivánnál.

[1063] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.

beiktatását pedig a szárhegyi residentiába és tartozékaiba a királynő 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[1064]

E residentia 1775-ben lett convent és az erdélyi rendtartományban ma is fennáll. 1872-ben a convent és a templom tornya leégett. Ujrafelépítésükhöz hozzájárultak a király, a magyar püspökök, főurak és a magyar nép. Legfőbb jótevők voltak *Fogarasy* Mihály, erdélyi püspök és Gyergyószárhegy községe. Az atyák a község iskolájának felsőbb osztályait tanítóval látják el.[1065]

Szász-Sebes.

A salvatorianusok tabuláin szereplő S e b e s-en K a r á n s e b e s-t kell érteni.

S z á s z s e b e s (Mühlbach, Szeben megye, szab. kir. város) a m a r i a n u s o k é volt. Szerepel 1523-iki tabulájukon. 1533-iki tabulájukon már nincs feljegyezve. Tehát már 1533 előtt elveszett a protestánsok miatt.[1066]

1731-ben *Wallis* Ferenc gróf, erdélyi katonai főparancsnok, kezdésére ismét jöttek Szászsebesre ferencrendiek, de ezúttal már nem marianusok, hanem az erdélyi rendtartomány atyái, kik a marianusoknak régi, romba dőlt templomát és conventjét kapták meg.

A Szászsebesre vonatkozó királyi bevezető és beiktató levélben ezt olvassuk: Sebes szabad királyi város és szász szék hatósága és egész közönsége egy, a városban levő, régen elhagyott monostort, a hozzá tartozó telekkel és egy szomszédos telekkel együtt, a ferenceseknek visszaadtak, illetően adományoztak. A királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés mindezekre nézve a miniszteri conferencia 1742 dec. 3-iki ülésének javaslata alapján történt. A királynő az atyáknak bevezetését és beiktatását residentiájukba és tartozékaiba 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[1067]

Az atyák a romba dőlt rendházat ujjáépítették. A szászsebesi residentia ma is fennáll az erdélyi rendtartományban. Az atyák kezdettől maig kezelték, illetően kezelik a szászsebesi plébániát. A drassói plébánia is az ő kezükön van.[1068]

Szászváros.

Hunyad megye. Ma szab. kir. város. A conventualisoknak már 1309-ben volt itt conventjük. *(Kaizer.)*

A marianusoknak 1533-iki tabuláján még szerepel. 1533 után megszünt a protestánsok miatt.[1069]

[1064] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[1065] Id. Schem.

[1066] *Kaizer.* — V. ö. *Erd. Stef.* Schem.

[1067] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[1068] Id. Schem.

[1069] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f.

1730-ban, *Wallis* Ferenc gróf, erdélyi katonai főparancsnok, kezdésére, ismét jöttek Szászvárosra ferencrendiek, de ezuttal már nem marianusok, hanem az erdélyi rendtartomány atyái, kik a marianusok régi birtokainak egy részét kapták meg.[1070]

A Szászvárosra vonatkozó királyi bevezető és beiktató levélben ezt olvassuk: Szászváros mezőváros és szék tanácsa, valamint negyvenes testülete (quadraginta viratus) egy régi monostort, telkével és némi járulékaival, Szászváros on a ferenceseknek adományoztak, illetően visszaadtak. A királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés mindezekre nézve a miniszteri conferentia 1742 dec. 3-iki ülésének javaslata alapján történt. A királynő az atyáknak bevezetését és beiktatását szászvárosi residentiájukba és tartozékaiba 1743 márc. 8-ikán rendelte el.[1071]

Az atyák eleinte vesszőből épített kápolnában miséztek. Jelenlegi templomukat és házukat (Szászsebes ma is residentia az erdélyi rendtartományban) *Haller* János gróf, gubernátor és neje: *Dániel* Zsófia, építették — 1749-ben. Az atyák a rendházat az idők folytán tetemesen kibővítették. 1881/82-ben egy jámbor polgár adományából (az 1901-iki *Erd. Stef.* Schem. azt írja: ha nem tévedünk, *Hartel*-nek hívták) a templomot megnagyobbították és uj toronynyal látták el. Hozzájárult az építés költségeihez *Fogarasy* Mihály, erdélyi püspök is. A plébánia is az atyák kezén van.[1072]

Szeben. (Ld. Nagyszeben.)

Szeged.

A ferencrendieknek (a conventualisoknak) Szegeden már 1301-ben volt conventjük. E convent 1343-ban a fejérvári őrséghez tartozott. *(Farkas. Kaizer.)* 1444-ben a conventualisoktól szegedi conventjüket elvették és az observánsoknak adták. 1497-ben, majd — a pápai követ közbenjöttével — 1501-ben a conventualisok és az observansok egyezséget kötöttek egymással, melyben kimondták, hogy Szegeden mindkét résznek: conventualisoknak és observansoknak legyen conventjük. (Ld. fent az általános történetben.)

Ha *Fridrich*-et figyelemmel olvassuk, látjuk, hogy a conventualisok szegedi conventjüket már az 1497-iki egyezség előtt visszakapták. *Fridrich* ugyanis azt írja, hogy Mátyás király 1468-ban kezdte meg az observansok conventjének építtetését. Ha tehát az observansoknak Szegeden 1468-ban *uj* conventre volt szükségük, a régi szegedi conventualis convent legkésőbb 1468-ban már ismét régi birtokosainak, azaz a conventualisok-

[1070] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.

[1071] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[1072] Id. Schem.

nak kezén volt. Eszerint az 1497-iki egyezség nem is vonatkozhatott arra, hogy a conventualisok szegedi conventjüket *visszakapják* (hisz már legalább 30 évvel ez egyezség előtt kezükön volt), hanem csak arra, hogy a conventualisok beleegyeztek abba, hogy rajtuk kivül az observansok is Szegeden maradjanak, nevezetesen, hogy az observansok conventjüknek 1468-ban megkezdett építését folytassák, — amint hogy ezt *Fridrich* világosan is írja.[1073]

Legkésőbb: 1468 óta tehát két ferences rendház (familia, család) volt Szegeden: egy conventualis (marianus) és egy observans (salvatorianus).

Ami a conventualisokat illeti: 1533-iki tabulájukon a bácsi őrségben még szerepel Szeged. *Nagy* Béni szerint (A m. f. a. XVI. sz. e. f.) a conventualisok — a salvatorianusokkal való surlódásaik miatt — 1536 után elhagyták Szegedet. Ha azt, mit mindjárt itt alább a salvatorianusokról fogunk olvasni, tekintetbe vesszük, talán azt kell mondanunk, hogy a marianusok Szegedről való távozásának főoka a török volt. Szóval: a marianusoknak szegedi conventje a XVI. század első felében megszünt.

Ami a salvatorianusokat illeti: Mint hallottuk, rendházukat 1468-ban kezdték építeni. *Fridrich*-ből az vehető ki, hogy az építést félbe kellett szakítaniok, még pedig a conventualisok ellenállása miatt és hogy csak az 1497-iki egyezmény után végezhették be, nevezetesen az 1501-ik évre. A mohácsi vész után a salvatorianusoknak Szegedről el kellett menekülniök, a török conventjüket elpusztította. (Mi történt a marianusok conventjével? Mi azt hisszük, annak sem irgalmazott a török.) A polgárok kérésére azután a török parancsnok a salvatorianusok részére régi conventjük helyén alacsony házat építtetett, olyat, melyben 6 testvér lakhatott. Ebbe tértek vissza a salvatorianusok és benne laktak 1631-ig.[1074] (Nem sajtóhiba ez egy sokkal későbbi év helyett?) (A fentiek szerint Szegedre a mohácsi vész után a marianusok is visszajöhettek, de azután távozniok kellett a városból. Ugyan miért? Mi azt hisszük, főképp azért, mert a *török* nem engedte, hogy 2 rendház legyen Szegeden.) 1506-ban Szeged a salvatorianusok (observansok) tabuláján a jenői őrségben szerepel. 1558-tól fogva, a tabulák tanusága szerint, az esztergomi őrséghez tartozott.[1075]

Az atyák később (a török világ megszünése után) a hívek alamizsnájából fent említett alacsony házuk helyett nagy conventet építettek, mely a salvatorianus rendtartományban a gyöngyösi után, rangban az első volt — a testvérek Szegeden való tartózkodásának régisége címén és mert az atyák, leszámítva egy kis időt a mohácsi vész után, Szegedet sem hagyták el soha sem.[1076].

[1073] II. 10. és köv. — V. ö. I. 11.

[1074] *Fridrich:* i. h.

[1075] *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[1076] *Fridrich:* i. h.

Szegeden a plébániát (az egész városét, — a multban csak egy plébánia volt) a török világban a ferencesek kezelték.

A török uralom megszüntével, 1702-ben, *Dolny* István, csanádi püspök, is megbízta a ferencrendieket a plébánia kezelésével.[1077]

1711-ben *Nádasdy* László gróf, csanádi püspök, a plébániát a jezsuitáknak adta át, kik azonban nem is egy egész év mulva Szegedről Nagybányára mentek.

Ezután *Návay* János, esztergom-főegyházmegyei pap, lett plébános, de ő is csakhamar távozott a városból.

Utána a pálosok kapták meg a plébániát.

Azután megint *Návay* lett plébános és az maradt 1720-ig. Ekkor megint elment Szegedről és a plébánia a piaristák kezére jutott.[1078] *Keresztély Ágost,* szász herceg, bibornok, hercegprimás, esztergomi érsek ugyanis, ki Szeged, mint exemptus plébánia felett, ismét el kezdte gyakorolni a joghatóságot (1707-től 1725-ig volt esztergomi érsek), 1725 előtt a piaristákra bízta a szegedi plébániát.[1079]

A ferencrendiek éppenséggel nem nyugodtak bele a plébániának tőlük való elvételébe. *Farkas* András, szegedi guardián, t. i. 1727 márc. 17-ikén beadványt intézett a csanádi püspökhöz (*Nádasdy* László grófhoz), melyben elmondja, hogy a XVII. században a csanádi püspököktől a szegedi plébániára nézve a joghatóságot mindég a *ferencrendiek* kapták meg, sőt az említett században a ferencrendiek a csanádi püspököknek még *vicarius generalis*-ai (általános püspöki helynökei) is voltak. Tehát, mondta a guardián, Szegeden mindég a *ferencrendiek* voltak a plébánosok.[1080]

De ennél még többet is megtudtunk *Farkas András* guardiánnak idézett leveléből, azt t. i., hogy Szeged városa nem akarta a piaristákat plébánosnak, hanem 1727-ben világi papot praesentált a plébániára.

A dolog vége az lett, hogy sem a ferencrendiek nem kapták vissza a plébániát, sem világi pap nem lett plébános, hanem a plébánia a piaristáké maradt. Miután ugyanis a király — 1729-ben — a joghatóságot Szeged felett végleg az esztergomi érseknek ítélte oda, *Eszterházy* Imre gróf, hercegprimás, esztergomi érsek, 1732 aug. 2-ikán úgy rendelkezett, hogy a piaristák, kik addig is kezelték a plébániát, tovább is zavartalanul kezeljék „az ügynek bíróilag való végleges elintézéséig."[1081]

[1077] *Primási Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* Imre gróf, primás idejebeli iratok között, 699. sz. alatt. — *Pray* Specimen-je szerint 1702-ben már nem *Dolny* István, hanem *Jány* Ferenc volt csanádi püspök.

[1078] *Fridrich:* i. h.

[1079] Az *Originalis Referada*-k alapján készített jegyzeteinkből.

[1080] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* u. o. A guardiánnak eredeti levele.

[1081] *Esterházy* primásnak 1732. aug. 2-iki, sajátkezüleg aláirt és pecsétjével ellátott levele. *Prim. Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* u. o.

A piaristákat a plébániától elütő birói döntésről nincs tudomásunk, hanem igenis arról van adatunk, hogy *Esterházy* Imre primás a már *Keresztély* Ágost primás és — a széküresedés alatt — (az esztergomi szék üresedése alatt) a csanádi káptalani vicarius és — a széküresedés megszüntével — ő maga (Esterházy) által is a piaristákra bizott szegedi plébániát örökre egyesítette a piaristáknak szegedi residentiájával, még pedig Szeged városának, „melynek kegyúri joga van, beleegyezésével és ajánlatára" (a város tehát már végleg megnyugodott a primás akaratán), úgy azonban, hogy a piaristáknak minden széküresedés után a joghatóságot és a plébánia, valamint a residentia egyesítésének fentartását az új esztergomi érsektől mindég ujra kérniök kelljen.[1082]

Fridrich Orbán is azt írja, hogy a plébánia 1759-ben is a piaristák kezén volt.[1083]

A csanádi püspök mind azért, hogy Szeged felett a joghatóságot visszanyerje, mind azért, hogy a piaristák a plébániáról eltávozzanak, (hogy a csanádi püspök a plébániára a ferencrendieket akarta-e visszahozni, vagy világi papoknak akarta-e adni, forrásunkból nem tünik ki) hiába küzdött.[1084]

Igy vesztették el a ferencrendiek a szegedi plébániát, melyet a XVI. és a XVII. században, a legnehezebb időkben, kezeltek. Ilyen hálában részesültek.

Mint *Fridrich* írja, a ferencrendieket a szegedi várból is ki akarták szorítani, de ez már még sem sikerült, hanem a várban a lelkipásztori teendőket 1759-ben is a ferencesek látták el.[1085]

Az újabb időkben a ferencrendiek Szegeden nem az egész város plébániáját, hanem csak az alsóvárosi és az alsóközponti plébániát kapták meg.

Még egy dolgot kell itt érintenünk.

Egyfelől az esztergomi érsek és a csanádi, másfelől ugyancsak az esztergomi érsek és a váci püspök között nagy vita folyt a Szeged városa felett gyakorlandó főpásztori joghatóság miatt, és e vitában, mint forrásainkból megtetszik, a *szegedi ferencesek a csanádi püspök* részén álltak.

A Tisza és a Maros mentére küldött kamarai bizottságnak 1702 aug. —iki levele és e levél mellékletei szerint *Kollonics* Lipót gróf, bibornok, primás és esztergomi érsek, 1702 jul. 26-án írásban kijelentette, hogy Szeged a csanádi püspök alá tartozik és hogy e városban e püspöknek mind

---

[1082] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* primás idejebeli iratok közt 703. sz. alatt. Kelet nélkül. Fogalmazvány.

[1083] *Fridrich:* i. h.

[1084] A szegediek levele a primáshoz a csanádi püspöknek jelzett törekvéséről. *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* u. o. 710. sz. alatt.

[1085] *I. h.*

a lelki joghatóság, mind a tizedekre való jog átadhatók. Ennek következtében *Dolny* István, csanádi püspököt még az említett 1702-ik évben Szegeden mind a lelkiekbe, mind a világi jogokba, a tizedekre vonatkozóval együtt, beiktatták.[1086]

Ezután *Keresztély* Ágost primás (1707—1725) Szegeden, mint ősidőktől fogva az esztergomi érsek alá tartozó exemptus plébánián, elkezdte a joghatóságot gyakorolni. Arról a vitáról, mely emiatt az esztergomi érsek és a csanádi, valamint a váci püspök között támadt, mert az itt említett mindkét püspök is követelte magának Szeged felett a főpásztori jogot, sok adat van az *Országos Levéltár Cancellariai Osztályá*-nak *Originales Referadae* gyüjteményében. Ezeket most itt, a rövidség okáért elmellőzve, illetően ezek közül alább csak egyet hozva fel, csak a következők megemlítésére szorítkozunk:

Farkas András, szegedi guardián, 1727 márc. 17-iki levelével a szegedi plébániára vonatkozó plébánosi jog ügyében a csanádi püspökhöz fordult.[1087]

A szegedi piarista-plébános 1729 jan. 31-ikén azt jelentette a primásnak, hogy a csanádi püspök vicariusa a ferencrendieknek szegedi templomában az istentiszteletet pontificálva végzi, bár ez ellen a piarista-plébános tiltakozott, sőt maguk a ferencrendiek is kételkednek a vicariusnak ehhez való jogán.[1088]

A piarista-plébános, ami a ferencrendieket illeti, nyilván tévedett, mert az 1729 jan. 31-iki *Originalis Referada*-ban ezt olvassuk:

A csanádi püspök panaszt tett amiatt, hogy *Keresztély* Ágost hercegprimás halála óta (meghalt e primás 1725-ben) előbb az esztergomi káptalan, majd az uj esztergomi érsek (Eszterházy Imre gróf) Szegeden a csanádi püspöknek nem engedte, illetően nem engedi meg a joghatóság gyakorlását. A szegedi plébániát néhány év óta a piaristák kezelik és a *canon*-ban a primásért imádkoznak, a ferencrendiek ellenben, kik Szegeden már a török világban a csanádi püspökök joghatósága alatt működtek, a *csanádi püspököt* említik meg a *canon*-ban és *őt tartják Ordinarius*-nak, amiért is vita van de validitate sacramentorum. Megjegyzendő, hogy pápai bullák és privilegiumok alapján a szegedi plébánia, mint *exemptus*, az esztergomi érsek alá tartozik. — Az esztergomi érsek mindezekre nézve előadta: A csanádi püspök Szegeden joghatóságot csak *Keresztély* Ágost delegatioja (megbízása) alapján gyakorolt, még pedig ugy, hogy a megbízás csak *Keresztély* Ágost életének idejére szólt. Továbbá, Szegeden a piaristák is érvényesen szolgálják ki a szentségeket — a primástól nyert joghatóság alapján —, és a ferencrendiek is — pápai kiváltság alapján. — Mindezek előadása

[1086] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* primás idejebeli iratok közt, 699. sz. alatt.

[1087] *Prim. Levélt.* u. o.

[1088] *Prim. Levélt.* u. o. 700. sz. alatt.

után, a cancellaria, megjegyezve még, hogy Szegeden a joghatóságot a váci püspök is követeli magának, azt javasolja a királynak, hogy Szegeden a joghatóság gyakorlásában a primást hagyja meg, és ha a csanádi püspök ez intézkedéssel nincs megelégedve, utasítsa őt a király per utjára. — A király a cancellaria opinio-jára sajátkezüleg ráirta: placet Carolus.[1089]

Azt hisszük, ez adatokkal világosan bebizonyítottuk, hogy a főpásztoroknak a Szegeden gyakorlandó joghatóság tárgyában való vitájában a szegedi ferencrendiek a csanádi püspök pártján voltak.

Több mondani valónk ez üggyel kapcsolatban a ferencrendiekről nincs, csak annyit említünk még meg a teljesség okáért, hogy miután, mint láttuk, a király, 1729 febr. 20-ikán, Szegedet az esztergomi érseknek ítélte oda, *Esterházy* Imre gróf, hercegprimás, 1732-ben e városban a joghatóságot és a tizedekre való jogot is Falkenstein báró csanádi püspökre ruházta, de csak az ő (a primás) életének idejére, —[1090] továbbá, hogy *Esterházy* primás és a csanádi püspök között a surlódások Szeged miatt ezután sem szünteknek meg, — s végül hogy *Esterházy Falkenstein* utódával a Szegedre vonatkozó egyezséget már nem ujitotta meg.[1091]

A salvatorianusok temploma (a salvatorianus templom és convent az Alsóvárosban állt és áll még ma is — mint kapisztránus templom és convent) nagyon régi. Alighanem 1103-ból való és igy eredetileg valamely más rend birtokában volt.[1092] Az observansok tehát, miután a marianusoknak (conventualisoknak) a régi marianus conventet és templomot kénytelenek voltak visszaadni — 1468—1501 — uj conventet épitettek maguknak és valamely szerzetnek régi templomát kapták meg. (A templomot megkapták 1503-ban. Ld. alább a török világról szóló fejezetünkben.)

Kaizer szerint a szegedi conventben őriznek egy, Mátyás király által a conventnek ajándékozott casulát.

A szegedi conventet 1900-ban a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték, melyben e convent ma is fennáll. Az atyák az alsóvárosi és az alsóközponti plébániát kezelik.

[1089] *Orig. Ref.* 1729. 5. jan. 31. Exm. febr. 20.

[1090] *Esterházy* Imre gróf hercegprimásnak 1732 aug. 2-ikán kelt, sajátkezüen aláirt és a primás pecsétjével ellátott levele, melyben *Esterházy* kijelenti, hogy habár a király 1729 febr. 20-ikán kelt resolutiojával az esztergomi érsekek joghatóságát Szeged felett megállapitotta, mégis ő (Esterházy), a békesség kedveért, de *citra omne praejudicium successorum nostrorum, quorum iura salva volumus*, életének idejére beleegyezik, hogy Szegeden a joghatóságot *Falkenstein* csanádi püspök (Falkenstein Béla báró) gyakorolja és a tizedekért a várostól az 1727-iki szerződés szerint járó bérösszeget is felvehesse. — *Prim. Levélt.* u. o. 699. sz. alatt.

[1091] Minderre nézve a bő levéltári anyagot, melyet bőven excerpáltunk és melynek közlését, ha e művünket kiépithetjük, semmi esetre sem fogjuk elmellőzni, ld. *Primási Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* Imre gróf, primás, idejebeli irományok között, 710., 703., 701. és 708. sz. alatt.

[1092] *Fridrich.* i. h.

Szegedről a török világot tárgyaló fejezetünkben is bővebben szóltunk.

Szegeden a minoritáknak is van conventjük. A Belgrádból száműzött atyák alapították.[1093] Mária Terézia 1742-ben erősítette meg. Az atyák 1789 óta kezelik a felsővárosi plébániát.[1094]

Szeglak. (Zudlạch.)

1488-ban építették. 1533-ban szerepel a marianusoknak zágrábi őrségében. 1543 után elpusztult.[1095]

Szemenye.

Alsó- és Felsőszemenye, Zala megye, letenyei járás. Alapította 1248-ban *Bánffy* Mihály.[1096] 1533-ban szerepel a marianusoknak pécsi őrségében. 1543 után elpusztult.[1097]

Szendrő.

Borsod megye, szendrői járás. *Homonnai Drugeth* János gróf, kassai főkapitány (azaz Felsőmagyarország főkapitánya, ki Kassán székelt) II. Ferdinánd király parancsára 1636-ban telepítette itt meg a salvatorianusokat. (Azért volt itt a király a megtelepítő, mert itt, mint véghelyen, azaz végvárban, határvárban, ő volt a földesúr.) Az egyik, már romba dőlt erődöt jelölték ki a convent helyéül. Az atyák jótevője volt *Wesselényi* Ferenc gróf nádor és neje: *Széchy* Mária. A nádor javai hűtlenség miatt a koronára szálltak. (A Wesselényi-, Nádasdy-, Zrinyi-, Frangepán-féle összeesküvés! Része volt benne *Lippay* György, primásnak is. 1670/71-ben volt a nagy per. Nádasdyt, Zrinyit, Frangepánt lefejezték. Wesselényi már 1667-ben meghalt. Lippay is elköltözött az élők sorából már 1666-ban, őket tehát nem bánthatták, de Wesselényi javait elkobozták.) Míg az elkobzott javak a fiscus (a királyi kincstár) kezén voltak, az atyák élvezték a számukra Wesselényi által tett alapítvány gyümölcseit, de mikor Szendrő a Csáky grófoké lett, ezek nem vállalták az alapítvány terhét, így tehát a király a szepesi kamarától évjáradékot rendelt az atyáknak.

1645-ben az atyák, ideiglenes lakásuk rosszasága miatt, elhagyták Szendrőt. Nemsokára azonban visszatértek e helyre és jótevők segítségével megépíthették állandó házukat, mely 1671-ben elnyerte a convent címet. 1674-ben a felkelők a rendházat elpusztították. Az atyák a syndicus házában

[1093] Szeged városa 1739 szept. 18-ikán jelentette a primásnak, hogy a Belgrádnak török kézre való jutásával hontalanná vált minoritákat szeretné Szegeden letelepíteni, és kérte ez ügyben a primás közbenjárását a királynál. — A város eredeti levele. *Primási Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* Imre gróf, primás, idejebeli iratok közt. 702. sz. alatt.

[1094] *Min. Schem.* 1912.

[1095] *Farkas.* — *Kaizer.* — *Nagy* Béni. A m. f. a XVI. sz. e. f.

[1096] *Kaizer.* — *Nagy* Béni. A fer. szellem. 31. 1248. Mihály isp. Hiv. Fejér. IV. 2. 23.

[1097] *Nagy* Béni. A m. f. a XVI. sz. e. f.

húzták meg magukat. Gyülekezetük megint residentia rangjára szállt le. Jobb idők következvén, a régi rendház megint felépülhetett és — 1694-ben — megint conventnek nyilvánították.

1625-ig Szendrőn nem volt hely, ahol a katholikusok istentiszteletüket végezhették volna. Ekkor a király elrendelte, hogy az alsó várban katholikus kápolnát rendezzenek be. Ebben a kápolnában egy-egy salvatorianus atya misézett. 1636 óta azután, mint tudjuk, rövid megszakítással állandó gyülekezete a salvatorianusoknak élt Szendrőn. Természetes, hogy az imént említett évtől fogva még inkább a salvatorianus atyák végezték a lelkipásztori teendőket a szendrői várban. Ebbeli működésükért 1655-ben a király, a fent említettől megkülönböztetendő, évjáradékot rendelt az atyák részére, kik ekkor plébánosi jogokat nyertek Szendrőn.

1718-tól 1737-ig uj convent épült.[1098]

II. József császár a szendrői rendházat eltörölte. *(Kaizer.)*

Szentanna.

Ó- és Uj-Szent-Anna. Arad megye, világosi járás. Dévai *Bibics* Jakab, királyi tanácsos Szentannán ferencrendi kolostort akart alapítani. Arad és Békés vármegye, valamint az illetékes megyés püspök és a helytartótanács, de meg a cancellária valamennyi tagja is (a cancelláriai tanácsosok) e szándékot pártolták, csak maga a cancellár *(Nádasdy* Lipót gróf) nyilatkozott ellene, mondván, hogy a lelkipásztorkodásra a chorus miatt a ferencrendiek kevésbé alkalmasak, mint a világi papok, továbbá Szentanna jelentéktelen hely, sok szakadár lakja, s hozzá vidékén már úgy is 3 kolduló szerzetház áll fenn, ami már ugy is elég teher a katholikus népen. Inkább plébániát szervezzenek tehát Szentannán, mondta a cancellár, és ha a plébános maga nem birná majd a munkát, rendeljenek mellé egy káplánt. 1749 okt. 15-ikén Mária Terézia királynő a cancellár véleményét fogadta el, vagyis Bibicsnek tervezett alapításához nem adta meg consensusát, királyi beleegyezését.[1099]

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy *Bibics* Jakab, a ferencrendi ház alapításának eszméjével ekként kudarcot vallván, Szentannán csakhamar piarista gymnasiumot alapított, melyben bezáróan a syntaxisig tanítottak. (Tehát mai nyelven: négyosztályu algymnasiumot létesített, — parvisták, principisták, grammatisták, syntaxisták, vagy: parva, principia, grammatica, syntaxis, annyi, mint ma a gymnasium I., II., III. és IV. osztálya.) A piaristák részére a templomot és a residentiát *Bibics* a maga erejéből felépíttette és az uj rendház javára 15000 forintnyi alapítványt tett le. Ehhez az alapításhoz a királynő már megadta beleegyezését, consensusát — 1751 jul. 12-én.[1100]

[1098] *Fridrich.* I. 49., 50., II. 95. és köv.

[1099] *Orig. Ref.* 1749. 173. okt. 2. Exm. okt. 15.

[1100] *Orig. Ref.* 1751. 85. jul. 9. Exm. jul. 12.

Bibics Jakab 1740-ben Arad vármegyének alispánja volt. *Tomján (Tomyan)* Margitnak, *Bibics* Jakab, királyi tanácsos és Arad vármegye első alispánja elmaradott özvegyének még az 1 7 7 5-ik évben Arad vármegyében az ifjúság nevelésére és oktatására tett alapítványát az 1827. 24. tc. törvénybe iktatta.[1101] (Ld. még Temesvárt a ferencesekre és a piaristákra nézve.)

Szentantal.

Pozsony megye, felső-csallóközi járás. A marianusoké volt és ma is az övék, mint convent. *Lippay* György, esztergomi érsek, 1660-ban kezdte építtetni, utóda *Szelepcsényi* György, 1677-ben végezte be építését. II. József császár 1786-ban eltörölte. 1811-ben ujra elfoglalhatták az atyák. Ekkor reájuk bizták a plébániát is, melyet ma is kezelnek. A conventet 1859-ben kijavították.[1102]

Szent-Demeter. (Ld. Mitrovica.)

Szentgrót.

Zala megye, zalaszentgróti járás. 1506-tól 1537-ig a salvatorianusoknak szentléleki őrségében. 1542-ben már nem állt fenn.[1103]

Szentkatalin. (Remete-Szentkatalin.)

Erdődy I. Kristóf gróf (meghalt 1620-ban) 1618-ban Nagyszombat mellett egy hegyre a Ferences szerzetnek zárdát és Szent Katalin tiszteletére egyházat építtetett.[1104]

1704 szept. 30-ikán *Bercsényi* Miklós kiszolgáltatta a Szent Katalinról nevezett conventnek a neki, az esztergomi érsekségtől járó szokásos alamizsnát.[1105]

E convent, alapításától kezdve mindaddig, míg csak II. József — 1786-ban — el nem törölte, mindég a marianusoké volt.[1106]

Szentkereszt. (Harapkő, Harablech.)

Sáros megye. Az itteni volt convent rendesen *Harapkő* vagy *Haravlech* néven szerepel. *Kaizer Nagy* Istvánnal szemben okleveles alapon bebizo-

[1101] Ld. *Nagy Iván*-t és a *Corpus Juris*-t.

[1102] *Kaizer.* — *Farkas.* — *Nagy* Béni. Hg. Esterházy. 14. — *Nagy* Béni. A m. f. II. Józs. k. 579. — *Nagy* Béni. A m. f. 1790-től.... 17. — 1855. és 1903/4-i *Mar.* Schem.

[1103] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[1104] Ezt írja *Nagy* Iván, hivatkozással *Kazyra.* — *Nagy* Béni. Hg. Esterházy. 31. azt írja, hogy Szentkatalint Erdődy Kristóf gróf és neje: Ungnad Mária alapították 1618-ban. Amde *Nagy* Iván szerint Erdődy Kristóf neje Thurzó Borbála volt, Ungnad Mária pedig az Erdődy Kristóffal egyidejű Erdődy I. Tamásnak volt a hitvestársa.

[1105] *Nagy* Béni. i. h. 30., 31.

[1106] *Kaizer.* — *Farkas.* — *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 579.

nyítja, hogy *Perényi* Miklós 1340-ben a ferenceseket Harapkőről nem Monyhádra (Mochnya, Mohnya), hanem Szentkeresztre telepítette át. *Kaizernek* utolsó adata e conventről, melyet a bosnyák atyák (a magyar földre jött és eleinte a bosnyák vicariához tartozó observansok) birtak, 1433-ból va-

Szentlászló. (Podborje.)

Másképp még: Daruvár gornji. Pozsega megyében, a daruvári járásban. 1506-tól 1535-ig megtaláljuk a salvatorianusok tabuláin, mint a szlavoniai őrség tagját. Azontul már nincs nyoma.[1107]

Szentlászló. (Ld. Bucsuszentlászló.)
Szentlélek.

Ma: Szent-Elek. Vas megye, németujvári járás. Az observansoknak (a salvatorianusoknak) egyik őrségük volt róla elnevezve — *Custodia Sancti Spiritus.* Magát a szentléleki conventet az atyák 1546-ban elhagyták, de amely őrséget róla neveztek, azután is róla nevezték.[1108]

Szentmiklós. (Ld. Visoko.)
Szepes. (Ld. Alsó- és Felső-Szepes.)
Szécsény. (Nagyszécsény.)

Nógrád megye. Alapította 1332-ben *Tamás,* erdélyi vajda. *Franconius,* dalmát bán, kit *Fridrich* és *Nagy* Béni alapítójának mondanak, 1452-ben csak ujjáépíttette.[1109]

1647-ben a conventualisoktól elvették és az observansoknak adták.[1110] (Ld. erről bővebben fent az általános történetet.)

A salvatorianusok rendtartományában egy őrség volt Szécsényről elnevezve. 1554-ben az atyák a török miatt a szécsényi conventet elhagyták.[1111]

1594-ben Szécsény a török uralma alól felszabadult. A salvatorianus atyák 1610-ben jöttek vissza a városba. 1612-ben itteni házuk már megint convent. 1662-ban Szécsény ismét a töröké lett. Az atyáknak el kellett menekülniök. Templomuk hajójából istállót, szentélyéből mosót, sekrestyéjéből fürdőt csinált a török, conventjüket lakásul foglalta le. 1683-ban megint visszavették a töröktől Szécsényt. Az atyák a teljesen elpusztult városba csak 1686-ban jöhettek vissza. 1696-ban *Széchenyi* György primás 10000 forintot adott nekik házuk ujjáépítésére. A ház ugyan teljesen csak

[1107] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[1108] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Kaizer.*

[1109] *Kaizer.* — *Nagy* Béni: A fer. szellem. 74. — *Farkas:* 12. szintén 1452-t jelöli meg az alapítás éveül.

[1110] *Farkas.* — *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. — *Fridrich.*

[1111] *Fridrich.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Nagy* Béni: i. h.

1704-ben készült el, de már 1697-ben conventnek nyilvánították. 1723-tól 1733-ig a templomot nagyrészt egészen ujraépítették. *Koháry* István gróf, országbiró, 3000, jószágigazgatója: *Gyömörey* János 1000 forintot adtak az építésre. A torony megnagyobbítása csak 1751-ben végződött be. A conventnek nyugati részét 1732—1734 emelték. *Miszleniczky* György, *Balassa* Pál gróf jószágigazgatója, ehhez az építéshez 1000 forinttal és a mesteremberek fizetésével járult.[1112] 1900-ban a szécsényi conventet, mely ma is fennáll, a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték. Az atyák a plébániát is kezelik.[1113]

Szék.

Szolnok-Doboka megye, szamosujvári járás. *Szabó* Márton és neje: *Kincsi* Sára egy, Szék mezővárosban levő teleknek egyik, *Kincsi* Erzsébet ugyanennek a teleknek másik felét, továbbá *Réti* Péter és neje: *Vass* Erzsébet egy másik telket a ferenceseknek eladtak. Mindezekre nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés a miniszteri conferencia 1742. dec. 3-iki ülésének javaslata alapján történt, a nevezett telkek birtokába pedig az atyáknak bevezetését és beiktatását a királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el.[1114]

Széken az atyák csak 1752-ben telepedtek meg. Templomukat Mária Terézia építtette. A templom és a rendház 1850-ben leégett. A vallásalap segítségével ujra felépítették. A széki residentia az erdélyi tartományban ma is fennáll. Az atyák a plébániát is kezelik.[1115]

Székelyhida.

Ami erről mondani valónk van, alább Váradnál mondjuk el.

Székelyudvarhely. (Ld. Udvarhely.)

Székesfejérvár.

Alapítását Kun László idejébe (1272—1290) helyezik. Van róla adat 1289-ből.[1116]

Mindég a marianusoké volt és az övék ma is. Rendtartományukban egy őrség székhelye volt. 1533-iki tabulájukon, mint ilyen szerepel. 1535-ben a salvatorianusok prédikátort rendeltek Székesfejérvárra.[1117] Ez véleményünk szerint nem azt jelentette, hogy Fejérvár ekkor a salvatorianusoké volt, hanem az ő részükről csak a marianusok kisegítését jelentette.

[1112] *Fridrich:* I. 11., 39., 47., 55. II. 120. és köv.

[1113] Schem.-ok.

[1114] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

[1115] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.

[1116] *Nagy* Béni: A fer. szellem. 25. Hivatkozással *Fejér*-re. VII. 5. 478. — V. ö. *Kaizer* és 1903/4-i *Mar.* Schem.

[1117] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. — *Bunyitay.*

1543-ban Fejérvár a töröké lett, ki 1601-ben a ferenceseknek itt lévő, természetesen már 1543-ban elhagyott conventjét fegyvertárrá alakította.[1118]

1688-ban a marianusok megint visszajöhettek a városba. Két évig a prépostság épületében laktak, azután régi helyükre költöztek. Templomukat és uj conventjüket 1720—1730 építették.[1119]

1788-ban II. József a fejérvári conventet 21 atyával és 2 laikus testvérrel megerősítette. 1790-ben e ház részére a vallásalapból évi 770 forintot rendelt.[1120]

A templomot megujították 1884-ben. A tornyot kiépítették 1886-ban. A templom és a convent tetőzetét kijavították 1902-ben.[1121]

Szigetvár.

Somogy megye. A conventualisoknak régi tabuláin a székesfejérvári őrségben szereplő Zigeth nem Szigetvárt, hanem Szegedet jelentette. (Ld. Szeged-nél.) Régente a ferenceseknek Szigetvárt egyáltalában nem volt rendházuk. Az igazság az, hogy a török világban Szigetvárt a bosnyák atyák lelkipásztorkodtak, 1688-ban pedig *Vécsy* Gábor, szigetvári kapitány a ladislaitáknak, kiknek a *Lazariana Decisio* Szigetvárt meghagyta, egy török mecsetet adott át, mely mellé az atyák egy faházat építettek maguknak lakásul. A mostani rendház 1736-ban épült. [1122]

1900-ban a szigetvári convent a megszüntetett ladislaita rendtartományból a kapisztránusba került és ez utóbbiban ma is fennáll. 1890-ben ujjáépítették.[1123]

Szilágysomlyó. (Ld. Somlyó.)
Sziszek. (Sisak.)

Zágráb megye, *Glavinich* szerint 1514-ben Felső-Horvátországban a Bosnae-Croatiae Provincia-nak cetinjei őrségében(Sisach.)

Szlatina. (Ld. Zlatica.)
Szolnok.

1552—1685 volt a töröké. Ez időben a salvatorianus rendtartomány előljárósága mindég küldött ide missionariusokat, hogy a katholikus vallástól soha el nem pártolt lakosságot lelki vigasztalásban részesítsék. (Mennyire igaz *Karácsonyi* János megállapítása. Nem volt földesúr, a lakosság katholikus maradt.)

A török világ megszüntével a szolnokiak atyákat kértek a salvatoria-

---

[1118] *Nagy* Béni: i. h.

[1119] Id. Schem. — V. ö. *Farkas:* 14.

[1120] *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 583., 584., 585.

[1121] Id. Schem.

[1122] *Kaizer.* — Eszerint helyesbítendők *Farkas* adatai.

[1123] 1913-i *Kap.* Schem.

nus provinciától. Küldtek is nekik. Szolnok már 1686-ban mint residentia szerepel. Az atyák a várban, egy török templom mellett kaptak helyet. E templomot átalakították a katholikus istentisztelet céljaira és szentéllyel bővítették ki. Celláikat a templom mellé építették. 1697-ben a felkelők a templomot és a residentiát felgyujtották. Az atyáknak menekülniök kellett. 1698-ban az atyák visszajöhettek. A várban egy házban végezték az istentiszteletet. 1706-ban ismét távozniok kellett a városból a felkelők miatt. Ekkor ismét felgyujtották házukat (a várbeli ideiglenest) és szent szerelvényeiket részben elpusztították, részben elrabolták. Csak 1710-ben térhettek megint vissza az atyák. Nádból és sárból építettek maguknak lakóhelyet a Tisza partján. 1717-ben ujra elfoglalták régi helyüket a várban. Ámde egy év mulva *Bereczky* Ignác, sóbevevő, a Tisza partján építtetett számukra kápolnát, még pedig szentély alakjában, hogy t. i. majd később e szentélyhez templomot is lehessen hozzátoldani. E szentély mellett emeltek maguknak az atyák fából ideiglenes lakóházat. Az állandó residentiát — itt, a Tisza partján — 1723-tól 1751-ig építették. Erre özv. *Szélessyné,* szül. *Vörös* Ilona, 1000 forintot adott, a többi költséget alamizsnából fedezték. 1753-ban a residentia elnyerte a convent címet. Az uj templom 1757-re készült el.[1124] 1900-ban Szolnokot a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapistránusba kebelezték. Az atyák 1686-tól mai napig a plébániának is kezelői.[1125]

Szombathely.

Birtokviszonyairól szóltunk már fenn, a marianusok és a salvatorianusok történetében, a birtokjogi részben.

A régi conventet *Kálmán,* győri püspök (1338—1373) a városon kivül 1360-ban egy kórházból építtette.[1126] Szombathely mindég a conventualisoké és utódaiké: a marianusoké volt. Az 1533-iki tabulán, mint a győri őrség tagja szerepel. Van róla adat 1557-ből is.[1127] A régi conventet és templomot *Sennyey* István, győri püspök (1630—1635) és királyi magyar udvari cancellár (még 1623-ban, mint váci püspök lett cancellár, és a cancellárságot mint veszprémi, majd mint győri püspök is megtartotta), 1633-ban megújíttatta és a megújított templomot 1634-ben consecrálta.[1128] Van adatunk róla, hogy 1672-ben Szombathelyt ferencesek és domonkosok voltak.[1129] 1788-ban II. József császár a szombathelyi ferencrendi conventet 22 atyával és 2 laikus testvérrel megerősítette és részére a vallásalapból évi 1205

[1124] *Fridrich:* I. 51., 58., 66. II. 197. és köv.

[1125] 1913-i *Kap.* Schem.

[1126] *Kaizer.* — *Farkas:* 15.

[1127] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. 387.

[1128] 1903/4-i *Mar.* Schem. — V. ö. *Kaizer.* — *Farkas.*

[1129] *Conc Exp.* 1672. 49.

forintot rendelt. (Az utóbbi rendelkezés 1790-ben.)[1130] E convent a marianusok rendtartományában ma is fennáll.[1131]

Szováta.

Maros-Torda megye, nyárádszeredai járás. Az 1901-i *Erdélyi Stefanita* Schematismus szerint az itteni quasihospitium a beteg rendtagok nyári üdülőhelyéül szolgál.

Szőllős. (Nagyszőllős.)

Ugocsa megye. Itt az observansok részére *Perényiék* már a XV. században rendházat építettek. 1506-tól 1554-ig a salvatorianusok tabuláin Szőllőst mint a bányai őrség tagját látjuk feljegyezve. 1554-ben a bányai őrséget megszüntették, a jenőibe olvasztották, ekkor Szőllős a jenői őrségbe került. 1559-ben viszont a jenői őrséget szüntették meg és az újra felállított bányaiba kebelezték, — ámde ekkor már a szőllősi conventnek nincs nyoma, mert már 1558-ban elpusztult.[1132] Hogyne! Hisz *Perényiék* voltak a protestantizmusnak e vidéken főterjesztői.

Az a kevés katholikus, ki Szőllősön és vidékén még megmaradt, több mint 100 évig szűkölködött vallása szerint való pap nélkül. Végre az immár katholikus *Perényiek* 1667- és 1668-ban a salvatorianus provinciától Szőllősre atyákat kértek. 1669-ben az atyák — Perényiék segítségével — valóban felállították uj szőllősi residentiájukat. 1691-ben az egri püspök intézkedéséből övék lett a szőllősi plébánia is. Természetesen nem csak Szőllősön működtek, hanem egész vidékén is, mert hisz messze földön nem volt rajtuk kivül katholikus pap. 1674-ben az atyáknak, kiknek részére *Perényiék* 1671-ben alapítványt tettek, a felkelők miatt ismét távozniok kellett Szőllősről, hova megint csak 1690-ben térhettek vissza. Mivel nem volt reménységük, hogy nyomoruságos kis residentiájuk helyett conventet építhetnek, 1727-ben residentiájukról és a plébániáról lemondtak, de *Erdődy* Gábor gróf, egri püspök, és *Perényiék* nagyon kérték őket, hogy ne hagyják el Szőllőst. Igy tehát megmaradtak a városban. 1747-ben még a kis residentia is leégett és, mint *Fridrich*-nél olvassuk, 1759-ben az atyák várták a jótevőt, kinek segítségével uj házat építhetnek maguknak.[1133]

Az idők folytán az új ház megépült. 1900-ban a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték. Ebben ma is fennáll.[1134] Mint *Kaizer* Nándor 1917-ben írja, a residentiában, melyben világi bérlők is laknak, csak 1 atya tartózkodik, ki a világi pap-plébános káplánja.

[1130] *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 584., 585.

[1131] Id. Schem.

[1132] *Fridrich:* i. h. 53. II. 211. és köv. — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[1133] *Fridrich:* II. 211. és köv.

[1134] 1913-i *Kap.* Schem.

Szőllősről, ha másért nem, már Kapisztrán Szent János szentséges hamvaiért, maradványaiért is szólnunk kellene.

Fridrich Orbán ezt írja: Mielőtt a török a Szerémséget elfoglalta, az illoki atyák Kapisztrán Szent János testét Illokról Szőllősre hozták. Tudvalevő ugyanis, hogy a Szent, Belgrád bevétele után, 1456-ban, Illokon — Ujlakon — halt meg és testét ott helyezték nyugalomra. *Fridrich* szerint továbbá a szent testtel már 1521 előtt Szőllősre érkeztek. Ezt az utóbbi adatot helyesbítenünk kell. *Kaizer* Nándor t. i. a maga szemével olvasta az illoki atyáknak azt a levelét, melyben az 1525-iki, Szőllősön tartott rendtartományi káptalannak azt írták, hogy Kapisztrán János testével Illokról szerencsésen eljutottak Szegedig. Több okleveles adat, mondja *Kaizer*, a Szent maradványairól nincs. Eszerint Kapisztrán Szent János hamvai 1521 előtt semmiesetre sem lehettek már Szőllősön, hanem Szőllősre legfeljebb 1525-ben juthattak. Sőt: egy lépéssel még tovább kell mennünk, azaz a történeti kritikát ki kell terjesztenünk még magára arra a kérdésre is, hogy Kapisztrán Szent János testét valaha egyáltalában Szőllősre hozták-e?

Istvánffy Miklós 1622-iki történeti művében határozottan írja, hogy a test Illokról Szőllősre került. *Fridrich Istvánffy* nézetét a magáévá teszi.

Istvánffy Miklós 1622-iki történeti művében határozottan írja, hogy a mikor a ferencrendieket Szőllősről elűzték, a szent testet *Perényi* Ferenc (nem inkább az öccse: Gábor?) parancsára megcsúfolták és egy mély kútba dobták. Ezóta, mondja *Fridrich*, sokszor keresték a szent maradványokat Szőllősön, így pl. felkutatásukat a rend generalisa 1698-ban is elrendelte, de mindannyiszor hiába. (I. 55. II. 211. és köv.)

Ezzel szemben *Kaizer* Nándor kéziratából megtudjuk, hogy van egy, az Istvánffyéval ellenkező vélemény, mely szerint Kapisztrán Szent János testét Illokról, illetően Szegedről egyáltalában nem Szőllősre, hanem *Romániába Bisztricába* vitték.

Mindezek szerint biztos csak annyi, hogy Kapisztrán Szent János testét 1521-ben vagy még ez év előtt Illokról elhozták és hogy 1525-ben Szegeden volt, de hogy Szegedről Szőllősre vitték, nem biztos.

Kaizer Nándor azt mondja, hogy a szent testről több okleveles adat, mint a fentemlített 1525-iki levél, nincs. Nos, nekünk van még két okleveles adatunk Kapisztrán Szent János testereklyéjéről! 1628 szept. 14-ikén ugyanis II. Ferdinánd király a portára küldött követének[1135] a többi között meghagyta a következőket is: Mivel a ferencrendiek a, most a török hatalmában levő Ujlak mezővárosban eltemetett Kapisztrán Szent Jánosnak[1136] maradványait Ujlakról el akarják hozni, a követ ez ügyet ajánlja

[1135] ... Oratori ad portam Ottomanicam ablegato ...

[1136] ... B. Joannis Capistrani in oppido Ujlak, qui quidem locus nunc in Turcarum potestate habetur, tumulati ...

a nagyvezérnek jóindulatába.[1137] Ez az egyik adat. Továbbá: van adatunk arról, hogy ez ügyben két ferences atya valóban útnak indult, s hogy az egyiknek neve *Kolozsváry* Bonaventura volt, és hogy a király a két atyának szabad menlevelet adott.[1138] — Ki tagadhatná ez adatok fontosságát? De viszont ezek szerint Kapisztrán Szent János maradványai még 1628-ban is Ujlakon pihentek! És hát szabad-e ezt elhinnünk? Másrészt szabad-e feltételeznünk, hogy a ferencrendi atyák, kiknek adatai alapján a királynak imént ismertetett levelét, utasítását a cancellárián írták, 1628-ban oly nagyot tévedtek Kapisztrán Szent János hamvainak hollétére nézve? Talán úgy volt, hogy az atyák a testnek Illokon való pihenését valóban csak a *multra* értették és most, 1628-ban, valóban nem is Ujlakra, hanem Bisztricára akartak menni a testért. Persze ezt a magyarázatot a királyi utasítás szövege nem igen támogatja, és így tehát könnyen meglehet, hogy az atyák 1628-ban igenis egyszerűen tévedtek.

Szóval: a fentiek szerint Kapisztrán Szent János testének ma vagy Szőllősön, vagy a Romániabeli Bisztricán kell lennie.

Persze, a Bisztricára vonatkozó feltevést teljesen lerontani látszik az, mit erre nézve *Kaizer* Nándor ír. *Kaizer* ugyanis ezt írja: A Bisztricát illető vélemény tévesnek bizonyult, mert 1917-ben *Karácsonyi* János és *Unghváry* Antal, rendtartományi főnök, a bisztricai testet megvizsgálták és megállapították róla, hogy nem Kapisztrán Szent Jánosé. Igen, ez az adat a Bisztricára vonatkozó feltevést teljesen lerontani látszik, de hangsulyozzuk, hogy csak látszik, mert véleményünk szerint a jelen kérdést csak a test vizsgálásával nem lehet eldönteni. A bisztricai testről ugyanis csak azt lehet bizonyosan megállapítani, vajjon öreg férfié volt-e vagy nem? Egyébre, nevezetesen arra a kérdésre, hogy kié, melyik öreg férfiué volt, maga a test ma már nem ad felvilágosító feleletet. (A hajkorona?! Hisz a haj a holttesten is kinő.) Ha tehát megállapítottuk, hogy a test egyáltalában öreg férfiué volt, (Kap. Sz. János élt 1386. jun. 24-től 1456. okt. 23-ig.) — ez persze conditio, sine qua non —, akkor már nem a testet kell tovább vizsgálnunk (még a ruháját sem, mert a századok folytán ezt is változtathatták), hanem csakis a hozzá fűződő hagyománynak, mely ezt a testet Kapisztrán Szent Jánosnak tulajdonítja, az eredetét, históriai alapját. A vizsgálatnak természetesen igen tüzetesen ki kell terjednie arra a hagyományra is, melyet *Istvánffy* örökített meg és mely a Szent teste utolsó állomásának Szőllőst mondja. Míg tehát a *hagyományok* történeti alapjára vonatkozó kutatás végleg nincs befejezve, és tudtunkkal ma még befejezve nincs, Kapisztrán Szent János testi maradványainak hollétéről végleges itéletet mondani nem lehet.

[1137] *Conc. Exp.* 1628. 268. Eberstorff (Ebersdorf) szept. 14.

[1138] *Conc. Exp.* 1628. 269. Viennae. szept. 16.

Sztropkó

Zemplén megye. 1607-ben gersei *Pethő* István itt faconventet építtetett és a Lengyelországból behívott minoritáknak adta. Ez volt a mai minoritáknak első magyarországi conventjük. (Ld. bővebben az általános történetben, a minoritákról szóló részben.)

A minoriták még 1648-ban is itt voltak. III. Ferdinánd király ugyanis 1648. ápr. 3-ikán ezt írta a primásnak (*Lippay* Györgynek): Faventiai Ferenc Mária testvér, mester (az utóbbi annyi, mint doctor), Szent Ferenc gyülekezetes (rendházas) kisebbjei rendjének magyarországi tartományi szolgája (azaz főnöke), Olaszországból Magyarországba jön.[1139] Támogasd utazásában, hogy székhelyére, az egri egyházmegyebeli Sztropkóra juthasson.[1140]

1648 után a minoriták Sztropkóról elmentek és 1673-ban *Pethő* Zsigmond hívására e helységbe salvatorianusok jöttek. (Ld. fent az általános történetben, a minoritákról szóló részben.) Az említett *Pethő* Zsigmond gróf 1674-ben új, téglából való conventet kezdett építtetni az atyák részére. E convent építését nem maga a gróf, ki 1675-ben meghalt, hanem özvegye: *Paczolth (Paczóth)* Anna fejezte be. Az atyák a várban levő plébániatemplom kezelését is megkapták.[1141] 1867-ben a conventet, 1892-ben pedig mind a conventet, mind a templomot tűz pusztította el. Mind a kétszer mind a két épületet újra felépítették. 1900-ban a sztropkói conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba kebelezték. Mostanában e rendtartomány e conventet 10 évre a megyéspüspök rendelkezésére bocsátotta. Ma a plébániát is világi pap kezeli.[1142]

Tadva. (Tordinci.)

Szerém megye, vukovári járás.

A conventualisoké volt. Van róla adat 1378- és 1400-ból. 1453-ban elpusztult.[1143]

Tata-Tóváros.

1435 körül épülhetett. 1506—1542 szerepel a salvatorianusoknak esztergomi őrségében. 1544-ben már nem állt fenn.[1144]

Esterházy József gróf, országbiró, Tatán a kapucinusok számára kolostort építtetett és az atyák ellátásáról mindenkorra gondoskodott. Ez.

[1139] ...frater Magister Franciscus Maria de Faventia Ord. Minorum S. Francisci Conventualium Minister Provincialis Ungariae ex Italia veniens...

[1140] *Conc. Exp.* 1648. 132. ápr. 3.

[1141] *Fridrich:* II. 79. és köv.

[1142] *Kaizer.*

[1143] *Farkas:* 12. — *Kaizer.*

[1144] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

alapításhoz a királynő 1746-ban a consensust (a királyi belegyezést) megadta.[1145] A kapucinusoknak tatai conventje ma is fennáll és ma is az *Esterházy* grófi család tartja fenn.[1146]

Tálad.

A salvatorianusoknak szentléleki őrségébe tartozott. 1554-re elpusztult.[1147] (Az itteni kolostort a salvatorianusok a pálosoktól vették át, 1497-ben.)[1148]

Tárnok.

Zala megye. *Bótha* János hozta ide az observansokat, de nem gondoskodott róluk, így II. Gyula pápa 1504-ben megengedte nekik, hogy e helyet elhagyják. Azután visszajöttek — már 1506. előtt — és Tárnok még 1565-ben is szerepel a salvatorianusoknak szentléleki őrségében.[1149]

Telegd. (Mezőtelegd.)

Bihar megye. Hajdan a templáriusoké volt. Miután elpusztult, Csanád, esztergomi érsek (Csanád de Telegd, 1330—1349) ujra felépíttette és a conventualisoknak adta. (1335.) 1533-ban szerepel a marianusoknak váradi őrségében. 1550 után elpusztult.[1150]

Tementi. (Nagyszeben.)
Temesvár.

1716-ban Temesvárt visszavették a töröktől. Ekkor III. Károly király kérésére a salvatorianusok két, illyrül tudó atyát küldtek ide. 1723-ig az atyák a külvárosban egy volt török házban laktak és egy volt török templomban működtek. 1723-ban mind az említett házat, mind az említett templomot le kellett bontani. Ekkor az atyák egy másik, nagyon régi templomot kaptak, melyet a török szintén mosénak, majd a német katonaság sóraktárnak használt. Ez is a váron kivül volt. 1724-ben kezdték épiteni a conventet, melyhez az anyagot a bánáti kormányzóság adta. Az épitést csak 1732-ben fejezték be, de Temesvárt már 1726-ban conventnek nyilvánitották. Az uj convent is a váron kivül emelkedett, az imént említett templom mellett. 1739-ben, Belgrád eleste után, várták a török betörését. A katonai kormány tehát mindent, mi a vár falain kivül volt, leromboltatott. A conventet ugyan meghagyta, de falait átlyukgattatta, hogy minden percben fel lehessen robbantani. Ekkor a conventet residentia rangjára sülyesztették le. 1741-ben a katonai parancs-

[1145] *Orig. Ref.* 1746. 43. jan. 3. Exm. jan. 15.
[1146] 1892-i *Kapuc.* Schem.
[1147] *Kollányi.* — *Bunyitay.*
[1148] *Kaizer.*
[1149] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*
[1150] *Farkas:* 12. — *Nagy Béni:* A m. f. a XVI. sz. e. 524.

nokság, mely a residentiát nagyon szerette volna végleg leromboltatni, azt ajánlotta az atyáknak, hogy költözzenek Versecre, hol a plébános meghalt és nincs pap, ahol tehát elfoglalhatják a plébániát, vagy pedig Temesvár-Gyárvárosba, mely a vártól egy félórányira volt. Az atyák egyik ajánlatot sem fogadták el, a Versecre vonatkozót azért nem, mert ez a város nagyon messze volt, a Fabric-ra vonatkozót pedig azért nem, mert ezt a helyet vizessége miatt egészségtelennek tartották. 1743-ban megint convent lett Temesvár, az atyák pedig közben azon igyekeztek, hogy bent a várban kapjanak helyet. A királynő pártolta ez óhajtásukat, de a bánáti kormányzóság ellenezte teljesítését. Végre a kormányzóság régi tagjai helyett újak lettek és különösen *Bojger* báró, valamint Temesvár város hatóságának közbenjárására a királynő 1752 okt. 16-ikán a várban egy malmot adatott át az atyáknak 4 szobával és 1 konyhával és melléje helyet uj convent építésére. Amit *Fridrich* mindezekről ír, abból megtetszik, hogy a jezsuiták a ferencrendieknek a jelen ügyben mindenképp jóakaró támogatói voltak. (Nb. Ez időben a temesvári plébániát a jezsuiták kezelték.) 1753-ban kezdték az atyák uj templomukat és conventjüket építeni. 1756-ban a váron kivüli romladozó conventet végképp le kellett bontani. Ekkor az atyák beköltöztek a várba, uj hajlékukba.[1151]

1788-ban II. József császár a salvatorianusoknak temesvári conventjét eltörölte. A salvatorianus rendházat a Szentannáról ide telepített piaristák kapták meg.[1152] (Ld. Szentanná-nál.)

Fridrich említi Temesvárt a „Petres Ord. Min., quos de Observantia nuncupamus." Említi pedig őket a salvatorianusoktól megkülömböztetve, ez utóbbiakat „Fratres Min. Str. Obs."-nek nevezve. *Kalmár* azt írja, hogy Temesvár az 1757-ik évben a bosnyák tartományból a kapisztránusba kebeleztetett. Eszerint Temesvártt a bosnyák atyáknak, és utánuk a kapisztránusoknak is volt — a salvatorianusoké mellett — conventjük. Bizonyára ezt is II. József szüntette meg.

Tergovest.

1373-ban a boszniai vicaria engedelmet kapott, hogy Nagyolóhországban kolostorokat fogadjon el. Ekkor épült a tergovesti convent, melyet 1444-ben a magyarországi observans vicariához csatoltak. 1506-tól 1552-ig a salvatorianusok tabuláin e conventet megtaláljuk, mint az erdélyi őrség tagját. 1554-ben már nem állt fenn. Később, 1678 körül, a bolgár rendtartomány ujra felállította. 1852-ben a bolgár rendtartománnyal együtt a kapisztránus rendtartományba kebelezték. 1862 után a kapisztránusok átadták a passionistáknak.[1153]

[1151] *Fridrich:* II. 156. és köv.

[1152] *Kaizer.*

[1153] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

Tersato. (Trsat.)

Modrus-Fiume megye, susaki (ejtsd s-sel) járás.

Azt az adatot, melyet az itteni convent birtokviszonyaira nézve fent, az általános történetben, a marianusok és a salvatorianusok történetének végén, a birtokjogi részben, közöltünk, itt ujra nem közöljük, hanem csak emlékeztetjük reá az olvasót.

1291 máj. 10-ikén idehozták az angyalok a názárethi szent házat és 1294. dec. 10-én innen tovább vitték Lorettoba. Mint *Glavinich* írja, a szent ház Tersatoban 3 évig, 7 hónapig és 4 napig pihent. *Frangepán* Miklós gróf a szent ház helyére Tersatoban kápolnát építtetett, *Frangepán* Márton gróf pedig, miután e kápolnát már előbb kibővíttette, 1453-ban ugyancsak Tersatoban a bosnyák atyák részére conventet alapított.[1154]

1467-ben (ekkor a, Sz. Jer.-ról nev. dalm. rendtartomány, ismét egyesítve volt a bosnyák vicariával) az observansok általános káptalana kimondta, hogy Tersato a bosnyákoké legyen.[1155]

1514-ben a bosnyák vicariából kiszakadt a Bosnae-Croatiae Provincia. Ekkor Tersato ebbe a rendtartományba került és benne őrség székhelye lett. *Glavinich*-nél olvassuk: 1514. Innenső Dalmáciában, a Bosnae-Croatiae Provinciának tersatoi őrségében Tersato. (1648-at illetően ugyanigy csakhogy hozzá van téve: „a modrusi, másképp corbaviai egyházmegyében" és nincs irva, hogy „a tersatoi őrségben.")[1156]

1574 ápr. 18-ikán Miksa király, valamennyi jószágot, mely Horvátországban, a modrusi egyházmegyében a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett egyháznak Tersato vára mellett épült monostorához régtől fogva tartozott, a nevezett monostorban tartózkodó Szent Ferenc-rendi obszerváns szerzetes testvéreknek ujra adományozta. Röviden: a tersatoi conventet javaiban ujraadományozás útján újra megerősítette.[1157]

[1154] *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904. — *Glavinich:* 23., 24.

[1155] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 270.

[1156] 21., 22., 23., 24.

[1157] *Conc. Exp.* 1574. 1202. ápr. 18. — Az Elenchus-ból: Nova donatio totalium bonorum ad monasterium Ecclesiae B. M. V. prope castrum Tersach vocatum in Regno Croatiae ac in dioecesi Modrussiensi extructum ab antiquo spectantium Religiosis Fratribus Ord. S. Francisci de observantia in memorato monasterio commorantibus facta. — Magából az okiratnak fogalmazványából: Nos Maximilianus Secundus . . . ad . . . supplicationem . . . pro parte fidelium nostrorum Religiosorum frum (fratrum) S. Franc-i Confessoris in monasterio Ecclesiae M. M. V. prope Castrum Tersath vocatum in Regno scilicet nostro Croatiae ac in Dioecesi Modrussiensi extructo commorantium Nostrae Mtti (Maiestati) factam, tum vero ex zelo et devotione nostra, quibus erga ipsam Intemeratam Deiparam Virginem Mariam afficimur eiusque cultores et ministros, qui in Ecclesia Dei iugiter sineque intermissione famulantur, complectimur . . .

Az érdekes adat lehet Miksa király protestantizmusának, illetően katholicizmusának történetéhez is. Hogy a király mért adományozott valakinek javakat, melyeket az illetőnek eredetileg magányos ember adományozott, erről már fent szóltunk.

1629-ben a tersatoi convent leégett. 1631-ben újra felépítették. Templomát 1644—52. megújították. Tornyát és mai formáját a templom 1824-ben kapta meg. A tersatoi conventet 1900-ban a Bosnae-Croatiae Provinciából, vagy hogy modernus nyelven szóljunk: a Szent Keresztről nevezett horvát-krajnai rendtartományból az újonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték. Ebben a rendtartományban ez a convent ma is fennáll.[1158]

Tesanj. (Ejtsd s-sel.)

Bosznia, banjalukai kerület. Az 1836-iki *Bosn. Arg.* Schem. mint elpusztult conventet említi a T e s s h a n j e n s i s-t.

Thinna. (Tinnin. Knin.)

Dalmácia, knini kerület. A ferenceseknek régi conventje itt már 1469-ben fennállt. (Schem.) Ez 1514-ben bizonyára az ekkor felállított Bosnae-Croatiae Provinciába került, mert *Glavinich* az 1514-ik évet illetően említi e rendtartományban, innenső Dalmáciában, a tersatoi őrségben T y n-t. (21. lap.) 1522-ben a török elfoglalta Knint. Mind a ferencesek conventjét, mind a knini püspökséget elpusztította. 1688-ban a velencések visszavették Knint a töröktől. A Boszniából jött atyák 1705-re felépítették az új conventet, mely 1735-ben a boszniai rendtartományból kiszakított, Szent Caius, majd a Legsz. Megváltóról nev. dalmáciai rendtartományba került s mely ebben a rendtartományban ma is fennáll.[1159]

Tinnin. (Ld. Thinna.)
Tolisa. (Ejtsd sz-szel.)

Boszniában, Brcka-hoz (ejtsd cs-vel) közel, a dolnja-tuzlai kerületben 1872-ben kezdték építeni. 1875-ben lett convent.[1160]

Tolna.

A bosnyák atyák itt 1688-ban a Duna partján építettek maguknak residentiát. Mivel az épületet a viz alámosta, később a városban emeltek rendházat és templomot. 1757-ben a tolnai residentia a bosnyák rendtartományból az újonnan felállított kapisztránusba került. 1788-ban II. József császár eltörölte.[1161]

Torda.

1531-ben Tordán egy házat ajánlottak fel az erdélyi őrség atyáinak megszállóhelyül, melyet az atyák el is fogadtak. 1535- és 1542-ben a salv.

[1158] Id. Schem.
[1159] 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem.
[1160] 1895-i *Bosn.-Arg.* Schem.
[1161] *Kaizer.*

provincia prédikátort rendelt Tordára.[1162] A protestantizmus még ezt az összeköttetést is megszüntette Torda és az erdélyi ferencesek közt, kik csak 1735-ben jöhettek megint vissza e városba.[1163]

Gergelyffi József és neje: *Kovács* Zsuzsánna ó-tordai telküket a rajta levő házzal és egy rombadőlt épülettel, továbbá egy kaszálórészt az atyák részére 600 forintért eladtak.[1164]

Az atyák 1740-ben kezdték meg a nevezett telken templomuk és residentiájuk építését.[1165]

A királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés a residentiára és tartozékaira nézve a miniszteri conferentia 1742. dec. 3-iki ülésének véleménye alapján történt, — az atyák bevezetését és beiktatását pedig mindezekbe a királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el.[1166]

A tordai residentia az erdélyi rendtartományban ma is fennáll. Az atyák a turi plébániát is kezelik.[1167]

Tordinci. (Ld. Tadva.)
Torockószentgyörgy.

Torda-Aranyos megye, torockói járás.

Torockószentgyörgyi *Thoroczkay* György és neje: *Pekry* Krisztina a torockószentgyörgyi templomot, mellyet ők építtettek és a mellette elterülő telket, hogy rajta residentiát építsenek, valamint a Szőllőskert-nek nevezett teleknek egyik felét, miután e teleknek másik felét *Thoroczkay* János báró már a ferencrendieknek adta, az erdélyi rendtartománynak adományozták és egy atya, valamint egy testvér fentartására örök alapítványt igértek.[1168]

Ugyanők még 1742-ben megkezdték a residentia építtetését is.[1169]

A torockószentgyörgyi residentiára és tartozékaira nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés a miniszteri konferencia 1742. dec. 3-iki ülésének véleménye alapján történt, — az atyák bevezetését és beiktatását pedig mindezekbe a királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el.[1170]

Az 1849-iki zavarokban mind a residentia, mind a templom leégett. 1857-ben a rendtartomány a residentiát újra felépíttette. 1867-ben meg-

---

[1162] *Kollányi. — Bunyitay.*
[1163] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.
[1164] *Gyöngyösi levéltár, erdélyi faláda.*
[1165] Id. Schem.
[1166] *Gyöngyösi levéltár. u. o.*
[1167] Id. Schem.
[1168] *Gyöngyösi levéltár, erdélyi faláda.*
[1169] 1901-i *Erd. Stef.* Schem.
[1170] *Gyöngyösi levélt. u. o.*

újult a templom is *Haynald* Lajos, kalocsai érsek (volt erdélyi püspök), *Fogarasy* Mihály, erdélyi püspök és a vallásalap költségén.

A torockószentgyörgyi residentia ma is fennáll az erdélyi rendtartományban. Az atyák a plébániát is kezelik.[1171]

Tövis. (Diód.)

Kaizer Nándor azt irja, hogy Tövis és Diód egy. Mivel Tövis és Diód (mind a kettő Alsó-Fejér megyében, a nagyenyedi járásban) külön községek, igy az, mit *Kaizer* mond, arra értendő, hogy a tövisi conventet nevezték diódinak is.

Az itteni convent, melly az observansoké (a salvatorianusoké) volt, Hunyadi János építtette. V. Miklós pápa 1450. ápr. 12-iki bullájában említi őt mint alapítót. 1558-ban e convent már nem állt fenn.[1172]

Trau. (Traguri, Trogir.)

Dalmácia, spalatoi kerület. 1878-ban a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban.[1173]

Trencsén.

1301 körül építették. A marianusoké volt. Az 1533-iki tabulán már nem szerepel, tehát 1533 előtt elpusztították.[1174]

Trsat. (Ld. Tersato.)

Trsztena.

Trencsén megye, zsolnai járás. 1776-ban kapták meg a salvatorianusok. 1880-ig residentia, azután convent. 1900-ban a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a marianusba kebelezték. Ma is fennáll.[1175]

Turnuseverin.

(Turnseverin.) Romániában, nem messze Orsovától. Az 1390-iki tabulán, mint a bosnyák vicaria bolgár őrségének tagja szerepel.[1176]

Tuzla. (Ld. Salinae.)

Uduini.

Glavinich szerint 1514-ben Alsó-Horvátországban a Bosnae-Croatiae Provincia-nak corbavai őrségében. (Nem Bidua?)

[1171] Id. Schem.

[1172] *Kaizer.* — *Kollányi.* — *Bunyitay.*

[1173] *Szőllősy:* 154., 155.

[1174] *Kaizer.* — *Farkas.* 12.

[1175] *Kaizer.* — Schematismusok.

[1176] *Kaizer.*

Udvarhely. (Székelyudvarhely.)

Udvarhely megye. Az 1901-iki *Erd. Stef.* Schem.-nak 1273-ból, *Kaizer*-nek 1390-ből van róla az első adata. Eleinte a conventualisoké volt. Az id. Schem. szerint 1523-ban a salvatorianusok erdélyi őrségéhez tartozott. Mind az id. Schem., mind *Kaizer* azt írják, hogy János Zsigmond űzte el innen az atyákat, ámde az atyák innen való elűzésének János Zsigmond kora előtt kellett történnie, mert Udvarhely már a salvatorianusoknak 1531-iki tabulájában sem szerepel.

Az erdélyi őrség atyái 1694-ben jöttek vissza Udvarhelyre.[1177]

Lakatos István, Csik, Gyergyó és Kászon főesperese és (csik) kozmási plébános (1706 körül) udvarhelyi nemesi telkét a rajta levő épületekkel és tartozékaival együtt az erdélyi atyáknak adományozta.[1178]

Az atyák az említett telken conventjüket és templomukat 1706-ban felépítették.[1179]

Az udvarhelyi conventre és tartozékaira nézve a királyi beleegyezés, megerősítés, adományozás és különös pártfogásba vevés a miniszteri conferentia 1742. dec. 3-iki ülésének véleménye alapján történt, — az atyák bevezetését és beiktatását pedig conventjükbe és tartozékaiba a királynő 1743. márc. 8-ikán rendelte el.[1180]

Ujabban a conventet és a templomot megújították. Az udvarhelyi convent ma is fennáll az erdélyi rendtartományban. Az atyák az elemi iskolát ellátják tanítóval.[1181]

Ugliano-Lissa.

1468 körül a velencések *Locum Ulliani* elvették a bosnyákoktól és a dalmatáknak adták. *(B. Bern. Aquil. Chron.* 109., 110.) *Szőllősy* írja, hogy: *Uglian-Lissa.* Ugliano Dalmáciában a zárai, Lissa ugyancsak Dalmáciában a lesinai kerületben van. *Szőllősy* szerint 1878-ban a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban Ugliano-Lissa-ban convent állt fenn. (154., 155.)

Ujlak. (Ld. Illok.)
Urdomb. (Ld. Falkóc.)
Urhokoup. (Ld. Vrhokoup.)
Usora.

(A régi ozorai bánság a Verbász és a Boszna között.) Az 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem. mint elpusztultat említi az usora-i conventet.

[1177] Id. Schem.

[1178] *Gyöngyösi* levéltár. *Erdélyi faláda.*

[1179] Id. Schem.

[1180] *Gyöngyösi levélt.* u. o.

[1181] Id. Schem.

Vajdahunyad. (Ld. Hunyad.)

Vallis S. Martini.

Az osztrák tengerpartvidéken, Cherso szigetén. 1878-ban volt itt kolostoruk a zárdában élő harmadrendű ferencrendieknek.[1182]

Valpovo.

Verőce megye, eszéki járás. 1757-ben a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba került. Ma már nem áll fenn.[1183] (Alighanem II. József szüntette meg.)

Varannó.

Zemplén megye. Alapították 1480-ban. 1533-ban a marianusoknak egri őrségében szerepel. 1552 után a pálosoké lett.[1184]

Varasd. (Varazdin, ejtsd zs-vel.)

Varasd megye, város. Birtokviszonyairól már fent, az általános történetben, a marianusok és a salvatorianusok történetének végén, a birtokjogi részben szóltunk.

Egyike a legrégibb conventeknek. A conventualisoké (a marianusoké) volt. 1390- és 1533-ban szerepel pécsi őrségükben. 1655-ben a ladislaitáké lett, 1900-ban a megszüntetett ladislaita rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték, melyben ma is fennáll.[1185]

A convent a XVI. század vége felé leégett. 1617-ben kezdték egészen ujraépíteni. A főjótevő az építés körül *Trauttmansdorf* Zsigmond Frigyes gróf volt. A convent tornyát 1635-ben emelték. Ami kárt az épületen az 1665-iki tűzvész okozott, hamarosan kijavították. Még 1678 előtt építették meg a harmadik szárnyat. 1678-ban létesült a betegeknek szánt, kétemeletes traktus. A convent kupolája 1741-ből való.

1650—1657. a régi templom helyett egészen újat építettek. Az 1665-iki tűzvész a templomot is megrongálta, de a rajta esett kárt is csakhamar jóvátették.[1186]

Vasvár.

Kaizer Nándor irja: Latin neve Castrum Ferreum. Vasvárt sohasem volt ferencrendi kolostor, hanem csak domonkosrendi. Többen azért irták tévesen, hogy Vasvárt a ferencrendieknek is volt kolostoruk, mert *Eisen-*

[1182] *Szőllősy.* 175.

[1183] *Kaizer.* — *Kalmár.*

[1184] *Kaizer.* — *Farkas.* 12. — *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. t.

[1185] *Kaizer.* — *Nagy* Béni: i. h. — *Farkas.* 13. — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.

[1186] 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem. — 1878-i *Ladisl.* Schem.

stadt-ot, mely *Kismarton*-nak német neve, Vasvár-nak vették. Ezt irja *Kaizer*. Az általa megigazított tévedést a többi között elkövették *Farkas* (Scriptores. 23.) és *Nagy* Béni (Hg. Esterházy. 8.)

Vác.

1719-ben alapította *Althan* Mihály Frigyes gróf, váci püspök, a salvatorianusok részére. (Ld. erről, amit fent, az általános történetben, a marianusok és a salvatorianusok történetének végén, a birtokjogi részben irtunk.) Ugy látszik azonban, hogy a püspök csak annyiban volt alapító, hogy telket adott az építésre, a legnagyobb jót tevő alapítónak azonban *Koháry* István gróf, országbírót kell tekintenünk, aki a convent és a templom építésére 20.000 forintot adott és az atyák fentartására 10.000 forintos alapítványt tett le. (Másfelé is sok nagyszerü alapítványt tett ez a *Koháry* István. Hogy a salvatorianusoknak generalis confratere és apostoli syndicusa volt, szintén tudjuk.) 1720-ban kezdték meg az épitkezést. 1731-ben már annyira előrehaladtak vele, hogy ebben az évben a váci házat convent rangjára emelhették. A templom 30 évig épült.[1187]

A váci convent 1900-ban a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a kapisztránusba került és ebben ma is fennáll.[1188]

Vámos. (Sajóvámos.)

Borsod megye, miskolci járás. 1506—1537 a salvatorianusoknak szécsényi, 1537—1546. ugyanazoknak pataki, 1546—1554. ugyanazoknak esztergomi őrségében szerepel. Azután nincs többé nyoma.

Várad. (Nagyvárad.)

Az itteni első conventet 1290-ben alapították. 1448-ban a conventualisoktól elvették és az observansoknak adták, de a conventualisok csakhamar visszanyerték. 1490- vagy 1492-ben azután az observansok is építettek maguknak conventet Váradon és abba, hogy tehát nekik is legyen házuk e városban, a conventualisok 1497-ben beleegyeztek. Minderről már fent, az általános történetben volt szó.

1535-ben a salvatorianusok váradi conventjében 18 atya, 4 kispap, 2 ujonc és 12 laikus testvér tartózkodott. 1531-től 1552-ig hétszer tartották e conventben a salvatorianusok tartományi káptalanukat. Nagy, és előkelő rendház volt ez tehát.[1189]

1559-ben a salvatorianusok conventje Váradon már nem állt fenn és bizonyára a marianusoké sem. 1572-ben (rendház nélkül) még 2, 1579-ben

---

[1187] *Fridrich:* II. 167. és köv.

[1188] 1913-iki *Kap.* Schem.

[1189] *Fridrich:* II. 187. és köv.

még 1 salvatorianus atya volt a városban,[1190] de azután ez sem maradhatott itt tovább.

Azt talán nem is kell külön mondanunk, mert már a fent, az általános történetben, az Erdélyről előadottakból is világosan megtetszik, hogy a ferencrendiek Váradról való távozásának oka nem a török volt (hisz a török csak 1660-ban foglalta el Váradot), hanem a protestánsok.

Miután — 1692-ben — Váradot a töröktől visszavették, I. Lipót király 1693-ban visszahozta a városba a ferenceseket, még pedig a salvatorianusokat. Ők voltak a Váradon ujra megtelepülő katholikus szerzetesek közt az elsők. A Körös partján építettek maguknak kis templomot és residentiát. II. Rákóczi Ferenc felkelése idején a felkelők az atyák házát felgyujtották, templomukat nem gyujtották ugyan fel, de két oltárát fejszével szétvagdalták, szent edényeit és felszerelését elrabolták. Az atyák szétfutottak, csak egy maradt közülök Váradon és jó darabig ez volt az egyetlen katholikus pap a városban. 1711-ben kezdték építeni az uj rendházat. 1713-ban már beléköltözhettek. 1716-ig a salvatorianusok kezelték a plébániát. Ekkor azután egy váradi kanonok lett a plébános, de 1719-ig ez is a ferencesek templomában működött, mert más templom még nem állt rendelkezésére. Csak 1719-ben alakítottak át egy házat plébániatemplommá. Még később épült fel a káptalan temploma. Mivel azon a helyen, ahol az atyák 1711 óta ismét laktak, a rendházat hadászati okon nem volt szabad megnagyobbítani, így *Csáky* Imre gróf, bibornok, kalocsai érsek és a váradi egyházmegye administrátora, 1725-ben a városban más helyet jelölt ki az atyák számára, melyen az atyák az építkezést a nevezett bibornok és Bihar vármegye segítségével mindjárt meg is kezdték, ugy hogy 1731-ben már elfoglalhatták uj házukat, melyet 1738-ra annyira kiépítettek, hogy ekkor convent rangjára lehetett emelni. Az uj templomot, melyet 1732-ben kezdtek építeni, 1749-ben consecrálták.[1191]

II. József császár a salvatorianusoknak váradi conventjét eltörölte.[1192]

Váradon a kapucinusoknak is van conventjük.

Az 1729. 68. számu originalis referada-ban ezt olvassuk:

Az osztrák-magyar rendtartomány kapucinusai előadták, hogy a katholikus hívek a hit terjesztése végett kérték őket, hogy Nagyváradra, Székelyhidára és Hatvanba jöjjenek. Az illetékes földesurak is óhajtják ezt és az illetékes megyéspüspökök is készek ebbe beleegyezni. A nevezett atyák tehát kérik a királyt, hogy az említett helyeken egyelőre residentiát és azután conventet állíthassanak.

A helytartótanács a jelen ügyre nézve a következőket adta elő: Amit a kapucinusok a hívek óhajáról, a földesurak és a püspökök beleegyezéséről

[1190] *Bunyitay.* — *Fridrich.* i. h.

[1191] *Fridrich.* i. h.

[1192] *Kaizer.*

mondanak, igaz. Továbbá, a szóbanforgó vidékeken sok az acatholicus és ama vidékekre kellő ellátással katholikus plébánosokat még nem lehet küldeni. Végül a tapasztalás bizonyítja, hogy oly helyek, melyeken a kapucinusokhoz hasonló szerzetesek vannak, könnyebben népesülnek be, mint mások, mert ily helyekre, lelki vígasztalásra találhatván, szívesebben jönnek a kézművesek, mint másokra. Mindezeknél fogva a kapucinusoknak, kiket egyébiránt az 1723-iki országgyűlés bevett, engedje meg a király, hogy Nagyváradra, hol a katonaság bizonyítványa szerint a katonák lelki gondozása terén is jó szolgálatot tehetnek és Székelyhidára jöhessenek. Mivel Hatvanra nézve a földesur és a megyéspüspök beleegyezése még nem érkezett fel, így e helyre nézve a véleményt még függőben kell tartani.

Mindezekre nézve a cancellaria véleménye ez volt: Időközben a kapucinusok bebizonyították, hogy Hatvanban is kaptak templomot és hogy a földesur: *Starhemberg* Gundakker gróf és a megyéspüspök ott való letelepedésükbe beleegyeztek. Hogy tehát az atyák Hatvanba és Székelyhidára jöjjenek, ehhez a király adja meg consensusát, de ahhoz, hogy Nagyváradon is megtelepedjenek, ne adja meg, mert ebben a városban már van káptalan, továbbá jezsuita- és ferences rendház.

A király a cancellár opinio-jának végére sajátkezűleg odaírta: p l a c e t i n t o t o C a r o l u s.[1193]

Ennek alapján azt hihetnők, hogy tehát a kapucinusok 1729-ben még nem voltak Váradon és ekkor nem is jöhettek oda, ámde nem ugy volt, hanem a kapucinusok már 1727-ben Váradon voltak és ez év után is nyugodtan ott maradhattak. Igaza van az 1892-iki *Kapucinus* Schematismusnak, mely azt írja, hogy a váradi conventet 1 7 2 7-ben alapították.

Az 1735. 100. számu originalis referada-ban ugyanis ezt olvassuk:

A király 1729-ben megengedte, hogy a kapucinusok a váradi egyházmegyében, Székelyhidán conventet állítsanak. Mivel az atyáknak innen időközben el kellett jönniök, kérik a királyt, hogy engedelmét írja át Nagyváradra, hogy ugyanis ott, hova *Csáky* bibornok és a káptalan már 8 év előtt letelepítette őket, residentiájukat conventté alakíthassák.

A helytartótanács és a cancelláriа véleménye, valamint az illetékes megyéspüspök kérelme alapján a király, a titkos tanácsnak 1735 nov. 8-ikán tartott ülésén, az atyák kérését teljesítette.[1194]

Mi történt tehát? Semmiesetre sem mondhatjuk, hogy 1729-ben a király csak azt nem engedte meg, hogy a kapucinusok Váradon c o n v e n t e t állítsanak, de azt, hogy ott r e s i d e n t i á j u k legyen, megengedte, — mert hisz az atyáknak 1729-ben a király elé érkezett kérelmében éppen az volt, hogy Váradon r e s i d e n t i á t állíthassanak és a királynak akkori elutasító resolutioja éppen a *residentiára* is vonatkozott, ugy hogy a király

[1193] *Orig. Ref.* 1729. 68. máj. 9. Exm. jun. 8.

[1194] *Orig. Ref.* 1735. 100. aug. 8. Exm. nov. 8.

resolutiójának alapján — szigoruan véve a dolgot — a kapucinusoknak 1729 után semmiképpen sem lett volna szabad Váradon maradniok, ebben a városban 1729 után *residentiájuknak* sem lett volna szabad lennie. Ámde: bízva a király utólagos consensusában, az atyák már 1727-ben megtelepedtek Váradon és 1729 után is ott maradtak egyszerüen azért, mert az 1729-iki tagadó resolutio csak — p a p i r o n, csak pusztán f o r m a l i t á s maradt, annyira, hogy az atyákat nem csak amiatt nem érte baj, hogy 1729-től 1735-ig szépen megmaradtak váradi residentiájukban, hanem ebben az utóbb nevezett évben a király még azt is megengedte nekik, hogy váradi residentiájukat conventté fejlesszék. Mindez könnyen megérthető, ha meggondoljuk, hogy már 1729-ben, az egy cancellárt kivéve, minden hatalom, tényező az atyák mellett volt. (A király természetesen tudta, hogy az atyák már 1727 óta Váradon vannak és szívesen türte ezt.)

Az idézett Schematismus a kapucinusok váradi házának alapítójául *Csáky* Imre bibornokot, kalocsai érseket és a váradi egyházmegye administratorát jelöli meg, de megemlíti, hogy a ház építésére szükséges telket (1727-ben) *Luzsénszky* István báró, akkor váradi kanonok, adta. *(Luzsénszky* István báró 1733—1734. váradi püspök volt, mint ilyen halt meg. Nem tévesztendő össze *Luzsénszky* Joákimmal, ki 1677—1681 volt váradi püspök.)

1836-ban templom és convent leégtek. *Lajcsák* Ferenc, váradi püspök, a váradi kanonokok és a vallásalap segítségével építették fel ujra őket.[1195]

Váralja.

Zágráb megyében. Horvát nevét egyelőre nincs módunkban kikutatni. 1459-ben *Csupor* György alapította. 1460-ban II. Pius pápa temploma részére bucsukat engedélyezett.[1196]

1537-ig szerepel a salvatorianusoknak szlavoniai őrségében.[1197]

1537 után elpusztult. Az egyházi ruhákat megőrzés végett Remetincre vitték, ahonnan *Batthyány* Kristóf elvitte őket.[1198]

Várpalota. (Palota.)

Veszprém megye, veszprémi járás. *Varsányi* Istvánnak, a salvatorianusok magyarországi tartományi helytartójának innen 1456. máj. 17-ikén Kapisztrán Szent Jánosnak írt levelét említettük fenn, a salvatorianusok történetében.

1522-ben itt kezdte meg rendi ujoncságát *Tomori* Pál.[1199]

[1195] 1892-i *Kapuc.* Schem.

[1196] *Kaizer.* Hivatkozással *Theiner*-re és *Wadding*-ra.

[1197] *Bunyitay.*

[1198] *Kaizer.* Hivatkozással a gyöngyösi levéltárra.

[1199] *Fridrich:* I. 23. — *Kaizer.*

Az itteni convent a salvatorianusoknak szentléleki őrségéhez tartozott. 1542-ben már nem állt fenn.[1200]

Veglia.

Osztrák tengerpartvidék, lussini kerület. Sziget. 1464-ben a megszüntetett, Szent Jeromosról nev. dalmáciai rendtartományból két őrségét alakították a bosnyák vicariának, az egyik volt az arbei, ebbe tartozott Veglia (locus Vegle).[1201]

Az observansoknak 1467-iki egyetemes káptalana kimondta, hogy a vegliai conventus (conventus Vegle) ne a dalmatáké, hanem a bosnyákoké legyen. (Ekkor a nevezett rendtartomány ismét egyesítve volt a bosnyák vicariával.)[1202]

1878-ban Vegliában volt kolostoruk a zárdában élő harmadrendü ferencrendieknek.[1203]

Velebit.

1878-ban a Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban.[1204]

Velika. (Ld. Nagyolaszi.)
Verbiza. (Ld. Vrbica.)
Verbőc.

Ugocsa megye. 1777-ben épült itt a salvatorianusok részére egy kis residentia, melyet az atyák 8 év mulva elhagytak.[1205]

Verőce. (Virovitica.)

Verőce megye, verőcei járás. Birtokviszonyairól már fent szóltunk, az általános történetben, a marianusok és a salvatorianusok történetének végén, a birtokjogi részben.

Az 1904-iki *Horv. Cyr. Meth.* Schem. szerint már 1280 előtt fennállt, — Kun László édesanyja: Erzsébet királyné alapította. Ez igaz lehet, de — mint *Kaizer* Nándor, *Fermendzin* kézirata alapján irja — eredetileg nem a ferenceseké, hanem más szerzeteseké volt, és a ferencesek csak 1370-ben, Nagy Lajos király édesanyjától: Erzsébet királynétól kapták meg. (Ez alapon kell megvizsgálni *Farkas* adatát, mely szerint a ferencesek már 1312 előtt megkapták.)

1533-ban a marianusoknak zágrábi őrségében szerepel.

Az idézett Schematismus szerint a török 1553-ban elpusztította. Ez aligha volt így, vagy legalább is az 1553-iki pusztítás még nem szüntette

[1200] *Kollányi.* — *Bunyitay.*
[1201] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.
[1202] U. o. 270.
[1203] *Szőllősy. 175.*
[1204] *Szőllősy.* 154., 155.
[1205] *Kaizer.*

meg végleg a verőcei conventet, mert *Nagy* Béninél azt olvassuk, hogy 1560 körül a marianusoknak még 8 kolostoruk állt fenn, köztük a verőcei is, mely megszünni csak 1600 körül szünt meg.[1206]

1655-ben Verőcére a ladislaiták kaptak jogot, kik a török világ megszüntekor valóban el is foglalták. Új conventjük 1729-ben készült el, új templomukat 1777-ben szentelték fel. 1900-ban a verőcei convent a megszüntetett ladislaita rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe került, melyben ma is fennáll. Az atyák 1686-tól fogva kezelik a plébániát.[1207]

Vesela Straza. (Ejtsd zs-vel.)

Az 1836-i *Bosn. Arg.* Schem. mint elpusztultat említi.

Veszprém.

Alapította *Sennyey* István, veszprémi püspök, 1677-ben a salvatorianusok részére. 1681-ben épült fel. 1689-ben a *Lazariana Decisio* értelmében a marianusoké lett. Miután a veszprémi püspökök és kanonokok jóvoltából kibővítették, 1727-ben residentiából convent lett. II. József császár 1788-ban 16 atyával és 1 laikus testvérrel megerősítette, 1790-ben pedig a vallásalapból évi 972 forintot rendelt részére. A marianusok rendtartományában ma is fennáll.[1208]

Viddin. (Bodony.)

A Duna jobb partján, Bulgáriában. Az 1390-i tabulán mint a bosnyák vicaria bolgár őrségének tagja szerepel.[1209]

Vimpác. (Winpassing.)

Sopron megye, kismartoni járás. *Kaizer* szerint 1587-ben *Stotzing* Rupert báró, az 1882/3-i *Minorita* Schematismus egyik forrása szerint 1588-ban *Stotzing* Éva, ugyanennek a Schematismusnak egy másik forrása szerint 1590-ben Weiteneck-Püchler Constantia, Hornstein-Seibersdorf báró özvegye, alapította. (Majd kikutatjuk az igazságot. Segítségül fogjuk hívni *Mohl* Adolfot is.) Kezdetben az observansok birták (azaz a ferencrendiek, még pedig, mint *Kaizer* írja, az osztrákok), azután — 1628-ban (vagy 1630-ban) — az osztrák minoriták vették át. 1638-ban a török földig lerombolta. 1694-ben *Széchenyi* György, esztergomi érsek, ujra felépíttette. II. József eltörölte.[1210]

[1206] A mar. fer. a XVI. sz. e. f. 538.

[1207] 1904-i *Horv. Cyr. és Meth.* Schem. — 1878-i *Ladisl.* Schem.

[1208] *Farkas.* 15. — *Kaizer.* — 1903/4-i *Mar.* Schem. — *Nagy* Béni: A m. f. II. Józs. k. 583., 584., 585.

[1209] *Kaizer.*

[1210] Id. Schem.

Vinga.

Temes megye. 1740-ben a bolgár atyák jöttek ide és átvették a plébánia vezetését. 1852-ben a bolgár rendtartománnyal együtt Vinga is a kapisztránusoké lett. 1882-ben a kapisztránusok átadták a csanádi püspöknek.[1211]

Virovitica. (Ld. Verőce.)

Visegrád.

Nagy Béni (A fer. szellem. 21.) szerint a visegrádi conventet a királyi lak mellett Kun László alapította.

Kaizer ezt írja: A visegrádi, Szent Györgyről nevezett apátság volt kápolnáját Zsigmond király ujraépíttette és az observansoknak adta, kiknek részére 1425-ben házat építtetett. V. Márton pápa megengedte, hogy a testvérek Visegrádot elfogadják.

Már most az a kérdés, hogy az observansok előtt voltak-e conventualisok Visegrádon? A Kun László-féle alapítást 1531-ben maguk a visegrádi salvatorianusok hangoztatták. (Ld. *Nagy* Béni és Kollányi.) Lehet, hogy tévedtek, lehet, hogy igazuk volt. E kérdést csak bővebb oklevéltári kutatás tisztázhatja.

Visegrád a salvatorianusoknak esztergomi őrségéhez tartozott.

1531-ben az itteni atyák az életük fentartására legszükségesebb dolgokat is nélkülözték, a királyi alapítványból nem kaptak semmit, házuk romladozott.

1544-ben a visegrádi convent már nem állt fenn.[1212]

Visoko. (Szentmiklós.)

Bosznia, sarajevoi kerület.

Nem messze innen volt egy ferencrendi kolostor, mely már az 1390-iki tabulán szerepel és melyet még a patarénusok romboltak le. Romjai még ma is láthatók.

Magát a visokoi conventet 1450-ben *Ostrides* Mihály alapította a bosnyák atyák részére. Ezt a conventet a török lerombolta, de 1670-ben pénzért megengedte, hogy ujra felépítsék. Az építésre II. János lengyel király 10.000 forintot adott.[1213]

1688-ban az atyák Visokot elhagyták és Gradiskába mentek.[1214] (Ld. ott.)

[1211] *Kaizer.* — 1893. és 1913-i *Kap.* Schem.

[1212] *Kollányi.* — *Bunyitay.* — *Nagy* Béni: i. h.

[1213] *Kaizer.*

[1214] 1836. és 1895-i *Bosn. Arg.* Schem. — *Francisc. a Varad.* Visochum.

Visovac.

Dalmáciában. 1400-ban alapították az ágostonrendiek számára, kik elhagyták. 1445-ben a ferenceseké lett. 1645-ben az atyáknak innen a török elől Sebenicoba kellett menekülniök. (Ld. ott.) 1670-ben az atyák egy része Sebenicoból visszajött Visovacba és az itteni conventet, valamint templomot megujították.

A visovaci convent ma is fennáll a Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományban, melybe 1735-ben a bosnyák provinciából kebelezték.[1215]

Vocin. (Ejtsd cs-vel. Ld. Sarengrad.)
Vrbica.

1390-ben a boszniai vicariának ussorai (ozorai bánság, a Boszna és a Drina között!) őrségében.[1216]

Vrdnik. (Ld. Rednek.)
Vrhokoup. (Urhokoup.)

Kaizer-nél: Urhokoup, Verhocrup, az Index-ben: Verhocroup.
1390-ben a boszniai vicariának macsói őrségében.[1217]

Vukovár.

Szerém megye. A XVI. század elején volt itt residentia. A török miatt az atyák Lazba (L a z, Zágráb megye?) mentek. Mint *Kaizer* irja, a bosnyák atyák a vukovári plébániát a török világban is gondozták. 1704-ben (*Kaizer* szerint 1710-ben) uj residentia létesült Vukovárt, mely, mondja *Kaizer*, 1723-ig a bácsi házfőnöktől függött és csak ekkor, 1723-ban lett önálló. (Nb., mint Bácsnál láttuk, II. Rákóczi Ferenc felkelése idején a bácsi atyák egy része Vukovárra menekült és 1715-ig, amikor megint visszamentek Bácsra, a vukovári residentiában húzta meg magát.)

1723-ban kezdték épiteni az uj templomot és az uj rendházat, mely utóbbi 1729-ben convent lett. 1757-ben Vukovár a boszniai rendtartományból a kapisztránusba került. 1789-ben II. József megerősítette. 1900-ban a vukovári conventet, mely ma is fennáll, a kapisztránus rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebelezték. [1218]

[1215] 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem.
[1216] *Kaizer.*
[1217] *Kaizer.*
[1218] 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem.

Wien. (Ld. Bécs.)
Winpassing. (Ld. Vimpác.)
Zamobor. (Ld. Samobor.)
Zaostrog.

Dalmácia, makarskai kerület. Az ágostonrendi remeték volt, kik 1464 körül innen a néppel együtt a török hire elől elmenekültek. Ugyanekkor meg Hercegovinából a nép és a ferencrendi atyák — már nem a török h i r e, hanem valósággal a török elől — Zaostrogba futottak. Igy lett az ágostonrendi kolostor a ferencrendieké. Mikor a török veszedelem elmult, az ágostonrendiek házukat a ferencesektől visszakövetelték, de midőn a török e vidéket elfoglalta, az ágostonrendiek zaostrogi volt kolostorukkal többé nem törődtek és így az a bosnyák atyáké maradhatott. 1663-ban az atyák a háboru miatt Pharia szigetére (Far, Phara, Pharo, Lesina) költöztek, ott Szent György vára alatt, Gubavac völgyében templomot építettek és plébániát alapítottak, melyet Zaostrogból a XIX. század elejéig gondoztak. 1667-ben visszajöttek Zaostrogba, hol a török engedelmével templomukat és conventjüket kijavították. 1692-ben új, nagyobb conventet kezdtek építeni. 1707—1747. uj templomot emeltek. 1867-ben conventjüket kibővítették.

A zaostrogi convent ma is fennáll a Legszentebb Megváltóról nevezett dalmáciai rendtartományban, melybe 1735-ben a bosnyák provinciából kebelezték.[1219]

Zara.

Dalmácia. Latin neve: Jadra. 1464-ben a boszniai vicariának, Szent Jeromosról nevezett őrségében: conventus Hyadrensis.[1220]

A Szent Jeromosról nevezett dalmáciai rendtartományban 1878-ban fennállt a zárai convent.[1221]

Zaraban 1878-ban volt a zárdában élő harmadrendü ferencrendieknek is kolostoruk.[1222]

Zágráb.

A zágrábi conventet, mely ma is fennáll, maga Szent Ferenc alapította. Négy évvel halála előtt ugyanis Szent Ferenc, a Keletről visszatértében, Zágrábban is időzött és két társát e városban hagyta, hogy itt folytassák szerzetes életüket.

Zágráb már 1260-ban mint a conventualisok magyar rendtartománya egyik őrségének székhelye szerepel.

1527-ben a convent az I. Ferdinánd és Zápolyai János királyok közti harcban elpusztult. Csakhamar ujra felépítették és az atyák 1595-ig birhat-

[1219] 1897-i *Dalm. Redempt.* Schem. — *Franc. a Varad.*
[1220] *Fermendzin:* Acta Bosnae. 260.
[1221] *Szőllősy.* 154., 155.
[1222] *Szőllősy.* 175.

ták. Ekkor iskolát és szemináriumot állítottak benne és idegenek foglalták el. Tiz évig tartott ez így és jobb erről hallgatni, írja az 1904-iki rendtartományi Schematismus. (Nem a jezsuitákra céloz itt a forrásunk?)[1223]

1607-ben a marianusok provinciájának főnöke: *Draskovich* Ferenc gróf, a zágrábi rendházat visszaszerezte a ferencesek részére.[1224]

1652-ben III. Ferdinánd király a convent kijavitására a nedelici főharmincadhivataltól alamizsnaképp 300 magyar forintot utalt ki.[1225]

1656-ban kezdték meg az uj convent épitését. 1669-re — *Keglevics* Ferenc hagyományából és a hívek adományából — elkészült két szárny, 1695-re pedig *Dojcsics* kanonok hagyományából felépithették a harmadik, keleti, szárnyat is. Többször pusztította ez épületet tűzvész, melynek az itt őrzött régi irások is áldozatául estek. 1859-ben a conventet ujjáépitették. A költségeket szolgáltatták: a vallásalap, *Haulik* György, bibornok, zágrábi érsek, *Kralj* János, felszentelt püspök, zágrábi nagyprépost, a zágrábi kanonokok, különösen *Clemens* József és *Pavcsec* Márton, végül: az egyházmegyei alap. 1880-ban a földrengés nagyon megrongálta mind a conventet, mind a templomot. 1885-ben épitették az új tornyot. 1887-ben a templomnak elülső részét a régi, eredeti gót stilusban ujitották meg. 1902-re nemcsak a Horvát- és Szlavon-, hanem a Magyarországban gyüjtött alamizsnából is a templomnak hátsó részét is ujjáépitették.[1226]

1655-ben a zágrábi convent a marianus provinciából a ladislaita, 1900-ban pedig a megszüntetett ladislaita rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezett rendtartományba került.

Zengg.

Lika-Krbava megye.

Latin neve: Segna, horvát neve Senj. A ferenceseknek első itteni conventjét a Frangepán grófok 1297-ben a város falain kivül épitették. 1560-ban az atyák bent, magában a városban kaptak helyet.

1514 és 1648-ban Zengg (innenső Dalmáciában), mint a Bosnae-Croatiae Provincia tersatoi őrségének tagja szerepel.[1227]

Zenta.

A marianusoké volt. 1494-ben épült. 1526-ban elpusztult.[1228]

[1223] *Velics* László l. J.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. I. 90.: „Zágrábban 1606-tól 1612-ig residentia volt, melyet 1612-ben collégiummá fejlesztettek." Lehet, hogy 1595-től 1606-ig a jezsuiták a ferencesek házában laktak és hogy erre céloz forrásunk, — de lehet, hogy a világi papságra céloz.

[1224] *Kaizer.* — *Farkas.* 13. — 1904-i *Horv. Cyr. Meth.* Schem.

[1225] *Conc. Exp.* 1652. 409.

[1226] 1904-iki *Horv. Cyr. Meth.* Schem. és 1878-iki *Ladislaita* Schem.

[1227] *Glavinich.* 21., 22., 26.

[1228] *Farkas.* 13.

Zimony.

Már 1260-ban volt itt residentia. Az 1390-iki tabulán, mint a conventualisok szerémi őrségének tagja szerepel. 1453-ban elpusztult.

1717-ben, Belgrád visszaszerzése után, Péterváradról 5 atya Belgrádba ment, és ott, Savoyai Jenő herceg engedelmével, templomot és rendházat épített. (Ezt már említettük Belgrádnál.) Mikor azután, 1739-ben, Belgrád ismét a töröké lett, a belgrádi atyák Zimonyba jöttek és itt 1741-re a királynő engedelmével felépítették residentiájukat, melyet 1757-ben a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba, 1900-ban pedig a kapisztránus rendtartományból az ujonnan felállított horvát-szlavonországi, Szent Cyrillus- és Methodiusról nevezettbe kebeleztek.[1229]

Zivogoste. (Ejtsd zs-vel és ty-vel.)

Dalmáciában. 1563-ban a török Mostart elpusztította. A mostari atyák, sok bolyongás után, végre Zivogosteban telepedtek meg és itteni conventjük építését 1614-ben fejezték be. 1620-ban építették templomukat. Azután a háboru miatt el kellett hagyniuk Zivogostet, hova csak 1667-ben jöhettek vissza. A török megengedte nekik, hogy templomukat és conventjüket kijavíthassák, de többször kirabolta őket és házukat többször felgyujtotta. A franciák a conventet megszüntették és javait szekularizálták. I. Ferenc király mindent visszaadott az atyáknak.

A zivogostei convent 1735-ben a boszniai provinciából az előbb Szent Caius-, majd a Legsz. Megváltóról nev. dalmáciai rendtartományba került és ebben ma is fennáll. Az itteni szép könyvtár, mikor a franciák a conventet etörölték, elveszett.[1230]

Zlatica.

Krassó-Szörény megye. *Kaizer Zlatina*-nak írja. Krassó-Szörény megyében van Szlatina (jámi járás) és Zlatica, Zlatica-zárda (moldovai járás). Melyikről van szó? A bolgár atyák itt 1726-ban residentiát építettek. 1791-ben átadták a (csanádi) egyházmegyének.[1231]

Zombor.

A török világban a bosnyák atyáknak volt itt plébániájuk. 1694—1698 residentiát építettek maguknak. 1732-ben egy új házba költöztek. 1757-ben a zombori residentia a bosnyák rendtartományból a kapisztránusba került. II. József császár elörölte. A régi ferences kolostor jelenleg plébániaházul szolgál. Az újabb időben hivták vissza a ferencrendieket, de mivel az új

[1229] *Farkas.* 13. — *Kaizer.* — *Horv. Cyr. Meth.* Schem. 1904.

[1230] 1897-iki *Dalm. Redempt.* Schem. — *Franc. a Varad.* Xivogosta.

[1231] *Kaizer.*

templom mellett uj házat kellett volna nekik építeniük, a meghivást nem fogadták el. Helyettük a karmeliták mentek Zomborba, kik ma is ott vannak.[1232]

Zrinj.

Zágráb megye, kostajnicai járás. *Kaizer* azt írja, hogy *Sirm* és *Zrinj* egy, de azt is írja, hogy *Sirm* Verőce megyében van. Ugrin, szerémi bán alapította a bosnyák vicaria részére. *(Kaizer.)*

1514-ben Felső-Horvátországban, a Bosnae-Croatiae Provinciában, a cetinjei őrségben. *(Glavinich* 21. 22. Zrino.)

A török elpusztította.

1694-ben ujra megtelepedtek itt a ferencrendiek (a bosnyák atyák, — nem a Bosnae-Croatiae Provincia, vagyis nem a horvát-krajnai rendtartomány atyái), de már 1701-ben elhagyták és *Cuntic*-ba mentek.[1233] (Ld. ott.)

Zudlach. (Ld. Szeglak.)

Zvejac. (Ejtsd cs-vel.)

A zágrábmegyei? Az 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem. említi, mint elpusztultat.

Zvornik

A belovár-körösmegyei? 1523-ban elpusztult.[1234]

Zsolna.

Trencsén megye. *Esterházy* Pál herceg, nádor, mint földesúr, 1703-ban telepítette ide a salvatorianusokat. Az atyák eleinte egy polgár házában laktak. 1716-ban elfoglalták a nádor adományozta telken épült néhány cellát és kápolnát. 1730-ban kezdték meg állandó kolostoruk építését, mellyel 1734-ig már annyira haladtak, hogy a zsolnai házat conventnek lehetett nyilvánítani. A templom építését 1723-ban kezdték és több év mulva befejezték. 1900-ban a zsolnai conventet a megszüntetett salvatorianus rendtartományból a marianusba kebelezték. Ebben ma is fennáll.[1235]

[1232] *Kaizer.*

[1233] *Kaizer.*

[1234] 1836. és 1895-iki *Bosn. Arg.* Schem.

[1235] *Fridrich:* II. 181. — 1903/4-i *Mar.* Schem.

2. §. Összefoglalás.

(Hány rendház állt fenn a múltban? — Hány pusztult el? — Hányat állítottak fel újra? Hány van ma?)

A századok folytán 16 rendtartományban, melyek közül a legtöbb csak a magyar szent korona területén állt fenn és csak egy néhány nyúlt át e területen kivül eső országokra is, mintegy 400 ferences (franciskánus, minorita és kapucinus) rendház létesült.

Ennyi convent és residentia sorsáról igyekeztünk — persze csak nagyon vázlatosan — előző §-unkban beszámolni.

Végignézve a ferences domiciliumoknak ekkora tömegén, első gondolatunk az, hogy mennyire szerethették a minden rendü és rangu katholikusok — királyok, főpapok, urak, nemesek, polgárok és jobbágyok — a ferencrendieket, a kisebb testvéreket, hogy ennyi hajlékot alapítottak számukra és ennyi hajlékuk fentartásáról gondoskodtak.

A 400 rendház közül a török összesen 149-et, a protestánsok összesen 45-öt pusztítottak el, II. József császár pedig összesen 32-őt szüntetett meg. (A mi eddigi tudomásunk szerint, amelyet persze még nagyon ki kell és ki is fogunk egészíteni.) Persze volt több olyan convent és residentia is, melyet az atyák nem az imént megjelölt tényezők valamelyike miatt vesztettek el.

Ámde: azok közül a conventek közül, melyeket a török pusztított el, 42-őt, azok közül, melyekből a protestánsok űzték el az atyákat, 21-et, s végül azok közül, melyeket II. József törölt el, 4-et sikerült uj életre kelteni és ezekkel, továbbá a létükben soha meg nem támadottakkal együtt tehát ma a fent említett 16 rendtartományban (400—165) mintegy 235 rendház áll fenn.

Megjegyzendő, hogy számításunkat azon az alapon készítettük, hogy volt némely olyan rendház is, melyet, miután a török elpusztította, de újra felállították, megint a protestánsok pusztítottak el, — vagy melyet, miután, a török és a protestánsok uralma után újra feltámasztották, ismét II. József szüntetett meg.

Megjegyezzük még azt is, hogy jelen kimutatásunkat első sorban mi magunk nem tartjuk teljesnek, szigoruan pontosnak, és igy végleges nek. Jelen munkánk, mint általában a ferencesek történetére nézve, ugy az olyan kimutatásokra nézve is, mint az iménti, csak az előkészítés jellegével birhat.

V. FEJEZET.

A magyar királyi hatalom és a magyar ferencrendiek.

1. §. A ferencrendiekre vonatkozó királyi intézkedések.

(Általános megjegyzés a királyi főkegyúri jogról. — A ferencrendieknek az országba való befogadása. — A rendtartományok határainak megállapitása. — A kéregetési területek határainak megállapitása. — Uj rendtartományok felállitása. — A ferencrendieknek királyi oltalomba való vevése. — Uj rendházak alapitása. — A strictior observantia. — A szerzetesi fegyelem. — A ferencrendiek számának meghatározása. — Vagyonkezelés. Cassa Parochorum. Fortificatorium. — A ferencrendiek anyagi érdekeinek védelme. — A ferencrendiek anyagi támogatása. — Belső kormányzat. — A ferencrendieknek a plébániákról való eltávolitása. — A menedékjog.)

A magyar királyok, legfőbb kegyuri joguk alapján — és II. Ferdinánd. de különösen I. Lipót óta az apostoli királyi jogra való hivatkozással is, a magyar katholikus egyház ügyeire a lehető legszélesebb körü befolyást gyakorolták. Csak ha az ember a részleteket tanulmányozza, látja, hogy a királyi hatalom mily mélyen belenyult az Egyház ügyeibe. Az idők folytán e hatalom úgyszólván az Egyház minden dolgára kiterjedt, vagyis: a főpapok kinevezésén, — széküresedésekkor a főpapi javadalmak kezelésén és jövedelmüknek a királyi kamarába való utalásán, — valamint a főpapok végrendelkezési jogának szabályozásán, illetően hagyatékuk lefoglalásán kivül — általában az egyházi vagyon kezelesere, e vagyon jövedelmének hovafordítására, az egyházi joghatóságra, a szertartásokra, az istentiszteletre, a hittudomány tanítására, a papnevelésre, a papság fegyelmére és még sok más egyébre. A királyok valósággal kormányozták az egyházat. A püspökök és a szerzetesek főnökei csak az ő utasításaik, parancsaik szerint, csak tőlük függően, mint az ő alárendeltjeik, kormányozhattak. Igy volt ez már II. József előtt.

Ehelyütt annak megvitatásába, hogy a magyar királyi főkegyuri jog gyakorlása mennyiben felelt meg Róma akaratának, szándékának, más szóval: hogy a magyar királyoknak az Egyház ügyeire nézve gyakorolt befolyását, hatalmát a római pápa, kinek akarata, beleegyezése minden egyházi és az Egyházra vonatkozó jognak egyedüli forrása, mennyire ismerte el, továbbá, hogy az említett királyi jog gyakorlása mennyiben ment túl a pápa akaratán, szándékán, más szóval: mennyiben nem volt Róma által sohasem elismerve, vagyis mennyiben ellenkezett Róma akaratával, s igy mennyiben volt jogtalan, — hozzá: hogy ha némely dolgot a pápa hallgatagon tűrt is, sőt némely dologhoz beleegyezését is megadta,

mennyire volt ez a tűrés, ez a beleegyezés sokszor csak a viszonyok, a tényleges nagyobb erő előtt való kényszerű meghajlás, — igen, mindezek vitatásába ehelyütt nem bocsátkozunk, mert mindezeknek bővebb tárgyalása tulmenne jelen feladatunk határain, — reméljük azonban, hogy az, e kérdésekre vonatkozó tanulmányainkat valamikor még közreadhatjuk.

Itt most még csak három dolgot jegyzünk meg:

1. Bármiként állt a jog kérdése, a magyar királyok — II. Józsefig — az Egyház ügyeire gyakorolt nagy befolyásukat, hatalmukat, legjobb tudomásuk, mélységesen vallásos, buzgó lelkük sugalata szerint, az Egyház javára használták. Igaz, hogy sokszor szorosan vett jogos hatáskörüket messze tullépve avatkoztak bele az Egyház dolgaiba, sokszor absolutus, önkényes módon kormányozták a magyar katholikus egyházat, de minden tettük célja csak a katholicizmus védelme, ügyének előbbrevitele, erősítése vala.

2. Itt következő, a ferencrendiekre vonatkozó királyi intézkedéseket illető adataink nagyban hozzájárulnak a főkegyuri, az apostoli királyi jog gyakorlása módjának, körének megismertetéséhez.

3. Itt következő adataink csak a II. Józsefig terjedő korra vonatkoznak és e kort illetően is majdnem kizáróan csak a Habsburg-házbeli királyainkra. Ami II. József és I. Ferenc korát illeti, beérjük azzal, hogy az olvasót emlékeztetjük arra, amit e két uralkodónak a szerzetesekre vonatkozó rendszeréről e műnek I. részében, a marianusok és a salvatorianusok történetében mondtunk.

*

A ferencrendieknek az országba való befogadása.

Rosty Kálmán S. J. egy tanulmányában[1236] kifejti, hogy az Egyháznak — függetlenül az állam hatalmától — joga van szerzeteseit a különböző országokban letelepítenie, az államot e részben is csak az a jog illetvén meg, melyet a ius supremae inspectionis szavakkal jelölünk.

E nézet feltétlenül helyes, ámde a valóság Magyarországon mindég az volt, hogy a különböző szerzetek az országba a király engedelmével jöttek be, letelepedésükhöz ők maguk kérték a király engedelmét, s más módja az ő, az országba való bejövetelüknek el sem képzelhető.

Rosty a királynak itt feltüntetett, a szerzetesek letelepedése körül gyakorolt jogát az apostoli szentszéktől a királynak adományozott főkegyuri jogára viszi vissza, ennek alapján mondja jogosnak. Ez a nézet is feltétlenül helyes, ámde azt hisszük, hogy a dolgok a szerzeteseknek az országban való letelepedésére nézve akkor is ugy történtek volna, mint ahogy történtek, ha főkegyuri jog nem is lett volna.

[1236] Néhány vonás Jézus Társasága jogi történetéből hazánkban. — Uj Magyar Sion. 1883. 260. és köv. 343. és köv.

Mind e fejtegetések azonban tisztán csak elméleti jelentőségüek, mert ami a valóságot illeti, 1. a királyok mindenha legjobbszivü, legbőkezűbb pártfogói voltak a szerzeteknek, őket dús adományokkal látták el, 2. a szerzeteseknek — tekintve a jognak az országban a mohácsi vész előtt uralkodó nagy bizonytalanságát — csak hasznukra vált, sőt nagy szükségük volt reá, hogy az országban való létezésükre nézve királyi szóra, királyi diplomákra is hivatkozhattak, hisz teljesen még a királyi levelek sem voltak képesek őket a hatalmaskodó, rabló oligarchák fosztogatásaitól megóvni.

Mig Magyarországon soha senki sem kételkedett azon, hogy szerzetesek az országban a király engedelme, beleegyezése nélkül nem telepedhetnek meg, az már egészen más kérdés volt, vajjon szükséges volt-e, hogy a szerzeteseket az országban az országgyűlés is befogadja?

Az 1715 : 102. tc.-kel az ország rendei befogadták az országba (receperunt) a kamalduliakat (kamaldoliakat), a trinitariusokat és a piáristákat — és e törvényben maguk kimondták, hogy „egyébként (e szerzetek) királyi hatalommal is behozhatók és állandósíthatók volnának". Itt tehát Magyarország rendei maguk azt az elvet hirdették, hogy nem szükséges, hogy valamely szerzetet az országba a rendek, az országgyülés is befogadjanak, hanem elég, ha csak a király fogadja be.

E tényre *Rosty* idézett tanulmányában világosan reámutat, ámde nem szabad felednünk azt a másik tényt sem, hogy Magyarország rendei nem mindég gondolkoztak igy, nem mindég voltak a jelen kérdésre nézve ilyen nagy alázatossággal a királyi hatalom irányában, hanem a XVI. század végén és a XVII-iknek folyamán, amikor többségük még protestáns volt, nagyon is azt a nézetet vallották, hogy joguk van a király ama jogának gyakorlásába, melynél fogva valamely szerzetet az országba befogad, beleszólniok, joguk van valamely, a király által már az országba befogadott rendnek birtokszerzési, birtoklási jogát (mely jog a lehető legszorosabban összefüggött a befogadással, sőt a befogadással nyert jog igazában a birtoklási jogon sarkallott), feltéve, hogy a rendeknek erre vonatkozó, a király szándékával, hajlandóságával ellenkező határozatukat sikerül a királlyal szentesíttetni, tehát a törvény erejére emeltetni, megszüntetniök, sőt valamely, a király által már az országba befogadott rendet az országból egyszerűen egészen ki is tiltaniok. Bizonyítják ezt a XVI. század végén és a XVII-iknek első felében a jezsuitákra nézve hozott törvények, illetően a reájuk vonatkozó országgyülési tárgyalások. Más kérdés azután, hogy a rendek itt feltüntetett nézetüknek megfelelő törekvéseik számára mikor mennyire birtak a király szándéka ellenében sikert biztosítani?[1237] Ide tartozik az is, amit

[1237] A jezsuitákra vonatkozó, XVI. századvégi és XVII. századbeli törvényhozásnak, illetően országgyülési tárgyalásoknak a nyomtatott irodalmon kivül számos kiadatlan levéltári forrás alapján is megirt története és teljes jogi bírálata előttünk van *Pompéry* Aurélnak gyakran idézett, második kéziratában, de mind ennek közlésére itt most nincs terünk.

már az 1. részben, a kapucinusok történetében megemlítettünk, hogy t. i. III. Ferdinánd király 1646-ban aggódott, hogy ha a kapucinusokat, kik addig, még Magyarországon házakkal nem birtak, az országba beengedi, ezt az országgyűlésen szóvá teszik. Az is tény továbbá, hogy miután az 1687 : 20. tc.-kel az országgyülés a jezsuitákat az országba forma szerint befogadta, — tekintet nélkül az 1715 : 102. tc.-ben foglalt, imént idézett alázatos nyilatkozatra — a valóság az volt, hogy a XVIII. század folyamán valamennyi rendnek az országba való befogadása nem csupán a király, hanem a r e n d e k, az o r s z á g g y ű l é s részéről is történt. Igy, mint láttuk, az 1715 : 102. tc. bevette az országba a kamalduliakat, a trinitariusokat és a piaristákat, az 1723 : 96. tc. pedig a vörös csillagos keresztes-ispotályosokat, az irgalmasokat, a szervitákat, a karmelitákat, a paulanusokat (nem az ősi magyar p á l o s o k a t, mint a Márkus-féle Corpus Juris-ban, a magyar szövegben, a latin p a u l a n i tévesen fordítva van, — (a pálosok latin neve: *paulini*) és az Orsolyákat, továbbá az 1764/65. : 43. tc. a Notre-Dame apácákat.

Ami a Szent Ferenc Reguláját követő rendeket illeti:

az 1723 : 96. tc. bevette az országba a kapucinusokat,

és, mint már az 1. részben, a minoriták történetében láttuk, az 1764/65. : 42. tc. — még az 1715-iki országgyülés határozata alapján — a minoritákat.

Mint a minoriták történetében szintén említettük már, e szerzeteseket az őket az országba bevevő, idézett törvénycikk tévesen mondja a régi magyar conventualis (később marianus) ferencrendiek jogutódainak.

Valamennyi, itt említett rendet az országgyűlések az országgyűlésen való szavazat és ülés joga nélkül fogadták be az országba (absque tamen omni voto et sessione), kivéve a jezsuitákat, kiknek az országgyülésen való képviseletükről az, őket az országba bevevő 1687 : 20. tc. semmit sem szól ugyan, de kiknek az 1715 : 73. tc., mint több apátsághoz és prépostsághoz tartozó fekvőjószágok tényleges birtokosainak, testületileg, közülük csak két benszülött személyében, csupán addig, mig ama javadalmak birtokában vannak, a karok és a rendek közt az ülés és a szavazat jogát megadta, ugy hogy tehát valamennyi magyarországi jezsuita képviseletében két magyar honos jezsuita-atya az országgyűlésnek alsó tábláján (a rendek tábláján, a tabula statuum et ordinum-on tehát és nem a főrendek tábláján, a tabula procerum-on) a papság táblájánál (tabula cleri) helyet foglalhatott.[1238]

[1238] A főrendek tábláján — rangban az érsekek és a megyés, valamint a címzetes (választott) püspökök után — ült a pannonhalmi főapát, a pálosok generálisa és a Szent Istvánról nevezett várad-előhegyi prémontrei prépost (később a jászóvári prépost, ki a várad-előhegyi címet viselte), — a rendek tábláján, a papság táblájánál, ültek a szerzetes apátok és prépostok és azok a világi papok, akik valamely megszünt apátság, vagy prépostság címét és javait bírták (a reális apátok és prépostok), továbbá a pálosok egy képviselője, kit meg kell különböztetnünk a pálosok generálisától, aki, mint láttuk, a

És hát a marianus és salvatorianus ferencrendiek és a Clarissák nem voltak az országba befogadva? Nem bizony, mert b e f o g a d á s csak az ujabb időkben az országba jött rendekre nézve történt, nem azonban a, már a mohácsi vész előtt hazánkban viruló szerzetekre nézve is. Ez utóbbiaknak azt a jogát, hogy az országban legyenek és birtokokkal bírjanak, mindenki szilárdnak és sérthetetlennek tartotta az ősiség, a szent mult alapján minden, országgyűlési becikkelyezés, befogadás, bevevés nélkül is. Ezért nem lettek, valamint a bencések, a ciszterciták és a prémontreiek, úgy a marianus és a salvatorianus ferencrendiek és a Clarissák sem soha b e v é v e, b e f o g a d v a.

*

A rendtartományok határainak megállapítása.

Az 1. részben, a marianusok és a salvatorianusok történetében, láttuk már a következőket:

A török világ megszünése után a salvatorianusok Esztergomot és Budát elfoglalták, de azután e helyekre a marianusok tették reájuk kezüket és I. Lipót király a marianusoknak e tényét (1688.) jóváhagyta.

Azután létrejött a *lazariana decisio,* mely szerint a pruszkai conventet és a beckói residentiát a marianusok rendtartományából a salvatorianusokéba, viszont a veszprémi residentiát, a sümegi, a pesti, a budai és az esztergomi conventet a salvatorianusok rendtartományából a marianusokéba kebelezték. Ezt a rendelkezést nem csak az általános káptalan, hanem, 1690 ápr. 12-én, I. Lipót király is megerősítette.

III. Károly király idejében a salvatorianusok Esztergomot, Pestet és Budát visszakérték. A király *Keresztély Ágost,* bíbornokot, szász herceget, hercegprimást és Magyarország primását, majd két osztrák ferencrendit küldött ki ez ügyben biztosaiul és, 1714 végén, ez utóbbiak véleményével ellentétben, a *lazariana decisio* alapján a marianusokat újra megerősítette az imént nevezett három convent birtokában.

*

A kéregetési területek határainak megállapítása.

Az 1. részben, a marianusok és a salvatorianusok történetében, láttuk már a következőket:

1697-ben a király megtiltotta, hogy a marianus rendtartomány határain belül más koldulórendek megtelepedjenek. A király ezt a marianusok kérésére tette.

1719-ben *Althan* Mihály Frigyes gróf, váci püspök, a salvatorianu-

főrendek táblájánál ült. (A rendek tábláján, ugyancsak a papság táblájánál ültek még a fő-, székes- és társaskáptalanok prépostjainak és kanonokjainak képviselői: minden káptalan részéről 2—2 kanonok. A zágrábi nagyprépost a főrendek tábláján foglalt helyet.)

sokat Vácra telepítette. A marianusok ez ellen, arra való hivatkozással, hogy Vác az ő kéregetési területükhöz tartozik, tiltakoztak. Ámde a király nem csak a váci rendház alapítását hagyta jóvá, hanem a salvatorianusoknak a *lazariana decisio*-ban megállapított, az országnak a Dunától és a Nyitra folyótól keletre eső részére kiterjedő kéregetési jogát (kivéve, hogy a marianusoknak joguk volt Pesttől széltében és hosszában két mérföldnyire kéregetniök) különös oltalmába vette.

1777 aug. 4-én Mária Terézia királynő elrendelte, hogy a koldulószerzetesek kéregetési területeit határozzák meg, a püspökök készítsenek róluk táblázatokat és e táblázatokat küldjék fel a cancelláriába. A cancellária több, felküldött táblázatból megállapította, hogy némely kis egyházmegyében sok, némely nagyban meg kevés koldulórendház van. 1780. jan. 14-ikén tehát a királynő elrendelte, hogy mivel igy némely rendház dús, némelyik meg szűkös ellátásban részesül, mert hisz a szerzetesek kéregetésükben csak saját egyházmegyéikre vannak szorítva, az egymással szomszédos püspökök értekezzenek, nem kellene-e megengedni, hogy az egyik egyházmegye szerzetesei a másik egyházmegyében is kéregethessenek. Ha majd a püspökök egymással megegyeztek, közöljék a szerzetesekkel, melyek immár az ő kéregetési területeik és az eszerint elkészített új táblázatokat küldjék fel ismét a cancelláriához.

Új rendtartományok felállítása.

Mint az 1. részben, a ladislaiták történetében láttuk, a ladislaita rendtartomány kiválása a marianusból (1655., illetően 1661.) a király beleegyezésével történt.

Ugyancsak az 1. részben, a minoriták történetében láttuk, hogy a minoriták 1635-ben jogi követeléseikkel (nyilván a régi, elhagyott conventualis kolostorokra nézve) a királyhoz fordultak és a király e követeléseket illetően *Pázmány* Péter, esztergomi érsektől tanácsot kért.

*

A ferencrendieknek királyi oltalomba való vevése.

Mint az 1. részben, a salvatorianusok, illetően a ladislaiták történetében láttuk, III. Károly király 1719-ben, a váci rendház alapításának kapcsán, a salvatorianusoknak valamennyi rendházát különös oltalmába vette és Mária Terézia királynő, 1746-ban, a ladislaitáknak I. Lipót királytól nyert privilégiumát megerősítette.

*

Új rendházak alapítása.

Az 1715 : 102. tc. kimondta, hogy „mostantól jövőre bármiféle szerzetesek társházait és kolostorait az ország szüksége és a királyi felség jóságos engedelme nélkül szaporítani nem szabad".

Ne higyjük azonban, hogy 1715 előtt Magyarországon a szerzetesek házainak alapítása a király közbenjötte nélkül történt, mert már a XVI. század előtt kevés kivétellel, a XVI. század óta pedig, mondhatjuk, kivétel nélkül úgy volt, hogy a szerzetesek házait vagy maga a király alapította, vagy ha magánosok alapították őket, alapításukat a király megerősítette. Az utólagos megerősítés tehát (magánalapítás esetén) már 1715 előtt is régi dolog volt.

Más szerzetesekről nem szólván, mint a helyek történetében láthattuk, a ferencrendiek házának maga a király volt az alapítója.

1644-ben, jobban mondva:1657-ben Kaproncán (az építés itt minden bizonnyal a király intézkedésére történt),

1650-ben Kassán (a régi hely visszaadása, — 1650 után is még királyi intézkedések a templomra és a conventre nézve),

1662-ben Nagybányán (itt a király a régi Szent Miklós templomot és a hozzátartozó javadalmat a minoritáknak adatta át),

1671-ben Bártfán (hol a király az ágostonrendiek),

ugyancsak 1671-ben Eperjesen (hol a király a karmeliták régi templomát és kolostorát adatta át a salvatorianusoknak) és

1674-ben Bazinban (hol a kapucinusok a lutheránusok templomát kapták meg a királytól).

Mint valamely alattvalója által a ferencrendiek részére tett alapításnak utólagos jóváhagyója szerepelt a király pl. 1627-ben a szlavóniabeli Kőrösön. (Ld. a helyek történetében a zágrábi püspök kőrösi alapításának jóváhagyását.)

Ami azt illeti, hogy ha valaki valamely szerzet részére rendházat akart alapítani, szándéka megvalósításához *előre* ki kellett kérnie a király engedelmét, erről 1715 előtt nem volt szó, már csak azért sem, mert hisz maga a király volt az, ki óhajtotta, hogy alattvalói mentől több rendházat alapítsanak. Bizonyítja ezt főképp a jezsuiták házai alapításának története.

1715-ben azután a király törvényben kimondatta, hogy az ő előzetes engedelme nélkül rendházakat nem szabad alapítani. Történt ez azért, mert már uralkodni kezdtek annak az új államtannak az elvei, mely szerint az alattvalók anyagi erejét, teherbirását mentől nagyobb mértékben ki kell használni az állam céljaira s mely szerint tehát koldulószerzetes-házak alapítását a miniszterek és az uralkodók már nem tartották annyira kívánatos dolognak, mint amilyennek a multban tartották. Igen, az államok sorsának intézői annak a nézetnek kezdtek hódolni, hogy a koldulószerzetesek az

25*

adózó nép terhére vannak, és ezért hozatta meg III. Károly kormánya Magyarországon is azt a törvényt, hogy szerzetesházakat csak a király előzetes engedelmével szabad alapítani. Mária Terézia királynő egy 1747-iki resolutiojában kimondta, hogy az 1715 : 102. tc. ratio-ja az, hogy az adózó népet a kelleténél jobban ne terheljék, egy, 1747-iki resolutiojában pedig kijelentette, hogy az 1715 : 102. tc. leginkább a koldulórendekre vonatkozik.[1239] (Igen, leginkább, mert hogy az 1715-iki törvényt nem csak a kolduló-, hanem minden más rendre is vonatkoztatták, azt nem ugyan a nép teherbirása kímélésének, hanem az állami mindenhatóságnak elve parancsolta.)

Hogy a király a ferences rendház alapítását megtiltotta, erre nézve a helyek története alapján itt 3 esetre emlékeztetünk: az 1726-iki sopronmegyei csepregire, az 1737-iki trencsénmegyei bittseire és az 1749-iki aradmegyei szentannaira. 1737-ben a király azért nem engedte meg, hogy Bittsén a földesúr a minoriták részére rendházat alapítson, mert azt akarta, hogy előbb Trencsén megyében a tervezett 14 plébániát állítsák fel, — 1726-ban azonban (Csepregen) és 1749-ben (Szentannán) a király, illetően a királynő nyiltan azért nem egyeztek bele minorita, illetően franciskánus rendház alapításába, mert, mint mondták, az alapítás terhet okoz az adófizető népnek. Hozzátették, hogy (Csepregen) egy kápláni, vagy (Szentannán) egy plébánosi és kápláni állás szervezése kevesebbe kerül, mint több szerzetes eltartása. Az 1726-iki, csepregi esetben a cancellár nyiltan hivatkozott az 1715-iki törvényre.

Arra nézve, hogy a király, illetően a királynő 1715 után ferences rendházak alapításához előzetesen hozzájárult, felhozzuk, ugyancsak a helyek története alapján, az 1719-iki váci (salvatorianus), az 1728-iki miskolci (minorita), az 1729-iki hatvani és székelyhidai (kapucinus), az 1732-iki rozsnyói (salvatorianus), az 1735-iki nagyváradi (kapucinus) és az 1746-iki mesztegnyei (marianus) esetet.

Azt is tudjuk az 1. részből, a ladislaiták történetéből, hogy 1746-ban a királynő a ladislaitáknak I. Lipóttól nyert privilegiumát azzal a feltétellel erősítette meg, hogy az atyák új rendházakat királyi beleegyezés nélkül nem fognak alapítani.

*

A strictior observantia.

Már az 1. részből, a marianusok és a salvatorianusok, illetően a ladislaiták történetéből tudjuk a következőket:

1. 1635-ben II. Ferdinánd király kérte a pápát, nyilvánítaná a marianusokat reformatus-oknak, mert a reformatiót elfogadták, azaz az observantiáról a strictior observantiára akarnak térni,

[1239] *Orig. Ref.* 1746. 43. és 1747. 141.

2. 1655-ben, illetően 1661-ben a ladislaita rendtartomány kivált a marianusból. A marianusok ekkor már a strictior observantiát követték, a ladislaiták közül azonban többen új provinciájukban csak observansok akartak lenni. 1667-ben tehát I. Lipót király, arra való hivatkozással, hogy országaiban a szerzeteseknek lazább életemódját meg akarja akadályozni, arra kérte a pápát, adatná vissza a ferencrendiek általános káptalanán a ladislaitáknak a reformatiót, a reformáltak címével és kiváltságaikkal együtt, továbbá erősítené meg a ladislaiták reformatioját brévével.

*

A szerzetesi fegyelem.

Mivel a bosnyák rendtartományhoz tartozó, szlavoniabeli franciskánusok különböző kihágásokat követtek el, a haditanács a Szent Ferenc rend főkormányától a nevezett provinciába visitator kiküldését kérte. A visitator meg is érkezett s mivel a bosnyák tartománynak voltak a magyar polgári kormány joghatósága alá tartozó conventjei is, ezek megvizsgálására a királyi magyar udvari cancellariától kért engedelmet.[1240] A király, 1733-ban, a helytartótanács és a cancellaria véleménye alapján, az engedelmet megadta.[1241]

1751-ben a cancellár a következő tartalmu jegyzéket (nota) terjesztette fel a királynőhöz:

Ivanovics Ferenc atya, a Bosna-Argentina rendtartomány volt provincialisa, 1751 nov. 6-ikán, Velencében kelt, a cancellárhoz intézett levelében a nevezett rendtartománynak egy volt, de még jelenleg való provincialisa ellen is több vádat hoz fel. Azt írja, hogy a szerzetesek fegyelme meglazult, békességük meg van zavarva és többen erkölcsileg kifogás alá eső viselkedésükkel botrányt okoznak. Azt ajánlja, hogy a rend főkormányától szerezzenek aláírással és pecséttel ellátott fehérlapot és azután küldjenek Bécsből, vagy máshonnan egy reformált ferencrendit, mint biztost, a rendtartományba és ez a biztos végezzen vizsgálatot és a bűnösöket büntesse meg. A cancellar ezt az eljárást, mint amely nem egyenes és nem célravezető, de meg csak a hibák leplezésére ad alkalmat, nem ajánlja, hanem úgy véli, hogy olyan bajok és botrányok esetén, mint a most szóbanforgók, ha van is exemptio, mégis érvényesül a püspökök hatalma a szerzetesek felett — a Tridenti-

[1240] A bosnyák provincia, mielőtt a kapisztránus kivált belőle, kiterjedt Szlavoniára és — fel Budáig — Magyarországra is. Voltak conventjei, melyek Magyarországnak és Szlavoniának olyan részeiben álltak fenn, melyek katonai igazgatás, kormányzás, tehát a bécsi udvari haditanács (Hofkriegsrat) hatósága alatt álltak és voltak természetesen olyan conventjei is, melyek az imént nevezett két országnak olyan területein álltak fenn, melyek polgári kormányzat, tehát a királyi magyar helytartótanács és a királyi magyar udvari cancellaria alá tartoztak.

[1241] *Orig. Ref.* 1733. 87.

num, sessio 24. cap. 11. de reformatione, és sessio 25. cap. 14., valamint VIII. Kelemen pápának 1596. március 18-ikán kelt, S u s c e p t i m u n e r i s kezdetű constitutioja szerint.[1242] Ezért tehát és a királynő apostoli tisztéből folyó legfőbb hatalmának,[1243] de meg I. Mátyás király VI. Decretuma 12. cikkének alapján[1244] s végül, mert a primás Legatus natus, bizza a királynő a jelen ügyet a primásra. A primás végezzen vizsgálatot és ő büntesse meg a bűnösöket.

A királynő a cancellárnak erre a javaslatára reáirta, hogy: P l a c e t.[1245]

Az az *Ivanovics* Ferenc atya, ki, mint láttuk, 1751-ben Velencéből régi rendtartományát, a Bosna-Argentina Provincia-t vádló levelet írt a királyi magyar udvari cancellárnak, nagyon érdekes ember volt — abból a fajtából, melyet azzal a szóval szoktunk jellemezni, hogy k u r u c, vagy k e m é n y l e g é n y.

Két esztendővel előbb, hogy most tárgyalt, velencei levelét megírta, tehát 1749-ben, ő maga is nagy bajban volt, még pedig egy levél miatt, melyet szintén a Cancellár Ur Ő Excellentiájához intézett, de persze egészen más ügyben, mint amilyenről a velencei levele szólt.

1749-ben azt írta a cancellárnak, hogy boszniai-djakovári püspököknek haszontalan idegeneket neveznek ki, akik az illyr nyelvet nem tudják, holott a szlavóniai királyság az Apostoli Magyar Birodalomnak nem fattyugyermeke, hanem egyenjogú leánya. Sajnos, írta, tőlünk, az érdemesektől egészen érdemtelenek elveszik a mi hazánkban a kenyeret és a püspökségeket. Mi közünk nekünk a horvátokkal és más idegenekkel, kik nem ismerik a mi hazánk erkölcsét és nyelvét?! Haszontalanul elrabolják honunktól az egyházi jövedelmeket, semmit sem szolgálva az Isten Egyházának. Tökéletesen ellenkezik ez Magyarország jámbor apostoli királyainak alapításával és szándékával. Szlavóniában egyedül a franciskánusok viselték a nap terhét és hevét annyi évszázad óta, világi papok nélkül, és viselik még ma is. Amit itt írok, mind kész vagyok bizonyítani Ő Felsége és tanácsosai előtt.

Nosza lett e levél miatt az Excelsa Cancellaria-n nagy megbotránkozás. A cancellár is rögtön leült levelet írni, de nem *Ivanovicsnak,* hanem a királynőnek. Az volt a cancellár levelében, hogy *Ivanovics* nagyon szeretett volna boszniai püspök lenni, amint ezt nyíltan hirdette is. Mint szerzetest, ezért is szigoruan meg kell büntetni. Idéztesse őt a királynő Pozsonyba, ahol a helytartótanácsnak egy bizottsága hallgassa ki és

[1242] A cancellarián az egyházi ügyek előadója egy cimzetes püspök volt. — A helytartótanácsban ott volt a primás s rajta kivül még más főpapok.

[1243] Suprema muneris Apostolici authoritas . . .

[1244] Mátyás királynak itt idézett törvényében az van, hogy a püspökök a conventeket és a prépostságokat kétszer látogassák meg és a rossz szerzeteseket dobják ki belőlük.

[1245] *Orig. Ref.* 1751. 171. Exmittálva dec. 15.

tegyen azután jelentést megbüntetését illetően. Míg a királynő legfelsőbb ítéletét meg nem hozza, a vétkes atya legyen áristomban a pozsonyi ferencesek conventjében.

Mária Terézia, ki minden bűbájossága mellett, alkalomadtán nagyon szigorú is tudott lenni s különösen akkor, mikor királyi tekintélyét sértették meg, — pedig itt most tulajdonképpen arról is szó volt — nem ismert tréfát, a cancellár felterjesztésére szépséges kezével reáírta: Ha kell, még katonai karhatalommal is hozzák Pozsonyba.[1246]

Nos, katonaságra nem volt szükség. *Ivanovics,* vévén a királynő parancsát, önként jelentkezett Pozsonyban a helytartótanács előtt.

Az őt kihallgató bizottság kérdéseire ezt felelte: Levelét a cancellárnak hazaszeretetből írta. Ha a szlavóniaiaknak nemzetükbeli püspökük volna, szószólójuk lehetne az udvarnál, feltárhatná Ő Felsége és a kormányszékek előtt népe szenvedéseit és érdemeit s így felvirágoztathatná az országot. Az idegen püspökök ezt nem teszik, hanem inkább azt a pénzt, melyet az ország templomaira kellene fordítaniok, idegen rokonaikra költik. Ezért írta meg levelét, mellyel azonban sem a királynőt, sem a cancellárt, akihez inkább, mint a haza atyjához fordult, nem akarta sérteni.

A cancellár ezt a védekezést felterjesztette a királynőhöz. Még a védekezésben is vannak fullánkok, írta. A helytartótanács kebeléből kiküldött bizottság és maga a helytartótanács, írta továbbá a cancellár, *Ivanovics*-ot a felségsértés bünétől mentnek mondják ugyan, de mégis azt javasolják, hogy mivel egyházi méltóságban levő és püspöki jelleggel felruházott szent személyeket még most is támadni merészel s egyéb tilalmas dolgokra is hajlandó, forrongó lelkületet árul el, mely nemzete természetének ugyan megfelel, de melyet egy szerzetesben még sem lehet helyeselni, de meg mert szabadabban, mint ahogy meg van engedve, és hosszadalmasabban, mint ahogy illik, írt Felséged egy ministerének, t. i. a magyar udvari cancellárnak, így, eddigi fogságán kívül még három havi fogságot szenvedjen a budai ferencrendi conventben, heti háromszori bőjttel, és a határvidékről mindenkorra távolítsák el.

A helytartótanács javaslatához a cancellár a maga részéről még hozzátette: *Ivanovics* eljárása arra a változékony és durva szlavóniai népre nagy hatással lehet és még a püspököknek tartozó engedelmességtől is eltántoríthatja. Hogy tehát ama rendnek a cselekvésben és a beszédben gyakran szabadabb és vigyázatlan egyéb tagjai is a megzabolázásnak valamely példáját lássák, parancsolja meg a felség, hogy *Ivanovics*-ot tegyék át a marianus rendtartományba s hogy ez a rendtartomány őt vegye föl tagjai sorába.

[1246] Placet etiam per brachium militare M. — *Or. Ref.* 1749. 153. aug. 25. exm. aug. 28.

A királynő erre a felterjesztésre is reáírta p l a c e t-jét.[1247]

Ivanovics minden bizonnyal kiállta a reámért börtönbüntetést. Gondolkozhatott annak a mondásnak az igazságán, hogy: mondd meg az igazat, betörik a fejedet. Hogy később mi lett a sorsa, nem tudjuk, csak az az egy bizonyos a fentiekből, hogy 1751-ben a lagunák városában tartózkodott és onnan hadakozott tollával az ellen, amit rossznak tartott.

Mivel a szlavóniai ferencrendieknél több visszaélés és rendellenség merült fel, a királynő 1762-ben a szerémi püspöknek megengedte, hogy ezek ügyében a pápától nyert megbízás alapján járjon el, de meg a királynő a maga részéről is megbízta a püspököt a jelen ügyben való eljárással. Mikor azután a püspök a nevezett rendtartománybeli szerzetesek megrendszabályozása és megfékezése végett javaslatot tett, a királynő e javaslathoz hozzájárult, valamint azt is megengedte, hogy a javaslatot Rómába küldjék, sőt: római minisztere, *Albani* bibornok, útján sürgette a püspök propositiojának apostoli jóváhagyását.[1248]

1763 előtt néhány évvel a kapisztránus rendtartományba apostoli visitatort — delegatus pontificius-t — küldtek. 1763-ban egy marianus provinciabeli atyát, mint generalis visitator-t rendelték a nevezett rendtartományba. A nuncius kérte a királynőt, hogy a visitator kinevezéséhez adja meg beleegyezését. A királynő a beleegyezést, a cancellaria javaslatára, megadta, hozzátévén, hogy a generalis visitator vizsgálja meg, vajjon az apostoli visitator által néhány év előtt rendelt observantiát és fegyelmet a kapisztránus provincia megtartja-e, hogy így a jövőben már ne kelljen e rendtartományba apostoli visitatorokat küldeni.[1249]

*

A ferencrendiek számának meghatározása.

1766 ápr. 20-án a királynő elrendelte, hogy a püspökök készítsenek kimutatást egyházmegyéjük helyeiről, katholikus lakóinak számáról, — tüntessék fel, mely községekben nincs és melyekben van plébános és tanító és mi az ő jövedelmük, — mely helyek anyaközségek és melyek filiák, — mennyire van egy-egy leányegyház mater-étől és milyen állapotban vannak a templomok? Továbbá évenként mutassák ki a katholikus lakosság számának növekedését vagy apadását, jelentsék, kik tettek valamit a vallás ügyének előmozditásáért és hogy mit tettek ezért ők maguk (a püspökök) és hogy szorgalmasan katechetizáltak-e a plébánosok? Végül: a cancellária adjon véleményt arról, miként lehetne Magyarországon

[1247] *Or. Ref.* 1750. 16. jan. 27. Exm. febr. 2.

[1248] *Or. Ref.* 1762. 57. márc. 22. Exm. ápr. 13. — 1762. 98. máj. 27. Exm. jun. 1.

[1249] *Or. Ref.* 1763. 142. máj. 14.

a koldulóbarátoknak és a többi szerzetesek számát megszorítani és általában miként lehetne a szerzeteseket valóban mindenütt a plébánosok hiányának pótlására kötelezni?[1250]

1766 dec. 28-án a királynő már a következőket rendelte el:

A Nazarénusok közé nem szabad uj tagokat felvenni. (A Nazarénusok szerzetét tehát a királynő kihalásra itélte.)[1251]

A püspökök és a földesurak még az országba bevett szerzetesek számára is csak királyi engedelemmel építsenek új házakat. (Tehát az 1715. 102. tc. megtartásának sürgetése.)

A püspökök írják össze a koldulószerzetesek alapítását (házait) és hogy hány ilyen szerzetes van és hogy hány ilyen szerzetesre van szükség?

Irják össze a kápolnáknál — nem annyira jámborságból, mint inkább naplopás végett — lakó remetéket is. Tűntessék fel, hogy mely remeték számára vannak alapítványok, — hogy általában miből élnek ezek a remeték és közülök hányra van szükség?

A minderről szóló kimutatásokat küldjék fel a cancellariához.

A papi ruhában járó zarándokokat világi ruhába kell öltöztetni és községükbe kell toloncolni.

A királynő mindezt az adófizető nép terhére való hivatkozással rendelte el.[1252]

A királynő követelte kimutatásokat a püspökök elkészítették és felküldték a cancellariához, még az 1767-ik évben. 1769-ben több egyházmegye főpásztora az egyházmegyéjére vonatkozó kimutatást még helyesbitette is. A püspökök kimutatásai alapján készült összefoglaló táblázatot a cancellár 1770 febr. 28-án fölterjesztette a királynőhöz. E tabellából láthatjuk, hogy 1767-, illetően 1769-ben az ország egyházmegyéiben hány minorita, franciskánus, kapucinus, domonkos, karmelita, augusztinus, paulanus (nem p á l o s!), szervita, kamalduli, trinitarius, irgalmas, nazarénus és remete (kápolnáknál lakó remete, eremita, — nem remeteszerzetes, mint pl. a kamalduliak!) volt? Rugott vala pedig az itt emlí-

---

[1250] . . . wie die Zahl der Mendicanten und übrigen Klostermönchen in Hungarn mehr eingeschränket und wie diese überhaupt zu Suplirung des Abgangs der Pfarrer aller Orten cum effectu angehalten werden mögen? — *Orig. Ref.* 1766. 188. A királynőnek ápr. 20-iki billet-je. — V. ö. a királynő 1766. apr. 23-iki rendeletének másolatát: *Orsz. Levélt. Helytartótanácsi Osztály. Idealia Cassae Parochorum.* A 8-as számu csomóban.

[1251] A Nazarénusok, mint ez az originalis referada, melyet itt idézünk, mondja, felszentelt papoknak Rómától nem jóváhagyott (de nem is tiltott) szerzete volt. *Barkóczy* Ferenc gróf, mint primás, letelepitette őket Péliszentkereszten és, még mint egri püspök, Tárkányban, *Sándor* Antal báró a veszprémmegyei Bothra hozta őket, a nyitrai püspök pedig szerette volna őket egyházmegyéjében meghonositani. — Mi ehhez hozzátesszük, hogy már ez adatok is mutatják, ami egyébiránt köztudomásu, hogy t. i. a Nazarénusok jámbor, buzgó papok voltak. Egy Nazarénus-papnak, *Gottwald* Ignácnak, egy prédikációját ld. a budapesti Egyetemi Könyvtárban az Ae. 4r. 725. jelzésü kötetben.

[1252] *Orig. Ref.* 1767. 10. 1766. dec. 20. Exm. dec. 28.

tett koldulószerzetesek, nazarénusok és remeték összes száma az említett 1767-ik (illetően 1769-ik) évben 3781-re.

A cancellár az említett tabella felterjesztésének kapcsán a következő tartalmú véleményt terjesztette a királynő elé:

A kalocsai érsek, a pécsi, a boszniai-diakovári, a szerémi püspök és az esztergomi káptalani helynök azt mondják ugyan, hogy a koldulószerzetesek számát lehet csökkenteni, de még ezek is csak az elkerülhetetlen szükség esetére javasolják ezt. Különben, mondják, tekintve a lelki hasznot, melyet e szerzetesek hajtanak, maradjon meg a mostani létszámuk. A többi püspök egyszerűen a mai létszám fenntartását óhajtja. Mivel tehát, írja a cancellár, a felségnek is az az akarata, hogy csak az szünjék meg, ami felesleges, de az Isten dicsérete és a népnek a lelkiekben való kiszolgálása ne fogyatkozzék meg, ő (a cancellar) hozzájárul a püspökök véleményéhez és azt javasolja, hogy a koldulószerzetesek száma Magyarországon és Szlavóniában maradjon úgy, mint 1767-ben volt, vagyis maradjon 3 7 8 1. Eddig a nép nem panaszkodott e szám miatt, inkább csökkentését venné rossz néven, mert elvesztené a szerzetesek szolgálatát. E számon felül új tagokat csak a felség engedelmével legyen szabad a szerzetekbe fölvenni. Ami a remetéket illeti, a haszontalanokról és feleslegesekről a püspökök vétessék le az egyházi ruhát és utasítsák őket világi foglalkozásra. Akik megmaradnak, azokat a koldulásban csak lakóhelyükre szorítsák. A nazarénusokat vissza kell küldeni a világba. Akik közülük felszentelt papok, alkalmazzák őket a lelkipásztorkodásra. Akikkel ezt nem lehet tenni, maradjanak meg magányukban, de új tagokat ne vegyenek fel maguk közé. Ha a koldulószerzetesek számát szaporítani kell, jelentést kell tenni a felségnek a püspökök véleménye alapján. A püspökök a különböző kolduló szerzetes-házak kolduló területét határozzák meg. Egyik ház tagjai a másik területére ne menjenek. A meghatározásnál tekintettel kell lenni a különböző házaknak anyagi helyzetére. Valamennyi ház vagyonát pontosan össze kell irni és az összeirást fel kell küldeni a helytartótanácshoz (és innen a cancelláriához és innen a királynőhöz). A jezsuitáknak és a piaristáknak alapítványaik vannak, az országba nem mint koldulókat fogadták be őket, nekik tehát tartózkodniok kell a koldulástól. Mindazonáltal a jezsuita-rend ujoncai és a harmadik fogadalmat letett tagjai, az 1765-iki rendelet szerint tovább is koldulhatnak. A koldulószerzetesek a szükségen túl ne kéregessenek és amit gyűjtöttek, azzal mértékletesen és takarékosan éljenek.

A királynő a cancellárnak e javaslatát, 1770. márc. 16-ikán, jóváhagyta, különösen helyeselve, hogy ezután ne a rendi előljáróktól vagy más magányosoktól függjön a koldulószerzetesek számának szaporítása, és még ezeket rendelve el: A felterjesztett táblázat szerint az országban 177 remete van. A püspökök jelentsék, van-e nekik alapítványuk? miként van az téve, örökös-e? Melyeket kell közülök megtartani, melyeket nem? Készítsenek továbbá

a püspökök a koldulószerzetesekről specificus (részletes) kimutatást, hogy szerinte, az 1767-iki számnak alapul vételével, a nevezett szerzetesek számát (végleg) meg lehessen állapítani.[1253]

A királynő által itt követett specificus kimutatásokat a cancellár már másnap, azaz 1770 márc. 17-én, felküldte a királynőhöz. (Természetes, mert a specificus kimutatások megvoltak a cancellárián, a püspököknek 1767-iki, illetően 1769-iki kimutatásaiban, melyeket azonban a cancellár 1770. febr. 28-ikán nem küldött fel a királynőhöz, hanem csak a belőlük készített összefoglaló tabellát küldte fel hozzá.)

E specificus, 1767/69-iki, a királynő elé 1770. márc. 17-ikén került kimutatások szerint Magyarországon és Szlavóniában volt:

minorita, az esztergomi főegyházmegyében 3 rendházban 68, a csanádi egyházmegyében 1 rendházban 29, a győri, a nagyváradi és az egri egyházmegyében összesen 6 rendházban 215, összesen 312,

ferencrendi, a zenggi egyházmegyében 2 rendházban 56, a nyitrai egyházmegyében 4 rendházban 146, az esztergomi főegyházmegyében 25 rendházban 885, a kalocsai főegyházmegyében 4 rendházban 101, a csanádi egyházmegyében 2 rendházban 54, a győri egyházmegyében 8 rendházban 211, a pécsi egyházmegyében 11 rendházban 223, a boszniai-diakovári egyházmegyében 15, a nagyváradi egyházmegyében 2 rendházban 39, az egri egyházmegyében 12 rendházban 351, a váci egyházmegyében 3 rendházban 67, a veszprémi egyházmegyében 9 rendházban 180, a szerémi egyházmegyében 3 rendházban 61, összesen 2389,

kapucinus, az esztergomi főegyházmegyében 5 rendházban 156, a győri egyházmegyében 2 rendházban 50, a pécsi egyházmegyében 25, a nagyváradi egyházmegyében 24, az egri egyházmegyében 22, a váci egyházmegyében 2 rendházban 22, a veszprémi egyházmegyében 2 rendházban 37, a zenggi egyházmegyében 19, összesen 355,

domonkos, az esztergomi főegyházmegyében 1 rendházban 14, a győri egyházmegyében 3 rendházban 35, a pécsi egyházmegyében 8, a váci egyházmegyében 14, összesen 71,

karmelita, az esztergomi főegyházmegyében 3 rendházban 63, a győri egyházmegyében 2 rendházban 28, összesen 91,

paulanus, az esztergomi főegyházmegyében 1 rendházban 10, összesen 10,

trinitarius, az esztergomi főegyházmegyében 4 rendházban 84,

[1253] *Or. Ref.* 1770. 103. febr. 28. Exm. márc. 16. — Hozzá mellékelve: Tabella ex conscriptionibus (melyeket a püspökök készítettek) anni 1767-mi conventuum et residentiarum omnium ordinum mendicantium elaborata et quoad Archidioeceses Strigoniensem, Colocensem, Dioeceses Quinqueecclesiensem, Syrmiensem, Bosnensem, auditis etiam anno 1769. Religiosorum Superioribus correcta.

az egri egyházmegyében 2 rendházban 22, a veszprémi egyházmegyében 6, a nyitrai egyházmegyében 31, összesen 143,

irgalmas, az esztergomi főegyházmegyében 4 rendházban 61, az egri egyházmegyében 22, összesen 83,

szervita, a győri egyházmegyében 4 rendházban 52, az egri egyházmegyében 10, összesen 62,

kamalduli, a győri egyházmegyében 2 rendházban 25, összesen 25,

augustinus, a pécsi egyházmegyében 9, összesen 9.

Volt tehát koldulószerzetes összesen 3550.

Volt továbbá kápolnánál lakó remete, 9 egyházmegyében összesen 191 és Nazarénus, az esztergomi főegyházmegyében, a veszprémi és a nyitrai egyházmegyében összesen 23.

E specificus kimutatás felterjesztésének kapcsán a cancellár (1770. márc. 17.) azt javasolta a királynőnek, hogy a koldulószerzetesek számát 3570-, a remetékét és a Nazarénusokét pedig összesen 153-ban állapítsa meg. A cancellarnak ezt a javaslatát a királynő 1770 ápr. 21-én jóváhagyta.[1254]

Igy rendelte el tehát Mária Terézia királynő 1770. ápr. 21-ikén, hogy Magyarországon és Szlavóniában csak 3570 koldulószerzetes legyen, köztük ferencrendi 2389, minorita 312, kapucinus 355.[1255]

A királynő annak ellenőrízhetése végett, vajjon a koldulószerzetesek és a Nazarénusok az ő megállapította létszámukat nem lépik-e túl, az utóbbiakról 1774 óta, az előbbiekről valószínűen szintén csak azóta uralkodása végéig évenként kimutatást, összeírást követelt a püspöktől. Azt is elrendelte a királynő 1774. aug. 8-ikán, hogy a remetéknek, kik közül 1770-ben, mint kápolnaőrzőket, 142-t meghagyott, amennyiben nincs alapítványuk, hanem csak alamizsnából élnek, lassanként még ezt a számát is csökkentsék.[1256]

*

[1254] *Or. Ref.* 1770. 171. márc. 17. Exm. ápr. 21. — A specificus kimutatást *Katona* István is közli, Hist. Crit. XXXIX. 782. és köv.

[1255] Mint már az I. részben, a marianusok történetében láttuk, a marianusok létszámát a királynő 953-ban állapította meg.

[1256] Ld. a királynőnek 1779. dec. 27-iki rendeleteit (ilyenek mentek más püspökökhöz is (a diakovári püspökhöz. *Circularia Exc.* (elsi) *Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici. De Ann. 1779., 1780., 1781.* M. N. Muzeum könyvtára, Hung. j, 550. ga. Fol. Lapszámozás nélkül. (A helytartó tanács a püspökökkel és másokkal a király-nak, illetően a királynő-nek a cancellaria utján hozzá leérkezett rendeleteit közölte és amit az ország lakosaival a maga nevében közölt, azt is mind a király, illetően a királynő akarata, rendeletei, parancsai alapján közölte. A király, a királynő nemcsak uralkodott, hanem kormányzott is, sőt csak ő kormányzott és a helytartótanács és a cancellaria csak tanácsot adtak neki a kormányzásban.

Vagyonkezelés. Cassa Parochorum. Fortificatorium.

Már az 1. részben, a marianusok és a salvatorianusok történetében, említettük ezt a két esetet:

1. 1618-ban a pozsonyi ferencrendi convent a pozsonyi szárazvám évi jövedelmének őt illető negyedrészéről a nagyszombati Clarissák javára lemondott. E lemondáshoz II. Mátyás király az említett év októberének 2-ikán megadta beleegyezését és az említett jövedelmet a maga részéről is adományozta a nevezett apácáknak.

2. 1626-, illetően 1630-ban II. Ferdinánd király, miután az egész dologról a zágrábi püspöktől pontos jelentést kért, a szlavoniabeli kőrösi convent atyáinak regulájukra való tekintettel megengedte, hogy a conventjükhöz tartozó ingatlanokat lelki gondnokaik utján eladják és a befolyó összeget conventjük és templomuk javítására fordítsák.

A III. Károly és Mária Terézia alatt a papságra, hadi célok és várerődítés miatt, kivetett rendkivüli segélyekre nem csak az érsekek, a püspökök, a káptalanok, az apátok, a prépostok, egyéb javadalmasok és a plébánosok fizettek, hanem a következő szerzetesek, illetően szerzetesnők is: a jezsuiták, a pálosok, a piaristák, a trinitariusok, az augustinusok, a karmeliták, a szerviták, a kamalduliak, a domonkosok, a kismartoni szerzetes kanonoknők, a pozsonyi Orsolyák, a pozsonyi, a nagyszombati és a budai Clarissák, valamint a paulanusok (a pálosok latin neve — mint már egyszer megjegyeztük — p a u l i n u s volt), de n e m fizettek a ferencrendiek, a minoriták, a kapucinusok és az Erzsébet-apácák.[1257]

1769-ben Mária Terézia elrendelte, hogy a püspökök küldjenek hozzá (sub fide Deo et Mtti nostrae debita) kimutatást, hogy a különböző kolostorokban hány személy van, — mennyi az alapítványuk és nincsenek-e az alapítványokon túlmenő tőkéik?[1258] Mikor azután, 1774-ben, a királynő úgy intézkedett, hogy minden javadalmas évenként évi jövedelmének 10—10 %-ával járuljon a Cassa Parochorum-hoz és a várerődítéshez, a szerzetesekre nézve is elrendelte, hogy, bár az alapítványszerü vagy a megengedett számban levő rendtagok fenntartására szükséges vagyon után semmit sem kell fizetnünk a Cassa Parochorum-ra és a fortificatorium-ra, azután, amivel e vagyonon felül bírnak, ők is fizessenek 10—10 %-ot a nevezett pénztárba és a várerődítési segélyre.[1259] Ez természetesen megint nem vonatkozott a ferencrendiekre, kik nem éltek alapítványokból.[1260]

[1257] *Primási Levélt. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* Imre primás idejebeli iratok közt. 708. sz. a. Az 1738/39-iki kivetés. V. ö. az 1748-iki kivetést.

[1258] *Orsz. Levélt. Helytartótanácsi Osztály. Ideáta Cassae Parochorum.* A 6-os számu csomóban. Az 1769. nov. 24-iki királyi rendelet másolata.

[1259] *U. o.* a 8-as csomóban. 1774. aug. 1-i rendelet.

[1260] Hogy pl. a karmelitáknak is kellett fizetniök az évi 10—10 százalékot a Cassa Parochorum-ra és a fortificatorium-ra, ld. *Orsz. Levélt. Canc. Oszt.* 69/1778. és 468/1778.

1775 ápr. 27-én a királynő elrendelte, hogy minden szerzetesház, ha alapítványokat kap, jelentse be ezt a püspöknek. A királynő ugyanis azt akarta, hogy a szerzetesek tőkéiket a helytartótanács beleegyezésével biztos helyekre betáblázásra kiadják. Az is benne volt az imént említett rendeletben, hogy a püspökök a szerzeteseknek kapott és kikölcsönzött alapítványi tőkéiről minden év végén jelentést tegyenek a királynőnek.[1261]

A királynőnek itt ismertetett rendelete aligha vonatkozhatott a ferencrendiekre, mert, mint az 1. részben láttuk, a ferencrendiek még fekvőségeik és állandó évi jövedelmeiktől is szabadulni igyekeztek, alapítványaik pedig alig voltak, mert az ő a l a p í t v á n y a i k csak azt jelentették, hogy valamely jótevőjüknek végrendeletileg kötelezett utódaitól (valamely uradalomtól) alamizsnaként évenként ruházkodásra bizonyos pénzösszeget és élelmezésükre bizonyos mennyiségü természetben való járandóságokat kaptak. (Ld. a helyek történetében pl. Kaplonynál.)

*

A ferencrendiek anyagi érdekeinek védelme.

Az 1. részben, a marianusok és a salvatorianusok történetében láttuk a következő két esetet:

1. I. Lipót király 1674-ben elrendelte, hogy Gyöngyös városa a salvatorianusok syndicusait polgári tisztségekkel ne terhelje, hogy így a syndicusok jobban élhessenek az atyák ügyeinek. (Ugyanez ügyben a király, 1676-ban Heves vármegyéhez is rendeletet intézett.)

2. 1750-ben Pest városa a ferencrendieknek megtiltotta a borkéregetést és ami mustot mégis összegyűjtöttek, kiöntette. A királynő ezért a várost megrótta és az atyáknak okozott kár megtérítésére kötelezte.

1633-ban nemes *Pasztorovich* Pál ragályos betegségben meghalt. Halála előtt gyóntatójának, ki a pozsonyi franciskánus convent tagja volt és ki, a szegény beteg segítségére sietvén, mind magát, mind conventjét kitette a ragály veszedelmének, kijelentette, hogy a pozsonyi ferences rendháznak lelke üdvösségére 100 magyar forintot és 30 cseber bort hagy. A király tehát *Bielany* Tamás, Siklós melletti, Szent Háromságról nevezett apát, — pozsonyi kanonok — és a pozsonyi ferencrendi convent apostoli syndicusának előterjesztésére elrendelte, hogy *Pasztorovich* hagyatékából, mindent megelőzve, még mielőtt az örökösöknek az ingóságokat kiadnák, az említett 100 magyar forintot és 30 cseber bort a nevezett syndicusnak minden ellenállás, nehézség és kifogás nélkül adják át.[1262]

[1261] Ld. az 1779. dec. 27-iki rendeletet a M. N. Muzeum könyvtárának idézett gyüjteményében.

[1262] *Conc. Exp.* 1633. 125. ápr. 7.

1550. febr. 10-ikén 50 forintot,

1551. jun. 16-ikán, az esztergomi érsekség jövedelméből, bort és buzát,

1554. máj. 20-ikán 100 forintot és

1558. szept. 18-ikán ismét 100 forintot utalványozott I. Ferdinánd király a pozsonyi ferencrendi conventnek.[1263]

Miután a pozsonyi ferencrendiek bizonyos gabona-, bor- és olajbeli alamizsna ügyében a királyhoz folyamodtak, a király pedig értesült, hogy a minap elhunyt esztergomi érsek (*Várday* Pál) ezt az alamizsnát az atyáknak kiszolgáltatta, 1552. márc. 20-ikán elrendelte, hogy a kamara ez alamizsnát[1264] ugy, ahogy az érsek tette, az esztergomi érsekség jövedelméből, az atyáknak szintén adja ki.[1265] (Megjegyzendő, hogy 1552-ben az esztergomi érsekség üresedésben volt. Birtokait a kamara kezelte, jövedelmük a kamara pénztárába folyt.)

Mint egy forrásunk írja, a pozsonyi convent 1517 után, II. Lajostól I. Lipótig 200, I. Lipót alatt 80, III. Károly alatt 350, Mária Terézia alatt 200 forintot kapott 1756-ig) évenként a kamara pénztárából.[1266]

1550. febr. 10-ikén a király az udvari kamara utján 32 forintot utalt ki a nagyszombati ferencrendi conventnek.

1552. márc. 9-ikén e convent guardiánja: *Ujhelyi* György, a királytól bort és buzát kért.[1267]

A király már a reákövetkező napon, azaz 1552. márc. 10-ikén, kiutalta a kamarától a bort és a gabonát.[1268]

1554. áprilisában és máj. 21-én a kamara (a király rendeletére) 40 forintot utalványozott a nagyszombati atyáknak, hogy szobájukat, melybe az eső beesett, rendbehozzák.[1269]

A pápai ferencesek részére I. Ferdinánd király 1550. febr. 10-ikén 50, 1551. ápr. 27-ikén pedig 70 forintot utalványozott.[1270]

1554. szept. 13-ikán Miksa főherceg, magyar királyi herceg, meghagyta

---

[1263] *Kaizer* Nándor kézirata.

[1264] Venerabiles Fratres Ord. S. Francisci hic in Posonio pro certis quibusdam elemosinis frumenti videlicet, vini et olei pro ipsorum sustentatione humillime interpellaverunt, intelligimus autem eiusmodi elemosinam per nuper demortuum Strigon. Aeppum praedictis fratribus datam fuisse, iniungimus . . . quatenus eam ipsam elemosinam . . .

[1265] *Országos Levéltár. M. Kir. Udvari Kamarai Levéltár. Benignae Resolutiones Regiae.* I. Ferdinánd királynak 1552. márc. 20-iki rendelete a kamarához.

[1266] *Maszárik* Viktor: i. h. 10.

[1267] *Egyhtört. Eml.* V. 298. — *Tört. Tár.* 1881. 458. Idézve *Kaizer Nándor* kéziratában.

[1268] *Orsz. Levélt. M. Kir. Udv. Kamarái Levélt. Benignae Resolutiones Regiae.* I. Ferdinánd király 1552. márc. 10-iki rendelete a kamarához.

[1269] *T. Tár.* 1881. 679. Idézve *Kaizer* Nándor kéziratában.

[1270] *Egyht. Eml.* V. 298., 516. Idézve u. o.

a kamarának, hogy a soproni ferencrendi atyáknak ruha- és élelmiszersegélyt adjon.[1271]

A helyek történetében láttuk, hogy 1656-ban III. Ferdinánd király elrendelte, hogy a soproni ferencrendiek azt a 40 forintot, mely számukra a soproni harmincadból évi alamizsnaképp hús beszerzésére régóta rendelve van, de melyet két év óta tőlük megtagadnak, ismét pontosan megkapják.

A galgóci salvatorianusok 1631-ben a királytól a galgóci harmincadból, conventjük kijavítására és templomuk egyházi felszerelésére, segélyt kértek. Mielőtt a király a segélyt kiutalta volna, kikérte a primás, a cancellár és a kamara véleményét. (Lásd a helyek történetében.) Az atyák bizonyára megkapták a kért segélyt.

A sebesi (Alsósebes, Sáros megye) ferencrendiek részére III. Ferdinánd király 1650-ben heti egy imperialist (másfél forintot),[1272]

a kassai ferencrendiek részére III. Ferdinánd király 1651-ben a felsőmagyarországi királyi jövedelmek kezelőségétől heti másfél forintot (lásd a helyek történetében),

a zágrábi ferencrendiek részére III. Ferdinánd király 1652-ben conventjük kijavítására a nedelici főharmincadhivataltól alamizsnaképp 300 magyar forintot utalt ki.[1273]

1666-ban I. Lipót király a ferencrendiek pesti templomocskájának javítására a kamara pénztárából 300 forintot utalványozott. (Lásd a helyek történetében.)

A pozsonyi és a bazini kapucinusok jobb ellátásukra és a templomukban szükséges gyertyára és olajra már I. Lipót idejében kaptak a III. Ferdinánd-féle évi 6000 forintból (mely a Cassa Parochorum alapja volt) évi 100—100 forintot. A pozsonyi atyák azért kapták ezt az adományt, mert az azelőtt a lutheránusok kezén levő Szepl. Szűz Mária templomban ők végezték az istentiszteletet.[1274]

Az évi 100—100 forintot a nevezett kapucinusok a Cassa Parochorumból Mária Terézia idejében is megkapták és kaptak onnan a pozsonyi Clarissák is évi 208 forintot.[1275]

Hogy a plébániákat kezelő szerzetesek kapjanak-e esetről-esetre segítséget a Cassa Parochorum-ból, az illető helyek körülményei szerint döntötték el.[1276]

[1271] *Kaizer* Nándor kéziratában.

[1272] *Fridrich:* i. h. II. 62.

[1273] *Conc. Exp.* 1652. 409.

[1274] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 26. n. 244. A kamara rendelete pénztárnokához a király nevében, az 1680. jul. 20-iki tanácsülésből. Másolat. (A másolaton az 1680-as évszám hibás, mert, mint a rendelet tartalma mutatja, a rendelet az 1694 után való időben kelt.)

[1275] *Or. Ref.* 1764. 21. 1763. nov. 16. Exm. 1764. jan. 1. és 1765. 279. Exm. aug. 30.

[1276] *Orsz. Levélt. Helytartótanácsi Osztály. Idealia Cassae Parochorum.* Az 1-ső számu csomóban. Az 1734. dec. 20-iki királyi rendelet másolata.

A török területről a katonai határőrvidékre jött és katonáskodó clementinusok (Populus Clementinus) templom és paplak építésére a Cassa Parochorum-ból kaptak pénzt és onnan kaptak tartásdíjat az őket pastoráló ferencrendiek is (1744-ben két, 1754-ben négy, Rómából, a Propaganda congregatiotól küldött ferences.) [1277]

Mint az 1. részben, a marianusok és a salvatorianusok történetében láttuk, 1769-ben a királynő az osztrák reformált provinciabeli szentföldi főbiztos kérésére megengedte, hogy hét év alatt két atya Magyarországon egyszer gyüjtést végezhessen a szentföldi helyek fenntartásának céljára.[1278]

*

Belső kormányzat.

Mint az 1. részben a ladislaiták történetében láttuk, midőn Mária Terézia királynő, 1746-ban, a ladislaitáknak I. Lipóttól nyert privilégiumát megerősítette, azt is kikötötte, hogy az atyák residentiáikat conventekké fejlesszék.

Mária Terézia királynő 1774-ben elrendelte, hogy életének betöltött 24-ik éve előtt se férfi, se nő ne tegyen szerzetesi fogadalmat. Ha e szabály ellen, szólt a királynő rendelete, valamely birtokos szerzetesház vét, 3000 forinttal bűnhődjék, — ha koldulószerzetes-ház vét ellene, veszítse el a kéregetés jogát, ismétlés esetén pedig töröljék el. Csak a már meglevő ujoncoknak szabad a jelzett kor betöltése előtt fogadalmat tenniük.[1279]

1754-ben a marianusok, a salvatorianusok és ladislaiták folyamodtak a kiráilynőhöz, hogy a lectorságra jelölteket ne kelljen Nagyszombatba vagy Kassára (az egyetemre) küldeniük vizsgázni. A cancellár pártolta e kérelmet, de a királynő nem engedett, hanem ujra elrendelte, hogy a lectorjelöltek az egyetemen vizsgázzanak.[1280]

1778-ban a királynő 6 marianus ferences részére évi 80—80 forintot rendelt, hogy a budai egyetemen tanuljanak. Egyben elrendelte (a Ratio Educationis keretében),[1281] hogy azok a franciskánusok, kik gymnasiumi igazgatók vagy tanárok, a rendben a lectorokkal és concionatorokkal

---

[1277] *Orig. Ref.* 1744. 42. — 1747. 162. — 1750. 109. — 1754. 193. — 1754. 196. — 1765. 133.

[1278] Itt említjük meg, mint rokon-esetet, hogy midőn az az idő, melyre a pápai irgalmasok a nádortól, hogy az országban gyüjthessenek, engedelmet kaptak, letelt, a királynő (1767-ben) a nevezett szerzeteseknek ujabb 5 évre megengedte, hogy gyüjtsenek. *Orig. Ref.* 1767. 104. Exm. ápr. 1.

[1279] *Nagy* Béni: A mar. fer. II. József k. 574.

[1280] Non omnes patres franciscani, sed illi solum ad universitates mittantur, qui ad lectoratum ordinis destinantur a superioribus. — *Orig. Ref.* 1754. 307. okt. 17. Exm. okt. 22.

[1281] Az, egész Magyarországon és kapcsolt részeiben a tanügyet ujra rendező Ratio Educationis-t Mária Terézia 1777-ben bocsátotta ki. Hatalmas, nagy könyv ez.

ugyanazokat a kiváltságokat élvezzék. Legyenek mentek a chorustól és a koldulástól. Élelmen és ruházaton kívül még évi fizetést is rendelt számukra.

1779-ben királyi rendelet a rendi theologiát 5 évre szabta meg.[1282]

1779. ápr. 19-iki rendeletében a királynő kifejezte abbeli akaratát, hogy a szerzetesi concursusokon is vizsgázzanak mindabból, mit a Ratio Educationis a tanítás tárgyául megjelöl, és hogy egyáltalában a szerzetesek tanulásukban a Ratio Educationis-hoz alkamazkodjanak.

Az 1778. márc. 30-iki és az 1779. jul. 1-ei rendelet mind a világi-papi, mind a szerzetesi concursusokat az őszi vakáció idejére tették, hogy az ifjak tanulmányaikban ne legyenek megzavarva. Mint az utóbbi rendelet mondja, a primás a királyi szándékoknak való szolgálásban kifejtett buzgósága szerint főegyházmegyéjében ezt már elrendelte, így tegyen tehát a többi püspök is, ha még nem tett így.

Az 1779. aug. 26-iki rendelet ujra sürgeti, hogy a concursusokon az ifjakat ne csak a régebben tanított, hanem a Ratio Educationis követelte tárgyakból is vizsgálják meg. Igy segítsék elő, mondja a rendelet, a püspökök és a szerzetes-főnökök a Ratio Educationis érvényesülését.

1780. ápr. 4-ikén a királynő elrendelte, hogy a szerzetes-főnökök csak olyan szerzeteseket küldjenek Budára repetitio-ra,[1283] kik a két hónap leteltével a vizsgát képesek letenni, mert a megbukottak helyett másokat már nem lehet az iskolai év folyamán repetitiora behívni.[1284]

Már az 1. részben, a marianusok történetében emlitettük, hogy Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében a marianusok mely gymnasiumokban tanítottak és hogy a királynő egyáltalában azt akarta, hogy a jezsuita-rend eltörlése után mentől több marianus működjék a tanári pályán.

Mint az 1. részben, a marianusok és a salvatorianusok történetében láttuk, a magyarországi salvatorianusoknak az 1651-iki általános káptalanon sikerült kivinniök, hogy Németország commissarius generalis-ának hatósága alól ismét közvetlenül a minister generalis-nak és az egész cismontana familia commissarius generalis-ának hatósága alá helyezték őket és hogy 1651 vége felé III. Ferdinánd király ez ellen Rómában lépéseket tett, de hiába.

1650-ben a generalis commissarius egy, tiroli rendtartománybeli atyát küldött — 2 socius-sal — a magyarországi salvatorianusok rendtartományának visitatiojára. III. Ferdinánd király a visitatort ajánlotta a primásnak, a nádornak és *Forgách* Ádám grófnak.[1285]

[1282] *Nagy* Béni: i. h. 566.

[1283] Repetitio-n értsd azt a két hónapos tanfolyamot, melyet azok végeztek, kik a királyi stipendiumok elnyerésére jogosító vizsgát akarták letenni.

[1284] Az itt ismertetett rendeleteket ld. a M. N. Muzeum könyvtárának idézett gyüjteményében.

[1285] *Conc. Exp.* 1650. 204. jul. 20.

1653. jul. 15-ikén a király salvi passus-t[1285/a] adott egy tiroli rendtartománybeli atyának, ki generalis definitor volt és kit a Szent Ferenc rend főkormánya a magyarországi salvatorianusok rendtartományának visitatiojára küldött.[1286]

Itt említjük meg, hogy *Keresztély Ágost,* bibornok, szász herceg, primás (ekkor még nem herceg-primás), esztergomi érsek, 1713-ban ezt irta Rómába a reformált ferencrendiek vice-commissarius-ának: Közeledik a magyarországi salvatorianus rendtartomány canoni visitatiojának és káptalanának ideje. Neki (Keresztély Ágostnak), mint legatus natus-nak (született pápai követnek) és Regni Primas-nak (az ország primásának) kötelessége ama rendtartomány javáról gondoskodnia. Ajánl tehát egy osztrák ferencest visitatornak.[1287]

1756-ban a magyarországi salvatorianusok rendtartományának főnöke, őre és egy tertiariusa Spanyolországba, Murciába akartak utazni a Szent Ferenc-rend általános káptalanára. Útlevelet (passuales) kértek a királynőtől, mit meg is kaptak.[1288]

III. Károly király uralkodásának idején keserű vita támadt a magyar marianus rendtartomány kebelében a rendi előljárók választása miatt.

1733-ban a nevezett rendtartomány főnöke a következőket adta elő a cancellárnak: Hat évvel ezelőtt a Szent Ferenc-rend minister generalis-a panaszt tett a pápának, hogy a magyarországi marianus provinciában a tisztségek egyoldalúan vannak elosztva és ennek révén igazságtalanság történik a provincia német nemzetiségü tagjaival. A provinciába nem vesznek föl annyi németet, mint ahányra szükség volna. Mindez nagyon megzavarja a rendtartomány belső békességét. E panasz alapján a pápa egy brévéjével elrendelte, hogy ezentúl a tisztségeket váltakozva töltsék be, úgy hogy az egyik választáskor német provincialis, magyar custos, két tót, egy magyar, egy német definitor, tót titkár és magyar amanuensis, — a másik választáskor magyar provincialis, tót custos, 2 német, egy magyar, egy tót definitor, német titkár és tót amanuensis, — a harmadik választáskor pedig tót provincialis, német custos, 2 magyar, egy német, egy tót definitor, magyar titkár és német amanuensis legyen. Guardiánokat is egyenlő számban tegyenek a három nemzetiségből, szintúgy vicariusokat is, kik azonban mindig más ajkúak legyenek, mint guardiánjaik. A novitiatust mindegyik nemzetiség külön végezze. A lectorokat is mindegyik nemzetiségből egyforma számban válasszák, vagy pedig váltakozva. A brévét 1727 julius 28-án hirdették ki, az akkori provincialis-, generalis definitor-,

[1285/a] Utlevelet. Meg kell különböztetni a salvus conductustól (szabad menlevél-től), mit bünösök és ellenségek kaptak.

[1286] *Conc. Exp.* 1653. 186. jul. 15.

[1287] *Prim. Levéltár. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 38. n. 426. A primás levelének fogalmazványa.

[1288] *Or. Ref.* 1756. 7.

őr- és két definitornak nagy ellenmondása és ellenállása közben, a többi szavazattal biró atyát meg sem híván a kihirdetésre. A szokott rend ellen való, erőszakos eljárás volt ez. Ugyanakkor (1727 julius 28.) a pápa egy másik brévéjének erejével provincialist, őrt és definitorokat úgy neveztek ki, a tartományt a szabad választás jogától megfosztva. Három év mulva, 1730-ban, a commissarius visitator generalis a rendtartománynak majdnem valamennyi tagját különböző behálózásokkal és csalárdsággal, mert kezével eltakarta, amit alá kellett írni, és majd börtönnel, majd mással való ijesztésekkel és fenyegetésekkel reávette az említett bréve aláírására és azután azt írta Rómába, hogy a brévét készséggel elfogadták és így már megerősödött.

Miután a helytartótanács a jelen ügyben vizsgálatot végzett és a vizsgálat a provincialis állításait igazolta, a cancellár a helytartótanácséval egyező, következő véleményt terjesztette a király elé:

A pápa brévéjét helytelen értesülés alapján adta ki. Éppen a bréve megjelenése előtt volt egyetértés és békesség a provinciában. Eddig is minden nemzetiségből elegendő számmal vettek föl egyéneket a rendtartományba. Hisz maga a bréve mondja, hogy 241 német, 146 magyar, 181 tót és horvát marianus van. A tisztségekre is minden nemzetiségből választottak. Nem volt szabad a felségnek, mint az ország fejedelmének tudtán kívül az országban már majdnem 5 évszázad óta az igaz hit javára működő rendtartományban olyan nagy újítást tenni, mint amilyet a bréve tett, és ilyen nagy zavart és békétlenséget okozni. Ezért nem szabad megengedni, hogy a brévét végrehajtsák, hanem a pápát mindenről föl kell világosítani és rendelkezésének visszavonására, valamint a régi szokás fenntartására kell bírni. Külföldieket ne vegyenek fel a provinciába. Ismét közeleg a visitatio ideje. A kiküldött visitator ellen, mint aki a régi visitatornak, mint provincialisának, alárendeltje, a szerzeteseknek kifogásuk van. A visitatiót föl kell függeszteni addig, míg a bréve ügyében a pápa nem intézkedik. A jövőben a szerzetes-rendek visitatorai mindig jelentkezzenek a cancellarián és mutassák meg eredetiben utasításukat, hogy látni lehessen, nincs-e benne valami, ami a királynak legfőbb jogaival és az ország jogával ellenkezik. Csak ha a cancellariától engedelmet kaptak, végezhessék el a visitatiót.

A király e véleményt a titkos tanácsnak az ő elnöklete alatt tartott, 1733 május 19-iki ülésén, a titkos tanács javaslatára, jóváhagyta.[1289]

Időközben a generalis megbizottja kérte a királyt, hogy egy atya, nem avatkozva bele a váltakozó rendszer szerint való választások dolgába és a felség engedelme nélkül rendtartományi káptalant nem tartva, a rendtartományt visitálhassa. Ámde értesült a királynak az imént ismertetett rendelkezéséről, kérését tehát visszavonta. Azt azonban megtette, hogy a tarto-

[1289] *Or. Ref.* 1733. 64. ápr. 28. Exm. máj. 19.

mányi főnököt, kinek 3 éve letelt, hivatalától felfüggesztette és a provincia kormányzását egy atyára bízta. Mivel ez az atya a megbízást nem fogadta el, a generalis commissariusa a felfüggesztést a volt provincialissal nem közölte, hanem az iratokat Rómába terjesztette föl és onnan kért újabb utasítást.

Az 1733 julius 15-iki ministeri conferentia mindezek alapján azt javasolta, hogy a rendtartományt további intézkedésig tovább is a régi provincialis kormányozza, hisz ő a felfüggesztésről (hivatalosan) nem tud és most nem is közölhetik vele. Intse meg őt a primás a király nevében, hogy ideiglenes tisztét részrehajlatlanul töltse be.

A király 1733 julius 22-én ezt a javaslatot is elfogadta.[1290]

1733 novemberében a provincialis és több atya jelentette a primásnak, hogy nov. 13-án megérkezett Pozsonyba a provincialist tisztétől felfüggesztő és egy atyát provincialis commissarius-nak megtevő levél. Ez, irták az atyák, a többi között ellenkezik a királynak julius 22-iki parancsával. A visitator is megérkezett, irták továbbá, és ragaszkodik a régi provincialisnak tisztétől való felfüggesztéséhez. Igy a rendtagok meg vannak félemlítve és az alternativus választás ügyében véleményüket nem nyilváníthatják szabadon. Hát ők már a király oltalmában sem bízhatnak?! Védelmezze meg őket a primás, mint legatus natus!

A primás mindenben helyeselte a provincialis és társai nézetét. Azt írta a helytartótanácsnak, hogy a visitator eljárása a boszúállás bélyegét viseli magán azért, mert a provincialis az alternativus-választás ügyében a királyhoz mert fordulni. (A provincialis neve, mint egy későbbi forrásból megtudjuk: K e l e c s é n y i volt.) Amit a visitator tett, — mondta a primás — valóban meggátolja a véleményeknek szabad nyilvánítását és valóban ellenkezik a felség parancsával. Egyébiránt is az eddigi szokásba, a szerzetesek lelkiismeretébe és a király akaratába ütközik, hogy a választásokkor a választók felváltva különböző nemzetiségüekre és ne azokra szavazzanak, kiket a tisztségekre méltóbbaknak tartanak. A király tekintélyéről van szó és a rendtartomány békességéről. Ajánlja a helytartótanács a szerzeteseket a király oltalmába. (A hercegprimás *Esterházy* Imre gróf volt, ki pálosból lett püspök és azután esztergomi érsek és ki holta napjáig úgy írta magát, hogy F r a t e r E m e r i c u s. Szentéletü ember volt, nagy magyar és protestáns honfitársai iránt is türelmes. A ferencrendieket szerette, tisztelte, — nemcsak consistoriumába hívta meg őket, hanem házi theologusának is franciskánust alkalmazott.)

A helytartótanács 1733 nov. 24-iki üléséből felírt a királyhoz, hogy mivel a visitator úgy járt el, mint az atyák panaszolják, a király az alternativus választásra nézve a rendtagok véleményének meghallgatásával és

[1290] *Or. Ref.* 1733. 85. Exm. jul. 22.

szavazatait összegyüjtésével a primást bízza meg, mint legatus natus-t, kinek a király az országban nemcsak e legfőbb lelki biráskodásra adott jogot, hanem arra is, hogy a monostorokat és az exemptus helyeket látogassa és őket a lelkiekben és az ideig valókban reformálja. Addig is, míg a primás a szavazatok összegyüjtésével nem végez, a király halasztassa el a visitatiót, mint ahogy a helytartótanács már meghagyta a visitatornak, hogy a visitatióval várjon. Azt is rendelje el a király, hogy egyelőre még maradjon meg a régi provincialis.[1291]

Felsőbb helyen nem fogadták el Kelecsényiék, a primás és a helytartótanács nézetét.

A cancellaria ezt javasolta a királynak: engedje meg a visitatornak, hogy a visitatiót megtartsa, parancsolja meg neki, hogy a vizsgálatot csak a szerzetesi életre terjessze ki, káptalant még ne tartson és azok ellen, kik a pápai bréve ügyében a királyhoz folyamodtak, megtorlással ne éljen.

A király a cancellariának e javaslatát véleményezés végett kiadta a miniszteri conferentiának, mely mindenben helyeselte a javaslatot és csak azt tette hozzá, hogy a visitator a pápai brévére nézve tudja ki a rendtartomány minden egyes tagjának véleményét és saját véleményével együtt terjessze föl, hogy azután e vélemények alapján javaslatot lehessen terjeszteni a király elé. (Tehát ne a primás, hanem a visitator szedje össze a szavazatokat.)

A király a cancellaria és a ministeri conferentia véleményét jóváhagyta.[1292]

Az 1734 április 15-iki ministeri conferentia a következőket terjesztette a király elé:

A visitator jelentette, hogy a visitatiót békességben elvégezte, — az alternativus választásra vonatkozó szavazatokat a cancellariának átadta, a rend főkormányának parancsa szerint a provincialis helyett commissarius provincialis-t tett, — legközelebb össze fogja hívni a definitoriumot, mely intézkedni fog a guardiánokra nézve, — a volt provincialisnak és még egy atyának a visitatio idején az osztrák provinciában kellett tartózkodniok, majd törekedni fog őket visszaküldeni Magyarországba. A visitatornak erre meghagyták, hogy a két atyát küldje vissza Magyarországba, a definitoriumban intézkedjék a guardiánokat illetően, káptalant pedig addig ne tartson, míg a felküldött szavazatok alapján az alternativus választás ügyében döntés nincs.

A király mindezt jóváhagyóan tudomásul vette, de elrendelte, hogy a cancellaria siessen a szavazatok átvizsgálásával, hogy végre dönteni lehessen a választás kérdésében és meg lehessen tartani a káptalant.[1293]

[1291] *Or. Ref.* 1733. 121. Maga a referada nincs meg, csak mellékletei.

[1292] *Or. Ref.* 1733. 144.

[1293] *Or. Ref.* 1734. Min. Conf. ápr. 15. Kir. resol. jun. 1.

1734. aug. 18-ikán a miniszterialis conferentia a következő kéréssel fordult a királyhoz:

A guardiánok ideje lejárt. A generalis commissarius (nem a visitator!) csak a definitorium joghatóságát hosszabbította meg, nem azonban a guardiánokét is, kikre nézve káptalan tartását rendelte el. Ámde káptalant nem lehet tartani addig, mig a király az alternativus választás ügyében nem dönt. A király, tehát irasson Rómába a generalis commissariusnak, hogy addig is, míg a nevezett ügyben nincs döntés, vagyis míg káptalant nem lehet tartani, a guardiánok joghatóságát is hosszabbítsa meg. Azt is jelentette a conferentia, hogy a rendtagoknak lezártan adott szavazatai alapján legközelebb felterjeszti javaslatát a királyhoz.

A király a conferentiának erre a felterjesztésére is reáírta placetjét.[1294]

A cancellariának véleményes jelentése az alternativus választás ügyében 1734. okt. 14-ikén került a miniszteri conferentia elé, mely ekkor ez ügynek békés elintézését akarta. Azt javasolta tehát a királynak, iratna a primásnak, hogy mivel a viszálykodás a szerzetesek között már régóta és nyilvános botrányt okozóan tart, nehogy e részben más kérdéseket is érinteni kelljen, a felség akarata szerint hozzon létre a pártok között barátságos megegyezést és ha ez sikerül, tegyen róla jelentést. Csak ha ez nem sikerül, tárgyalják a cancellaria véleményét.

A király e javaslathoz hozzájárult.[1295]

A primás valóban vállalta a békéltető szerepét. A cancelláriához, majd onnan a miniszteri conferentia elé került jelentése szerint a szerzetesek 4 pontra nézve (lectorok, concionatorok, novitiatus, guardiánok) valóban megegyeztek egymással, a többire nézve azonban nem tudtak egymással megegyezésre jutni.

Ami az említett 4 pontot illette, a miniszteri conferentiának a cancelláriáéval egyező véleménye az volt, hogy ezekre nézve legyen úgy, ahogy a szerzetesek egymással megállapodtak.

Ami a provincialist, a custost és a definitorokat illette, a cancellaria véleménye az volt, hogy őket ezután se felváltva a különböző nemzetiségekből válasszák, hanem, mint a multban, csak arra való tekintettel, hogy kik a méltóbbak az illető tisztségekre? A cancellaria azt is írta, hogy a franciskánusok közt duló viszály a népet már annyira megbotránkoztatta, hogy már-már meg akarja vonni az atyáktól az alamizsnát, mondván, hogy Magyarországon majd nem birnak úgy, mint Ausztriában, csak intentiokból (misepénzekből) megélni.

A miniszteri conferentia a cancellariának ezt a véleményét nem tette magáévá, hanem azt javasolta, hogy igenis a főtisztségekre a jövőben válta-

[1294] *Or. Ref.* 1734. 57. Min. conf. aug. 18. Kir. resol. aug 28.

[1295] *Or. Ref.* 1734. 73. Min. conf. okt. 14. Kir. resol. okt. 24.

kozva a három nemzetiségből történjék a választás, még pedig úgy, hogy ha a provincialis pl. német, a custos magyar vagy tót legyen, továbbá a provincialis és a custos nemzetiségéből mindég csak egy-egy, abból a nemzetiségből pedig, melyhez sem a provincialis, sem a custos nem tartozik, mindég két definitort válasszanak.

A pápát, mondta továbbá a conferentia, a király kérje meg, hogy a választások ügyében annak idején kiadott brévéjét ama négy pontra nézve, melyet illetően a szerzetesek egymással megegyeztek, módosítsa (vagyis a pápa is egyezzék bele, hogy a lectorokat, a concionatorokat és a guardiánokat ne alternative a különböző nemzetiségekből válasszák és hogy a novitiatust ne tagolják szét nemzetiségek szerint), a provincialis, a custos és a definitorok választására nézve azonban ama bréve rendelkezését továbbra is tartsa fenn. Azt is kérje a király a pápától, illetően a Szent Ferenc-rend főkormányától, hogy most már a történteket feledjék el s hogy különösen azt a pert, melyet a rend főkormánya előtt *Kelecsényi* atya, a volt provincialis ellen indítottak, szüntessék meg, valamint *Kelecsényinek* Rómába való idézéséről is, mely egyébiránt az ország törvényeivel ellenkezni látszik, mondjanak le. A szerzeteseket a király nevében meg kell inteni, hogy a mostani döntésen nyugodjanak meg, ellene senki se támasszon zavart, mert aki így tesz, azzal mint békebontóval fognak elbánni. A választások módjára vonatkozó, a cancellariához felküldött szavazatokat el kell égetni. Így most már, végezte a miniszteri conferentia felterjesztését, semmi sem áll útjában a visitator generalis kiküldésének és a káptalan megtartásának.

A király ezt a véleményt 1735 jan. 17-ikén jóváhagyta.[1296]

A vita tehát az alternativus választás ügyében a marianus provinciában 1727-ben kezdődött és hat évig úgy folyt, hogy belé csak a rend főkormánya és a pápa avatkozott. Hat év mulva azután a szerzetesek (jobban mondva közülük a magyarok) az ügyet a király elé vitték és vele nemcsak a primás, a helytartótanács és a cancellaria, hanem a miniszteri conferentia és a titkos tanács is foglalkozott. Mindezeknél nem kevésbbé maga a király is nagyon érdeklődött a marianusok dolga iránt. Hisz ő egyáltalában minden kormányzati ügynek legfőbb elintézését a maga kezében tartotta. Nemcsak egyszerűen aláírta azt, amit eléje tettek, nemcsak a pontot tette reá arra, amit tanácsosai végeztek, hanem maga is behatóan tanulmányozta az aktákat és igazi hozzáértéssel, hosszas megfontolás, meggondolás, az íróasztalánál végzett munka után írta csak reá a hozzá felterjesztett referádákra p l a c e t-jét, vagy a tanácsosai véleményét (opinio-ját), javaslatát helyesbítő, megmásító elhatározását. Szóval: ő maga is dolgozott, legfőbb fokon valóban ő maga intézkedett, kormányzott és nemcsak mások az ő nevében. Így tett Mária Terézia is. Bizonyítják ezt az, e két uralkodó korabeli originalis referada-k, melyek

[1296] *Or. Ref.* 1735. 9. Exm. jan. 17.

közül igen sokon nem csak egy-két, hanem 10—20—30, sőt még több soros sajátkezü latin vagy német írását is ott olvashatjuk III. Károlynak vagy az ő leányának. Hogy II. József miként dolgozott, kormányozott, köztudomásu.

De térjünk vissza tárgyunkhoz. Több, mint másfél év mulva meglett végre a királyi döntés a választások rendszerének ügyében és e döntés az alternatio, a felváltva, a különböző nemzetiségekből való választás elvének, más szóval: a német álláspontnak kedvezett. Azért mondjuk ezt az utóbbit, mert az imént közölt adatainkból is megtetszik, hogy a marianusok közt támadt harc nem volt egyéb, mint a magyar és a német párt harca, de meg ebbeli felfogásunkat megerősíti az is, amit alább, a Clarissák történetében, az ő pesti házukat illetően olvashatunk. A primás, a helytartótanács és a cancellaria az alternatio ellen, tehát a magyar álláspont mellett voltak, a miniszteri conferentia azonban az alternatio, tehát a német álláspont mellett fogott pártot, és a király a conferentia véleményét fogadta el.

Tévednénk, ha azt hinnők, hogy a királynak 1735-iki döntésével a marianusok vitája véget ért. Éppenséggel nem ért véget. Hiába rendelte el III. Károly, hogy most már mindenki nyugodjék meg az ő határozatán, hiába fenyegette meg az ellene z a v a r t t á m a s z t ó k a t (turbas iterum moveat), a magyarok csak nem akartak az alternatióba beletörődni, sőt a választások ügyét még az országgyűlés elé is vitték. Az 1741:33. t.-c.-ben ezt olvassuk: „A Szent Ferenc reformált kisebbjei rendjének Mária tartományában való váltakozás megszüntetésének ügyében" (circa tollendam item in Mariana ordinis minorum S. Francisci reformatorum provincia alternationem) „kegyelmesen határozta Ő királyi felsége, hogy a nevezett szerzetesrend főnökeit magukat kegyesen meghallgatandja és további rendelkezéseit aszerint teendi meg". Későbbi országgyűléseken nem találjuk nyomát, hogy a marianusoknak itt ismertetett ügye szerepelt volna. Miként dőlt el véglegesen, egyelőre nincs róla adatunk. Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy ennek az alternativus választási ügynek a története is mily pompás belepillantást enged a régi Habsburg-kormányzat rendszerébe. Némi alkotmányos formák megőrzése mellett Magyarország igazában osztrák központi kormányzás alatt állt. (A ministeri conferentia! a titkos tanács!)

Hogy már Mária Terézia alatt is mennyire volt josephinismus, mutatja pl. a következő két rendelet:

1774 aug. 8-ikán a királynő elrendelte, hogy mivel tudomással akar bírni azokról a taxákról, melyeket mind Rómában, mind Magyarországon az apostoli kegyelmek expeditiojáért fizetni szoktak, róluk a püspökök, a Dataria Romana Taxáinak részletes feltüntetésével együtt, jelentést küldjenek fel.

Ugyancsak 1774 aug. 8-ikán kelt a királynőnek az a rendelete, mely szerint jelentést kellett eléje terjeszteni a fogadott processiokról és a kegyhelyekre, a csodatévő képekhez való búcsújárásokról, hogy azután a királynő

láthassa, vajjon továbbra is megengedheti-, megerősítheti-, avagy megváltoztassa-, vagy eltörölje-e őket?[1297]

Az utóbbi rendelet a dolog természeténél fogva nagyon közelről érdekelte a ferencrendieket is.

*

A ferencrendieknek a plébániákról való eltávolítása.

Mikor a kalocsai főegyházmegyének és a pécsi egyházmegyének egész területe, a zágrábi egyházmegyének pedig egy nagy része a török uralom alól felszabadult, immár akadtak ifjak, kik a vésztől mentessé vált vidékeken kedvet éreztek a világi paposkodásra, és az illető főpásztorok, kik közül a kalocsai érseknek és a pécsi püspöknek maguk az elődei is távolmaradtak a török hódítás idején egyházmegyéiktől, immár megkezdhették a világi papság szervezését, nevelését (a zágrábi püspök nagyobb mértékben, mint eddig), valamint megkezdhették azoknak a ferencrendieknek, kiknek elődei a török világban oly roppant nehéz viszonyok közt gondozták a hiveket, a plébániákról való eltávolítását is, hogy helyükbe világi papokat tehessenek.

Ennek, a ferenceseket a plébániákról eltávolító műveletnek a főakarója, irányítója Mária Terézia királynő volt, kit mindenben a centralisatio és a germanisatio szempontja vezérelt és ki nagyon jól megérezte, hogy erre vonatkozó szándékának megvalósításában jobban számíthat a világi papok segítségére, mint a franciskánusokéra, mert a világi papok mégis csak engedelmesebb eszközök az ő (a királynő) hű munkatársainak, az érsekeknek és a püspököknek kezében, mint a ferencesek, kik szerzetesi állásuknál fogva, bizonyos függetlenséget élveztek a püspököktől. Hogy az illető főpásztorok örömmel teljesítették a királynőnek a ferencrendiekre nézve nyilvánított akaratát, könnyen érthető, sőt pl. *Patachich* Gábor gróf, kalocsai érsek, meg is előzte a maga, a franciskánusokra vonatkozó kedvetlen érzésével, a királynő ellenszenvét az atyák plébánoskodása iránt, a többi főpásztor meg, mikor ez az ellenszenv már megvolt, nagyban szította azt és annyira ment a franciskánus plébánosok ellen való buzgóságában, hogy a királynőnek kellett azt mérsékelnie.

A legcsunyább pedig a ferencesek ellen való hadakozásban az volt, hogy a megszólás és a rágalmazás fegyverei is szerepeltek benne.

A rud legjobban a török világban annyit szenvedett és helyét oly dicsően megállt bosnyák rendtartományra járt reá, mert az ő tagjai kezeltek legtöbb plébániát.

Van egy jegyzék, melyben 63 olyan, pécs-egyházmegyei plébánia van felsorolva, melyet a XVIII. és részben még a XIX. században is különböző

[1297] Az 1779. dec. 27-iki, a diakovári püspökhöz intézett rendeletek. A M. N. Muzeum könyvtárának idézett gyüjteményében.

rendtartományokhoz (a boszniai-, a marianus- és ladislaitához) tartozó ferencrendiek kezeltek.[1298]

A boszniai rendtartomány főnökének 1712 jul. 24-ikén, Eszéken kelt, *Keresztély Ágost,* bibornok-, szász herceg- és primáshoz intézett leveléből megtudjuk, hogy a nevezett rendtartomány kezelte plébániák nagyobb része a pécsi egyházmegyéhez (értsd annak nemcsak Szlavoniára, hanem Magyarországra is kiterjedő részét) tartozott.[1299]

1754-ben a pécsi püspökségnek Szlavoniában 22 plébániája volt, melyek közül 13 vármegyei területen, vármegyei joghatóság (in statu provinciali), 9 a katonai határőrvidéken, katonai kormányzat alatt (in statu militari) állt. E 22 plébánia közül 17-et kezeltek a ferencrendiek, még pedig úgy, hogy 2 helyen conventjük is volt, 15-ön pedig nem volt conventjük.[1300]

1733-ban a zágrábi egyházmegyében, Alsó-Szlavoniában 40 plébánia volt. Mind rosszul volt dotálva. Valamennyit ferencrendiek kezelték.[1301] (Mire jól javadalmazták a plébániákat, világi papoknak adták őket.) 1754-ben a zágrábi püspök joghatósága Szlavóniában 35 plébániára terjedt ki. E 35 plébánia közül 31 volt a ferencrendiek kezén, úgy hogy 5-ön conventben, 26-on conventen kívül laktak.[1302]

1754-ben a boszniai diakovári püspöknek Szlavoniában 4 plébániája volt. Mind a 4-et ferencrendiek kezelték.[1303] (1-et conventtel, 3-at convent nélkül.)

A szerémi püspök 1754-ben Szlavóniában 9 plébániát mondhatott magáénak. Ezek közül csak 3 volt a ferencesek kezén. (1 — az iloki — conventtel, 2 convent nélkül. Péterváradon és Zimonyban volt ferencrendi convent, de Péterváradon a jezsuitáké, Zimonyban pedig a világi papságé volt a plébánia.) Kerkosztén és Nikincén a Populi Clementini laktak, kiket 4, Rómából küldött ferencrendi pastorált.[1304]

Ennyit a szintérről, melyen a harc a ferencrendiek ellen lefolyt.

Ami az illetékes megyés főpásztoroknak a ferencrendiek iránt való érzületét illeti, ime, néhány adat róla:

A boszniai provincialis fent idézett, 1712-iki levelében arra is megkérte a primást, akadályozná meg, hogy *Natali* Lukács, belgrádi püspök, legyen a pécsi püspök helynöke, mert *Natali* eddig is mindég nagy ellensége volt a bosnyák provinciának és e rendtartomány sohasem fogja magát neki alávetni.

[1298] *Kaizer* Nándor kézirata. 206. és köv.

[1299] *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* fasc. 39. n. 438.

[1300] *Or. Ref.* 1754. 196. jan. 17. Exm. jul. 15.

[1301] *Or. Ref.* 1733. exm. jun. 29.

[1302] *Or. Ref.* 1754. 196. jan. 17. Exm. jul. 15.

[1303] *U. o.*

[1304] *U. o.*

1735-ben *Patachich* Gábor gróf, kalocsai érsek, arra kérte a királyt, magyarázná meg a bosnyák ferenceseknek bővebben azokat az oltalomleveleket, melyeket nekik adott, hogy a rendes püspöki hatalmat semmiképp se próbálják megsérteni. Hisz, irta az érsek, azoknak a püspököknek, kiknek jól berendezett szemináriumaik vannak, meg kell lennie annak a joguknak, hogy a nép szükséglete szerint a leányegyházakat plébánia egyházakká alakítsák át és mind ezeket, mind a már fennálló anyaegyházakat saját papjaikkal lássák el.[1305]

1754-ben a pécsi püspök azt jelentette közvetett úton a királynőnek, hogy nemsokára annyi, Szlavóniában alkalmazható papja lesz, hogy fokozatosan megkezdheti a ferenceseknek a szlavóniai plébániákról való eltávolítását.

Ugyancsak 1754-ben a szerémi püspök, kinek, mint tudjuk, 9 plébániája volt Szlavóniában, melyek közül a ferencesek 3-at kezeltek, azt jelentette (közvetett úton) legfelsőbb helyre, hogy 2 helyen világi papokkal lehet helyettesíteni a franciskánusokat.[1306]

Még a szegény boszniai-diakovári püspök is azt jelentette, szintén 1754-ben, a hatóságok utján Mária Teréziának, hogy bár papsága, a székesegyházban neki szolgáló káplánokon kivül, nincs, azért mégis könnyü neki 4 plébániájára (több sem volt neki) világi papokat szereznie.[1307] (A királynő örülhetett a boszniai-diakovári püspöknek is.)

1733-ban az akkori zágrábi püspök, *Branyugh* György, még az irta a király elé szánt jelentésében, hogy Szlavoniában a nép a ferencrendiekhez hozzájukszokott és ott a világi papok nem is volnának biztosságban a rablók

---

[1305] Dignetur . . . sensum regiarum protectionalium suarum provinciae Bosnensi clementissime uberius insinuare, ne ordinariam Diaecesanorum authoritatem impedire aut divexare quoque modo attentent . . . Ordinariis propria bene instructa habentibus clericorum seminaria utique et filiales pro exigentia populi in parochiales erigendi et tam has quam alias iam erectas suis providendi sacerdotibus Ecclesias manere debet facultas. — *Orsz. Levélt. Cancellaria Oszt. Litterae Archiepiscoporum. 505.* Az érsek levele a királyhoz 1735. jul. 30-ikáról.

[1306] *Orig. Ref.* 1754. 196. jan. 17. Exm. jul. 15. — Ebben a referádában a cancellár, a többi között, ezt irja: Péterváradon (hol a jezsuitáké a plébánia) ne állitsanak még egy plébániát, mert ez sok vitára adna okot, hanem a jezsuiták a külvárosba, ahova éjjel nem járhatnak, tegyenek egy világi káplánt. (Lám, milyen csinján bántak a jezsuitákkal. Egészen másképp, mint a szegény ferencrendiekkel. Nagy oka volt ennek.) Mint egy, 1765-iki referádából megtudjuk, a pétervárad plébániát (mely, mint exemptus plébánia, az esztergomi érsek alá tartozott) még a XVII. század végén kapták meg a jezsuiták I. Lipót király rendeletéből. *Kollonich* Lipót, esztergomi érsek, átengedte nekik az ottani tizedeket és egyéb egyházi jövedelmeket. 1765-ben Mária Terézia megerősítette a jezsuitákat pétervárad jogaikban, azzal a kikötéssel, hogy az ifjuságot is tanitsák és erre a célra a város adjon nekik épületet. — *Or. Ref.* 1765. 174. máj.18. Exm. máj. 28.

[1307] *Or. Ref.* 1754. 196.

miatt, kik a zágrábi egyházmegyében még másutt is kifosztják és megölik a plébánosokat. (Lám, a ferencrendieket még a rablók sem bántották.)[1308]

Branyugh utóda a püspöki széken: *Thauszy* Ferenc, már másképp gondolkozott. 1753-ban Szlavóniában visitatiot végzett s a róla szóló, a királynő elé jutott jelentésében azt irta, hogy azt a sok nagy kihágást, melyet a bosnyák provinciabeli, plébánosi tisztet betöltő ferencrendi atyák a nép romlására véghezvisznek, valamint mulasztásaikat, melyeket a szentségek kiszolgálásában elkövetnek, most is tapasztalta.[1309] Helyükbe tehát világi papokat akar tenni, még pedig legelsőbb Pozsegán.[1310]

Abban a jelentésében, mely 1754 jan. 17-ikén került a királynő elé, *Thauszy* azt irta, hogy valamennyi szlavoniai plébánia számára elég papja van, mert Zágrábban 40, Bécsben 15, Bolognában 20, Rómában 4—5 kispapja tanul.[1311]

1756-ból két jelentését ismerjük *Thauszynak*, melyet a királynő a cancellár előadásában elolvasott. Az egyikben azt irta, hogy Szlavoniában már a legtöbb helyről visszaküldte a ferencrendieket kolostoraikba,[1312] a másikban meg, hogy ugyancsak Szlavoniában a katonai és a polgári területen eddig 40-nél több plébániáról távolította el a franciskánusokat, helyükbe világi papokat tévén, de a katonai területen még 3 olyan hely van, melyen az atyák, nem birván conventtel, a plébániát kezelik. A királynő engedelmével, irta, ezekről is el fogja őket mozdítani.[1313]

A királynőnek, valamint, vele és a főpásztorokkal egyetértően, az ő tanácsosainak a jelen ügyre nézve vallott nézetét, megismerhetjük a következő adatokból:

1749 szept. 15-ikén a cancellár ezt a véleményt terjesztette a királynő elé: Igaz, hogy — a török világban szerzett érdemeikért — I. Lipót, I. József és III. Károly kiváltságokat és oltalomleveleket adtak a ferencrendieknek, hogy plébániákat kezelhessenek (persze, a török világban, a sok szenvedésre és vértanuságra nem a királytól kaptak szabadalmat, akkor a hivek gondozására királyi engedelem nélkül is vállalkozhattak, akkor senkinek sem jutott eszébe, hogy helyettük a nép közé menjen, akkor nem zavarták a franciskánusokat, ez igazán szép volt az érsekektől és a püspököktől) és ezeket a királyi privilegiumokat és protectionalisokat a királynő is megerősítette, de ezek csak arra az időre szólnak, míg az atyák rendházai nem épülnek föl és másképpen nincs gondoskodva róluk, továbbá a megyés püs-

[1308] *Or. Ref.* 1733. 77. Exm. jun. 29.

[1309] . . . tot tantosque Patrum Franciscanorum Provinciae Bosnae-Argentinae ibidem munia parochialia obeuntium cum ruina fidelium patratos excessus et commissos in administratione sacramentorum defectus . . . etiamnum vigere observasset . . . .

[1310] *Or. Ref.* 1753. 227. okt. 2. Exm. okt. 8.

[1311] *Or. Ref.* 1754. 196. jan. 17. Exm. jul. 15.

[1312] *Or. Ref.* 1756. 94. ápr. 12. Exm. ápr. 19.

[1313] *Or. Ref.* 1756. 180. aug. 2. Exm. aug. 8.

pökök jogának sérelme nélkül vannak adva és végül csak arra az időre, míg elég alkalmas világi pap nincs.[1314]

Egy, 1751-iki cancellári előadásban ezt olvassuk: A boszniai provinciabeli ferencesek a királynő rendelete alapján nem hogy buzgóbb működésre serkentek volna, hanem napról-napra ujabb panaszok érkeznek róluk, melyek hitelt érdemlően sulyos kihágásaikról szólnak.[1315] (Hogyne, a püspökök szorgalmasak voltak a ferencrendiek feladásában.) Ha ezek miatt a püspökök fellépnek, a ferencesek a pápáktól és a királyoktól kapott kiváltságaikra hivatkoznak. (Természetesen nem arra nézve, hogy nekik szabad kihágásokat elkövetniök, hanem arra nézve, hogy tőlük a plébániákat ne vegyék el, — mert igazában nem is a kihágásokról volt szó, hanem a plébániák elvételéről.) A királyok a plébániák kezelését (igen, most már a cancellár is arról beszél, ami a tulajdonképpeni cél) nem állandóan, mindenkorra, hanem csak ideiglenesen, mint kisegítőkre, bízták a ferencrendiekre. (?) A királynő tehát mondja ki, hogy az érsekek és a püspökök ott, hol a ferencrendieknek conventjük van, tovább is engedjék meg nekik, hogy a plébániát kezeljék, úgy azonban, hogy a plébánosi tisztet illetően, a Tridentinum szerint is, ilyen helyeken is teljesen a püspököknek legyenek alárendelve, — más helyeknek pedig, melyeken csak a conventekből kiküldött atyák plébánoskodnak, buzgó világi papokkal való ellátásáról (a többi hiányzik, bizonyára azt írta még a cancellár: „gondoskodjanak az érsekek és a püspökök." A még meglevő utolsó előtti lapján a referádának megvan a P l a c e t.).[1316]

A commissio mixta-nak[1317] 1753 jan. 3-iki, a királynő elé terjesztett

---

[1314] *Or. Ref.* 1749. 165. szept. 15. Exm. szept. 22.

[1315] . . . novae etiam in dies contra eosdem afferuntur querelae, graves undique fide digne exponuntur excessus . . .

[1316] *Or. Ref.* 1751. 147.

[1317] Magyarország-, Szlavonia- és Horvátországnak több része nem polgári (vármegyei, helytartótanácsi és cancelláriai) joghatóság, igazgatás, hanem katonai kormányzás, vagyis a bécsi udvari haditanács és a neki alárendelt katonai hatóságok kormányzása alatt állt — még egyházi, vallási ügyekben is. Igy pl. látni fogjuk, hogy azokról a szlavoniai plébániákról, melyek a szlavoniai katonai határőrvidéken voltak, a királynő elé terjesztendő kimutatásokat nem a polgári, hanem a katonai hatóságok közbenjöttével kellett elkészíteni. — Mivel azonban az egyházi, vallási ügyeket Magyarország királya a legfőbb kegyúri jog alapján intézte és e jognak legfőbb őre, valamint e jog gyakorlására nézve a királyok legfőbb szerve a királyi magyar udvari cancellária volt, de meg mert azt az állapotot, hogy a magyar szent korona területének több része katonai kormányzás alatt áll, csak rendkívülinek, ideiglenesnek tekintették s így lehetetlennek tartották, hogy e részeken a királyi főkegyúri jog körébe vágó egyházi és világi ügyeket a magyar cancellária híre nélkül, tudtán kívül intézzék: mindezeknél fogva a katonai kormányzás alatt álló területeknek egyházi és vallási ügyeire nézve a királynő nem csak az udvari haditanács, hanem a királyi magyar udvari cancellária véleményét is kikérte, vagyis azt akarta, hogy ama területeknek nevezett ügyeit illetően az említett két hatóság, főkormányszék közösen adjanak neki tanácsot. Evégre kellett a királynő akarata szerint az

jegyzőkönyvében ez van: Ott, ahol a ferencrendieknek rendes residentiájuk és templomuk áll fenn,[1318] tovább is ők láthassák el a lelkipásztorkodást, de ott, hol csak egy-két ilyen szerzetes van, kit csak kóbor-szerzetesnek kell tekinteni[1319] (milyen jók voltak a török világban az ilyen kóbor-szerzetesek, — legyen áldott az emlékük), világi papokat alkalmazzanak helyettük. A királynő erre reáirta: küldjenek fel neki kimutatást, hogy (Szlavoniában) hány helyen vannak ferencesek conventtel, kiket még csak ideiglenesen kell meghagyni (a plébániákon),[1320] és hány más hely van, hova mindjárt világi pap kell?[1321]

A királynő e resolutioja alapján a commissio mixta azt javasolta, hogy a királynő követelte kimutatást a szlavoniai plébániákról a katonai terüle-

udvari haditanácsnak (Hofkriegsrath, Consilium Bellicum), a főhadbiztosságnak (General-Kriegscommissariat) és a királyi magyar udvari cancelláriának (Regio-Hungarica Cancellaria Aulica) időnként közös tanácskozásokat tartaniok és ezekből a királynőhöz közös véleményt felterjeszteniök. E közös tanácskozások tartása végett alakította meg a királynő az úgynevezett Commissio mixta in Hungaricis-t (vegyes bizottság magyar ügyekben), mely állt a haditanács, a főhadbiztosság és a magyar cancellária kiküldötteiből, képviselőiből, elsősorban a haditanács elnökéből és a magyar udvari cancellárból. — A commissio mixta-nak nagyon sok jegyzőkönyve van meg az Országos Leváltár Cancellariai Osztályának Originales Referadae gyüjteményében. E jegyzőkönyvek alakjában terjesztette fel a cancellár a commissio mixta véleményeit a királynőhöz. Ezekre irta reájuk a királynő resolutioit egyszerü placet alakjában, vagy hosszabb mondatokban. Ha a cancellár nézete ellenkezett a commissio mixta-éval, a maga részéről külön opinio-t küldött fel a királynőhöz. A királynő azután vagy a commissio-nak, vagy a cancellárnak adott igazat. A commissio jegyzőkönyvei (véleményei) alapján létrejött királyi resolutiokat (rendeleteket), mert hisz katonai igazgatás alatt álló területekről volt szó, a haditanács hajttatta végre alárendelt katonai közegeivel. — Itt jegyezzük meg, hogy a városok a királyi magyar kamara igazgatása alatt álltak. (A királyi magyar kamara Mária Terézia alatt királyi magyar udvari kamara lett.) Amde a városokban felmerült egyházi, vallási ügyekben meg a bécsi udvari kamara és a magyar udvari cancellária adtak közösen tanácsot a királynőnek. Azért a bécsi udvari kamara és a magyar cancellária, mert a magyar udvari cancellária a bécsi udvari kamarával állt egy rangban és a magyar királyi udvari kamara, mely a valóságban csak a bécsi udvari kamarának alárendelt közege volt, rangban a magyar udvari cancellária alatt állt. — Azt mondtuk fent, hogy a cancellária hatóság, kormányszék volt (a hivatalos neve is dicasterium, főkormányszék vala). Igen, a cancellária és a helytartótanács első sorban a királynak a kormányzásban tanácsot adó testületek voltak, de hatóságok, kormányszékek is voltak, mert rendelkeztek, parancsoltak is, de persze szintén mindég csak királyi rendelet, akarat alapján, vagy királyi rendeletet előkészítve. — Mindezeket közvetlenül a régi ügyiratok, az általunk felkutatott levéltári anyag alapján mondjuk. Ismerjük a régi központi kormányzatról szóló osztrák munkákat és a magyarországi kormányzatra vonatkozó magyarországi nyomtatott forrásokat is, de itt most ezeket nem is idézzük. Itt most ez a kitérés is elég.

[1318] . . . ordentliche Residenzen und Kirchen haben . . .

[1319] . . . 1 oder 2 derley Religiosen, so allein pro Monachis vagis anzusehen, sich aufhalten . . .

[1320] . . . die nur interims noch zu lassen . . .

[1321] *Or. Ref.* 1753. 12. jan. 3. Exm. ?

ten a haditanács, a polgári területen a magyar cancellaria készíttesse el az illető hatóságokkal (a vármegyékkel, illetően a szlavoniai parancsnokságokkal és természetesen elsősorban az illetékes püspökök közbenjöttével). A királynő e javaslatra reáirta placet-jét.[1322] Így jött létre a szlavoniai plébániákról az a kimutatás, mely 1754 jan. 17-én került a királynő elé s melyből fent annyit idéztünk.[1323]

Fent olvastuk, hogy a zágrábi püspök mit irt 1753-ban Szlavoniában végzett látogatásáról. (A ferencrendiek kihágásai, mulasztásai, — helyükbe a püspök világi papokat fog tenni.) A cancellár mindenben helyeselte a püspök nézetét és a királynő a cancellár opinio-jára reáirta, hogy: p l a c e t.[1324] 1754 márciusában a királynő egyszerüen elrendelte, hogy a zágrábi püspök még az 1754-ik év folyamán minden plébániáról távolítsa el a ferencrendieket.[1325]

Vallaki egy kis kiméletre, türelemre akarta bírni a királynőt a szegény barátok iránt, — de hiába. Egy, ismeretlen kéztől (bizonyára nagyon előkelő világi vagy egyházi személytől) eredő, a királynőhöz intézett jegyzékben ugyanis ezt olvassuk: A zágrábi püspök a (szlavoniai) plébániákra horvát papokat küld, kik nem tudnak illirül és kiket a nép gyülöl, mert a ferencrendiekhez van szokva, kik a török világban a katholikus hitet fentartották. Jó volna tehát legalább a katonai területen a franciskánusokat addig meghagyni, míg máshol látni lehet, mint fér meg a nép a világi papokkal? A királynő erre reáirta: b i n n i c h t d e r m e i n u n g. (Az én nézetem — jobban mondva akaratom, szándékom — nem ez.)[1326]

Történt mindezek után, hogy Szlavóniában a parasztok zavarogtak. Az a királyi bizottság, melyet emiatt az országba küldtek, azt mondta, hogy a nép azért oly zabolátlan, mert a hit elemeiben nincs kellően oktatva. A királynő tehát az illetékes püspökökhöz figyelmeztetést intézett. Erre felelte a zágrábi püspök azt, amit már fent olvastunk, hogy t. i. a ferencrendieket már a legtöbb helyről visszaküldte kolostoraikba. A cancellar nem mulasztotta el, hogy a nép m ű v e l e t l e n s é g é t a királynő előtt ne a volt ferencrendi-plébánosok rovására írja.[1327]

1757 jul. 21-én a cancellar nem restelte ezt írni a királynő elé terjesztett referádájában: Szlavonia részei annyi év óta a ferencrendiek lelkipásztorkodása alatt majdnem teljesen elpusztultak, de most már ismét kezdenek

---

[1322] *Or. Ref.* 1753. 21. jan. 10. Exm. ? A commissio mixta jegyzőkönyve.

[1323] *Or. Ref.* 1754. 196.

[1324] *Or. Ref.* 1753. okt. 2., okt. 8.

[1325] *Or. Ref.* 1754. 85. Protocollum commissionis mixtae in Hungaricis. Márc. 13. Rajta a királynő resolutioja.

[1326] *Or. Ref.* 1754. 362. Exm. aug. 14.

[1327] Inducta sub Franciscanis administratoribus populi ruditas . . . *Or. Ref.* 1756. 94. ápr. 12. Exm. ápr. 19. — V. ö. a zavargásról: *Or. Ref.* 1756. 17. — A szerémi püspök válaszát a királynő figyelmeztetésére ld. *Or. Ref.* 1756. 124.

fölemelkedni a püspök kitünő buzgósága és a világi papság buzgó gondossága miatt.[1328]

Tehát ami baj volt Szlavoniában, az mind a ferencrendiek bűne volt, — talán az is nagy bűn volt, hogy *Imbrisimovich* Lukács, a Sólyom, a szegény ferences barát, Szlavoniát a török uralom alól a Habsburgok részére fölmentette és hogy egyáltalában abban az országban a mohácsi vésztől kezdve a XVII. század végéig a katholikus hitet és a szlavon nemzetiséget, mint ezt persze nem Mária Terézia hizelgő udvaroncai, hanem a komoly történetirás megállapította, azok a szegény franciskánusok tartották fenn, — és azután hogy abban az országban kezdtek a bajok megszünni, az a világi papság érdeme volt. Ki ne látná mindebben a célzatosságot? Ki ne látná, hogy a királynőnek, a zágrábi püspöknek és a cancellariának minden eszköz jó volt, csakhogy a ferencrendieket a plébániákról elmozdíthassák és helyükbe világi papokat ültethessenek.

1764-ben a királynő elrendelte, hogy mivel van eset, hogy a török határon, Zágrábtól 14 mérföldnyire, a katholikusok a legközelebbi templomtól kilenc órányira vannak, a cancellaria szerezzen felvilágosítást a bántól és a zágrábi püspöktől a báni határőrvidék lelkipásztorkodási viszonyairól és tegyen véleményes jelentést, miként lehetne az ottani bajokon segíteni?[1329]

Ime, így festett a valóságban az a nagy papbőség, mellyel *Thauszy* püspök a királynő előtt dicsekedett, és így festett annak a főpásztori buzgóságnak az eredménye, melyet, mikor arról volt szó, hogy *Thauszyt* évi 4000 forintnak a Cassa Parochorum-ba való fizetésétől fölmentsék, a cancellar a királynőnek annyira magasztalt, kiemelve persze azt is, mi a királynő kedvenc eszméjének annyira megfelelt: a püspök hadakozását a ferencrendiek ellen.[1330] A zágrábi püspök jobban tette volna, ha ahelyett, hogy — a királynőnek tetszeni akarva — oly nagy igyekezettel távolította el a szlavoniai plébániákról a ferencrendieket és tett helyükbe világi papokat, inkább a török határ mentén lakó árva hívek közé küldte volna papjait. Vagy arrafelé már igazán csak ferencrendieket kellett volna küldeni? Nos, nem csoda, ha mindazok után, mi velük történt, a ferencrendiekben sem élt már akkora kedv a katholikus népért való szenvedésre, mint a török időkben.

Mint a fentiekből megtetszik, a szlavon nép szeretettel ragaszkodott régi hű atyáihoz, barátaihoz, a Szent Ferenc-rendiekhez. Azt is láttuk, hogy egy, előttünk ismeretlen nagyúr szintén védelmére kelt a francis-

[1328] Siquidem Partes Sclavoniae, quae a tot annis sub administratione Patrum Franciscanorum in plenam fere desolationem perductae fuerant, iam iterum praeclaro Episcopi zelo et ferventi cleri saecularis cura assurgat. — *Or. Ref.* 1757. 92. jul. 21. Exm. jul. 20.

[1329] *Or. Ref.* 1764. 182. Exm. okt. 5.

[1330] Ld. a fent idézett 1757. 92. orig. referádát.

kánusoknak. De voltak nekik ezen kívül még más pártfogóik is: a katonaság — föl a legmagasabb, legelőkelőbb parancsnokokig.

1754 táján a gradiskai ezred tisztei bizonyítványokat adtak a ferencrendieknek jó magukviseletéről. *Mercy* gróf (ki ne ismerné nevét a történelemből, mint a Bánát kormányzójáét, ujjáteremtője-, felvirágoztatójáét?), akkor Szlavoniában parancsnokló táborszernagy, e bizonyítványokat felküldte Bécsbe. A zágrábi püspök úgy nyilatkozott, hogy e bizonyítványok nem elegendők, és *Mercy*-t megvádolta, hogy inkább a ferencrendiekkel tart, mint ő vele (a püspökkel) s nem támogatja őt a királynő akarata szerint a barátok ellen. A királynő erre megparancsolta *Mercy*-nek, hogy a ferencrendieknek a plébániákról való eltávolítására nézve a királyi rendeleteket hajtsa végre és e részben a zágrábi püspöknek legyen segítségére. *Mercy* a püspök vádjai ellen tiltakozott és elégtételt kért. Bécsből előbb a püspököt utasították, hogy vagy bizonyítsa be a táborszernagy ellen felhozott vádját, vagy adjon neki elégtételt, — majd mind a püspököt, mind *Mercy*-t felhivták, hogy — a felség szolgálatának érdekében — legyenek egymással jó viszonyban. Azután, mondták, békeségesen el lehet intézni a köztük felmerült vitát.[1331]

Jelen tárgyunkkal összefügg a királynőnek egy, 1778-iki rendelete, melyben ezt olvassuk: A kamarai plébániákról (melyeken t. i. a királyi kamara, azaz a király a kegyúr) a szerzetes-administratorokat távolítsák el és helyükbe világi papokat, különösen ex-jezsuitákat tegyenek. Általában minden kamarai plébániára volt jezsuitákat alkalmazzanak, hogy így a pensiok terhe fogyjon. (Az ex-jezsuitáknak fizetendő pensiok a tanulmányi alapot terhelték.) Minden püspököt ebben az irányban kell utasítani[1332]

Lássunk most tárgyunkra vonatkozóan néhány részletes adatot:

A boszniai rendtartománybeli ferencesek 1749-ben bepanaszolták a királynőnél *Csáky* Miklós gróf, kalocsai érseket, hogy tőlük a bajai conventhez tartozó Szentivány és Csávoly filiákat, valamint a bácsi conventhez tartozó szántovai plébániát elvette és világi papokra bízta.

A cancellar ez ügyben a következő véleményt terjesztette a királynő elé: A királynő úgy rendelkezett, hogy ha a főpásztorok a franciskánusok kezén levő plébániákra nézve valamit változtatni akarnak, előbb tegyenek jelentést a királynőnek és várják be az ő döntését. Igy kellett volna tennie az érseknek Szántovát illetően is, ha ott valami kifogása volt a barátok ellen. Most már azonban, mivel a világi pap plébánost már beiktatták, az érsek tekintélyének megóvása és a botrány elkerülése végett maradjon a dolog Szántován úgy, ahogy van, de az érseknek meg kell parancsolni

---

[1331] *Or. Ref.* 1754. 202. A commissio mixta 1754. máj. 8-iki ülésének jegyzőkönyve. — *Or. Ref.* 1754. 165. A comm. mixta 1754. máj. 22-iki ülésének jegyzőkönyve.

[1332] *Orsz. Levélt. Cancellariai Osztály.* 6169/1778. V. ö. 6882/1778.

(praecipiendum), hogy a jövőben a királynő rendelkezéséhez alkalmazkodjék. — A királynő ez opinio-ra reáírta placet-jét.[1333]

A varasdi generalatus-ban (főparancsnokságban) 4 katonai káplánság volt, melyek közül 3-at a ferencrendiek láttak el a Cassa Parochorum-ból fizetett évi, 180—180 forintért. A zágrábi püspök kijelentette, hogy e helyeken a ferencrendiek egészen fölöslegesek, mert dolgukat elvégzik az illetékes világi plébánosok is, kik csak háboruban kérnek dijazást. A commissio mixta helyeselte a püspök nézetét, mondván, hogy a franciskánusokat küldjék vissza kolostoraikba. A királynő a commissio javaslatát jóváhagyta. (1753.)[1334]

Bródon a káplánok ellátására a királynő a Cassa Parochorum-ból évi 200 forintot rendelt. Mivel a kápláni teendők végzését a ferencrendiekre bizták, a haditanács azt javasolta, hogy a nevezett összeget az atyák kapják meg. A cancellar úgy vélte, hogy elég nekik alamizsnaképp évi 100 forint. A királynő ez utóbbi véleményt hagyta jóvá. (1751.)[1335]

Nem sokkal ezután (1753/54) a zágrábi püspök, a királynő hozzájárulásával, a bródi plebániát elvette a ferencrendiektől és világi papnak adta. A királynő elrendelte, hogy Bródon se csak a plébániát, hanem a hozzátartozó jövedelmeket, telkeket és a templom fölszerelését is adják át az atyák a püspöknek.[1336]

1753-ban *Thauszy* Ferenc, zágrábi püspök, kijelentette, hogy a ferencrendieknek a plébániákról való eltávolítását Pozsegán akarja megkezdeni.[1337] 1754. jan. 17-én már a királynő előtt volt a püspök jelentése, hogy, bár Pozsegán a ferencrendieknek conventjük van, az ottani plébániát már világi pap kezeli.[1338]

1754 junius 11-én a cancellar a következő véleményt terjesztette a királynő elé: a templomoknak és a plébániaházaknak a ferencrendiek által esetleg szándékolt kifosztását meggátlandó,[1339] el kell rendelni, hogy a vármegyei, illetően a katonai hatóságok a plébániákhoz tartozó ingókat, ingatlanokat, stólákat és jövedelmeket irassák össze. Ha az átadáskor vita támad, tegyenek jelentést a felségnek. Ami abban a leltárban van, melyet a ferencrendiek maguk diktáltak bele a libri visitationum-ba (a ferencesek liber visitationis-aiba), az a plébániákon a plébánosoknak marad meg. A királynő erre reáírta, hogy: p l a c e t.[1340]

[1333] *Or. Ref.* 1749. 165. szept. 15. Exm. szept. 22.

[1334] *Or. Ref.* 1753. 212. A comm. mixta 1753. aug. 22-iki jegyzőkönyve.

[1335] *Or. Ref.* 1751. 80. Exm. jul. 12.

[1336] *Or. Ref.* 1753. 253. Protocollum commissionis mixtae. 1753. okt. 17. — *Or. Ref.* 1754. 57.

[1337] *Or. Ref.* 1753. 227. okt. 2. Exm. okt. 8.

[1338] *Or. Ref.* 1754. 196. jan. 17. Exm. jul. 15.

[1339] . . . quoad antevertenda videlicet Ecclesiarum et Curiarum Parochialium per Franciscanos mefors intendanda spolia . . .

[1340] *Or. Ref.* 1754. 194. jun. 11. Exm. jul. 9.

Mikor azután a szlavoniai plébániáknak a ferencrendiektől való elvételekor baj támadt amiatt, hogy a franciskánusok nemcsak a libri visitationum-ban följegyzett tárgyakat nem akarták a világi plébánosoknak átadni, hanem, mint Pozsegán és Bródon, a convent bírta telkeket és földeket sem, — a királynő a cancellar javaslatára elrendelte, hogy ily ügyekben a kalocsai érseknek, mint metropolitának, az embere, maga mellé vévén egy megyei, illetően katonai embert, döntsön.[1341] (Azért az érsek, mert a ferencrendiek és a püspök vitájáról volt szó.)

A gradiskai határőrvidéki Madjuricon hasonló eset fordult elő, mint a kalocsa-főegyházmegyei Szántován. A zágrábi püspök önkényüen (azaz a királynő megkérdezése nélkül) mozdította el a plébániáról a ferencrendieket és tett helyükbe világi papot. A királynő ezért a püspököt megrótta, jövőre az ilyen eljárást megtiltotta neki, de elrendelte, hogy most már a világi papot meg kell hagyni a plébánián s a püspök terjessze fel őt ő hozzá (a királynőhöz) megerősítés végett. (Praesentálja a plebánost a királynőnek, mint a plébánia kegyurának.) A cancellar a püspök mentségére megjegyezte, hogy a világi papot a plébániára bizonyára csak ideiglenes administratorként rendelte és nem akarta sérteni a felség kegyúri jogát.[1342]

1751 dec. 31-ikén a cancellar a következő véleményt terjesztette a királynő elé: A felség elrendelte, hogy a szerémségi Mitrovicán a plébániát a bosnyák provinciabeli ferencrendiektől vegyék el és adják világi papoknak (viris ecclesiaticis). A ferencrendiek, hogy a királyi rendelkezést kijátsszák, 1750 novemberében az ideiglenes franciskánus administratort a plébániáról eltávolították, a templomot és a plébánialázat elfoglalták és ez utóbbi 3 atya és 1 frater részére rendezték be, vagyis Mitrovicán önkényüen residentiát állítottak, hogy így, az idevágó rendeletek értelmében, a plébánia birtokában maradhassanak. Igaz, hogy a franciskánusoknak 1741-ben adott királyi privilegiumban (szabadalomlevélben) Mitrovica mint residenciás hely szerepel, holott az ottani plébániát a püspök csak 15 évvel ezelőtt állította fel a Cassa Parochorum terhére, és így e helyet a privilegiumba csak úgy csempészték bele. A szerémi püspök ez ellen annak idején mindjárt tiltakozott is. Mivel tehát amúgy sincs remény, hogy az atyák Mitrovicán valaha rendes conventet alapítanak, de meg Szlavóniában és a Szerémségben úgy is sok a ferencrendi és szaporításuk csak a nép terhére volna, szigorúan meg kell parancsolni a franciskánusoknak, hogy Mitrovicát haladéktalanul hagyják el. Ha a plébániaépületre valamit költöttek, térítsék meg nekik a Cassa Parochorum-ból. A királynő e véleményt jóváhagyta.[1343]

[1341] *Or. Ref.* 1754. 321. okt. 31. Exm. nov. 4.

[1342] *Or. Ref.* 1754. 47. A commissio mixta 1754. jan. 30-iki ülésének jegyzőkönyve.

[1343] *Or. Ref.* 1752. 3. 1751. dec. 31., 1752. jan. 3.

Történt erre, hogy a ferencrendiek nem csak Mitrovica, hanem valamennyi plébánia ügyében, melyet tőlük Szlavóniában és a Szerémségben el készültek venni, a pápához fordultak. Ennek kapcsán a királynő egy 1752-iki, egészen más fajta ügyekről, mint a jelenlegi, szóló referádára ezt írta reá: Szintúgy terjesszen föl hozzám a cancellar rendes jegyzéket a bosnyák franciskánusokra nézve is, kik a plébániák és Mitrovica miatt valóban a pápába kapaszkodnak.[1344]

A követelt jegyzék már néhány nap mulva a királynő asztalán volt. Benne a cancellar ezt írta: A bosnyák ferencesek provincialisa a cancellarnak kijelentette, hogy mind Mitrovica, mind egyáltalában a plébániák ügyében Rómába fordul. Ő felsége már megparancsolta a cancellarnak, hogy írjon *Mellini* bíbornoknak, Ő felsége (római) ministerének, törekedjék, hogy Rómában a franciskánusok folyamodását a limine (kezdettől, szinte még szóba sem állva velük) utasítsák el, sőt szabadabb életükmódját a kolostori fegyelem üdvös korlátai közé szorítsák. A levél *Mellini*nek el is ment, válasz is érkezett már tőle, márc. 1-i kelettel, melyben azt írja, hogy a pápa *esetleges gyanujának* eloszlatása végett jó volna az okiratokat (a királyi privilegiumokat, protectionalisokat) Rómába elküldeni, a kihágások ügyében pedig a tartományi főnökök és a püspökök eljárhatnak és a bűnösöket megbüntethetik. (Ime, milyen szépen megírta *Mellini* az igazságot!) Nos, *Mellini* az eddigiekből a dolgok állását nyilván nem értette meg jól. (De nem ám, — hogy is érthette volna meg, hogy tulajdonképp nem a kihágásokról, hanem arról van szó, hogy a plébániákat a ferencrendiektől elvegyék.) Írni kell tehát neki újra, bővebben, hogy megértse, hogy a ferencrendiek fészkelődnek (inquieti, — hogyne fészkelődnének, mikor a kenyeret akarják a szájukból kivenni), hogy tehát buzgón törekedjék, hogy az ő fészkelődésüket (inquietudo) visszautasítsák. Meg kell írni a bíbornoknak, hogy a ferencrendiek szabadabb (liberior) életének megfékezése (coercendam) végett a felség már tett és fog is még tenni intézkedéseket, de a provincialisok maguk is szabadabb életüek (liberioris vitae) és hogy tehát Rómából is történniök kell rendelkezéseknek. (Szóval, jól reájuk kell ijeszteni a franciskánusokra, hogy a plébániák ügyében elhallgassanak.) A királynő erre reáírta: expediatur, ami annyit tett, hogy *Mellini*-nek a második, bővebb levelet is küldjék el.[1345]

Nem találjuk nyomát, hogy a pápa bármit is tett volna a ferencrendiek érdekében. Ez természetes, hisz tudhatta, hogy bármit ír, mint annyi más ügyben, a ferencesekében is végül csak meg kell nyugodnia a királynő akaratán. Úgy volt már Mária Terézia előtt is régen, de úgy volt különösen

---

[1344] . . . desgleich eine ordentliche nota wegen der bosnisch franciscanern (einreichen), die sich würklich an papsten wegen der pfarrn und mitrowitz gehengt. — *Or. Ref.* 1752. 70. Exm. ápr. 8.

[1345] *Or. Ref.* 1752. 75. Exm. ápr. 16.

az ő idejében, hogy a pápát mindenről értesítették ugyan, mindenre kikérték az ő engedelmét, beleegyezését, de a pápának ezt meg kellett adnia mindenre, mert ha megtagadta volna, akkor is csak azt tették volna, amit akartak, és a pápa tagadása csak a legkínosabb összeütközést okozta volna az imperium és a sacerdotium (a világi és az egyházi hatalom) között. Nagy volt a világi fejedelmek hatalma és a pápaság gyönge volt.[1346]

A ferencrendiek tehát hiába kapaszkodtak a pápába, — tőlük bizony a plébániákat sorra elvették.

Ami különösen Mitrovicát illeti, ott már 1752-ben világi pap plébános működött, kinek a királynő a Cassa Parochorum-ból évi 300 forintot ajánlott meg.[1347]

Még egyet: Fent olvashattuk a cancellarnak azt a nézetét, hogy a ferenceseknek I. Lipót-, I. József- és III. Károlytól adott szabadalom- és oltalomlevelekben az van, hogy az atyák a plébániákat csak addig kezelhetik, míg elég világi pap nincs stb. E percben nincsenek kezünkben az illető okiratok, nem állapíthatjuk meg tehát, valjon valóban bennük volt-e a cancellar említette ideiglenesség? De ha valóban bennük volt, ha nemcsak Mária Terézia korában olvasták azt beléjük, miért nem merték azokat az okiratokat Rómába elküldeni és miért hivatkoztak azokra az okiratokra a ferencrendiek a plébániák megtarthatása végett? Mintha a régebbi királyok mégis hálásabbak voltak volna a Szent Ferenc-rend iránt, mint Mária Terézia.

Karlócán ugyan nem volt szó a plébániának a ferencrendiektől való elvételéről, de ami ott történt, szintén megemlíthetjük itt, mint az itt tárgyaltakkal rokon jelenséget.

A katonai hatóság (*Engelshoffen* báró altábornagy) megengedte a péterváradi ferencrendieknek, hogy Karlócán, a városon kívül, egy kápolnájuk mellett házat építsenek, és a katholikusoknak megtiltotta, hogy ama kápolna környékét tovább is temetőnek használják. *Szörényi* László, szerémi püspök, tiltakozott *Engelshoffen* ez intézkedése ellen, mert, mint mondta, a ferencrendieknek Karlócára való jövetele sérti az ottani plébános jogát és a katholikusokat is sérelem éri, ha régi temetőjüktől elesnek. A cancellar pártolta a püspököt, a királynő pedig — 1749 márc. 12-én — elrendelte, hogy ha majd *Engelshoffen* jelentése, ki már parancsot kapott, hogy mindenről adjon felvilágosítást, Bécsbe érkezik, a commissio mixta terjesszen ő eléje (a királynő elé) a jelen ügyről véleményt.[1348]

Engelshoffen báró jelentése csak nagykésőn érkezett föl az udvari

---

[1346] Mindezeket a Mária Terézia és II. József uralkodását tárgyaló osztrák és magyar irodalom alapján, melynek tanulmányozását önálló levéltári kutatásokkal is kibővítettük, mondjuk. Mindezekről most itt bővebben nem lehet szó.

[1347] *Or. Ref.* 1752. 119.

[1348] *Or. Ref.* 1749. 44. febr. 3. Exm. márc. 12.

haditanácshoz, mert a szerémi püspök coadjutora még az 1750-ik év utolsó negyedében is panaszkodott, hogy Karlócán a ferencrendiek, a katonaság segítségével, nem engedik meg a katholikusoknak, hogy régi temetőjüket használják. Egyben a coadjutor a karlócai ferenceseket közbotrányt okozó erkölcstelenséggel és az Oltári Szentség iránt való tiszteletnek súlyos megsértésével is vádolta. Ennek alapján a cancellar azt javasolta a királynőnek, hogy a ferencesektől vétesse el karlócai kápolnájukat és adassa vissza a karlócai katholikusoknak régi temetőjüket. A királynő e véleményre reáírta placet-jét.[1349]

Engelshoffen jelentését a haditanács 1751 febr. 6-án terjesztette a királynő elé. Eszerint a ferencrendiek a karlócai kápolnájuk körüli telket, a temetővel együtt, még 1699-ben megkapták és *Engelshoffen* őket mindezek birtokában csak megerősítette. Erre való tekintettel a haditanács a királynőt megkérte, hogy a karlócai ügyet még tovább tárgyaltassa. A királynő a haditanács referádájára reáírta, hogy a haditanács, a cancellaria és *Engelshoffen* ám tárgyaljanak még egymással, de vizsgálat nélkül, mert a ferencrendiek a kérdéses telek birására viselkedésükkel méltatlanokká váltak.[1350]

A királynő parancsolta közös tanácskozáson *Engelshoffen* előadta a karlócai ferencrendiek panaszát, mely így szólt: A szerémi püspök coadjutora, *Gyivovics,* kihirdettette, hogy aki a franciskánusoknak alamizsnát ad és az ő kápolnájukba jár, ki van közösítve az Egyházból. Azt a kapitányt, ki a temető használatát karhatalommal megakadályozta, a templomba való járás jogától (ab ingressu ecclesiae) megfosztotta, sőt a plébános ezt a tisztet nyilvánosan ki is közösítette. Végül: a coadjutor a ferencrendieknek a kápolnájukban való misézést megtiltotta, tilalmát a kápolna ajtajára kifüggesztette és két bucsujárást Pétervárадról Karlócára nem enged meg. A cancellár e panasz alapján azt javasolta, hogy ha á benne foglaltak igaznak bizonyulnak, a királynő a coadjutort rovassa meg, valamint az illető kapitányt is. A királynő e javaslatot ellátta placet-jével.[1351]

Hogy ez ügy miképp fejlődött tovább, nevezetesen, hogy a ferencrendiek Karlócán kápolnájukat és házukat valóban elvesztették-e, további adatok hiján nem tudjuk megállapítani, csak annyit tudunk még az imént idézett cancellári referádából, hogy a temető dolgában a vita 1750 végén, vagy 1751 elején megszünt és a katholikusok ekkor már ismét zavartalanul használhatták régi temetkező helyüket.

Annak a műveletnek során, melynek célja és eredménye a plébániáknak a ferencrendiektől való elvétele volt, mint láttuk, állandóan hangzott a püspökök és a világi főhatóságok részéről a panasz a ferencesek ex-

[1349] *Or. Ref.* 1751. 7. 1750. nov. 13. Exm. 1751. jan. 17.

[1350] *Or. Ref.* 1751. 22.

[1351] *Or. Ref.* 1751. 23. Exm. febr. 15.

cessus-ai, szabadabb élete, laza fegyelme, erkölcse, elvilágiasodottsága és hanyagsága miatt. Eszünk ágában sincs, hogy a ferenceseknek, ami a szerzetesi fegyelmet és erkölcsöt illeti, a XVIII. század második felében Magyarországon és Szlavoniában a Szent Ferenc szellemének igazi magaslatáról való lehanyatlását tagadjuk. Végre is a legszentebb eszméknek nem az a sorsuk e földön, hogy mindég egyforma tökéletességgel, tisztasággal valósulnak meg az őket megismerő emberek életében, hanem inkább csak azt rendelte számukra az Úr, hogy folytonos harcban legyenek az emberi gyarlósággal és gonoszsággal és néha e harc folytán jobban győzzenek, nagyobb fénnyel ragyogjanak, néha meg nagyon is ők legyenek a legyőzöttek, nagyon is elhomályosuljanak. Nos, a XVIII. század második fele és a XIX. századnak több mint első három negyede a magyar ferencesek közt Szent Ferenc szelleme elhalványodásának az ideje volt. Erre nézve az imént felhozottakon kivül más adataink is vannak, melyeknek igazságát nem vonhatjuk kétségbe.[1352] A romlást tehát éppen nem tagadjuk. Azt sem kifogásolhatjuk természetesen, hogy a püspökök, a királynő és tanácsosai ezt szóvá tették, — csak azt roszszaljuk, hogy a bajok feltárása nem azért történt, hogy azokat megszüntessék, orvosolják, ami szép, szent cél volt volna, aminthogy a pápa és a szent Ferenc-rend főkormánya megint diadalra is segítették Szent Ferenc szellemét a magyar rendtartományokban, — hanem azért, hogy a ferenceseket a plébániáktól megfosszák, amit már nem mondhatunk szép és magasztos célnak, hanem ami hálátlanság volt. (A pápa sem helyeselte ezt. Ld. fenn *Mellini* válaszát a cancellárnak.)

A nevezett művelet folytán hangoztatták a ferencrendiek műveletlenségét is. Ami ezt illeti, ezt egyszerüen tagadjuk. Abban az értelemben persze műveletlenek voltak a lelkipásztorkodó bosnyák atyák, hogy a maguk tudományos továbbképzésére kevés időt szentelhettek, a tudomány előbbrevivésének nem élhettek, de ebben az értelemben műveletlen-nek lehet mondani minden, a gyakorlatban működő hivatalnokembert és ebben az értelemben csakhamar műveletlenekké váltak a zágrábi, a bécsi, a római és a bolognai szemináriumokból való kikerülésük után a zágrábi püspöknek annyira dicsért világi papjai is, — nem voltak azonban műveletlenek a bosnyák rendtartománybeli ferences atyák abban az értelemben, hogy kellő tudományos kiképzés, qualificatio nélkül bocsátották ki őket az életbe. Hisz a bosnyák rendtartományban is volt bölcseleti és hittudományi tanfolyam, iskola — studium philosophicum et theologicum — csak úgy, mint minden más provinciában, melyet minden papnak készülőnek el kellett végeznie (miután a középiskolai tanulmányokat már bevégezte) s mely az azt elvégzőknek teljes főiskolai képesítést, képzettséget adott meg. De meg a bosnyák rendtartomány, mint Provincia Missionaria,

[1352] Ld. *Nagy* Béni: A ferences szellem és hatása hazánkban. 1901. (Az idevágó részek.)

a római Propaganda Congregatio felügyelete, igazgatása alatt is állt. Továbbá e provincia számos tagja tanulmányait Rómában végezte. Emlékeztetünk arra, amit Milley János, jezsuita-atya a XVII. században az Erdélybe jött külföldi, azaz boszniai vagy olasz franciskánusokról írt (műveltek, mint apostoli missionáriusok tanult emberek, ld. az 1. részben az erdélyi rendtartomány történetében) és megemlítjük itt, hogy pl. *Imbrisimovich* Lukácsról, a Sólyom-ról, aki ugyancsak a gyakorlati életben működött, a kritikai történetírás megállapítja, hogy Olaszországban tanult és holta napjáig nagy műveltségü férfiu volt.[1353] És hát a XVIII. században már zárva voltak Itália kapui a bosnyák ferencesek előtt? Végül: a bosnyák provinciának, mint e mű 1. részében láttuk, megvolt az a kiváltsága, hogy tagjai közül többeket a pápának püspöki, boszniai apostoli vicariusi kinevezésre ajánlhatott. Hogy fér mindez össze azzal a nagy ruditas-sal, műveletlenség-gel, melyről a püspökök és a cancellária beszéltek? Ennek a felhánytorgatása bizony nagyon is célzatos, csak azt a célt szolgáló dolog volt, hogy az atyákat a plébániáktól megfoszthassák.[1354]

[1353] *Margalits* Ede: Kath. Szemle. 1894. 211.

[1354] Semmiképp sem szándékunk itt kimerítő képét adni a régi magyar ferencrendiek műveltségi viszonyainak. Erre egyelőre nincs is elegendő anyagunk, adatunk összegyűjtve. Ezt akkorra kell halasztanunk, ha jelen művünket kiépíthetjük. Itt most, mivel már éppen a franciskánusok műveltségéről van szó, reá nézve csak e néhány jegyzetünket közöljük: *Farkas* Seraphinus (Scriptores Ord. Min. S. P. Francisci Prov. Hung. Ref, nunc S. Mariae. 1879.) *Segösdi* Lukácstól, ki 1490-ben lett a conventualisok provincialisa, 1873-ig 120 írót sorol fel a régi conventualis, később marianussá lett rendtartományból. Közli életrajzi adataikat és műveik jegyzékét. Ez írók hittudományi (dogmatikai és hitvédelmi), szentirástudományi, erkölcstani (theologia moralis), egyházjogi, hitbuzgalmi, szertartástani, a rendi szabályzatot ismertető, történelmi, életrajzi, földrajzi, utleiró, böleseleti, természettani, orvostudományi, nyelv-, költészet- és szónoklattani, nyelvtörténeti, régészeti, néprajzi és egyéb tartalmu műveket irtak. Többen kiadták egyházi beszédeiket és zenei műveket is alkottak. — Ugyancsak *Farkas* (id. h. 7., 8.) közli azok nevét, kik a mohácsi vész előtt a conventualisok közül királyi és királynői gyóntatók, udvari hitszónokok voltak, továbbá akiket a királyok követeikül külországokba küldtek és végül akik érsekek, püspökök lettek Magyarországon. Mintegy 20 ilyen kiváló ferencrendit sorol fel *Farkas*. — Emlékeztetünk azokra a bosnyák rendtartománybeli ferencesekre, kiket a pápák a XVII. században a belgrádi és más címekre püspököknek neveztek ki. (Ld. az I. részben a török világról szóló fejezetünket.) Az Országos Levéltár Cancellariai Osztályának Conceptus Expeditionum gyüjteményéből, az ugyancsak az Orsz. Levélt. Canc. Osztályában őrzött Liber Dignitatum Ecclesiasticarum-ból, *Fraknói* Vilmosnak a magyar királyi kegyúri jogról szóló művéből és még sok más forrásból megtudhatjuk annak a sok ferencrendinek a nevét, akiket a XVI., a XVII. és a XVIII. században a magyar királyok neveztek ki püspökségekre. — V. ö. erre nézve (a mohácsi vész utáni időre nézve) *Farkas*-t is (i. h. 8., 9.) A magyar királyok kinevezte ferencrendi püspököknek is legtöbbje a boszniai rendtartományból került ki. (Müveletlen volt-e tehát ez a rendtartomány?) — Mikor a salvatorianus rendtartomány, az 1600 körüli időkben, annyira elpusztult, hogy maga képtelen volt növendékei számára iskolát fenntartani, a jezsuiták intézeteibe küldte őket tanulni. (Az 1581-iki, gyöngyösi káptalan határozata. *Kollányi. Fridrich.)* Később, az 1620-as években, e rendtartomány Olaszországból hozatott lectoro-

A menedékjog.

A szerzeteseknek azt az ősi kiváltságát, hogy a házaikba és azok tartozékaiba menekült bűnösöket sem kivégezni, sem megcsonkítani nem volt szabad, a világi jog hazánkban is mindenha nagy tiszteletben tartotta. Ezt a kiváltságot nevezték asylum-, magyarul menedékjognak. Emiatt a szerzeteseknek sok kellemetlenségük támadt a világi hatóságokkal. Számos ada-

kat, hogy a növendékeket bölcseletre és hittudományra tanítsák. *(Fridrich:* I. 40., 43.) A következő időket illetően *Fridrich* Orbánnak a salvatorianusokról szóló művében majdnem minden lapon olvashatunk a rendtartománynak philosophiai és theologiai iskoláiról. — *Esterházy* Imre gróf, hercegprimás, primási consistoriumának tagjai voltak: 2 pozsonyi kanonok, 2 jezsuita, 2 kapucinus és 2 ferencrendi. A primás házi theologusa is ferencrendi vala. (Theologus domesticus Celsitudinis Suae... tertii ordinis S. Francisci Religiosus. *Prim. Levélt. Arch. Vet. Eccl.* Az *Esterházy* Imre idejebeli iratok közt. 1073. szám.) — Egy originalis referada-ban olvastuk, hogy Mária Terézia elrendelte, hogy l e l k i i s m e r e t e m e g n y u g t a t á s a v é g e t t az illyr bizottság ülésein mindég résztvegyen az ő gyóntatója is. (Ezt a királynő németül sajátkezűen irta reá az illető referada-ra.) A királynő gyóntatója egy jezsuita volt. A III. Károly korabeli originalis referadak-ban gyakran olvassuk, hogy a titkos tanács ülésein, ha egyházi ügyekről volt szó, egy-két kapucinus atya is jelen volt, valamint *Tönneman* Vitus György atya is. Erről a *Tönneman*-ról a Pannonhalmi Szent Benedek Rend története (V. 50.) azt irja, hogy a király gyóntatója volt. Azt hisszük, ő is a kapucinus rendhez tartozott. — *Bárdy* Bonaventura, marianus rendtartományi ferencest, az 1723-iki országgyűlés hitszónokául hívta meg. *(Farkas:* i. h. 9.) — A mult század első felében Magyarországnak leghiresebb németajku egyházi szónoka a marianus *Albach* Szaniszló atya volt. A franciskánusok pesti templomában prédikált. (Pest akkor és azután is még sokáig egészen német város vala.) *Farkas* is említi *Albach*-ot. (I. h. 9.) Öreg papok és világiak még a mult század 80-as éveiben is emlegették. *Széchenyi* István gróf egyik művében (a helyet most nem tudjuk pontosan idézni, mert nagyon régen olvastuk) azt irja, hogy arról, amit tárgyal, csak akkor tudna kellően szólni, ha *Albach* ékesszólásával bírna. Híres volt *Albach* atyának az imádságos könyve is. *Albach* magyar pendant-ja *Gegő* Elek Nicephorus, szintén marianus, vala. Az ő ragyogó ékesszólásáról is élt a szájhagyomány még az újabb időkben is. 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia is tagjai közé választotta. (Mind Albachnak, mind Gegőnek irodalmi működéséről ld. a Szent István Társulat kiadta *Magyar Irók*-at. Pest. 1856.) — Hogy végezetül megint a mohácsi vész előtti időkre térjünk: *Temesvári* Pelbárt, a magyar observans ferencrendinek (megh. 1504.) hitszónoklati művei 1498 és 1521 között Augsburgban, Hagenauban, Strassburgban és Lyonban összesen 17 kiadást értek. Ugyanebben a kitüntetésben részesült két theologiai munkája is. *Temesvári* Pelbárt egy névtelen kor- és rendtársának prédikáció-gyüjteményeit Hagenauban szintén több izben kinyomatták. *(Fraknói* Vilmos: Milleniumi Tört. IV. 548., 549.) — A Dubnici Krónika részben János minorität, Nagy Lajos gyóntatóját, vallja mesterének és a Budai Krónika — 1473 — franciskánus fáradozások gyümölcse. A ferencrendieknek örök dicsősége, irja *Márki* Sándor, hogy a hazai sajtó első könyve az ő tudásuk és hazaszeretetük alkotása, egyuttal történetünknek egyik örök forrása. Codexeinknek nagyobb fele franciskánus munka és franciskánus a szerzője, illetően forditója legrégibb magyar könyvünknek, az olasz Fioretti-vel közös latin eredetire támaszkodó Ehrenfeld-codexnek. *(Kaposi* József: Fioretti. LVI.) — A magyar ferenceseknek a mohácsi vész előtti tudományos, valamint fontos positiokban kifejtett működéséről sok becses adatot tartalmaz *Nagy* Béninek „A ferences szellem és hatása hazánkban. 1901." című tanulmánya.

tunk van erről az *Originalis Referada*-ból, különösen a jezsuitákat illetően. Itt most csak azt jegyezzük meg, hogy a világi kormány valahányszor csak valamely bűnös igénybe vette az asylum-jogot, mindig szigoruan alkalmazkodni igyekezett az, e jogra nézve fennálló pápai constitutiokhoz, továbbá itt most csak három *olyan* esetet említünk fel, mely, a menedékjoggal kapcsolatban, a *ferenceseket* érintette.

1751-ben egy gyilkos Jászberényben a vesztőhelyről a ferencrendiekhez menekült. Mialatt ott volt, övéi kegyelmet kértek számára. Megkapta, mert nem lehetett egészen bizonyosan megállapítani, hogy több bűntárs közül ki mérte a halálos csapást a meggyilkoltra? de meg, mert a bűntársak kivégzésével már elég tétetett az igazságnak. A királynő a helyi politikai birósági hatóságot, mert a bűnöst nem őrizte jobban, megróvatta, azokat pedig, kik a szökevényt szökésében segítették és a hóhért megverték, megbotoztatta.[1355]

1753-ban egy ember, másokkal együtt, Szegeden a cs. kir. sóraktárból sót lopott. A minoriták kolostorába menekült. Társait felakasztották. Ő kegyelmet kért. A cancellaria, az enyhítő körülményekre való tekintettel, pártolóan terjesztette folyamodását a királynő elé, azt javasolva, hogy a királynő őt két évi börtönre és kényszermunkára ítélje. A királynő a cancellaria javaslatát jóváhagyta.[1356]

Mint az, ez ügyre vonatkozó referada-ból megtetszik, itt csak egy *esetleg* hozandó halálos ítélet alól való felmentésről volt szó. A város törvényszéke ugyanis a bűnöst még nem ítélte halálra, éppen azért, mert az asylumban tartózkodott. Azt is megtudjuk a referada-ból, hogy a törvényszék a menekültet csak úgy szembesíthette bűntársaival, hogy előbb a törvényszék reversalist (kötelezőt) adott a minoritáknak, hogy a menekültet semmi bántásban sem részesíti. Igy azután a menekültet kiereszették a menedékhelyről, hova a szembesítés után megint visszament. A menekültet vallatásakor természetesen kínpadra sem volt szabad vonni. A cancellaria véleményében azt is felhozta, hogy a menekült a görög keleti vallásról a katholikusra tért.

1755-ben egy szökött katona a miskolci minoritákhoz menekült. A házfőnök nem akarta őt kiadni, pedig ki kellett volna adnia, mert a katonaszökevényeket már nem ítélték halálra, hanem csak 10 évi kényszermunkára. A katona azután a minoriták kolostorából is megszökött. Mivel a kolostor szegény volt, de meg mert a superior annak idején a menekült őrzésére kért katonaságot (káplárt), így a királynő a superiort csak arra ítélte, hogy a kiadás megtagadása miatt, a vármegye gyűlésének színe előtt megrovásban részesítsék.[1357]

[1355] *Or. Ref.* 1751. 36.

[1356] *Or. Ref.* 1753. 56. márc. 2. Exm. márc. 5.

[1357] *Or. Ref.* 1755. 178. Exm. aug. 4.

2. Összefoglalás.

(A ferencrendieknek úgyszólván minden ügyét a király kormányozta.)

Előző §-unkban, azt hisszük, elegendőképpen feltüntettük, hogy a magyar király hatalma mily nagy mértékben terjedt ki a Szent Ferencrendiek ügyeire. Azt mondhatni: a franciskánusok külső és belső életének minden megnyilvánulását, minden ügyüket a király kormányozta. Ő engedte meg nekik az országban való megtelepedésüket, megszabta rendtartományaik és koldulási területeik határait, megengedte vagy megtiltotta, hogy új rendházakat alapítsanak, új rendtartományokat szervezzenek, szorította őket, hogy a strictior observantia-t elfogadják, őrködött szerzetesi fegyelmük megtartásán, megszabta számukat, birtok- és vagyoni viszonyaikat rendezte, meghatározta, hogy ujoncaik mily korban tehetnek fogadalmat, szabályozta tanulmányaik rendjét, döntött a rendi előjárók választásának módja miatt való vitáikban és elmozdította az atyákat a plébániák kezelésétől. Egyben jótevője is volt szerzeteseinknek: oltalmában részesítette őket, védte anyagi érdekeiket és anyagi segítséget juttatott nekik.

VI. FEJEZET.

Ferencrendi apácák.

1. §. A nagyszombati Clarissák.

(Általános megjegyzés a Clarissákról. — Magyarországi főconventjeik. — Adalékok a nagyszombati convent történetéhez: Alapítása. — Vásárjog a pozsonymegyei Bélaházán. — A mórichidai kolostorhoz tartozó javak. — Perek miattuk. — Az apácák jobbágyainak adómentessége. — Per az aszi erdő miatt. — Jakusith Zsuzsa kisasszony esete. — Az apácák sorsa a felkelésekkor.

Assisi-i Szent Klára (1193—1253), Assisi-i Szent Ferencnek földije, kortársa és lelki leánya, női szerzetet alapított, melynek Szent Ferenc adott szabályokat (1224) s melynek első főigazgatója, főkormányzója is maga a Szeráfi Atya volt, valamint hogy később is a Clarissák mindég ama ferences rendtartomány főnökétől (provincialisától) függtek, melynek területén tartózkodtak. A különböző kolostorokat (conventeket) közvetlenül apátnők (abbatissa-k) kormányozták. Igy irják ezt hazai okleveleink. E női szerzetet nevezték és nevezik Szent Ferenc második rendjének. Az első rend Szent Ferencnek férfi-rendje: az Ordo Fratrum Minorum.

A Clarissák hazánkban szintén már az Árpádkorban telepedtek meg. Főconventjeik: a nagyszombati, az óbudai (ezzel függtek össze a pozsonyi, a budai és a pesti) és a zágrábi voltak.

1533-ban még fennállt a Clarissáknak nagyváradi conventje.[1358] A XVI. századig a szlavoniai Nasice-n is birtak apácáink conventtel.[1359]

Ime, néhány adalék a nagyszombati Clarissák történetéhez:

Szent Klára rendjének Magyarországon első és legjelentősebb conventje a nagyszombati volt, melyet IX. Gergely pápa 1240-ben (tehát IV. Béla királyunk idejében) erősített meg, megengedvén a conventnek, hogy állandó jószágokkal birjon.

A nagy kiváltságokkal felruházott zárdát majdnem minden királyunk részesítette valami kegyben, úgy hogy 1271-től fogva szebbnél szebb királyi kiváltságokkal dicsekedhetett.[1360]

1533-ban a nagyszombati Szent Klára rendű kolostor (csak ugy, mint a nagyváradi és az óbudai) a marianus ferencesek vezetése alatt állt. A marianusoknak ez évi káptalana a szűzek részére gyóntatót rendelt.[1361]

[1358] *Nagy* Béni: A mar. f. a XVI. sz. e. f. 377., 378.

[1359] 1904-iki Horv. Sz. Cyrill. és Method. Schem.

[1360] *Takáts* Sándor: Kath. Szemle. 1894. 170.

[1361] *Nagy* Béni: i. h.

1580-ban I. Rudolf király a nagyszombati Clarissa-conventnek a pozsonymegyei Bolerázon (Bélaházán) vásárjogot adományozott.[1362]

Talán külön meg sem kell jegyeznünk, hogy Bolerázon az apácáknak birtokuk volt.

A veszprémmegyei Vásárhelyen kolostora volt egy, a Szent Klára rendtől különböző apácaszerzetnek. Ez a szerzet 1601-re teljesen kihalt. I. Rudolf király tehát az imént említett 1601-ik esztendőben a nevezett veszprémmegyei vásárhelyi kolostorhoz tartozó győrmegyei mórichidai elhagyott kolostort, minden győrmegyei és egyebütt levő javaival együtt, a nagyszombati Clarissáknak adományozta — tekintettel arra, hogy a török a Clarissák birtokait elpusztította és így a szűzek szegénységre jutottak.[1363]

Mivel a nagyszombati Clarissák és enyingi *Török* Bálint, Hunyadmegye örökös főispánja, pápai főkapitány és királyi tanácsos között Mórichidán bizonyos birtokhatárok miatt vita támadt: II. Mátyás király 1612 jan. 7-ikén Győr vármegyét felhívta, hogy az illető határokat ujra járassa be, vizsgáltassa meg és rajtuk mindenütt új köveket (határköveket, megyeköveket) állíttasson.[1364]

1614-ben a király a határok miatt való vita elintézése végett bizottságot küldött ki, melynek elnökévé *Náprágyi* Demeter, kalocsai érseket tette meg. Az, ez ügyre vonatkozó királyi levelekből megtetszik, hogy a mórichidai kolostornak régi okiratai 1614-ben még megvoltak, s hogy a Clarissák már sokszor járultak panasszal a király elé amiatt, hogy *Török* István őket mórichidai birtokukon folyton háborgatta.[1365]

Mint az apácák a királynak előadták, *Török* István tőlük jobbágyokat, szántóföldeket, réteket, erdőket és kaszálókat vett el. Hiába parancsolta meg a király *Török*nek, hogy erőszakos foglalásaival hagyjon fel, adjon vissza mindent a szűzeknek és a nekik eddig okozott kárt térítse meg nekik. *Török* nem hogy így cselekedett volna, hanem régi bűneit még azzal tetézte, hogy az apácák mórichidai vámjára és egyéb jövedelmeire is reájuk tette kezét.[1366]

A zavaros idők miatt, az apácáknak nagy kárára, sem II. Mátyás

[1362] Nos Rudolphus... ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem pro parte Religiosarum Virginum Abbatissae ac totius Conventus Sanctimonialium Claustri Beatae Mariae Virginis Thirnaviae fundati Mtti Nostrae factam... ad oppidum dictarum Sanctimonialium Thirnaviensium Boleracz nuncupatum in Comitatu Posoniensi existens habitum Nundinas liberas sive fora annualis libera in festivitatibus (itt fel vannak sorolva az illető ünnepek) duximus gratiose annuendum et concedendum. — *Conc. Exp.* 1580. 1441. márc. 19.

[1363] *Conc. Exp.* 1601. 927. nov. 7.

[1364] *Conc. Exp.* 1612. 699. jan. 17. A király Győr vármegyéhez intézett missile-jének (levelének) fogalmazványa.

[1365] *Conc. Exp.* 1614. 544. dec. 15. A király levele biztosaihoz. Két fogalmazvány. Ugyanitt a királynak *Török* Istvánhoz intézett levele. Szintén két fogalmazványban.

[1366] *Conc. Exp.* 1614. 547. dec. 13. A király levele *Náprágyi* érsekhez.

király, sem enyingi *Török* István életében a mórichidai ügyet nem lehetett elrendezni. Az a bizottság, melyet Mátyás király, mint láttuk, 1614-ben Mórichidára akart küldeni, oda sohasem mehetett el. II. Ferdinánd király tehát 1627-ben elhatározta, hogy új bizottságot fog rendelni avégett, hogy az apácák okiratait megvizsgálja, és mivel az apácáktól elvett területeket néhai való *Török* István a pápai uradalomhoz csatolta, ez uradalom pedig *Török* halála után *Esterházy* Miklós gróf, nádor, kezére jutott, felhívta a nádort, hogy még a bizottság kiküldése előtt küldjön fel ő hozzá (a királyhoz) nyilatkozatot a mórichidai ügyről és majdan a bizottság munkájának utjába akadályokat ne gördítsen. Egyben a király a kamarának is megparancsolta, hogy a bizottság tagjaira és a nekik adandó utasításra nézve tegyen javaslatot.[1367]

Hogy az apácák vitája a nádorral miként végződött, nem tudjuk, de úgy véljük, jól — éppen azért, mert a *Conceptus Expeditionum*-ban az imént idézettnél több nyomát az apácák és a nádor közt való perpatvarnak nem találjuk. Azt sem tudjuk megállapítani, hogy, mint a mórichidai kolostortól elvettek, mely területek kerültek a pápai uradalomhoz és így a nádor kezére? (Az imént idézett *Conc. Exp.* 1627. 310. ezt mondja: quandoquidem possessio et jus in bonis et dominio Papensi pro nunc apud vos *[Esterházy* Miklós gróf, nádornál] est simulque vi, uti praemissum, ablata portio fundi claustralis Moriczhida reliquo corpori bonorum Papensium applicata [est]). De azt határozottan tudjuk, hogy a mórichidai híd és vám, valamint több, a mórichidai kolostorhoz tartozott sopronmegyei, rábaközi járásbeli birtok nem a pápai uradalomhoz csatoltattak és így nem *Esterházy* Miklós kezére jutottak, hanem másokéra. A nagyszombati apácáknak e, m á s örökösökkel való vitáját és elintézését megvilágítják a következő adatok:

A nagyszombati apácák már régebben pert indítottak enyingi *Török* Ferenc örökösei ellen a mórichidai, Szent Jakabról nevezett kolostorhoz tartozott hídnak és vámnak erőszakos elfoglalása miatt. (Az itt említett enyingi *Török* Ferenc meghalt 1566-ban. Nem ő ellene indítottak pert az apácák, hanem ö r ö k ö s e i ellen. Hogy kik azok, mindjárt meglátjuk.) Győr vármegye törvényszéke a perben az apácák javára itélt. A megye itéletét enyingi *Török* István (ez az a pápai főkapitány, kiről följebb annyi szó volt, az apácáknak mórichidai birtokukban háborgatója, az enyingi *Törökök* nemzetségének utolsó férfisarja, fia az imént említett *Török* Ferencnek, — meghalt 1618-ban) megföllebbezte a királyi táblához, mely a megye itéletét megerősítette. Midőn azonban a megye az itéletet végre akarta hajtani, *Török* István a repulsio (a visszaüzés) kifogásával élt. Ezt a kifogását a megye törvényszéke visszautasította. *Török* tehát új kifogás fegyveréhez nyult: a revocatio procuratorum-hoz (a megbizásnak a megbizottól való

[1367] *C. E.* 1627. 310. szept. 6. A király levele a nádorhoz. 311. szept. 6. A király rendelete a kamarához.

visszavonásához). Ezzel valóban sikerült is neki az itélet végrehajtását késleltetnie. Örökösei azután (telekesi — nem enyingi — *Török* János és neje: gersei *Pethő* Margit, — ez a *Pethő* Margit neje volt az imént említett enyingi *Török* Istvánnak, kinek halála után telekesi *Török* Jánoshoz ment férjhez) e kifogásról lemondtak ugyan, de a szóbanforgó hídat és a rajta levő vámot még 1631-ben is lefoglalva tartották, az apácák nagy kárára és sérelmére. II. Ferdinánd tehát — arra való hivatkozással, hogy a király egyébként is a jog védője, de meg különösen az az oltalom, mellyel az apácáknak és a kolostorokban az Istennek szolgálóknak tartozik, megköveteli, hogy az ily, jogaikat védeni nem tudókon pártfogásával segítsen — 1631 szept. 30-án a vármegyének megparancsolta, hogy az itéletet hajtsa végre, tekintet nélkül minden kifogásra.[1368]

Erre a győri alispán valóban visszavette a mórichidai hídat és vámot telekesi Törökéktől az apácák részére. Mivel azonban, mondván, hogy csak magára a hídra és a vámra nézve küldték ki, az elkövetett erőszakoskodás (patratae violentiae) büntetését: 100 forintot, és az apácáknak járó kártérítést, mely 1000 forintra becsültetett és melyre Törökéket szintén elitélték, rajtuk nem vette meg, így a király 1633 ápr. 2-án megparancsolta a vármegyének, hogy az alispánt újra küldje ki a nevezett összegeknek Törökéken való behajtása végett is. A király rendeletének (parancsának, mandatum) a kancellarián készült latin fogalmazványára a cancellar ezt írta reá magyarul, a titkár számára való utasításképp: Jól vagyon: irják bár in patenti. (Ez azt jelentette, hogy a rendeletet nyílt parancs formájában irják.)[1369]

Ezzel elintéződött a mórichidai híd és vám ügye.

Ámde a nagyszombati apácáknak telekesi *Török* Jánossal és nejével: gersei *Pethő* Margittal vitájuk volt több, a mórichidai kolostortól elvett, sopronmegyei, rábaközi járásbeli birtok, nevezetesen Árpás, Sobor, Egyed és Szentandrás miatt is. Ezek ügyében III. Ferdinánd király 1633 ápr. 12-én bizottságot rendelt, melynek elnökévé *Lósy* Imre, váradi püspököt és királyi tanácsost nevezte ki.[1370] Hogy ez a bizottság valóban megkezdte-e működését, hogy ő hozta-e létre a felek között a békés megegyezést, vagy hogy a felek, még a bizottság működése előtt, kiegyeztek-e egymással, nem tudjuk, — csak az bizonyos, hogy a nevezett birtokokra nézve az apácák és Törökék békésen intézték el vitájukat. *Csöpön (Chöpön)* Anna, móric-hidai apátnő (abbatissa Móriczhidensis, — külön mórichidai apátnő nem volt, hanem csak a nagyszombati apátnőt nevezi a király levele mórichidai-nak azért, mert Móriczhida is a nagyszombati Clarissáké volt) és az egész nagyszombati convent ugyanis 1633 végén, vagy 1634

[1368] *Conc. Exp.* 1631. 303. szept. 30. — A nemzedékrendi adatok *Nagy* Ivánból.

[1369] *Conc. Exp.* 1633. 125. ápr. 2.

[1370] *Conc. Exp.* 1633. 126. ápr. 12.

legelején bemutatták a királynak *Rákóczi* Pál, országbirónak (I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem öccse volt, ellentétben testvérbátyjával, nagy katholikus, — mint tanuló, a gráci jezsuitáknál tért vissza a katholikus Egyház kebelébe) egyezség- és vallászlevelét (transactionales et fassionales), melyek szerint az apácák, telekesi *Török* János, valamint ennek neje: *Pethő* Margit a fönt említett birtokokra nézve egymással kiegyeztek. A király, az apácák kérésére, a feleknek e tényéhez 1634 jan. 18-án megadta beleegyezését (consensus-át).[1371]

Annak a kiváltságnak alapján, melyet már a régi királyok adtak a nagyszombati apácák jobbágyainak és melyet I. Ferdinánd, I. Miksa és I. Rudolf királyok is megerősítettek, a nevezett jobbágyokat 1651-ben III. Ferdinánd király is mindenkorra kivette a rovásadó, a rendes és rendkívüli királyi adó, a segélyek és a kamara haszna fizetése alól.[1372]

E kiváltságot (exemptio-t, kivételt) 1659-ben I. Lipót király újra megerősítette.[1373]

1668-ban *Esterházy* Ferenc gróf, *Farkas* András és *Bezerédj* Ferenc perrel támadták meg a nagyszombati apácákat a győrmegyei aszi erdő miatt, holott az erdőt az apácák régóta békésen birták. I. Lipót király az említett év decemberének 19. napján a szűzek részére protectionalist adott ki, melyben őket a birói döntésig amaz erdő birására nézve védelmébe vette.[1374]

1652-ben olyan eset történt a nagyszombati kolostorban, melyről kár, hogy pl. egy *Mikszáth* Kálmán nem olvasott, mert bizonyosan szép történelmi novellát kerekített volna belőle.

Serényi Pál (nyilván mint gyám) *Jakusith* János árváját a nagyszombati Clarissákhoz adta nevelés végett, *Szunyogh* Gáspár pedig, kinek az árva unokája volt, a szerzetesi nyugalom roppant megháborításával, többedmagával fegyveresen az apácák kolostorába tört, mert onnan unokáját ki akarta hozni.[1375] Mivel ez a vakmerő gonosztett (audax facinus) nemcsak a szűzek, hanem a vallás gyalázatára is szolgált (contumelia), III. Ferdinánd király 1652 aug. 12-én felhívta a primást, a nádort és a kamarát, hogy erre nézve hozzá terjesszék föl véleményüket.[1376]

[1371] *Conc. Exp.* 1634. 11. jan. 18.

[1372] A dicta solutione dicae nostrae regiae et contributionum nostrarum Regiarum tam ordinariarum quam extraordinariarum subsidiorumque et lucri camerae nostrae Regiae perpetuo eximendos esse duximus. — *Conc. Exp.* 1651. mác. 20.

[1373] *Conc. Exp.* 1659. 161. jun. 4.

[1374] *Conc. Exp.* 1668. 452. dec. 19.

[1375] (Szunyogh Gáspár) occasione et praetextu repetitionis orphanae . . . quondam Joannis Jakusith, neptis autem suae (kit Serényi Pál a nagyszombati apácákhoz adott nevelés végett) eiusdem monasterii septa armata manu una cum adiunctis sibi nonnullis ingressum, sacra clausura temerata praefatam orphanam non sine ingenti perturbatione quietis religiosae violenter exinde abducere voluisse.

[1376] *Conc. Exp.* 1652. 288. aug. 12.

Lippay György, primás, már előbb, 1652 jul. 19-én megírta a királynak, hogy *Szunyoghot* nem siet kiközösíteni, mert magára az excommunicatio-ra a rossz katholikusok úgy sem adnak sokat, hanem előbb majd jelentést fog tenni a jelen ügyről a királynak.[1377]

Ennyit tudunk meg az idézett levelekből *Jakusith* kisasszony esetéről. Megnéztük *Nagy* Iványt. Orbovai *Jakusith* Jánosnak (híres, hatalmas család volt a Jakusithoké, volt belőle egri püspök is) neje volt *Szunyogh* Kata. Ettől született Zsuzsa. Ez volt tehát az az orphana, az az árva, akiről III. Ferdinánd királynak imént idézett levele szól. Ennek volt anyai nagyatyja jeszeniczei és budetini *Szunyogh* Gáspár, 1649-től 1659-ig gömöri főispán. Állítóan Zsuzsa anyjának is regényes sorsa volt, mert az a hagyomány róla, hogy mivel az atyja (*Szunyogh* Gáspár) által neki szánt *Jakusith* Jánoshoz, utóbb csakugyan férjéhez, nőül menni vonakodott, atyja őt Budetin várában élve befalaztatta, de azután kedvese: *Forgách* Ferenc rettentő börtönéből kiszabadítá.

Mi volt az oka *Szunyogh* Gáspár betörésének a nagyszombati klastromba, nem tudjuk. Ha valakinek van róla történelmi adata, talán, az itt írtakat olvasva, közrebocsátja. Ha egyáltalában nincs róla történelmi adat, szabad a vásár a Mikszáth-féle, ragyogó, képzelt világokat alkotó ezermestereknek. (De tud-e ma még valaki úgy történetet és költészetet egybeolvasztani, mint néhai való jó *Mikszáth* Kálmán?)

Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György felkelése alatt a nagyszombati zárda jószágai elpusztultak. Maguknak az apácáknak külföldre, számkivetésbe kellett menniök. Alig hogy visszatértek, már ismét Thököly hadai elől kellett menekülniök. Thököly, a várossal együtt, zárdájukat is felgyújtatta. A bujdosó szűzek csak 1685-ben térhettek vissza. Ettől fogva csöndesebb napokat élhettek.[1378]

---

2. §. Az óbudai, a pozsonyi, a budai és a pesti Clarissák.

(Az óbudai convent alapítása. — Az óbudai apácáknak Pozsonyba való költözése. — Várday Pál érsek és az apácák tizedei. — Apácaszakállos eredetileg a nyulakszigeti domonkosrendi apácáké volt. — Adatok ezeknek az apácáknak birtokairól. — Hogy került a pozsonyi Clarissák tulajdonába. — Cegléd. — Vita az apácák és Pozsony városa között egy polgári ház miatt. — Vita ugyanazok közötti bor behozatala miatt. — Sennyey István, győri püspök, hagyománya az apácák részére. — A püspök apáca-testvérének hozománya. — Pomáz és Kalász ujraadományozása. — Viczay Mária apáca. — Bercsényi Erzsébet

---

[1377] *Orsz. Levélt., Canc. Oszt. Litterae Archiepiscoporum.* A primásnak 1652. jul. 19-iki levele a királyhoz.

[1378] *Takáts* Sándor: Kath. Szemle. 1894. 170.

apátnő. — A vásárhelyi birtok. — A magyar Clarissák mily előkelő nemzetségek leányai voltak. — Adatok a zágrábi Clarissákról. — A budai kolostor alapítása. — A pesti kolostor alapítása. — Adatok e kolostorról megszűnéséig.)

A Clarissáknak óbudai conventjét Róbert Károly királyunk hitvese és Nagy Lajos királyunk édesanyja: Erzsébet királynő alapította,[1379] kiről még egy, 1633-iki királyi levél is úgy emlékezik meg, mint a Szent Klára rendi apácáknak főpátronájáról.[1380]

Az óbudai zárda fényes és roppant birtokokkal volt megadományozva. Pápák és királyok annyi kegyelemmel halmozták el, hogy ebben a tekintetben egy hazai kolostor sem versenyezhetett vele. Jobbágyai teljesen adómentesek voltak. A zárda pecsétjével ellátott, minden okiratnak köztörvényi hitelessége vala.

Erzsébet királyné, mint özvegy, leginkább ebben a kolostorban élt és itt is temették el.

A mohácsi vész után az apácák kincseikkel és Erzsébet királyné ereklyéivel Pozsonyba menekültek. Óbudai házukat a török (1541-ben, vagy nem sokkal azután) elfoglalta és annyira elpusztította, hogy ma már helyét sem tudni.[1381]

Miképp határozhatjuk meg közelebbről azt az időt, melyben az óbudai apácák Pozsonyba költöztek át?

Mint a helyek történetében olvashattuk, 1526-ban a ferencrendiek elmentek Óbudáról Pozsonyba, csak egy atyát hagyva hátra Óbudán a Clarissák gyóntatójául. Ez az adat nem zárja ki, hogy az atyák távozása és a gyóntató hátrahagyása után az apácák is még 1526-ban Pozsonyba költöztek Óbudáról.

1531-ben az apácák már Pozsonyban voltak, mert ma is megvan még I. Ferdinánd királynak 1531 nov. 6-án Innsbruckban kelt levele, melyben helyesli, hogy a kamara az apácáknak Pozsonyban lakást biztosított. A király e levelében az apácákat már pozsonyiak-nak nevezi, helyesebben óbudaiak-nak kellett volna őket neveznie.[1382]

Nagy Béni azt irja, hogy 1533-ban a váradi, a nagyszombati és az óbudai Clarissa-kolostorok a marianusok vezetése alatt álltak s a marianusoknak ez évben tartott rendtartományi káptalana a nevezett kolostorok

---

[1379] *Takáts* Sándor: A magyar klarissza apácák volt pesti klastromának története. Kath. Szemle. 1894. 171.

[1380] *Conc. Exp.* 1633, 125. apr. 2. II. Ferdinánd királynak az előző §-ban idézett, Győr vármegyéhez intézett rendelete.

[1381] *Takáts:* i. h.

[1382] A király levele az *Egyht. Eml.*-ben, vagy *Fabritius*-nak alább idézendő művében. A helynek, hol olvastuk, pontos megjelölése véletlenül hiányzik jegyzeteinkből, de magának a levélnek tartalmát annak idején pontosan feljegyeztük.

részére gyóntatót rendelt.[1383] Mi, I. Ferdinánd király idézett levele alapján úgy véljük, hogy a marianusok káptalana az óbudai kolostoron a pozsonyi-t értette, amint hogy a pozsonyi clarissákat, mint alább, az idevágó királyi levelekből látni fogjuk, Pozsonyba való költözésük után is, még a XVII. században is, óbudaiak-nak nevezték, ami jogilag teljesen helyes is volt.

1531-ben tehát az óbudai apácák már Pozsonyban voltak, sőt ott voltak már előbb is, mert 1530-ban, vagy még előbb a lutheránus érzelmü pozsonyi tanács a városból szerzeteseket és apácákat kergetett ki, vagyonukat magának foglalva le, mely eljárásnak I. Ferdinánd király 1530 szept. 17-én jóvátevését rendelte el.[1384] Mi ezt az adatot is az Óbudáról Pozsonyba költözött Clarissákra vonatkoztatjuk s I. Ferdinándnak fent idézett, 1531-iki leveléről azt hisszük, hogy a pozsonyi tanácsnak imént említett tettével összefüggött. Hogy pedig az 1531-iki királyi levél kétségen kivül nem valamely, már régen Pozsonyban lakó apácákra, hanem az, oda Óbudáról nem rég jött Clarissákra vonatkozik, megtetszik a levél tartalmából. A király ugyanis azt írta, hogy a kamara az (előzött) apácáknak lakást biztosított, és ezt csak azért irta, mert a városban ujonnan megtelepedett egyénekről volt szó, — mert ha a város régi lakosait értette volna, csak azt írhatta volna, hogy a kamara az apácáknak régi lakásukat, házukat visszaszerezte, visszaadatta.

1543-ban a tanács ismét zaklatta az apácákat. Hogy ezek az Óbudáról Pozsonyba áttelepedett Clarissák voltak, a királynak 1543-iki, a zaklatást megtiltó levele már *expressis verbis* mondja.[1385]

Szóval: az óbudai clarissák vagy már 1526-ban, vagy nem sokkal azután, de mindenesetre 1531 előtt a török veszedelem elől Pozsonyba költöztek és Pozsonyban való laktukban is óbudai apácáknak hivták őket.

Várday Pál, esztergomi érsek, a pozsonyi (óbudai) apácáktól elvette tizedeiket. Ez ügyben I. Ferdinánd király 1550 jun 3-án rendeletet intézett a kamarához.[1386]

A komárommegyei Apácaszakállos[1387] a XVII. században a pozsonyi (óbudai) Clarissáké volt.[1388]

[1383] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. 377., 378.

[1384] *Fabritius* Károly: Oklevelek a magyarországi reformatio korából. Tört. Tár. 1881. 243. — *Egyht. Eml.* II. 57.

[1385] *Egyht. Eml.* IV. 301.

[1386] *Egyht. Eml.* V. 358.

[1387] Igy nevezték megkülönböztetés végett más, szintén Szakállos nevü községektől. Igy pl. magában Komárom megyében is volt még egy másik Szakállos is, melyet meg Bályányszakállos-nak neveztek.

[1388] Ld. a XVII. századbeli országgyülések irományait, nevezetesen a protestáns rendek panaszait, melyekben mint Apácaszakállos földesurai a pozsonyi (óbudai) Clarissák vannak említve.

Ámde ő előttük e községet a nyulakszigeti (Szent Margit-szigeti) domonkosrendi apácák birták.

Arra nézve, hogy a nyulakszigeti apácáknak a Csallóközben, Apácaszakálloson birtokuk volt, *Fabritius* Károly idézi a királynak 1557-, 1559- és 1560-iki rendeleteit a kamarához.[1389]

A nyulakszigeti apácák birtokaira, és köztük az apácaszakállosira, vonatkozik e három adat is:

I. Ferdinánd király 1564-ben Cinkota, Taksony, Szentmihály, Varsány és Fenő, valamint minden más javak és birtokjogok igazgatását (kormányzását, tisztségét, officiolatus-át, magyarán mondva: magukat a birtokokat), melyek egyébként a Szent Margit-szigeten lakó apácákéi voltak (quae alias Sanctimonialium in Insula B. Margarethae degentium praefuissent), de az akkori zavarokban való elpusztulásuk és az apácák szétszóródása miatt, mint állították, az egri várhoz csatoltattak, Kis-Serényi Mihály, Ghemes Albert és Vizkeleti Bertalan, egri katonáknak adományozta.[1390]

1569-ben Miksa király parancsot intézett Komárom vármegye törvényszékéhez (Sedi judiciariae), hogy a nyulakszigeti apácák (S. Moniales — Sanctimoniales — ab Insula Leporum) Szakálos (Zakalos) és Ekecs (Ekech) nevű birtokaihoz tartozó jobbágyok között bizonyos kaszáló és halastó miatt támadt vitában döntsön.[1391]

Ugyancsak 1569-ben Miksa király beleegyezését adta ahhoz, hogy a nyulakszigeti apácák (Sanctimoniales de Insula Leporum) a komárommegyei Apácaszakálloson tudós (tanult) *Kölös* Ferencnek (Francisco Litterato Cwlews) egy egész jobbágytelket (totalis sessio) adományoztak.[1392]

Hogy került Apácaszakállos a margitszigeti Szent Domonkos rendi apácák tulajdonából a pozsonyi (óbudai) Clarissákéba?

Régi olvasmányainkból tudjuk, hogy a margitszigeti domonkosapácák a mohácsi vész után a törökök elől előbb Nagyváradra (nem az ottani, később elszéledt Clarissákhoz?) menekültek, majd, onnan eljőve, még a XVI. század folytán, Nagyszombatban húzták meg magukat. Itt a Keresztelő Szent Jánosról nevezett templom és convent, mely tudtunkkal régente a domonkos atyáké volt, lett az övék. Miután az apácák száma egyre fogyott, Nagyszombatot, 1613-ban, elhagyták[1393] és Pozsonyba a Clarissákhoz men-

---

[1389] Oklevelek a magyarországi ref. korából. *Tört. Tár.* 1881. 688. és köv.

[1390] *Conc. Exp.* 1564. 708.

[1391] *Conc. Exp.* 1569. 941. jun. 3.

[1392] *Conc. Exp.* 1569. 956. jun. 8.

[1393] Nagyszombati templomuk ekkor a jezsuitáké lett, kiknek II. Mátyás király adományozta a templomot a hozzá tartozó, ugyancsak Keresztelő Szent Jánosról nevezett conventtel együtt, hogy a conventben az atyák nevelőintézetet létesítsenek. Ez adományozást V. Pál pápa 1615-ben hagyta jóvá. Majd, 1619-ben, mikor a protestánsok a Szent Miklósról nevezett főtemplomot elfoglalták, de Bethlen Gábor ezt tőlük elvette és a ka-

tek. Itt halt meg, 1647-ben az utolsó magyar domonkos rendi apáca. Így szünt meg hazánkban az a szerzet, melynek nyulakszigeti kolostorában töltötte dicsőséges Szűz Szent Margit asszony, IV. Béla királyunknak édes leánya, szent apácaságát.

Igy került Apácaszakállos a pozsonyi Clarissák kezére. Már akkor az övék (a Clarissáké) volt a valóságban, már akkor ők kezelték, már akkor őket tekintették e község földesurainak, mikor az utolsó domonkosrendi apácák még a pozsonyi convent vendégszeretetét élvezték. Igen, az országgyűlési irományok már az 1620-iki időkre nézve a pozsonyi Clarissákat említik, mint Apácaszakállos földesurait. Mikor azután a domonkos soror-ok kihaltak (1647), jogilag is — nyilván a király adományozásából — a pozsonyi (óbudai) Szent Klára rendi szűzeké lett Apácaszakállos.

Mi legalább így fogjuk fel a dolgot. Ha azonban valaki bebizonyítja, hogy Apácaszakálloson az óbudai apácáknak már a mohácsi vész előtt is volt birtokuk — a margitszigeti domonkosrendi apácáké *mellett*, — a bizonyítás előtt készséggel fejet hajtunk.

Az óbudai Clarissáknak a Nyulakszigetén (a Szent Margit-szigeten) is volt birtokuk, de nem volt ott *kolostoruk*. Senki se tévessze tehát őket össze a nyulakszigeti domonkos apácákkal, kiknek a nyulakszigetén *kolostoruk* volt. A *nyulakszigeti* apácákon sohasem szabad Clarissákat érteni, kiknek kolostoruk, conventjük Óbudán állt s tehát e helyről vették nevüket, hanem mindég csak a domonkosrendi apácákat.

Cegléd is az óbudai Clarissáké volt, 1338 óta, Erzsébet királyné adományozásából.[1394]

1569 körül még volt lehetőség, hogy az apácák Cegléden intézkedjenek. 1569 jun. 7-én Miksa király *Bocskay* Miklós, egri alkapitánynak megparancsolta, hogy az óbudai (pozsonyi) apácákat (S. Moniales Vetero-Budenses, nunc in civitate Posoniensi degentes) abban a jogukban, hogy ceglédi birtokuk igazgatását (officiolatus) annak adományozzák, akinek akarják, ne zavarja.[1395]

Ugyane napon a király ghimesi *Forgách* Simon, egri kapitányhoz is rendeletet intézett, hogy a ceglédi birtokot és igazgatását *Bocskay* kezéből kivegye, az apácák emberének adja és az apácákat ezután minden erőszakoskodó ellen védelmezze.[1396]

A török világ megszünése után III. Károly király 1714-ben helyezte

---

tholikusoknak visszaadta, a Keresztelő Szent Jánosról nevezett templom a protestánsok kezére jutott és azon maradt az 1621 dec. 31-ikén megkötött nikolsburgi békéig, amikor megint a jezsuitáké lett. (Ld. *Pompéry* Aurél második kéziratát.)

[1394] Ld. *Hübner* Emil: A ceglédi r. kath. egyház rövid története. 1900. — A kritikát e műről megírta *Illésy* János. Századok. 1901. 740. és köv. A kritika többet ér, mint a mű. Többet tudunk belőle a mű tárgyát illetően, mint magából a műből.

[1395] *Conc. Exp.* 1569. 952. jun. 7.

[1396] *Conc. Exp.* 1569. 953. jun. 7.

vissza a Clarissákat Cegléd birtokába. Ekkor a templom a reformatusok kezén volt, kiknek már (vagy talán jobban mondva akkor még lutheránus elődeiknek) 1546-ban papjuk volt *Szegedi Kiss* István és kik attól fogva sohasem szűnölködtek pap nélkül. Az apácák még a XVI. század közepén is gyakorolták plébánost praesentáló jogukat, mint kegyurak, de azután már nem. A váci püspök a XVII. században is követelt tizedet Ceglédtől. (A török iga alatt élő magyar jobbágyok sok helyütt tovább adóztak régi magyar földesuraiknak és a multban tized szedésére jogosult püspököknek is. Sok adat van erről a hűséges, kétfelé, török és magyar részre való adózásról a *Török-magyar kori emlékekben,* melyeket a török világról szóló fejezetünkben idéztünk.) 1703-ban *Kollonich* felmentette az apácák birtokát (a birtokon lakó jobbágyokat) a tized fizetése alól. 1744-ben még ki kellett kötniök az apácáknak, hogy Cegléden a katholikusokat ne háborgassák és hogy a katholikus pap egy urasági házban lakhassék és benne az istentiszteletet végezhesse. 1753 márc. 28-án azután Mária Terézia elvette a protestánsoktól a régi katholikus plébániatemplomot.[1397]

Mivel a pozsonyi Clarissák háza szűk és emiatt (nyilván tűzvész esetén) életveszedelmes is volt, II. Mátyás király — neje közbenjárására, de meg a magukat Isten szolgálatára szenteltekneK használni akarva — gondoskodni akart a convent kibővítéséről.

Rendeletet intézett tehát a városhoz, hogy egy pékmester házát engedje át az apácáknak.

A város megkérte a királyt, hogy a ház árát az illető polgárnak térittesse meg, szintúgy a census-t (a királyi adót) is fizettesse meg az apácákkal, végül biztosítsa a várost, hogyha a pék házán kivül még egy kanonoki házat is adatna a Clarissáknak, a kanonokok részére kárpótlásul nem fog megint egy polgári házat elvenni.[1398]

A király a város kérését teljesítette[1399] és az apácák részére a ház átengedéséről szóló okiratot kiadta.[1400]

Ez 1615-ben történt, de a város még 16 év mulva, azaz 1631-ben sem adta át a pék házát a Clarissáknak, II. Ferdinánd király tehát, hivatkozva II. Mátyás parancsára, az imént említett év márciusának 6-ik napján meghagyta a városnak, hogy a kérdéses épületet bocsássa a szűzek birtokába.[1401]

Még ez sem fogott a városon. 1635-ben tehát a király — neheztelése és büntetés terhe alatt — megparancsolta a városnak, hogy a házat *Pálffy* Pál, királyi főpohárnokmester utján bocsássa az apácák birtokába,

---

[1397] *Illésy:* i. h.

[1398] Ez az értelme a *Conc. Exp.*-ban levő nagyon kusza első fogalmazványnak.

[1399] *Conc. Exp.* 1615. 671. máj. 2.

[1400] Ezt az utóbbi tényt az alább idézendő, 1631-iki forrásból tudjuk meg.

[1401] *Conc. Exp.* 1631. 87. márc. 6. — A királynak a parancs végrehajtására nézve a kamarához intézett rendeletét ld. Conc. Exp. 1631. 90. sz. a.

annál is inkább, mert az apácák becslés alapján a ház árát megadni és az utána járó censust (királyi adót) évenként megfizetni készek. Nem igaz, irta még a király rendeletében, hogy a város a kanonokoknak és a jezsuitáknak polgári telket adott. Az ő telkük mindig egyházi volt. Egyébként is a szabad városoknak minden mentességük, szabadságuk jogát és szabadalmát a szent korona és a királyi méltóság adta.[1402]

A pozsonyvárosi lutheránus tanácsnak a Clarissák iránt való kedvességét bizonyítja ez az adat is:

A Clarissák 1615-ben panaszt tettek a királynál, hogy a város elhatározta, hogy nekik ezután sem saját, a vásárhelyi (Veszprém megye) szőllőhegyen termett borukat, sem onnan való bortizedüket nem szabad Pozsonyba behozniok, holott ezt ezelőtt megtehették és e tilalom nagy sérelmére van az egyházi mentességnek, valamint nyilvánvaló kárára szolgál a conventnek. Hisz, mondták az apácák, más városokban és szabad helyeken, tekintet nélkül szabadalmaikra, az egyházi személyek, kik szüntelenül az Istennek szolgálnak, mind saját, mind tizedborukat beszállíttathatják házaikba.

A király e panasz alapján megparancsolta a városnak, hogy a Clarissákat a bor szállításában semmiképpen se zavarják.[1403]

Ugyancsak 1615-ben a király az óbudai (pozsonyi) Clarissáknak (Religiosarum Virginum universarum Sororum Conventus Sanctimonialium Veteris-Budae, nunc Posonii degentium Ordinis S. Clarae reformatarum) egy kérvényét leküldte az esztergomi érsekhez, hogy közölje másokkal is és adjon véleményt, miképp lehetne az apácák kérését a pozsonyi káptalan sérelme nélkül (absque iniuria Capituli) teljesíteni?[1404] Tekintettel arra, amit fent a Clarissák conventjének kibővítéséről hallottunk, megérthetjük,

---

[1402] *Conc. Exp.* 1633. 40. febr. 3. A király rendelete Pozsony városához. A második, végleges fogalmazvány. — Ez a második, latin fogalmazvány annak az utasításnak az alapján jött létre, melyet a rendeletet fogalmazó *Ferenczffy* Lőrinc udvari (cancellariai) titkár számára *Sennyey* István, győri püspök, cancellár, az első, szintén latin fogalmazványhoz sajátkezüen, magyarul hozzáirt. *Sennyey* utasítása így szól: Kegd (Kegyelmed) azt is inserallya (inserere) belé, — quod rem exaggerat, — hogy tanto magis obtemperalniok köll, mivel a házat is, amire bocsültetik, megfizetik a szüzek és a fundustól is mindenkor adóznak ad inster aliarum domorum Civicarum, ugy hogy semmi mentségek a Városbelieknek nem lehet. Item, hogy fundus Liberarum Civitatum est peculium Coronae és csak annyi szabadságok vagyon a Városoknak, amennyit a királyok adnak, azért az ö fölsége hatalmába vagyon, ha valamelly házat kiván ö fölsége. Végezetre holott azt exponallyak a Posoniak, hogy a Captalannak és az Jesuitáknak sok házat engedtenek, különben van, mert senkinek csak egy Civica domust sem engedtenek, hanem az elött is mindenkor szabad és merö Egyházi házak és fundusok voltak azok, mellyeket a Captalan és a Jesuiták birnak. *Conc. Exp.* i. h. az első fogalmazványon. — Ld. dr. *Pompéry* Aurél: A király földesúri és kegyúri joga a városokban. Kath. Szemle. 1918. 17. és 19. lap.

[1403] *Conc. Exp.* 1615. 672. máj. 3.

[1404] *Conc. Exp.* 1615. 678. máj. 3.

hogy itt az apácáknak egy olyan kéréséről volt szó, mely szintén conventjük megnagyobbítására, nevezetesen evégre egy kanonoki ház elvételére vonatkozott.

1635-ben *Végh* Ferenc, a marianusok provincialisa és *Kondé* Katalin[1405] a pozsonyi (óbudai) Clarissák apátnője (abbatissa) kérték a királyt, hogy azt, amit a nemrég elhunyt győri püspök és cancellár: *Sennyey* István nekik hagyott, megkapják. A király tehát a püspök hagyatékát kezelő győri káptalannak meghagyta, hogy *Sennyey* hagyatékából, különösen az utána maradt borból azt, ami a kérvényezőket illeti, nekik adják ki.[1406]

1636-ban az óbudai (pozsonyi)[1407] Clarissák apátnője a királynak előadta, hogy *Sennyey* István, győri püspök és cancellár, mikor nőtestvérét Clarissa-apácának adta, 4000 forint hozományt ajánlott fel, de, halála közbejövén, ez összeget nem fizethette ki. A király ennek alapján *Draskovich* György, győri püspöknek, mint akinek kezén *Sennyey* hagyatéka ekkor már volt, meghagyta, hogy a hagyatékból a 4000 forintot a Clarissáknak fizesse meg.[1408]

1661-ben a király a pestmegyei Pomázt és Kalászt, melyeket elidegenítettek és mások rosszhiszemüen birtokoltak, újra adományozta régi tulajdonosaiknak: a pozsonyi (óbudai) Clarissáknak.[1409]

1667-ben a pozsonyi Clarissák apátnője, *Wesselényi* Anna Eugénia és a pozsonyi conventnek egyik apácája, loósi *Viczay* Mária, nemesladoni *Chömetey* Pál özvegye volt. Ez az utóbbi azt a 2000 forintot, mellyel neki *Széchy* Péter gróf a vasmegyei apáthi-i kastélyért tartozott, conventjének engedte át.[1410]

Egy, 1668-iki királyi levél, mint a pozsonyi Clarissa convent apátnőjét, *Bercsényi* Erzsébet Zsuzsannát említi.[1411] Egy, 1670-iki királyi levél pedig ugyanezt a *Bercsényi* Erzsébet Zsuzsannát az óbudai és vásárhelyi Clarissák apátnőjének nevezi. (Religiosa Virgo Elisabetha Susanna Bercheny, ordinis S. Clarae de veteri Buda et Vásárhely Conventus Sanctimonialium in Claustro S. Mariae Magdalenae Posonii degentium Abbatissa.)[1412]

[1405] A pókateleki *Kondé* család ősi nemes nemzetség volt. Belőle származott József Benedek, 1800 körül primási jószágkormányzó. Ennek ajánlotta *Kovachich* Márton György *Szirmay* Antal híres művét, a Hungarua in Paraboli-t (1804), melyet *Tóth* Béla egyik legbecsesebb régi magyar könyvünknek mondott s melyet *Kovachich*, a nagy történész, adott ki, ugy azonban, hogy a kiadás költségeit *Kondé* viselte. Egy másik *Kondé:* Miklós, mint nagyváradi püspök halt meg 1802-ben.

[1406] *Conc. Exp.* 1635. 432. nov. 3.

[1407] A *Conc. Exp. Elenchus*-ában győri, mi nagy tévedés, mert Győrött sohasem voltak Clarissák.

[1408] *Conc. Exp.* 1636. 219. jul. 21.

[1409] *Conc. Exp.* 1661. 77.

[1410] *Conc. Exp.* 1667. 132.

[1411] *Conc. Exp.* 1668. 450. dec. 15.

[1412] *Conc. Exp.* 1670. 107.

Már fentebb hallottuk, hogy a pozsonyi (óbudai) Clarissáknak a veszprémmegyei Vásárhelyen birtokuk volt (boruk termett ott). Itt meg halljuk, hogy a Pozsonyba költözött óbudai Clarissákat vásárhelyieknek is hívták. Azt is tudjuk előző §-unkból, hogy a, valamely kihalt apácarendnek veszprémmegyei vásárhelyi volt kolostorához tartozott győrmegyei móriczhidai klastromot, birtokaival együtt, a nagyszombati Clarissák kapták meg. Mindezeket egybevetve, hogy volt a dolog? Magát a kihalt rendnek vásárhelyi kolostorát a pozsonyi (óbudai) Clarissáknak adta a király? vagy a kihalt rendé mellett az óbudai Clarissáknak már a mohácsi vész előtt volt birtokuk Vásárhelyen? Mindezt most pontosan nem tudjuk megállapítani, csak azt tudjuk határozottan, hogy Vásárhelyen a pozsonyi (óbudai) Clarissáknak a XVII. században és azontúl volt birtokuk.

A fentiekből megtetszik, mily előkelő magyar nemzetségekből voltak tagjai a Clarissák rendjének *(Kondé, Sennyey, Wesselényi,* loósi és hédervári *Viczay, Bercsényi). Poór* Antalnak egy tanulmányában[1413] pl. olvasunk még *Batthyány* Franciskáról, mint 1762-ben a pozsonyi Clarissák apátnőjéről. Mindezek alapján talán szabad azt mondani, hogy nem volt kiváló, főuri magyar család, melyből a századok folytán ne lett volna Clarissa-apáca és hogy a Clarissák közt nem is volt más, mint csak nemes vagy előkelő városi polgári származásu nő.

A fentiekhez pótlólag még megjegyezzük, hogy egy, 1670-iki királyi levélben szó van az óbudai (pozsonyi) Clarissáknak egy ceglédi alattvalójáról (jobbágyáról.)

Ime, még két adat a zágrábi Clarissákról is, melyek egyike azonban egyben a pozsonyi Clarissákról is szól.

1649-ben III. Ferdinánd király a zágrábi Clarissáknak, szegénységükre való tekintettel, kolostoruk építésére a magyar kamarától egyszer s mindenkorra 1000 forintot utalt ki.[1414]

A cancellariának erről szóló leveléből azt is megtudjuk, hogy I. Rákóczi György felkelésének idején Pozsonyból 8 Clarissa ment Zágrábba és még 1649-ben is ott tartózkodott a részükre teendő alapítvány reményében (spe fundationis etiamnum — ibi — detinerentur.).

1657-ben I. Lipót király meghagyta a *Draskovich* grófoknak, hogy mivel *Draskovich* György, az elhunyt győri püspök, a zágrábi Clarissáknak is hagyott valamit, a hagyományt az apácáknak fizessék ki.[1415]

[1413] Apácák levelei a XVII. század közepéről. Tört. Tár. 1909. 42. és köv.

[1414] *Conc Exp.* 1649. 48. febr. 25. A magyar udvari cancellaria levele a bécsi udvari kamarához, hogy a királynak ezt az elhatározását közölje a magyar kamarával. — Megint egy pompás adat az osztrák központi kormányzásra. A magyar cancellaria a magyar kamarával a bécsi udvari kamara utján érintkezik csak, persze mert a magyar kamarának a felettes hatósága a bécsi udvari kamara volt. Igy volt ez, mint láttunk, a XVIII. században is.

[1415] *Conc. Exp.* 1657. 210., jun. 22.

A török kiűzése után a pozsonyi apátnő és apácái folyamodtak a marianusok provincialisához, engedné meg nekik, hogy Budára (nem Óbudára) visszatelepedjenek. Mint irták, hajdani (óbudai) kolostorukat világiak foglalták el (a helyét! Mert a kolostort magát a török elpusztította, mint fent hallottuk), de I. Lipót császár már elrendelte visszatelepítésüket (Budára), ahova *Csáky* Franciska grófnőt, *Csáky* Imre gróf, bibornok, kalocsai érsek nőtestvérét szeretnék küldeni.

1714-ben megjött az engedelem Rómából a Budára való menésre és 1714 novemberében megérkezett Pozsonyból Budára 7 mater és 1 soror az ideiglenes zárdába. 1719-ben az új kolostor is elkészült a várban és hozzáfogtak a díszes templom építéséhez is.[1416]

Tudtunkkal az új kolostor és templom a Várban, az Országház és az Uri-utca között épült. Ma mind a kettőben az Országos levéltár van elhelyezve, várván átköltözhetését új palotájába, a Bécsi kapu-térre.

A pápa engedelmét, hogy több apáca Budára költözhessék, tekintve a kor viszonyait, csak úgy adhatta meg, hogy előbb meg volt a király engedelme. *Takáts* Sándor említi I. Lipót engedelmét. Mi III. Károlynak 1714-ben adott engedelméről is olvastunk az *Originalis Referada*-knak egy 1724-iki darabjában.[1417] Ez az engedelem, a primásnak előzetes meghallgatása után, úgy volt adva, hogy a pozsonyi apácák a régi királyoktól nekik adományozott óbudai és a később kapott margit-szigeti javaik közelébe maguk közül 7—8 rendtársukat régi budai házukba telepíthetik.

1720-ban a Pozsonyban maradt és a Budára költözött apácák között vita támadt amiatt, hogy az utóbbiak azt állították, hogy ők Budára az óbudai és a margit-szigeti alapítványok alapján telepíttettek és így mindazt, mi ez alapítványokhoz tartozik és mit most, mint ilyet, a pozsonyi apácák birnak, egészen nekik (a budai apácáknak) kell átadni. Miután e kérdést a (helytartótanács kebelében fennálló) vallásügyi bizottság (commissio religionis) és az országgyűlés idején a primási consistorium is tárgyalták, a primás reá nézve a következő véleményt terjesztette a cancellaria, illetően a király elé: A vita eldöntéséhez semmi más sem kell, mint hogy bizonyosan megtudják, valjon a felségnek az volt-e a szándéka, hogy a budai convent régi állapotába helyeztessék vissza és így minden birtok, mely akár Óbudán, akár a Nyulakszigetén a Clarissáké volt és melyet azután a királyok jótéteményéből a pozsonyi conventhez csatoltak, most a budai kolostorhoz csatolandó-e?

A cancelláriának 1724 aug. 22-én ez ügyben kelt, a király elé terjesztett véleménye így szólt: Mintegy 200 évvel ezelőtt, a török miatt az óbudai és a nyulakszigeti apácák Pozsonyba mentek. (A nyulakszigetiek nem egyenesen Pozsonyba, hanem előbb Váradra, onnan Nagyszombatba — 1567

[1416] *Takáts* Sándor i. h.

[1417] *Or. Ref.* 1724. aug. 22. Exm. szept. 19.

táján — és csak onnan — 1613- vagy 1615-ben — Pozsonyba a Clarissákhoz. (Ld. *Rupp* Jakab. Budapest és környéke helyrajzi története. 1868. 79. lap.) A király jótékonyságából és a pápa akaratából mind az óbudai, mind a margitszigeti, mind a vásárhelyi, mind a kolozsvári alapítványokból a pozsonyi kolostor alapítványa alkottatott.[1418] Így a régi alapítványok joga megszünt. A régi jogot a királyok és a pápák átszármaztatták a pozsonyi conventre. A mostani budai apácáknak tehát nincs joguk követelésükhöz. Annál kevésbbé, mert a most Budára jött apácák a pozsonyi convent fogadalmasai. Csak annyi joguk van a régi alapítványokhoz, amennyit nekik Budára mentükkor a köztük és a pozsonyiak közt létrejött szerződés adott. Ha azonban a pozsonyiak nem hasítottak ki annyit birtokaikból, amennyiből a budaiak és utódaik megélhetnek, a pozsonyi convent a hiányt budai javaiból vagy tőkéiből pótolni tartozik, minek végrehajtását a király bízza a primásra.

A király e véleményre reáírta: Placet Carolus.[1419]

A budai kolostor *Csáky* Franciska grófnő adományából épült. Ő volt a kolostornak első főnöknője. A pápa örökös abbatissa-nak nevezte ki, de csak 6 évig viselte az apátnői méltóságot, azután lemondott róla és mint egyszerű apáca halt meg. Együtt voltak vele a szerzetben a *Haller,* a *Károlyi,* az ozolai *Frangepán,* a *Wesselényi,* a *Barkóczy,* a *Kálnoky,* a *Mecséry,* a *Révay,* az *Andrássy* és a *Dessewffy* családok leányai.

Rendtársa volt *Csáky* grófnőnek *Károlyi* Krisztina, *Károlyi* Sándor grófnak édes nőtestvére is.

Ez a körülmény és vele együtt *Károlyi* Sándor lángbuzgalma eredményezte a pesti Clarissa-kolostor alapítását.

[1418] A jelen referada eleje a Clarissáknak a régi királyoktól Óbudán adományozott és a Nyulakszigetén is nekik később adott javakról beszél. Itt meg, a referada közepén, azt olvassuk, hogy a nyulakszigeti apácák Pozsonyba mentek és az óbudai, meg a nyulakszigeti alapítványokból a pozsonyi kolostor alapítványa jött létre. Mindez mintha ellentétben volna azzal, amit fent a Clarissáknak régi, a Nyulakszigetén levő birtokáról mondtunk, vagyis e referada szerint mintha a Clarissáknak régen, a mohácsi vész előtt nem lett volna birtokuk a Nyulakszigetén, hanem ott csak a domonkosrendi apácáknak lett volna jószágúk és azután, mivel az utolsó domonkosrendi apácák a pozsonyi Clarissáknál találtak menedéket, a Clarissák — vagy még az utolsó domonkosrendi apácák életében, vagy az ő kihalásuk után — a király adományából csak a XVII. században kaptak volna birtokot a Nyulakszigetén, megkapván ott a domonkosrendi apácák volt birtokát. Igen, mintha a nyulakszigeti birtok szintén csak úgy szállt volna a Clarissákra, mint az apácaszakállosi! Vagyis, hogy még egyszer mondjuk, mintha eredetileg, a mohácsi vész előtt a Clarissáknak a Nyulakszigetén nem lett volna jószágúk. — A cancellaria minden esetre jobban tudta a dolgokat, mint mi. Vele, mint annyi más dologban, ebben sem ajánlatos vitatkozni. Igy legjobb, ha egyszerűen azt tartjuk igaznak, hogy az óbudai Clarissáknak a mohácsi vész előtt a Nyulakszigetén nem volt birtokuk. — Valószinüen a vásárhelyi (és a mórichidai) és a kolosi javak is a nyulakszigeti domonkos-apácáké voltak és az ő elmulásuk miatt kapták meg e javakat is a pozsonyi, illetően a nagyszombati Clarissák.

[1419] *Or. Ref.* 1724. 32. Exm. szept. 19.

A gróf 8000 forint alapítványt tett, hogy kamataiból testvére és még 4 apáca s idővel többen is — 16 számig — éljenek Pesten, illő hozománynyal, világi javak szerzésétől tartózkodva, csak az alapítvány kamataiból és a hívek alamizsnáiból, és semmi just sem formálva az óbudai és a nyulakszigeti javakhoz és jövedelmeikhez. Még ezen fölül is adott a zárdának és mások is növelték az alapítványt, így különösen *Csáky* Imre gróf, bíbornok, *Csáky* Franciska és *Koháry* István gróf.

1723 márc. 27-én *Keresztély Ágost,* bibornok, szász herceg, hercegprimás és esztergomi érsek, azt írta *Károlyinak,* hogy a budai zárda is oly nyomorult viszonyok közt van, hogy jobb lett volna, ha az apácák nem is jöttek volna Budára. Mégis még ez év májusának 12-én megküldte a primás *Károlyi*-nak hivatalos beleegyezését a pesti zárda alapításába. Kikötötte, hogy *Károlyi* testvére és a többi apáca ne vigyék magukkal Budáról Pestre szerzetesi hozományukat.

Erre *Károlyi* Pest városától megszerezte azt a telket, mely a pálosok zárdájával szemben levő sarkon, ma a régi zálogház helyén a Királyi Pál és a Szerb-utca sarkán, terült el és melyen egy régi zárda romjai álltak. E telek mellett emelkedett az akkori Mészáros-ház, melyet ugyancsak az apácák részére *Csáky* Franciska grófnő 700 forintért vett meg.

1724 jan. 27-én a király, irván, hogy *Károlyi* alapítványának megerősítéseért már többször folyamodott, sőt bemutatta a primás feltételes jóváhagyását is, felhívta a primást, hogy mivel úgy látszik, a dolog még nincs végleg rendben, vizsgálja meg az új zárdát és küldjön róla véleményes jelentést.

Közben *Károlyi* a kolostort már félig megépíttette.

Az esztergomi érseki consistorium mindenképp hátráltatni igyekezett a gróf szándékának a király által való jóváhagyását, holott a gróf még évi 100 mérő gabonával, 30 akó borral, 4 sertéssel is gyarapította alapítványát, sőt még több adományt is igért. *Károlyi* megtudta, hogy a királyi jóváhagyás késésének oka maguknak az apácáknak (nem a Pestre kiszemelteknek) a pesti alapítás ellen irányuló akarata volt. *Csáky* Franciska ellenségei és maguk a marianusok elöljárói is azt kívánták, hogy *Károlyi* 30.000 forintos alapítványt tegyen és pompás monostort építtessen. Ezek a rendi tényezők dolgoztak az érseki consistoriumnál és a cancellariánál Károlyi tervének meghiusításán. Mindebbe belejátszott a nemzetiségi gyűlölet, a németeknek a magyarok iránt való ellenszenve is. Rómában persze erről mitsem tudtak és nagyon csodálkoztak az érseki consistorium késlekedésén.

Végre, *Csáky* Franciska közbelépésére, a római rendi főkormány meghagyta a magyarországi marianus provincialisnak, hogy az új alapítás ügyét mozdítsa elő. Az új primás: *Esterházy* Imre gróf, is újra ajánlotta a királynak *Károlyi* szándéka jóváhagyását.

Erre a király, 1728 nov. 24-én megerősítette az új alapítványt és megengedte, hogy a paulina (pálos) apácaszűzeknek szab. kir. Pest városában hajdan létezett egyházát és klastromát, melyet *Károlyi* épített föl romjaiból, a budai apácák, számra 5-en, elfoglalják.[1420]

Csáky Franciska az új zárda felavatását már nem érte meg. Meghalt 1729 febr. 4-én.

Károlyi Sándor az új kolostor lakóiul ezeket szemelte ki: *Csáky* Franciska, *Károlyi* Krisztina, *Kálnoky* Hedviga, *Paulovics* Ágnes és *Mecséry* Magdolna. Mivel *Csáky* grófnő meghalt, helyébe *Kálnoky* Hedviga kérésére az alapító gróf *Haller* Klára grófnőt és *Révay* Konstanciát jelölte ki Pozsonyból.

Az átköltözés Budáról Pestre 1729 nov. 13-án történt meg.

Károlyi mind haláláig folyton elhalmozta a zárdát jótéteményeivel.

Az első apátnő *Károlyi* Krisztina volt, ki 1740-ben költözött el az élők sorából. Utóda *Kálnoky* Hedviga lett. Azután — 1782-ig — apátnők voltak: *Snojcs* Rozália, *Zombory* Apollonia, *Mojszli* Katalin és *Kulhy* Klára.[1421]

1757-ben az apácák kérték a királynőt, hogy mivel telkükbe egy idegen telek ékelődik bele, ezt a telket megvehessék, szerzetesi csendjüknek nagyobb biztosítása végett. A város hatósága, az 1715. 102. tc.-re hivatkozva, ellenezte e kérés teljesítését. (Nb. III. Károlynak 1728-iki megerősítő oklevele szerint az apácák telkük után kötelesek voltak az adót fizetni.) Ámde a cancellaria pártolta a kérelmet és a királynő teljesítette is, utasítván az apácákat, hogy a polgári terhekre nézve a várossal egyezzenek meg.[1422]

1782-ben, mikor II. József elrendelte a Clarissák rendjének feloszlatását, a pesti klastromnak 21 tagja volt. Azért lehetett több 16-nál, mert az eredeti alapítvány növelése végett gyűjtöttek.

A zárda templomát II. József lerontatta, magában a zárdában pedig az országos papnöveldét helyezte el. A császár halála után az épületet bérbeadták, majd zálogháznak használták a legújabb időkig.[1423]

[1420] *Takács* Sándor: i. h. — A királyi megerősítő levelet mi magunk is olvastuk eredetiben: *Or. Ref.* 1728. 70. máj. 14. Exm. nov. 24. A cancellariának a király által jóváhagyott opinio-jában azt olvassuk, hogy ha a kolostorban 16 apáca lesz, akkor is gondoskodva lesz ellátásukról, mert csak hozománnyal léphetnek a rendbe. A primásnak a cancellaria opiniojában ismertetett felterjesztésében és magában a cancellariai opinio-ban is szépen van kifejtve a női szerzeteseknek nemes hivatása, vallásos, lelki szempontból való magasztossága és fontossága.

[1421] Takács: i. h.

[1422] *Or. Ref.* 1757. 40. márc. 17. Exm. márc. 21.

[1423] *Takáts:* i. h.

3. §. Valamennyi magyar Clarissát illető királyi intézkedések.

(Mária Teréziának az apácák számára, birtokaik kezelésére és ujoncaikra vonatkozó intézkedései. — A magyar Clarissák folyamodása II. József császárhoz rendjük eltörlése előtt.)

1769-ben a királynő a budai és a pozsonyi Clarissák vagyoni állapotát *Berchtold* Ferenc gróf helytartótanácsossal (a királyi helytartótanács tagjával, a helytartótanácsban tanácsossal, ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum consiliarius), a nagyszombati Clarissákét pedig *Galgóczy* János, esztergomi nagyprépositsal vizsgáltatta meg.[1424]

1773-ban a királynő a következőket rendelte el: A pozsonyi Clarissák conventjében csak 30 apáca legyen, mágnás vagy nemes leány, kiktől semmit se követeljenek hozomány címén, vagy más címen, hanem kiket az alapítványokból tartsanak el. Ha azonban valaki a 30-as számon felül, saját költségén, akar apáca lenni, ezt meg lehet engedni. A budai conventben 40, a nagyszombatiban szintén 30 rendtag tartózkodjék, ugyanazoknak a szabályoknak megtartásával, mint a pozsonyi házban. A contemplativus életet élő apácáknak mind a három conventjéhez tartozó javakra az illetékes megyéspüspökök ügyeljenek fel, ők gondoskodjanak mindegyik apácának tisztességes ellátásáról, valamint a conventek birtokain fennálló templomoknak és iskoláknak jókarban való tartásáról. A püspökök a gazdatiszteket is elmozdíthatják állásukból. A birtokokat illetően évenként jelentést küldjenek fel a királynőhöz. Ha a birtokok jövedelme szaporodik, a szaporulatot fordítsák templomokra és iskolákra.[1425]

1774 aug. 8-ikán a királynő elrendelte, hogy a politikai hatóságok is tegyenek neki jelentést az apácakolostorok vagyoni állapotáról és gazdálkodásuk módjáról.

Ugyanekkor azt is megparancsolta, hogy a politikai hatóságok vigyázzanak, hogy az apácák ujoncokat csak a helytartótanács tudtával és beleegyezésével vegyenek fel.[1426]

Megható olvasni azt a könyörgést, melyet akkor, mikor híre ment, hogy II. József császár rendjüket fel fogja oszlatni, a pozsonyi, a nagyszombati, a budai és a pesti Clarissák a helytartótanácshoz intéztek s melyet a püspöki kar a császárhoz intézett, 1782 febr. 7-iki felterjesztéséhez mellékelt.

A könyörgés igy kezdődik: „Amit ekkoráig lelkünket keserítő közhírek

[1424] *Orig. Ref.* 1769. 541.

[1425] *Orsz. Levélt.* Cancell. Oszt. 4547/1773. sz. 1773. szept. 3-iki kir. rendelet.

[1426] A M. N. Muzeum könyvtárának idézett gyüjteményében. Az 1779 dec. 27-iki, az 1774 aug. 8-iki rendelet végrehajtását sürgető rendelet, abban a formájában, melyben a városi hatóságokhoz és a diakovári püspökhöz ment.

rebesgetéséből hallottunk, immár a szomszéd tartománybéli szomorú eloszlásokban szerzetes Rendünknek sajnos eltörlését, mint egy tükörben, ájuló szíveink epesztésével szemléljük." (Az apácák folyamodásukat magyarul irták.) Azután a következőket mondják: Birtokaik után sok jót tettek a vallásért, a művelődésért, a honvédelemért és a szegényekért. A XIII. századnak első felétől fogva itt vannak az országban és jövedelmeiknek csak mintegy harmadrészét költötték magukra, a többit mind közcélokra adták. Az ország törvényei védik őket, bírói eljárás, kihallgatás nélkül nem lehet őket jogaiktól, birtokaiktól megfosztani. Hiszen ez „az egész nemes rendek nyilvánságos praejudiciumára" volna. Azonkivül, amit a közért tettek „bézártukban buzgó imádságukkal koronás fejedelmük és édes hazájuk boldogulásáért az egeket szüntelenül fárasztották". „Rendjük sok nemes személyeknek táplálására szolgál, az országnak minden részérül kiterjedt nemes familiák most is szent szerzetükben tartatnak." Ha már ő felsége nem akar eltérni szándékától, „méltóztassék őket akár a betegek gyógyítására, akár az oskolák tanítására kegyelmesen rendelni." „Szivünk halálszörnyű szorongatással van tele és ezért a sajnos és soha nem várt szerencsétlenségben sírással folyamodnak a felséges[1427] Helytartótanácshoz kegyelmes és törvényes pártfogásért." Az aláírás ez: „ Felséges Helytartó Királyi Tanácsnak, Kegyelmes Nagy Urainknak Lábaihoz boruló alázatos szolgálói: Pozsonyi, Nagyszombati, Budai és Pesti Klarissák halálárnyékai.[1428]

Hiába volt minden, a császár nem kegyelmezett, a Clarissák rendjét is megszüntette.

4. §. Az Erzsébet-apácák.

(Szent Ferenc harmadrendje. — A zárdában élő harmadrendü nők házai Magyarországon a mohácsi vész után megszüntek. — A kolozsvári harmadrendü nők. — Az Erzsébet-apácák pozsonyi házának megalapítása. — Vita a Budán tett alapítvány miatt. — Királyi intézkedések a pozsonyi Erzsébetek gyógyszertárára nézve. — Mikor jöttek az Erzsébetek Budára?)

Szent Ferenc harmadik rendjét 1221-ben alapította. A harmadrendüek eredetileg a világban maradó, házas vagy nőtlen férfiak, valamint férjezett nők, vagy hajadonok voltak, kik a keresztény tökéletesség elérése végett szintén meg akarták valósítani életükben Szent Ferenc szellemét és a Szeráfi

[1427] A helytartótanácsot és a királyi táblát, mert királyiak voltak, a Felséges címmel is tisztelték. Ilyen címmel ellátott beadványokat a királyi táblához még az 1848-at közvetlenül megelőző időkből is olvastunk.

[1428] *M. N. Muzeum kézirattára.* Fol. Lat. 1993. Acta politico-historico-religionaria Catholicorum in Hungaria. A 167. és köv. lapokon. Egykorú kézirati másolat. — Ezt a folyamodást, nyilván a pozsonyi ferencrendi convent levéltárában levő egyik kézirati másolata nyomán *Nagy* Béni is közli egyik tanulmányában.

Atya által számukra adott szabályokat követték. Később lettek zárdában élő harmadrendü férfiak és nők is. Ma is vannak ilyenek. A harmadrendüek között, kezdve a pápáktól és a királyoktól, minden társadalmi osztály képviselve volt és van.

Igaz, hogy 1533-ban a váradi, a debreceni, a lippai, a székesfejérvári, a pécsi, a verőcei és a pozsegavári harmadrendü nőtestvérek még a marianusok vezetése alatt álltak és a marianusoknak ez évi rendtartományi káptalana még mindnyájuk számára gyóntatót rendelt,[1429] de nem sokkal a mohácsi vész után a zárdában élő harmadrendü nők kolostorainak hazánkban mégis meg kellett szünniök. A salvatorianusoknak már 1531-iki rendtartományi káptalana kimondta, hogy a háborús zavarok miatt a jövő káptalanig a harmadrendü nők közé új tagokat nem szabad felvenni.[1430] (Hogy magyar földön harmadrendü f é r f i-kolostorok is lettek volna, ennek nem találtuk nyomát.)

A kolostori életet élő harmadrendü franciskánáknak azok a házai, melyek Magyarországon ma fennállnak, mind újabbkori, a mohácsi vész utáni alapítások.

Felvinczy Klára, nemes nő, Kolozsvárt ingó és ingatlan javait a harmadrendü ferences apácáknak általa alapított zárdájára hagyta. A királynőnek erre vonatkozó beleegyező, megerősítő, adományozó és az alapítást különös oltalmába vevő levele 1742 dec. 3-ikán, az apácáknak új házukba való bevezetését és beiktatását elrendelő királyi intézkedés pedig 1743 márc. 8-án kelt.[1431]

Zárdában élő, Szent Ferenc-rendi tertiáriák az Erzsébet-apácák is. Lássunk róluk néhány adatot.

A Bécsben levő Szent Erzsébet-apácák 1738-ban kérték a királyt, engedné meg nekik, hogy Magyarországon is letelepedhessenek. A primás e kérdést pártolta, de mind ő, mind a helytartótanács úgy vélekedtek, hogy jobb, ha a szüzek nem Budára jönnek, ahova kérezkedtek, hanem inkább Pozsonyba, hol nagyobb szükség van reájuk. (Pozsony volt az ország fővárosa, ott tartották az országgyüléseket, ott székelt a helytartótanács, melyet csak II. József helyezett át Budára. A hétszemélyes tábla és a királyi tábla is Pozsonyban volt, ezeket onnan József császár Pestre tette át.) A cancellár ehhez a véleményhez hozzájárult, ezeket írván: A kérvényező apácák Szent Ferenc harmadik reguláját követik. Szerzetüket (mint zárdában lakókét) Szent Erzsébet, II. Endre, Magyarország királyának leánya alapította. Magyarországon még nincs házuk, pedig nagyon hasznosak, mert szegény beteg nőket ápolnak, akik számára még szintén nincs az országban kórház. A rend a pozsonyi háznak rendelkezésére fog bocsátani összesen 26.000

[1429] *Nagy* Béni: A m. f. a XVI. sz. e. f. 377.. 378.
[1430] *Bunyitay* Vince: Egyht. Emlk. II. köt. II. függ.
[1431] *Gyöngyösi levéltár. Erdélyi faláda.*

forintnyi tőkét és a városi terhektől való megváltásra egyszersmindenkorra 1500 forintot. A király tehát teljesítse az apácák kérését. A király ez opinio-ra reáírta, hogy p l a c e t.[1432]

Igy jött létre az Erzsébeteknek pozsonyi háza.

Több évvel azelőtt, hogy apácáink Pozsonyba jöttek, *Dossetl* Mária Katalin, a budai postamester özvegye rendjükre egy budai házat hagyott, azzal a kikötéssel, hogy ha majd, szándékuk szerint, Budán letelepednek, a szegény betegeket ápolják, az örökhagyó és férje lelkeért imádkozzanak és az ő rokonaikat, ha a rendbe be akarnak lépni, abba mások előtt fölvegyék. A házat a rend eladatta és a 3075 forintnyi vételár a kamatokkal, 1739-ig, 5075 forintra szaporodott. Miután az apácák Pozsonyba jöttek, megkérték Buda városát, hogy ezt az összeget adja ki nekik p o z s o n y i házuk számára. A város ezt a kérést, tekintettel az örökhagyó szándékára (mert hisz a hagyomány nem egy pozsonyi, hanem egy budai kolostor, kórház javára szólt), elutasította. A pozsonyi szüzek tehát, 1739-ben, a királyhoz folyamodtak, rendelné el, hogy Buda városa *Dossetl* Mária Katalin alapítványát igenis a p o z s o n y i zárda részére adja ki. A primás, a helytartótanács és a cancellaria az apácák kérését pártolták, mert, mint mondták, a budai alapítvány egy, Budán létesítendő kolostor céljaira úgy sem elegendő és mert az örökhagyó szándékának eleget lehet tenni Pozsonyban is. A király valóban eszerint a vélemény szerint intézkedett.[1433]

1748-ban a pozsonyi gyógyszerészek kérték a királynőt, hogy a jezsuitáknak, kiknek oly jól áll az üzletük, hogy hat személyt foglalkoztathatnak benne, és az irgalmasoknak,[1434] valamint az Erzsébet-apácáknak a gyógyszerek árusítását tiltsa meg. Erre a királynő a jezsuitáknak és az irgalmasoknak egyelőre (interea) még nem, de az Erzsébeteknek igenis megtiltotta, hogy gyógyszereket áruljanak. Ez jul. 2-ikán történt. Ámde már okt. 26-ikán a királynő nemcsak azokon a megszorításokon könnyített, melyekkel juliusban az irgalmasoknak gyógyszertáruk fenntartását megengedte, hanem az Erzsébeteknek is újra engedelmet adott, hogy gyógyszereket adhassanak el. Mind e két intézkedése csak 2—2 esztendőre szólt.[1435]

Az Erzsébet-apácákat Budára II. József császár telepítette. Mint a helyek történetéből tudjuk, a kapisztránusok conventjét adta nekik. Ma is benne áll fenn zárdájuk és kórházuk. (A Fő-utcában, 41. szám alatt. A kert és magának az épületnek két mellékszárnya kinyúlnak a Dunapartra.) Hogy a kapisztránus atyákat hova helyezte II. József, szintén elmondtuk a helyek történetében.

[1432] *Or. Ref.* 1738. 49. aug. 12. Exm. aug. 20.

[1433] *Or. Ref.* 1739. 21. febr. 6. Exm. ápr. 7. a titkos tanácsból.

[1434] Az irgalmasokat Pozsonyban *Szelepcsényi* György, esztergomi érsek, telepítette le. Ld. *Conc. Exp.* 1687. 268.

[1435] *Or. Ref.* 1748. 95. ápr. 26. Exm. jul. 12. és 1748. 153. Exm. okt. 26.